

84

JOURNAL OF THE

BLACK SEA STUDIES

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

ЖУРНАЛ ЧЕРНОМОРСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

-KaraM-

XXI/84

KIŞ - WINTER - ЗИМА

2024

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI

BALKAN, KAFKAS, DOĞU AVRUPA VE ANADOLU İNCELEMELERİ DERGİSİ

Journal of the Black Sea Studies

KaraM

Kış / Winter 2024 • Sayı / Number 84

Karadeniz Araştırmaları / Journal of the Black Sea Studies

published by

The Society for the Black Sea Studies

Karadeniz Araştırmaları Derneği

yayınlanmaktadır.

Cilt/Volume XXI Sayı/Number 84

Winter/Kış 2024

e-ISSN 2536-5126

Onursal ve Kurucu Başkan / Honorary and Founding Chairman

Prof. Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Owner and Managing Editor

Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)

Editör / Managing Editor

Prof. Dr. Zafer ATAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi ÇİFTÇİOĞLU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN (Oslo University)

Prof. Dr. Bilgehan A. GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Istvan ZIMONYI (University of Szeged)

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Seyfettin EROL (ANKASAM)

Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Peter GOLDEN (Rutgers University (Emekli))

Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU (L. N. Gumilëv Eurasian Nat. University)

Prof. Dr. Vügar SULTANZADE (Doğu Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA (Giresun Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet TOKSOY (Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Zafer ATAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK (Hoca Ahmet Yesevi U.T.K. Üniversitesi)

Doç. Dr. Aygöl UÇAR (Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Ergin JABLE (Pristine Üniversitesi)

Doç. Dr. Ferhat BERBER (Celal Bayar Üniversitesi)

Doç. Dr. Irina DRIGA (NASU)

Doç. Dr. Umut ÜREN (Kırklareli Üniversitesi)

Doç. Dr. Kemal HAYKIRAN (Adnan Menderes Üniversitesi)

Doç. Dr. Üyesi Muhammet ŞEN (Ege Üniversitesi)

Dr. Veysel HASAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Toplumbilim / Sociology)
Prof. Dr. M. Seyfettin EROL (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler / Political Sciences
and International Relations)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ortaçağ Tarihi / Medieval History)
Doç.Dr. Ferhat BERBER (Yakın Tarih / Modern History)
Doç. Dr. Aygül UÇAR (Sanat Tarihi / History of Arts)
Doç. Dr. Yaşar ŞİMŞEK (Dilbilim / Linguistics)
Doç.Dr. Muhammet ŞEN (Osmanlı Tarihi / Ottoman History)

Yazı İşleri - Dizgi/ Editorial Secretary - Proof-Reading
Ali GÜLER

Yabancı Dil Sorumluları / Foreign Language Editors

Dr. Hüseyin YILMAZ (French/Fransızca)
Arş. Gör. Özkan KÜÇÜKBAŞ (English/İngilizce)
Arş. Gör. Yavuz Selim BARHAN (Russian/Rusça)

Yayın Türü / Type of the Periodical

Quarterly, international refereed journal
Üç aylık, uluslararası hakemli dergi

Yayın Dili / Accepted Languages

Türkçe – İngilizce – Rusça / Turkish – English – Russian

Journal of Black Sea Studies is an open access (OA) journal providing users and institutions with unrestricted and free access to its content. This means that users are not required to pay a fee or to ask permission from either the author or journal in order to access and use articles in their full form, as is outlined by Budapest Open Access Initiative (BOAI).

Bu dergi, kullanıcı veya kurumların içeriği bedelsiz olarak kullanabildiği açık erişimli bir dergidir. Kullanıcıların tam metinlerin içeriğini okuma, yükleme, kopyalama, arama ve bağlantı yaparken yayıncı veya yazardan önceden izin almasına gerek yoktur. Açık erişim BOAI tanımına uygundur.

Dergimizi Tarayan Veritabanları ve Dizinler / Scanned by the Databases and Indexes

ULAKBİM TR DİZİN, Acarindex, Araştırmaz, ASOS, CEEOL, Index Copernicus, Index Islamicus, International Medieval Bibliography, İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veritabanı, J-Gate, MLA International Bibliography, CiteFactor, Serials Solutions, Ulrich's Periodicals Directory, CNKI, InfoBase, MIAR, İdeal Online, SOBİAD

Adress / İletişim

Karadeniz Araştırmaları Derneği (KaraM)
Kazım Dirik Mah. Gediz Cad. No. 15/1 D. 120
35100 Bornova / İZMİR/TÜRKİYE
05077095201 / 0536 760 55 42
www.karam.org.tr / www.karamdergisi.com
karamdergi@gmail.com / karadenizarastirmalari@gmail.com

The Advisory Board / Danışma Kurulu

- Prof. Dr. A. Nezih TURAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ASKER (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla JORMA (Gostivar Vizyon University)
Prof. Dr. Barış METİN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Dan D. Y. SHAPIRA (Bar-Ilan University)
Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Galibe HACIYEVA (Nahçıvan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. F. Didem EKİNCİ (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. F. Gülay MİRZAOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Giray SAYNUR DERMAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Türk Dil Kurumu)
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI (Bilkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. İliya V. ZAITSEV (Moskow State University)
Prof. Dr. İlker ALP (Trakya Üniversitesi (Emekli))
Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. László MÁRACZ (Universiteit van Amsterdam)
Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Melahat PARS (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek ÇOLAK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek ÖZYETGİN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Nezih MUSAOĞLU (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Qızılgül ABDULLAYEVA (Bakı Dövlət Universiteti)
Prof. Dr. Semra ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan ŞEN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Şenol KANTARCI (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Talip DOĞAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ufuk Tavkul (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (Ege Üniversitesi (Emekli))
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan ACAR (Ege Üniversitesi)
Dr. Araz ASLANLI (Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti)

KARADENİZ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

DERGİ HAKKINDA

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 2004 yılında “KaraM Araştırma ve Yayıncılık” çatısı altında yayın hayatına başlamış, uluslararası, hakemli, akademik bir süreli yayındır.

Her yıl, Bahar/Mart, Yaz/Haziran, Güz/Eylül ve Kış/Aralık olmak üzere dört sayı yayımlanır. Bu sayılar haricinde “özel sayı” yayımlanmaz.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, bir e-Dergi’dir, e-ISSN’si 2536-5126 şeklindedir.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Türkiye’nin ilk bölge odaklı akademik dergisidir. Alt isimde gösterildiği üzere Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkaslar ve Anadolu sahası öncelikli olmak üzere, ilgili sosyal bilim (tarih, dil, edebiyat, uluslararası ilişkiler, iktisat, etnoğrafya, etnoloji, antropoloji vd.) yazıları yayımlanır. 21. yılını idrak eden Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 1000’e yakın akademik makale ile yayımlandığı ilk günden itibaren önemli bir literatür oluşturmuş, tarih, sosyoloji, dil, edebiyat, uluslararası ilişkiler gibi pek çok alana katkı sağlamıştır.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nin editörlüğünü kuruluşundan itibaren Prof. Dr. Osman Karatay (Ege Üniversitesi) yürütmüş, daha sonra Prof. Dr. Yahya Kemal Taştan (Katip Çelebi Üniversitesi) ve Doç. Dr. Yaşar Şimşek (Giresun Üniversitesi) editörlüğü devralarak dergiyi bugünlere taşımışlardır. Daha önceki sayılarda Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Doç. Dr. Umut Üren (Kırklareli Üniversitesi) ve Dr. İbrahim Doğukan Dokur da editörlük desteği vermiştir. Kuruluşundan itibaren derginin sahibi olan Prof. Dr. Bilgehan A. Gökdağ (Kırıkkale Üniversitesi) halen derneğimizin onursal ve kurucu başkanıdır. Bu görevi, Karadeniz Araştırmaları Derneği’nin başkanlığıyla birlikte 2022 yılında Prof. Dr. Osman Karatay’a devretmiştir. Dergi, halen dernek bünyesinde Prof. Dr. Zafer Atar ve Dr. Öğretim Üyesi Ferdi Çiftçioğlu editörlüğünde yayınlanmaktadır.

Amaç ve Kapsam

Dünyada değişen dengeler ve gelişmeler ile bunların sonuçlarının Türk Dünyasına etkileri, Türkiye-Türk Dünyası ilişkileri, bölgenin tarihî, sosyal, jeopolitik önemi, Türk tarihi, tarihî ve çağdaş Türk dili üzerine yapılan çalışmalar, Karadeniz havzasında konuşulan diller ve Türkçe ile etkileşimleri, alfabe-dil-kültür vb. konularda yapılan akademik çalışmaları yayımlamak yoluyla teşvik etmek ve bu şekilde ilgili bilim camiasının bir yayın havuzunda buluşmasını sağlamak Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nin ana amacıdır. Yayınlarını Karadeniz dünyası üzerinde yoğunlaştıran Karadeniz Araştırmaları Dergisi olarak ülkemizin stratejilerine, öncelikli olarak da bu alandaki bilgi birikimine katkıda bulunmak yayın felsefesimizdir. Karadeniz Araştırmaları Dergisi olarak stratejik bilgi birikiminin en sığ seviyesi olan sadece günceli takip vartasına sapanmayıp çok geniş açılardan bölgeyi ilgilendiren çalışmalar yayımlamaya devam edeceğiz.

Yayın Dili

Karadeniz Araştırmaları Dergisi’nin yayın dili Türkiye Türkçesidir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Rusça ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir.

Derginin Bölümleri

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde bir sayının en az ¼'ü özgün araştırma makalelerine ayrılır. Alana katkı sağlayan derleme makalelere, kaynak özelliği taşıyan çevirilere ve kitap tanıtma-değerlendirme yazılarına da yer verilebilir.

Sınırlılık

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde ilgili sayıda yayımlanacak makalelerin sayısı hususunda belli bir sınır bulunmaktadır. Her sayıda kitap değerlendirme ve tanıtma yazıları dâhil olmak üzere "en fazla" 20 makaleye yer verilmektedir. Yayına uygun görülen makale sayısının fazla olması durumunda makaleler hakem süreçlerinin bitmesinin ardından sıraya konmaktadır. Yüksek nitelikli ve alana doğrudan katkı yapacak makaleler, yayın kurulunun görüşü alınarak editör kurulu tarafından ön sıraya çekilebilir.

Açık Erişim Sistemi

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, kullanıcı veya kurumların içeriği bedelsiz olarak kullanabildiği açık erişimli bir dergidir. Kullanıcıların tam metinlerin içeriğini okuma, yükleme, kopyalama, arama ve bağlantı yaparken yayıncı veya yazardan önceden izin almasına gerek yoktur. Açık erişim BOAI tanımına uygundur.

Sorumluluk

Yayımlanan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlara aittir, dergimizin görüş ve düşüncelerini yansıtmaz.

Veritabanları ve Dizinler

Karadeniz Araştırmaları Dergisi; ULAKBİM TR DİZİN, Acarindex, Araştırmax, ASOS, CEEOL, DOAJ, Index Copernicus, Index Islamicus, International Medieval Bibliography, İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veritabanı, J-Gate, MLA International Bibliography, CiteFactor, Serials Solutions, Ulrich's Periodicals Directory, CNKI, InfoBase, SOBİAD gibi pek çok ulusal ve uluslararası veritabanı ve dizin tarafından taranmaktadır.

Arşivleme ve Gizlilik Beyanı

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen tüm makaleler ve bu makalelerin hakem raporları, karamdergisi.com adlı internet sitesinin makale takip sisteminde süresiz arşivlenmiştir. Arşivimizde bulunan makaleler, hakem raporları ve kişisel bilgilerin 3. şahıslar ile paylaşılmayacağı editör kurulu tarafından garanti edilir.

YAYIN ETİĞİ

Karadeniz Araştırmaları Dergisi Yayın Etiği *Committe on Publication Ethics* (COPE)'in yayımlamış olduğu "COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" ve "COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors"de yer alan etik sorumluluklara istinaden hazırlanmıştır.

Yazı(lar) ve Yazar(lar)

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılarda daha önce yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir. Yayımlanan ve daha sonra "gözden geçirilerek genişletilen" bildiriler için yazar bildiri metninin ilk hâlini de yazı ile birlikte dergiye e-posta yolu ile göndermek zorundadır. Lisansüstü tezlerden veya projelerden üretilmiş yazılar, bu durum belirtilmek koşulu ile kabul edilir.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilecek yazılarda, içeriğin özgün olması ve ilgili alanda etki yapması beklenir. Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar

"Amaç ve Kapsam" bölümünde belirtildiği üzere ilgili alanlarda yazılmış olmalıdır. Belirtilen alanların dışında yazı kabul edilmez. Derginin amacı ve kapsamına uymayan yazıların sisteme yüklenmesi durumunda, editör kurulu durumu yazara e-posta yolu ile bildirir ve yazı sürece dâhil edilmez.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar, editör kurulu tarafından Yazım Kuralları'na uygunluğu açısından kontrol edilir. Yazım Kuralları'na göre yazılmamış yazılar için süreç başlatılmaz.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar için yazarlar çalışmanın özgün olduğunu; çalışmalarında alıntıladıkları bilgi, resim, şekil, tablo için alıntılanan kaynağa atıfta bulduklarını, çalışmalarının daha önce yayımlanmadığını ve başka bir derginin sürecine dâhil olmadığını garanti ederler.

Başka bir derginin yayım sürecinde olduğu veya daha önce yayımlandığı (isim değişikliği ile gönderilen yazıları da kapsayacak şekilde) anlaşılacak yazılar için süreç durdurulur ve yazarın dergi ile bağlantısı koparılır. Böyle bir durumun tespitinde yazar, bir daha yazı gönderemez.

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar Crosscheck programı ile kontrol edilmektedir. Herhangi bir intihal durumunda, yazılar yayına alınmamaktadır. 62. sayıdan başlamak üzere Karadeniz Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar için iThenticate programından (veya muadil bir intihal programından) alınan intihal raporunun da yazı ile birlikte gönderilmesi şartı aranır.

Etik Beyan Gerektiren Yazılar

Etik kurul izni gerektiren çalışmalar için makalenin sonunda ilgili Etik Kurul Onayı ile ilgili bilgilerin (kurul-tarih-sayı) yer verilmesi zorunludur.

Süreç (Kör Hakemlik Sistemi)

Yazıların tüm süreci DergiPark uzantılı internet sitesi üzerinden yürütülür. Yazarlar, dergimize yazı gönderebilmek için makale takip sistemine üye olmak zorundadır. E-posta yolu ile gönderilen yazılar, dikkate alınmaz. Makale takip sistemine üye olan yazarlar, yazılarını kendi belirledikleri kullanıcı adı ve şifre ile sisteme giriş yaparak yüklerler. Gelen yazılar, derginin yayın ilkelerine uygunluk açısından kontrol edilir. Uygun görülen yazılar için hakemlik süreci başlatılır.

Yazılar, alanında uzman **en az** iki hakeme gönderilir. Yazılar için "kör hakemlik" (peer review) sistemi uygulanır. Yazarlara hakem adı belirtilmez. Yazılarda, yazarın bilgileri yer almaz. Hakem raporları yayımlanmaz, sistem üzerinde süresiz gizli tutulur.

Yazılar hakemlere gönderilmeden önce ilgili yazı hakkında hakemlik yapıp yapamayacakları yazının özeti gönderilerek hakemden sorulur. Yazının tamamı, ancak cevabın olumlu olması durumunda sistem üzerinden gönderilir. Hakemlerden ilgili yazıyı 20 gün içinde raporlandırması beklenir.

Yazar, hakem raporlarına sistem üzerinden kendi üyelik sayfası ve şifresi ile erişir. Hakem raporlarının biri olumlu, diğeri olumsuz olması durumunda yayın kurulu nihai kararı verebilir veya yazıyı üçüncü bir hakeme gönderir. Hakemler, ilgili makale için raporlarını 20 gün içinde kendi üyelik sayfaları aracılığı ile iletirler. Hakem raporlarının gecikmesi durumunda, editör kurulu, yazı için yeni hakem ataması yapabilir. Yazarlar, hakem raporlarını dikkate alırlar. Katılmadıkları görüşler olması durumunda, gerekçeleri ile belirtmekle mükelleftirler. Yazıların iki hakemden de onay alması, doğrudan yayımlanacağı anlamına gelmez. Editör kurulu hakem raporlarını yeterli görmemesi hâlinde yeni hakem ataması yapabilir veya yazının yayımlanıp yayımlanmaması hususunda

nihai kararı verebilir. Hakem raporları doğrultusunda "düzeltme" alan yazılar için yazarın gerekli düzeltmeleri yapıp yapmadığı hakem veya editör kurulu tarafından kontrol edilir. İngilizce özet bölümleri, Yabancı Dil Sorumlusu tarafından ayrıca kontrol edilir. Yapılması gerekli olan düzeltmeler varsa, sistem üzerinden yazara iletilir. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan değişiklikler yapabilir.

Hakemler

- Hakemler, uzmanlık alanı dışında yayınları değerlendirmek üzere kabul etmemelidir.
- Hakemlerin hakemlik davetini kabul ettikten sonra Hakemlik uluslararası standartlarına uyması gerekmektedir.
- Hakemler, yazılara makale takip sistemi üzerinden kendi belirledikleri kullanıcı adı ve şifre ile erişebilir.
- Hakemler, gizlilik ve tarafsızlık içerisinde değerlendirme yapmalıdır.
- Hakemler, raporlarını 20 gün içerisinde iletmeli, gecikme yaşanacaksa editör kuruluna bilgi vermelidir.
- Hakemler, değerlendirmek üzere kabul ettikleri çalışmalarını başka şahıslarla veya sanal ortamda paylaşmamalıdır.
- Hakemler, intihal tespit etmeleri durumunda editör kuruluna bilgi vermelidir.
- Hakemler raporlarında kullandıkları dile dikkat etmeli; yazarı aşağılayıcı, onur kırıcı cümleler kurmaktan imtina etmelidir.

Editör Kurulu

Derginin Editör Kurulu, *Committe on Publication Ethics* (COPE)'in yayımlamış olduğu "COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" ve "COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors"de yer alan etik sorumluluklara uymakla yükümlüdür.

- Editör Kurulu, derginin geliştirilmesi ve çağa ayak uydurmasından sorumludur.
- Editör Kurulu, okuyucu, yazar ve hakemlerin bilgi ihtiyacını karşılamakla sorumludur.
- Editör Kurulu, akademik hassasiyetlerle bütünlüğü sağlamaktan sorumludur.
- Editör Kurulu, hakemlik sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için hakemleri çalışmanın konusuna göre belirlemekten sorumludur.
- Editör Kurulu, yazarlar ve hakemler arasında olası çıkar çakışmasını önlemekten sorumludur.
- Editör Kurulu, gizlilik beyanı esaslarına göre kişisel bilgilerin paylaşılmasından sorumludur.
- Editör Kurulu, hakem havuzunun güncellenmesinden sorumludur.
- Editör Kurulu, yayın ve danışma kurulu ile iletişim hâlinde olmalıdır.

Yayın İçin Alınan Ücret Hakkında

Karadeniz Araştırmaları Dergisi'nde hakem süreci başlatılabilmesi için 1000 (bin) TL "Yayın Ücreti" alınır. Karadeniz Araştırmaları Dergisi 58. sayısına kadar basılı ve elektronik olarak yayımlanmıştır. Alınan ücretler internet sitesinin ayakta tutulması, derginin basım-

dağıtım başta olmak üzere DOI ve dizgi masrafları için kullanılmıştır. 58. sayıya kadar derginin basılı hâli yazar, hakem ve Türkiye'nin önde gelen kütüphanelerine gönderilmekte idi. Ancak basım-dağıtım hususunda artan masraflar karşılanamaz duruma geldiği için derginin basılı hâli artık çıkmamaktadır. "Yayın Ücreti" bugün için internet sitesi, DOI ve dizgi masrafları için kullanılmaktadır.

YAZIM KURALLARI

1. Başlık

Her yazının Türkçe ve İngilizce başlığı bulunmalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtacak nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, Cambria yazı tipiyle 14 punto olmalıdır.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Gönderilen yazılarda yazarı belirten hiçbir ifade yer almamalıdır. *Hakem süreci bittikten sonra*;

Makale yazarının adı ve soyadı (soyadın tamamı büyük harfle) yazı başlığının sağ altında olmalı, yazarın görev yaptığı kurum, elektronik posta adresi, akademik unvanı, ORCID numarası ile birlikte dipnotta Cambria yazı tipinde 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

3. Özet ve Anahtar Kelimeler

Çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtması gereken özet, en az 150, en fazla 200 sözcükten oluşmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil ve çizelgeler yer almamalıdır. Özeti hemen altına en az üç, en fazla beş kelimedenden oluşan anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca özeti, başlığın ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de bulunmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Özet ve anahtar kelimeler, Cambria yazı tipi ile, 9 punto büyüklüğünde yazılmalıdır. 77. sayıdan itibaren makalelerin sonunda 700-1000 kelimedenden oluşan **geniş İngilizce özet** yer alacaktır. Geniş İngilizce özet bölümüne kaynaklar kısmından sonra yer verilmelidir. Bu özet makalenin temel fikirlerinin tümünü kapsayacak biçimde, paragraflar hâlinde olmalıdır.

4. Ana Metin

Çalışmada, sayfa yapısı A4 ebatında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, paragraf aralığı önce ve sonra 6 nk aralığıyla ve tek satır aralıklarla yazılmalıdır. 11 punto Cambria yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Paragraf başlarında 1 cm girinti yer almalı, noktalama işaretleri kendilerinden önceki sözcüklere bitişik olmalıdır. Çalışma dil bilgisi kurallarına uygun olmalı, noktalama işaretlerinin kullanımı ve diğer yazım kuralları için TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır. Ana metin içinde hiçbir şekilde otomatik numaralandırma kullanılmamalıdır. Makalenin konusu, amacı, kapsamı, gerekçesi, sonucu vb. bilgiler bilimsel yeterliliği sağlayacak ölçüde ve bir düzen içinde verilmelidir.

- **Başlıklar:** Tamamı koyu olmalı, her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır.
- **Şekil, tablo ve fotoğraflar:** Şekil ve tablolar numaralandırılmalı, Tablo 1, Grafik 3 ve Şekil 7 vb. biçiminde adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin ve tabloların altına yazılmalıdır. Tablolar için paragraf aralığı önce ve sonra 0 nk, satır aralığı tek olacak şekilde düzenlenmelidir.
- **Diğer ekler** (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda tablo, şekil ve grafikler; EKLER bölümünde KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Kaynak Gösterme (Atıflar): Makalede yapılacak atıflarda APA yöntemi esas alınır ve aşağıdaki yöntem kullanılır.

- Atıflar, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir: (Ercilasun, 2015, s. 157).
- Birden fazla kaynağa başvurulduğu durumlarda yazar isimleri aynı parantez içinde, eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır: (Arat, 1979, s. 54; Ercilasun, 2015, s. 157).
- İki ve daha fazla yazarlı kaynaklarda sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' kısaltması yazılmalıdır: (Yalçın vd. 2002, s. 56).
- Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır: Taştan (2011, s. 42), bu konuda...
- Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış çalışmalarına atıf yapılacak ise eserin yayın yılına bir harf eklenmelidir: (Gökdağ, 2012a, s. 69), (Gökdağ, 2012b, s. 163).
- Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayımlanmış olan eserleri, ad ve soyadları açık yazılması yoluyla belirtilir: (Yılmaz Çetin, 2014, s. 325), (Yılmaz Yağmur, 2014, s. 127).
- Atıf yapılan kaynak görülmeden başka bir kaynak üzerinden atıf yapılması gerektiğinde bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: (Köprülü, 1911, s. 75'ten aktaran; Kartal, 2008, s. 60).
- Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. Örnek: (BCA, Mühimme 15, s. 25).
- İnternet kaynaklarına atıf yapıldığında haber siteleri için; haber sitesinin adına ve haber tarihine yer verilmeli; kaynakçada URL kodu ile belirtilmelidir (Habertürk 2018). Yazarı belli internet kaynaklarına atıf yaparken yazar soyadı ve haber yayın tarihi esas alınmalı, kaynakçada URL kodu belirtilmelidir (Kireçci, 2018). Aynı site/gazetenin aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla kaynağı kullanılmışsa harflendirilerek gösterilmelidir.
- **Dipnotlar:** Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnızca açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.
- **Alıntılar:** Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 2 cm içeride, blok halinde ve tek satır aralığıyla 10 punto yazı boyutunda yazılmalıdır. Birebir olmayan alıntılarda APA yöntemi tercih edilmelidir.
- **Otomatik Numaralandırma:** Makalede dipnotlar hâricinde otomatik numaralandırma yoluna gidilmemelidir.

5. Kaynakça

Makalede kullanılan tüm kaynaklar "Kaynakça"ya dâhil edilmeli, çalışmanın konusu ile alakalı olsa da faydalanılmayan eserler kaynakçaya alınmamalıdır. Kaynaklar, "KAYNAKÇA" başlığı altında yazar soyadlarına göre alfabetik olarak verilmelidir. Kitap ve dergi adları italik yazılmalıdır.

a) Kitap ve Kitap Niteliğindeki Eserler

SOYAD, A. (basım yılı). *Kitabın Adı*. Basıldığı Şehir: Yayınevi.

- ÖZTÜRK, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eserin hazırlayıcısı, editörü, çevireni varsa, kitap adından sonra parantez içinde aşağıdaki gibi verilir: SOYAD, A. (basım yılı). *Eserin Adı*. [hazırlayanın (hzl.), editörün (ed.) veya çevirenin (çev.) Adı Soyadı]. Basıldığı Şehir: Yayınevi.

- KARPAT, K. H. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Kitabevi.

İki yazarlı eserlerde her iki yazar da verilir. Ancak ikinci yazarın adı ve soyadı normal sırada olmalıdır.

- ANHEGGER, R. – H. İNALCIK (1956). *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûcebi 'Örf-i Osmanî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İkiden fazla yazarlı eserlerde yalnızca ilk yazar belirtilir, diğerleri için "vd." kısaltması kullanılır.

- YALÇIN, D. vd. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Aynı yazara ait birden çok eser kronolojik olarak sıralanır.

- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- TEKİN, T. (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bir yazarın aynı yıl yayınlanan eserlerini ayırt etmek için yayın tarihinden sonra harfler kullanılır.

- ÜNLÜ, S. (2012a). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Yazarı belli olmayan eserlerde eser adı, yazar adı yerine yazılır ve eser alfabetik sıralamaya dâhil edilir.

- *Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kitap bölümleri için şu yöntem tercih edilmelidir: SOYAD, A. (Basım Yılı). "Bölüm Adı". *Kitap Adı*. (ed. Adı Soyadı). Basıldığı Şehir: Yayınevi. Sayfa Aralığı.

- TOGAN, İ. (2012). "Bugünü Anlamak İçin Orta Asya Tarihine Bir Bakış". *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar – Türkiye İle İlişkiler I. Kitap*. (ed. Ayşegül Aydıngün - Çiğdem Balım). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 19-50.

b) Süreli Yayınlardaki Yazılar

• **Dergiler:** SOYAD, A. (yıl). "Makalenin Başlığı". *Derginin Adı*. Cilt No (Roma rakamlarıyla)/Sayı: Sayfa Aralığı.

- İLHAN, S. (1990). "Türk Çağdaşlaşması". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. VII/19: 7-19.

• **Basılı gazeteler:** SOYAD, A. (yıl. ay. gün). "Yazının Başlığı". *Gazetenin Adı*: (varsa) sayfa numarası.

- TALU, E. E. (1945.01.13). "Vah Velid". *Son Posta*: 1-7.

c) Tezler

SOYAD, A. (tarih). *Tezin Başlığı*. Şehir: Üniversite ve Enstitü adı. (Yayımlanmamış Lisans/Yüksek Lisans/Doktora tezi).

- MERT, O. (2002). *Kutadgu Bilig'de Hal Kategorisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

d) Bildiriler

SOYAD, A. (yıl). "Bildirinin Başlığı". *Sempozyum, Panel veya Kongrenin Adı* (tarihi). Şehir: Yayın Evi: sayfa no.

- ERDAL, M. (2011). "Kutadgu Bilig Metni". *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri* (26-27 Ekim 2009). Türk Dil Kurumu Yayınları: 201-208.

e) İnternet Kaynakları

Sitenin/Gazetenin Adı (haber tarihi). "Haber Başlığı". Erişim Tarihi: haberin bağlantısı

- Sputnik (2018). "AB Liderleri Brexit Anlaşmasını Onayladı". Erişim Tarihi: 02.12.2018. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201811251036312530-ab-brexit-anlasmasi-onay/>

Yazarı belli olan internet kaynakları: SOYAD, A. (yazım tarihi). "Metin Başlığı". Erişim Tarihi: yazının bağlantısı

- KİREÇCİ, M. A. (2018). "Brexit Süreci ve Jeopolitik Etkileri". Erişim Tarihi: 01.12.2018. <https://www.dunyabulteni.net/dubam/brexit-sureci-ve-jeopolitik->

f) Yazma Eserler

Eserin Müellifi. *Eserin Adı*. Yazma Eserin Muhafaza Edildiği Kütüphanenin Adı. Arşiv/Katalog Numarası.

- Firdevsî-i Rumî. *Süleymân-nâme-i Kebîr*. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı. H. 1535.

Eserin müellifi bilinmiyorsa yazma eserin adı başa alınır ve italik yazılır.

g) Arşiv Belgeleri

Makalelerde kullanılan arşiv belgeleri, KAYNAKÇA bölümünün en sonunda "Arşiv Belgeleri" başlığı altında kullanılan kısaltmaların açıklamaları ile birlikte verilir.

• Arşiv Belgeleri

- Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Arşivi Belgeleri, Klasör (K), Dosya (D), Fihrist (F).

- K: 145, D: 103, F: 26-1.

- K: 587, D: 43, F: 1-42.

h) Kısaltmalar

Metin içinde kullanılan kısaltmalar, KAYNAKÇA bölümünden hemen önce alfabetik bir şekilde yan yana sıralanır ve "Kısaltmalar" başlığı ile verilir.

• Kısaltmalar

- Ar. Arapça; Az. Azerbaycan Türkçesi; DLT Dîvânu Lugâti't-Türk; DS Derleme Sözlüğü; EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

MANUSCRIPT SUBMISSION GUIDELINES

About Journal of Black Sea Studies

The Journal of Black Sea Studies an international peer-reviewed journal. It was established in 2004 and is published by KaraM Araştırma ve Yayıncılık.

The Journal of Black Sea Studies publishes four issues per year in March (Spring), June (Summer), September (Fall) and December (Winter) and does not publish so-called 'special issues'.

Journal of Black Sea Studies is an e-Journal (E-ISSN: 2536-5126).

The Journal of Black Sea Studies is Turkey's first region-oriented academic journal. As shown in the sub-title, studies in social sciences (history, language, literature, international relations, economics, ethnography, ethnology, anthropology, etc.) are published, primarily in the fields of Eastern Europe, the Balkans, the Caucasus and Anatolia. The Journal of Black Sea Studies, which is still in its 20th year, has created an important literature since the first day of its publication with nearly 1000 academic articles, and has contributed to many fields such as history, sociology, language, literature and international relations.

Since its establishment, Prof. Dr. Osman Karatay (Ege University), then Prof. Dr. Yahya Kemal Taştan (Katip Celebi University) and Assoc. Dr. Yaşar Şimşek (Giresun University) took over the editorship and carried the magazine to today. In previous issues, Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol (Hacı Bayram Veli University) also provided editorial support. Prof. Dr. Bilgehan A. Gökdağ (Kırıkkale University), owner of the journal since its establishment, is still the honorary and founding president of our association. Prof. Dr. Osman Karatay assumed the presidency of the Black Sea Studies Association, and thus the ownership of the journal in 2022. The journal is still published under the editorship of Prof. Dr. Zafer Atar and Asst. Prof. Ferdi Çiftçioğlu.

Purpose & Scope

The Journal of Black Sea Studies sets out to foster academic research focusing on the Turkic World and the surrounding region through the lens of topics such as inter-country relations, regional history, socio-political issues, linguistics, and Turkology. At the same time, it also sets out to bring those within this specific academic community together through published scholarly literature. In placing particular emphasis on nations surrounding the Black Sea, Journal of Black Sea Studies's publishing philosophy is to ultimately contribute to the web of knowledge in this field, as well as to contribute to Turkey's strategies towards this region.

Journal of Black Sea Studies will continue to publish articles that represent its region of focus in the broadest and most up-to-date sense possible.

Language Of Publication

The language of publication is normally Turkish, however, high-quality manuscripts in other Turkic languages alongside English and Russian that meet submission guidelines are considered for each issue. Translated articles as well as book reviews that are in line with journal's scope can be published.

Subsections

In the Journal of Black Sea Studies, at least of an issue is reserved for original research articles. Review articles that contribute to the field, translations with reference to the field, and book review and review articles can also be included.

Limitations

Journal of Black Sea Studies maintains a quota on the number of articles it publishes in each issue. This entails a maximum of 20 articles per issue, including book reviews and descriptions. If the number of articles deemed fit for publishing exceeds this quota, the articles are then placed onto a waiting list upon being reviewed. The editorial board may give priority to those articles that are deemed as being of particularly high quality as well as of carrying the potential to be influential in their particular field.

Open Access System

Journal of Black Sea Studies is an open access (OA) journal providing users and institutions with unrestricted and free access to its content. This means that users are not required to pay a fee or to ask permission from either the author or journal in order to access and use articles in their full form, as is outlined by Budapest Open Access Initiative (BOAI).

Responsibility

The views and opinions in the published articles belong to the authors and do not reflect the views and opinions of our journal.

Scanned by the Databases and Indexes

Journal of Black Sea Studies is listed in numerous national and international bibliographic databases and indexes including ULAKBİM TR DİZİN, Acarindex, Araştırmaz, ASOS, CEEOL, DOAJ, Index Copernicus, Index Islamicus, International Medieval Bibliography, İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veritabanı, J-Gate, MLA International Bibliography, CiteFactor, Serials Solutions, Ulrich's Periodicals Directory, CNKI, InfoBase, and SOBİAD.

Archiving System

All articles submitted to be published in the Journal of Black Sea Studies and the referee reports of these articles have been archived indefinitely in the article tracking system of the website named karamdergisi.com. The editorial board guarantees that the articles, referee reports and personal information in our archive will not be shared with third parties.

PUBLISHING ETHICS

The ethics statement for the Journal of Black Sea Studies is based on those by the Committee on Publication Ethics (COPE)'s Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors.

Manuscript(s) and the Responsibilities of Author(s)

Manuscripts submitted to the Journal of Black Sea Studies should not have been previously published elsewhere. Papers that have been presented at scientific conferences may be accepted on the condition that they have not been published elsewhere. If your manuscript has already been published and has been modified/expanded upon, you are required submit your manuscript both in its original state alongside the modified version to the journal by e-mail. This particular situation applies to manuscripts that have generated from graduate/doctoral theses and projects. All work reported in the manuscript must be original and should contribute to its respective discipline. All manuscripts to be submitted must conform with the fields outlined in "Purpose & Scope" section above. Manuscripts that do not conform with that will not be accepted. Should a manuscript that does not conform with those rules be submitted, the author will be alerted by the editorial board by e-mail, whereupon their manuscript will be rejected.

All submissions are controlled by the editing board to ensure that they conform with the spelling and punctuation standards outlined by the Turkish Language Association (TDK). Submissions that are deemed as having do not met these standards are unable to move on to the review phase.

The author must guarantee that work reported in the manuscript, including information, images, figures, tables, and quotes, must be original, properly cited, and free from any kind of plagiarism. They also must guarantee that their work has not been published elsewhere or submitted to any other journal(s) simultaneously.

In case it becomes apparent the submission has been previously published elsewhere (e.g. published under a different heading) or is currently being reviewed by another journal, Journal of Black Sea Studies will immediately terminate the review process and cut all ties with author. After that point, the author will be prohibited from submitting any further manuscript(s).

All submissions are checked for plagiarism using CrossCheck. In case of plagiarism, the publication shall be cancelled.

As of the 62th issue, all submissions are now required to be delivered with an accompanying iThenticate plagiarism report as well.

All sources listed in the References section of those submissions deemed suitable for publishing will be thoroughly controlled. Should references either be missing or deemed irrelevant, the author will be notified as to respond accordingly.

Ethics Committee Approval

For studies requiring ethics committee approval, it is mandatory to include the relevant Ethics Committee Approval (committee-date-number) at the end of the article.

Review Process (Blind Peer-Review)

You can follow the entire review process of your submission via the Journal of Black Sea Studies website: www.dergipark.org.tr Each manuscript is reviewed by **at least** two field experts. All manuscripts pass through a double-blind peer-review process. Neither the authors know the identity of the reviewer, and vice versa. Reviewer reports are not published, but are rather kept confidential within the system. The abstract(s) of the article(s) is/are first checked by the reviewers prior to them receiving the manuscript(s). This is done to determine whether they will be willing to review the text(s) or not. If the reviewer's answer is affirmative, they will receive the manuscript(s) in full. The reviewers are expected to deliver their report(s) within 20 days of the review process.

The author can access the results of the report(s) via their Journal of Black Sea Studies website account. In the event that one of the reviewer's reports is positive and the other is negative, the editorial board may choose either to terminate the review process or to forward the manuscript to a third reviewer. Reviewers release their reports on the Journal of Black Sea Studies website via their own personal accounts within 20 days of conducting their reviews. In case the reviewers are delayed in releasing their reports, the editorial board may appoint a new reviewer to the manuscript. The author is to take all of the items listed each report very seriously. If the author disagrees with the report in way, she/he must justify why. The approval of both reviewers does not mean that the manuscript will be published immediately. In case the editorial board feels that the reviewer's report is insufficient, it may wish to appoint an additional reviewer, or it may wish to make a final decision regarding the publishability of the manuscript. Either the reviewer(s) or editorial board controls each manuscript to ensure that the author has adhered to and therefore made the necessary corrections outlined in the report(s).

Referees

- Referees should not accept publications outside of their field of expertise for evaluation.
- After the referees accept the invitation to arbitrate, they must comply with the international standards of refereeing.
- Referees can access articles via the article tracking system with the user name and password they define.
- Referees should evaluate with confidentiality and impartiality.
- Referees should submit their reports within 20 days and inform the editorial board if there is a delay.
- Referees should not share work that they accept for evaluation with other persons or in virtual environment.
- Referees should pay attention to the language used in their reports; the author should refrain from making derogatory and humiliating sentences.
- Referees should inform the editorial board if they detect plagiarism.

Editorial Board

- Editorial Board is responsible for the development of the journal and keeping it up to date.
- Editorial Board is responsible for meeting the information needs of readers, authors and referees.
- Editorial Board is responsible for ensuring integrity with academic sensibilities.
- The Editorial Board is responsible for determining the referees according to the subject of the study in order for the refereeing process to proceed in a healthy way.
- Editorial Board is responsible for preventing possible conflict of interest between authors and referees.
- Editorial Board is responsible for not sharing personal information in accordance with the principles of confidentiality statement.
- Editorial Board is responsible for updating the referee pool.

Publication Fee

The Journal of Black Sea Studies charges authors a 'publishing fee' of 1000 (onethousand) Turkish Liras is upon successful acceptance of their manuscript. The Journal of Black Sea Studies used to be published in both print and electronically until its 58th issue. The collected fees are used to keep the Journal of Black Sea Studies website (www.karamdergisi.com) running, as well as are used for digital object identifier (DOI) and typesetting costs. Until the Journal of Black Sea Studies's 58th issue, a printed version of the journal used to be sent to the author, to the journal's staff members, and to leading libraries across Turkey.

Unfortunately, due to ever increasing publishing and distribution fees, the journal is now no longer issued in its physical form. Agin, the 'publication fee' is used to keep the Journal of Black Sea Studies website running, as well as is used for digital object identifier (DOI) and typesetting costs. No fee is collected for book descriptions and reviews.

WRITING RULES

1. Title

The title of the manuscript is to be written in both Turkish and English. Its content should be concise, clear, and of reasonably high quality, and should be written in Cambria 14, bold, using capital letters.

2. The Name(s) and Address(es) of the Author(s)

The author's first and last name should be written beneath the title, aligned right. The author's last name should be written entirely in capital letters. The author's affiliations, e-mail address, title, and ORCID iD number should be indicated as a footnote written in Cambria 9. Note: The latter should only be added once their manuscript has been approved for publication.

3. Abstract and Keywords

An abstract of 150 to 200 words that reflects the aim, scope, and results/conclusions of the study should be included. It should not contain references, figures, or charts. A minimum of 3 and maximum of 5 different keywords must be included directly beneath the abstract. An English version of both the abstract and the keywords must also be included. Manuscripts written in a language other than Turkish should also include a Turkish version of its title, abstract, and keywords. Both the abstract and keywords are to be written in Cambria 9.

4. Main Text

A4, Portrait. Margins: 3 cm (left/right) and 3 cm (top/bottom). Spacing: Single-spaced. Paragraphs spacing: 6 points. Font: Cambria 11. Hyphens normally used to divide words at the end of a line should not be used. Paragraph indentation: 1 cm. There should be no spacing between punctuation and the word preceding them. Authors must pay attention to following the conventions of proper spelling, grammar, and punctuation as outlined by the Turkish Language Association (TDK). Components such as the topic, aim, scope, findings, and conclusions should be presented in such a way that it ensures scientific competence.

- *Main headings*: Must be written in the first letter of each word must be capitalized.
- *Figures, tables, photographs*: Figures and tables should be labelled and numbered: Eg. Table 1, Graphic 3, Figure 7, etc. Numbers and headings should be written beneath figures and tables. Spacing of tables before and after paragraphs: 0 points, single spacing.
- *Additional inserts*: (Table, Figure and Graph) Additional inserts beyond tables, figures, and graphics also should be numbered and labelled (e.g. Additional Table 1, Additional Graphic 3, Additional Figure 7, etc.). Moreover, these should be included after the References section.

References & In-text Citations: Must be presented in APA 7 format.

- In-text citations must be enclosed in parentheses, and must include the author's last name, the year of publication, and the page number(s): i.e. (Sanders, 2015, p. 157).
- When more than one source is being cited, then same information for the additional sources (i.e. the author's last name, the year of publication, and the page number(s)) are listed from the earliest to the latest year. Each additional citation is separated by a semi-colon: i.e. (Blumenthal, 1979, p. 54; Sanders, 2015, p. 157).

- When once source as multiple authors, only the last name of the first author, followed by the abbreviation 'et al.' is to be written: i.e. (MacCrimmon et al. 2002, p. 56).
- When the author's name is included in the text of the sentence where the citation takes place, then just the date of publishing and page number(s) should be included in parentheses: i.e. "Smith (2011, p. 42) discovered that..."
- When more than one study by the same author and published in the same year is cited, a lower case letter should be included next to the publishing year: i.e. (Bloomberg, 2012, p. 69), (Bloomberg, 2012b, p. 163).
- When the names of more than one author sharing the same last name are cited, then the author's first name should also be included: i.e. (Wilmot, Bella 2014, p. 325), (Wilmot, Stella 2014, p. 127).
- When citing a source within a source, both sources are to be cited: i.e. (Briggs, 1911: Taken from p 75 of...; Benassi, 2008, p. 60).
- When showing archival documents, their source should abbreviated in-text, and given in full in the Resources section: i.e. (BCA, Mühimme 15: 25).
- Quotes taken from online newspapers should include the name of the news agency, alongside the year the article was published: i.e. (Daily Sabah 2018). Quotes taken from the authors from other internet websites (non-newspaper) should include the name of the author and the year of publication of the article: i.e. (Amanpour, 2018).
- **Footnotes:** The use of footnotes should be avoided whenever possible. They should only be used for explanations, and should be organized using automatic numbering.
- **Quotations:** Quotations must be indicated using quotation marks (" "). They should be no larger than 5 lines long. Quotations longer than 5 lines should be included beneath the preceding line. They should presented in block form with 1 cm spacing on either side, be single-spaced, and written in 10 point font. Paraphrased quotes should be presented according to the conventions of APA style.

5. References

All sources cited in the manuscript must be included in the References Section. The author should refrain from including supplemental sources that she/he has not benefited from in the writing of her/his article. All references should be listed in alphabetical order according to the author's last name. Book and journal/magazine titles should be written in italics.

a) Books

LAST NAME, F. (Year of Publication). *Title of Book*. Place of Publication: Publishing House.

- ÖZTÜRK, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

If the book has an preparer, editor, and/or translator, then they are listed in parenthesis following the title of the book: i.e. Author's Last Name, Author's First Name (Year of Publication). *Title of Book*, [preparer (prep/hzl.), editor (ed.), translator (tra/çev.) First and Last Name]. Place of Publication: Publishing House.

- KARPAT, K. H. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (tra/çev. Recep Boztemur). Ankara: İmge Bookstore.

When books have two authors, the names of both authors is provided. However, when writing the second author's names, first their first, followed by their last name should be written.

- ANHEGGER, R. – H. İNALCIK (1956). *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûcebi 'Örf-i Osmanî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

For more than two authors, only the name of the first author is mentioned, followed by the abbreviation 'et al'.

- YALÇIN, D. et al. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Multiple works written by same author are to be listed in chronological order.

- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- TEKİN, T. (2013). *İrk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

When those works are published within the same year, then a letter is placed next to the publication year.

- ÜNLÜ, S. (2012a). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

When the author of the book is unknown, the title of the work is written in place of the author, and is categorized in alphabetical order.

- *Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

For individual book chapters: AUTHOR'S LAST NAME, F. (Year of Publication). "Title of Chapter". *Title of Book*. (ed. First and Last Name). Place of Publication: Publishing House. Page Range.

- TOGAN, İ. (2012). "Bugünü Anlamak İçin Orta Asya Tarihine Bir Bakış". *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar – Türkiye İle İlişkiler I. Kitap*. (ed. Ayşegül Aydingün - Çiğdem Balım). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 19-50.

b) Scholarly Articles

Journals: AUTHOR'S LAST NAME, F. (Year). "Title of the Article". *Name of the Journal*. Volume No. (Roman Numerals) / Issue: Page Range.

- İLHAN, S. (1990). "Türk Çağdaşlaşması". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. VII/19: 7-19.

Printed Newspapers: JOURNALIST'S LAST NAME, F. (Year. Month. Day). "Title of Article". *Name of the newspaper*: Page Number (If Available).

- TALU, E. E. (1945.01.13). "Vah Velid", *Son Posta*: 1-7.

c) Theses

AUTHOR'S LAST NAME, F. (Date). *Title of Thesis*. Location (City): Name of University/Institute. (Unpublished Undergraduate/Graduate/Doctoral Thesis).

- MERT, O. (2002). *Kutadgu Bilig'de Hal Kategorisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Unpublished Doctoral Thesis).

d) Academic Papers

AUTHOR'S LAST NAME, F. (Year). "Title of Paper". *Name of Symposium/Panel/Congress* (Date). Location (City): Publishing House: Page No.

- ERDAL, M. (2011). "Kutadgu Bilig Metni". *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri* (October 26 - 27 2009). Türk Dil Kurumu Yayınları: 201-208.

e) Internet Resources

Name of Website/Newspaper (Date). "Title of Article". Access Date: Link

- Sputnik (2018). "AB Liderleri Brexit Anlaşmasını Onayladı". Accessed On: 02.12.2018. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201811251036312530-ab-brexit-anlasmasi-onay/>

Internet sources of whom the author is known: AUTHOR'S LAST NAME, F. (Date of Article). "Title of Article". Access Date: Link

- KİREÇCİ, M. A. (2018). "Brexit Süreci ve Jeopolitik Etkileri". Accessed On: 01.12.2018. <https://www.dunyabulteni.net/dubam/brexit-sureci-ve-jeopolitik-etkileri-h425454.html>

f) (Handwritten) Manuscripts

Author of the Manuscript. *Title of the Manuscript*. Name/Tile of the Library/Collection Where the Manuscript Is Kept. Archive/Catalog Number.

- Firdevsî-i Rumî. *Süleymân-nâme-i Kebîr*. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı. H. 1535.

When the author of the manuscript is anonymous, the title of the manuscript is written in its place in italics.

g) Archival Documents

Archival documents used/featured within articles are to be listed in a separate 'Archival Documents' directly below the Resources section. These are to be presented in abbreviations:

Archival Documents

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Arşivi Belgeleri, Folder (F), File (Fi), Index (I).

F: 145, Fi: 103, I: 26-1.

F: 587, Fi: 43, I: 1-42.

h) Abbreviations and Acronyms

Abbreviations and acronyms within the manuscript are to be listed and expanded in the 'Abbreviations/Acronyms' section directly above the Resources section. They are to be listed alphabetically.

Abbreviations/Acronyms

Ar. Arapça; Az. Azerbaycan Türkçesi; DLT Dîvânü Lugâti't-Türk; DS Derleme Sözlüğü; EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

i) Sources Written in Non-Latin Scripts

Sources written in non-Latin scripts (e.g. Cyrillic, Persio-Arabic, Greek *etc.*) are to be transcribed into Latin script and listed in the Resources section.

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

- 1067-1094** **Security of the Turkish Straits in the Black Sea: Impact of the Nato/Eu Enlargements on the Montreux Convention/ Karadeniz'de Türk Boğazlarının Güvenliği: Nato/AB Genişlemelerinin Montrö Sözleşmesi Üzerindeki Etkisi**
Levent KIRVAL - Arda ÖZKAN
- 1095-1124** **Millî Mücadelenin Satır Aralarında Kalmış Bir Başka Boyutu: İşgal Ordularındaki Müslüman Askerlerin Türk Tarafına İlticaları / Another Dimension of the National Struggle, Received Between the Lines: Muslim Soldiers in the Occupation Armies Asylum to the Turkish Side**
Ferhat BERBER
- 1125-1133** **II. Abdülhamid Döneminde Mısır Ve Urabi Paşa Hakkında Bir Layiha / A Layiha About Egypt and Urabi Pasha Era of II.Abdulhamid**
Sevda ÖZKAYA SOFU
- 1134-1157** **Kırgız Edebiyatında Sovyet Rejimi Eleştirisi / Criticism of the Soviet Regime in Kyrgyz Literature**
Ayşe ŞENER
- 1158-1174** **Askeri Güç Kullanımında Davetle Müdahale Argümanı ve Rusya'nın 2014 Ukrayna Müdahalesi / The Intervention by Invitation Argument in the Use of Military Force and Russia's 2014 Intervention in Ukraine**
Mehmet Ali YÜKSEL
- 1175-1201** **"Hikâye-i Mâh-Firûze Sultân İle Râz-ı Nihân" Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme / A Study on the Narrative "Hikâye-i Mâh-Firûze Sultân İle Râz-ı Nihân"**
Sagıp ATLI
- 1202-1228** **Bandırma Müzesi'nde Bulunan Erken Bizans Dönemi Sikkeleri / Early Byzantine Period Coins Found in Bandırma Museum**
Mehmet Kayhan MURAT
- 1229-1241** **Leibniz's Dilemma of the Ethics of Conquest: The Conflict Between His Views on Just War and The Egypt Plan / Leibniz'in İşgal Etiği İkilemi: Haklı Savaş Üzerine Görüşleri ve Mısır İstila Planı Arasındaki Çatışma**
Hüseyin YILMAZ- Osman Gazi BİRGÜL
- 1242-1272** **Millî Mücadele Dönemi Trabzonu'nun Sosyal, Kültürel ve Eğitim Hayatına Genç Anadolu'nun Bakışı / Genç Anadolu's View of Trabzon's Social, Cultural and Educational Life During the National Struggle Period**
Hasan ÇELİK
- 1273-1299** **Azerbaycan'ın Modernleşmesinde Alfabe Değişikliklerinin Millî Kimlik İnşasındaki Rolü (1850-1939) / The Role of Alphabet Changes in the Construction of National Identity in Azerbaijan's Modernization(1850-1939)**
Betül AYDOĞAN

- 1300-1317** **Mekânsal Belleğin Sözlü Kültür Unsurlarına Yansıması: Denizli Çivril'de Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Eğlence Geleneği Aeylam / Reflection of Mental and Spatial Memory on Elements of Oral Culture: A Forgotten Entertainment Tradition, Aeylam**
Alev ÖZTÜRK MERDİN
- 1318-1331** **3288 Numaralı Temettuat Defterine Göre Hamzabey Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Yapısı / Social and Economic Structure of Hamzabey Village According to Dividend Book No. 3288**
Ahmet ERCİVAN
- 1332-1345** **Cafer Seydahmet (Kırimer)'in Kırım'ın Vesayet Altına Alınması Talepleri: Milletler Cemiyeti Arşivindeki Belgelere Göre / Demands of Jafar Seydahmet (Kirimer) for the Tutelage of Kırım: According to the Documents in the Archive of the League of Nations**
Elif UZUNAĞAÇ
- 1346-1379** **Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri / Descriptions of Persons in the Population Registers of Trabzon Province**
Şenol SANCAK- Yasemin BAŞKAN
- 1380-1405** **Putin Dönemi Rusya'nın Ukrayna'ya Yönelik İşgal Girişiminin Avrasyacılık Perspektifinden Analizi / Analysis of Russia's Invasion Attempt on Ukraine During Putin's Era From the Perspective of Eurasianism**
Mehmet İŞÇİ - Duygu DERSAN ORHAN

REFEREES OF THIS ISSUE / BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Gülsüm POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil ERDEMİR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Serhan YÜCEL (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif KOLAY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Umut KEDİKLİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Nasrullah UZMAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner BİLGİN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Ceren ÜNAL (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp AKMAN (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan EKİNCİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet ÜZEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Halim DEMİRÜREK (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Yılmaz ÖZKAYA (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat BERBER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL (Gebze Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Fethi NAS (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan UYKUR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY (Hakkari Üniversitesi)
Doç. Dr. Refik ARIKAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Cengiz GÜRBİYİK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet SOLAK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Yunus İNCE (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. İlker Mümin ÇAĞLAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet ŞEN (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül Banu DUMAN (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar ŞİMŞEK (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan İSİ (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Kasım OYARÇIN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Sagıp ATLI (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra Yılmaz EREN (Türk-Alman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ACAR (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Caner KALAYCI (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENER (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aybüke GÜZAY (Bakırçay Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mahmet Talha KALKAN (Uşak Üniversitesi)
Dr. Davut ŞAHİN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Hüseyin YILMAZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Musa AZAK (Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Veysel HASAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

SECURITY OF THE TURKISH STRAITS IN THE BLACK SEA: IMPACT OF THE NATO/EU ENLARGEMENTS ON THE MONTREUX CONVENTION

Levent KIRVAL*
Arda ÖZKAN**

ABSTRACT

The Turkish Straits (composed of İstanbul and Çanakkale Straits) are strategic geographic regions between the Black Sea and the Mediterranean Sea. Their legal status and the sovereignty-navigation regimes are determined by a multilateral treaty, namely the Montreux Straits Convention of 1936. Today, the International Relations (IR) environment has changed greatly when compared with the period of the signing of the Convention. The Cold War is now over and the balance between the East and the West has been disrupted. Furthermore, there are some conflicts in the Black Sea basin, such as the war between Russia/Ukraine and Russia/Georgia. The complex nature of the Black Sea requires a securitization framework from both Russia and the EU/NATO perspectives. In this context, the recent developments in international politics about the region may also have an impact on the Montreux regime in the Turkish Straits in future. Considering these current developments, this paper analyzes the impact of the NATO and EU enlargements on the Montreux regime and evaluates future scenarios about the security of the Turkish Straits. In doing so, it will use the securitization theory as an explanatory approach for the developments in the region. Thus, the Black Sea and the Turkish Straits contains the securitization dynamics within itself.

Keywords: Black Sea, littoral states, regional security, securitization, Turkish Straits.

KARADENİZ'DE TÜRK BOĞAZLARININ GÜVENLİĞİ: NATO/AB GENİŞLEMELERİNİN MONTRÖ SÖZLEŞMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

ÖZ

İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından oluşan Türk Boğazları, Karadeniz ile Akdeniz arasında stratejik bir coğrafi konumdadır. Türk Boğazları'nın hukuksal statüsü ile egemenlik/seyrüsefer rejimi, uluslararası bir antlaşma olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi tarafından belirlenmektedir. Ancak, günümüzdeki Uluslararası İlişkiler (UI) ortamı, Sözleşme'nin imzalandığı döneme göre büyük ölçüde değişmiştir. Soğuk Savaş artık sona ermiş ve Batı ile Doğu arasındaki denge (daha spesifik olarak NATO/AB ile Rusya) bozulmuştur. Ayrıca, Karadeniz havzasında Rusya ile Ukrayna ve Rusya ile Gürcistan arasındaki savaş gibi çatışmalar da yaşanmaktadır. Karadeniz'in karmaşık yapısı, hem Rusya hem de AB/NATO perspektifinden güvenlikleştirme çerçevesi gerektirmektedir. Bu bağlamda, bölgeye ilişkin uluslararası politikadaki güncel gelişmelerin gelecekte Türk Boğazları'ndaki Montrö rejimi üzerinde de etkisi olabilir. Bu güncel gelişmeleri göz önünde bulunduran bu çalışma, NATO ve AB genişlemelerinin Montrö rejimi üzerindeki etkisini analiz etmekte ve Türk Boğazları'nın güvenliğine ilişkin gelecek senaryolarını değerlendirmektedir. Bunu yaparken, bölgedeki gelişmeleri açıklayıcı bir yaklaşım olarak güvenlikleştirme teorisini kullanacaktır. Nitekim, Karadeniz ve Türk Boğazları kendi içinde güvenlikleştirme dinamiklerini barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, kıyıdaş devletler, bölgesel güvenlik, güvenlikleştirme, Türk Boğazları.

Gönderilme Tarihi: 14 Haziran 2024

Kabul Tarihi: 11 Aralık 2024

* Prof. Dr., İstanbul Technical University, Maritime Faculty, Basic Sciences Department, İSTANBUL, ORCID: 0000-0001-8884-5427, E-Mail: lkirval@itu.edu.tr

** Assoc. Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Applied Sciences, Department of International Trade and Logistics, ANKARA, ORCID: 0000-0001-6369-0748, E-Mail: ardaozkan83@hotmail.com

Introduction

During the Cold War years the Turkish Straits were strategically very important as it played a key role in stopping Russian diffusion to the Mediterranean. But the strategic importance of the Turkish Straits also continued after the ending of the Cold War. In the aftermath of the Cold War both regional powers of Black Sea and global players of international relations developed various strategies to be influential in the Black Sea politics. Moreover, following the collapse of the USSR, Western powers had the opportunity to intervene in the politics of the region. Several Black Sea countries exited from the Russian influence and became the EU and NATO members. Hence, the importance of the Black Sea has increased after the ending of the Cold War particularly with regards to energy, trade and security aspects. Thus, Black Sea became a fighting ground for the global players of international relations and the Turkish Straits are at the heart of this region.

Through the Strait of Gibraltar, the Red Sea, and the Suez Canal, Turkey is connected to the Atlantic, Red Sea, and Indian Oceans. The Turkish Straits play a significant role in international trade and maritime transit in the Black Sea basin. Indeed, the Bosphorus (Istanbul Strait) and the Strait of Dardanelles (Çanakkale) are located where Asia, Europe, and Africa are close to each other. Turkish Straits are particularly important for Black Sea littoral states (Turkey, Georgia, Russia, Ukraine, Romania and Bulgaria) as they provide access to international waters for these states. The Turkish Straits, which link the Black Sea with the Mediterranean and Aegean Seas and comprise the Bosphorus, the Strait of Dardanelles, and the Sea of Marmara, are among the most significant waterways in the world from a strategic standpoint. Furthermore, because the Turkish Straits are a vital route that links the coastal states of the Black Sea to global markets, they are significant for political, military, and economic security. Geography has endowed Turkey with a particular strategic significance; its possession of the Straits is the single most important segment of the overall Turkish geostrategic complex. For instance, one of the reasons for Turkey's entrance to NATO is considered as related to the importance of the Turkish Straits for the Western alliance and Russian threats against Turkey (Vali, 1972, p. 82).

In retrospect, the Turkish Straits were under the full control of the Ottoman Empire from the conquest of Constantinople in 1453 to half of the 19th century. In other words, the passage could only take place with the permission of the Ottoman Empire (Pazarıcı, 2015, p. 276). Considering the political developments regarding the Straits during and after the First and Second World Wars, the Straits became a vital balancing factor in world history after Ottoman rule, which lasted for approximately 450 years, when the world was reshaped and the balance of power was re-established. During the Turkish Republic era, first in 1923, the Lausanne Peace Treaty's "Convention on the Régime of the Straits" determined the corresponding transportation within the existing tradition of regulating the passage through the Straits by multilateral conventions. However, Turkey initiated a peaceful diplomatic process to replace the Lausanne Straits Convention on the basis of the principle of *rebus sic stantibus* (if the conditions change) in the face of the negative developments in international politics during the 1930s. Finally, The Montreux Straits Convention, which is still in force today, was accepted with the conference

held in Switzerland in 1936 (Güneş, 2007, p. 218). In force since 1936, the Montreux Convention is a multilateral treaty that regulates passage regimes through the Straits. This Convention represents a fairly balanced regime between non-Black Sea states and the Black Sea littoral states, with Turkey overseeing its implementation. With the Montreux Convention, Turkey's sovereignty related rights that provide security for the country have been protected. Also, the Convention created a situation where the trade potential of the littoral states of the Black Sea are supported and their security is strengthened. Moreover, it also provided an opportunity for the international community to use Turkish Straits as a commercial maritime route because they are crucial for international trade. Hence, the Montreux regime is based on a triple equilibrium (Meray and Olcay, 2020). Moreover, today, as Black Sea littorals, Turkey, Bulgaria, and Romania are members of NATO, and Bulgaria and Romania are also members of the EU, and this situation helped these two organizations to be active in the region. Therefore, one can say that the Montreux Convention and its Black Sea regime also plays a key role in international relations. In the current Russia-Ukraine war period, Turkey complies with the Convention actively by closing the Straits to both the littoral states of the Black Sea and Western states. Thus, it became once again apparent that the Convention contributed significantly to the security of Turkey, the littoral states of the Black Sea, and regional states, as well as international peace and security.

The Montreux Convention also has a potential to transform the region to a cooperation area (even to a Regional Security Complex¹) as it favors the littoral states of the Black Sea with regards to maintaining navies in the region. However, the diverging policies of both Russia and the Western Bloc have led to conflicts between the Black Sea littoral states. Furthermore, the actors defining the Black Sea and indirectly the Turkish Straits and claiming that these regions are a security problem for them are the NATO/EU, thus the Western Bloc has securitized the region in parallel with their foreign policies. In IR, the question of what actually makes an issue a security problem is the main starting point of the securitization theory.² According to this approach, security problems are those that threaten the sovereignty or independence of a state in a swift and dramatic manner, disrupting the functioning of the normal political order and requiring maximum effort to counter these threats (Buzan, 1997, p. 13-14). Indeed, the most important problem that underlines the element of conflict among the basin countries is their seemingly incompatible political understandings (Altmann and others, 2010, p. 310-318).

¹ The security complex is a special regulatory mechanism. It depends on the quality of interaction between states in a specific area (in these circumstances it is important that states belong to a single geographical area). It depends on the ability of the conditions to minimize disputes, quarrels and conflicts. At the same time, the complex should have a framework capable of providing developed, efficient, effective processes that can prevent crises and conflicts (Ryabtsev, 2006, p. 98).

² Securitization was first proposed by Ole Waever, one of the representatives of the Copenhagen School, in his article "Securitization and Desecuritization" published in 1995, and then discussed in detail in the book "Security: A New Framework for Analysis" published in 1998, and took its place in the discipline of security studies. The Copenhagen School did not only consider security from a military perspective, but also expanded the security agenda by defining different sectors, such as political, economic, environmental and societal security (Buzan, 1983, p. 214-242).

Therefore, there are big differences among the states on many issues, particularly on their perceptions of security.

The securitization, which builds on the approach put forward by the constructionist theory, tries to explain how and in what way a certain issue is determined or tried to be described as a security problem (Miş, 2011, p. 348). Ole Wæver indicates the securitization as a conscious choice made by social/political elites. According to the Copenhagen School, by pronouncing the word "security", a state official moves a particular development into a private sphere and thus acquires a special claim to use whatever means necessary to prevent it (Wæver, 1995, p. 44-45). In this framework, it can be said that the securitization approach is a method used by social/political elites to achieve certain goals, to legitimize certain understandings or ideologies, and to make society accept the policies to be pursued (Williams, 2003). The US, acting together with the EU in the context of the international system, has started to act in accordance with the approach of filling the power vacuum that emerged in the Black Sea basin after the dissolution of the USSR politically through the EU and militarily through NATO. This strategy is essentially an attempt to build a regional identity/structure and can be explained within the framework of social constructivism, i.e. securitization (Tassinari, 2011, p. 231-232).

After the Cold War, Russia has been opposed to the presence of the Western military vessels, especially the US, in the region. From time to time, it does not hesitate to show this discomfort in a way that takes risks against the Western naval ships and displays a sensitive attitude towards initiatives that may lead to a change in the status in the region (Binnendijk, 2020, p. 6). The legal status, which includes provisions in favor of the littoral states, is provided by the Montreux Convention. This, which does not allow the presence of military ships in the region beyond a certain proportion, also creates a situation in favor of Russia against the West. Russia does not consider this advantage provided by the Convention sufficient and pursues a strategy that envisages imposing its superiority in the Black Sea and its wider basin on the littoral states. Following its invasion and annexation of Crimea, Russia transformed the region into a strong defensive fortress and regained supremacy in the Black Sea as a result of the modernization and restructuring of the Black Sea navy (Wezeman and Kuimova, 2018; Eissenstat, 2022). Therefore, one may consider the Black Sea area as a region and the Montreux Convention as a catalyst to form regionalism of the littoral states. Although regional integration and deep cooperation among the littoral states have not been fully institutionalized, the importance of the Black Sea region is still undisputed especially in terms of the Turkish Straits. In this context, Montreux Convention has a potential to form the Black Sea area as a region³ for the littoral

³ Geographically, a region is a homogeneous area on the earth's surface with characteristic features that distinguish it from others (Pace, 2006: 1). It is a place constructed between states that have geographical ties with each other and a subjective sense of belonging to the area in question through a relationship of interdependence (Pace, 2006, p. 27). The concept of territory is often used to refer to a border or a specific area. Many disciplines and discourses analyze or define territory in terms of "territory", "function" and "governance" (Söderbaum, 2005, p. 90). However, borders are not always natural geographical boundaries between states. They are also the product of politics, violence and state-building (Bellamy, 2004, p. 44). Inside these borders are the structures through which people are

states. Within this scope, the characteristics of the Convention/Turkish Straits as major factors determining regional politics and the securitization policies of regionally important global actors will be summarized in the following pages.

The Turkish Straits: A Unique Waterway

The Turkish Straits represent the waterway comprising the Bosphorus (Istanbul Strait), Marmara Sea, and the Strait of Dardanelles. This waterway is the door for the Black Sea to the world (Aybay, 2019, p. 2729).⁴ The Turkish Straits, with a total length of 164 nautical miles⁵, is one of the longest natural and narrow waterways in the world used for maritime transportation, with its geographical location, physical structure, and *sui generis* features (Kurumahmut, 2006, p. 14). The importance of the Straits stem from the fact that it establishes connections between Europe and Asia on the one hand, and between the Mediterranean and the Black Sea on the other, and then between the oceans of the world (Pazarcı, 1986, p. 850-851). The Straits connect the high seas and hence have the status of an international waterway. Although it shows the characteristics of a national strait in terms of borders, the Straits are international straits because they constitute the subject of a multilateral treaty and are the only way for the Black Sea littoral states to reach the high seas (Şener, 2014, p. 469). Because of their different features, the passage through the Turkish Straits are governed by international regulations.

The Bosphorus is an international waterway that connects the Sea of Marmara to the Black Sea and divides the city of Istanbul into two. The Dardanelles Strait, on the other hand, is an international waterway that connects the Aegean Sea to the Sea of Marmara and passes through the center of the city of Çanakkale. There is a population of approximately 20 million in the city of Istanbul, which is located around the Bosphorus, and about half a million in the city of Çanakkale, which is located around the Dardanelles. As it is seen, the Turkish Straits, which are the entrance and exit gates of the Black Sea, are of vital importance, particularly for the Black Sea littoral states.

The Turkish Straits geopolitically connect Asia with Europe. More clearly, the Middle-Eastern European and Balkan states, where the Danube–Dnieper–Volga rivers are particularly crucial; and Russia, Ukraine, Georgia, Romania, and Bulgaria, which are littorals of the Black Sea, reach the world markets through the Turkish Straits. The Straits are bustling waterways integrating the trade link (Katırcıoğlu, 2000). After the collapse of the USSR, Russia had to shift its maritime trade to its Black Sea ports. This situation is one of the factors increasing the traffic in the Straits. Besides, the vessels previously traversing the Volga–Don and Volga–Baltic Sea

interconnected in their daily lives, and which are constantly reproduced through social and institutional practices through tools such as education and media (Pace, 2006, p. 39).

⁴ The Turkish Straits are present in a location where Asia, Europe, and Africa are close to each other. The Straits are the lifeline of the Black Sea littoral states because they represent the only route for these states to reach the high seas (İrge, 2017, p. 82).

⁵ 1 nautical mile is 1,852 meters.

routes began using the Black Sea–Mediterranean route with a perceivable traffic density (Özer-say, 1999, p. 105-106).

After maritime trade gained increasing importance, the number of vessels passing through the Turkish Straits reached 50,000. This number was eight times the number of vessels passing in 1936, the year when the Montreux Convention was signed (Kutluk, 2018, p. 293).⁶ Nevertheless, this number has declined in recent years, since the capacity and size of the vessels increased. The pressure on the traffic region in the Turkish Straits, which has become dangerous in parallel with the increase and diversity of the cargo carried, will increase in the coming years (DGMT, 2019). To date, numerous accidents have occurred in the Straits, resulting in casualties, property damage, environmental hazards, and petroleum pollution. The increasing number of ships carrying dangerous goods through the Bosphorus threatens life, property, and navigational safety (Ece, 2011, p. 49).

Nowadays, an environmental dimension has been added to the present military, economic and strategic concerns regarding the Turkish Straits. The cargo carried by vessels transiting through the Straits varied in amount and diversity compared to the past. Environmental security holds significant importance in terms of both general transportation security and threats to the shores of the Straits. In particular, the threats that may arise from the ships passing through the Straits are worrisome (Güneş, 2007, p. 246). Under such circumstances, it is necessary to sustain safety that can prevent environmental pollution in the Straits, which serve as a vital corridor between the Black Sea and the Mediterranean. It is essential to minimize the associated risks while ensuring the safety of the increasing shipping traffic (Zenginkuzucu and Çintan, 2019, p. 74).

The Turkish Straits are crucial for the Black Sea littoral states' political, military, and economic security. Therefore, throughout history, the Turkish Straits have been a region that other states have watched carefully (Toluner, 1996, p. 157) and the special regime through the Straits have been determined depending on the political conjuncture (İnan, 1995, p. 4).

Since ancient times, several wars have been fought between world powers to control the Turkish Straits. During the period after the signing of the Montreux Convention in 1936, peace has been maintained in the region for quite a long time. However, the ongoing disputes between the Western Bloc and Russia continues in the Black Sea today. Both Russia and the NATO/EU are trying to securitize the region by using several counter arguments. Particularly, Russia argues that the West is besieging the Black Sea and pushing itself to the northeast. On the other hand, the NATO/EU are arguing the Black Sea countries have a right to live in democracies and therefore their attempts to be part of western institutions are natural paths that they should

⁶ The Turkish Straits have witnessed intense maritime traffic since the second half of the 20th century. For example, while the number of ships passing through the Turkish Straits were only 4,500 in 1936, it increased to 24,000 in 1985, 46,954 in 1995, and 48,079 in 2000. In 2010, this number reached 50,871 (Taşlıgil, 2013).

follow. That said, the Montreux Regime tries to create a balance in the region between major global powers of the East and the West.

The Montreux Convention establishes Turkey's responsibility as the sole protector of the Convention. Under certain conditions, Turkey has the right to impose restrictions on passage through the Straits and to deny access to the Black Sea to non-coastal states. This shows that the regime in the Straits favors Russia over the United States. The Montreux regime also allows any ship that actually enters the Black Sea to be closely monitored by Russian tracking ships and radio intelligence systems (Kuczynski, 2019). Therefore, a stronger US military influence in the region appears to be an elusive goal due to the Convention, which prohibits the military presence of non-coastal states in the Black Sea waters. It can be argued that the current military situation favors both Russia and Turkey. It has always been important to prevent the militarization of the Black Sea by the NATO for Russia. It is also important for Russia to have a peaceful and sustainable area with direct access to the Mediterranean Sea and the Atlantic Ocean (Kobrinskaya, 2008, p. 2). However, the increasing western influence in the region greatly isolates Russia in the Black Sea.

In the post-Cold War process of integration of the former Eastern bloc countries with the European geography, the regionalization debate has gained a new dimension. Based on the European experience, regionalization initiatives were encouraged with the expectation that regionalization would have an impact on economic development and thus reduce the security threats and military tensions inherent in economic problems (Dellenbrant and Olsson, 1994). Deep-rooted problems in the Black Sea region, conflicting economic and political priorities, and membership in different regional mechanisms have shown the limits of integrating the region through economic cooperation. Finally, Russia's invasion of Ukraine did not prevent the Black Sea basin from turning into a conflict area influenced by conflicting geopolitical interests. In this context, regionalization debates that distinguish between economic and political dimensions are insufficient to understand the nature of regionalization as a complex and multidimensional process, especially under the influence of post-Cold War dynamics (Ghica, 2012).

For quite a long time, the West is trying to integrate the Black Sea region to its security frameworks. The West argues that it is Russia that creates security problems in the Black Sea region and the Turkish Straits particularly for littoral states. However, Russia also tries to increase its influence in the region. Therefore, the appearance of the Black Sea as a separate region out of the influence of the East and the West, particularly due to Montreux Convention, is highly difficult. Before going into details of these mutual policies, detailed information will be given on the legal status of Turkish Straits and an analysis on their geographical characteristics will also be made in the following pages. In this context, Turkish Straits' and Montreux Convention's role in the Black Sea security framework will be explored.

Legal Status of the Turkish Straits: A *Sui Generis* Passage Regime

The passage regime through the Turkish Straits, which have characteristics of an international strait, is regulated by the Montreux Convention. The Convention has helped establish

a unique system in which a balance is created between the security of the littoral states in the Black Sea and the rights of the non-littoral states to navigate. The Convention regulates transit and navigation through the Turkish Straits consisting of the Dardanelles, the Sea of Marmara, and the Bosphorus (Bozkurt, 2018, p. 212). With this Convention, the Straits are bound to a regime that can be described as the *ad hoc* right of passage (a purpose-specific transit regime) (Pazarcı, 2006, p. 271). The Convention comprises 29 articles, four annexes, and one protocol.

The Convention possesses two critical characteristics. The first characteristic is that it fills the gap left open by the Lausanne Treaty for Turkey and has brought great security to Turkey. Moreover, the Convention is a noteworthy document in that it exemplifies how political agreements in international relations can be made more appropriate to contemporary conditions through negotiation and peaceful means (Kurumahmut, 2006, p. 59). However, following Article 34 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, international treaties create the rights and obligations solely for their parties. However, the international treaties generating *erga omnes* rights and responsibilities are an exception. The treaties of territorial status of a country generating objective situations are in this qualification and binding for all states (Shaw 2014: 674). As are the treaties regulating Suez and Kiel Canals, the Montreux Convention regulating the Turkish Straits are in this status. The general rule specified by these treaties is the freedom of passage, which necessitates uninterrupted transit without making any port stops (*non-stopover passage*) (Toluner, 2017, p. 187, 230).

The main purpose of the Montreux Convention is to reconcile the requirements and benefits of global maritime trade while reserving the sovereign rights of Turkey, littoral to the Black Sea. In other words, a new regime through the Straits have been accepted by the Convention, and Turkey has been made responsible for implementing and supervising this unique regime. Through the Convention, Turkey has been granted privileges in determining the passage of warships through the Turkish Straits, considering the security interests of Turkey and the benefit of having a coast to the Black Sea. Such distinctions have permitted Turkey to ensure its security. Without the Convention, Turkey would not be able to ensure its security by preventing warships from passing through the Straits during wartime. Furthermore, Turkey would not be able to ensure its neutrality in case of any war and this would negatively affect the states in the region and place Turkey under various pressures (Tosun, 1994, p. 111-112).

The regime of the Straits determined by the Montreux Convention aims to establish a balance between littoral states of the Black Sea and non-littoral states. The Convention provides detailed regulations for the transition conditions of merchant ships and warships, separately for ships in both classes, according to “peacetime”, “wartime” and “during imminent danger of war”, which were not addressed in the Lausanne Treaty (Keskin-Ata, 2022, p. 117-121). Under the terms of the transition regime outlined in the Convention, merchant ships from any state are permitted to pass freely through the Straits at any time during peacetime. Nonetheless, there are restrictions on the freedom of passage for merchant ships during times of war if Turkey is at war or believes that it is about to go to war. For example, there are restrictions on the

number of foreign ships that may pass through the Straits, as well as requirements for notification, a daytime transit limit, and a time limit for ships under a specific tonnage when passing through the Straits during peacetime. Notably, the passage of large warships of non-littoral states is prohibited (Gündüz, 2014).

Ships from neutral states are permitted to cross the Straits at any time of day, provided that Turkey is not a belligerent. Nonetheless, it is forbidden for ships from belligerent nations to cross the Straits. On the contrary, the following situation constitutes an exception to this prohibition: the return of warships of the warring littoral states to their ports if their mooring ports are in the Black Sea. However, this exception does not allow ships to pass through the Straits continuously but only allows warring state ships outside the Black Sea to reach the mooring ports by passing through the Straits. The transition regime is fully up to Turkey's discretion if Turkey feels threatened by a war or is one of the warring parties during one. Under such conditions, Turkey has the authority to control the Straits' transit regime as it sees fit in order to maintain security. The imminent danger of war requires the application of peacetime provisions with restrictions on merchant ships, such as the requirement to pass during the day and to be guided free of charge. It also entails the implementation of wartime rules for warships, when the passage of foreign warships through the Straits will be completely subject to Turkey's permission (Gündüz, 2014).

Turkey, like many strait-coastal states involved in international transportation, took various measures to ensure the security of transportation, and for the protection of life, property, and the environment in the Straits. In 1994, new measures were added to the measures taken by the Port Law and port regulations through the "Maritime Traffic Regulations for the Turkish Straits and the Marmara Region." Various objections were raised to these regulations, in which the traffic separation schemes were envisaged to ensure transportation safety and order in the Straits. Also, ships passing through the Straits were placed under certain obligations in terms of their size and the loads they carried. Hence, Turkey reviewed the 1994 regulation and adopted a new regulation titled "Maritime Traffic Regulations for The Turkish Straits" in 1998. With Turkey's implementation of the 1994 and 1998 Regulations, an improvement has been recorded in the strait traffic and the following decrease in the number of accidents demonstrated the effectiveness of these regulations (Güneş, 2007: 219).

That said, the recent geopolitical developments in the Black Sea once again increased the discussions about the future of the Montreux Convention. In this context, the NATO and EU enlargement processes had an impact on the Montreux Convention and the Black Sea in general and Turkish Straits in particular, and these regions have been influenced by the actions of these international actors. The securitization policies of such Western actors in the region have further problematized the politics of the Black Sea. Montreux Convention played a key role in keeping the Turkish Straits and Black Sea as a peaceful region for quite a long time. However, the divergent policies of the West and Russia during the last decades have turned Black Sea an area of confrontation for these two parties. Particularly, following the collapse of the Soviet Union, the West oriented policies of littoral states such as Romania, Bulgaria, Georgia and Ukraine and

their distancing from Russia have created a political schism in the Black Sea. In this context, several discussions have also been started about the possible renewal of the Montreux regime. In this context, the NATO/EU have started to argue that the Montreux regime is mostly benefiting the Russian interests in the region. Hence, Montreux Convention have also been used as a securitization tool by the Western countries. The NATO and EU enlargements in the Black Sea have also contributed to this process.

In fact, following the WWII there have also been several regionalization attempts for achieving peace in international relations. The establishment of the UN, which was created in the aftermath of World War II, can be seen as a common step in ensuring and maintaining international security in the new era. This step was followed by steps taken on a regional scale to find solutions to international problems, including security, in accordance with Article 52 of the UN Charter. For example, the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) was launched as a result of such efforts (Gheciu, 2008, p. 119). Such initiatives strengthened the argument that international security began as a result of the softening of rivalry in the bipolar system and continued after the Cold War. Indeed, according to Bary Buzan and Ole Wæver (2003, p. 3), regional security initiatives have become both more autonomous and more prominent since the start of the decolonization process, and the end of the Cold War accelerated this process. One of these is economic cooperation initiative in the Black Sea, which envisions turning the region into a zone of prosperity and peace rather than conflict and chaos. The process, which started with the Bosphorus document signed in Istanbul on 25 June 1992 with the participation of 10 countries bordering the Black Sea and its wider basin, resulted in the establishment of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) with the agreement signed in Yalta on 5 June 1998 (Shlykov, 2018, p. 97).

Although the need to create a region in the Black Sea basin manifested itself with the formation of the BSEC⁷, it could reach to a level of regionalization since 1990s. Although there has been BSEC meetings attended by EU officials, BSEC leaders and ministers in the fields of environment, criminal law and energy, there has been no evidence of deepening cooperation within the framework of the BSEC (Manoli, 2010). In this context, the Black Sea region could develop as a region with the help of the Montreux Convention, however, diverging policies of the littoral states in the middle of superpower politics, prevented such a development. Contrarily, with securitization perspective, the West and Russia have considered the Black Sea area as a region and have tried to increase their influence in this area. Hence, we can say that there is conflictual regionalism of the West and Russia in the region.

⁷ The regionalization model envisaged by the BSEC is based on the paradigm that through economic cooperation frozen conflicts and regional disputes will be resolved, political security and stability will be ensured, and thus economic cooperation will move to the political dimension (Ciută, 2008). The BSEC is the only organization that covers the countries of the region, but its ability to resolve tensions among its members is rather weak. This is largely due to the fact that the current problems are not regional in nature, but rather tensions arising from the differences between projects of Russia and Western actors (EU, NATO, US,) for the region (Alexandrova-Arbatova, 2008, p. 293).

The strategic importance of the Black Sea Region has been rediscovered, which was neglected due to its location on the line separating the communist East and the liberal/democratic West during the Cold War, in the period when the new world order was trying to be built after the war. The Black Sea region has been re-created by non-regional actors (notably the EU/NATO) as a new region with the potential for regionalization (Doğangün, 2023, p. 246). Despite the geographical proximity of the Black Sea region countries, their size, population economic structure and political orientation are very different. This prevents the development of the perspective of belonging and cooperation in the region. These differences show the limits of regionalization initiatives based on the region (Doğangün, 2023, p. 259). Furthermore, the superpowers in the region fight with each other for regional dominance and this prevents the collaboration of the littoral states. Only exception to this is the Montreux Convention, which still keeps the littoral states of Black Sea in a partial cooperation particularly with regards to navigation of vessels in the region and presence of navies of littoral states and foreign countries. As is well known, Montreux Convention does not allow the Western regional or global powers or NATO to maintain a strong navy in the region, apart from the littoral countries (Coffey and Kochis, 2021, p. 3).

Russia clearly opposes the presence of naval elements in the region that belongs to the West after the Cold War. Russia shows its discomfort and does not hesitate to take risks against the Western navy elements from time to time. Similarly, the littoral states of the Black Sea have historically shown that they do not want the presence of foreign, particularly western navies in the region. However, more recently, the countries such as Romania and Bulgaria as EU members and Ukraine as West/NATO/EU adherent, have started to support western presence in the region. This surely damages the balance created by the Montreux Convention in the Black Sea. In this context, the impact of the NATO/EU enlargement in the region will be analyzed in the following section.

The Montreux Convention and NATO/EU Enlargement Processes from Securitization Perspective

The Turkish Straits have always held an important status on the world agenda and attracted the attention of the great powers of international politics. Particularly, the conflicts between the NATO allies and Russia in the region are continuing to this day. To a great extent, Russia believes that a balanced Montreux regime puts Russia in an advantageous position, given that the terms of the Montreux Straits Convention continue to protect the Black Sea from the NATO forces. However, compared to 1936, when the Montreux Convention was signed, a very important geopolitical shift has taken place in the Black Sea today. Romania and Bulgaria are currently members of both NATO and the EU. Georgia and Ukraine, on the other hand, pursue pro-Western and pro-American policies and want to join NATO and EU. Turkey has been a NATO member since 1952 and strives for good relations with the West. In Particular, it has been a candidate for EU membership for quite a long time. These developments create a feeling in Russia that it is surrounded in the Black Sea and pushed to the north-east. In this context, the conflict between the NATO/EU and Russia in the Black Sea continues at full speed and has a

potential to further intensify. Moreover, the recent Russian occupation of Ukraine has created a situation of intense conflict in this region.

The positions of the EU and NATO regarding the Montreux Convention should be considered together because the Black Sea littoral member states of both NATO and EU are the same (Romania and Bulgaria). Both organizations have similar strategic interests and approaches to the fundamental security conditions of the region, for example, the annexation of Crimea by Russia, the rising Russian threat, energy security, and regional conflicts (Lutzkanova, 2017; Aurescu, 2011). In this context, the assessment of NATO in the face of its access to the Black Sea is largely valid also for the EU's Common Foreign and Security Policy (CFSP). Any fundamental changes to the Montreux Convention would indirectly affect the foreign and security policy of the EU. Similarly, as Turkey, Bulgaria, and Romania are NATO members, NATO also maintains a presence in the Black Sea. This situation exists as an element of the delicate balance (Saribe-yoğlu-Skalar and Cecanpınar, 2021, p. 74, 77).

Today, the Black Sea security directly impacts the economic development, peace and stability of the Euro-Atlantic region. The NATO and the EU, as well as their members and partners, have various interests in ensuring a secure and prosperous environment in the Black Sea, advancing trade relations through the East-West corridor, and further promoting the notion of a Europe "whole, free and at peace" (Adzinbaia, 2017, p. 1). Furthermore, in the past, the EU's eastern enlargement included countries such as Bulgaria and Romania in the Black Sea. Currently the EU candidacy status has also been given to Ukraine and Moldova. Similarly, NATO's southeastern enlargement included the Black Sea states such as Bulgaria, Romania and Turkey. More recently Finland and Sweden also became NATO members. In future NATO even desires to include the countries such as Ukraine, Moldova and Georgia to the bloc. In this context, it is obvious that the broad Western interest (particularly of NATO and the EU) in the Black Sea region has been increasing during the last decades.

The twin eastern enlargements of the EU and NATO in the late 1990s and mid-2000s were an important development for regionalization. The end of the unrest in the Balkans and the easing of the dividing lines that the enlargements could produce have been instrumental in Europe's close attention to its periphery. This interest made itself felt in the economic, political and cultural spheres. Moreover, the global economic crisis and the August 2008 war (5-Day War), which were among the key developments of the post-enlargement period, signaled that relations with Russia would be more complex than before (Manoli, 2011, p. 1-2).

Since enlargement, Russia and the West's "neighbours" have been intersecting. However, the roles played by the two sides in the region are quite different. First of all, the strategies of the two actors are completely different. Russia abuses the dependence of the countries around it. On the other hand, the EU affects its neighbors not with "what it does" but with "what it is". These two regional powers have different interests. The West tries to strengthen European integration in the region and works for the stability of its member and candidate states. However,

Russia tries to keep the regimes in the region as weak, isolated powers under its own dominance. Another difference is in the nature of the integration processes between the Commonwealth of Independent States (CIS)⁸ and the EU and its neighbors. While the EU model pools sovereignties, seeks compromise, and seeks to promote stability, structural peace and liberal values, the CIS process emphasizes bilateral relations (Casnier, 2007, p. 88).

To a great extent, these states' Western orientation is comprehensible as they want to replicate Western ways of governance based on democracy and free market economy in their political and economic models. Therefore, the Western model is more attractive than the possible alternative authoritarian Russian and Chinese models for the societies of these states. In this context, one should state that the NATO and EU enlargements in the region are a result of the democratic will of the region's respective countries.

That said, following the invasion of parts of Georgia by Russia, the recent Russian invasion of the parts of Ukraine has created a new war in the Black Sea. For the Black Sea, Russia does not want to lose its historically existent dominance in the region, which greatly diminished after the ending of the Cold War. Particularly by occupying the Crimean Peninsula, Russia gained a strategic advantage in controlling the whole of the Black Sea (Melvin, 2018, p. 17-47). In the past, Russia also invaded various regions of Georgia and increased its presence in the Black Sea region. In 1992-1993, there was a 13-month war between the Georgian army and the Abkhazian separatists supported by Russia. In 2008, the conflicts between Russia and Georgia, known as the South Ossetia War, broke out, and after the war, the regions of Abkhazia and South Ossetia, supported by Russia, declared their independence from Georgia unilaterally. Russia recognized the so-called independence of these two regions in 2008, while Georgia, in turn, cut diplomatic relations with Russia. On the other hand, problems between Russia and Ukraine started with the independence of Ukraine, and it intensified when the President of Ukraine Yanukovich was overthrown in 2014. Followingly, in violation of the Budapest Treaty, Crimea was occupied and annexed by Russia.

To a great extent, Russia feels itself pushed towards northeast by the NATO and EU enlargements. Also, it considers ex-Communist countries such as Ukraine and Moldova (also Georgia and Belarus) as its natural protectorates and does not want the West to be active in these countries. Moreover, Russia considers the Crimea as strategically important and as a natural naval base to reach the Black Sea and the wider Mediterranean (and even Oceans). Russia's Black Sea fleet is based in Sevastapol and it tries to enhance its naval base infrastructure in the Crimea peninsula. Also, in Ukraine and other ex-Communist countries in the north of Black Sea, there is a big Russian speaking population that wants to annex their countries to Russia. Particularly in the eastern parts of Ukraine (such as Donetsk), there is a big Russian population that has close cultural ties with Russia. Although Russia was already unhappy with the enlargement of the EU and NATO to Eastern Europe, their further enlargement attempts to Moldova and

⁸ The CIS is a political and economic community established after the collapse of the USSR with the participation of 11 countries. These countries are Azerbaijan, Armenia, Belarus, Kazakhstan, Moldova, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan and Ukraine.

Ukraine created a fury in Moscow. Moreover, Russia could not accept the Ukraine's sovereignty in the Crimean Peninsula. All of these reasons led to Putin's decision to invade Ukraine. Also, Russia does not want to lose the control of Georgia in Black Sea and the latest protests in the streets of Tbilisi (mainly by pro EU supporters) shows that the country is swinging between the EU and Russian influence areas. Overall, one can say that for Russia, Black Sea is particularly important to reach to Mediterranean and therefore it does want to lose its grip on the countries of the region (Erdemir & Erdemir, 2014). It was in this context that the debate arose about the implementation of the Montreux Straits Convention in case of an intensifying war between Russia and Black Sea littorals; and between Russia and the West.

The Montreux Convention clearly favors the Black Sea states and permits them a superior naval presence (in terms of type, duration, tonnage) in the Black Sea. However, this situation may be challenged by various conflicts, wars, disputes in the region, including the Russo-Ukrainian War, Russian domination of South Ossetia and Abkhazia, and the NATO and EU expansion into the Black Sea. In future, the Western powers may push Turkey to accept an alternative treaty taking the place of the Montreux Convention as the war with Russia intensifies. Undoubtedly, a possible Western military operation against Russia could increase the discussions about the Montreux regime in future. Since Russia now effectively occupies parts of the sovereign states of Georgia and Ukraine, the Western countries have imposed various sanctions and even started to mention a possible military intervention. That would make it harder for Turkey to remain neutral in a possible full-scale war between NATO/West and Russia/China emanating from the Black Sea.

Aside from all of these, the recent approval of Georgia, Moldova, and Ukraine as EU candidates is a new development pertaining to the Black Sea. With the inclusion of these states in the EU, Russia will become even more isolated in the Black Sea, and the implementation of the Montreux Convention in case of a full scale war may be even more difficult. Today, it will not be wrong to say that the Black Sea is completely surrounded by the Western Bloc. Already feeling itself being pushed to the East by the NATO and/or EU enlargements, Russia may continue acting militarily in the future against these countries. Today, Russia exemplifies an authoritarian regime in the Black Sea region, which is feared by most of the Black Sea littoral states. In this context, it is difficult to say that all of these developments will not affect the Montreux Convention.

The current Ukrainian crisis is a result of Russia's attack against this country in the middle of Europe, in which international law is violated, and Ukraine's national sovereignty, territorial integrity, and with it, respect for international law is destroyed in front of the whole world. Moreover, it should be stated that the NATO and EU enlargements in the region have taken place with the consent and will of the new member states' societies. Hence, Russia does not have the right to criticize the will of the societies of these states to be part of these blocs. Contrarily, the current Russia seems to be posing a threat to the Western states as it tries to go back to the days of the Soviet Union by enlarging its sphere of influence to the neighboring states in Eastern Europe, the Black Sea and Central Asia. Also, China supports the broad Russian

policies in the region, and this further problematizes the existing conflict. Undoubtedly, Moscow is not capable of offering an alternative to either Tbilisi or Kiev that would guarantee sovereignty, economic prosperity, and political stability in these two countries. Instead, Russia employs conventional and asymmetrical means of warfare to counter the process of democratization, Western integration and economic development in Georgia and Ukraine, as well as in NATO's Black Sea member states (Adzinbaia, 2017, p. 1).

Particularly, due to the Ukrainian war, both regional and global trade activities in the Black Sea have been disrupted by the blockade of Ukrainian ports, damage to infrastructure, disruptions in maritime logistics, and increased transportation and insurance costs (Jacobs, 2022). Especially in the last phase of the escalating tensions between the parties after the Grain Corridor Agreement of 2022 was not extended by Russia in June 2023, ports and merchant ships have become the target of attacks, making commercial activities in the Black Sea risky (Latschan, 2023).

When these issues are taken into account, one can say that, as a highly authoritarian regime, Russia cannot be an alternative for Turkey or any of the Black Sea littoral states. As a country that aspires for democracy in its political system and as a major economic power in the region that tries to further strengthen its free market economy, Turkey should surely follow the Western models of governance in its political and economic steps. That said, it should be stated that an alteration in the Montreux regime by Western guidance may also bring several drawbacks for Turkey particularly in the short run. Of course, Turkey should not favor such a new treaty that may bring in the Western navies/interests to the Black Sea. But remaining totally outside the possible conflict between NATO/EU and Russia/China and being neutral against the obviously aggressor states such as Russia, will not also be correct either.

However, one should state that it is primarily the EU and NATO that define the Black Sea as a region and claim that there is a security gap here. In this context, the EU and NATO is analyzing the Black Sea region from securitization perspective. Particularly, they use the Russian threat as the main tool to legitimize their securitization arguments. Although Russian threat is a reality, the west also exaggerates it to achieve its own political aspirations.

That said, Russia looks at the Black Sea region with a securitization viewpoint. Russia considers the EU membership of Bulgaria and Romania, and western orientation of countries such as Ukraine, Moldova and Georgia as direct threat to its presence in the Black Sea region. Also, NATO membership of Turkey, Romania and Bulgaria is considered as an intimidation by Russia in the region. Moreover, future prospect of the remaining Black Sea countries to become NATO members is considered by Russia as a direct Western threat to Russian interests in the region. In this context, it won't be wrong to state that NATO/EU analyzes the region from securitization perspectives.

Overview: Future of the Montreux Convention

The Montreux Convention determines the status of not only the Straits but also the Black Sea. The disappearance of Montreux will not only endanger Turkey's sovereignty over the

Straits, but also may lead to further competition between Russia and the USA, especially with the permanent settlement of the USA in the region. For instance, Turkey did not allow the US ship *Missouri*, which came to Istanbul for support in 1947, to enter the Black Sea, even during the period when Stalin openly demanded control of land and the Turkish Straits. Hence, Turkey did not want to provoke the USSR further by letting the US ship into the Black Sea (Kınıklıoğlu, 2006: 58).

Following the Cold War, not only regional powers but also global powers began to develop various strategies for changing the geopolitical dynamics in the Black Sea basin. It has gained increasing importance in the regional and international developments because of its proximity to energy resources and its key role in transferring energy to the West (Bükülmez and Küpeli, 2007, p. 195). The power gap that emerged from the collapse of the USSR created an opportunity for various states to increase their influence on the Black Sea region. Also, a considerable number of states in the Black Sea region exited from the Russian influence with the ending of the Cold War and became the members of many West and European-oriented organizations, such as NATO and the EU (Koçer, 2007, p. 198-199). Therefore, the Black Sea became a fighting ground for global powers, especially for maritime states particularly in the last decades. In this context, Turkey, controlling the Turkish Straits, and other littoral states, prepared new security policies against these emerging risks (Ece, 2022, p. 1407-1408).

Even if Turkish Straits are geographically narrow and have a status that is established after long debates and conflicts, the regional powers regularly made requests to alter the legal status of the region because of its key strategic location (Popescu, 2015, p. 235). Moreover, one should state that the Montreux Convention, which regulates the state of the Straits, is not unalterable. Several terms of the Convention permit review and remittance of the Treaty itself. The states party to the Convention may call for some provisions to be reviewed or amended every 5 years following the Convention (Article 29). Conversely, according to Article 28 of the Convention, the validity period for the Convention was 20 years from the date of entry into force of the Convention, and this period expired on November 9, 1956. Thus, the parties to the Convention, especially Russia, may terminate the Convention at the end of the 20-year period and request a conference to determine the provisions of the new transitional regime. If the conference to be held to amend the Convention or draw up a new Convention does not yield results (which is likely), the provisions and rights provided by the Montreux balanced regime in favor of Turkey will be abolished, and a transitional regime granting limited rights to the coastal state will be implemented in the Straits (Toluner, 2004, p. 410).

Considering the approach of the US and Russia to the Montreux balanced regime, Russia followed a policy within the scope of the continuation of the balance. In contrast, the US accepted the Montreux balanced regime and introduced a policy to change the balance through its allies. In this context, the US may adopt new initiatives and policies in the future and assign new roles to Turkey to change the balance in the region in its favor. Indeed, both the US and Russia have an interest in establishing new bases in the Black Sea according to their strategies. In this case, it would be most prudent for Turkey to resolve the tensions here before they turn

into a hot conflict and hence stabilize the region. In this framework, the deterioration of the balance of power provided by the Montreux Convention in the Black Sea in favor of any of the parties and the spread of conflicts pose a threat to the security of Turkey (Aridemir, 2016, p. 252).

One other important issue regarding the Straits today is the Canal Istanbul project, which is planned to be built parallel to the Bosphorus. Straits are natural waterways, whereas canals are artificial waterways and may be subject to national or international status, similar to the straits. If a strait is located in the landlocked country of a single state, it is considered a national waterway. However, if it passes through two or more states and forms a border, it is considered an international waterway. Although a strait should be qualified as a national waterway, some waterways have been included in the category of international waterways due to their use in transportation, especially since their status is tied to an international treaty. The transition regime for national waterways is generally determined by the sovereign state (Tekin-Apaydin, 2018, p. 123).

When looking at Canal Istanbul due to its special location, one may encounter claims that the Canal is being constructed to bypass the Articles of the Montreux Convention. This is because when the rights arising from international law are used on the parallel natural waterway on the same route, these rights may conflict with the rights granted by the national status determined by the state itself for the other (artificial waterway). For this reason, it is necessary to give the Canal an international status that can be accepted by the Black Sea littoral states for the effective and convenient use of Canal Istanbul (Ecemiş-Yılmaz, 2020, p. 101). Another issue that needs to be examined is whether the transition can be arranged by ignoring the provisions of the Montreux Convention with Canal Istanbul. First, the Convention regulates the transit regime through the Dardanelles Strait, the Sea of Marmara, and the Bosphorus, regardless of the regime to be determined on the Canal Istanbul. However, it will only be an alternative to the Bosphorus, and the provisions regarding the Dardanelles Strait, the Sea of Marmara, and the Bosphorus will continue to be implemented on this new Canal as well (Tütüncü, 2017, p. 117). That said, there are also counter views about this issue which states that the provisions of the Montreux Convention will not be applicable in this region.

Interestingly, the construction of a new Strait of Dardanelles is also mentioned in the Canal Istanbul Environmental Impact Assessment (EIA). Such a structure bypassing the Turkish Straits may interfere with the management of the Montreux Convention. The Turkish press has already claimed that the US is backing the project to give warships alternative access to the Black Sea. The Black Sea basin is currently experiencing armed conflict; introducing such a project into the mix could alter the current situation. In the event that the Convention is discussed and a new treaty is thought to be required, Turkey might not benefit from the new system either. It is important to remember that prior to World War II, the international environment was more balanced when the Convention was signed. Today, this balance is no longer present. Reconstructing any treaty about this region may be impossible, especially in an environment where the littorals of the Black Sea are at odds with one another.

The Canal Istanbul project will also reveal the concern that Turkey will be subjected to pressure from international power centers such as the US and the EU. Under the principle of international law, when a state constructs a canal within its own borders, it will be completely under its control, and the passage of warships or merchant ships becomes subject to the discretion of the country that owns the canal (Pazarıcı, 2011). If such a free use occurs, the principle of disarmament foreseen for the Black Sea will disappear and states such as the US will increase the pressure to soften the Montreux Convention. It is highly uncertain whether Turkey, which can currently resist such pressures based on the Convention, would maintain its ability to resist when it assumes control of the Canal Istanbul project that circumvents this Convention. If Turkey allows the armament of the Black Sea through this channel, the Convention is no longer applicable and the passage through the Straits will be completely free. This scenario will most benefit the US, the NATO, and the EU countries, which desire a presence in the Black Sea and cannot do so due to current restrictions (Çakırözler, 2011).

As the Montreux Convention permits the presence of navies of the littoral states in the Black Sea, and limits foreign powers' naval presence in this Sea, the protection of the Convention is surely to the benefit of the Black Sea littoral states. However, the Western Bloc's presence in the region has been increasing during the last decades and this bloc is representative of human rights, democratic values, and market economy. In this context, if a full-scale war develops between the NATO/EU/West and Russia/China/East, it will be very difficult to remain neutral for Turkey. But in the short run, the protection of the Montreux regime is to the benefit of the littoral states including Turkey and the international community. Also, it should not be forgotten that Turkey's neutrality in the Russian-Ukrainian war has been questioned by the West in recent years. As is well known, Turkey did not close its airspace to Russia and did not confiscate the assets of the Russian oligarchs. In this context, Turkey's neutrality in a possible military operation against Russia in Ukraine or Georgia, which may also take place within the framework of international law, will also be criticized.

As it is known, the Montreux Convention provides an advantage to the warships of the states that have a coast to the Black Sea. At a time when the Black Sea states are waging bitter wars and conflicts with each other, the balance-based legal regime of the Turkish Straits created under the Montreux Convention may be threatened from the conflict between Russia and Ukraine / West in the Black Sea, and by the NATO and EU enlargements. In addition, today Russia occupies northern Georgia and controls Abkhazia, making the Black Sea an even more problematic geography. Contrarily, most of the Black Sea littorals (Turkey, Bulgaria, Romania, Georgia and Ukraine) want to have good relations with the West (NATO/EU). In this context, further intensification of the conflict between Russia and the West in the Black Sea region is highly probable.

That said, one must not forget that the Black Sea is the only sea to which the West, especially the US, cannot have unrestricted access, particularly by means of warships. Without a doubt, the Western states may seize this opportunity to change the situation. In this context, Turkey should be very careful both in the policies it has developed against Russia's aggressive

attitude and in projects such as Canal Istanbul. In a possible new treaty regarding the Turkish Straits, Turkey may have difficulty in obtaining its gains in the Montreux. At this point, it can be said that a possible new treaty will have to be prepared in compliance with the United Nations Convention on Law of the Sea (UNCLOS), including the right of transit passage, and it surely will not please Turkey. Especially in a conjuncture where the littoral states of the Black Sea are at armed conflict with each other, it may be totally impossible to re-establish a contract that favors all the Black Sea states.

In this context, the protection of the Montreux Convention, which regulates the Black Sea security and is the document of the balance regime, surely creates a conjecture for the benefit of the entire international community. One should never forget that the Montreux regime was very established in very difficult times, and it successfully survived for decades. Therefore, the Montreux regime should not be sacrificed because of the current developments in the Black Sea. Particularly, both Russia and the NATO/EU should stop securitizing the region and abide by the peace regime created by the Montreux Convention. The securitization of the Black Sea region and the Turkish Straits negatively influences the countries of the Black Sea and distorts the peace in the region.

Conclusion

The Turkish Straits are the only waterway connecting Europe and Asia continents. The Straits have always had strategic importance in Black Sea Basin and international politics. The location of the Straits is unique among all other straits because of the structure of the Marmara Sea. Surrounded by Turkish lands, the Bosphorus and the Strait of Dardanelles, the region shows national characteristics. However, it also serves as international waterways due to its connection with the international seas, the Marmara Sea, and their significant role in global transportation.

The Montreux Straits Convention, which regulates the sovereignty–navigation regime in the Turkish Straits region, is described as an international treaty that has been in effect since the day it was signed. The existence of the Convention, which is a special multilateral treaty about the Turkish Straits that determines the sovereignty–navigation regime, further increases the importance of the Straits. Moreover, the Straits is one of the important flow routes of world trade. Therefore, the Straits have also a lot of economic importance for the littoral states.

The conflict of interests between Russia and the US (or the NATO) greatly complicates the process of reaching a new agreement regarding the Turkish Straits in the Black Sea basin. As an influential naval power of NATO in the region, the US will try to remove or lessen the constraints on the Straits according to its interests during this period. At the same time, it will try to restrict Russian rights. In a new agreement to be done, the US would also like to be a party to prevent the pressures of Russia on Turkey regarding the sovereignty of Turkey over the Straits. Under these conditions, it is possible that the states with interests in the Straits will be met in the common denominator (Buzan, 1976, p. 242-246).

In this context, in this study, the policies of the EU/NATO and Russia, which are based on different approaches, perceptions and goals revealed by their discourses towards the region, are put forward by using the conceptual framework of the Copenhagen School. In addition, it is argued that the West uses securitization as a tool to ensure its own security, and as a result, regionalization processes have become a security issue for the West. It is also concluded that the Wider Black Sea basin was designed as a political project that would facilitate the management of the process of de-securitization, while the countries of the region are far from the ability to form a Regional Security Complex due to the specific problems of the countries included in the region and Russia's securitization initiatives towards the region.

Within this scope, the Montreux Convention should be protected more, especially in the short run. If the Convention is opened for discussion, it is more likely that Turkey and littoral states will experience losses. Therefore, the Convention should be supported and the Black Sea's status as a sea of peace should be preserved. It won't be wrong to say that Turkey, as the sovereign of the Turkish Straits, will work for protecting the rights of the littorals of the Black Sea. That said, as a NATO member and EU candidate, it will also try to protect the Western interests in the region in future. Indeed, the Montreux Convention gives Turkey such an important duty to keep the delicate balance between the East and the West in the Black Sea region.

REFERENCES

- ADZINBAIA, Z. (2017). "NATO in the Black Sea: What to Expect Next?". *Research Paper*, 141. Rome: NATO Defense College.
- ALTMANN F. L., DEIMEL, J., SCHMIDT, J. and GARCIA, A. (2010). "Democracy and Good Governance in the Black Sea Region". *Southeast European and Black Sea Studies*, 10, 1: 303-321.
- ALEXANDROVA-ARBATOVA, N. (2008). "Troubled Strategic Partnership: The Black Sea Dimension of Russia's Relations with The West". *The Wider Black Sea region in the 21st century: strategic, economic and energy perspectives*. Daniel Hamilton and Gerhard Mangott (Eds.). Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations: 293-318.
- ARIDEMIR, H. (2016). "Karadeniz'e Kıyıdaş Devletler Açısından Montrö Sözleşmesi'nin Sağladığı Denge Rejimi". [The Balancing Regime Provided by The Montreux Convention for the Black Sea Riparian States]. *Dumlupınar University Journal of Social Sciences. Special Issue of Afro-Eurasia*. December 2016: 244-253.
- AURESCU, B. (2011). "The Role of the European Union in the Wider Black Sea Region". *Turkish Policy Quarterly*, 10, 1: 35-45.
- AYBAY, R. (2019). "Montrö Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar". [Montreux Convention and Some Current Problems]. *Dokuz Eylül University Law Review*, 21, 1: 2729-2742.
- BELLAMY, Alex J. (2004). *Security Communities and Their Neighbours: Regional Fortresses Or Global Integrators?*. New York, Palgrave.

- BINNENDIJK, A. (2020). *Understanding Russian Black Sea Power Dynamics Through National Security Gaming*. Publication of RAND Corporation.
- BOZKURT, E. (2018). *Milletlerarası Hukuk Mevzuatı* [International Law Legislation]. Legem Yayıncılık.
- BUZAN, B. (1976). "The Status and Future of the Montreux Convention". *Survival*, 18, 6: 242-247.
- BUZAN, B. (1983). *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Harvester Books, Chapel Hill, University of North Carolina Press.
- BUZAN, B. (1997). Rethinking Security After the Cold War. *Cooperation and Conflict*, 32, 1: 5-28.
- BUZAN, B., WÆVER, O. and De WILDE, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner.
- BUZAN, B. and WÆVER, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
- BÜKÜLMEZ, B. and KÜPELİ, T. (2007). "Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejilerinin Önündeki Engel: Montrö". [The Obstacle to The Black Sea Strategies of Global Powers: Montreux]. *Journal of Security Strategies*, 3, 5: 193-219.
- CASIER, T. (2007). The Clash of Integration Processes? The Shadow Effect of the Enlarged EU On Its Eastern Neighbours. *The CIS, the EU and Russia: The Challenges of Integration*. Katlijn, Malfliet, Lien Verpoest and Evgeny Vinokurov (eds.). New York, Palgrave Macmillan: 73-94.
- CIUTĂ, F. (2008). "Region? Why Region? Security, Hermeneutics, and the Making of the Black Sea Region", *Geopolitics*, 21, 1: 120-147.
- COFFEY, L. and KOCHIS, D. (2021). NATO Summit 2021: Black Sea strategy needed. The Heritage Foundation. Issue Brief No: 6087.
- Convention Regarding the Regime of Turkish Straits - Montreux Straits Convention (1936). <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=0800000280166981> (Accessed on 12 March 2024).
- ÇAKIRÖZER, U. (2011). "Kanal İçin Yeni Montrö", *Cumhuriyet*, April 29, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/243462/Kanal_icin_yeni_8216_Montro_8217_.html (Accessed on 10 May 2024).
- DELLENBRANT, J.A. and OLSSON, M. O. (1994). Regionalization and security in the European North. *The Barents Region: Security and Economic Development in The European North*. J.A. Dellenbrant and M.-O. Olsson (ed.), Umea: CERUM.

- DGMT-Directorate General of Maritime Trade. (2019). Statistical information system. Turkish Straits Shipping Passage Statistics. https://atlantis.udhb.gov.tr/istatistik/gemi_gecis.aspx (Accessed on 23 February 2024).
- DOĞANGÜN, Huriye G. (2023). "Karadeniz Bölgeselleşmesinin Ekonomik Boyutu: İmkân ve Kısıtlar", [The Economic Dimension of the Black Sea Regionalization: Opportunities and Constraints]. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, [The Journal of Institute of Black Sea Studies]. 9, 19: 245-265.
- ECE, N. J. (2011). "Kanal İstanbul ve Montrö sözleşmesi", [The Canal İstanbul and Montreux Convention]. *Ortadoğu Analiz*, 3, 29. https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/4jale.pdf (Accessed on 1 May 2024).
- ECE, N. J. (2022). "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Dış Ticaret ve Küresel Güvenliğe Etkisi: Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Savaşın Genişlemesinin Önlenmesine Katkısı". [The Effect of The Russia-Ukraine War on Foreign Trade And Global Security: The Contribution of the Montreux Convention to Preventing The Expansion of War]. *Urban Academy*, 15, 3: 1391-1412.
- ECEMİŞ-YILMAZ, H. K. (2020). "Kanal İstanbul'un Hukuksal Açıdan Dört Büyük Kanal ile Karşılaştırmalı Analizi". [Comparative Analysis of Canal İstanbul with the Four Grand Canals from A Legal Perspective]. *Ulisa: Journal of International Studies*, 4, 1: 108-134.
- EFE, H. (2013). "The European Union's Black Sea Region Policy". *Karadeniz*, 5, 16: 54-65.
- EISENSTAT, H. (2022). "Turkey Announced It Would Regulate Warship Access to The Black Sea. Does That Change Russia's Strategy?". <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/03/01/turkey-announced-it-would-regulate-warship-access-black-sea-does-that-change-russias-strategy/> (Accessed on 11 February 2024).
- ERDEMİR, H., & ERDEMİR, B.N. (2014). "The EU-Russian Conflict on Crimea and Its Regional Implications". *EURINT*, 1: 104-119.
- GHICA, L. A. (2012). Regionalism at the Margins: East central European and Black Sea regional cooperation initiatives in comparative perspective, *New Regionalism or No Regionalism? Emerging Regionalism in the Black Sea Area*. Ruxandra Ivan (ed.), NY: Routledge.
- GHECIU, A. (2008). *Securing Civilization? The EU, NATO, and the OSCE in the post-9/11 world*. Broadcasting of Oxford University Press.
- GÜNDÜZ, A. (2014). *Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler, Örnek Kararlar*. [International Law: Basic Documents, Sample Decisions]. Beta Yayıncılık.
- GÜNEŞ, Ş. (2007). "Türk Boğazları", *METU Studies in Development*, 34: 217-250.
- İNAN, Y. (1995). *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*. [Political and Legal Regime of the Turkish Straits]. Turhan Kitabevi.

- İRGE, N. F. (2017). "Karadeniz Havzası Jeopolitiğinde Güç Mücadelesinin Arka Planı ve Bölgesel Güvenliğin Uluslararası Önemi". [The Background of the Power Struggle in The Black Sea and International Importance of Regional Security]. *Marmara University Journal of Political Science*, 5: 79-92.
- JACOBS, K. (2022). Russia's War on Ukraine: Maritime Logistics and Connectivity, [https://www.europarl.europa.eu/Reg-DATA/etudes/ATAG/2022/733603/EPRS_ATA\(2022\)733603_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/Reg-DATA/etudes/ATAG/2022/733603/EPRS_ATA(2022)733603_EN.pdf) (Accessed on 11 January 2024).
- KATIRCIOĞLU, F. M. (2000). *Yeryüzü Suretleri*. [Faces of the Earth]. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- KESKIN-ATA, F. (2022). Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Gemilerin Türk Boğazları'ndan Geçişini Hangi Ölçütlere Göre Düzenlemiştir?. [According to Which Criteria Does The Montreux Straits Convention Regulate The Passage of Ships Through The Turkish Straits?]. Erdem Denk (Ed.), *50 Soruda Boğazlar Rejimi*. [50 Questions on the Straits Regime]. Altınbaş Üniversitesi Yayınları: 117-121.
- KINIKLIOĞLU, S. (2006). Turkey's Black Sea Policy: Strategic Interplay at A Critical Juncture. Asmus, R. D. (Ed.), *Next Steps in Forging A Euro Atlantic Strategy for The Wider Black Sea*, Washington: German Marshall Fund of the United States.
- KOBRINSKAYA, I. (2008). The Black Sea Region in Russia's Current Foreign Policy Paradigm. PONARS Eurasia Policy Memo No. 41. Institute of World Economy and International Relations. Moscow. <http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-perspectivespdf/Transformations%20Black%20Sea%20Region%20PONARS.pdf> (Accessed on 24 January 2024).
- KOÇER, G. (2007). "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye". [Security of Black Sea: International Formations and Turkey]. *Gazi Academic View*, 1, 1: 195-217.
- KUCZYNSKI, G. (2019). Mare Nostrum Strategy: Russian Military Activity in The Black Sea. Special Report. Warsaw Institute. <https://warsawinstitute.org/mare-nostrumstrategy-russian-military-activity-black-sea/> (Accessed on 24 January 2024).
- KURUMAHMUT, A. (2006). *Montrö Sözleşmesi: Türk Boğazları ve Karadeniz*. [Montreux Convention: The Turkish Straits and the Black Sea]. Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- KUTLUK, E. (2018). "İstanbul Boğazı'ndan Geçen Gemilerin Oluşturduğu Trafik Yükünün Çevresel Etkileri: Ro-Ro Gemileri Özelinde Bir İnceleme". [Environmental effects of traffic load of ships passing through the Istanbul Strait: An examination on the Ro-Ro ships]. *Marmara University Journal of Political Science*, 6 (1): 285-310.
- LATSCHAN, T. (2023). The Black Sea's role in Russia's war on Ukraine. DW. <https://www.dw.com/en/the-black-sea-plays-a-key-role-in-russias-war-on-ukraine/a-66517223> (Accessed on 13 August 2024).

- LUTZKANOVA, S. (2017). "NATO and EU Strategies for The Black Sea Region: The Challenge of Power Balance in New Security Environment". *Journal of Shipping and Ocean Engineering*, 7: 210-215.
- MANOLI, P. (2020). Where is Black Sea Regionalism Heading?. *Southeast European and Black Sea Studies*. 10, 3: 323-339.
- MANOLI, P. (2011). Black Sea Regionalism in Perspective, Neighbourhood Policy Paper. Centre for International and European Studies.
- Maritime Traffic Regulations for the Turkish Straits and the Marmara Region (1994). https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TUR_1994_Regulations.pdf (Accessed on 30 July 2024).
- Maritime Traffic Regulations for The Turkish Straits (1998). Solna Transit & Trading Agency. http://www.solna.com.tr/Maritime_Traffic_Regulations_for_Turkish_Straits.pdf (Accessed on 4 April 2024).
- MELVIN, N. J. (2018). The Post-2014 Black Sea Security Environment, Rebuilding Collective Security in The Black Sea Region Report. Stockholm International Peace Research Institute.
- MERAY, S. L. and OLCAY, O. (2020). *Montrö Boğazlar Konferansı: Tutanaklar, Belgeler*. [Montroux Straits Conference: Records, Documents]. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- MİŞ, N. (2014). "Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi". [Securitization Theory and Securitization of the Political]. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6, 2: 345-381.
- ÖZERSAY, K. (1999). *Türk Boğazları'ndan Geçiş Rejimi*. [Passage Regime Through the Turkish Straits]. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- PACE, M. (2006). *The Politics of Regional Identity: Medding with the Mediterranean*, New York: Routledge.
- PAZARCI, H. (1986). "Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Kimi Sorunlar". [Turkish Foreign Policy On the Straits Regime and Some of the Problems Faced]. *Prof. Dr. Ernst Hirsch'in Hatırasına Armağan (1902-1985)*. [A memory of Prof. Dr. Ernst Hirsch (1902-1985)]. Banking and Commercial Law Research Institute: 849-880.
- PAZARCI, H. (2006). *Uluslararası Hukuk*, [International Law]. Fourth Edition. Turhan Kitabevi.
- PAZARCI, H. (2011). *Çılgınlığın Olası Etkileri*. [Possible Effects of Madness]. *Yeni Yaklaşımlar*. 4 May, <http://www.yeniyaklasimler.org/m.aspx?id=739> (Accessed on 30 March 2024).
- PAZARCI, H. (2015). *Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları*. [Major Issues of Turkish Foreign Policy]. Turhan Kitabevi.

- POPESCU, D. (2015). "The Straits-Between Geopolitical Best Card and Bone of Contention in The Turkish-Russian Relations: Kanal İstanbul Project". *Romanian Journal of History And International Studies*, 2, 2: 233-243.
- RADEK, K. (2014). Petrol Işığında Boğazlar Meselesi. [The Straits Issue in The Light of Oil]. *Çılgın Proje Kanal İstanbul*. [Crazy project Canal Istanbul]. Kaynak Yayınları.
- RYABTSEV, V. (2006). Why is There No "Security Complex" in The Black Sea-Caucasus Region?. IFSH (ed.), OSCE Yearbook 2006: 97-109.
- SARIBEYOĞLU-SKALAR, M. and CECANPINAR, H. (2021). "85. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye ve Karadeniz'e Kıyıdaş Devletler Açısından Önemi". [Montreux Convention After 85 Years: Its Significance for Turkey and The Black Sea Coastal States]. *Marmara Journal of European Studies*, 29, 1: 57-86.
- SHAW, M. N. (2014). *International Law*. Cambridge University Press.
- SHLYKOV, P. (2018). "Russian-Turkish Relations in The Wider Black Sea Region: Cooperation and Competition". *Perceptions*, 23, 2: 93-116.
- SÖDERBAUM, F. (2005). Exploring The Links Between Micro-Regionalism and Macro-Regionalism, *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*, Mary Farrell, Björn Hettne and Luk Van Langenhove (eds.), London: Pluto Press: 87-104.
- ŞENER, B. (2014). "Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü". [The Historical Evolution and Legal Status of the Passage of the Turkish Straits]. *Journal of History School*, 7, 17: 467-493.
- TASSINARI, F. (2011). "Region-Building as Trust Building: The EU's Faltering Involvement in The Black Sea Region", *Southeast European and Black Sea Studies*, 11, 3: 227-239.
- TAŞLIGİL, N. (2013). "İstanbul Boğazı'nın Ulaşım Coğrafyası Açısından Önemi" [The Geographical Importance of the Bosphorus Strait]. *Marmara Geographical Review*, 10: 1-18.
- TEKİN-APAYDIN, D. (2018). The Canal Istanbul project: Governance By National Law Or International Law?. Recent Challenges of Public Administration 3, E. Csatos (ed.). Paper Presented at the Conference of 3rd Contemporary Issues of Public Administration on 26th September 2018. Keszült az Innovariant Kft.
- TOLUNER, S. (2004). *Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları*. [Some Foreign Policy Problems of Turkey in Terms of International Law]. Beta Yayıncılık.
- TOLUNER, S. (2017). *Geçmiş Anımsayıp Geleceği Yönlendirme*. [Recalling The Past and Guiding the Future]. Beta Yayıncılık.
- TOSUN, H. (1994). *Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Boğazlar Sorununda Son Aşama*. [Montreux Straits Convention (Final Stage in The Straits Problem)]. *Ankara University Institute of Turkish Revolution History Journal of Atatürk Yolu*, 4, 13: 87-112.

- TÜTÜNCÜ, A. N. (2017). *Montrö Sözleşmesi ve Kanal İstanbul*. [Montreux Convention and Canal İstanbul]. *Public and Private International Law Bulletin*, 37, 1: 113-123.
- WÆVER, O. (1995). Securitisation and Desecuritisation. *on Security*. Ronnie D. Lipschutz (Ed.), Columbia University Press.
- WEZEMAN, S. T. and KUIMOVA, A. (2018). Turkey and Black Sea Security, SIPRI Background Paper, https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-12/bp_1812_black_sea_turkey_0.pdf (Accessed on 29 January 2024).
- WILLIAMS, M. C. (2003), "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", *International Studies Quarterly*, 47, 4: 511-531.
- VALI, F. A. (1972). *The Turkish Straits and NATO*. Hoover Institution Press.
- ZENGINKUZUCU, D. M. and ÇINTAN, A. (2019). "Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Statüsünün Güncel Gelişmeler ve Kanal İstanbul Projesi Bağlamında Değerlendirilmesi". [Revisiting The Status of Montreux Convention on Straits in The Context of Actual Developments and The Canal İstanbul Project]. *The International Journal of Law and Social Science Studies*, 1, 2: 67-79.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Soğuk Savaş yıllarında Türk Boğazları, Rusya'nın Akdeniz'e yayılmasını durdurmada kilit bir rol oynadığı için stratejik açıdan çok önemliydi. Ancak, Türk Boğazlarının stratejik önemi Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra da devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrasında hem Karadeniz'deki bölgesel güçler hem de uluslararası ilişkilerin küresel aktörleri Karadeniz siyasetinde etkili olabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Dahası, SSCB'nin dağılmasının ardından Batılı güçler bölge siyasetine müdahale etme fırsatı bulmuştur. Birçok Karadeniz ülkesi Rusya'nın etkisinden çıkarak AB ve NATO üyesi olmuştur. Dolayısıyla, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Karadeniz'in önemi özellikle enerji, ticaret ve güvenlik açılarından artmıştır. Böylece Karadeniz, uluslararası ilişkilerin küresel oyuncularını için bir mücadele alanı haline gelmiştir ve Türk Boğazları bu bölgenin kalbinde yer almıştır. Türk Boğazları, coğrafi açıdan önemli konumu nedeniyle siyasi, ekonomik ve stratejik öneme sahiptir ve özellikle Karadeniz'e kıyıdaş devletler Türkiye, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan için önem arz etmektedir.

Türk Boğazları'nın güvenliğini sağlayan 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin egemenlikle ilgili hakları koruyan bir belgedir. Sözleşme, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin ticaret potansiyellerinin desteklenmesi ve güvenliklerinin güçlendirildiği bir durum yaratmıştır. Ayrıca, uluslararası ticaret için hayati önem taşıyan Türk Boğazları'nın ticari bir deniz yolu olarak kullanılması için uluslararası topluma bir fırsat sağlamıştır. Ayrıca, günümüzde Karadeniz kıyıdaşları olarak Türkiye, Bulgaristan ve Romanya NATO; Bulgaristan ve Romanya da AB üyesidir ve bu durum bu iki örgütün bölgede aktif olmasına yardımcı olmuştur. Dolayısıyla

Montrö Sözleşmesi ve onun Karadeniz rejiminin uluslararası ilişkilerde kilit bir rol oynadığı söylenebilir. Mevcut Rusya-Ukrayna savaşında Türkiye, Boğazları hem Karadeniz'e kıyısı olan devletlere hem de Batılı devletlere kapatarak Sözleşme'ye aktif bir şekilde uymaktadır. Böylece Sözleşme'nin Türkiye'nin, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin ve bölge devletlerinin güvenliğinin yanı sıra uluslararası barış ve güvenliğe önemli ölçüde katkıda bulunduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz'e kıyısı olan devletleri bölgede donanma bulundurma konusunda desteklediği için bölgeyi bir işbirliği alanına (hatta bir Bölgesel Güvenlik Kompleksine) dönüştürme potansiyeline de sahiptir. Ancak hem Rusya'nın hem de Batı Bloğunun farklı politikaları Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında çatışmalara yol açmaktadır. Ayrıca, Karadeniz'i ve dolaylı olarak Türk Boğazlarını tanımlayan ve bu bölgelerin kendileri için bir güvenlik sorunu olduğunu iddia eden aktörler NATO/AB'dir; dolayısıyla Batı Bloku bölgeyi kendi dış politikalarına paralel olarak ve çeşitli karşı argümanlar kullanarak güvenlikleştirmeye çalışmaktadır.

Günümüzde Karadeniz'in güvenliği Avrupa-Atlantik bölgesinin ekonomik kalkınmasını, barış ve istikrarını doğrudan etkilemektedir. NATO ve AB'nin yanı sıra üyeleri ve ortaklarının Karadeniz'de güvenli ve müreffeh bir ortamın sağlanmasında, Doğu-Batı koridoru aracılığıyla ticari ilişkilerin geliştirilmesinde ve "bütüncül, özgür ve barış içinde" bir Avrupa kavramının daha fazla desteklenmesinde çeşitli çıkarları bulunmaktadır. Ayrıca, geçmişte AB'nin doğu genişlemesi Karadeniz'deki Bulgaristan ve Romanya gibi ülkeleri de kapsamıştır. Şu anda Ukrayna ve Moldova'ya da AB'ye adaylık statüsü verilmiştir. Benzer şekilde NATO'nun güneydoğu genişlemesi de Bulgaristan, Romanya ve Türkiye gibi Karadeniz ülkelerini kapsamıştır. Yakın zamanda Finlandiya ve İsveç de NATO üyesi olmuştur. NATO gelecekte Ukrayna, Moldova ve Gürcistan gibi ülkeleri de bloğa dahil etmek istemektedir. Bu bağlamda, Batı'nın (özellikle NATO ve AB'nin) Karadeniz bölgesine olan ilgisinin son yıllarda artmakta olduğu açıktır.

Rusya ise Karadeniz'de tarihsel olarak var olan ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra büyük ölçüde azalan hakimiyetini kaybetmek istemiyor. Rusya, özellikle Kırım Yarımadası'nı işgal ederek Karadeniz'in tamamını kontrol etme konusunda stratejik bir avantaj elde etmiştir. Rusya geçmişte de Gürcistan'ın çeşitli bölgelerini işgal etmiş ve Karadeniz bölgesindeki varlığını arttırmıştır. 1992-1993 yıllarında Gürcistan ordusu ile Rusya tarafından desteklenen Abhaz ayrılıkçılar arasında 13 ay süren bir savaş yaşanmıştır. 2008 yılında Rusya ile Gürcistan arasında Güney Osetya Savaşı olarak bilinen çatışmalar patlak vermiş, savaşın ardından Rusya'nın desteklediği Abhazya ve Güney Osetya bölgeleri Gürcistan'dan tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Rusya, 2008 yılında bu iki bölgenin sözde bağımsızlığını tanımış, Gürcistan ise Rusya ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Öte yandan Rusya ile Ukrayna arasındaki sorunlar Ukrayna'nın bağımsızlığı ile başlamış, 2014 yılında Ukrayna Devlet Başkanı Yanukoviç'in devrilmesiyle daha da derinleşmiştir. Ardından Budapeşte Antlaşması ihlal edilerek Kırım Rusya tarafından işgal ve ilhak edilmiştir. Bu bağlamda, Rusya ile Karadeniz kıyıdaşları arasında ve Rusya ile Batı arasında yoğunlaşan bir savaş durumunda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulanmasına ilişkin tartışmalar ortaya çıkmıştır.

Montrö Sözleşmesi sadece Boğazların değil Karadeniz'in de statüsünü belirlemektedir. Montrö'nün ortadan kalkması sadece Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini tehlikeye atmakla kalmayacak, aynı zamanda özellikle ABD'nin bölgeye kalıcı olarak yerleşmesiyle birlikte Rusya ve ABD arasında daha fazla rekabete yol açabilecektir. Karadeniz'in güvenliğini düzenleyen ve denge rejiminin belgesi olan Montrö Sözleşmesi'nin korunması elbette tüm uluslararası toplumun yararına bir konjonktür yaratmaktadır. Montrö rejiminin zor zamanlarda kurulduğu ve on yıllar boyunca başarıyla ayakta kaldığı asla unutulmamalıdır. Dolayısıyla Karadeniz'deki güncel gelişmeler nedeniyle Montrö rejimi feda edilmemelidir. Özellikle NATO/AB bölgeyi güvenli hale getirmekten vazgeçmeli ve Montrö Sözleşmesi ile oluşturulan barış rejimine bağlı kalmalıdır. Karadeniz bölgesinin ve Türk Boğazlarının güvenleştirilmesi Karadeniz ülkelerini olumsuz etkilemekte ve bölge barışını bozmaktadır.

Eğer Sözleşme tartışmaya açılırsa, Türkiye'nin ve kıyıdaş devletlerin kayıplar yaşaması daha muhtemeldir. Bu nedenle Sözleşme desteklenmeli ve Karadeniz'in bir barış denizi olma özelliği korunmalıdır. Türkiye'nin de Türk Boğazları'nın egemeni olarak Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin haklarının korunması için çalışacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, bir NATO üyesi ve AB adayı olarak Türkiye, gelecekte Batı'nın bölgedeki çıkarlarını da korumaya çalışacaktır. Nitekim, Montrö Sözleşmesi Türkiye'ye Karadeniz bölgesinde Doğu ile Batı arasındaki hassas dengeyi korumak gibi önemli bir görev vermektedir.

MİLLÎ MÜCADELENİN SATIR ARALARINDA KALMIŞ BİR BAŞKA BOYUTU: İŞGAL ORDULARINDAKİ MÜSLÜMAN ASKERLERİN TÜRK TARAFINA İLTİCALARI

Ferhat BERBER*

ÖZ

I. Dünya Harbi'nde İtilaf Devletleri ordularında çok sayıda Müslüman asker bulunmaktaydı. Almanya kampı bu askerleri manipüle etmeye çalıştı. Kısmen de başarılı oldu. Savaşın mağluplarından Osmanlı Devleti'nin toprakları Ekim 1918'den itibaren İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Yine bu işgal kuvvetleri içinde de Müslüman askerler mevcuttu. İngiliz birliklerinde Hintli, Fransız birliklerinde ise Kuzey Afrikalı Müslüman askerler vardı. İşgale karşı organize olan Ankara yönetimi, bu askerlerden istifade etmek istiyordu. Bu amaçla işgal güçlerinin Müslüman askerleri üzerinde çeşitli propagandalar yapıldı. Kimisi bu propagandanın etkisiyle kimisi de kendi iradesi ile, bağlı oldukları birliklerden firar ederek Türk tarafına geçtiler. En çok firar hadisesi Zonguldak ve çevresi, Güney Cephesi ve Elcezire Cephesi bölgelerinde yaşandı. Bu mülteci askerler hem güvenlik hem de bilgi edinmek amacıyla öncelikle sorgulanıyordu. Buradan elde edilen askeri bilgiler çok kıymetliydi. Söz konusu askerler genellikle geri hizmetlerde ve propaganda faaliyetlerinde kullanılmaktaydı. Çalışmanın amacı, literatürde yer almayan bu konuyu ilgili alanda tanıtmaktır. Dolayısıyla öncelikle meselenin ana hatları belirlenmiş ve bir çerçeve çizilmiştir. Çalışma doğal olarak İtilaf Devletlerinin Türkiye'yi işgal süreci ile sınırlıdır. Mekânsal olarak ise hem bugünkü Türkiye toprakları hem de Millî Mücadele'nin faaliyet alanının hemen ötesindeki Türkiye'nin güneyi ve özellikle Kuzey Irak bölgeleri ile sınırlandırılmıştır. Yukarıda özetlenen sürecin bu çalışmada sunulan detayları, ağırlıklı olarak askerî belgelere dayanarak hazırlanmıştır. Ayrıca dönemin tanıklarının çeşitli araştırmalarda yer alan gözlemleri ile, belgelerin sunduğu bilgilerle takviye edilmiştir. Meseleye dair henüz ulaşılamamış çok fazla belge olma ihtimali bulunmaktadır. Bu yüzden çalışmada nicel hesaplama veya tahminlere yer verilmemiştir. Yöntem olarak daha çok belge analizi usulü ile konuya farklı açılardan bakılabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmanın, işgal ordularındaki Müslüman askerlerin firar ve ilticalarını genel olarak ve ana kaynaklara göre ele alan ilk çalışma olması sebebiyle literatüre katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Firar, Hintli, İltica, İtilaf Devletleri, Kuvâ-yı Millîye, Kuzey Afrikalı, Millî Mücadele

ANOTHER DIMENSION OF THE NATIONAL STRUGGLE, RECEIVED BETWEEN THE LINES: MUSLIM SOLDIERS IN THE OCCUPATION ARMIES ASYLUM TO THE TURKISH SIDE

ABSTRACT

There were many Muslim soldiers in the armies of the Allied Powers in the First World War. The Germany camp tried to manipulate these soldiers. It was partially successful. The lands of the Ottoman Empire, one of the losers of the war, were occupied by the Allied Powers since October 1918. There were also Muslim soldiers among these occupation forces. There were Indian soldiers in the British troops and North African Muslim soldiers in the French troops. The Ankara administration, organized against the occupation, wanted to benefit from these soldiers. For this purpose, various propaganda was made on the Muslim soldiers of the occupation forces. Some of them, under the influence of this propaganda, and some of their own volition, deserted from the units they were affiliated with and crossed over to the Turkish side. The most escape incidents took place in Zonguldak and its surroundings, Southern Front and Elcezire Front regions. These refugee soldiers were primarily interrogated for both security and information purposes. The military information obtained here was very valuable. The soldiers in question were generally used in backward services and propaganda activities. The aim of the study is to introduce this subject, which is not included in the literature, in the relevant field. Therefore, first of all, the outlines of the issue were

Gönderilme Tarihi: 7 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9012-4087, E-posta: ferhat_berber@yahoo.com

determined and a framework was drawn. The study is naturally limited to the process of the Allied Powers' occupation of Turkey. Spatially, it is limited to both today's Turkish territory and the southern part of Turkey, just beyond the area of activity of the War of Independence, and especially the Northern Iraq regions. The details of the process outlined above presented in this study have been prepared based mainly on military documents. In addition, the information provided by the documents was reinforced with the observations of the witnesses of the period in various studies. There is a possibility that there are many documents regarding the issue that have not yet been found. Thus, no quantitative calculations or predictions were included in the study. As a method, it has been tried to show that the subject can be looked at from different angles, mostly through document analysis. It is hoped that this research will contribute to the literature as it is the first study that deals with the desertion and defection of Muslim soldiers in the occupation armies in general and according to main sources.

Key Words: Allied Forces, Asylum, Desertion, Indian, Kuvayımillîye, North African, Turkish National Struggle.

GİRİŞ

20. Yüzyılın ilk çeyreğinde, dört asırdır Osmanlı hakimiyetinde olan Müslüman ülkelerin çoğu Avrupalıların sömürgeci/mandası olmuş; bugünkü Türkiye toprakları işgal edilmişti. I. Dünya Harbi'nde İngiliz ve Fransız hakimiyetindeki Müslümanlar, Halife'ye karşı askere alınmışlardı. Dinî aidiyeti ile mensup olduğu ordu arasında kalanlar, savaşta stratejik bir araç haline getirilmişti. Ardından Anadolu'yu işgal eden orduların Müslüman askerleri, bu defa dindaşlarının ülkesi Türkiye'yi, kendilerini de yöneten Hıristiyan devletlerin işgal etmesi için gelmişlerdi. Ülkelerini savunan Müslüman Türklerin karşısında, Müslüman Hintli askerler ve Kuzey Afrikalı Müslümanlar vardı.

Bu çalışma, Millî Mücadele yıllarında İngiliz ve Fransız birliklerinden firar ederek Türklere katılan Müslüman askerlere odaklanmaktadır. Aslında işgal ordularındaki Müslüman askerlerin iltihakından kısmen bahseden bazı çalışmalar vardır. Bunlardan birkaçı sadece Zonguldak yöresindeki Millî Mücadele yıllarını veya Cevat Rifat Atilhan'ı ele almakta (Sarıkoyuncu, 1992; Çay, 2013; Balcı, 2013; Bozkurt, 2018)¹, bir tanesi Kuzey Afrika ülkelerinin Millî Mücadele'ye etkisini (Türközü, 2020) incelemektedir. Millî Mücadele'de Güney Cephesi'ne dair eserlerin içinde ise konuya dair sadece birkaç örnek verilmektedir.² Bununla birlikte Millî Mücadele dönemini farklı yöreler özelinde ele alan çalışmalarda da benzer hadiselerden bahsedilme ihtimali bulunmaktadır.

Oysa bu çalışmada, daha önce Türkçe literatürde müstakil olarak ele alınmayan bu konunun ana hatları çizilmeye çalışılacaktır. Makalede ağırlıklı olarak Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) arşivinin, çoğu daha önce, araştırma eserlerde referans olmamış belgeleri³ kullanılmıştır. Firar ile Türk tarafına iltica eden İtilaf Devletlerinin Müslüman askerlerinden örnekler veren çalışmalarda ve kimi hatıratlarda ise olaylar romantik biçimde değerlendirilmiştir. Eldeki veriler, meselenin dindaşlık dışında farklı yönleriyle de yorumlanabileceğini göstermektedir.

Mutlaka belirtmek gerekir ki ne kadar askerinin iltihak ettiği, bu askerlerin her birisinden ne şekilde istifade edildiği sorularına kesin yanıtlar vermek, şu an için mümkün değildir. Çün-

¹ Bozkurt'un bu çalışması yine kendisine ait olan şu eserlere dayanmaktadır: Bozkurt, 2011 ve Bozkurt, 2015.

²İçlerinde ele aldığımız konuya dair sadece birkaç örnek bulunan bu çalışmalar hacmi genişletmemek için burada gösterilmeyip metin içindeki ilgili yerlerde künyeleri verilmiştir.

³2018'de Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri bünyesine devredilen ATASE Arşivinin birkaç koleksiyonu kullanıma açık olup tasnif çalışmaları devam etmektedir. Devlet Arşivlerindeki ATASE fonlarından kullandığımız birkaç belge de yeni fon bilgileriyle verilmiştir.

kü askerî arşivlerde konuya dair, temin edebildiğimizden çok daha fazla belgenin varlığı, meseleyi her yönüyle incelemek için oldukça geniş bir zaman dilimine ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu makale, nihaî hüküm vermekten ziyade, yukarıdaki sorulara dair veriler sunmayı, konuyu Millî Mücadele üzerine literatüre dâhil etmeyi, sürecin pek bilinmeyen bu yönünün altını çizmeyi ve daha kapsamlı çalışmalar için bir zemin oluşturmayı ümit etmektedir.

I. I. Dünya Harbi'nde İtilaf Devletleri Ordularındaki Müslüman Askerler

İtilaf Devletleri ordularındaki Müslüman askerlerle ilişki, Millî Mücadele öncesinde başlamıştı. I. Dünya Harbi'nde Avrupa cephelerinde esir edilen Müslümanlara yönelik propaganda faaliyetleri, Türk-Alman ortaklığıyla yürütülmekteydi. Neticede, Osmanlı hizmetine girmeye gönüllü askerler Türkiye'ye gönderilmişti. Cephelerde kullanılanlardan başka, Anadolu'daki işgücü açığını kapatmak üzere yerleştirilmeye çalışılanlar olmuştu.⁴ Ayrıca diğer cephelerde Osmanlı birliklerine esir düşen Müslüman sömürge askerleri, Anadolu'daki esir kamplarında tutulmaktaydı (Özçelik, 2013).

Osmanlı hizmetine girenlerden bazıları savaş bitiminde Türkiye'de kalmak istemişlerdi. Örneğin Ali İhsan Paşa 4 Ocak 1919'ta, mülga Afrika Taburu askerlerinden 31 Tunuslu ve Cezayirinin, "...hükûmet-i seniyye tarafından arazi, ev ve para verileceği vaad olunduğundan bahisle...", Türkiye'de kalma talebinde bulduklarını bildirmişti. (ATASE. K. 8, G. 65, B. 65)

Osmanlı Devleti emrine verilen askerlerin hepsi esir olmayıp bir kısmı firar etmişti.⁵ Ancak kimin esir, kimin firarî olduğunun tespiti zordur. Çünkü savaşta firar ettiklerini, can güvenlikleri sağlanırsa ülkelerine döneceklerini, aksi halde Türkiye'de kalmak istediklerini (ATASE. K. 78, G. 98, B. 98-1) belirtenler, bunu "iade edilecek esir" statüsünde olmamak ve akıbetlerini garanti altına almak için söylemiş olabilirlerdi. Dünya Harbi'nden sonra, kimisi tahsisatının yetersizliğinden şikâyet ederken (ATASE. K. 77, G. 99, B. 99), kimisi de Millî Mücadele döneminde Ankara hizmetinde çalışmaktaydı⁶.

İtilaf Devletleri savaş sonrasında, savaşta "taraf değiştiren esirleri" bulmaya çalışmıştır. Örneğin Fransızlar Mütarekeden çok sonra dahi, Almanya'dan getirilen bu Müslüman askerleri takip etmiştir. Mart-Nisan 1921 tarihli yazışmalara göre, Fransız İrtibat Subaylığı Osmanlı ma-

⁴ Avrupa'da İtilaf Devletleri ordularından esir edilen Müslümanların durumu şöyle özetlenebilir: Rus ordusundan esir edilen Türk kökenliler bu kamplarda "Tatar" olarak tanımlanmışlardır. İngilizlerden esir alınanların neredeyse tamamı Müslüman Hintli askerlerdir. Fransızların Müslüman askerleri de Cezayirli, Tunuslu, Senegalli ve Faslılardır. Özellikle Almanya'da Zossen Kampı'nda toplanan ve propaganda çalışmalarıyla İtilaf Devletleri aleyhinde faaliyetlere teşvik edilen askerlerden gönüllü olanlar, kabilelerle Osmanlı Devleti emrine gönderilmişlerdir. Bir kısmı Irak Cephesi'nde İngilizlere karşı kullanılmıştır. Ancak muharip olanlardan ve iskân edilenlerden istenen verim alınmamıştır.

Konu üzerine çok fazla çalışma vardır. Ana hatlarını görmek için şu eserlere müracaat edilmesi yeterlidir: Kon, 2011; Koller, 2008; Keleşyılmaz, 1998; 2000.

⁵ 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, 18 Ocak 1919'da İngiliz esirlerden kendi rızalarıyla Osmanlı ordusuna iltica eden sadece 22 Hintlinin kaldığını, ayrıca 6. Ordu hizmetinde Cezayirli, Tunuslu ve Faslı 156 er ve 2 subay olduğunu bildirmekteydi. (Ural, 2007, s. 43) Bunlardan Türkiye'de kalmak isteyen 25 Kuzey Afrikalı, amele maaşıyla şimendifer işlerinde istihdam edilmek üzere, Hat Komiserliği emrine verilmişlerdi. (ATASE. K. 78, G. 98, B. 98)

⁶ İlerleyen konularda kendisinden bahsedilecek olan Hindistanlı Abdülkayyum Efendi, 1914'te iltica etmiş, Ankara'da ve bazı cephelerde görev almıştı. (BCA. 30.18.1.1.5.32.15; ATASE. K. 670, G. 54, B.54)

kamlarından bunların durumu hakkında bilgi istemişse de buna kısmen karşılık verilebilmiştir. Sadece bazıları hakkında malumata ulaşılabilmıştır. Bu belgelere göre, Anadolu'daki söz konusu askerlerin bir kısmı İtilaf Devletlerinin bölgedeki birimlerine teslim edilmişlerdir. (ATASE. K. 1083 G. 74 B. 74, 74-1, 2, 3)

İlan edilen Cihad-ı Ekber'in veya din merkezli propagandanın, Müslüman sömürge askerleri üzerinde az ya da çok bir şekilde etkili olduğu muhakkaktır.⁷ Üstelik bu faaliyetler gelişigüzel değil, sistemli bir şekilde yürütülmüştür. Zira Almanlar İtilaf Devletlerinin Müslüman askerlerini, en az Türkler kadar, kullanışlı bir araç olarak görmüşlerdir.⁸

Öte yandan söz konusu ordulardaki Müslüman askerlerin büyük kısmının bu faaliyetlerden etkilenmediğini, bağlı oldukları devlet aleyhinde çalışmadıklarını savunan görüşler mevcuttur.⁹ Ayrıca Arapların Osmanlı taraftarlığı hususundaki ayrılıkları da cihada iştiraki etkilemişti. Hatta ülkelerinde saygın bazı Kuzey Afrikalı Müslümanlar, Mütareke sonrasında Türkiye'de kalarak Millî Mücadele aleyhinde çalışmışlardı. (Koloğlu, 1981, s. 18-25, 83)

Bununla birlikte Müslüman sömürge askerlerinin, mensup oldukları ordu aleyhine faaliyetlerinde, dindaşlık ve propaganda dışındaki faktörlerin etkisi de unutulmamalıdır. Mesela bu ülkelerde, sömürgeciye direniş bilinci¹⁰ ve bazı uygulamalara karşı rahatsızlıklar¹¹ günden güne artmaktaydı. Üstelik Müslüman askerler sadece dindaşlarına karşı savaşırken sorun çıkarmıyorlardı. Örneğin 1915'te Singapur'daki İngiliz birliğinin Hintli Müslüman askerleri isyan etmişti. (Polat, 1915)¹²

⁷ İtilaf Devletlerinin askerî birliklerindeki Müslüman sömürge askerlerinin bir kısmı, daha Avrupa'daki muharebeler esnasında firar ederek karşı tarafa geçmekteydi. (Kon, 2011, s. 133)

⁸ Almanlar, propaganda için ciddi ön hazırlıklar yapmaktaydılar. Örneğin ülkelerinden getirilen sömürge askerlerinin yoldaki davranışları izlenmekte; cephe safhasında kıskırtma ve teşvikte kullanılacak uygun kişiler belirlenmekteydi. Detayları için bk. Kon, 2011, s. 63. Yazarın konuyu savaş öncesiyle ve sivil/diplomatik boyutlarıyla, daha detaylı incelediği eseri için bk. Kon, 2013.

⁹ Bu görüşlerin bir kısmı şu şekilde özetlenebilir:

Cihat ilanı etkili olsa da Fransa'yı açmazlara sürüklememişti. Bazı kalkışmalar yaşanmıştı fakat Müslümanların çoğu Fransız ordusuna sadıktı. Bunun en önemli sebebi Fransa'nın yöntemleriydi. Öncelikle baskı ve şiddetin yarattığı korku mevzu bahis. Yine toplumun bir kesimi propaganda ya da eğitim yolu ile Fransa'ya sadık hale gelmişti. Ayrıca iç çekişmeler yahut menfaat çatışmaları sebebiyle Fransızlarla iyi geçinenlerin sayısı azımsanmayacak derecedeydi. Hatta Osmanlı ordusuna geçmeyi kabul eden esirlerin bazıları kaçıp yeniden birliklerine katılmaktaydı. (Ünalp, 2010, s-44-73)

Özellikle Irak Cephesi'ndeki Hintli Müslüman askerler, İngilizlere sorun çıkarmış, kimisi firar etmişti. Fakat İngilizlerin Hindistan'daki Müslümanlara yaklaşımı bu askerlerin tamamının etkilenmesine engel oluyordu. İngilizler Hintlilere, kendi vatanları üzerinden Britanya'ya sadakati etkili biçimde işlemekteydi. Böylece efendiye sadakat ile Hindistan'a da hizmet ettiklerine ikna olanların sayısı hiç de az değildi. Ayrıca Hint menfaatlerinin din bağından önemli olduğu öğretilmişti. Türklerin uyarılara ve garantilere rağmen tarafsız kalmayıp, İngilizlerle savaşmayı seçmeleri yönündeki propagandalar da İngiltere'yi daha masum göstermekteydi. (İçen, 2020, s. 53-69)

¹⁰ Bir taraftan Cezayir'deki Müslüman elitin çoğunun Pan-İslamist politikalara dahil olmadığı görülürken, diğer yandan Fransa'ya direnişin temellerinin de yine bu dönemde ivme kazandığı gerçeği söz konusudur. (Saadallah, 1967)

¹¹ Fransızlar ve İngilizler sömürgelerinden askerliğe uygun olmayan kişileri bile silah altına almakta ve yeterince eğitim vermeden cephelere göndermekteydi. Benzer etkenlerin savaşta olumsuzluklarda önemli bir payı vardı. (Koller, 2007)

¹² İsyanın başlıca sebebi birliğin Türkiye'ye gönderilme söylentileri olarak kayıtlara geçse de yazar, isyanı tetikleyen pek çok sebebin aynı ana tesadüf etmesine dikkat çekmekte ve İngiliz propagandasının karşıt propagandadan daha etkili olduğunu vurgulamaktadır.

II. Millî Mücadele’de İşgal Ordularından Türk Tarafına Geçen Müslüman Askerler

II. 1. İlticaların Görüldüğü Yerler

İşgal ordularında yer alan Müslüman askerlerin Türk tarafına ilticalarına dair aşağıdaki başlıklar altında yapılan tasnif, coğrafi veya mülki bir standart olmaksızın düzenlenmiştir. Zira belgelerin sağladığı veriler kimi zaman bir cephe alanına, kimi zaman da işgal güçlerinin bulunduğu ama bunlara karşı düzenli ve şiddetli bir direnişin olmadığı, yani tam olarak cephe denemeyecek sahalara denk gelmektedir. Dolayısıyla bu tasnifin amacı, ilticaların görüldüğü yerlerin, en azından belli başlıklar altında toplanarak, daha düzenli bir anlatımının yapılabilmesidir.

II. 1.1. Marmara

İstanbul, Mütareke döneminde işgal kuvvetlerinin merkeziydi ve Boğazlardan dolayı stratejik önem taşıyan bölgede birlikleri bulunmaktaydı. Aynı zamanda Osmanlı ordusunun idarî birimleri ve mühim silah depolarıyla, işgal karşıtı gizli teşkilatların da çoğu buradaydı. Kuva-yı Millîye¹³ aleyhine hamleler, öncelikle başkente yakın yerleri etkilemekteydi. Dolayısıyla İstanbul ve çevresi, İtilaf Devletleri açısından olduğu kadar, millî hareket için de ehemmiyetliydi.

Dünya Harbi sonrasında Yunanistan ile Bulgaristan arasında çatışmaların da etkisiyle, Batı Trakya Ekim 1919’dan Temmuz 1920’ye kadar Müttefikler Arası Batı Trakya Hükûmeti adıyla, Fransa’nın kontrolünde bir yönetim tarafından idare edilip ardından Yunan işgaline uğramıştı. (Bıyıklıoğlu, 1992, 183-185, 298-299)¹⁴ Bölge daha yeni Fransız kontrolüne geçmişken, 20 Ekim 1919’da Karaağaç’taki Fransız birliğinden firar eden Cezayirli Bekir oğlu Muhammed iltica etmişti. (ATASE. K. 100, G. 37, B. 37-1) Yine 15 ve 16 Ağustos 1920 tarihli belgelere göre Ali adındaki asker, Karaağaç’tan firar ederek iltica etmiş ve Merkez Kumandanlığı emrine gönderilmişti. (ATASE. K. 648, G. 154, B. 154, 154-1, 2) Cafer Tayyar Paşa 30 Mart 1920 tarihli raporunda, Karaağaç’taki Cezayirli ve Faslıların Senegalli askerler ile değiştirilmesini, bunların bölgedeki Müslümanlara iyi, Hıristiyanlara kötü davranmasına bağlamaktaydı. (Karabekir, 1960, s. 593-594)

5 Ağustos 1920’de Alemdağı’nda Alemdar Taburu’na iltica eden Müslüman Hintli Kâsım, Eskişehir’e ve oradan Ankara’ya gönderilmişti. (ATASE. K. 648, G. 149, B. 149) Yine Çanakka- le’de dört Hintli asker firar ederek Biga’ya gitmiş, buradan Kuva-yı Millîye unsurları ile Eskişehir’e geçmişlerdi. Ardından Adapazarı’nda 4. Fırka Kumandanlığı’nda istihdam edilmişler ve 19 Aralık 1920’de Zonguldak Müfrezesi emrine verilmişlerdi. (ATASE. K. 1141, G.170, B. 170)

26 Mayıs 1921 tarihli adresi belli olmayan şifreli telgrafta, bazı Hintli Müslüman askerlerin iltihak için başvurdukları, bunların Karamürsel yoluyla gönderilmesinin uygunluğu sorulmuştu. (ATASE. K. 1483, G. 22, B. 22-6) 7 Haziran 1921’de Erkân-ı Harbiye olur vererek durum Kocaeli Kolordu Kumandanlığı’na da iletilmişti. (ATASE. K. 1483, G. 22, B. 22-5)

¹³ Millî Mücadele döneminin hem düzenli ordu öncesi çeşitli kuvvetlerini hem de topyekûn ulusal direniş unsurlarını ifade eden bu terimin güncel Türkçe sözlükteki yazımı Kuvayımillîye şeklindedir. Bk. Kuvayımillîye, TDK (2024). <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 03.12.2024). Ancak bu çalışmada, hakem talepleri de dikkate alınarak, neredeyse bir asırdır ilgili literatürde çok farklı şekillerde yazılan bu ifadenin, en yaygın hallerinden birisi olan “Kuva-yı Millîye” biçiminde kullanımı tercih edilmiştir.

¹⁴ Daha detaylı bilgi için bk. Taş, 2004.

Eldeki verilere bakılarak Marmara'da az sayıda firar ve iltica faaliyetinin gerçekleştiği düşünülse de bilhassa Hintli askerlerin başvuruları ve Anadolu'ya geçirilme planları, burada azımsanmayacak derecede ilticanın yaşanmış olması ihtimalini göstermektedir.

II. 1.2. Zonguldak ve Çevresi

Fransızların işgaline uğrayan Zonguldak, zengin kömür madenleri, İstanbul'a yakınlığı ve Ankara ile irtibat kurulabilmesi açısından önemliydi. Ayrıca Kastamonu ve bilhassa İnebolu, millî güçler için kilit rol oynamakta; Zonguldak ve çevresi de bu mühim noktaların ardında bulunmaktaydı.¹⁵

Zonguldak çevresinde, Fransız birliklerindeki birçok Müslüman asker firar ederek Türk tarafına geçmiştir. Konuya değinen çalışmalara göre, firarlarda Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in (Atılhan) etkisi öne çıkmaktadır. Ancak Atılhan'ın hatıralarına dayanan araştırmaların çoğu, firara teşvik faaliyetlerinin onunla başlamadığı, sadece daha etkin hale geldiğini gözden çıkarmaktadır.

Çünkü Atılhan, anılarında bölgedeki firarların kendi faaliyetleri ile başladığı yönünde bir tablo çizmektedir. Önce bölgenin dinamiklerini tanıyıp strateji belirlediğini yazmaktadır. Esere göre, bazı etkin din adamlarını da faaliyete dahil edip Fransız birliklerindeki Müslüman askerleri bir beyanname ile kendi taraflarına davet için harekete geçmiştir. Beyannameyi bölgedeki kıtaların fahri baş müftülüğünü kabul eden Nusrat Efendi, Bartın Jandarma Kumandanı İsa Bey ile Arapça olarak hazırlamışlar, Atılhan'ın arkadaşı Mahir Bey ve Karadeniz Taburu Kumandanı Sürmeneli Rifat Kaptan ile gizlice bu askerlere ulaştırmışlardır. Beyanname şöyledir:

"Aziz din Kardeşlerimiz!

Karşınızda bin küsur seneden beri liva-yı İslamı imanlı ellerinde taşıyan ve onu yeryüzünün üç kıtasında şanlar ve şereflerle dalgalandıran İslamın ordusu ve yeryüzünün halifesinin askerleri var. Vatanımızı müdafaa ediyoruz. Bu vatan İslamın son kalesidir. Bizler asırlardan beri sizlere hizmet ettik. Uzun seneler bir bayrak altında yaşadık, bu bayrak yerlere düşmeyecektir. Sizi saflarımıza davet ediyoruz. Silahlarınızla ve cephanelerinizle bize iltihak ediniz. Evet gayet iyi biliyoruz ki bu takdirde bir daha aziz vatanınıza gidemeyecek, evladü iyalinizi göremeyeceksiniz. Fakat buna mukabil ebedi alemde Allahın büyük mükafatına mazhar olacak ve daimi cennetlerde yaşayacaksınız. Allahü Teala kitabımızda mü'minler kardeştir diyor. Kardeş kardeşe silah atmaz. Allahü Teala Kur'an-ı Hakiminde 'Bir miskal hayır işleyenlerin iyilikleri boşa gitmez buyuruyor. Sizi Allah ve müslümanlık namına saflarımıza davet ediyoruz.

Esselamü aleyküm ve rahmetullahi ve berakatühu. El'izzet-i lil'islam.

Karşınızdaki müslüman askerlerin kumandanı Esseyid Ahmed Cevad Rifat" (Atılhan, 1967, s. 65-67)¹⁶

¹⁵ Detayları için bu başlıkta referans verilen eserlere müracaat edilebilir.

¹⁶Atılhan, "Seyyid" kelimesini etkiyi artırmak için eklediğini söylemektedir. Cevat Rifat'ın diğer eserlerinde söz konusu beyannamenin, anlam olarak aynı metni farklı başka versiyonları bulunmaktadır. (Bozkurt, 2018, s. 124-125)

Aynı esere göre, bu beyannameden sonra Fransızlarla Kuva-yı Millîye unsurları, Ağustos'ta (gün belirtmemiştir) Sapça Geçidi'nde karşılaşmıştır. Cevat Rifat, Fransız kuvvetlerindeki Müslüman askerler sebebiyle, emir vermedikçe ateş açılmamasını söylemiştir. Çatışma başlarken, üzerinde Kelime-i Tevhîd yazılı sancak dikilince asker hep bir ağızdan tekbir getirmiştir. Bunun üzerine karşıdaki Müslüman askerler de tekbir getirerek Türk tarafına doğru ilerlemişlerdir. Ateş açılarak Fransızların onları takibi engellenmiştir. Bir araya gelen "Araplar ve Türkler" tekbirler eşliğinde birbirlerine sarılmışlardır. Fransızlar netice alamadan çekilmişlerdir. (Atilhan, 1960, s. 68-70)

Oysa kaynaklar ve kimi hatırat, Atilhan'ın ifadelerinden farklı bilgiler vermektedir. Dönemin tanığı Nurettin Peker'e göre, Fransızların Müslüman askerleri, daha Cevat Bey Bartın'da teşkilatını tamamlamamışken, Haziran 1920'de Ereğli'de firar etmişlerdi. Fransız birliğindeki Cezayirli casuslar Rum mahallesinde kargaşa çıkartınca ikisi subay, dördü çavuş, 30 kadar Cezayirli kaçarak Türklere sığınmıştı. (Peker, 1966, s. 130-131) Askerî yazışmalara göre de Müslüman askerlere yönelik propaganda, daha önceden Zonguldak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yapılıyordu. (Sarıkoynucu, 1992, s. 63) Cemiyet, BMM'ne gönderdiği 17 Temmuz 1920 tarihli raporda, Müslüman askerlerin firarı için çalışıldığını, gelenlerin Fransız birlikleri hakkında bilgi verdiğini ve son olarak 40 askerin daha firar ettiğini belirtmekteydi. (Sarıkoynucu, 1992, s. 117-118) Cevat Bey ise, Nisan 1920'nin sonlarında Bartın ve Havalisi Kumandanlığı'nı (Zonguldak Müfrezesi) kurmakla görevlendirilmişti. (Bozkurt, 2018, s. 121-122) Kurduğu ilk birliklerle Bartın'a gelişi de 5 Haziran 1920 olarak verilmektedir. Ki ardından ek-siklerini tamamlayıp sonra Çaycuma'da karargâhını kurabilecektir. (Şapolyo, 1957, s. 136; Goloğlu, 1970, s. 195) Görüldüğü gibi, Cevat Bey faaliyetlerine başlamadan, Fransız birliklerindeki Müslüman askerlere yönelik propagandalar yapılmakta, bunlarla temasa geçilmekte ve firar hadiseleri yaşanmaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla, Millî Mücadele'de önemli katkıları olan Atilhan, alışlageldik abartılı üslubuyla ilticalarda kendisini öne çıkartmaktadır.¹⁷ Farklı belgeler bulunup Atilhan haklı çıkana dek, yukarıda izah edilen vaziyet, daha ikna edici görünmektedir. Propagandanın etkisiyle 10 kadar iltihakın daha olduğu ve beyanname dağıtımının devam edeceği Erkân-ı Harbiye'ye bildirilmişti. (Bozkurt, 2018, s. 115-132, 124-127) Muhtemel büyük bir firar hadisesi ise Nişan isimli bir Ermeni'nin ihbarı ile engellemişti. Durum üst makamlarla birlikte Mustafa Kemal Paşa ve diğer cephelere de bildirilmişti. (ATASE. K. 644, G. 184, B. 184, 184-1, 2)

Bir süre sonra firarlar yeniden görülecektir. Zonguldak'ta firar eden Tunuslu Başçavuş Arabî oğlu Muhammed, Çaycuma'da Yaramış Havalisi Kumandanlığı'na iltica etmişti (7 Ekim 1920). (ATASE.K. 648, G. 158, B. 158; Çay, 2013, s. 269) Cevat Rifat'ın 22 Kasım 1920 tarihli raporunda, iki Tunuslunun iltica ettiği belirtilmişti. (Balci, 2018, s. 40) Firarlar artınca, Fransızlar askerlerin karargâhlarını değiştirmiş, nöbetçileri Fransızlardan seçmeye başlamıştı. (Sarıkoynucu, 1992, s. 71-73)

¹⁷ Atilhan, eserinde Almanya'daki esir kamplarında görüştüğü Müslümanların anlattıklarını ve Hintli Müslüman bir yazarın, Batıların Müslümanlara davranışları ve adaletsizlikleri üzerine söylediklerini de oldukça duygusal biçimde aktarmaktadır. (Atilhan, 1960, s. 86-87; 88-92)

5 Ocak 1921 tarihli yazışmalarda iltihakların arttığından ve devamının geleceğinden bahsedilmektedir. (ATASE. K. 602, G. 113, B. 113) 10 Ocak 1921'de Zonguldak Mevki Kumandanlığı, 7-8 gün önce Kozlu ve Zonguldak'taki Fransız birliklerindeki Arap askerlerden 10 tanesinin, silahlarıyla beraber iltica için firar ettiklerini bildirmişti. Çaycuma ve Havran'da görülen firarîlerin Devrek, Gerede ve Bolu mıntıklarına gitme ihtimalleri olduğundan, görüldükleri anda bazı merkezlerle getirilmeleri için buralara emir verilmişti. (ATASE. K. 1066, G. 87, B. 87)¹⁸

16 Şubat 1921'de 6 Tunuslu asker, silahlarıyla birlikte Zonguldak'tan firar ederek Çaycuma'ya geçmişti. Bunlarla birlikte mülteci asker sayısının 50'yi geçtiği Erkân-ı Harbiye'ye iletilmişti. (ATASE. K. 702, G. 87, B. 87; Bozkurt, 2018, s. 124-127) 21 Şubat'ta bir küçük zabıt (Astsubay-Subay) Zonguldak'ta bir makineli tüfek ve iki tüfekle birlikte, iltica etmişti. (ATASE. K. 702, G. 88, B. 88) Şubat'ın takip eden günlerine ait yazışmalarda da pek çok firar ve iltica bilgisi vardır. Zonguldak'ta bir çavuş ile iki nefer (ATASE. K. 702, G. 95, B. 95), bir siyah Fransız neferi silahlı olarak (ATASE. K. 702, G. 58, B. 58), yine bir er silahıyla Balcı, 2013, s. 40, bir Müslüman nefer daha silahıyla (ATASE. K. 596, G. 76, B. 76) Türk tarafına geçmişti. Ardından Nisan ayında da Zonguldak'ta 4 asker iltica etmiş (ATASE. K. 1141, G. 170, B.170), bir Cezayirli Çaycuma karakoluna sığınmış (ATASE. K. 712, G. 12, B. 12; Bozkurt, 2018, s. 16), yine iki er daha ayrı ayrı iltica etmişti. (ATASE. K. 712, G. 22, B. 22; Bozkurt, 2018, s. 115-132, 124-127)

II. 1.3. Elcezire Cephesi

26 Haziran 1920 tarihli kararname ile Mirliva Nihad Paşa komutanlığında kurulan Diyarbakır merkezli Elcezire Cephesi, Musul, Bitlis, Mamuretülaziz, Hakkâri ve Urfa'yı kapsamakta; kısmen Güney Cephesi ile kesişmekteydi. Kurulma amacı, İngilizlerin Mütareke sonrası işgal ettiği bölgeleri savunmak, iç güvenliği sağlamak ve İngilizlerin Kürdistan hedeflerini engellemektir.¹⁹ Bölgede çok sayıda Müslüman Hintli asker barındıran İngiliz birlikleri olduğundan, Elcezire Cephesi'nde Ankara ve İstanbul'daki millî unsurlarla irtibatlı olarak, ciddi bir propaganda faaliyeti yürütülmüştü.²⁰ Bu faaliyetlerin de etkisiyle birçok iltica hadisesi yaşanmıştı.

7 Ağustos 1920'de Cerablus'ta Hintli bir doktorun, Kilis civarında da Fransız birliklerinden firar eden 3 Müslüman askerin iltica ettiği görülmektedir (ATASE. K. 643. G. 145, B. 145). Ardından 9 Eylül 1920'de Cezire'de önce 4 asker (ATASE. K. 630, G. 185, B. 185), Eylül 1920-Temmuz 1921 arasında muhtelif tarihlerde, 7 Hintli Müslüman (ATASE. K. 630, G. 187, B. 187); Zaho'da birisi başçavuş, diğeri er, 2 Cezayirli; Telafer'de Tunuslu bir onbaşı (ATASE. K. 1154, G. 107, B. 107-1) iltica etmişlerdi. 25 Ekim 1921 tarihli yazışmada 2 Tunuslu, 2 Fashl askerin Maraş'taki ilticasından söz edilmektedir. Ancak bunların soruşturmalarından, aşağıdaki bahislerde detayları verilecek olan, enteresan sonuçlar hasıl olmuştur. (ATASE. K. 1758, G. 2, B. 2, 2-1, 2, 3, 4, 5)

8 Mart 1922 tarihli Kararnamede, Elcezire'de iltica eden Hintli Müslümanların Ankara'ya gelme taleplerinin 1921'de uygun görüldüğü ancak sonradan yerlerinde kalmalarına karar verildiğinden bahsedilmektedir. (BCA. 30.18.1.1.4.51.14) Yine 21 Ekim 1922 tarihli bir başka Kararnamede Hintli Müslümanlardan oluşan propaganda heyetinin çalışmaları netice-

¹⁸ Merkezlerin ismi verilmemiş, şifreli yazılmıştır: Mim, Tı, Ye, Zel, Elif, Dal.

¹⁹ Detaylar için bk. Erdaş, 2018.

²⁰ Söz konusu faaliyetlere bu bahiste değinilmeyecek, metnin devamında ayrıca ele alınacaktır.

sinde, 100'den fazla Hintli askerın Türk tarafına geçtiği kaydedilmektedir. (BCA. 30.18.1.1.5.32.15) Elcezire Cephesi'nde muhtemelen bunlardan daha fazla iltica vakası gerçekleşmiş olmalıdır.

II. 1.4. Güney Cephesi

Güney Cephesi ya da Kilikya Cephesi, Urfa, Maraş, Antep, Adana ve çevresini kapsamaktaydı. Önce İngiliz işgaline uğrayan bölge, iki devlet arasındaki anlaşmayla 1919'da Fransa'ya devredildi. Bu cephenin önemli bir özelliği meskûn mahal diyebileceğimiz yerleşmelerin çokluğu ydu. Bundan dolayı işgal güçlerine bağlı askerlerin şehir merkezlerindeki yerleşik ahali ile teması, Elcezire Cephesi'ne nazaran daha yoğun ydu.

Müslüman sömürge askerlerinin, en azından bazılarının, işgalin ilk zamanlarında Türklere sempati beslemediği ancak sonradan bu durumun değiştiiği, dönemin tanıklarınca aktarılmaktadır. Fransız birliklerindeki Müslümanlar arasında Türklerin barbar ve dinsiz olduğuna inanmış çok fazla kişi vardı (Bozkurt, 2015, s. 422); Müslüman Hintliler de Türkleri "İslam halifesine isyan eden dinsizler" olarak biliyordu; zamanla duydukları ezan sesleri, camiye gidenleri görmeleri ve gayrimüslimlerin kötü muamelelerine şahit olmaları, fikirlerini değiştirmektedir. (elik, 2015, s. 658)

Oluşan sempati işgal sürecinin seyrini etkilemekteydi. Mesela, Antep Fransızlara devredilirken, Hintli Müslüman askerler silahlarını yerli Müslümanlara bırakmış (Suriye ve Halep'teki gibi), İngilizler müdahale etmemişti. (Şıvgın, 2015, s. 222; Kalyoncuoğlu, 2015, s. 766) Müslüman ahali ile işgal kuvvetlerindeki bazı Müslüman askerler "Müslüm", "Muhammed" veya Kelime-i Tevhîd gibi dindaşlığa vurgu yapan ifadeler üzerinden anlaşabilmekteydi. (Bozkurt, 2018, s. 421-422)²¹ Durumun farkında olan Fransızlar, özellikle Türklerin tepkisinin arttığı zamanlarda, çare olarak birliklerde değişiklik yapmakta ve yerlerine Müslüman askerler getirmektedir. (Türk İstiklal Harbi, 2009, s. 72-73) Hatta bazen onların dinî hassasiyetlerini kendi amaçları için kullanıyorlardı. Şahitlere göre, Temmuz 1920'de Fransızlar Türklerin Adana'yı terk etmesi için Ermenilerin şehre baskınına göz yummuşlardı. Kaçış istikametine Müslüman Cezayirli koi koymuşlar ve Türklerin çıkışı kolaylaşmıştı. (Hatipoğlu, 2001, s. 50-52) Adanalıların "kaçkaç" olarak andığı hadisenin başlangıcında, Fransız karakolundan gelen iki Cezayirli Müslüman, provokatörleri yakalamış, ancak pusudaki komitecilerin saldırısına uğramışlardı. (Toros, 2001, s. 193)

Esasen Müslüman ahali ile Müslüman işgal askerleri arasındaki bu yoğun temas, firar ve ilticalara dair de önemli bir göstergedir. Hem bu karşılaşmalar hem de propagandalar, Müslüman sömürge askerleri üzerinde etkili olmakta, çok sayıda firar ve Türk tarafına iltica gerçekleşmekteydi. Eldeki belgelerde şu örnekler yer almaktadır: 10 Ağustos 1920'de Adana'da, bir Cezayirli (ATASE. K. 624, G. 118, B. 118), 19 Ağustos 1920'de Tunuslu Esved oğlu Salih (ATASE. K. 624, G. 120, B. 120), 26 Nisan 1921'de bir Cezayirli daha (ATASE. K. 604, G. 205, B. 205); Antep'te 21 Ekim 1920'de iki Cezayirli (ATASE. K. 936, G. 146, B. 146, 146-1), 28 Ekim 1920'de Muhammed oğlu Muhammed ve Ali oğlu Ahmed isminde iki Cezayirli (ATASE. K. 814, G. 59, B. 59) ve 3 Ocak 1921'de bir Tunuslu (ATASE. K. 628, G. 10, B. 10); Kilis'te 20 Aralık 1920'de üç asker (ATASE. K. 936, G. 159, B. 159), Osmaniye'de 20 Mart 1921'de Cezayirli Muhammed oğlu

²¹Bilecik çevresinde de benzer örnekler görölmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bilgin, 2015, s. 31.

Muhammed (ATASE. K. 805, G. 161. B. 161); Islahiye'de 21 Nisan 1921'de bir Cezayirli ve bir Tunuslu (ATASE. K. 743, G. 165, B. 165) Fransız birliklerinden firar ederek Türk kuvvetlerine sığınmıştı. Ayrıca 1922'de TBMM'ce vatandaşlık verilen Cezayirli Muhammed Efendi bin Ömer, yanında bir makineli tüfek, 25 tüfek ve 15 neferle birlikte iltica etmişti. Ancak belgede Muhammed Efendi'nin ne zaman ve nerede firar ettiği belirtilmemiştir. (BCA. 30.18. 1. 4. 44. 1; Türközü, 2020, s. 128)

İşgal kuvvetlerine bağlı Müslüman askerlerden kimisi firar ederek Türk tarafına geçiyor; birçoğu ise çatışmalarda teslim oluyor veya esir düşüyordu. Örneğin 25 Haziran 1920'de Tarsus'taki çatışmada Tunuslu ve Cezayirli Müslüman askerler teslim olmuşlardı. 11 yaralı hastaneye yatırılırken, 22 asker de Pozantı'daki karargâha götürülmüştü. (Türk İstiklal Harbi, 2009, s. 187-189) Fransız kumandanın hemşire eşi Madam Mesnil hatıratında, Gülek Boğazı yakınlarındaki Fransız karakolunun tamamen yandığını ve içindeki Müslüman Cezayirlilerin muhtemelen Türklerin eline geçtiğini belirtmekteydi. (Toros, 2001., s. 332) Kendi iradesiyle gelenlerden olduğu gibi, esir düşen veya teslim olanlardan da bilgi alınıyordu. (ATASE. K. 624, G. 118, B. 118; ATASE. K. 626, G. 102, B. 102) Çukurova'da esir alınan Müslüman askerler çeşitli esir garnizonlarına gönderiliyordu. (Toros, 2001, s. 383)

Türklerle, bu Müslüman askerler arasında dindaşlıktan doğan sempati, gelişmelerin tamamen Türk kuvvetlerinin lehine seyrettiği şeklinde bir intibaa sebep olmamalıdır. Maraş Kuva-yı Milliyesi'nin önemli isimlerinden Evliya Efendi'nin 4 Şubat 1920'deki vefatı bu yönde iyi bir örnektir. Belge ve tanıklara göre, Evliya Efendi Fransız kuvvetlerindeki Cezayirli bir Müslüman'ın teslim olmak istemesi veya yaralanıp yardım beklemesi üzerine, onu kurtarmaya çalışırken vurulmuştu. (Akbiyık, 1999, s. 222-223)

Müslüman "din kardeşini" kurtarmak isteyen Evliya Efendi'nin ölümüne sebep olan kurşunun, yine Müslüman bir askerinin silahından çıkması ihtimal dahilindedir. Zira işgal ordularındaki Müslüman askerlerin kimileri Türklere faydalar sağladıysa, aynı grubun büyük bir kısmı da tabiiyetlerinin gerektirdiği gibi davranmaktaydı. İçlerinden çarpışmalarda ölenler olduğu gibi, bazı yerlerde de kuvvetli bir direnç gösteriyorlardı. (Toros, 2001, s. 327, 344) Baskı altında kaldıkları çarpışmalarda, özellikle Cezayirli ve Senegallilerin kahramanlıkları, Fransız subaylarca övgüyle merkeze iletiliyordu. (Akbiyık, 1999, s. 243) Fakat Fransızların Müslüman askerlerinden Türklere karşı isteksiz savaşanlara tanık olanlar da vardı. (Akbiyık, 1999, s. 223) Örneğin, Tayfur Sökmen önceleri düşmanın iyi nişan alamadığını düşündüklerini; meğerse Cezayirli, Faslı, Tunusluların bilerek isabet ettirmediklerini anladıklarını ifade etmekteydi. (Akbiyık, 1999, s. 359)

Bir diğer husus, Müslüman askerlerin Ermenilerle ilişkisidir. Fransız kuvvetlerindeki Müslüman askerlerin bulunduğu bazı birlikler, yerli Ermenilerden takviye edilmekteydi. (Akbiyık, 1999, s. 222-223) Müslüman askerlerin Ermenilerden rahatsız olanları varsa bile, her zaman bir reaksiyona sebep olmamaktaydı. Karşısındakinin dini ya da etnisitesi, bu askerlerin hepsi için önemli değildi. Mesela Fransız birliklerinin yiyecek sıkıntısı çektiği dönemlerde, Cezayirli askerlerin, bazı Ermenilerden aldıklarını diğer Ermenilere sattığı aktarılmaktadır. (Akbiyık, 1999, s. 223) Kimi Müslüman askerlerin silahlarını sattığı da hatırlanırsa, Müslümanlık yahut Fransa'ya sadakatten başka dürtülerle de hareket edildiği görülecektir. Güney Cephesi'nden aktarılan bazı gözlemler, işgal kuvvetlerindeki Müslüman askerlerin duygu ve düşüncelerinin farklı açılardan değerlendirilmesi gerektiği fikrini kuvvetlendirmektedir.

14 Ocak 1921'de Çukurova'daki 1. Tümenin komutanı, çarpışmalarda ölen Müslüman askerleri için Ulu Cami'de mevlit okutmuştu. Cezayirli ve Tunuslu Müslüman askerler de camideydi. Askerlerine jest yapmak isteyen komutan ve ekibi, mihrabın karşısına konulan sandalyelerde oturmaktaydılar. (Toros, 2001, s. 223) Acaba camideki Müslüman askerler bu manzarayı nasıl algılamışlardı? Mevlit, sömürgeci efendinin bir lütfu muydu, yoksa subayları İslam mabedinde saygısızlık mı yapmıştı? Elbette bunu bilme imkânımız yoktur ancak her iki şekilde düşünenlerin olması da şaşırtmamalıdır.

Millî Mücadele sonrasında da bu cephenin hemen güneyindeki gelişmeler, Türkiye'yi etkilemeye devam etmiştir. Bölgede Fransız hakimiyetinin tesisi sürecinde oluşan kaotik ortamda, Suriye'den Türkiye'ye ilticalar olmuştur. Mülteciler sadece sivil ahali olmayıp Fransız birliklerindeki Müslüman askerlerden bir kısmı da Türkiye'ye sığınmıştır. Özellikle bu mültecilerin iâşelerinin sağlanması hususu, 1924 ve 1925 yıllarında TBMM'de tartışılmıştır. (BCA. 30.10.116.807.17-1, 2, 3, 4)

II.2. Müslüman Askerlerin İltica Sonrası Durumu

Çalışmanın girişinde vurgulandığı üzere, konu yalnızca dindaşlık boyutuyla değerlendirilmemelidir. I. Dünya Harbi'nde cihat ilanı ve din üzerinden yapılan propaganda kısmen etkili olsa da yenilgiyi engelleyememişti. Bağımsız bir devlet ortaya çıkaran Millî Mücadele'de de İtilaf Devletlerinin ordularındaki askerlere din üzerinden propaganda yapıldığı görülmektedir. Acaba birliklerinden firar ederek Türk tarafına geçen Müslüman askerler, bu başarıda ne kadar pay sahibiydiler? Girişte vurgulandığı üzere konuya dair bütün belge ve bilgiler temin edilmeden böyle bir soruya cevap vermek pek mümkün değildir. Ancak Türk askerî ve siyasî unsurlarının, bu askerlere yaklaşımını ve bunlardan nasıl istifade ettiğini anlamak, meseleye dair daha sağlıklı yorum yapma imkânı verecektir.

II.2.1. Millî Hareketin, İşgal Ordularındaki Müslüman Askerlere Dair Planı

Dünya Harbi'nde düşman ordularındaki Müslüman askerleri kazanmaya yönelik faaliyetlere katılan veya süreci gözlemleyen Osmanlı ordusu üyelerinin çoğu, Millî Mücadelenin yönetici kadrosu içinde yer almaktaydı. İşgallerden hemen sonra, İtilaf Devletlerinin kuvvetleri içindeki Müslüman askerlerden yararlanma niyeti açıkça görülmektedir. Ali Fuat Paşa, 30 Ağustos 1919'da Batı Cephesi'nden Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği yazıda; İngilizlerin, Eskişehir ve Kütahya'daki İngiliz askerlerinin yerine Hintlileri getirdiğinden bahsetmekte; Müslüman Hintlilerin Kuva-yı Millîye tarafından kazanılmasına gayret gösterileceğini vurgulamaktaydı. (Karabekir, 1960, s. 164)

Niyet icraata dökülmüş, İtilaf Devletleri'nin sevk ettiği kuvvetler bu gözle izlenmeye başlanmıştır. Anadolu'ya sevk edilen birliklerin hareketi, İstanbul'daki istihbarat birimleri tarafından sadece sayı olarak değil, içlerindeki Müslüman sömürge askerleri de vurgulanarak Ankara'ya iletilmekteydi.²² Kazım Karabekir 25 Mart 1920 tarihli Kolordu raporunda, Müslüman Hintlilerin özellikle dindaşlarının hakkına tecavüz etmeyeceklerini açıkladıklarından bahsetmekteydi. (Karabekir, a.g.e., s. 581)²³ Bu da söz konusu askerlerle iletişim halinde olduğuna

²²Harbiye Nezareti'nden Karakol Cemiyeti'ne: "...kırmızı fesli Cezayir taburundan... 450 mevcutlu bir Fransız taburu..." DAB. MSB. ATASE. ATA-ZB. 25-0-93 (28.02.1920); "...bu hafta Dersaadet'e 950 Faslı ve Tunuslu efrad vürud etmiştir..." DAB. MSB. ATASE. ATA-ZB. 31-0-93 (15.03.1920).

²³Ayrıntılı değerlendirme için bk. Bilgin, 2012; Bilgin, 2023.

işaret etmektedir. Türk yetkilileri bir taraftan Müslüman askerlerden istifadeyi planlarken, diğer taraftan İngilizlerin karşı propagandasının da farkındaydı. Karabekir Paşa'nın hatıratı, İngilizlerin Hintli Müslümanları teskin edecek söylemlerinin ve hilafeti koruma yönündeki beyanlarının takip edildiğini göstermektedir. (Karabekir, 1960, s. 586-592)

26 Mayıs 1921 tarihli adresi şifreli telgrafta, Anadolu ordusuna iltihak için başvuran Müslüman Hintli askerlerin, Karamürsel yoluyla gönderilmesinin uygun olup olmadığı sorulmaktaydı. (ATASE. K. 1483, G. 22, B. 22-6) 7 Haziran 1921'de Erkânı Harbiye, Anadolu'ya kaçırılmalarının münasip olduğunu; ne kadar fazla olurlarsa etkilerinin o kadar artacağını belirtmişti. (ATASE. K. 1483, G. 22, B. 22-5)

Görüldüğü üzere, işgale karşı direnişi organize eden Türk askerî yetkilileri, daha başından itibaren bu askerlerden istifade etmeyi düşünmekteydi. Bu yöndeki planlar açıktan ve gizli yollarla icra edilmekteydi.

II.2.2. Propaganda

Millî Mücadele'nin karar vericileri, Dünya Harbi yıllarında şahit oldukları veya tecrübe ettikleri propaganda taktiklerini ya da benzerlerini, şimdi işgal kuvvetlerindeki Müslüman askerler üzerinde uygulayacaklardı.

Önceki kısımda anlatılan Zonguldak ve çevresindeki propaganda faaliyetleri gibi, diğer yerlerde de meseleye önem verilmekteydi. Daha çok İstanbul'da, Anadolu'nun güneyinde ve Suriye-Irak coğrafyasında yoğunlaşan bu faaliyetler, aslında batı bölgelerinde de yürütülmekteydi. 21 Nisan 1920 tarihli telgraftan anlaşıldığı üzere; Heyet-i Temsiliye, Anadolu hareketinin hilafet karşıtı olmadığı ve makamın bugünkü vaziyetten kurtarılmasına uğraşıldığı yönünde, Hintli subay ve diğer personel arasında propaganda yapabilecek kişilere ulaşılması için gizli emirler vermekteydi. (DAB. MSB. ATASE. ATA-ZB. 29-0-131) 2 Eylül 1921'de Garp Cephesi'ne gönderilen şifreli telgrafta, Yunanlılar aleyhine hazırlanıp dağıtılan Hintçe beyannamelerin oradaki Hintli askerler üzerinde ne gibi bir etki yaptığı sorulmakta; yeni yazılacak beyannamelere esas teşkil etmek üzere meselenin tetkiki istenmekteydi. (ATASE. K. 1483, G. 22, B. 22)

Güney Cephesi'nde de Millî Mücadelenin propagandasına önem verilmekteydi. Örneğin Kilis'te karargâh içinde bu konuda bir birim oluşturulmuş ve Fransız karargâhında ve Suriye'de dağıtılmak üzere Fransızca, Arapça beyannameler hazırlanmıştı. (Şapolyo, 1957, s. 165) Bazı mülteci askerler de Fransız birliklerindeki diğer arkadaşlarını firara teşvik için bir şeyler yapmak istiyordu. Örneğin Elcezire Cephesi'nde Tunuslu ve Cezayirli iki askerinin bu yönde mektup yazma talepleri olmuştu. (ATASE. K. 921, G. 106, B. 106, 106-1)

1921'in ilk aylarındaki yazışmalar, mülteci ve esir Müslüman askerlerin, Fransız birliklerindeki diğer Müslüman askerlere propaganda yapmakla görevlendirildiğini göstermektedir. Bir kısmı hastanelere hastabakıcı olarak gönderilmiş, bir kısmı Güney Cephesi komutanlıklarının emrine verilmişti. Söz konusu belgelerin eklerinde 34 Cezayirli, 5 Tunuslu asker kaydedilmiştir. Bu askerler belgelerde "propagandist" olarak tanımlanmaktadır. (ATASE. K. 743, G. 160, B. 160, 160-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14)²⁴

Dünya Harbi'nde ve işgal döneminde, Hindistan Müslümanları Türkiye'ye önemli destekler vermişti. Bu aksiyonlar, Türkiye'deki Müslüman Hint askerlerini de etkilemekteydi. Kuva-yı Millîye askerlerine silah çekmemeye yemin edenler hatta Müslüman olmayan Hintlilerin bu

²⁴ Bk. Ek-1.

emirleri kabul etmeleri halinde, onları engellemeye karar verenler mevcuttu. (Koltuk, 2010, s. 151) Dolayısıyla Müslüman Hintli askerlere dönük propaganda çok önemliydi ve bu faaliyetler Ankara, İstanbul ve Diyarbakır (Elcezire Cephesi) üçgeninde yürütülmekteydi. 21 Ekim 1922 tarihli Kararname'de, 14 Kasım 1921'de Diyarbakır'da eceliyle ölen Hindistanlı Abdülkayyum Efendi'den bahsedilmektedir. 8 sene evvel (1914-15) iltica etmiş²⁵, Meclisin teşkilinden itibaren Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi mütercimliğinde görev almıştı. 1 Aralık 1920'de, Hintlilerden oluşturulan heyetin başı olarak, Irak'taki İngiliz ordusunun Müslüman Hintli askerlerine yapılacak propaganda faaliyetleri için Elcezire Cephesi emrine gönderildi. Burada hazırlanan propaganda beyannameleri, İstanbul'daki Hintli Müslüman askerler arasında da dağıtılacaktı. (BCA. 30.18.1.1.5.32.15)

Abdülkayyum Efendi, yolda iken Konya'dan Ankara'ya gönderdiği 13 Aralık 1920 tarihli telgrafında, Urdu lisanıyla basılacak propaganda malzemesi için Hintçeye mahsus harflerin İstanbul'daki Şems Matbaası'ndan getirilmesini istemişti. (ATASE. K. 670, G. 54. B. 54, 54-1,2) Aslında faaliyet ciddi bir finansman da gerektirmekteydi. Bunun bir kısmı Rusya'nın Ankara'ya yaptığı yardımdan karşılanacaktı. Moskova'dan Ali Fuat Bey'e verilen listenin 11. maddesindeki "evrak-ı nakdiye", Irak'taki Müslüman Hintli askerlere propaganda masrafı olarak verilecekti. 12 ve 15 Şubat 1921'de Elcezire Kumandanlığı bu evrakın gelip gelmediğini sormaktaydı. (ATASE. K. 659, G. 77, B. 77-2) Söz konusu faaliyetleri ciddiyetle takip eden Erkân-ı Harbiye de Elcezire Cephe Kumandanlığı'ndan, propaganda için gelen heyetin yaptıkları ve neticeler hakkında bilgi verilmesini istemekteydi. (ATASE. K. 660, G. 60, B. 60)

İstanbul'a dönük çalışmalar, Ramazan ayına denk gelen Mayıs 1921'den itibaren yoğunlaştı. Hintli askerlerin camilere gidecek olması bir fırsat olarak görülmüştü. Buralarda kendilerine verilmek üzere Afgan emirinin iki mektubundan bin adet, Hint Zabitan Cemaati tarafından Hintli subaylara hitaben yazılan mektuplardan bin adet ve "Hint Müslüman Askerini Şeytan Peңçesinden Kurtarın" başlıklı yazıdan bin adet olmak üzere, toplam üç bin adet beyanname basılacaktı. Bunlar uygun zamanda İstanbul'a yetiştirilmek üzere Samsun'a gönderilecekti. 5 Mayıs 1921'de Elcezire Cephe Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye'den, beyannamelerin emin ve seri bir vasıta ile, hiç olmazsa Ramazan'ın sonuna kadar, İstanbul'a yetiştirilmesi için icap edenlere emir verilmesini istemişti. (ATASE. K. 659, G. 156, B. 156) Bayram namazında dağıtılacak beyannameler, 23 Mayıs 1921'de Diyarbakır'dan postaya verilmişti. (ATASE. K. 1483, G. 22, B. 22-7) 9 Haziran 1921 tarihli adresi şifreli telgrafla beyannamelerin geldiği, bir kısmının askerlerin kaldığı yerlerin etrafına atıldığı ve bunları aldıkları bildirilmişti. Bir kısmının da bayram namazı için camiye gelenlere dağıtılması düşünülmüştü.

²⁵ "Hindistanlı Abdülkayyum Efendi" ismi ile ilgili son derece enteresan bir durum söz konusudur. Abdülkayyum Efendi ile alakalı başka bir veriye ulaşabilir miyiz ya da üzerine herhangi bir çalışma var mıdır, şeklinde araştırma yaparken, oldukça dikkat çekici bir bilgiye rastladık. Çanakkale Müzesi'nin web sitesinde I. Dünya Harbi'ne Ait Şehitler Listesinde de "Hindistanlı Abdülkayyum Efendi" adında bir kişi vardır ve kararnamede belirtilen iltica tarihi ile yakın olan 1915 yılında Irak Cephesi'nde şehit olduğu kaydedilmiştir. Acaba iltica edip Osmanlı ordusu ile muharebeye katılan ve şehit listesinde adı geçen Abdülkayyum Efendi, TBMM hizmetinde çalışan aynı isimli kişi olup ve gerçekten şehit olmamış, İngilizlerden saklamak için öldü izlenimi verilerek, Osmanlı/Türkiye için istihbarat ve propaganda çalışması mı yapmaktaydı? Yoksa sadece bir isim benzerliği midir? Eldeki bilgilerle bu sorunun cevabını vermek şimdilik mümkün değil. Ancak bu kadar benzerlik, söz konusu ihtimali de akla getirmektedir. Bk. Ek-4 ve http://www.canakkalemuzesi.com/incsehitler/sehitler_detay.asp?intSehitID=105404 (Erişim: 13.05.2024).

Ancak 16 Haziran'da bu askerlerin yerine camiye başka askerlerin geldiği, kalanların da dağıtılmaya çalışılacağı ifade edilmişti. (ATASE. K. 1483, G. 22, B. 22-3,4) Ramazan Bayramı'ndan sonra da ağustos ayının başında (ATASE. K. 1483, G. 22, B. 22-2) ve sonunda (ATASE. K. 1483, G. 22, B. 22-1) halen beyanname dağıtımının sürdüğü yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Bu meseleye ve Abdülkayyum Efendi'ye dair bilgi veren 1922 tarihli kararnamede, mevzubahis propaganda faaliyetleri ile alakalı iki husus daha mevcuttur. İlki bu çalışmaların sonunda 100'den fazla Hintli Müslüman'ın Türk tarafına geçtiğidir. İkincisi ise vefat eden Abdülkayyum Efendi'nin İstanbul'daki zevcesine ve Delhi'deki kızına "münasip bir mükafat-ı nakdî" verilmesidir. Hariciye Vekâleti'nin Roma temsilciliği aracılığıyla Hint Hilafet komitesinin de durumdan haberdar edilerek kızına yardım edilmesi istenmiş, bunun diğer Hintliler üzerinde etkili olacağı vurgulanmıştır. (BCA. 30.18.1.1.5.32.15) Abdülkayyum Efendi'nin ailesine yardım yapılmasının diğer Hintliler nezdinde iyi bir intiba bırakacağı fikri, propagandanın sadece askerlere beyannameler veya mektuplar ulaştırarak değil, güncel ifade ile "kamu diplomasisi" şeklinde de yürütüldüğüne iyi bir örnektir.

Görüldüğü gibi, Millî Mücadele'de işgal ordularındaki Müslüman askerlerin Türk tarafına geçmesi için ciddi bir propaganda faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Söz konusu askerleri millî hareket lehine kazanmanın önemini kavrayan yönetici kadro, bu işe özel ihtimam göstermiş; organize faaliyetlerle daha fazla askeri kazanmak için çaba harcamıştır.

II.2.3. Güvenin Sağlanması

İşgal güçlerindeki Müslüman askerlerin Türk tarafına geçmesi teşvik edilmekle birlikte, gelen her asker, olduğu gibi kabul edilmiyordu. Zira istihbarat ve karşı istihbarat ihtimalleri göz ardı edilemezdi. Çarpışmalarda esir düşen askerlerin sorgulanması son derece normalken, kendi rızalarıyla "din kardeşlerinin" safına geçmiş askerler de sorgudan muaf tutulmamıştır. İltica eden hemen her askerinin mutlaka sorgulandığı anlaşılmaktadır. Alınan cevaplar yazılı olarak kayda geçirilmiştir. Öncelikle, sorgular bir an evvel tamamlanıp buradan çıkarılan önemli bilgiler üst makamlara iletilmiştir. (ATASE. K. 643. G. 145, B. 145) "...tedkîk-i ahvali ve hususat-ı askerîye ve siyasiye hakkında sorgusundan istîmal edilecek..." (ATASE. K. 643. G. 145, B. 145) gibi ifadelerle, kişinin hal, tavır ve düşüncelerinin de analiz edilmesi istenmiştir.

İlk sorgu ve gözlemin ardından oluşan intiba yanıltıcı olabiliyordu. Bu sebeple kendi istekleriyle gelenlerin hareketleri bir süre takip ediliyordu. Örneğin Zonguldak'ta Türk tarafına silahlarıyla birlikte iltica etmiş olan Müslüman bir astsubay hakkında, 21 Şubat 1921'de Erkân-ı Harbiye'ye bilgi verilirken, "iltica eden Müslüman askerlerin, her ihtimale karşı kendilerine hissettirilmeden gizli bir şekilde gözetim altında olmalarının emredildiği" bildirilmişti. (ATASE. K. 702, G. 88, B. 88; K. 702, G. 93, B. 93) Yine Elcezire Cephesi'nden merkez ile yapılan yazışmalarda, birbirini müteakip iltica eden bu askerlerin, Fransızlar tarafından "bir maksad" için gönderilme ihtimalinin düşünüldüğü ve işin aslını öğrenmek üzere araştırma yapıldığı vurgulanmaktaydı. (ATASE. K. 1154, G. 107, B. 107-1)

Çünkü zaman zaman iltica eden askerlerin söyledikleri ile, sahadan kendileri hakkında edinilen bilgiler uyuşmamaktaydı. Maraş'taki Fransız birliğinden firar ederek Elcezire Kumandanlığı'na gelen 2 Tunuslu ve 2 Faslı asker, yanlarındaki dört binek hayvanını, bir makineli tüfek, dört tüfek, on beş bomba ve cephaneyi Maraş'a teslim ettiklerini söylemişlerdi. Bunun üzerine 25 Ekim 1921'de Cephe Kumandanlığı, Maraş'taki birlikten bu teslimatın teyidini istemişti. Ardından bölgedeki askerî birimler tarafından geniş bir tahkikat başlatıldı. Maraş İn-

zibat Subaylığı ile yapılan bu araştırmada, Antep, Kilis ve Saray gibi çevre birliklerle iletişime geçilmişti. 10 Kasım 1921 tarihli son yazışmasına ulaşabildiğimiz incelemenin neticesinde, bu kişilerden bazılarının Müslüman olmadığı, Maraş'a geldiklerinde yanlarında silah vs. bulunmadığı, Maraş'a gelinceye kadar yollarda sattıkları ortaya çıkmıştı. Nihayetinde Maraş Mıntıka Kumandanlığı, halen orada iseler, silah ve cephaneyi kime teslim ettiklerinin sorulmasını Elcezire Kumandanlığı'ndan talep etmişti. (ATASE. K. 1758, G. 2, B. 2, 2-1, 2, 3, 4, 5) Bu askerlerin söylediklerinin doğru çıkması, hatta içlerinde Müslüman olmayanların bulunması, söz konusu ilticanın kötü niyetle yapıldığı şüphesini uyandırmaktadır.

Bu süreçte mülteci askerler güven kazanmış olsa bile, bilgilerin sıhhati yine de kontrol edilmekteydi. Mesela, 15 Kasım 1920'de Adana Cephesi'nde gelen raporda, Antep'teki Fransız alaylarının hareketliliğine dair Cezayirli mülteci askerler bilgi vermişlerdi. Erkân-ı Harbiye ise İkinci Kolordu'dan "...bilgilerin sıhhatinin soruşturulmasını..." istemişti. (ATASE. K. 626, G. 101, B.101) Yine Maraş'tan Fırka Kumandanı Selahaddin Bey, 3 Mart 1921 tarihli yazısı ile Erkân-ı Harbiye'ye verdiği bilgide, iltica eden Tunuslu bir asker, ilk ifadesiyle kolordu karargâhında verdiği ifade arasında farklılık olduğunu; oluşan şüphe sebebiyle, bahsettiği Fransız birliğinin hareketinin izlenmesi ve incelenmesinin emredildiğini belirtmişti. (ATASE. K. 656, G. 9, B. 9)

Görüldüğü üzere iltica edenlerin güvenilirliği ve verdikleri bilgilerin doğruluğunu teyit için gerekli kontroller veya takibat yapılmaktaydı.

II.2.4. Verilen Bilgilerin Önemi

İltica eden askerlerin verdikleri bilgiler, belki de Türk tarafında savaşmalarından çok daha önemliydi. Sorgularda askerlere, bağlı oldukları birliklerin konumlarını, komutanlarının isimlerini, birliğin alt birimlerini, asker mevcutlarını ve mühim silahlarını öğrenecek şekilde sorular yöneltilmiştir. Böylece taburdan takıma kadar düşman birliklerinin durumu hakkında verilere ulaşılmıştır. (ATASE. K. 624, G. 118, B. 118; ATASE. K. 604, G. 205, B. 205; ATASE. K. 936, G. 146, B. 146-2; ATASE. K. 1154, G. 107, B. 107-1; ATASE. K. 630, G. 185, B. 185) Hatta bunların verdikleri bilgilerden hareketle, bölgedeki düşman kuvvetlerini gösteren kroki-ler hazırlanmıştır. Örneğin Cezire'de 7 Hintli asker, verdiği bilgilere göre çizilen krokide, Irak'ın kuzeyinde yer alan İngiliz birliklerinin konumu ve hareketliliği gösterilmiştir. (ATASE. K. 648, G. 56, B. 56)²⁶

Bu bilgilerin dışında, bölgedeki askerî hareketlilik veya birtakım gelişmeler hakkında da malumat sahibi olunmuştur. 3 Ocak 1921'de iltica eden Tunuslu bir asker, Senegalli askerlerin soğuğa dayanmadığı ve bu yüzden daha güneye gönderilerek yerine başka bir birliğin getirildiği bilgisini vermişti. (ATASE. K. 628, G. 10, B. 10) Elcezire Cephesi'nin 2 Temmuz 1921 tarihli raporuna göre, birisi başçavuş, birisi er Zaho'da iltica eden iki Cezayirli, ifadelerinde bölgeye haftada bir keşif kolu gönderildiğini ve birkaç gün içerisinde Cerablus civarındaki köylere baskın yapılacağını haber aldıklarını belirtmişlerdi. (ATASE. K. 1154, G. 107, B. 107-1) Mülteci askerlerin verdiği malumat arasında, Suriye ve Irak'taki Fransız ve İngiliz birliklerinin yerli halkla çatışmalarından da bahsedilmekteydi. 19 Ağustos 1920'de Adana'da iltica eden Tunuslu Esved oğlu Salih, Fransız askerleri Halep'te evlere, dükkanlara ve kadınlara musallat olunca, halkın isyan ettiğini; bastırmak için giden askerler arasındaki Arapların da makineli

²⁶ Kroki için bk. Ek-2.

tüfekler ve diğer silahlarıyla Müslümanlara katıldığını haber vermişti. (ATASE. K. 624, G. 120, B. 120) 9 Eylül 1920'de Elcezire Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye'ye, Cezire'deki tabura iltica eden 4 mülteçiden alınan bilgiyi aktarmıştı. Buna göre Ramadiye'de Araplarla çatışmalar yaşanırken, İngilizlerin Müslüman Hintlilerin yoğun olduğu iki firkadan birisini Basra'ya, diğerini de Bombay'a gönderdiğini söylemişlerdi. (ATASE. K. 630, G. 185, B. 185)

Bazen daha uzak bölgelerden haberler verilmekteydi. 22 Ocak 1921'de Telafer'deki birliklerinden kaçarak iltica eden 3 Hintli Müslüman asker, önce İngiliz askerî yapısı hakkında bilgi vermişlerdi. Ardından beş ay evvel Hindistan'dan aldıkları mektuptan bahsetmişlerdi. Buna göre, Hindistan Afganistan sınırında Müslümanlarla İngilizler arasında şiddetli çarpışmalar yaşanmıştı. Bağımsızlık amacıyla kalkışanların yüzlercesi idam edilerek isyan bastırılmıştı. (ATASE. K. 654, G. 165, B. 165, 165-1; ATASE. K. 655, G. 60, B. 60; ATASE. K. 660, G. 65, B. 65)

Mülteci veya esir askerlerin sorgularından, işgal güçlerinin moral durumuna dair bilgiler de alınmaktaydı. 22 Ağustos 1920'de Fransız birliklerinden esir edilen Cezayirli Müslüman bir siyahî nefer, sorgusunda Fransızların kendi Müslüman askerlerine dağıttığı beyannamelerden bahsetmiş; Türklere esir düşenlerin veya iltica edenlerin öldürüldüğü ya da yakıldığı şayiasını yaydıklarını ifade etmişti. (ATASE. K. 624, G. 118, B. 118) Bir başkası ise Fransızların Türk millî birliklerinden çok korktuklarını belirtmişti. (ATASE. K. 936, G. 146, B. 146-2)

II.2.5. Muharıplik ve Geri Hizmet

Birçoğu silahlarıyla firar ederek Türk tarafına iltica eden Müslüman askerlerin, Türk safalarında savaşmış olabileceği düşünülebilir. Ancak bu yönde elde çok fazla veri bulunmamaktadır. Üstelik Türk askerî birimleri de bunların savaştırılması hususunda üst makamlardan izin almadan hareket etmiyordu. Mesela Bolu Mıntıka Kumandanlığı'nın, Zonguldak'ta müfrezelere iltihak eden ve devamı da gelecek olan Tunuslu Müslüman askerlerin, muharebelerde kullanılmasının uygun olup olmayacağını sorması üzerine, 5 Ocak 1921'de Müdafaa-i Millîye Vekâleti durumu Erkân-ı Harbiye'ye iletmiş (ATASE. K. 602, G. 113, B. 113); 9 Ocak 1921'de verilen cevap, bu askerlerin muharebelerde kullanılmasının uygun olmayacağı ancak bunlardan farklı alanlarda istifade edilebileceği şeklinde olmuştu. (ATASE. K. 602, G. 116, B. 116)

Fakat başka askerî yazışmalardaki bazı ifadeler²⁷, uygun olanların cephede görev alabileceği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca Enver Behnan Şapolyo, Özdemir Bey'in Hatay Cephesi'ndeki yaklaşık 400 kişilik kuvvetinin, 100 Rus, 80 Alsace-Lorientli Alman, 180 Cezayirli ve Tunuslu, 15 de Bulgar askerden oluştuğunu yazmaktadır. (Şapolyo, 1957, s. 167)

Üstelik iltica edenlerin bazıları muhariplik bakımından kabiliyetli ve tecrübeli görünmekteydi. Örneğin Zonguldak'ta iltica eden Cezayirli ve Tunuslu askerlerin kimisi, Alman Cephesi'nde savaşmıştı, bir kısmı da makineli tüfek operatörüydü. Her ne kadar bunlar, o an için inşaat taburlarında bulunsalar da (ATASE. K. 1141, G. 170, B.170, 170-1, 2, 3, 4) benzer yetenektekilerin güven kazandıklarında ve uygun şartlarda, muharebelerde kullanılmış olma ihtimali yadsınmamalıdır.

²⁷ Müdafaa-i Millîye Vekâlet'inden Ordu Dairesi'ne: "Cephe ve kıtaat-ı nizamîyyede vücudlarından istifade mümkün görünmeyen mültecilerin de ba'dema mezkûr taburlara (inşaat) i'zamlarının usûl ittihaz edilebilmesi için..." (ATASE. K. 1141, G. 170, B.170-1)

Çeşitli araştırmalarla değişik yönlerden incelenmiş olan, Özdemir Bey'in Irak Cephesi'ndeki faaliyetleri ise bu hususta enteresan bir örnektir. TBMM, Musul ve çevresini hukuksuz olarak işgal eden İngilizlere bölgede zorluk çıkartmak istiyordu. Fakat kendisi ile resmi bağlantı kurulmamasına da dikkat ediyordu. Bu iş için Özdemir Bey²⁸ görevlendirilmişti. Subay kadrosunu, Elcezire Cephesi'ndeki birliklerden tamamlayıp erlerini ise bölgedeki aşiretlerden ve Fransız birliklerinden kaçarak iltica eden Cezayirli ve Tunuslu askerlerden temin etti. Mayıs 1922'de Diyarbakır'da 100 kişilik bir kuvvet hazır hale geldi ve Haziran 1922'de Revandiz'e ulaştı. Burada da bir kısım aşiretlerden takviye yapıldı. (Türkmen, 2001, s. 57-62) Söz konusu kuvvet içinde istihdamları Erkân-ı Harbiyece onaylanan ve Elcezire'ye hareket edecek Özdemir Bey'e katılmaları emredilen (ATASE. K. 1758, G. 55, B. 55) Cezayirli ve Tunuslu askerlerin sayısı hakkında, sadece bir yerde 20 kişi olduklarından bahsedilmektedir. (Güztoklusu, 2009, s. 102-103)²⁹

Özdemir Bey'in Tunuslu, Cezayirli ve Suriyeli askerleri, Revandizlilerce kuvvetli ve güvenilir bulunmamışlardı. Zaten geldikten on gün sonra, İngilizlerin daha fazla para verdiğini duyunca karşı tarafa geçmişlerdi. Bu durum Türkler aleyhinde olumsuz bir propagandaya sebep olup bölgedeki aşiretlerin güvenini sarsmıştı. (Türk İstiklal Harbi, 2009, s. 302; Güztoklusu, 2009, s. 99-103) Yakalananlardan bazıları idam edilmişlerdi. (Güztoklusu, 2009, s. 102-103)

Şu ana kadar elde edilen veriler, iltica eden Müslüman askerlerin en yoğun istihdam alanının, propaganda faaliyetlerinin yanında, geri hizmetler olduğu yönündedir. Zonguldak'ta iltica eden dört Cezayirli ve Faslı asker ile 19 Kasım 1920'de Zonguldak Müfrezesi emrine verilen Çanakkale'de iltica etmiş dört Hintli asker, istihdam yerleri hakkında dilekçe vermişlerdi. (ATASE. K. 1141, G. 170, B.170)³⁰ 25 Şubat 1921'de Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanı Mirliya Muhittin Bey, bütün mülteci askerlerin geri hizmette çalıştırılmaları için Kastamonu'ya sevklerini emretmişti. (ATASE. 702, G. 58, B. 58) 21 Mart 1921'de Kastamonu Havalisi Kumandanlığı Müdafaa-i Millîye Vekâleti'ne, bunların Zonguldak Müfrezesine bağlı inşaat taburlarında görevlendirildiklerini, bir kısmının postabaşılık yapacağını, ekteki dilekçelerine nazaran bu görevlerin uygun olup olmadığını sormuştu. (ATASE. K. 1141, G. 170, B.170) 28 Nisan 1921'de işlemin münasip olduğu hatta cephede ve nizamiyede görev yapmaya uygun olmayanların da bu taburlarda istihdamının bir usul kabul edilebilmesi gerektiği; bunun için ilgili taburlardaki performanslarının izlenmesi bildirilmişti. 12 Mayıs 1921'de istihdam yerleri hakkında dilekçe veren bir zabıt ve sekiz neferin inşaat taburlarına gönderilmesi; zabıtın makineli tüfek kullandığı için Fransız birliklerine yakın olmayan bir bölgede istihdam edilmesi 18 Mayıs'ta uygun bulunmuştu. (ATASE. K. 1141, G. 170, B.170-1, 2, 3)

III. Diğer Hususlar

Bazı yazışmalara göre, mülteci Müslüman askerlerin bir kısmı çeşitli eğitimlere tabi tutulmaktaydı. Zonguldak bahsinde, Haziran 1920'de iltica ettiğini gördüğümüz Cezayirli ve Tu-

²⁸ Mısırlı Özdemiroğulları ailesine mensup olan 1885 doğumlu Ali Şefik Özdemir Bey, iyi eğitim almıştı. İngilizce, Fransızca ve Arapça biliyordu. Dünya Savaşı yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa'ya girdi. Mondros sonrasında Hatay-Antep hattında kurduğu milis teşkilatı ile mücadele etti. Antep'te Fransızlara karşı direnişi hareketinde yer aldı. (Türk İstiklal Harbi, 2009, s. 361)

²⁹Bu askerlerden bazılarının yer aldığı belirtilen fotoğraf için bk. Ek-3.

³⁰ Belgede dilekçelerin içeriği ve ekteki dilekçeler yoktur.

nuslu askerler, Türk direnişine katkı sağlamak için Hindistan'dan gelen gönüllüler ve bazı Boşnaklarla birlikte Kastamonu'ya gönderilmişlerdi. Muhittin Paşa'nın emrinde görev yapan Nurettin Peker, bunları Kuyudibi Medresesi'ndeki boş odalara yerleştirdiğini, kendisinin onlara nezaret ettiğini, ders verip tercümanlıklarını yaptığını ve bunlardan bir muhafız kıtası oluşturulduğunu anlatmaktadır. (Peker, Tarihsiz, s. 324; Peker, 1966, s. 130-131) Kimisi ise 1922 yılının sonunda, Konya'da silah kullanma eğitimi almaktaydı. (ATASE. K.1769, G. 16, B. 16)³¹ 8 Mart 1922 tarihli kararname ile vatandaşlık talebi kabul edilen Cezayirli Muhammed Efendi bin Ömer'in, yazışmanın yapıldığı tarihte, "zabit namzedleri muallimliğinde" bulunduğu belirtilmişti. (BCA. 30.18. 1. 4. 44. 1) Bu örnek göstermektedir ki, güven kazanmış bazı mülteci askerler, Türk ordusunda eğitmen konumuna yükselebilmekteydi.

Millî Mücadele yıllarında, Türk tarafına iltica eden askerlere maaş verilip verilemeyeceği tartışma konusu olmuştu. 23 Mart 1921'de Müdafaa-i Millîye Vekâleti, Vekiller Heyeti'ne orduya iltihak edenlerden esir garnizonlarında kalanlara, Türk askerleri gibi kıyafet ve iâşe verildiği; ancak talimatnameye göre esirlere (esir olmasalar da esir kampında kalmaktaydılar) maaş hükümünün olmadığı, oysa bunlara bir miktar maaş verilirse hem gönüllerinin alınacağı hem de düşman saflarındaki Müslümanlar üzerinde etki yapacağı iletilmişti. (BCA. 30.10.55.362.3-3) 17 Nisan 1921'de Maliye Vekâleti İcra Vekilleri Heyeti'ne, 20 Nisan 1921'de de İcra Vekilleri Heyeti Müdafaa-i Millîye Vekâleti'ne, bunların zarurette bırakılmasının dinen doğru olmadığını; ecnebi subaylara verildiği gibi bir miktar maaş verilmesinin uygun olacağını yazmıştı. (BCA. 30.10.55.362.3; 30.10.55.362.3-1; Türközü, 2020, s. 128) Millî Mücadele'nin cephe safahatında konu bir şekilde mevzuata uygun hale getirilmeye çalışılırken, diplomasi dönemine geçildiğinde mesele kesin bir karara bağlanmıştı. 4 Şubat 1923 tarihli kararname ile, İngiliz ve Fransız ordularından kaçan Müslüman askerlere "cep harçlığı" namıyla 15 lira ve rütbelerine göre tahsisat ödenmesine karar verilmişti. (BCA. 30.18.1.1.6.49.6)

İltica eden askerlerin sorgularında enteresan bilgiler ve yorumlamaya değer bazı detaylar mevcuttur. Aşağıda 1920'de Kilis'te iltica eden üç askerin verdikleri ifadelerinden ilgi çekici örnekler verilecektir.

Cezayirli Mansur oğlu Mustafa: Mısır'da ikamet etmekteyken Port Said'deki Fransız kuvvetleri tarafından yakalanarak Beyrut'a sevk edilmiş. 3,5 ay eğitimden sonra Lazkiye'de Şeyh Salih'e karşı çarpışan Fransız kuvvetlerine gönderilmiş. Türkiye'ye gelince Mersin'de yerli ahaliden Mehmet Efendi'ye 50 altın karşılığında bir makineli tüfek satarak, üç arkadaşıyla dağa kaçmışlar. Dağlarda silahlı bir Ermeni çetesi tarafından soyulmuşlar. Bir süre gezdikten sonra Polat Paşa'nın³² yanına gelip onunla Maraş'a geçmiş. Her şeyi göze alarak firar ettiklerini ve din kardeşlerine katıldıklarını, çok sefil ve perişan kaldıklarını, ahırlarda yatırıldıklarını, bu sefaletten kurtarılmayı istediklerini belirtmiş. (ATASE. K. 936, G. 159, B. 159-3, 4)

³¹ "Ordumuza iltihak eden ve edecek olan Hindliler ile Hindular ve Fransız Araplar 11/12/1922 tarihli telgrafa tevfikân nişan talim etmek üzere Konya mektebine i'zamları, vürud eden Belçikalı, Bulgar ve diğer milletlerden olanların memleketlerine sevkleri, Erkân-ı Harbiyye ile mutabık olarak kararlaştırılmıştır."

³² Kilis Kuva-yı Millîyesi'nin kurucusu Süvari Yüzbaşı Kâmil Polat Bey, Polat Paşa olarak bilinirdi. Millî Mücadele dönemindeki gayretleri sebebiyle, 1924'te Kilis fahri hemşehriliği verildi. 1927'de Kilis'in Mümbiç bucağının adı Polateli, Cerik köyünün adı da Polatbey olarak değiştirildi. Albay Kâmil Polat, Harp Akademisi 2. Şube Müdürü iken 1940'ta emekli oldu. Bk. Türk İstiklal Harbi, 2009, s. 89; Görgülü, 2014, s. 320-321.

Trablusgarplı Şeyh oğlu Muhammed: 18 yaşında olmasına rağmen 4 senelik askermiş. Trablusgarplı olup iş bulmak üzere memleketinden Tunus hududuna yakın Tilimsan'a³³ gitmiş. Orada Fransızlar yakalayıp askere almışlar. Alman hududuna sevk edilmiş ancak savaş bitince Fransa'da 6 ay kalıp Bolşevik harbine³⁴ katılmak üzere Rusya'ya gönderilmiş. Ardından farklı yerlerde görevlendirilip en sonunda Adana'ya gelmiş. Bir ay sonra firar ederek çetelere iltihak etmiş, onlarla Osmaniye'ye geçip sonra Maraş'a getirilmiş. Müslümanlara karşı savaşmak istemediği için kaçmış. (ATASE. K. 936, G. 159, B. 159-5, 6, 7)

Tunuslu Mahmud oğlu Kâsım: 18 yaşındaymış, odun kesmek için dağa gönderildiğinde silahıyla firar etmiş. Bir köyde köylüler silahını alınca oradan ayrılıp Polat Bey'in yanına gelmiş. Kilis'te üç ay kalıp Polat Bey'le Maraş'a gelmiş. Din kardeşleriyle savaşmak istememiş. Fransızlar karşısındaki düşmanın İslam olmadığını, eşkıya olduğunu söylemişler. (ATASE. K. 936, G. 159, B. 159-8, 9)³⁵

Genel olarak sorgu tutanaklarındaki ifadeler benzer içerikli olup yukarıdakiler kısmen enteresan hikayeler sunmaktadır. İltica eden askerlerin çoğu neden kaçtıkları sorusuna, din kardeşleri ile savaşmak istemedikleri şeklinde cevap vermişlerdir. Ancak içlerinden bazıların sorgularında söyledikleri, ulvî gayelerden ziyade, doğal insanî güdülerin onları firara sevk ettiğini göstermektedir. Örneğin Antep Cephesi'nde iltica eden iki Tunuslunun 28 Şubat 1921'deki sorgusunda, kendilerine "Ne için kaçtınız?" sorusuna cevapları, "Zabitimiz bizi dövünce karşılık verdik, yeniden dövmek için asker toplamaya gidince kaçtık.", olmuştur. (ATASE. K. 816, G. 17, B. 17-1)

Tutanaklara düşülen bazı notlar, bu kişiler hakkında fikir vermektedir. Mesela Askerî Polis Teşkilatı'nca yapılan bir sorguda, mülteci asker için "bir maksad-ı siyasî takib edecek kabiliyette olmadığına anlaşıldığı" notu düşülmüştü. (ATASE. K. 648, G. 154, B. 154, 154-1, 2) Kilis'te iltica Trablusgarplı Şeyh oğlu Muhammed'in 18 Aralık 1920 tarihli sorgu tutanağına, "gayet cahil olduğundan bundan fazla malumat almak mümkün olmamıştır.", ifadesi eklenmişti. (ATASE. K. 936, G. 159, B. 159-5, 6, 7)

Kastamonu'da Muhittin Paşa'nın maiyetinde görevli Nurettin Peker anılarında, kendi emrine verilen mültecilere ve gönüllülere dair görüşlerini:

"Bunların hepsi Yunanlılarla savaşmak istiyordu. Amma bunlar yardımcı olmaksızın ziyade birer gönüllü maceracı idiler... Bir faydaları olmadı ise de zararları da olmadı. Birer sembol olarak kaldılar. Sonra Ankara'ya gönderildiler. Hatta Ceza-yirli bir subay Kastamonu'da bir Türk kıızıyla evlendi, mesut bir yuva kurdu.",

şeklinde ifade etmiştir. (Peker, Tarihsiz, s. 324-325)³⁶

³³Ancak Tilimsan Trablusgarp'ın Tunus hududunda değil, Cezayir'in Fas sınırına yakın bir kenttir. Belgede şehir adı olarak geçen bu kelime T, L (Lam), M, S (Sin), Elif, N harfleri açıkça okunmaktadır. Belki bir başka şehir ismi olup biz yanlış okumuş olabiliriz.

³⁴Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin ardından gerçekleşen ve İtilaf devletlerinin de Bolşevik karşıtlarına destek verdiği iç çatışma sürecini kastediyor.

³⁵Tutanak üzerinde tarih bulunmamaktadır. Ancak 1920 Ekim-Aralık arasında tarihlendirilen evrak arasındadır.

³⁶Bu kişilerin isimleri eserde yazılmıştır ancak düzgün bir sıralama yapılmadığı için hem sayıları hem de isimleri net şekilde anlaşılamamaktadır.

SONUÇ

Çalışmada Millî Mücadele’de, işgal kuvvetlerinden Türk saflarına katılan Müslüman sömürge askerleri ele alındı. Daha I. Dünya Harbi’nde İtilaf Devletleri ordularından kendi rızasıyla iltihak edenlerden yahut esirlerden, ikna edilerek Osmanlı tarafına geçen askerler vardı. Millî Mücadele Hareketi başlarken, Fransız ve İngiliz birliklerindeki bu askerlerin hareketleri ilgiyle takip edilip, sistemli propaganda faaliyetleriyle bazılarının Türk tarafına geçmesi sağlanmıştır.

İltica eden askerler cephelerden ziyade, propaganda işlerinde yahut geri hizmetlerde görevlendirilmiş ya da esir garnizonlarında tutulmuşlardır. Genel itibariyle muharip olmasalar da verdikleri bilgiler savaşmalarından çok daha büyük faydalar sağlamıştır. Bunların sorgularından düşman birliklerinin konumu, mevcudu, komutanları, hareketliliği ve kıta içi moral durumları hakkında bilgiler elde edilmiştir. Kimi zaman bunların verdikleri bilgilere göre, harekât planlarında kullanılmak üzere krokiler hazırlanmıştır. Gelen askerlere ve verdikleri bilgilere hemen güvenilmemiştir. Askerlerin hâl ve tavırları incelenmiş, ajan olup olmadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Verdikleri bilgilerin de teyit edilmesi gerekmiştir.

Askerlerin bir kısmı gerçekten de dinî hassasiyet ile hareket ederek iltica etmiştir. Ancak kimi ifadeler, bambaşka sebeplerin (dayak korkusu gibi) de bazılarını firara yönlendirdiğini göstermektedir. Bunlardan bir kısmı silahlarını Türklere satmışlardır. Dolayısıyla hepsinin din kardeşleri için fedakârlık yapma niyetinde olduğundan bahsedilemez.

Bu askerlerin önemli bir kısmının silahlı olarak iltica etmeleri, son derece faydalı olmuştur. Zira hem karşı tarafın silahlı gücü azaltılmış, daha da önemlisi birliklerinin içinde güvensizlik duygusu ortaya çıkmış, disiplinin bozulmasına katkı sağlanmış ve diğerleri de bu yönde cesaretlenmişlerdir.

I. Dünya Harbi’nde de propaganda yapılmış ve iltica olayları yaşanmış ancak İtilaf Devletleri yine de galip gelmişti. Acaba Millî Mücadele’de gerçekleşen bu firarlar ve ilticalar savaşın kazanılmasının önemli sebepleri arasında sayılabilir miydi?

Millî Mücadele yıllarında firar ederek Türk tarafına geçen askerlerin, savaşın seyrini büyük ölçüde değiştirdiğini söylemek pek mümkün değildir. Ancak Anadolu’daki direnişe fedakârca katkı veren her kişi kadar, bu askerler de bilinçli yahut bilinçsiz olarak fayda sağlamışlardır. Muharip olmayanların dahi karşı tarafın moral düzeyini olumsuz etkileme ihtimali yüksektir, ki gerek İngilizlerin gerekse Fransızların dönem dönem bu olaylar sebebiyle, birliklerin yerini değiştirdikleri, bu askerlere nöbet vermedikleri görülmüştür. Fakat firar eden asker sayısından çok daha fazlası karşı tarafta hâlen Türklere karşı, kimi zaman da oldukça iştahlı biçimde savaşmıştır.

Mesele Anadolu’da Türklere iltica eden askerler boyutuna indirildiğinde yukarıdaki sonuç hâsıl olacaktır. Türkiye’de gerçekleşen bu hadiseler, aslında dünyanın çeşitli yerlerindeki daha büyük gelişmelerin bir parçasıdır. Bu tür süreçlerde, kimisi başat kimisi asgarî düzeyde etkili, iç içe geçmiş faktörler söz konusudur. Netice, bu faktörlerin hepsinin birbirine eklenmesi ile ortaya çıkar. Herhangi birisinin olmaması halinde, hikâyenin akışı değişecek yeni bir süreç başlayacak ve yeni bir örüntü oluşacaktır. Şöyle izah etmek gerekirse, bu firarî mültecileri İslam dünyasından Türkiye’ye verilen maddi ve manevi destekten ayrı düşünmemek gerekir. Bu dönemde Müslüman ülkeler, Türkiye’nin işgaline ciddi tepki vermişlerdir. Verilen destek elbette Türkiye’ye faydalı olmuştur. Lakin bu desteğin yarattığı birleşme refleksi de bu

Ülkelerin bağımsızlık hareketlerinin kuvvetlenmesinde etkilidir. Türkiye meselesinden bağımsız olarak, zaten Fransız Kuzey Afrika'sında ve İngiliz yönetimindeki Hindistan'da, bir süre sonra istiklale götürecektir olan millî direnişler, günden güne ivme kazanmaktaydı. Atatürk'ün Nutuk'ta ifade ettiği gibi, Türk İstiklal Harbi'nin ilhamı da buna katkı sağlamıştır.

Elde edilebilen belgeler üzerinden bu makalede anlatılan hikâye, konunun sınırlarının ne kadar geniş olduğunu göstermektedir. Fakat daha kapsamlı bir çalışma için, meseleye dair çok daha fazla askerî vesikaya ulaşmak, ayrıca İngilizce ve Fransızca literatürü detaylı biçimde incelenmek, mümkünse arşivlerinden yararlanmak gerekmektedir. Bununla birlikte ilgili süreçteki askerlerin ve dönemin diğer şahitlerinin, yüzlerce belki de daha fazla sayıdaki hatıratının tek tek taranması elzemdir. Bütün bu çalışmalar ancak çok geniş bir zaman diliminde gerçekleştirilebilir.

Burada cevaplanamayan pek çok husus, muhtemelen böyle geniş bir çalışma ile cevaplandırılabilir. Şimdilik bu makale ile daha önce müstakil olarak ele alınmayan konu, bilim camiası ile paylaşılmıştır. Çıkış sorularının kısmen ortaya konularak ilk adımın atıldığı, gelecekte eleştirilerin yürütmekte olduğumuz daha kapsamlı bir esere fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA ARŞİVLER

Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

K. 8, G. 65, B. 65.; K. 77, G. 99, B. 99.; K. 78, G. 98, B. 98.; K. 78, G. 98, B. 98.; K. 100, G. 37, B. 37.; K. 596, G. 76, B. 76.; K. 602, G. 113, B. 113.; K. 602, G. 116, B. 116.; K. 604, G. 205, B. 205.; K. 624, G. 118, B. 118.; K. 624, G. 118, B. 118.; K. 624, G. 120, B. 120.; K. 626, G. 101, B.101.; K. 626, G. 102, B. 102.; K. 628, G. 10, B. 10.; K. 630, G. 185, B. 185.; K. 630, G. 187, B. 187.; K. 643, G. 145, B. 145.; K. 644, G. 184, B. 184.; K. 648, G. 149, B. 149.; K. 648, G. 154, B. 154.; K. 648, G. 158, B. 158.; K. 648, G. 56, B. 56.; 654, G. 165, B. 165.; K. 655, G. 60, B. 60.; K. 656, G. 9, B. 9.; K. 659, G. 156, B. 156.; K. 659, G. 77, B. 77.; K. 660, G. 60, B. 60.; K. 660, G. 60, B. 60.; K. 660, G. 65, B. 65.; K. 670, G. 54, B. 54.; K. 702, G. 58, B. 58.; K. 702, G. 58, B. 58.; K. 702, G. 87, B. 87.; K. 702, G. 88, B. 88.; K. 702, G. 88, B. 88.; K. 702, G. 93, B. 93.; K. 702, G. 95, B. 95.; K. 712, G. 12, B. 12.; K. 712, G. 22, B. 22.; K. 743, G. 160, B. 160.; K. 743, G. 165, B. 165.; K. 805, G. 161, B. 161.; K. 814, G. 59, B. 59.; K. 816, G. 17, B. 17.; K. 921, G. 106, B. 106.; K. 936, G. 146, B. 146.; K. 936, G. 159, B. 159.; K. 1066, G. 87, B. 87.; K. 1083 G. 74, B. 74.; K. 1141, G. 170, B.170.; K. 1154, G. 107, B. 107.; K. 1483, G. 22, B. 22.; K. 1758, G. 2, B. 2.; K. 1758, G. 55, B. 55.; K.1769, G. 16, B. 16.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.10.116.807.17.; 30.18. 1. 4. 44.1.; 30.18.1.1.4.51.14.; 30.18.1.1.5.32.15.; 30.18.1.1.6.49.6.; 30.10.55.362.3.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu (DAB. MSB. ATASE. ATA-ZB.)

25-0-93.; 31-0-93.; 29-0-131.

ARAŞTIRMA ESERLER VE HATIRAT

AKBIYIK, Y. (1999). *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

ATILHAN, C. R. (1967). *İstiklal Harbinde Sarıklı Kahramanlar*. İstanbul: Uğur Yayınları.

- AVŞAR, S. (2010). *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- BALCI, M. Y. (2013). "Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Zonguldak Müdafaası ve Türk Saflarına İltica Eden Müslüman Askerler". *Türk Yurdu*. XXXIII/309: 37-42.
- BIYIKLIOĞLU, T. (1992). *Trakya'da Millî Mücadele, I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- BİLGİN, T. (2023). "Millî Mücadele'de Osmaneli". *Sakarya Nehrinin İncisi (Osmaneli) Lefke*, (ed. İlhami Yurdakul-Ali Okumuş). İstanbul: İdeal Yayınları: 145-168.
- Bilgin, T. (2015). *Millî Mücadele Döneminde Bilecik*. Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yayınları.
- BİLGİN, T. (2012). "İstanbul'un İşgali Sonrası Eskişehir'in ve Bilecik'in İngiliz İşgalinden Kurtarılması". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 201: 89-99.
- BOZKURT, B. (2015). "Yılmaz Müfrezesi Kumandanı Şeref Genç'e Göre Mersin'in İşgali". *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013/ Gaziantep Bildiriler*. Yay. Haz.: Erdem Ünlen, Orhan Neçare, vd. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını: 403-427.
- BOZKURT, C. (2018). "Millî Mücadele'de Bartın ve Havalisi Komutanlığı (Zonguldak Müfrezesi)", *Atatürk Yolu Dergisi*. S. 63: 115-132.
- BOZKURT, C. (2015). *Bartın ve Havalisi Komutanı Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Millî Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- BOZKURT, C. (2011). *Eserleri ve Fikirleri ile Cevat Rifat Atilhan*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- ÇAY, M. M. (2013). "Millî Mücadele Döneminde Cevat Rifat Atilhan", *Tarihin Peşinde*, S. 10: 255-288.
- ÇELİK, K. (2015). "Millî Mücadele'de Adana (Güney) Havalisi Komutanları", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013/ Gaziantep Bildiriler*. Yay. Haz.: Erdem Ünlen, Orhan Neçare, vd. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını: 623-669
- ERDAŞ, S. (2018). "Nihad (Anılmış) Paşa'nın Elcezire Cephe Komutanlığı ve Yargılanması Meselesi". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 14/28: 3-36.
- GOLOĞLU, M. (1970). *Üçüncü Meşrutiyet Millî Mücadele Tarihi Üçüncü Kitap 1920*, Ankara: Başnur Matbaası.
- GÖRGÜLÜ, İ. (2014). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- GÜZTOKLUSU, M. (2009). *Kurtuluş Savaşımızın Kapanmayan Cephesi Musul Özdemir Harekatı*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- HATİPOĞLU, S. (2001). *Türk Fransız Mücadelesi Orta Toros Geçitleri 1915-1921*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- İÇEN, E. (2020). *Prisoners of War In Turkey During WWI: The Story of Indians Captured At Kut Al'-Amara*, İstanbul: İstanbul Bilgi University Institute Of Graduate Programs Cultural Studies Master's Degree Program.
- KALYONCUOĞLU, Z. (2015). "Antep'te Kuva-yı Millîye'nin Oluşumu", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013/ Gaziantep Bildiriler*. Yay. Haz.: Erdem Ünlen, Orhan Neçare, vd. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını: 761-794.
- KARABEKİR, K. (1960). *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

- KELEŞYILMAZ, V. (2000). "Enver Paşa'ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*. XX/31: 185-191.
- KELEŞYILMAZ, V. (1998). "Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar", *Atatürk Yolu Dergisi*. VI/21: 65-80.
- KOLLER, C. (2008). "The Recruitment of Colonial Troops in Africa and Asia and Their Deployment in Europe During the First World War". *Immigrants & Minorities Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*. XXVI/1-2: 111-133.
- KOLOĞLU, O. (1981). *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider, Ahmet Şerif-Süleyman Baruni*. Ankara.
- KOLTUK, N. (2010). *Batı Anadolu'da Kuva-yı Millîye'nin Askeri ve Mali Kaynakları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- KON, K. (2011). *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman Esir Kampları (1914-1918)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- KON, K. (2013). *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- ÖZÇELİK, M. (2013). *I. Dünya Harbi'nde Türkiye'deki Esirler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- PEKER, N. (Tarihsiz). *1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri*. İstanbul: Gün Basımevi.
- PEKER, N. (1966). *Öl, Esir Olma*. İstanbul: Okat Yayınevi.
- POLAT, Ü. G. (2012). "Hint Askerlerinin Singapur'daki İsyanı (1915)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXVII/2: 483-498.
- SAADALLAH, B. (1967). "The Rise of The Algerian Elite, 1900-14", *The Journal of Modern African Studies*. V/1: 69-77.
- SARIKOYUNCU, A. (1992). *Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ŞAPOLYO, E. B. (1957). *Kuvayı Millîye Tarihi*, Ankara: Yıldız Matbaası.
- ŞIVGIN, H. (2015). "Antep'e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi". *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013/ Gaziantep Bildiriler*. Yay. Haz.: Erdem Ünlen, Orhan Neçare, vd. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını: 213-236.
- TAŞ, F. (2004). "I. Dünya Harbi Sonrası Fransızların Trakya'yı İşgali", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XX/60: 659-674.
- TOROS, T. (2001). *Millî Mücadele Yıllarında Çukurova*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TÜRK İSTİKLAL HARBI IV. CİLT GÜNEY CEPHESİ. (2009). Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Yayını.
- TÜRKMEN, Z. (2001). "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XVII/49: 49-79.
- TÜRKÖZÜ, F. (2020). *Millî Mücadele'de Mağrip'in Yeri (1929-1922)*. İzmir: Duvar Yayınları.
- URAL, S. (2007). "I. Dünya Harbi Sonrası İtilaf Esirlerinin Teslimi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. S. 5: 35-52
- ÜNALP, R. (2010). *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

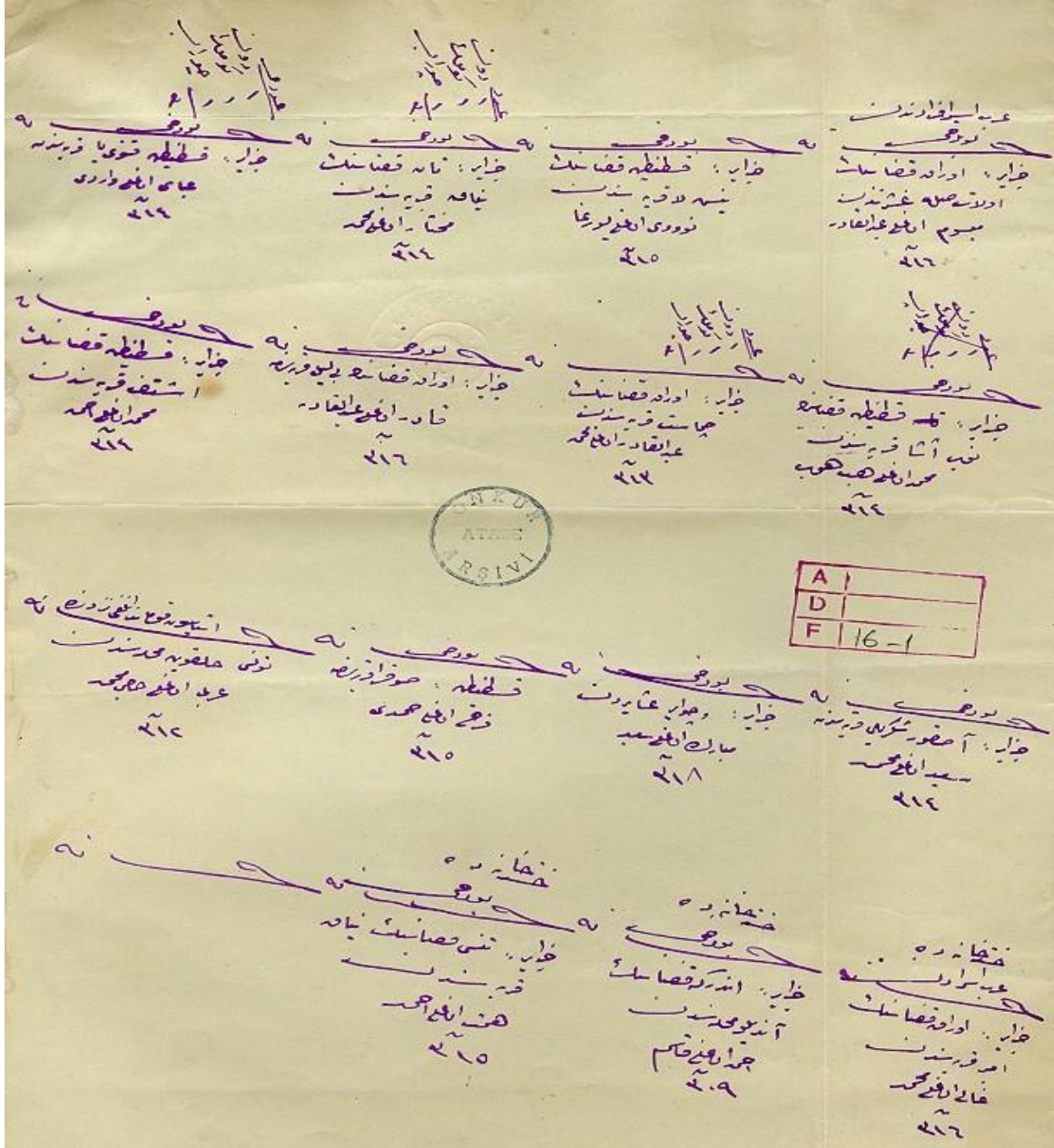
Millî Mücadelenin Satır Aralarında Kalmış Bir Başka Boyutu: İşgal...

http://www.canakkalemuzesi.com/incsehitler/sehitler_detay.asp?intSehitID=105404 (erişim: 13.05.2024.)

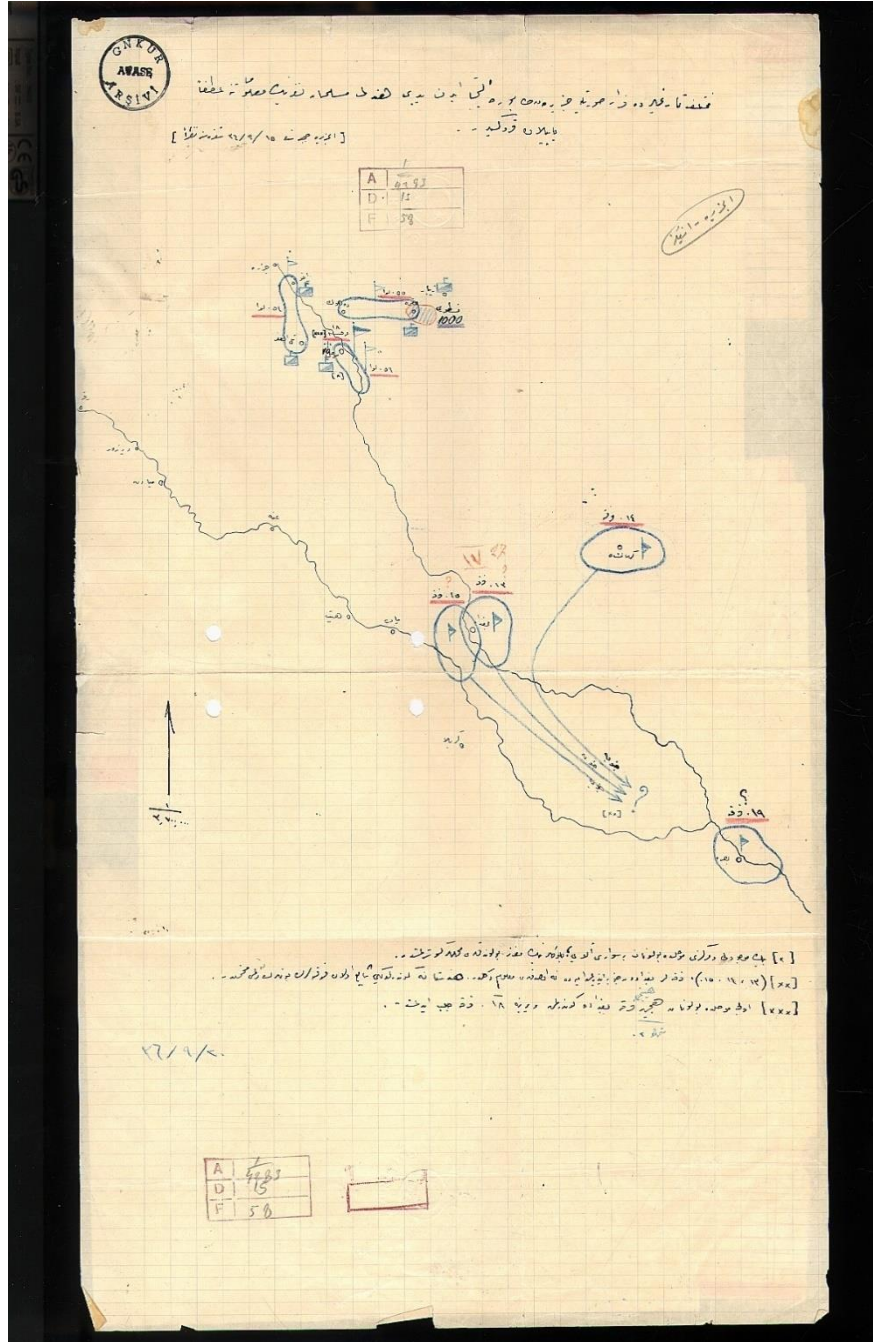
TDK (2024). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (erişim: 03.12.20024)

EKLER

Ek-1: "Propagandist" sıfatıyla görevlendirilen Müslüman Askerlere Dair Bilgilerin Yer Aldığı Listelerden Bir Örnek. ATASE. K. 743, G. 160, B. 160, 160-1.

Ek-2: İltica Eden Hintli Askerlerin Verdiği Bilgilerden Hareketle Elcezire Cephesi Sahasındaki İngiliz Birliklerini Gösteren Kroki. ATASE. K. 648, G. 56, B. 56. (20 Eylül 1920).

Ek-3: Özdemir Bey ile Musul Harekâtına Katılan Tunuslu Mülteci Askerler.
Kaynak: Güztoklusu, 2009, s. 97. Eserde fotoğraflardaki kişilere dair bilgi verilmemiştir.

Ek-4: Çanakkale Müzesi'nin Web Sitesinde I. Dünya Harbi'na Ait Şehitler Listesinde Yer Alan Hindistanlı Abdülkayyum Efendi'ye Dair Bilgi
http://www.canakkalemuzesi.com/incsehitler/sehitler_detay.asp?intSehitID=105404 (erişim: 13.05.2024)

Adı	ABDULKAYYUM EFENDİ	Ölüm Yeri	SÜVEYCE MUHAREBESİNDE
Baba Adı	---	Birlik Ordu	0
Lakap	---	Alay	0
Doğum Yılı	0	Bölük	0
İl	HİNDİSTAN	Rütbe	---
İlçe	---	Ölüm Tarihi	1331
Bucak	---		
Köy	---		
Askerlik Şubesi	---		
Savaş	Birinci Dünya Savaşı		
Cephe	Irak Cephesi		
Ölüm Tarihi	15/7/1915		
Birlik Kuvvet	K		
Kolordu	0		
Tabur	0		
Sınıfı	---		
Firka	0		
Açıklama			

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the Muslim colonial soldiers who joined the Turkish ranks from the occupying forces during the National Struggle are discussed. Even during World War I, there were soldiers who voluntarily joined the Allied forces or who, after being captured, were persuaded to switch sides to the Ottoman Empire. As the National Struggle Movement began, the movements of these soldiers in the French and British units were closely monitored, and through systematic propaganda efforts, some were convinced to defect to the Turkish side.

Soldiers who defected were often assigned to propaganda tasks or rear services rather than front-line combat, or were held in prisoner-of-war garrisons. Although they were generally not combatants, the information they provided proved far more valuable than their participation in battles. These soldiers contributed intelligence about enemy troop positions, numbers, commanders, movements, and morale within the ranks. In some cases, sketches were prepared for use in operational plans based on the information they provided. The soldiers were not immediately trusted; their behavior and attitudes were closely examined to determine if they were spies, and the accuracy of the information they provided had to be verified.

Some of these soldiers genuinely defected due to religious motivations, but other factors, such as fear of punishment, also appear to have influenced some of their decisions. Some of them sold their weapons to the Turks. Thus, it cannot be said that all of them were acting out of a desire to make sacrifices for their fellow Muslims.

The defection of many of these soldiers armed with weapons was highly beneficial. It not only reduced the enemy's armed strength but, perhaps more importantly, caused a sense of insecurity within their own ranks, undermining discipline and encouraging others to follow suit.

Although propaganda and defections had occurred during World War I, the Allied Powers still emerged victorious. Could the defections and desertions during the National Struggle be considered significant factors in the ultimate victory?

It is not entirely accurate to say that soldiers who defected to the Turkish side during the National Struggle had a major impact on the course of the war. However, just like every person who contributed selflessly to the resistance in Anatolia, these soldiers, whether consciously or unconsciously, were also of benefit. Even non-combatants had a high potential to negatively affect enemy morale, and it was observed that both the British and the French periodically relocated their units or refrained from assigning duties to these soldiers due to the defections. Yet, far more soldiers on the enemy side continued to fight against the Turks, sometimes with considerable enthusiasm.

When the issue is narrowed down to the soldiers who defected to the Turkish side in Anatolia, the conclusion reached above holds true. These events that took place in Turkey are, in fact, part of larger developments occurring in various parts of the world. In such processes, interwoven factors, some major and some minimal, play roles. The final outcome results from the combination of all these factors. If any one of them had been absent, the course of events would have shifted, a new process would have begun, and a new pattern would have emerged. As can be explained, these defector refugees should not be considered separately from the material and moral support provided to Turkey from the Islamic world. During this period,

Muslim countries strongly reacted to Turkey's occupation, and the support they offered certainly benefited Turkey. However, the reflex of unity created by this support also played a role in strengthening these countries' independence movements. Regardless of the Turkish issue, national resistance movements leading to independence were gaining momentum in French North Africa and India. As Atatürk expressed in his Speech (Nutuk), the Turkish War of Independence also contributed to these movements.

The story told in this article, based on available documents, shows just how broad the subject's scope is. However, for a more comprehensive study, it would be necessary to access many more military documents on the matter, thoroughly examine English and French literature, and, if possible, utilize archives. Furthermore, it is essential to review the memoirs of the soldiers involved and other witnesses from that era, numbering perhaps in the hundreds, if not more. All these studies can only be carried out over an extended period of time.

Many questions left unanswered here could likely be addressed through such a large-scale project. For now, the topic, which has not been studied independently before, has been shared with the scientific community. By presenting the initial questions, we believe that this first step will be beneficial to future critiques, contributing to a more comprehensive work that we are currently undertaking.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MISIR VE URABİ PAŞA HAKKINDA BİR LAYİHA

Sevda ÖZKAYA SOFU*

ÖZ

1876'da Meşrutiyet vaadiyle tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, uzun süren hükümranlığı boyunca geniş Osmanlı ülkesinin topraklarını koruyabilmek, Avrupa'nın büyük devletlerinin saldırılarından korumak, içeride ve dışarıda güvenliği sağlayabilmek adına politikalar geliştirmiştir. Bilhassa Ortadoğu topraklarında İngiltere ve Fransa'nın sömürgecilik faaliyetlerine karşı İslamcılık anlayışı ile hareket etmiş ve bu noktada Batı'dan gelen her türlü yeni fikir ve hareketi de tehlikeli bulmuştur. Bunlara karşı bilgi sahibi olarak önceden tedbir almayı temel prensibi haline getiren Sultan, ülkenin stratejik bölgelerine gönderdiği görevlilerinden raporlar hazırlamalarını istemiştir. Sultan Abdülhamid döneminde önemli bilgiler içeren çok sayıda layiha-rapor merkeze ulaştırılmıştır. Bunlardan bir kısmı da Mısır hakkındadır. Mısır, stratejik konumu ve bereketli toprakları sebebiyle Osmanlı Devleti için her zaman hassas bir bölge olmuştur. Burada yaşanan gelişmeler mümkün olduğunca yakından takip edilmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın valiliği ile başlayan özerk yönetimin sınırları zaman içerisinde genişlemiş ve Sultan Abdülhamid dönemi artan yetki mücadelesinin bölgede İngiliz nüfuzunu kalıcı hale getirmesiyle son bulmuştur. Sultan, bölgeyi yeniden Osmanlı merkezine bağlı hale getirmek için saltanatının sonuna kadar bilgi edinmeye devam etmiştir.

Anahtar kelimeler: Mısır, Layiha, Sultan II. Abdülhamid, Urabi Paşa, Osmanlı Devleti.

A LAYIHA ABOUT EGYPT AND URABI PASHA ERA OF II. ABDULHAMID

ABSTRACT

Sultan Abdülhamid II, who ascended the throne in 1876 with the promise of a constitutional monarchy, developed policies to protect the territory of the vast Ottoman country from the attacks of the great European states and to ensure internal and external security during his long reign. He acted with the understanding of Islamism against the colonial activities of Britain and France, especially in the Middle East, and at that time he found all kinds of new ideas and movements coming from the West dangerous. The Sultan, who made it his principle to take precautions against them by being informed, asked his officials sent to the strategic regions of the country to prepare reports. During the reign of Sultan Abdülhamid II, many layiha reports containing important information were sent to the center. Some of these reports were about Egypt. Egypt was always a sensitive region for the Ottoman Empire due to its strategic location and fertile lands. Developments in the region were followed as closely as possible. The boundaries of the autonomous administration that began with the governorship of Mehmed Ali Pasha expanded over time, and the period of Sultan Abdul Hamid ended with the growing struggle for authority that made British influence in the region permanent. Until the end of his reign, the Sultan continued to seek information to bring the region back under the Ottoman center.

Key Words: Egypt, Layiha, Sultan II. Abdülhamid, Urabi Paşa, Ottoman State.

Giriş

XIX. yüzyıl Mısır ve Osmanlı tarihi açısından en dikkat çeken kişilerden biri Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dır. Mehmed Ali Paşa, 1805-1848 yılları arasında Mısır valiliği yapmıştır. Paşa'nın yarattığı Kavalalı Hanedanı Mısır yönetiminde 1953'e kadar varlığını sürdürmüştür. Mehmed Ali Paşa, valiliği ele geçirdikten sonra hızla birtakım reform hareketlerine girişmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Mısır'da hakimiyetini sağlamlaştıracak adımlar atmıştır. 1807 tarihinde artık

Gönderilme Tarihi: 15 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu; ORCID: 0000-0003-4542-0917, E-posta: sozkaya@kastamonu.edu.tr

güçlü bir şekilde hakimiyetini sağlamıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde karşılaştığı sorunlarda sıkça Mehmed Ali Paşa'nın desteğine müracaat etmiştir. Vehhabi isyanında gösterdiği başarı ile Müslümanlar üzerinde de saygınlığı artmıştır. Nüfuzu altındaki toprakları genişletmek Paşa'nın vazgeçilmez politikalarından biridir. Bu sırada Sudan'ı illhâkı söz konusu olmuştur. Mora isyanı sırasında devlete destek olmak için giden Mısır donanması da yok edilmiştir. Mehmed Ali Paşa'ya hizmetlerinden ötürü Girit'in verilmesi onu tatmin etmemiştir. Bu olaydan sonra ise Osmanlı Devleti'nden daha bağımsız bir yönetim amacına yönelik faaliyetleri hız kazanarak isyana giden yol açılmıştır. Nihayet Veraset Fermanı olarak bilinen ferman ile Padişah ve Vali arasındaki ilişkilerin bağlı olduğu kurallar belirlenmiştir. 1841 tarihli ferman sayesinde Osmanlı-Mısır münasebetleri, Mısır'ın muhtar bir eyalet haline gelmiş olması ve Avrupa'nın müdahalesinin devamlı hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Bir süreliğine Mısır meselesi çözülmüştür (Özkaya, 2018, s. 72-110).

Mısır Meselesi'nin tekrar Osmanlı Devleti ve Avrupa devletleri arasında önemli bir konu haline gelmesi, bilhassa İngiltere'nin bu stratejik bölgeyi kontrol altına almak istemesi ve Fransa ile mücadeleye girişmesi ile gerçekleşmiştir. Uzun zamandır yarı bağımsız olan Mısır'ı kontrol etmek artık Osmanlı Devleti için imkansız hale geldiği bir dönemde Sultan Abdülhamid'in amacı İsmail Paşa'ya verilmiş olan imtiyazların özellikle de veraset imtiyazının 1841 Fermanı'na göre uygulanmasını sağlamaktır. Buna göre Halim Paşa Hanedanının en büyük üyesi olarak valiliğe getirilecekti. Sultan Abdülhamid 26 Haziran 1879 tarihinde İsmail Paşa'yı azl ve yerine oğlu Mehmet Tevfik Paşa'yı tayin etmiştir (BOA. Y. EE. 116-44, 1296)¹. Halim Paşa'yı Tevfik'in yerine getirmek istedi ise de Avrupa devletlerinin itirazları sonucu bu fikrinden vazgeçmiştir. Paşa'nın azli bir bakıma Padişah tarafından Avrupalılara Mısır idaresine en yüksek düzeyde müdahale etme imkânının verilmiş olması anlamını da taşımaktadır. Böylece 7 Ağustos 1879 (19 Şaban 1296) tarihinde Mısır Hidivliği Muhammet Tevfik Paşa'ya tevcih olunmuştur (BOA. A. DVNS. MSR. MHM. d. No. 15, s. 84; BOA. Y. PRK. TKM. 2-42, 1296 C. 12). Tevfik Paşa etkili, otorite sahibi bir yönetici değildi. İşbaşında bulunduğu süre içerisinde İngiltere ve Fransa konsoloslarının etkisi altında kalmıştır (İrtem, 1999, s.57). Sultan Abdülhamid'in, Mısır'a verilmiş olan 1873 Fermanının kaldırılması için bir takım teşebbüslerde bulunması üzerine yeni Hidiv Avrupalılara, özellikle İngiltere'ye dayanmıştır. Tevfik Paşa, karşıt görüşlü gurupların faaliyetlerinin ortasında kalmıştır. Bu guruplar anayasal düzen isteyen paşaların idaresindeydiler. Hidiv'in yetkilerinin sınırlandırılmasını talep etmekteydiler. Bir diğer karşıt gurup ise ordudan olan kişilerdi. Bunlardan sadece dördü Mısırlı albaylardı, diğerleri ise Türk ve Çerkes kökenli ordu mensuplarıydı. Bu Mısırlılar Sait Paşa döneminde albay olmuşlardı (Marsot, 2002, s.72).

Bu muhalefet dışında Hidiv'i sıkıntıya düşüren diğer bir konu ise İngiltere ve Fransa devletlerinin müdahalesi neticesinde iş başına gelmiş olmasıydı. Sultan Abdülhamid'in saltanatı boyunca Avrupalı devletlere karşı ustaca yürüttüğü denge politikası yeri geldikçe içeride de uygulanmıştır. İçeride güçler arası dengeden ya da çatışmalardan yararlanmak zaman kazandırmıştır. Ancak Mısır'ın elden çıkmasını engelleyecek kesin bir çözüm olmamıştır.

Urabi Paşa, Mısır Valisi Said Paşa döneminde 1854'te askere alınmış, 1879'da Tevfik Paşa döneminde Albay rütbesine yükselmiştir. Orduda Türk ve Çerkes asıllı subayların hakimiyetine karşı Mısırlıların liderliğini üstlenmiş ve ilerleyen süreçte şöhreti giderek artmıştır. İngiliz işgaline karşı direnmiştir (Hilal Görgün, "Urâbî Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/urabi-pasa> (14.10.2024)). Urabi Paşa Hidiv ve İngiliz yanlısı politikalara karşı

¹Ayrıca Tevfik Paşa'nın Hidiviyet makamına gelmesinin efkar-ı umuminin ve ordunun arzusu bulunduğu ifade edilmiştir. Bkz. BOA. Y. EE. 116-43, 1296. Bkz. Abbas Hilmi II, *The Last Khedive of Egypt Memoirs of Abbas Hilmi II*, s. 43.

Bâbîâli'nin desteğini almaya çalışmıştır. Bu konuda Babîâli'ye düşüncelerini şöyle açıklamıştır; "... Mehmet Ali Paşa'dan Hidiv-i sabık İsmail Paşa'ya kadar tekmil vükelasıyla beraber daima fikirleri saltanat-ı seniye'den ayrılmak idi Cenâb-ı Allahım birini muvaffak eylemedi ve inşallah bundan böylece muvaffak eylemez zira vükelâ-i sâbika Riyaz Paşa ve diğerleri Devlet-i 'Aliyyeden irtibatımız minkat olacak ve İngiliz ve Fransızlar Suriye Kit'asını Mısır'a ilhâk edip Mısır'a istiklâliyet verecekler deyu tekmil ahaliyi ifsada kalkışıyorlardı... biz Fransız İngilizlere teslim olmayacağız ... Padişahımıza halimizi beyan ettik ... anın üzerine İngiltere Konsolosu bana geldi (Ahmed Urabi Bey sen Mısır ülkesini gayb edersin ecnebi askeri buraya müdahale ede) dedi ben de cevab olarak bizim umûmen Mısır mahvolur fakat siz müdahale edemezsiniz biz sizi tanımayız bizim Halife-i rûy-i zeminimiz Sultan Abdülhamid'i tanırız dedim..."(BOA. Y. PRK. MYA. 2-19, 1298. Z. 28).

Sultan Abdülhamid ayrıca Mısır'da kontrolü sürdürebilmek için Mısır'da nüfuzlu adamların yanlarında ajanlarını bulundurdu. Bunlar gizli raporlar "jurnaller" vasıtasıyla günü gününe olup bitenlerden Abdülhamid'i haberdar etmekteydiler. Bu layihalardan birisi de Seyid Esad Efendi tarafından hazırlanmış olan ve özellikle Urabi Paşa ile yapılan görüşmeler ışığında Mısır'ın siyasi durumu hakkında önemli bilgiler içeren layihadır.

7 Haziran 1882'de Derviş Paşa² başkanlığında bir heyet Mısır'a gönderilmiştir. Bu heyet Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesi ikinci Başkanı Lebip, Mabeyn ikinci katibi Kadri ve Padişah'ın Feraset-i Şerife vekili Esat Efendiden³ oluşmaktaydı. Söz konusu layiha Seyid Esad Efendi tarafından hazırlanmış ve bizzat kendisinin gözlemleri ile görüşmelerini aktaran bir metindir. Derviş Paşa Hidiv ile görüştüğünde Mısır ahvâline duydukları rahatsızlıkları dile getirmiş daha sonra eski Nazırlar Heyeti Başkanı Mahmut Sami ile Urabi Paşa ve vekili Yakup Paşalar ile görüşmüştür. Babîâli, Derviş Paşa ve Esat Efendi'den askerler ile Hidiv arasındaki anlaşmazlığı gidermelerini talep etmiştir(Deringil, 1998, s.8).

Layihaya Göre İngiliz İşgaline Doğru Mısır'da Siyasi Vaziyet

Gizli ve gayri resmi bir şekilde Seyid Esad Efendi İskenderiye'ye ulaştıktan üç saat sonra Mısır'a ulaşır ulaşmaz Urabi Paşa'nın konağına gittiğini ve görüşme talebinde bulunduğunu bildirmektedir. Mısır'ın mevcut durumu hakkında yapılan görüşmede Urabi Paşa problemlerin kaynağını Hidiv Tevfik Paşa'nın İngiliz yanlısı politikaları olarak gösterdiği anlaşılmaktadır. İngiliz Konsolosu ile Tevfik Paşa'nın işbirliği içinde olduğunu ve hatta "Tevfik Paşa Mısır'ın İngiliz himayesine geçmesini istiyor. Adeta bizi İngiliz'e teslim kasındadır. Biz hiçbir vakitte buna razı

² Derviş Paşa Lofça'da doğdu. 1862 yılında müşir oldu. Daha sonra Yanya Valiliği yaptı. Bosna Valisi olduğu sırada Hersek isyanını önlemede başarısız olduğu için görevden alındı. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında çok başarılı oldu. Bu başarısı sebebiyle ünü arttı. Diyarbakır ve Selanik Valiliklerine getirildi. Bahriye nazırlığı, Serasker Kaymakamlığı, Dar-ı Şura-yı Askeri ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği yaptı. Yaver-i Ekrem unvanı ile Abdülhamid'in yakınında bulundu. Mısır'daki görevinden sonra Rumeli Ordular Komutanlığına getirildi. Bkz. Şihabeddin Tekindağ, "Derviş Paşa", *MEB. İA.*, c.III, s. 552.

³ Sultan II. Abdülhamid döneminde 1885'te Rumeli Kazaskeri. Rifaii Tarikatı şeyhi, Esat Efendi, Arap kökenli bir din adamı idi ve Sultan Abdülhamid, O'nu Pan-İslam politikasının bir gereği olarak yanında bulundurmakta idi. Bkz. B. Abu Manneh, "Sultan Abdülhamid II and Shaikh Ebulhuda Al-Sayyadi", *Middle Eastern Studies*, 1979, c. 9, s. 151. "Bazı Arap topraklarından İstanbul'a gelen misafirlerin ağırlanması işinin zaman zaman ona havale edildiği, özellikle II. Abdülhamid'in hilâfet politikasında ve bazı Arap vilâyetlerinde Osmanlı Devleti'nin güç ve otoritesinin arttırılmasına yönelik faaliyetlerde buralarda yaygın olan Rifâî tarikatının bir şeyhi olarak nüfuzundan yararlanılmaya çalışıldığı belirtilmektedir" bkz. Ş. TUFAN BUZPINAR, "SAYYÂDÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sayyadi> (14.10.2024).

olmayız çünkü bu ehli vatan artık ecâ nibden ve hidivlerden çekdikleri cefâ ve kahra tahammül etmeyeceklerdir” demiştir.

Hidiv Tevfik Paşa, gerçekten İngiliz ve Fransız desteği ile işbaşına geçmiş olduğundan bu devletlerin mali kontrol programına uygun olarak çok sayıda memur ve subay açığa alınmış böylece masrafların kısılması yoluna gidilmiştir. Bunun yarattığı iktisadi kriz halkı, ayan ve subayları bir araya getirmiş ve “Mısır Mısırlılarıdır” söylemi ile Vataniler denilen gurup ortaya çıkmıştır. Hidivlerin yıllardır halkı baskı altında tutarak sömürdüklerini ifade eden Urabi Paşa artık Tevfik Paşa’yı da tahammül etmeyeceklerini açıkça dile getirmiştir. Bu ise yönetim ile olan sorunun ne kadar derinleştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Burada Seyid Esad Efendi “madem ki bu Hidiv’i istemiyorsunuz kimi istiyorsunuz” sorusunu yöneltmiş, Paşa cevabında “Devlet-i ‘Aliyye Tevfik Paşa’yı ‘azl ile ehli- vatan’dan birisini nasb eder veyâhûd Tevfik Paşa’nın mahdûmu Abbas Paşa’yı ta’yin eyler fakat fermân-ı humâyûnlarla mukarrer imtiyazlar ibkâ olunur ve nüzzâr dahi mezkûr fermanlar ahkâmını bi’l-meşrûh icrâ ederler” şeklinde cevap vermiştir. Baştan itibaren aslında Sultan Abdülhamid de Tevfik Paşa’nın hidivliğini onaylamamıştır. Verâset Fermanı gereğince büyük evlâdın göreve gelmesi gerekirken Tevfik Paşa, yukarıda söz edildiği üzere İngiliz ve Fransız desteğini arkasına almıştır. Mısır milliyetçiliğinin ilk dönem lideri diyebileceğimiz Urabi Paşa ise Tevfik Paşa’nın Batı yanlısı tutumuna karşı ya kendilerinden birinin ya da Tevfik Paşa’nın oğlunun Hidivliğe getirilmesini kabul edebileceklerini söylemiştir. Bu cevap ile Sultan’ın iradesine de müdahale eden bir tavır içindedir. Seyid Efendi buna karşılık cevâbında “bu efkârınızın hiç biri nezd-i Hazreti Padişahi’de rehîn-i kabûl olmaz siz bu fikirlerden ‘avdet ediniz bu gururunuzdan çıkınız çünkü Devlet-i ‘Aliyye ile uğraşamazsınız” sözleriyle öncelikle Urabi Paşa’nın Mısır’daki güçlü konumundan kaynaklanan özgüvenine dikkat çekmekte ve kendisini uyarmaktadır. Osmanlı Devleti İngiliz işgalinden sonra dahi bölgede hukuki hükümlerini korumak için azami gayreti göstermiştir, hükümler haklarını korumak devletin meşruiyeti anlamına da gelmektedir. Pek çok iktisadi ve siyasi sorunla uğraşan bu dönemde ancak şartların elverdiği ölçü ve şekillerde hakimiyet alanı korunmaya çalışılmıştır. Devletin bölgeye yönelik anlayışını Seyid Efendi şöyle açıklamaktadır; “Mısır kıt’ası memâlik-i seniye nin kalbi ve Haremeyn-i Şerifeyn’in miftâhı mesâbesindedir. Zât-ı Şâhâne efendimiz sizin bu isteğinizde ısrârınızı görürlerse şübhe yokdur ki şeci’i ve muktedir kumandanlarla ‘asâkir-i kesire teçhiz eder ve muhtemeldir ki kendileri bizzât Mısır’ı teşrif ile bu kıtayı işbu ritbâkât ve ahvâl-i gayr-i lâyıkadandan tahlis buyururlar.” Mısır, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla son derece stratejik önemi haiz bir bölgeydi. Hacıların yolu olması bu bölgeyi İslam Halifesi unvanını ustaca kullanan Sultan için daha da hassas kılmaktaydı. Burada ne İngiltere’nin ne Hidiv’in ne de Urabi Paşa ve taraftarlarının Sultan’ın otoritesini ele geçirmelerine göz yumulamayacağı tehditkar bir tavırla ifade edilmiştir. Devamında “Devlet-i ‘Aliyye Mısır’ın bu Hidiv ile ıslâh-ı ahvâli mümkün olamayacağını görürse ol vakt Hidiv’in tebdili cihetine dahi gidebilir. Buna sizin karışmaklığınız zâiddir” demiştir.

Urabi Paşa ise ele geçirdiği güç ve fırsat ile Mısır’da Mısırlıların hakimiyetini tesis etmek maksadından geri adım atmamaya cevap vermiştir; “eğer Hidiv-i cedid İstanbul’dan olursa kabul etmeyiz ve eğer Hâlim Paşa gelecek olursa bunu ancak imtiyâzâtın bekâsı ve istibdâdın ‘adem-i vücûduyla kabul ederiz”. Anlaşılacağı üzere Urabi Paşa, o güne kadar elde edilmiş imtiyazların devamından yanadır ve bunun için de Mısır dışından yapılacak bir atamayı kesinlikle kabul etmeyeceklerini açıkça dile getirmektedir.

Seyid Efendi cevabında “eğer Mısır kıtası ecâ nib yeddine geçecek olursa ol vakt hâlinizi görürsünüz halbûki Devlet-i ‘Aliyye ehl-i şefkât ve ehl-i merhametdir” dedi. Bu arada Urabi Paşa’nın adamlarından kimisinin gizlice Seyid Efendi’ye gelerek “eğer devlet asker gönderecek

olursa mukâvemet etmeyüz ve her emrine itaat ederiz ve bu hususda eğer Urabi Paşa bizimle muvâfakat etmez ise biz kendisine itaat etmeyiz çünkü onun bir emeli vardı ki şimdi onun vakti değildir” dedikleri kaydedilmektedir. Urabi Paşa'nın milli nitelikli bir Mısır devleti hayalini yakınları ile paylaştığı fakat onların bu gayenin gerçekleşmesinin zamanının gelmediğini düşündüklerini anlaşılmaktadır. Bu gaye ulaşılmaz değildir. Zamana ihtiyaç vardır. Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmanın kendilerini iyi bir noktaya ulaştırmayacağını farkında olan subayların varlığına rapor dikkat çekmektedir.

Raporda Urabi Paşa'nın İngiliz ve Fransızlara karşı tutumu konusunda dikkat çeken cümleleri şöyledir; “bu akşam İngiliz ve Fransız konsolosları nezdime gelerek memuriyetimden istifâ etmeğimi bana teklif eylediler ve size mikdâr-ı kâfi maaş tahsis olunur siz Mısır'ı dahi terk ediniz dediler cevâbımda bu sözü siz bana resmen mi söylüyorsunuz ve bu teklifi bana resmen mi ediyorsunuz dedim. Evet resmen söylüyoruz dediler buna cevâb olarak siz bizim umûr-ı dâhiliyemize karışamazsınız bize Bâb-ı'âli'den talimat gelirse mu'ârıza etmeyiz dedim” Urabi Paşa, Mısır'da İngiliz ve Fransız varlığına karşı bir subaydı. Nitekim Sultan'a olan bağlılığını çeşitli zamanlarda dile getirmiş ve Hidiv ile yaşanan sorunların temelini de Batılı devletlerin müdahalesine izin verilmesi olduğunu ifade etmekteydi. Yukarıdaki sözleri de bunu doğrular niteliktedir. İçişlerine karışmak, Urabi Paşa'yı para karşılığı dışarıda bırakmak için harekete geçen konsoloslar aslında Osmanlı Devleti'ni yok saymaktaydılar.

Daha sonra Seyid Efendi'yi Hidiv davet etmiş ve İsmailiye Sarayı'nda bir görüşme gerçekleşmiştir. Hidiv Tevfik Paşa, pek çok iltifat ettikten sonra Mısır'ın ahvalinden bahsetmiştir. Burada Urabi Paşa ve nüzzârın ve zâbitânın serbestçe hareket ettiklerinden, her yetkiyi ele geçirmiş olduklarından bahisle kendisinin hiçbir şekilde otoritesinin olmadığını söylemiştir. Urabi Paşa ve taraftarlarının top ve tüfenk ve cephaneyi ellerinde bulundurdukları bilgisini vermiştir. Seyid Esad Efendi tıpkı Urabi Paşa'ya söylediği gibi Hidiv'e de Osmanlı Devleti'nin Mısır politikasını anlatmıştır; “Kıta-i Mısriye memâlik-i Osmaniye'nin kalbi ve Haremeyn-i Şerife'nin miftâhı mesâbesindedir. Efendimiz orada hiç kimsenin kendilerine iştirak eylemesini kabul eylemez ve razı olmaz ve bu irtibâkâtın def'i zımında lüzûmu takdirinde Zât-ı Şâhâne efendimiz hazretleri bizzat burayı teşrif buyurarak bu irtibâkâtı def-i mahv ederler“. Tevfik Paşa, kendisini savunmaya geçmiş ve merkezin kendisinden başka hiçbir otorite ile irtibat kurmamasını katıyen istemediğinin bildirilmesi üzerine, rapordaki bilgilere göre yeminler etmiştir. “Ecânibden kimse ile bir alakam yoktur. Velinimetim 'ubûdiyetimden başka bir şeyim yoktur” demiştir.

Daha sonra Seyid Efendi “Nazırü'l-nüzzar Mahmud Paşa'nın taraf-ı Devleti 'Aliyye'den bir komisyon-ı mahsûsi veya memur-i mahsûsi irsâl edildiği takdirde İskenderiye'den kuvvetle müdafaa edecekleri yolundaki sözü sahih midir” diye sormuştur. Evet cevabını alan Seyid Efendi ertesi gün Mahmud Paşa ile görüşmüştür. Kendisine de devlete karşı savaşacaklarına dair söylediği sözleri sormuştur. Mahmud Paşa, “böyle bir şey benim ağzımdan çıkmamıştır. Hidiv bana iftira eyledi” diye cevap verince Seyid Efendi tekrar “sahih midir ki siz Hidiv'e ve Avrupalılara ve konsoloslara eğer Mısır'da kalırlar ise muhatarada bulunacaklarını söylemişsiniz” şeklinde ki iddiaların aslını öğrenmek istemiştir. Yine Mahmud Paşa'nın ağzından İngiliz ve Fransız konsoloslarının da bu mesele hakkında bilgi edinmeye çalıştıkları ve hükümetlerine durumu rapor ettikleri öğrenilmektedir. Hatta Urabi Paşa ve taraftarlarının Hidiv ve Batılı devletlere karşı bir örgütlenme içinde oldukları şüphesinin Mısır'a batılı devletlerin gemi ve askerlerinin gelmesine sebep olduğu iddiası da rapora yansımıştır. Mahmud Paşa'nın sözleri şöyledir; “geçen gün İngiliz ve Fransız konsolosları nezdime gelerek bana Hidiv'e öyle bir şey söyleyib söylemediğimi suâl etdiler. Ben kendilerine bunun hakkımda bir iftirâ ve kezb olduğunu beyândan sonra dedim ki

emin ve mutma'in olunuz sizin malınız ve canınız 'ırzınız ve evlâdınız emniyetde olsunlar şimdiye kadar gerek benden ve gerek Urabi Paşa'dan kimsenin bir damla kanının bile akıldığını gördünüz mü ki buna 'itikâd ediyorsunuz dedim işte bu iftirâ sebebinden İngiliz ve Fransız gemilerinin vürûdu neş'et eyledi". Seyid Efendi raporunda Mısırlı görevlilerin, Batılı devletlerin açık ve gizli maksatlarını anladıklarını göstermektedir. Zira bunlar hakkında "maksadı zâhirleri 'ademi emniyet maddesi olub sebebi bâtını ise Hidiv ve İngilizler Tunus gibi Mısır'ı dahi zabt etmek ve himâyeleri altına almaktır" denilmektedir.

Hidiv Tevfik Paşa'nın suçluluğunu daha güçlü bir şekilde ifade etmek için kişiliği hakkında bazı iddialarda bulunmaktadır. Hidiv'in öteden beri yalan ve iftirayı huy edindiğini hatta kendisinin hocalığını yaptığı dönemde onu bu huyundan vazgeçirmek için çalıştığını ancak başaramadığını anlatmaktadır. Mısır Nazır-ı nüzzarı Mahmud Paşa "Hidiv'in kezb ve iftira adet-i kadimesidir hatta kendisine hocalık etdim. Kezb ve iftirânın mezmûm olduğu hakkında bir risâle dahi tertib etdim ki okusun da bu ahlâk-ı makduheden advul etmesü mümkün omadı hilkat-ı 'amelîyesinden advul etmedi" demektedir.

Sonraki akşam Seyid Efendi meclis-i nüvvab azasından bazısının hazır bulunduğu bir görüşme gerçekleştirmiştir. Burada yine Mısır'ın içinde bulunduğu durum ele alınmıştır. Seyid Efendi bu görüşmede bulunanlara hitaben "eğer Devlet-i 'Aliyye'ye olan revâbit-ı tâbiyyet ve ita'âtınızda devam ve sebât ederseniz necât ile bulursunuz ve eğer bir başka fikriniz olur da ona hizmet ederseniz hakkınızda pek fenâ olur" demiştir. Anlaşılmaktadır ki Urabi Paşa tarafında olan memurların Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdürmeleri konusunda endişeleri Seyid Efendi'yi tehditkâr bir dil kullanmak durumunda bırakmıştır. Devlet-i 'Aliye'den başka hiçbir yere bağlı olmadıklarını ve hatta İngiliz ve Fransız konsoloslarıyla ortak bir şekilde Urabi Paşa'ya ve nüzzâra istifa teklif etmeye ve Mısır'dan çıkmaya ikna ederek böylece karışıklığı gidermeye karar verdiklerini getirmişlerdir. Bu ise aslında Mısır'ın iç işlerine Yabancı devletlerin müdahalesine yol açmış olduklarının bir nevi itirafıydı. Urabi Paşa'nın Mısır milliyetçiliği Sultan'ı rahatsız ederken İngiliz ve Fransızları da huzursuz etmekteydi. Sultan Urabi Paşa'nın kontrol altında tutulması politikasını benimserken Batılı devletler en küçük kıvılcımı işgale sebep olarak görecektirdi. Söz konusu teklif Urabi Paşa ve bakanlar tarafından reddedilmiştir.

Raporda 65 nefer nüvvab ve ahaliden bazısı ve ayandan bazısı ve Türk ve Çerkes ve yabancılardan Hidiv taraftarı olduğu, nüvvâbdan 15 kişinin Urabi Paşa tarafında ve bununla birlikte bütün nüzzâr ve zâbitan ve asker ve neferâtın tamamen müttelik ve yekvücut ve ayandan bazısı ve ahalinin ekserisinin de Urabi Paşa taraftarı olduğu bilgisine yer verilmiştir. Urabi Paşa taraftarları İngilizlerin mali kontrol kapsamında hayata geçirdikleri uygulamalara karşı çıkmış olmasına nispetle "Urabi Paşa bizi ecânibin yedd-i tasallutundan ve hidivlerin zulmünden kurtardı ve fakir ve gani hep müsavi oldu" demişlerdir. Mısır urbanının ise zaman zaman taraf değiştirdikleri ifade edilmektedir.

Rapora göre meselenin çıkış Türk ve Çerkes subayların rütbelerinin ilerlemesi ve buna karşılık vatanilerin rütbelerinin tehiri maddeleridir. Kendi taraflarından bir hidiv atanmasını istemekte ve hatta Bâbîâli'nin kendilerine destek olacağı ümidini taşımaktaydılar. Hidiv'in konsoloslara yakınlığı gözlemlenmiş Hidiv ve yanındakilerin kimseye itimat etmedikleri kaydedilmiştir. Ancak Hidiv, Urabi taraftarlarına karşı Devlet-i 'Aliyye'ye yanaşmıştır. Ahali ve ayan devletten yardım beklemekte ancak devletin yardıma gelmediğine inanmış durumdadırlar. Yabancılardan baskısından ve Tunus'ta olduğu gibi burada da sıkıntıların büyümesinden korkmaktadırlar. Özellikle yabancı devlet gemileri gelince korku daha da büyümüştür. Seyid Efendi, Mısır'a geldiğinde halkın ümitlendiği, devletin kendi hallerini tahkik etmek için Seyid Efendi'nin gönderildiğini düşündükleri de aktarılmıştır.

Bu durum üzerine yabancı devlet temsilcilerinin halkı sindirmek için “işte gördünüz mü Devlet-i ‘Aliyye eğer Mısır ve ahâlisi hakkında bir gayreti olsaydı gemilerini ecnebi gemilerinden mukaddem buraya gönderirdi. Bakınız Frenkler reâyâlarını nasıl himâye ediyorlar devletin murâdı sizi ecnebilere temlik etmektedir” yolunda propaganda yaptıkları anlaşılmaktadır.

Mısır’da bulunan ecnebi reayasının bile asâkir-i şâhânenin gelmesini kendi emniyetleri için istedikleri Seyid Efendi’nin verdiği bir diğer bilgidir. Bu karmaşık durumda ecnebilere bir kısmı Kahire’den İskenderiye’ye ve bir kısmı memleketlerine gitmişlerdir.

Raporun son kısmında yine dikkat çeken bilgiler şunlardır; “İngiliz ve Fransız konsolosları Devlet-i ‘Aliyye’nin Mısır işlerine müdâhale eylemesini istemiyorlar ve nüzzâr nezdine gelecek müdâhâle-i seniyyenin adem-i lüzûmundan bahisle illeri kendilerinin tesviye edeceklerini beyân eyerler” Mısır hakimiyeti konusunda Fransa ve İngiltere’nin rekabet ettikleri bilinmektedir. Fransa, İngiltere’nin iktisadi kaynaklarını kesmek için İngiltere kaynaklarına giden yola hakim olmak için burada karı karşıya gelmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti’nin alanını daraltmışken yeniden halkın heyecanı ile bölgede etkin hale gelmesinden endişe etmişlerdir.

Nihayet “gerek Hidiv ve âvânı ve nüvvâb ve nüzzâr ve zâbitân ve gerek ahâli ve etyân cümle Mısır’da hâl-i âsâyışı ‘iâde husûsunu ancak hükümet-i seniyyeden beklemekte ve fakat her bir taraf bunu kendi maksadının husûlü için temenni eylemektedir.” Sözleri Mısır’da yaşayan görevli ve halkın Hidiv ya da Urabi Paşa taraftarı olsun fark etmeksizin, bölgede emniyet ortamı için Osmanlı Devleti’ne güvenmektedir.

Son olarak bölgede bulunan yabancı devletlerin kuvvetleri hakkında şu bilgiler mevcuttur; “Gerek İngiltere ve gerek Fransa ve Yunan mecmu’u âsâkiri 1070 neferdir İskenderiye’ye gelen İngiliz gemileri beş adeddendir birisi 12 top birisi 10 top birisi 6 top birisi 4 top diğeri dahi 4 topu ve Fransa gemileri birisi 10 top birisi 8 top diğeri 4 topu havi 3 kıta Yunan gemileri dahi ikişer toplu iki kıt’a sefinedir. Bir İngiliz gemisi Port Said’de olub iki topu havidir. Urabi Paşa’nın emri ve heyet-i nüzzârın kararıyla Mısır’ın her tarafında ve sevâhilinde istihkâmât inşâ edilmeğe askerce tedârikâtta bulunmaktadır” (BOA. Y.EE. 121-25 H. 06. 04. 1327)

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid’in genel olarak Arap vilayetleri ve özelde Mısır politikasını anlamak, Mısır’da İngiltere ve Fransa’nın varlıkları ile bölgenin iç dinamikleri arasındaki ilişkiyi doğru değerlendirmek için bölgeden gönderilen raporlar önemli gözlem ve bilgileri aktarmaktadır. Bunlardan birisi olan söz konusu rapor da Derviş Paşa’nın başkanlığında Mısır’a gönderilen heyetteki önemli görevlilerden olan Seyid Esad Efendi’nin görüşmeleri, araştırmaları ve gözlemlerini içermektedir. Mısır’ın işgal sürecinde Osmanlı Hükümeti’nin sonuna kadar bölgeden el çekmediği ve mevcut şartlar içerisinde hükümlerini korumaya çalışırken bir yandan İngiliz ve Fransız müdahalesini önlemeye bir yandan içeride muhalif guruplar arasındaki çatışmaları durdurmaya gayret etmiştir. İçerideki bölünmüşlük dış devletlerin müdahalesini kolaylaştırmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi

BOA. Y. EE. 116-44, 1296.

BOA. Y. EE. 116-43, 1296.

BOA. A. DVNS. MSR. MHM. d. No. 15, s. 84.

BOA. Y. PRK. TKM. 2-42, 1296 C. 12.

BOA. Y. PRK. MYA. 2-19, 1298. Z. 28.
BOA. Y.EE. 121-25 H. 06. 04. 1327.

Tetkik Eserler

- ABBAS HİLMİ II(1998). *The Last Kheidive of Egypt Memoirs of Abbas Hilmi II*, (çev. Amira Sanbol), Ithaca Press.
- BUZPINAR, Ş. T. "SAYYÂDÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sayyadi> (14.10.2024).
- DERİNGİL, S. (1998). "The Ottoman Response to The Egyptian Crisis of 1881-1882". *Middle Eastern Studies*, XXIV/1: 8-15.
- GÖRGÜN, H. "URÂBÎ PAŞA", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/urabi-pasa> (14.10.2024)
- İRTEM, S. K. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*. İstanbul: Temel Yayınları.
- MANNEH, B. A, (1979). "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Ebulhuda Al-Sayyadi". *Middle Eastern Studies*, IX, 140-165.
- MARSUT, A. L. S. (1991). *A Short History of Modern Egypt*. London: Cambridge University Press.
- ÖZKAYA, S. (2018). *Osmanlı İdaresinde Mısır (1839-1882)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- TEKİNDAG, Ş. "Derviş Paşa", *MEB. İA*, III, 552-.553.

EXTENDED ABSTRACT

Sultan Abdülhamid's aim was to ensure that the privileges granted to Ismail Pasha, especially the privilege of succession, were implemented according to the 1841 Edict. Accordingly, Halim Pasha was to be appointed governor as the eldest member of the dynasty. Sultan Abdülhamid dismissed Ismail Pasha on June 26, 1879 and appointed his son Mehmet Tefvik Pasha in his place. Although he wanted to replace Tefvik with Halim Pasha, he abandoned this idea due to the objections of the European States. In a way, Pasha's dismissal also meant that the Sultan gave the Europeans the opportunity to intervene in the Egyptian administration at the highest level. Thus, on August 7, 1879 (19 Şaban 1296), the khedive of Egypt was entrusted to Muhammad Tefvik Pasha. Tawfik Pasha was not an effective and authoritative ruler. During his tenure, he remained under the influence of the British and French consuls. When Sultan Abdülhamid made some attempts to abolish the 1873 Edict granted to Egypt, the new Khedive relied on Europeans, especially Britain. Tefvik Pasha was caught in the middle of the activities of opposing groups. These groups were led by pashas who wanted a constitutional order. They demanded that the powers of the Khedive be limited. Another opposition group was composed of people from the army. Only four of them were Egyptian colonels, the others were army officers of Turkish and Circassian origin. These Egyptians had become colonels under Sait Pasha

Urabi Pasha was recruited in 1854 during the reign of Said Pasha, the Governor of Egypt, and was promoted to the rank of Colonel in 1879 during the reign of Tawfik Pasha. He assumed the leadership of Egyptians against the dominance of officers of Turkish and Circassian origin in the army and his fame gradually increased in the following period. He resisted against the British occupation. Urabi Pasha tried to gain the support of the Bâbîâli against the Khedive and pro-British policies.

On June 7, 1882, a delegation headed by Derviş Pasha was sent to Egypt. This delegation consisted of Lebip, the second president of the Criminal Department of the Court of Appeal, Kadri, the second clerk of the Mabeyn, and Esat Efendi, the Sultan's deputy for Feraset-i Sharifa.

The layiha in question was prepared by Seyid Esad Efendi and is a text based on his own observations and interviews. When Derviş Pasha met with the Khedive, he expressed his discomfort with the Egyptian situation and then met with Mahmut Sami, the former Chairman of the Council of Ministers, Urabi Pasha and his deputy Yakup Pasha. The Porte requested Derviş Pasha and Esat Efendi to settle the dispute between the soldiers and the Khedive.

The reports sent from the region convey important observations and information in order to understand Sultan Abdul Hamid II's policy towards the Arab provinces in general and Egypt in particular, and to correctly evaluate the relationship between the presence of Britain and France in Egypt and the internal dynamics of the region. The report in question, which is one of them, contains the interviews, research and observations of Seyid Esad Efendi, one of the important officials in the delegation sent to Egypt under the leadership of Derviş Pasha. During the occupation of Egypt, the Ottoman Government did not withdraw from the region until the end and while trying to protect the sovereignty law within the existing conditions, it tried to prevent the British and French intervention on the one hand and to stop the conflicts between the opposition groups within the country on the other. The internal division facilitated the intervention of foreign states.

KIRGIZ EDEBİYATINDA SOVYET REJİMİ ELEŞTİRİSİ

Ayşe ŞENER*

ÖZ

Sovyetlerde parti propagandasının edebî metodu olan sosyalist realizmin ilk örneklerinin verildiği yıllar Kırgız edebiyatında modern edebiyatın ilk adımlarına tesadüf etmektedir. Bu doğrultuda sonraki yıllarda ortaya çıkan çatışmazlık teorisiyle birlikte edebiyattaki tekdüzelik artmış, edebî ürünlerde salt mutlu ve iyi tipler yaratılmıştır. Bu yaratım, edebî eseri insanın iç dünyasından uzaklaştırarak Sovyet rejiminin oluşturduğu dış gerçekliğe odaklanmıştır. Bununla birlikte 1950'li yıllardan sonra siyasi konjonktürde yaşanan değişimler ve eser veren yeni kalemler sosyalist realizme farklı bir bakış getirmiştir. Bu farklılık tahakküme başkaldırının da ortaya çıktığı bir süreci imlemektedir. Bazı yazarlar mevcut tahakkümü kabullenerek eser vermeye devam etmiş; hem Sovyetlerin sunduğu imtiyazlardan faydalanmış hem de cezalardan kaçınmıştır. Bazıları ise rejimin yaptırım ve cezalarına rağmen öz benliklerini var etmiş ve bunu bir eleştiriye dönüştürmüştür. Kırgız edebiyatında edebî değişim ve gelişimleri gözlemlemek adına ilk örneklerden itibaren hâkim edebiyat ve politika ilişkisine başka bir açıdan yaklaşmak bu anlamda önemli görülmüş ve bu çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışmada bağımsızlık öncesi ve sonrası edebî eserlerden bir örneklem belirlenmiş ve bu eserler nitel araştırma yöntemlerinden içerik analiz yöntemi ile irdelenmiştir. Neticede, edebî eserlerde her iki devirde de Stalin'in politikasına ve o dönem komünistlerinin yanlış uygulamalarına dair olumsuz bir sistem eleştirisi olduğu sonucuna varılmıştır. Kırgızlarda edebiyat, Sovyet devrinde bir taraftan parti propagandasını yaparken diğer taraftan örtük veya gerçekçi biçimde Sovyet rejiminin eleştirisinin aracı olmuştur. Sovyet devri sonrasında ise özgür kalemlerin elinde özellikle repressiya ve Stalin'in kolonyal politikası başta olmak üzere tarihî gerçeklikler propagandanın uğruna yaratılan tarihle değiştirilmiş ve edebiyat millî inşa alanına dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, ideoloji, komünizm, Sosyalist realizm, Kırgızlar, Kırgız edebiyatı.

CRITICISM OF THE SOVIET REGIME IN KYRGYZ LITERATURE

ABSTRACT

The development of socialist realism, a key literary approach used for party propaganda in the Soviet Union, occurred at the same time as the first steps of modern Kyrgyz literature. The introduction of the conflict-free theory increased monotony in literature, producing works centered around entirely positive and content characters. This shifted the focus of literature away from the individual's inner life and towards the external realities shaped by the Soviet regime. However, the changes in the political conjuncture after the 1950s and the new writers who produced works brought a different perspective to socialist realism. Some writers continued to produce works under the prevailing oppression, benefiting from Soviet privileges and avoiding repercussions. Others, however, maintained their creative independence despite punitive measures and transformed their stance into a form of critique. This study explored the relationship between dominant literature and politics in Kyrgyz literature, focusing on literary evolution from its early stages. A sample of works from both pre- and post-independence periods was analyzed using content analysis, a qualitative research method. The findings reveal that both periods of literature feature critical perspectives on Stalinist policies and the flawed practices of the communist regime. During the Soviet era, Kyrgyz literature simultaneously served as a tool for party propaganda and a medium for implicit or realistic criticism of the Soviet regime. After the collapse of the Soviet Union, in the hands of more independent writers, historical realities, such as Stalin's colonial policies and repression, began to replace the fabricated narratives of Soviet propaganda, transforming literature into a platform for national identity construction.

Keywords: Soviet Union, ideology, criticism, socialist realism, Kyrgyz people, Kyrgyz literature

Gönderilme Tarihi: 10 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENER, Kırklareli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli, ORCID: [0000-0002-1157-4187](https://orcid.org/0000-0002-1157-4187), E-posta: senerayse13@hotmail.com

Giriş

Modern Kırgız edebiyatında ilk edebî ürünler 20. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla verilmeye başlanmış, sanatçılar özellikle şiir ve hikâye türünde verdikleri eserler ile edebiyatın gelişimine katkıda bulunmuştur. Siyasi ve toplumsal yaşamın bir yansıması olarak Kırgız edebiyatı, Sovyet devrinde büyük ölçüde siyasi erkin amaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Buna bağlı olarak ilgili yıllarda *sosyalist realizm* adı verilen ve 1934'te ilkeleştirilen edebî akım hâkim olmuştur. Kırgız yazarların çoğu siyasi erkin bu talebine profesyonel biçimde cevap vermiştir (Sadıkov vd. 1965, s. 52-56). Partinin verdiği görevi üstlenen yazarlar, Sovyet dönemine hâkim edebî zihniyetin gereklilikleri olarak Ekim Devrimi'nin Kırgızistan'daki etkisini, bu yeni devrin anlamını halka aktarmak, devrimin sosyal hayata entegrasyonunu sağlamak için eser vermiştir (Kerimcanova, 1951, s. 18). Nitekim Stalin'in "*insan ruhunun mimarları*" olarak nitelediği yazarlar yoluyla bu dönemde edebiyat bir dönüştürme aracı olarak kullanılmıştır (Oktay, 2008, s. 86). Sosyalist ideolojinin propagandası yalnızca modern edebî ürünlerde değil, halk şiirinde¹ de yapılmıştır. Sovyet dönemi edebî ürünlerinde öne çıkan bu bağımlılık, yazarın ve metnin iktidarını sınırlamakta, edebî metni estetik işlevinden uzaklaştırmakta, yazma ediminde toplumsal faydayı öne çıkarmaktadır. Bu doğrultuda dönemin edebî eleştiri anlayışı da büyük ölçüde topluma dönük ve marksist bir bakış açısına sahip olmuştur.² Bahsedilen parti anlayışı, yazarların yaratıcılığına gölge düşürmenin yanında toplumun zihin dünyasını yok etmek yönündedir. Bu zihinsel yok edişin en önemli örneği *repressiya*dır.

Rus hâkimiyeti ile birlikte özellikle 1937-38'de rejime karşı, milliyetçi, vatansever aydın kesim *repressiya* kurbanı olmuş; Kasım Tınıstanov, İşenaalı Arabayev, Cusup Abdrahmanov, Osmonaalı Sıdıkov, Belek Soltonoyev gibi pek çok Kırgız entelektüel *halk düşmanı* olarak suçlanmıştır.³ Bu yıllarda rejime aykırı bir ifade kullanmak dahi bir yazarın yaşamının sonu anlamına geldiğinden Stalin'in bu yıkıcı politikası sonraki yıllarda eser veren modern Kırgız edebiyatının kalemleri için caydırıcı bir husus olmuştur. Ancak buna rağmen bazı yazarlar parti propagandasını yaparken bazıları ise toplumsal şuuru sağlamak, öz benliklerini korumak, tarihine ve geçmişine sahip çıkmak, yaşanan adaletsizliğe karşı çıkmak gibi gerekçelerle satır aralarında Sovyet düzenini eleştirmiştir. Nitekim edebî metinler siyasi erkin sesi olabildiği gibi diğer yandan siyasi erke başkaldırı ve eleştirinin de yapıldığı bir ifade alanıdır. Bundan hareketle çalışma yazarın hegemonyasının bir yansıması olan edebî metinlerde uzun yıllar baskıya maruz kalan halkın sesini, yazarın Sovyet iktidarına başkaldırı söylemini ve eleştirisini Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası dönemden seçilen örneklem ekseninde irdelemektedir.

¹ Örneğin, Çarlık döneminde sürgüne gönderilen ve Çarlık döneminin karanlık yüzüne karşı Sovyet devrinin bilimsel ve kültürel yeniliklerini eserlerinde işleyen halk şairi Toktogul'un bir şiirindeki "*Kanday ayal tuudu eken, Lenindey uuldu*" (Nasıl bir kadın doğurmuş, Lenin gibi oğulu) ifadesinde görüleceği üzere söz konusu prensip 1934 öncesinde fikri düzlemde işlenmiş ve özellikle şiirlerde Lenin, Lenin'in sosyal hayata kazandırdıkları, eğitim ve başka alanlardaki yenilikler ele alınmıştır. S. Şimşek'in (2022, s. 228) de belirttiği gibi bu durum Sovyetler Birliği'nin halk şairleri üzerinde kurduğu kültürel patronaj sistemi ile açıklanabilir.

² Örneğin, J. Joyce'un ünlü romanı *Ulysses* 1904 yılını konu edinmesine rağmen Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nde Radek tarafından 1916 Paskalya Ayakanmasından söz etmediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu bakışın tutarsızlığı yapılan eleştirinin edebî olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Başka ironik bir örnek olarak ise sosyalizmin edebiyat ile ilişkisinin en iyi örneklerini ortaya koyduğu bilinen Şolohov'un *Uyandırılmış Toprak* romanının devamı olan *Don Kıyısında Hasat* romanının dahi bu eleştiriye maruz kalmasını vermek yerinde olacaktır. Roman, 1931'de *Novi Mir* dergisi tarafından yeniden gözden geçirilmesi için reddedilmiştir (Oktay, 2008, s. 117-121).

³ Kırgızistan'da *repressiya* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Güngör, 2023).

Sovyet Dönemi Kırgız Edebiyatı ve Eleştirisi

Siyasi erkin kendi fikrini benimsetmek ve halk kitlelerini bu doğrultuda etkilemek ve şekillendirmek adına bir bakıma kimlik oluşturma faaliyeti olarak edebiyatı kullandığı Sovyet devrinde, Kırgız yazarlar da bahsedilen amaçlarla roman, hikâye, şiir, tiyatro gibi çeşitli türlerde eserler vermiştir. 1917'den itibaren modern türlerde eser veren sanatçılar büyük ölçüde devrimin ve rejimin gerekliliklerini, merkezin taleplerini eserlerine konu edinmiştir. Bu bağlamda ilk örneklerin verildiği 1920'li yıllardan itibaren özellikle 1940'lı yıllar ve sonrasında Stalin'in kolektifleştirme politikası ve devrime ilişkin unsurlar edebiyatın ana konusu hâline gelmiştir. Sosyalist realizmin ve çatışmasızlık teorisinin uygulanması bu anlayışın bir neticesidir. Bu şekilde edebiyat bir propaganda aracı hâline gelmiştir.

Sovyet Rusya'da 20. yüzyılda realizm ekseninde ortaya çıkan, kuramsal temelleri Belinski, Çernişevski, Dobrolyubov'a; ideolojik temelleri Karl Marks, Engels ve Lenin'e; ilkeleri ise Gorki ve Jdanov'a dayanan edebiyatın partinin propaganda aracı olarak görüldüğü ve bu doğrultuda ele alınacak eserlerde olumlu tip ve devrimci romantizminin öne çıktığı sosyalist realizm edebî akımı (Oktay, 2008, s. 107; Şener, 2022, s. 19) Kırgız edebiyatında ilk edebî ürünlerin verilmesiyle etkili olmuştur. Halka komünist kişinin nasıl olması gerektiği edebî eserlerde yaratılan olumlu kahramanlar ile gösterilmiştir. Gerçek hayatın içerisinden alınan, Sovyet gerçekliğine uygun bu kişiler ideal halk tipini okura sunmaktadır. Sovyet rejiminin ideolojik bir aygıtı olarak edebiyat gerçekleri değil, ideal Sovyet dünyasını ele almıştır. Bir bakıma sosyal ve siyasi tahakkümün kültürel ve edebî boyutu olarak da ifade edilebilecek sosyalist realizm, edebiyatta özgünlüğü ortadan kaldırarak tek tipleşmeye ve standartlaşmaya yol açmıştır. Sosyalist realizmle birlikte, Rus şairi E. Bagritskiy'in bir şiirindeki "*Eğer o, Yalan söyle derse, yalan söyle. Eğer o, öldür derse,-öldür.*" şeklinde mısraları ile benzer mahiyette bir dönem başlamıştır (Kıdırbayeva vd. 2004, s. 468). O dönem Kırgızistan Sovyet Yazarlar Birliği'ne başkanlık eden Aalı Tokombayev, 1934'te düzenlenen Kongre'de "Kırgızstandın Mazmunu, Sotsialisttik cana Forması, Uluttuk Adabiyatı Ösüp cana Çıñalıp Catat (Kırgızistan'ın İçeriği Sosyalist, Biçimi Ulusal, Edebiyatı Gelişiyor ve Şekilleniyor)" başlıklı bildiriye sunmuştur. Bildirinin de adında görüldüğü üzere Sovyet edebiyatı Stalin'in de isteği üzere şekil olarak millî fakat içerik olarak sosyalist olmak durumunda kalmıştır. Bu sebeple kongrede sosyalist realizmin gereklilikleri, yazarların sorumlulukları ve edebiyatı geliştirmeye dair öneriler ele alınmıştır. Kongrenin ardından Kırgızistan Yazarlar Birliği bu doğrultuda harekete geçerek özellikle tiyatro ve nesir türleri üzerine eğilmiştir (Ümötaliyev, 1976, s. 16). Özellikle bu kongre ve sonrasında eserlerin çoğunda söz konusu sürecin yaratıcıları, devrimin ilkeleri ve nitelikleri, emek ve emek övgüsü, işçi ve işçi hakları, sömürü ve sömüren ilişkisi, savaş ve zafer, çalışkanlık ve vatanseverlik gibi konular işlenmiştir. Asakeyeva'nın (2015, s. 185-196) da belirttiği gibi 1920'li-1950'li yıllarda totaliterizmin bir görünümü olarak Stalin ve yönetiminin halkı, entelektüel camiyayı yok eden, tarihi yeniden yazdıran bir anlayış dikkat çeker. Yazarı ve yazılanı kontrol eden bu mekanizma, propagandayı zorunlu kılmıştır. Bu sebeple Kırgız edebiyatının ilk örneklerinin verildiği yıllardan itibaren edebî eserlerde Leninizm ve Stalinizmin izleri görülmektedir.

Aalı Tokombayev'in "Kommünizmge (Komünizme)", "Kim Deysiñer (Kim Dersiniz)", "Stalinge Dañk (Stalin'e Övgü)", "Stalin-Stalin", "Tübölük Carık (Ebedi Aydınlık)", "Kremlindi Oylosom" (Kremlini Düşündüğümde)" şiirleri; Coomart Bökönbayev'in "Bolşevik", "Bolşevik Bar-Lenin Bar (Bolşevik var, Lenin var)", "Bolşevik Ceñdi (Bolşevik Kazandı)", "Ölbös Lenin (Ölümsüz Lenin)" şiirleri; Cusup Turusbekov'un "Künübüz Bizdin-Stalin, Nurubuz Bizdin-Stalin (Bizim Güneşimiz Stalin, Bizim Işığımız Stalin)", Temirkul Ümötaliyev'in "Stalin Öz Atabız

(Stalin öz Babamız)”, Kubanıçbek Malikov’un “Moskvaga, Kremlge, Stalinge (Moskova’ya, Kremlin’e, Stalin’e); Midin Alıbayev’in “Sen Bugünkü Lenin (Sen Günümüzün Lenin’i)” gibi şiirleri; Tügölbay Sıdıkbekov “Bizdin Zamandıñ Kişileri (Bizim Zamanımızdın İnsanları)”, “Temir”, Kasımalı Bayalınov’un “Boordoştor (Kardeşler)”, “Bakıt(Mutluluk)” gibi hikâye ve romanları sosyalist realizmin önemli örnekleri olarak sıralanabilir. Bu eserler, Komünist Parti’nin, Lenin ve Stalin’in birbiri ile organik bir bütün olarak ele alındığı eserlerdir. Örneğin M. Alıbayev “Sen bugünkü Lenin” şiirinde “Sen bugün yaşayan Leninsin!” diyerek Stalin’e övgüler yağdırmıştır (Samaganov, 1951, s. 34-37). Nitekim bu dönemde edebiyattaki propaganda parti, parti ilkeleri ve çıkarları olduğu kadar parti liderlerine ilişkindir. Sovyetler Birliği’nin kurduğu yeni düzeni imleyen bir lider kültürünün inşası söz konusudur. Edebiyat ve politika arasındaki ilişkinin Kırgız edebiyatındaki öneminin en açık örneği edebî eserlere yansıyan Lenin’e ve Stalin’e dair bu övgüler ve edebî eserlere ilişkin bu değerlendirmelerdir. Bu eserlerde ve değerlendirmelerde bir bakıma Lenin ve Stalin “*Sovyet halkını bağımsızlığa kavuşturan ata*” (Samaganov, 1951, s. 61) olarak nitelendirilmektedir. Her iki isim birlikte düşünülmüş ve bu dönem şiirlerinde Stalin için “Stalin, *bugünün Lenin’i*” gibi ifadeler (Kerimcanova, 1951, s. 36) kullanılmıştır.

Bu dönemin önemli başka bir özelliği bu propagandanın dışında kalan yazar ve eserlerin olumsuz eleştiriye maruz kalmasıdır. Stalin’in “Proletarskaya Revolyutsiya” dergisinde yayımlanan “O Nekotorih Voprosah İstorii Bolşevizma”⁴ (Bolşevizm Tarihinin Bazı Sorunları Üzerine) başlıklı bildirisindeki Bolşevizme karşı unsurların ve şahsiyetlerin sert müdahalelere maruz kalacağına dair ifadeleri dönemin hâkim eleştiri anlayışını özetler niteliktedir. Söz konusu eleştiri bu dönemde edebiyatın hem Sovyet kimliğinin inşası hem de Kırgız kimliğinin tahribatı için kullanıldığının somut bir göstergesidir. Yazarın, türün ve temin merkezî otorite tarafından belirlendiği Sovyet dönemi edebiyatında edebî eleştiri hegemonyanın bakışını ve sesini taşımaktadır. Bu dönem eleştiri anlayışında temel hususiyet parti çıkarlarıdır. Partiyi ve partiye ilişkin unsurları anlatmayan, desteklemeyen eserler “kötü” olarak nitelendirilerek kanon dışı bırakılmıştır. Bir eseri iyi ve kötü olarak nitelendiren ölçüt bu propagandadır. Sovyet döneminde eserler büyük ölçüde yalnızca olumlu kahramanı yarattığı, devrimci romantizmini işlediği kadar gerçekçi ve başarılıdır. Söz gelimi, Kırgızların ilk romanı *Uzak Col* (Uzun Yol)’un yayım serüveninde bu bakışın etkisi olduğu açıktır. Dönemin aydın-yazar kitlesi ve o günkü Kırgızistan Yazarlar Birliği Başkanı Aalı Tokombayev’in Mukay Elebayev üzerinde olumsuz etkisi bilinmektedir. Elebayev’in 1940’ta kaleme aldığı ve Kırgız edebiyatında Sovyet rejimini eleştiren ilk eser olma özelliği taşıyan *Tartış* piyesinin yazarın hayatta olduğu dönemde yayımlanmaması dönemin eleştiri anlayışını örnekler niteliktedir. Piyes 1939’da yazılmasına rağmen ancak Mar Bayciyev’in desteğiyle 1968 yılında *Ala Too* dergisinde *Aç Gözler* adı ile yayımlanma imkânı bulmuştur (Aşlar, 2006, s. 28-35).⁵ Bu tür olumsuz eleştiriye maruz kalmış pek çok örnek mevcuttur. Aalı Tokombayev’in *Kanduu Cıldar* (Kanlı Yıllar) (1935), Tügölbay Sıdıkbekov’un *Ken Suu* (1955), Ş. Abdramanov’un *Dıykandar* (Çiftçiler) (1968), Aman Saspayev’in *Partorg* (Parti Sekreteri) (1977) adlı eserleri gibi pek çok eser ise Sovyet ideolojisine uygun görülmeyle içeriği değiştirilmek veya düzenlenmek suretiyle “yeniden kurgulattırılmış”tır. Zikredilen eserlerin bazıları aynı bazıları ise farklı isimlerle eleştiriler

⁴ Bk. (Stalin, 1931; Aşlar, 2020b, s. 2041).

⁵ Eserde Ceyren ve Kaçkın adlı kişilerin “yüksek” yöneticilere dalkavukluk ederek başında buldukları kurumları bir hortum gibi sömürmeleri, karşı çıkacak olanların ise “halk düşmanı” veya anti-komünist olarak suçlamaları anlatılmaktadır. Bk. (Aşlar, 2006, s. 61-62).

doğrultusunda şekillendirilerek ilerleyen yıllarda yeniden yayımlanmıştır. Sovyetlerin kolonyal amacını ortaya koyan kahramanları yaratmayan ve bu amacı vurgulamayan eserlerin bazıları ise edebiyat dünyasında yasaklanmış, değiştirilmiş veya yok sayılmış; yazarları ise Stalin repressiyasına uğramıştır. *Akademiyalık Keçeler* (Akademi Geceleri) adlı piyes eser ve yazar bağlamında Sovyet eleştirisinin odağı olan örneklerden biridir. Eski dönemi övdüğü gerekçesiyle Sovyet zihniyetine göre zararlı görülerek olumsuz eleştiriye maruz kalan eserin yazarlarından Tınıstanov zihniyeti ve edebî/fikri faaliyetleri bağlamında halk düşmanı ilan edilerek öldürülürken⁶, *Tap Colunda* (1930) adlı eseri olmak üzere çeşitli eserlerinin de bu kararda etkisi olduğu olduğu bilinen ve adı geçen piyesin yazarlarından biri olan Şarıp Kökönov'un da burjuva yanlısı olduğu iddia edilmiş, Kökönov o yıllarda edebiyat sahnesinde yok sayılmıştır (Asakeyeva, 2015, s. 144; Altıok vd. 2020, s. 163). Kendilerine dayatılan temler dışında eser veren yazarların edebî faaliyetlerindeki tahakküm bağımsızlığa kadar süregelmiştir.

Türk dünyasının entelektüel camiasının yok edildiği bu süreçte uygulanan yaptırım ve cezalar her ne kadar yazarların kendi seslerini yansıtmalarına engel teşkil etmiş olsa da G. Jusdanis'in (1998, s. 9) de ifade ettiği gibi "bir milletin toplumsal değerlerini ve normlarını oluşturmada başat rol oynayan edebiyatın", bu dönemde Sovyet kolonyal sisteminin zoraki aracı olmasının yanında bazı yazarların kalemleriyle millî bir birlik oluşturmada ve biz kimliğini tahayyül etmede etkili olduğu görülmektedir. Bazı yazarlarda var olmak ile yok olmak arasında gidip gelen yazın süreci korkuya esir olmamış ve yazarlar yaşadıkları dönemin olumsuzluklarını dile getirmişlerdir. Söz gelimi Stalin'in ölümünün hemen ardından tamamladığı *Culak Arhipilage* romanı ile Rus yazar Aleksandr Soljenitsin'in Stalin'in bu kanlı siyasetini eleştirdiği görülür. Yazar 1969'da yayımlanan romanında Sovyet sistemini, Gulag kamplarını gözler önüne sermiştir (Naskali, 1996, s. 63). Azerbaycan, Özbek ve Türkmen vd. edebiyatlarında Sovyet güdümüne girmeyen, sembolik de olsa rejimin çarpıklığını eleştiren veya bu çarpıklığa değinen eserler olduğu gibi⁷ Kırgız edebiyatında da yer yer açık, çoğu zaman örtük bir eleştirinin var olduğu görülmektedir.

Kırgız edebiyatında, edebiyatın propaganda aracı olduğu süreçte kanonun dışına çıkan ve merkezin talepleri dışında eser vererek yer yer satır aralarında bu tahakküme karşı söylemlerde bulunan yazarlar bulunmaktadır. Benliğini ortaya koymaya çabalayan yazarlar kanona aykırı metinler vermiş ve kitleleri/algıları yönlendirmeye ve şekillendirmeye odaklı olan parti propagandasına aykırı edebî bir dünya inşa etmiştir. Esasen G. Jusdanis'in (1998, s. 76-81) de ifade ettiği gibi "edebiyat kanonu anlatıların bir toplamıdır". Bir toplumun bütün üyelerinin ortak bağlarını içeren çeşitli hikâyelerden oluşur. Bu sebeple ait olduğu toplumun geçmişi, bugünü ve geleceğidir. Dolayısıyla belli metinler belli amaçlar uğruna yararlı veya zararlıdır. Bu bağlamda Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan edebî ürünlerde de bu eleştirel söylemin farklı bir görünümü dikkat çeker. Kırgız edebiyatında da Sovyet rejimine karşı bir söylemin mevcudiyeti Sovyet dönemi itibarıyla bir yazarı kanonun dışında bırakmak anlamına geldiği için edebî eserlerde dikkat çeken eleştiri söylemi daha çok Stalin'in politikasına yöneliktir. Stalin'in politikası sonucu tahrip edilen bellek alanları bazı Kırgız yazarların kalemlerinin eleştirel söyleminin odağı olmuştur. Bu eleştirel söylemin belirginleşmesini *de-Stalinization* ve Gorbaçov'un *glasnost* ve *perestroyka* anlayışı olmak üzere iki ana siyasi değişimin rolü üzerinden okumak mümkündür. Bundan hareketle çalışmada 1950 ve sonrası

⁶ Bk. (Naskali, 1996, s. 60; Güngör, 2018, s. 252-253).

⁷ Örnek olarak bk. (Yelok, 2011; Tolkun, 2015, Eken 2023).

Kırgız edebiyatı şiir, hikâye ve romanları üzerinden bir örneklem ekseninde Sovyet rejimi eleştirisi irdelenmiştir.

1950'lerden 1985'e: Kırgız Edebiyatında *Deideolojizasyon* Süreci ve Sovyet Rejimi Eleştirisi

Kırgız edebiyatında modern anlamda ilk ürünlerin verildiği başlangıç dönemi yılları Sovyetler Birliği'nin oluşum devrine tesadüf ettiği için rejim eleştirisi Çarlık Rusya'ya, Çarlık'ın siyasetine ve Çarlık Rusya'ya ait yönetici ve organlara yöneliktir. Bu döneme ait bilinen ilk örneklerden *Acar, Erksiz Kündördö* povestleri ve *Kaygıluu Kakey* piyesi gibi çeşitli eserlerde görüldüğü üzere özellikle kız çocuklarının değersiz görülerek mal gibi satılması, Çarlık döneminin sömürü siyaseti ve sınıf çatışması eleştirilmiştir. Bu eleştiri yeninin inşası için eskinin reddini ve bu anlamda eski dönemin adaletsiz uygulamalarını içermektedir. Ancak bununla beraber S. Cigitov'un (1984, s. 150-156) ifade ettiği gibi Kırgız yazılı edebiyatının ilk kalemlerinin Çarlık eleştirisinin, eğitim, cehalet, kız çocuklarının durumu ile ilgili meseleleri ele alışlarında nispeten Kazak ve Tatar edebiyatlarının tesiri olduğu ve bu bağlamda bazı yazarların eserlerinde ceditçi düşüncenin etkili olduğu söylenebilir. Sovyet rejimi eleştirisinin belirgin olarak görülmeye başladığı yıllar ise *destalinizasyon* (1956) dönemine tesadüf eder. Bazı eserlerde doğrudan eleştiri olmasa dahi sosyalist realizme getirilen farklı yorumlamalar Stalin'in ölümü (1953) ile değişmeye başlayan bu bakışın bir göstergesidir.

1956'da Komünist Parti'nin XX. Kongresi'nde Kruşçev'in konuşması değişimin ilk işaretlerinden biridir. Söz konusu kongrede Stalin'in siyasetinin eleştirildiği görülmektedir ve neticesinde özellikle 1937-1938 olmak üzere Stalin devrinde haksız yere "halk düşmanı" olarak tutuklanan, sürgün edilen ve öldürülen aydınların aklandığı görülmektedir. O. Figes'in (2011, s. 633) da ifade ettiği gibi Kruşçev'in bu tavrı yönetsel şahsî kaygıları ve iktidar girişimi ile ilintilidir. Ancak gizli oturum olarak düzenlenen kurulun detayları kısa sürede resmî kurumlara, üniversite ve okullara, parti üyelerine ulaşmıştır. Sovyet sisteminin sorgulanabilir oluşu fikirlerini beyân etmek isteyen gençlerin, kamplarda suskunluğa gömülen mahkûmların korkularını azaltmada etkili olmuştur (Figes, 2011, s. 635-636). Bu gelişme Kırgız edebiyatında dönemin edebî anlayışına da tesir etmiştir fakat edebî baskı kırılmamış yalnızca bazı yazarlar kalemlerini Sovyet estetiğinin sınırlarının dışına çıkarmaya çalışmıştır. O. İbraimov'un (2013, s. 23) da aktardığı gibi bu süreçte yalnızca edebiyatta değil diğer kültür ve sanat faaliyetlerinde de söz konusu serbestlik etkili olmuştur.

Ancak dönemin dikkat çeken edebî gelişimlerinden birisi II. Yazarlar Birliği Kongresi'nin gündemini de oluşturan konfliktsizlik/çatışmasızlık teorisidir. K. Simonov'un 1949'da sunduğu "Sovetik Dramaturgiya cana Teatr Sınıının Mildeti(Sovyet Tiyatorsu ve Tiyatro Eleştirisinin Görevleri)" başlıklı bildirisinde bahsettiği söz konusu teori, ciddi olarak 1952'lerden sonra daha da öne çıkmış ve 1954'te gerçekleştirilen Sovyet Yazarlar Birliği II. Kongresi'nin ana gündemi olmuştur. Söz konusu teori yapay, otomatize edilmiş bir propaganda edebiyatını oluşturan ve güçlendiren bir nitelik taşımaktadır. Sınıf çatışmalarına karşıtlık, okumaya/bilime çağrı vb. temalardan uzaklaşan edebiyat, bu teoriyle Sovyet insanın huzurlu, kusursuz ve sorunsuz hayatını dile getirmiştir (Asakeyeva, 2015, s. 487-490). Bu sebeple sonraki yıllarda da benzer bir ideolojik güdüm destalinazyona rağmen hâkim olmaya devam etmiştir. Örneğin, 1960'lı yıllarda Aman Saspayev "Sarala İt" adlı bir eseri ile sosyalist Kırgız eleştirmenler tarafından ağır eleştiriye maruz kalmış ve bu eseriyle Sovyet insanını köpeğe benzetmekle suçlanmıştır. 1965'te bu tür eser veren yazarlara karşı başlatılan eleştiri furyası

için “Genç Yazarlar Danışma Meclisi” adıyla toplantı düzenlenmesi⁸ sürecin henüz nispi olarak değişmeye başladığını ve Stalin’in ölümünün dahi bu tahakkümü tamamen ortadan kaldırmadığını açıkça gösterir. Bu husus siyasi konjonktürle doğrudan ilintilidir. Çünkü 1964 sonrası Brejnev döneminde Kruşçev dönemindeki nispi rahatlama süreci ortadan kalkmaya ve Stalin’in şöhreti yeniden canlandırılmaya başlamıştır. Bu korku ve sindirme siyaseti ile açığa çıkan pasiflik, sosyal normlara dönüşmüştür. Brejnev’in benimsediği ve sürdürdüğü bu tavrın somut bir örneği 1965’de parti önderliğince şatafatlı biçimde Kızıl Meydan’da askeri geçit ile kutlanılan ve resmî Sovyet bayramına dönüşen Zafer Günü’dür (Figs, 2011, s. 645-658). Dolayısıyla bu dönemin edebî ürünlerinde de ideolojik güdüm kendini göstermeye devam etmiştir. Bu sebeple söz konusu yıllarda henüz sosyal yaşama açıkça nüks edememiş olan rejim karşıtlığı, edebî süreçlerde de benzer şekilde daha örtük bir varlığa sahiptir. Ancak D. Asakeyava’nın (2015, s. 501-518) da ifade ettiği gibi “Altmışınçılar (Altmışlılar)” olarak adlandırılan edebî nesille beraber sistemin sert uygulamalarına rağmen totaliter rejime eserlerindeki sembollerle dolaylı veya doğrudan bir karşı çıkış söz konusu olmuş ve özellikle Cengiz Aytmatov, Mar Bayciyev, Kazat Akmatov, Kubatbek Cusubaliyev, Murza Gaparov, Omor Sultanov, Colon Mamıtov gibi yazarlar sosyalist realizme rağmen yeni bir edebî arayışa başlamış, sosyalist realizmin dayattığı kalıplardan uzak derin ve evrensel bir edebî dünyaya yönelmiştir.

Bu dönem eserlerinde rejim eleştirisinin varlığına rastlanan yazarlardan biri olarak Murza Gaparov’u örnek vermek mümkündür. 1950’lerin sonunda ilk eserlerini yayımlamaya başlayan Gaparov’un eserlerinde doğrudan rejim eleştirisi bulunmamakla beraber ele aldığı temler ve sosyalist realizme olan bakışıyla Gaparov, Kırgız edebiyatında rejimin tahakkümünün sanatçılar üzerindeki etkisinin değişmeye başladığının önemli göstergelerindendir. Çünkü K. Göz’ün (2015, s. 104) de aktardığı gibi Gaparov’un kolhozlaştırma çalışmaları sırasında ailesine ait mülklerin kamulaştırılması ve sonrasında yaşadığı zor dönemler XX. Komünist Parti Kurultayını anlamlandırmasını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Göz, Gaparov’un sistemi eleştirdiği en göze çarpan eserinin “Beyaz tren” olduğunu vurgular. Akun adlı genç bir öğretmenin göreve başladığı dağ köyü Pamir’deki yaşamı konu edinen eserde, hayatın Sovyet devri olmasına rağmen harap bir hâlde olmasına dikkat çekildiğini belirtir. Devrimci romantizmini gerekli kılan sosyalist realizme ters olarak buradaki harap olmuş hayat detayı sunulan olumlu dünyanın değişmeye başladığının göstergesidir. Bu konuda daha açık bir örnek olarak Aşım Cakıpbekov’un *Aygaşka* hikâyesi verilebilir.

Cengiz Aytmatov’un eserlerini Rusçadan Kırgızcaya çeviren ve aynı zamanda hikâyeciliği ile de tanınan Aşım Cakıpbekov’un *Aygaşka* (1960) adlı hikâyesi, Sovyet rejiminin kolhozlaştırma ve kültürel unsurların yozlaştırılma politikasını eleştirel biçimde konu edinmesi ile kanonik söylemin dışında bir örnek olarak önem taşır. Göz’ün (2020, s. 80) de ifade ettiği gibi yazar adı geçen hikâyede at kültürünün Sovyetler tarafından yok edilme çabasını eleştirmiştir. Kırgızlarda *dört tülük hayvandan* biri olan at, doğum, düğün, ölüm olmak üzere hayatın her aşamasında vazgeçilmez bir unsur olarak yer edinmiştir (Dıykanbayeva, 2017, s. 134). Hikâyede atın önemi ve kolhozlaştırma sürecindeki durumu gözler önüne serilmiştir. *Aygaşka*’nın sahibi Kılıçbek, kolhozlaştırma döneminde ve II. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli zorluklar yaşamış ve savaşın bitmek üzere olduğu dönemde yıllık planı gerçekleştirmediği gerekçesiyle kolhozdaki görevinden el çekirilmiştir. Yazarın bu konudaki eleştirisi “İşten atmakla kalsalar ya bütün malına mülküne el koyup kolhozun hesabına geçirmişlerdi.”

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. (Cigitov, 2006, s. 194).

(Cakıpbekov, 2020, s. 119) cümlesinde açıkça görülmektedir. Gaparov gibi Cakıpbekov da kolhoz sisteminin özel mülkiyete karışmasını eleştirir. Kılıçbek'in oğlu Sarıbek ile kendi menfaatleri uğruna değerlerini hiçe sayan insanları gözler önüne serer. Nitekim arka planda asıl eleştiri Sovyet sisteminedir. Göz'ün (2015, s. 106-108) de belirttiği gibi yazar Sarıbek ve kolhoz üzerinden sistem eleştirisi yapmıştır. O dönemde bu eleştirisinden ötürü kitabına *Aygasha* hikâyesinin alınmadığını belirten yazar, "inanmadığım bir şeyi nasıl anlatabayım" sözleriyle o dönem edebiyatına hâkim Sovyet güdümüne karşı gelişini ortaya koymuştur. Cakıpbekov'un *Aygasha*'sında da Aytmatov'un *Gülsarat*'ında da benzer biçimde at üzerinden rejim eleştirisi yapılmıştır. At her iki eserde Kırgız kültürünü sembolize ederken kolhozlaştırma Sovyet politikasının bir parçası olarak eleştirinin odağıdır.

Kırgız edebiyatına farklı bir soluk getiren ve onu dünyaya tanıtan Cengiz Aytmatov'un ilk dönem eserlerinin aksine *Gülsarat*'tan itibaren Sovyetlerin sömürü politikasına karşıt eser vermeye başladığını ifade eden H. Kara (2011, s. 121), yazarın sonraki eserlerinde rejime ait değerlerin muğlaklaşmaya başladığı ve söyleminin açık bir eleştiriye dönüştüğünü belirtir. Nitekim Cengiz Aytmatov'un *Gülsarat (Elvada Gülsarı)* (1967) povesti Sovyet rejiminin çarpık yanlarını eleştiren bir eserdir. Ükübayeva'nın (2018, s. 45) da ifadesiyle söz konusu roman Sovyet Devrimi'nin kolhozlaştırma, planlama, merkezileştirme gibi süreçlerle yabancılaştığını ve emekçilere zulmeden totaliter bir bürokratik mekanizmaya dönüştüğünü ele alır. Eserde Tanabay'ın kardeşi Kulıbay, *kulak* olarak suçlanarak çalışma kamplarına gönderilmiş ancak Tanabay o dönemde henüz Sovyet rejimindeki bu çarpıklığı fark etmemiştir (Özyurt, 2023a, s. 125). Kulıbay ise eserin başından itibaren sosyalist ideolojinin gerçekleşmeyen vaatlerinin çetelesini tutan biridir (Özyurt, 2023b, s. 158). Başlangıçta Sovyetlere ve rejime koşulsuz güveni ile öne çıkan Tanabay'ın partinin yılmaz savunucusuyken bir anda "halk düşmanı" olduğu gerekçesiyle partiden ihraç edilmesi, Aytmatov'un anlatılarında değişen ideolojik söylemin net bir örneğidir. S. Azap da (2023, s. 244-245) romanda "kolhoz, Tanabay, Gülsarı, zincir ve iğdiş edilme" gibi metaforik öğelere dikkat çekerek romanı Stalinizmin bir eleştirisi olarak değerlendirir. Eser, Türk halklarının özellikle Stalin devrinde yaşanan sürgün, açlık ve savaşlar ile yok edilmek istenmesinin bir görünümünü verir. R. Korkmaz da (2009, s. 303) eseri bu yönüyle toplumsal dönüşümler sonrası halkın yaşadığı bir hayal kırıklığı olarak değerlendirir. Nitekim o dönemde Bolşevizme inanan pek çok insan bu hayal kırıklığını gerçekten yaşamıştır ve bu husus diğer Türk boylarının edebiyatlarında da ele alınmıştır.

Sovyet politikasının bir sonucu olarak kendi değerlerine yabancılaşan kişilerin eleştirisi ise Aytmatov'un *Ak Keme* (Beyaz Gemi) (1970) povestinde dikkat çeker. Özyurt'a göre (2024, s. 652) yazarın *Gülsarat*'da kullanmaya başladığı bu eleştirel söylemi, *Ak Keme* ile devam eder. Yazar, Sovyet okullarında tek tip insan yetiştirme odaklı verilen ideolojik eğitimin insan hayatı üzerindeki zararlarını ele alarak eleştirisini ortaya koymuştur. Yazarın bu eleştirisi *Kılım Kartaar Bir Kün* (Gün Olur Asra Bedel) romanında mankurtluk üzerinden verilir. Korkmaz'ın belirttiği gibi (2004, s. 21) Sovyetler hayalî cennet vaadi ile öz kültürüne ve kimliğine düşman mankurtlar yetiştirmiştir. Romandaki Sabitcan gibi kişiler kendiliklerine ihanet etmiş, kendiliklerini reddeden ve Öteki'ne sarılan yabancılaşmış tiplerdir. Yazarın bu romanın içerisinde bir bölüm olarak yazdığı fakat siyasi gerekçelerle ayrı yayımlamak zorunda kaldığı *Çingiz Handın Ak Bulutu* (Cengiz Han'a Küsen Bulut) adlı povestinde Tansıkbayev'in insanı rejimin bir yakıtı olarak gören zihniyeti üzerinden rejime ve bu tür fikre sahip insanlara bakışını ortaya koyar. Romandaki Abutalıp'in kaderi ile repressiya kurbanı babası Törökül Aytmatov ve tüm repressiya kurbanlarının kaderini gözler önüne serer. Asakeyeva'nın (2015,

s. 509) belirttiği gibi Cengiz Aytmatov'un ilk edebî eserlerinden itibaren deideolojizasyon sürecine katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

Kırgız tarihî romanının önemli örneklerini veren Tölögön Kasımbekov'un "Bozkurt" hikâyesinde de benzer eleştiri dikkat çeker. Kasımbekov'un bu hikâyesi Sovyetler başta olmak üzere tüm totaliter rejimlerin insanı köleleştirmesinin bir eleştirisi olarak okunabilir. O. Söylemez vd. (2016, s. 79) adı geçen hikâyede kurttan köpeğe dönüşümü/ontolojik kopuşu Türk halklarının mankurtlaştırılması üzerinden yorumlar ve hikâyede canlı canlı derisi yüzülen bozkurdu Stalin repressiyası kurbanları ile özdeşleştirir. Nitekim kurt, Türk kültüründe önemli bir hayvandır. A. İnan'ın (1987) ve B. Ögel'in (1993) verdiği bilgilerden hareketle, kurttan türeyiş efsanelerinde ve Türk destanlarında kurdun yol gösterici, rehber ve güç/kudret göstergesi olduğunu söylemek mümkündür. Türk boylarının çeşitli folklorik ürünlerinde de güç, bağımsızlık ve asalet sembolü olan kurt (Bayram, 2006, s. 22), *Manas Destanı*'nda⁹, Kırgız atasözlerinde ve çeşitli inanış ve uygulamalarında kutsallığı ile öne çıkar. Hikâyede yazarın "Kurdu ehlileştiremezsin." (Kasımbekov, 2019, s. 182) ifadesinde görüldüğü üzere köpeğin ehlileştirilmesine karşın kurdun hiçbir durumda başka bir tahakküme boyun eğmediği ve Kendi'ni koruduğu mesajı verilir. Nitekim Ögel'in (1993, s. 45) de belirttiği gibi kurdun ehlileştirilemeyen bir hayvan oluşu ona ayrı bir değer atfetmektedir. Bu yönüyle hikâye Sovyetlerin kolonyal politikasına eleştirel bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ancak Kasımbekov'un bu eleştirisi yayımlandığı dönemdeki tahakkümden ötürü örtük biçimde okura verilmiştir. Kasımbekov'un *Singan Kılıç* (1966) adlı tarihî romanının ardından *Cetilgen Kurak* (1976) adlı rejimin otoritesinde kaleme aldığı romanı yazması bu eleştirinin alegorik oluşunu daha anlaşılır kılmaktadır.

Sovyet dönemi Kırgız edebiyatında komünizmin topluma benimsetilmesi için komünizm ve komünistlerin propagandası çoğu yazar tarafından güdümlü edebiyatın bir gereği olarak ele alınmıştır. Nasıl iyi bir komünist olunur sorusunun cevabının verildiği bu eserlerde yalnızca olumlu kahramanlar ile değil olumsuz kahramanlar aracılığıyla da bu propaganda desteklenmiştir. Buna göre komünizmin temel değerlerine uymayan, kişisel çıkarlarına göre hareket eden kişiler eleştirilmiştir. Nitekim Sovyetler kolektif bir millet bilinci oluşturmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla bahsi geçen olumsuz komünistlerden bazıları ideal Sovyet insanının yaratımını destekler nitelik de taşımaktadır. Ancak bunun aksine komünizmin ve Sovyet rejiminin kötüye kullanılması hususunda bazı yazarlar farklı bir eleştirel söylem benimsemiştir. Bu söylem bazı yazarların kaleminde rejime yönelik bir eleştiri olarak okunabilir. Örnek olarak Kazat Akmatov'u ve Aman Saspayev'i vermek mümkündür. Akmatov'un, 1970 yılında yayımladığı ve sosyalizmin Kırgızistan'daki başlangıç devrini konu alan *Mezgil* (Zaman) romanında yazarın olumsuz komünist kahramanlar üzerinden rejim eleştirisini görmek mümkündür. Ayrıca eser, eski-yeni arasındaki mukayese ve yeninin kabul edilme sürecine dair psikolojik bir bakış da içermektedir. Roman, yayımlandığında dönemin sert eleştirisine maruz kalmış¹⁰ ancak Kenesbek Asanaliyev gibi önemli edebiyat eleştirmenleri ise esere gerektiği değeri vermiştir (Kalyeva, 2017, s. 671-672). Romanda yazar her ne kadar sovhöz kuruluşu ve gelişimini konu ediniyor gözükse de romanın bu detaylarını siyasi bir eleştiri olarak okumak mümkündür. A. Sadıkov'un (2012, s. 275) aktardığına göre romanın önemli kişilerinden Koşoy siyasi eleştirinin romandaki sesidir. Sadıkov'a göre Koşoy ile ilgili

⁹ Bk. (Yıldız, 1995).

¹⁰ Özellikle romanda önemli kahramanlardan biri olan Rus kahraman Krasin'in 1916 Ürkün İsyanı'na ilişkin pişmanlığı dönemin sanat anlayışı ile ters düşmektedir. Bk. (Kalyeva, 2017, s. 675-666).

verilen detaylar *kızıl kırgın* ile ilişkilendirilebilir. Bu bilgilere dayanarak A. Şener de (2022, s. 169) Koşoy'un romanda Sovyet döneminin trajik ve adaletsiz tarafını gösterdiğini ifade eder: "*Koşoy Alamanov, dönemin dürüst, çalışkan fakat tek bir sözle hayatları yerle olan masum insanların tipik bir görünümüdür.*" Sovhoz başkanı Koşoy'un haksız yere görevden alınması ve hapse atılması hadisesi repressiya sürecine işaret etmektedir. Ancak bu eleştiri daha eserin yayımlandığı dönem itibarıyla daha örtük olarak okura aktarılır. Yazarın eserine ilişkin aldığı eleştiriler ile söz konusu ele alınan detaylar, Stalin'in ölümüne rağmen edebiyatın rejim ile ilişkisini alımlamak adına oldukça açıklayıcı niteliktedir. Nitekim bu korku Stalin'in Sovyet yazarları için söylediği "*insan ruhunun mühendisleri*" (Samaganov, 1951, s. 31) ifadesinin yıllarca nasıl karşılık bulduğunu gösterir. Ancak buna rağmen Akmatov'un kaleminin sosyalist güdümlü olan diğer yazarlardan farklı olduğu açıkça görülmektedir. Örtük de olsa dönemin siyasi anlayışını eleştirmesi kayda değer bir husustur ve ayrıca kalemin değişen özgür sesinin de bir işaretidir.

Aman Saspayev'in ilk olarak *Partorg* (Parti Sekreteri) (1977), daha sonra *Too Çabalekeyi* (Dağ Kırangıcı) (1989) adıyla yayımladığı romanının başkışisi Sagın üzerinden Sovyet devrindeki edebî eleştiri anlayışına olumsuz bakışı, Kırgız edebiyatında Sovyet eleştirisinin başka bir görünümüdür. Asakeyeva'nın (2015, s. 527) aktardığı bilgilere göre 1972 yılında Sovyet edebiyatında komünist imajının nasıl olması gerektiği tartışma konusu olmuştur. Tiflis, Aşkabat, Frunze şehirlerinde yazar ve eleştirmenlerce gerçekleştirilen toplantılarda o günün şartlarına uygun komünist imajı oluşturulmak esaslanmıştır. Sagın bu amaçla oluşturulmuş kişilerdendir. Ancak eserin aldığı eleştiriler sonrasında yeniden yayımlanması ile bu amacın yerini rejime karşıt bir bakışın aldığı açıkça görülür. Saspayev, romanın yeni versiyonu olan *Too Çabalekeyi*'nde Sagın'ı kendisi gibi yazar olarak yaratmıştır. Sagın gençken yazdığı bir şiirden dolayı ağır bir eleştiriye maruz kalır ve bunun sonucunda işini ve sevgilisini kaybeder. Hatta sevgilisinin babası gazetede Sagın'a dair bu eleştiriye gördüğünde kızını Sagın'dan zorla ayırır. Romanın ilk versiyonunda tek cümlelik yer alan bu hususun, ikinci versiyonda ayrıntısıyla okura sunulması yazarın ideolojik eleştirisinin ferdî boyutlarını ortaya koymaktadır (Şener, 2022, s. 140). Sagın her ne kadar Sovyet tipini imlese de yazar o döneme dair eleştirisini satır aralarında okura sunmuştur. Haksız yere suçlanan pek çok aydının trajedisini Sagın'ın iş ve sosyal hayatında kaybettiği itibarı üzerinden okumak mümkündür. Nitekim eserde yer alan "*Üreticiliği olması gerektiği konuma getirmek için yazılan romanların kahramanlarından olmaya niyeti de yok*" (Saspayev, 1989, s. 6) ifadesi yazarın sosyalist realizme karşıt bakışını ortaya koymasından dolayı değerlidir. Yazarlara yönergesi verilen ve bu doğrultuda eser vermeleri beklenen sosyalist realizm edebî akımına göre emek övgüsü başta roman yazarının sonrasında roman kahramanının ilk görevlerinden biridir. Ancak bu durum yazarın ve kahramanın iktidarını kısıtlar ve onu rejimin çizdiği sınırlara mahkum kılar. Bu bakımdan yukarıda verilen alıntı edebî verimliliği ve niteliği kısıtlayan sosyalist realizme ve dönemin rejimine karşıt bir fikri imlemektir.

1985 Sonrası Kırgız Edebiyatında Sovyet Rejimi Eleştirisi: Özgür Kaleme Doğru

1985'te Sovyetler Birliği Genel Sekreteri olarak göreve başlayan Mihail Gorbaçov dönemi edebiyat ve politika ilişkisinin evrildiği bir süreç olarak önem taşımaktadır. Stalin'in ölümünün ardından nispi olarak azalmaya başlayan merkezin halk üzerindeki tahakkümünün Gorbaçov'un glasnost ve yeniden yapılanma siyaseti ile daha da esnek hâle geldiği görülür. İbrahimov'a (2013, s. 319) göre Gorbaçov'un bu politikası Sovyetler Birliği'nde genel bir krize yol açmış, Sovyet ideolojisinin temellerini sarsmıştır. Bu süreç, özellikle sosyalist realizmin 1960'larda klasik görünümünden farklılaşmaya başlaması hususuna hız kazandıran bir ivme

olarak değerlendirilebilir. Asakeyeva'nın (2015, s. 530) ifade ettiği gibi bu siyasi değişim açık olarak sosyalist realizm metodundan vazgeçildiğinin bir göstergesidir. Özellikle 1980'lerden sonra bireysel temlere kapısını açan edebiyatta fikirsel mahiyette de bir özgürlük hâkim olmuştur. "Altmışınçılar (Altmışlılar)" olarak adlandırılan neslin başlattığı edebî özgürleşme süreci Gorbaçov'un politikası ile daha üst bir boyuta taşınmış, toplumsal ve ekonomik hayattaki düzenlenmeler edebiyata da aks etmiştir. İbraimov'un (2013, s. 317-318) belirttiği üzere bu süreç, SSCB'deki genel krizi, Cusubaliyev'in, Aytmatov ve Akmatov'un yenilikçi romanlarını, Kırgız şiirinde ekspresyonizm ve empresyonizmin akımlarının varlığını, çeviri faaliyetlerinin hız kazanmasını ve 1986 Isık Göl Forumu ile ayrıca önem arz etmektedir.

Bu dönemde daha önceki dönemlerde unutturulmuş tarihî ve edebî şahsiyetler, konuşulmamış konular gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır. 1987'de Kırgızistan Komünist Parti Genel Sekreteri Absamat Masaliyev'in parti üyeleri ile yaptığı konuşmasında Moldo Kılıç ve Kasım Tınıstanov'un edebî miraslarının yeniden gözden geçirilmesi, Tügölbay Sıdıkbekov'un Kırgızcaya ilişkin görüşleri vb. meseleler gündeme gelmiştir. 1989'da Komünist Parti'nin aldığı kararla Kırgız edebiyatı ve tarihinin önemli şahsiyetlerin göz ardı edilen değerleri yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır (Artıkbayev, 2003, s. 71-72). Ayrıca M. Cumayev'in (2012, s. 9) aktardığına göre bu yıllar itibarıyla edebiyatın gelişimi için türler ve estetik değerleri, çeviri faaliyetleri üzerine *Ala Too* dergisinde çeşitli yazılar yayımlanmaya başlanmıştır. Bağımsızlıkla birlikte ise siyasi alanda yaşanan özgürlük edebiyata daha açık biçimde yansımış ve merkezin yazarlar üzerindeki otoritesi büyük oranda azalmıştır. Öte yandan İbraimov'un (2013, s. 412-443) aktardığı bilgilere göre bağımsızlık sonrası süreçte edebî verimlilik yaşanan ekonomik krize paralel olarak azalmış, "Ala-Too", "Literaturniy Kırgızstan", "Kırgızstan Madaniyatı" gibi yayın organları glasnost ve perestroyka yıllarına kıyasla daha seyrek yayımlanmaya başlamıştır. Ancak buna rağmen dönemin belirgin özelliği İbraimov'un da ifade ettiği gibi Sovyet politikasının güçlü silahı olan ideolojik ve stilistik birliği temsil eden yapının sona ermesidir. 1995 yılında Manas'ın 1000. yıl kutlamasının yapılması, edebî eserlerde ideolojik yasaklamaların ortadan kalkmasıyla kendi geçmişine ilgi duyan halkın beklentilerini karşılayan içerikte eserler verilmesi ve buna göre Kasım Tınıstanov gibi repressiyaya uğramış yazarların, önemli tarihî şahsiyetlerin hayatlarını, geçmişte yok sayılan tarihî olayları, ana dilin ve vatanın önemini ele alan eserlerin ortaya çıkması bu sürecin genel bir portresini sunmaktadır.

Bu dönemde yazarın metin üzerindeki hâkim otorite olduğu ve edebî metni geçmişteki kara propagandaları veya yaratılmış tarihî olayları düzeltmek adına dönüştüren isimlerin başında Kazat Akmatov gelmektedir. Kazat Akmatov'un 1989'da yayımladığı *Kündü Aylangan Cıldar* (Güneşi Dolaşan Yıllar) romanı bu yıllarda kalemin özgürleşmeye başladığının en önemli göstergelerinden biridir. Akmatov'un *Mezgil* (Zaman) romanında Koşoy'la daha örtük biçimde ortaya koyduğu politik söylemine nazaran bu eserde daha açık bir eleştiri söz konusudur. Artıkbayev'in belirttiği gibi (2013, s. 628) eserde her ne kadar Stalin'in adı geçmese de eserin eleştirel söylemini Stalin'in politikası oluşturur. Roman 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyet rejiminin ilk dönemlerini konu edinir. Yazar bu süreçte Kırgız kimliğinin nasıl ortadan kaldırılmak istendiğini açık olarak okura sunar. Destan anlatıcısı olma süreci ve destan anlatımının halk ve anlatıcı için önemi aktarılır. Nitekim N. Temur'un (2011, s. 150-161) da ifade ettiği gibi Sovyet döneminde *Manas Destanı* tehlike olarak görülmüş ve pan-Türkist öğelerden oluştuğu gerekçesiyle belli bir süre yasaklanmıştır. Destan üzerine yapılan çalışmalar neticesinde 1958'de destanın kurama varyantı dahi oluşturulmuştur. Söz konusu roman bu gerçekliğe değinir ve destanın ve destan anlatıcılarının rejim için bir tehlike olarak görülmesini konu edinir. Romanda Ceztañday sülalesinden bahsedilir ve bu sülalede destan

anlatmayan, şiir, koşuk söylemeyen hiç kimse yoktur. Çin'in zulmünden dolayı Cezañday sülalesindeki herkes yok edilmiştir. Bu detayların anlatıldığı kısımda bir aksakalın: "...hepimizin başına şire giydirerek mankurt yapacağı benziyorlar, aklımızı kaybedeceğimize, bu dünyada yaşamadan hep birlikte yok olalım, kaçalım dedi. Birimiz bile sağ kalsak soyumuz tükenmeden özgürlüğü anımsatan şiirlerimiz kaygılı halka bir dayanak, düşmana bir yemin olmaz mı?" (Akmatov, 1989, s. 22) sözleri Sovyet rejiminin kolonyal politikasının açık bir eleştirisi ve görünümüdür. Korkmaz'ın (2004, s. 193), mankurtluğa dair "20. yüzyıldaki robot-insan tasarımının mitik nüvesi" şeklindeki değerlendirmesi bu bakımdan önemlidir. *Gün Olur Asra Bedel*'de olduğu gibi şire ile bilincin yok edilmesi *Kündü Aylangan Cıldar* romanında da açıkça tarif edilir.

Romanda destan anlatıcısı Caysañ komünist partiden çıkarılır. Caysañ'ın başından geçenlerin anlatıldığı bölümlerde "Eğer Kırgız Manas'ını dinlemezse özünü yitirir, birbirini tanımadan, üvey olup kalır diye huzurum kaçıyor." (Akmatov, 1989, s. 99) ifadesinde de görüldüğü üzere *Manas Destanı*'nın Kırgızlar için önemi vurgulanır. Nitekim Manas Kırgız'ın ruhudur. Romanda bu dönemde Komünist partide önemli yerlere gelebilmek için eskiye dair ne varsa bırakmak gerektiği de konu edilir ve Manas'ın yasaklanması şu sözlerle örneklendirilebilir:

"-Manas değil sadece, Semetey'i de bırakıyoruz. Ben bir yıldan beri bu konuda ağzımı hiç açmadım.

-Kim dedi size bırakın diye?

-Birinin söylemesine gerek yok, kendin hissediyorsun. Geçenlerde köyde komsomol toplantısı oldu. Boz üyelerinizi¹¹ yakıp yok edin, tuğladan evler yapın dediler. Geleneksel dış giysilerinizi, baş giyimlerinizi bırakıp yeni kıyafetler giyinmelisiniz dediler. Yeni şarkılar öğrettiler ve sonrasında hepimize:

Kızıl bayrağı ele alıp,

Sırayla yürürüz

Eski zamanın sahiplerini

Kırıp, yok ederiz!..." (Akmatov, 1989, s. 125).

Nitekim yukarıda alıntıyla da özetlendiği gibi Akmatov, Kırgızların benlik unsurlarının, geleneksel öğelerinin nasıl yok edildiğini bu romanla açıkça gözler önüne sermiştir. Türk'ü var eden tüm kimlik unsurları yok edilerek yeni bir Sovyet kimliği yaratılmıştır. Eserde bu husus açıkça ele alınmıştır. Nitekim bu olaylardan sonra Caysañ her şeyi unutarak Sovyetlerin tahakkümüne girmeyi denemiş ancak bunu başaramamıştır. Çünkü manasçılık onun yalnızca geçmişi değil, varoluş sebebidir.

Romanda Caysañ gibi benzer soydan gelen Elebay'dan bahsedilir. Küçük yaşlardan beri destan anlatan ve babası da destancı olan Elebay Cezañday sülalesinden olduğunu gizleyerek kimliğini değiştirir. Babası zamanında manap¹² olduğu için suçlanmıştır ancak bundan asla çekinmemesi gerektiğini oğluna salık verdiği için Caysañ okulda manap çocuğu olduğunu söyler ve okula gelen müfettiş tarafından okuldan atılır. Bu isim ve soy hayatına mani olduğu için adını değiştirmek zorunda kalır. Nitekim babasının ve Caysañ'ın manap olduğu gerekçesi ile ötekileştirilmesi Sovyetlerin kolhozlaştırma politikasının bir yansımasıdır. Sovyet devrinde

¹¹ Geleneksel Kırgız çadırı.

¹² Bu kesimin Kırgızistan'da özellikle 1920'li yılların sonu itibarıyla sürgün yoluyla toplum ve devlet organlarındaki etkisini yok etmek amaçlanmıştır. Topyekün kolhozlaştırma politikasının bir parçası olan bu süreç Kırgızistan'da repressiyanın da bir görünümüdür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Altımışova, 2022, s. 893-895).

“manap, bay, kulak” gibi adlarla adlandırılan zengin kesim sosyalizme zararlı görülerek toplumdan tasfiye edilmiş ve bu hususun benimsetilmesi adına bu kişiler edebî eserlerde zengin sınıfı temsil eden olumsuz tipler olarak işlenmiştir. Akmatov’un bu romanı ise Caysaın’ın kaderi üzerinden bu siyasetin eleştirisini okura sunar. Yazarın bu eleştirisi sosyalist güdümün etkisinin edebiyatta azaldığının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yazar, sistemin yarattığı bu zihniyetin zararları üzerinden repressiya eleştirisi yapar ve bu bağlamda Caysaın’ın yaşadığı bu zorunlu dönüşüm kendisi tarafından şu şekilde ifade edilir: “Ceztañday sülalesi denilen ataerkil isimden kurtulmam gerekiyordu. Ondan kurtulup Sovyet insanı oldum. Bununla gurur duyuyorum. Kırgızların ilk bilim insanı ismi kötü bir isim mi? Ceztañday’ı ben onunla değiştirdim. Şimdi akademisyenim, namım var. Hükümet ve parti beni sayıyor, halk için hizmet ettim, daha da edeceğim!” (Akmatov, 1989, s. 36). Romanda Ceztañday sülalesinden geriye kalan ve kurtulan tek çocuk da böylelikle bir bakıma mankurt olmuştur.

Sistemin dayatmalarına boyun eğen Caysaın kimliğini göz ardı etmiş ve böylelikle haksız yere masum insanlara zarar vermiştir. Nitekim okul arkadaşı Capar’ı eski Kırgız hanlarından olan Balbay’ın adını taşıdığı ve o soydan geldiğini söyleyerek zarar görmesini sağlamıştır. Hocasının dahil olduğu “ortak alfabe” tartışmalarında pan-Türkist bilim insanı Atabekov’a karşı fikirler ileri sürmüştür. “Akademisyen Filolog Mar Partiden çıkarıldığınızdan haberiniz var mı? (...) Latin alfabesi için çabaladığınızdan cezaya çarptırıldınız.” (Akmatov, 1989, s. 185) sözleri ile durumu öğrenen Atabekov karşılaştığı suçlama ile hayrete düşmüştür. Romanın en önemli detaylarından olan bu iftira ve suçlamalar bir bakıma Stalin’in 1930’lu yıllarda hız kazandırdığı repressiya siyasetinin bir görünümüdür. Atabekov’un başından geçenler Kasım Tınıstanov’u hatırlatmaktadır. Tınıstanov’a benzer suçlarla haksız yere suçlanan Atabekov, romanda yazarın repressiyaya eleştirisini taşıyan önemli bir kişidir. Sovyetler Birliği’nde sansürün nispi oranda dahi ortadan kalkması tarihe geri dönülmesini ve geçmişte yaşanan olayları sahice okura sunulmasına imkân vermiştir. Bu bakımdan Kazat Akmatov adı geçen romanında 1930’lu yıllarda yaşanan zulmü, SSCB’nin sömürü siyasetini konu edinmiş ve gerçekleri anlatmıştır.

Seyit Cetimişev’in *Too Bulagı* (Dağ Pınarı) ve *El Arasında* (Halk Arasında) romanları da rejime ve rejimin organlarına bir eleştiri olarak okunabilir. Yazarın 1988’de yayımladığı *Too Bulagı* romanı yöneticilerin sistemi kötüye kullanmasını ele alır. M. Dıykanbay’ın (2021: 77) da ifade ettiği gibi yazarın bağımsızlıktan hemen önce bu eserleri yayımlamış olması eleştirisine imkân tanımıştır. *Too Bulagı* romanında başkişi Aman’ın sovhöz yaşantısı olumlanırken diğer yandan yöneticilerin sistemi kötüye kullanması eleştirilir. Nitekim benzer temler Sovyet dönemi Kırgız romanının temel karakteristiğidir. Örneğin, Nasirdin Baytemirov’un *Santa* romanında başkişi Santa’nın babası görevini kötüye kullanan çıkarıcı komünistler tarafından mağdur edilmiş hapse atılmıştır. Cetimişev’in bu romanında ise Aman’ın sovhözünde süt planına dair yolunda gitmeyen işlerden ötürü parti yetkilileri ile arası açılır. Hakkında gerçekliği olmayan şikayetler iletilir ancak romanın sonunda yeni bir görev ile başarısı takdir görür.

Seyit Cetimişev’in 1. cildini 1989’da, 2. cildini ise 2003’te yayımladığı *El Arasında* (Halk Arasında) romanı ise eğitim sisteminin geldiği olumsuz tabloyu okura sunar. Romanda eğitim sistemindeki bozuluklukların anlatılması bir bakıma rejime de eleştiri olarak değerlendirilebilir. Dıykanbay’ın (2021: 494) belirttiği gibi bağımsızlık öncesi ve sonrası iki farklı siyasî otoritenin hâkimiyetinde yayımlanan bu iki ciltlik romanda siyasî koşulların edebiyatı etkilediği açıkça görülebilmektedir. Yazar romanın başkişisi gazeteci Dıykanbek üzerinden rüşvet, ahlaksızlık ve haksızlık gibi o döneme hâkim sorunları konu etmiştir.

Romanda bir hikâye yazan Dıykanbek'in eserini basmak uğruna matbaada basılan kitaplarda siyasî öğeleri araştırdığı ve Sovyetlere karşı bu bilgileri kullanarak masum insanlara iftira attığının anlatıldığı bölümler geçmiş dönemde yapılan haksızlıkları göstermek adına önemlidir. Dıykanbek'in komünist partiye karşıt olarak bulduğu metinlerin Kırgız kimliğinin öne çıktığı şiirler olduğu görülmektedir. Kırgız millî duygularını öne çıkaran şiirlerin Komünist Parti'nin çıkarları ile çatıştığı fikri okura sunulur. Nitekim özellikle repressiya sürecinde bu tür eser veren kişiler hapse atılmış, öldürülmüştür. Sovyet devrine karşıt fikirlerde eser veren kişilerin eserlerinde bu tür öğeler çıkartılmış veya o eserler yasaklanmıştır. Dolayısıyla romandaki bu ufak detaylar oldukça önemlidir. Eserde işini kötüye kullanan Dıykanbek üzerinden olumsuz komünistler eleştirilmiştir ancak bu eleştiri doğrudan rejime veya parti yöneticilerine değildir. Akmatov'un eseri ile kıyaslandığında rejim eleştirisi daha yüzeyseldir.

Sultan Rayev'in 1989'da yayımladığı "Sotsyalistik Realizm" (Sosyalist Realizm) adlı hikâyesi Sovyet döneminin çarpık politikasını ironik biçimde eleştirir. Köye gelen NKVD görevlisinin ve Moynok kolhozunun konu edildiği hikâyede bir farenin SSCB bayrağını yemesi, köylünün eşlerini NKVD yetkilisinden gizlemesi ve ona bu konuda yalan söylemesi, farenin halk düşmanı olarak NKVD'ye şikayet edilmesi gibi detaylar rejimin parodik bir görünümünü okura sunar. Edebî mahkemelerde¹³ yargılanan edebî tipler gibi bu hikâyede de depodaki hırsız fare günlerce yargılanır. Yazarın söz konusu hususa bir gönderme yaptığı söylenebilir. Hikâyede farenin suçu, sorgulama süreci ve verilen ceza doğrudan repressiya sürecinin bir eleştirisi olarak okunabilir. Bir bakıma hikâyede halkı uğruna uğraşan fakat halk düşmanı olarak suçlanan repressiya kurbanları fare ile sembolize edilir.

Bugün biz fareye karşı adil bir muhakeme yapmak için buradayız. Bir hayvana karşı mahkeme örneği dünyada bulunmadığı için mahkemenin davalı ve davacı taraflarının hâkimleri yoracağını söylemekte yarar var. "Fare, ilçe sorgu hâkimleri tarafından yapılan sorguda suçunu bütünüyle itiraf etti." dedikten sonra bir kere öksürdü. "Yedi gün sorguya çekilen farenin halk düşmanı, yabancı bir ajan olduğu, Turancı olduğu tespit edildi. Şimdi söz hakkı adil hâkimde (Rayev, 2024, s. 99).

Yukarıda alıntılan ifadeler Sovyet döneminde Türk dünyasında yaşanan kıyımı açıkça gözler önüne sermektedir. Yazar güçlü kalemıyla olayın trajikliğini diğer eserlerinde de görüldüğü gibi sembolik bir aktarımla okura sunar. Hikâyenin devamında vatana tehdit olarak görülen farenin öldürülmesine karar verilmesi adına herkesin "ölüm, ölüm" diye haykırması suçsuz yere canından olan entelektüelleri ve onları suça sürükleyen rejimi ve rejimin tiranlaşan kölelerini işaret etmektedir. Fare depodaki tahılları yemekle, kamuyu zarara uğratmakla ve SSCB bayrağını ve Stalin'in portresini kemirmekle suçlanır. Ceza olarak ise gaz yağıyla yakılarak öldürülmesine karar verilir. Fakat fare bu cezadan kaçarak kurtulur ve yedi gün boyunca açlıkla mücadele ettiği için kendisini kütüphanede kitap kemirirken bulur. Hikâyenin diğer önemli detayı bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Fare cezasından kaçarken daha büyük bir ceza ve korku ile karşı karşıya kalır:

Karnı açtı. Kitabın kitap olmasına, tahlı gibi tadı olmamasına rağmen çıtır çıtır yedi. Karnı zil çalan farenin midesi bir süre sonra şişti. Bir iki tane kitabı yere düşürdü, hangi kitabı yediğini öğrenme niyetiyle cildinin yazısına baktı. Ciltte yazılı olanları heceleyerek okumaya başladı. Ciltte "Yosif Visaryonoviç Stalin" yazılıydı. Fare bu kelimeleri okuyunca sırtına yumruk yemiş gibi nefessiz kaldı. Ağzındaki henüz

¹³ Edebî mahkemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Buran, 2020).

erimemiş olan kâğıdı tükürdü, sırtüstü düştü ve ciyakladı. -Affedin yoldaş Stalin!
Affedin!... (Rayev, 2024, s.108).

Hikâyenin son kısmını oluşturan bu cümleler Stalin'in ölü bir lider olarak dahi o dönem hayatında yarattığı korkuyu anlamak adına oldukça önemlidir. Stalin ve dönemin katı politikası yıllar geçse de bir gölge gibi insanların üzerinde dolaşmaya devam etmiştir. Hikâyedeki bu detaylar Azerbaycan edebiyatının önemli ismi Elçin'in "Stalin'in Ölümü" hikâyesini anımsatmaktadır. Stalin ölse dahi ölü hâliyle bile hükmettiği toplum üzerinde bir hâkimiyet kurmuştur. S. Çonoğlu (2023: 48-49), bu hususu babasız kalmak sorunsalı üzerinden okur. Stalin'in despotizmine uğramış halkların bu otoritenin varlığından duydukları korkunun, Stalin'in yokluğu ile bulunduğu noktada yaşadıkları bocalamayı Rayev'in adı geçen hikâyesinde farenin Stalin'e dair kitabı kemirmekle beraber yaşadığı tereddüt ile benzetmek mümkündür. Korku ve bilinmezlik o dönem toplumu bireysel ve ontolojik bir sorgulamaya ve aidiyet arayışına itmiştir. Rayev'in hikâyesinde Sovyet döneminde yaşanan bu adaletsizlikler, totaliter rejim ve Tanrılaştırılan Stalin ve Stalin sonrası yaşanan toplumsal hususiyetler fare gibi mitolojide daha olumsuz anlamlara sahip bir hayvan¹⁴ üzerinden aktarılmıştır.

Sultan Rayev'in 1990'da yayımladığı *Kün Karmagan Bala* (Güneşi Tutan Çocuk) hikâyesi de Sovyet rejimi eleştirisi anlamında iyi bir örnek teşkil etmektedir. Yazar, hikâyede sistemin mankurtlaştırdığı kişilerin karşısında her şeye rağmen temiz kalabilen küçük bir çocuğu konu alır. Söylemez (2011, s. 95), hikâyede öne çıkan deli rüzgâr, sıçan, tilki ve diğer yırtıcı hayvanlar ile yazarın alegorik bir anlatım ortaya koyduğunu ve bu yönüyle örtük bir rejim eleştirisi yaptığını ifade eder. Nitekim Stalin diktasının tüm halkın üzerine bir gölge gibi çökmesine benzer olarak deli rüzgârın geleneğin sembolik mekânı olan mezarlıkta yaşayan sıçanları takip etmesinin, yazarın eleştirel tutumunun görünümü olduğu anlaşılmaktadır. Ana sıçanın her anını kollayan uyanık tilki ise bu eleştirinin başka bir odağıdır. Söylemez, tilki ile Sovyet dönemindeki fırsatçı komünistler arasında bir ilişki kurmuştur. Bunun yanı sıra yazar, hikâyede yer alan Basit Reis ve Mital ile de benzer bir eleştiri ortaya koymuştur. Mezarlığı yok etmeye çalışan altı adam ise Sovyet dönemi kimliksizleştirme politikasının bir yansıması olarak yer almaktadır. Basit, Kırgız değerlerini yok saymasıyla yazarın olumsuzladığı bir kahramandır. Mezarlığı bir mısır tarlasına çevirmeyi planlamış ve buna yönelik bir talimat vermiştir. Ona göre halk, herhangi bir yanlışa ses çıkarmayan, yalnızca seyreden bir topluluktan ibarettir. Bu sebeple kararını uygulamaktan çekinmez. Onun bu kararına karşılık ise "O mezarlıkta bizim atalarımız yatıyor. Kutsal bir mekâna mısır ekmek de neyin nesidir. Buna kim izin verdi? Devleti dolandırdıkları yetmedi bir de kutsallara saldırmaları başlı başına fecaattir." (Rayev, 2022, s. 59) diye bir rapor gelir. Dolayısıyla masum çocuğun "Ben güneşe bakabiliyorum" (Rayev, 2022, s. 44) sözleri de anlam kazanır. Bu bağlamda güneşi tutup eve getireceğim diyen küçük çocuk ile Basit Reis'in ölümünün denk gelişi ise eserin eleştirel söyleminin en iyi örneklerindedir.

Rayev *İrin* adlı hikâyesinde ise alegorik olarak bir sistem eleştirisi ortaya koyar. Tüm insanlığı saran bir irini konu edinen Rayev, hikâyede hem rejimin hem de tüm şehrin bu irinden arınmasını anlatırken diğer yandan halkın önemini vurgular:

Elleri irindi. Sonra kalktı pencereye yaklaştı, dışarı baktı. Kalabalık şapkalarını yukarı atıp yaşasın yaşasın diye bağıriyordu. O da içinden yaşasın yaşasın diye tekrar etti. İrini patladığı için hafiflemişti, bir acıdan kurtulmuştu, kendini öyle

¹⁴ Hayvanlı Türk takviminin ilk yılı fare yıldır. Bunun dışında fare dokunulmaması gereken, dokunulduğu takdirde ölümlerin onun aracılığıyla hayata döneceği düşünülen bir canlıdır (Kaya, 2007, s. 68). Yakut mitolojisinde de benzer biçimde kötü ruhların egemen olduğu bir hayvan olarak görülür (Dilek, 2014, s. 78).

hissediyordu. Bunca zamandır kendisine acı veren irinin patlaması, temizlenmesi için mi böyle olması gerekiyordu, dedi. İçinden yaşasın halk, yaşasın halk, diye devam etti.” (Rayev, 2022 s. 184).

Yazarın “irin” olarak insanın bedeninde biriken pis sıvıyla insanı alıkoyan, tutsak kılan ve acı çektiren hususları eleştirdiği görülür. İrinin patlaması ile insanın ve toplumun tüm bu kısıtlamalardan arınmasını kastetmektedir. 1991’de yayımladığı *Cancaza* (Tımarhane) romanında ise alegorik olarak Stalin diktasını ve o dönem rejiminin politikasını eleştirmiştir. Romanda akıl hastanesindeki yedi kişiyi konu edinen yazar, insan olmak ve insan kalmak arasındaki ince çizgiye değinir. Stalin rejimi insanı insan olmaktan alıkoyan, kendiliğini unutturan bir sistemden oluşur. Romanda bu sistemin açık eleştirisini iğnelerle herkese “kendini” unutturan ve yeni kimlikler kazandıran iri ve bıyıklı baş hekim üzerinden okumak mümkündür:

Tımarhanedeki iri yarı ve bıyıklı başhekim “sen delisin” demişti. İmparator da kafasını bile kaldırmaya gerek duymadan “evet, ben deliyim” diyordu. Bunu duyan odadaki bütün hastalar yerlere yatar kahkahayla gülerdi. Böyle yerli yersiz gülmenin ne demek olduğunu bilmeden bütün oda kahkahalara boğulurdu. Ama hiç gülmeyen birisi vardı. İri yarı bedenine sanki bir etiketmiş gibi yapışan bıyığı ile tımarhanenin başhekimi. Delilerin bu dünyada çekindiği tek insandı o.” (Rayev, 2018, s. 44).

Herkesi korkutan bu otorite, alegorik düzlemde Stalin’i işaret etmektedir. Yaptırdığı iğnelerle adını dahi hatırlamayan bu kişiler kendilerine baş hekimin verdiği yeni adlarla yeni kimlikler edinmiş ve yalnızca onun belirttiği sınırlar içinde yaşam hakkı elde etmiştir. Romanda yer alan sülfasalazın iğnesi, öz benlikleri unutturulan ve kimliklerine ait unsurları ele geçirilen Türk halklarına uygulanan mankurtlaştırma politikası ile benzeşmektedir. Baş hekimin tımarhanede koyduğu kurallara sorgusuzca uyan deliler, başına şire geçirilmiş mankurt tipini anımsatmaktadır. Dolayısıyla Stalin’in kolonyal politikasının alegorik eleştirisi olarak okunabilecek roman bu yönüyle Kırgız edebiyatında büyük öneme sahiptir. Yazar bu eserleri ile okuru düşünmeye ve öz benliklerini hatırlamaya sevk eder. Aynı zamanda bu roman ile okur, yalnızca eleştiriye erişmemekte, yazarın güçlü anlatımına da ulaşmaktadır.

Günümüz Kırgız yazarlarından olan ve Kırgız El Akını ünvanına sahip Anatay Ömürkanov’un “Kızım Menen Süylöşüü (Kızıyla Sohbet)” adlı şiiri komünizmin üzerine kurulu olduğu eşitlik ilkesine dair eleştirisi ile öne çıkar. Kallimci (2009, s. 152) şairin baba ve kız arasındaki diyalog üzerinden insanı zengin-fakir olarak bölmenin ve herkese eşit haklar verilecek diye vaatler vermenin olumsuzluğu üzerinde durduğunu belirtir. Baba-kız arasındaki bu konuşmada babanın kızının sorularına cevap verirken tedirgin oluşu yazarın eleştirisinin örtüklüğünü ortaya koyar. Her ne kadar bağımsızlık sonrası bir şiir de olsa Sovyet rejiminin halkın üzerinde yarattığı korku geçmemiştir. Şiirdeki kız bir bakıma günümüz Kırgız halkının sesidir. Baba ise Sovyet devrinde korku ile yaşamış, rejimin türlü politikalarına maruz kalmış ve şahit olmuş korkak bir adamdır. Kallimci, şairin de benzer korku ile yaşadığı için şiirde yanlışa doğru olarak Lenin’i işaret ettiğini ifade eder. Her durumda şiirde örtük bir rejim eleştirisi olduğu açıktır. Kızın babasına:

(...)

Korkpoçu kölököndön
taştacı münözündü
degendin bardığına kulday köngön

Korkma artık gölgenden
bırak bu özelliğini
denilen her şeyi köle gibi kabullenen
(Ömürkanov'dan akt. Kallimci, 2009, s. 153)

şeklindeki sözleri net biçimde bahsedileni özetler. Rejimin insanı köleleştiren anlayışına bir eleştiri söz konusudur. Günümüz Kırgız şiirinin önemli isimlerinden Baktıgül Çatırova'nın "Biz Kim Olmuşuz" şiirinde de şair, sosyal sınıfları eşitlik ilkesine bağlayan Sovyet rejimini eleştirmiştir (Çağdaş Kırgız Şiiri Antolojisi, 2022, s. 38).

Kırgızların önemli şairi Şayloobek Düyşeyev'in "Ene Tilin Unutkandar" (Ana Dilini Unutanlar) şiirinde kendiliğe ihanet edenler ve kendiliği tehdit edenler eleştirilmektedir. Bu noktada şairin eleştirisinin odağı kuşkusuz Sovyet rejimi ve Stalin'in politikasıdır. Şu mısralar Stalin'in Türk halklarına uyguladığı politikaya bir eleştiri olarak okunabilir:

Börk al dese başından kan alışkan,
Bödönödöy böcöndöp can bağışkan,
Ene tilin unutup mansap için
Eh, kançalar mañkurtka aylanışkan

Vur deyince öldüren
Bıldırcın gibi büzülerek otlakçılık yapan,
Ana dilini unutup makam için,
Eh, niceleri mankurta döndüler.
(Çağdaş Kırgız Şiiri Antolojisi, 2022, s. 65)

Dil, ruhun bir yuvası, bir sığınağıdır. Toplumu asimile olmaktan koruyan, yaşatıcı bir değer olan dil (Korkmaz, 2004, s. 151), şairin şiirinde kendi dönüş izleği olarak işlenmiştir. Dilin yok olmasını neslin de yok olması olarak değerlendiren Düyşeyev'in yukarıda alıntılanan mısralarında "mankurt" vurgusu önemlidir. Şiirin son mısrasında ise dilini kaybeden bir halkı kolsuz bacaksız bir insana benzeten Düyşeyev, bu noktada makam, mevki için rejimin aygıtı olan kişileri eleştirir. Kuşkusuz bu eleştiri sistemin kendisine de yöneliktir. Şair "Partiya menen süylöşüü" (Parti ile Söyleşi) şiirinde sistem eleştirisini daha açık biçimde ortaya koymaktadır:

"Kompartiya"
Cürögü tazalardı talkalagan,
Cüzükara adamdardı
Belet menen kalkalagan"
Calgan bele?
Sen nege unçukpaysın?
Keçee ele katarıñda çebelenip
Kamgaktay tegerenip,
Cötölsöñ cötölgöndör,
Tayısañ tayagandar,
Tak üçün,
Biylik üçün,
Tamanıñdı önkülöp calagandar,
Bügün nege el menen üñdöşalbay
El menen süylöşöalbay.

"Komünist parti"
Kalbi temizleri tepeleyen,
Yüzü kara adamları
Yücelten"
Yalan mıydı?
Sen niçin susuyorsun?
Daha dün etrafına üşüşüp
Kolayca etrafını saranlar,
Öksürsen öksürenler
Erisen eriyenler
Sınıf için
İktidar için
Tabanını öperek yalayanlar.
Bugün niçin seslenmiyorlar?
Halk ile konuşamıyorlar.

(Çağdaş Kırgız Şiiri Antolojisi, 2022, s. 66).

Yukarıda alıntılanan mısralarda sistemi ve sistemin peşinde çıkarları için koşan komünistleri eleştirmektedir. Özellikle 1985 ve sonrasında yazdığı şiirlerde açık eleştirisini ortaya koyan Düyşeyev'in mısralarında her iki dönemin mukayesesini okumak mümkündür. Komünist partinin halka sunduğu ve vadettiği hayatın realite ile uyumsuzluğu ve bu uğurda kendiliğini satan sözde komünistlerin eleştirisini yapan Düyşeyev, halkta geçmişte oluşmamış millet

şuurunu yerleştirmek istemektedir. Para ve makam uğruna rejimin taleplerine boyun eğen ve rejime teslim olan Kırgızları açıkça eleştirmiştir. Bayrakçı'nın (2022, s. 54) da ifade ettiği gibi yazar 1992 yılında yayımladığı *Kaydıgerlik* (Gönülsüzlük) isimli şiir kitabında yer alan "Kütüü (Beklemek), Kıyanattık (Kötülük), Kel Süylöşölü (Hadi Konuşalım), Ene, Esine Kel (Anne, Kendine Gel)" gibi şiirlerde Sovyetlerin asimilasyon politikasını eleştirir.

Şiirleri aracılığıyla toplumda millî şuurunu aşılama hedefleyen Sovyetbek Baygaziye (Arslan vd. 2021, s. 95) de Sovyet rejiminin halk üzerindeki olumsuz etkisini şiirinde eleştirmiştir. Bu eleştiriler doğrudan Stalin'e veya SSCB'ye olmamakla birlikte rejimin tahrip ettiği kimlik öğelerinin şiirde işlenmesi aracılığıyla ortaya konulmuştur. Buna örnek olarak "Ala Too Menin Cürögüm" (Ala Dağ Benim Yüreğim) şiirini vermek mümkündür:

Manas baba esten çıgıp, Stalin'e ata dep, Tar zamanda başı adaşıp, Kırgız çını, cüdödü.	Manas Ata akıldan çıktı, dedik Stalin'e baba, Zorda aklı karışan Kırgızlar bıkıp usanmadı hala
Rossiya bir boor enem bolot maga kandaçça? Irdap cürdük kırgızımdın Moskva dep cürögü.	Nasıl olur bu, Rusya akrabaymış bana? Şiirler yazdı Kırgız'ım Moskova, Moskova.
(...)	
Kırgızımın enesi da cürögü da -Ala Too! Biröö gana eç nersege almaştırıbay süyörü. Ken Moskva orustardın soonun turgan cürögü, Biz Rustu töş aykaşkan dos dep sanap cürölü.	Kırgız'ımın anası da yüreği de Ala Too'dur. Hiçbir şey yerini tutamaz, sevdiği tektir, Büyük Moskova Rusların çarpan kalbidir, Biz Rusları can ciğer dostumuz zannederiz, nedendir!

(Baygaziye'nden akt. Arslan vd. 2021, s. 102-103).

Şiirde Baygaziye Manas'ın yerine Stalin'in, Ala Too yerine ise Moskova'nın benimsenmesinden rahatsızlığını dile getirmiştir (Aşlar, 2020a, s. 30). Şiir mankurtluğun eleştirisinin başka bir görünümüdür. Nitekim ilk mısradaki Stalin'in "ata" olarak kabul görmesinden yakınan şair yıllardır bu anlamsız çelişki içine giren Kırgızları anlamakta güçlük çektiğini aktarır. Şaire göre ne Rus dost veya akrabadır, ne de Moskova Kırgızlar için vatandır. Moskova'nın yalnızca Rusların vatani olduğunu vurgulayan şair, kendi vatanını, köklerini unutan ve mankurtlaşan Kırgız halkını eleştirmektedir. Diğer bir yandan örtük eleştiri bu başkalaşmaya toplumu sürükleyen Rus kolonyal politikasıdır. Öteki'ne merak ve benzeme, yazarın şiirlerinde eleştirisinin odağını teşkil etmektedir. Nitekim Korkmaz'ın da ifade ettiği gibi (2004: 142) ev, kişiyi ötekileşmekten alıkoyan diğer yandan da insanı yok etmek isteyen sistemlerin doğrudan hedefi olan bir unsurdur. Ala-Too Kırgızların aidiyet mekânıdır. Dolayısıyla şiirde "ata, ene, Ala-Too" gibi kavramlar bu politikanın tahrip ettiği bellek unsurları olarak işlenmiştir. Nitekim biz kimliğini tanımlayan ev, aile gibi unsurlar Sovyet politikasının ilk hedefi olmuştur. Baygaziye, Sovyet devrinde yönünü Rusya'ya dönmüş, Rus'u kardeş bilmiş Ala-Too'ya yüz çevirmiş Kırgız halkını ve halkı bu davranışa sürükleyen Sovyet politikasını açık bir dille eleştirmiştir.

Kalemin ve toplumun özgürleştiği devirde yazılan eserlerde açık bir komünizm eleştirisi de dikkat çeker. Kırgızlar yaratılmış bu ütopyik cennetin gerçek olmadığını anlamış ve edebî eserlerinde de bu anlayışı ortaya koymuşlardır. Örneğin, Kırgızların önemli şairi Omor Sulonov'un *Kurbuma Kat* (Dostuma Mektup) şiirinde:

Kanday gana işençü elek kıyalda
Kommunizm degenin da kalp eken.

(...)

Ne kadar inanmış olsak da,
Komünizm denilen bir yalan imiş.

(Sultanov, 1996, s. 149).

mısraları şiirin komünizm eleştirisi bakımından en değerli satırlarını oluşturmaktadır. Bu mısralarda şair, her ne kadar komünizme inanılsa da sonunda komünizmin vaat ettiklerinin bir yalandan ibaret olduğunu idrak edildiğini vurgulamaktadır.

Sonuç

Kırgız edebiyatında ilk edebî örneklerin verildiği yıllar Sovyetler Birliği'nin bölgedeki hâkimiyet yıllarına tesadüf ettiği için rejimin taleplerine uymayan yazarlar ve eserler rejimin müdahalesi ve olumsuz eleştirisi ile karşı karşıya kalmıştır. Başlangıç döneminin bu eleştiri mekanizması, o dönem eserlerinde Sovyet rejiminin açıkça olumsuzlanmasına bir bakıma engel teşkil etmiştir. Ancak repressiya sürecinde kaybedilen entelektüel zihinlerin, yok sayılan edebî metinlerin ve tarihî şahsiyetlerin yanı sıra 1950'li yıllardan itibaren başlayan destalinizasyon ve deideolojizasyon süreci ve buna bağlı siyasî değişimler ve edebî etkileşimler, Kırgız edebiyatının başat öğelerini değiştirmede ve çeşitlendirmede etkili olmuştur. Bu dönemde sosyalist realizme bağlı eser veren yazarların yanı sıra Gaparov, Cakıpbekov, Aytmatov, Kasımbekov ve Akmatov gibi önemli kalemlerin elinde edebiyatın siyasi güdümden kurtulmaya başlaması, Kırgız edebiyatında Sovyet rejimi eleştirisinin somut varlığına da işaret etmektedir. Çalışmada 1950-1985 yılları arasında yayımlanan ve örneklem olarak irdelenen eserlerde rejim eleştirisinin doğrudan komünizme ve Stalin'e olmaktan ziyade daha çok Stalin'in uygulamalarına, sömürü politikasına ve komünizmi ferdî çıkarları için kullanan fırsatçı komünistlere yönelik olduğu belirlenmiştir. Nitekim her ne kadar söz konusu yıllarda açığa çıkan nispi serbestlik, içerik ve tür bağlamında yenileşmeleri beraberinde getirirse de parti propagandası ve Sovyetlerin edebiyat üzerindeki etkisi devam etmektedir. Bu dönemde başlayan eleştirel yaklaşım, 1980 ve sonrasında daha şeffaf hâle gelmiştir.

1950'li yıllarda hem siyasette hem de edebiyat dünyasında eleştirinin hedefi olan Stalin'in siyaseti, 1989 ve sonrasında Kazat Akmatov, Sultan Rayev, Sovyetbek Baygaziye, Şayloobek Düyşeyev gibi yazar ve şairlerin kaleminde daha açık ve bilinçli bir eleştiriye dönüşmüştür. Çalışmada irdelenen eserlerde merkezî otoritenin tahakkümünden belli ölçüde kurtularak Stalin ve onun sömürü politikalarının eleştirildiği ve eserlerde bu siyasi anlayışın toplum üzerindeki tahribatının farklı boyutlarda ele alındığı belirlenmiştir. 1980 sonrası nesir ve şiirinde öne çıkan bireysel temlerin ve ferdî duyuş tarzının yanı sıra büyük oranda Türk dünyası edebiyatlarının çoğunda mevcut ortak bir tavır olan bu eleştirel söylem, Kırgız edebiyatı için ayrıca önem arz etmektedir. 1950 sonrası eserlerde olumsuz komünistler ve uygulamaları üzerinden ele alınan asimilasyon politikasının 1989 sonrası eserlerde doğrudan repressiyayı da işaret eder biçimde konu edilmesi bahsedilen önemi açıklar niteliktedir. Bu eserlerde Stalin'in politikasının yanı sıra doğrudan Stalin'in kendisinin eleştiri hedefi olduğu görülmektedir. Türk kültürüne, diline, tarihine ve edebiyatına yapılan müdahalenin ve baskının tüm gerçekliği ile edebî eserlere aksetmesi ve tarihte Pan-Türkist olarak suçlanan masum insanların anlatılması, Kırgız kolektif şuurunun ve biz kimliğinin tamamlayıcı hususiyetlerindedir.

KAYNAKÇA

- AKMATOV, K. (1979). *Mezgil*. Frunze: Kırgızstan Basması.
- AKMATOV, K. (1989). *Kündü Aylangan Cıldar*. Frunze: Adabiyat Basması.
- ALTIMIŞOVA, Z. (2022). "Kırgızistan'da Sovyet Repressiya Siyaseti (1917-1953)". *XVIII. Türk Tarih Kongresi. X. Cilt.* (Hz. S. Nurdan ve M. Özler.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 891-903.
- ALTIOK, E.- İSMAİLOVA, C. (2020). "Kasım Tınıstanov'un Akademiyalık Keçeler (Akademi Geceleri) Eseri Üzerine Bir Bakış". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 16: 161-169.
- ARSLAN, D. - Söylemez, O. (2021). "Kırgız Edebiyatında Millî Ruhun Oluşumu Süreci ve Kırgız Şairi Sovyetbek Baygaziye". *The Journal of Academic Social Science Studies*, XIV/86: 95-118.
- ARTIKBAYEV, K. (2003). *XX Kılımdağı Kırgız Adabiyatının Tarihi*. Bişkek.
- ARTIKBAYEV, K. (2013). *XX. Kırgız Edebiyatı Tarihi* (Akt. Mayramgül Dıykanbayeva). Ankara: Bengü Yayınları.
- ASAKEYEVA, D. (2015). *Sovetik İdeologiya cana XX Kılımdağı Uluttuk Adabiy-Körküm Protses*. Bişkek: Uluu Toolor.
- AŞLAR, H. (2006). *Mukay Elebayev'in Hayatı, Edebî Kişiliği, Nesir Eserleri ve Analizi*. Kırgızistan: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AŞLAR, H. (2020a). "Modern Kırgız Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış ve Bir Tasnif Denemesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. XIII/71. 12-33.
- AŞLAR, H. (2020b). "Modern Kırgız Edebiyatının "Balka"sı Alı Tokombayev'in Sanatına Dair Bazı Fikir ve Tespitler". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9/4: 2041-2050.
- AYTMATOV, C. (1999) *Beyaz Gemi*. (Çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AYTMATOV, C. (1993). *Elveda Gülsarı/Yüz Yüze/Cemile/Oğulla Görüşme/Askerin Oğlu*. (Çev. Mehmet Özgül). İstanbul: Cem Yayınevi.
- AYTMATOV, C. (2001). *Gün Olur Asra Bedel* (Çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AYTMATOV, C. (2013). *Cengiz Han'a Küsen Bulut* (Çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AZAP, S. (2023). *Türk Dünyası ve Edebiyat*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- BAYRAKÇI, H. İ. (2022). *Şiire Yansıyan Millî Ruh: Şayloobek Düşeyev*, Kastamonu Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BAYRAM, B. (2006). "Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Alp Hikâyeleri'nde Kutsal Kurt ve Tepegöz". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. XI/1: 19-27.
- BAYTEMİROV, S. (1970). *Santa*. Frunze: Mektep Basması.
- BURAN, A. (2020). "Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan'da Edebî Mahkemeler". *VII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*. (Ed. H. Koraş, A. Yeloğlu ve M. Sönmez). 253-263.
- CAKIPBEKOV, A. (2020). *Biz Babasız Büyüdük*. (Akt. Orhan Söylemez ve Kemal Göz). Ankara: Bengü Yayınları.
- CETİMİŞEV, S. (1987). *Too Bulagı*. Frunze: Mektep Basması.
- CETİMİŞEV, S. (2007a). *El Arasında I*. Bişkek: Biyiktik Basması.
- CETİMİŞEV, S. (2007b). *El Arasında II*. Bişkek: Biyiktik Basması.
- CİGİTOV, S. (2006). "Cengiz Aytmatov Edebiyat Dünyasında Boy Gösteriyor". (Çev. Ayhan Çelikbay). *Salican Cigitov ve Dünyası* (Hz. Orhan Söylemez ve Kemal Göz). Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.
- CUMAYEV, M. (2012). *Canı Mezgil cana Adabiyat*. Biyiktik: Bişkek.

- ÇAĞDAŞ KIRGIZ ŞİİRİ ANTOLOLOJİSİ (2022). (Ed. Orhan Söylemez, Mustafa Said Arslan, Döne Arslan, Sultan Raev). Ankara: Bengü Yayınları.
- ÇONOĞLU, S. (2023). "Elçin Efendi ve Stalin'in Ölümü Hikâyesi Üzerine". *Kardeş Kalemler*. 196: 44-55.
- CİGİTOV, S. (1984). *20-Cıldardagı Kırgız Adabiyatı*. Frunze: İlim Basması.
- DIYKANBAY, M. (2021). *Kırgız Romanı Başlangıçtan Bağımsızlığa (1917-1990)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- DIYKANBAYEVA, M. (2017). "Kırgızlarda Dört Tülük Hayvanla İlgili İnanışlar". *Millî Folklor*. 115: 133-140.
- DİLEK, İ. (2014). *Resimli Türk Mitolojisi Sözlüğü Altay/Yakut*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- EKEN, C. (2023). "1970 Sonrası Azerbaycan Edebiyatında Sosyalist Realizmin Eleştirisi". *Folklor Akademi Dergisi*. VI/2: 803-814.
- FİGES, O. (2011). *Karanlıkta Fısıldaşanlar-Stalin Rusyası'nda Özel Yaşam* (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: YKY Yayınları.
- GÖZ, K. (2015). "Kırgız Edebiyatında Sosyalist Realizmin Yeniden Yorumlanması". *Gazi Türkiyat*. 17: 99-112.
- GÖZ, K. (2020). "Olumlu Kahramanın Yenilgisi: Tanabay ve Santiago". *MUTAD*. 7/1: 77-90.
- GÜNGÖR, E. (2018). *Repressiya Kırgızistan'da Siyasi Baskı Sürgün ve Yokediliş (1917-1938)*. Ankara: Bengü Yayınları.
- GÜNGÖR, E. (2023). "Kırgız Türklerinde Repressiya". *Türk Dünyasında Repressiya*. (Ed. İbrahim Dilek). Ankara: YTB Yayınları. 445-480.
- GÜNÜMÜZ KIRGIZ ÖYKÜSÜ (2021). (Akt. Mayramgül Dıykanbay). İstanbul: Hece Yayınları.
- İBRAİMOV, O. (2013). *İstoriya Kırgızskoy Literaturı XX Veka*. Bişkek: Biyiktik.
- İNAN, A. (1987). "Türk Rivayetlerinde Bozkurt". *Makaleler ve İncelemeler*. C.II. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- JUSDANİS, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- KALIYEVA, Ö. (2017). "Kazat Akmatov". *Kırgız Adabiyatının Tarihi VII-Tom*. (Ed. A. Akmataliyev). Bişkek: Kut-Ber.
- KALLİMCİ, İ. T. (2009). *Bağımsızlık Sonrası Modern Kırgız Şiirinde Millî Temalar*. Ege Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KARA, H. (2011). "Sömürgeciyi" Tahayyül Etmek: Cengiz Aytmatov'un Kurmacasında Rusların Edebî Temsili". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. XLV/45: 113-138.
- KASIMBEK, T. (2003). *Kırılan Kılıç I (Han Sarayı)* (Akt. İbrahim Atabey ve Saadettin Koç). Ankara: Yargı Yayınevi.
- KASIMBEK, T. (2004). *Kırılan Kılıç II (İsyan)* (Akt. İbrahim Atabey ve Saadettin Koç). Ankara: Yargı Yayınevi.
- KASIMBEKOV, T. (1976) *Cetilgen Kurak*. Frunze: Mektep Basması.
- KASIMBEKOV, T. (2019). *İnsan Olmak İstiyorum*. (Akt. Samet Azap). Ankara: Bengü Yayınları.
- KAYA, M. (2007). *Mitolojiden Efsaneye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- KERİMCANOVA, B. (1951). "Kırgız Sovet Adabiyatı XXV Cılda". *Kırgız Adabiyatı Cönündöğü Makalalar Cıynagı*. (Ed. B. Kerimcanova). Frunze: Kırgızmambas. 7-57.
- KIDIRBAYEVA, R. Z., -ASANALİYEV, K. (2004). *Kırgız Adabiy İliminin Terimler Sözdüğü*. Bişkek.
- KORKMAZ, R. (2004). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileştirme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. Ankara: Türksoy.
- KORKMAZ, R. (2009). *Elveda Gülsarı Romanında İnsanların Dünyası*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- NASKALÍ, E. G. (1996). "Sovyet Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 1. 54-64.
- OKTAY, A. (2008). *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- ÖGEL, B. (1993). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZYURT, C. (2023a). "Bir Devrimci Portresi Olarak Elveda Gülsarı: Kolhozlarda Aile ve Arkadaşlık İlişkilerinin Kırılmalılığı". *İnsan ve Toplum*. XIII/4: 121-143.
- ÖZYURT, C. (2023b). "Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Çalışma Hayatı ve Emekçi İlişkileri". *Bilig*. 106: 145-172.
- ÖZYURT, C. (2024). "Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Eğitim Sisteminin Üç Hâli: Aydınlanma, İşlevsizleşme ve Mankurtlaşma". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. XIII/2: 646-664.
- RAYEV, S. (2018) *Tımarhane*. (Akt. Orhan Söylemez ve Kemal Göz) Ankara: Bengü Yayınları.
- RAYEV, S. (2022). *Güneşi Tutan Çocuk*. (Akt. Kemal Göz) Ankara: Bengü Yayınları.
- RAYEV, S. (2024). *Pusu*. (Akt. Kemal Göz). Ankara: Bengü Yayınları.
- SADIKOV, A. (2012). *Kırgız Zalkarları*. VI. Tom. Bişkek: Biyiktik Basması.
- SADIKOV, A., vd. (1965). *Adabiyat Teoriyasının Problemleri*. Frunze: İlim Basması.
- SAMAGANOV, C. (1951). "Stalin Kırgız Adabiyatında". *Kırgız Adabiyatı Cönündöğü Makalalar Cıynagı*. (Ed. B. Kerimcanova) Frunze: Kırgızmambas. 58-72.
- SASPAYEV, A. (1977). *Partorg*.
- SASPAYEV, A. (1989). *Too Çabalakeyi*. Frunze: Adabiyat Basması.
- SÖYLEMEZ, O. - AZAP, S. (2016). *Türk Dünyası Edebiyatları Hikâye Çözümlemeleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- SÖYLEMEZ, O. (2011). "Hakikati Yeterince Savunmak: Sultan Rayev". *Turkish Studies*. VI/3: 93-99.
- STALİN, İ, V. (1931). "O Nekotorih Voprosah İstorii Bolşevizma". *Proletarskya Revolyutsiya*. 19/20: 9-18.
- SULTANOV, O. (1996). *Can Bereli Süyüügö*. Bişkek: Akıl Kontserni.
- ŞENER, A. (2022). *Sovyet Dönemi Kırgız Romanında İdeolojik Tipler*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ŞİMŞEK, S. (2022). "Sovyet Kültürel Patronaj Sisteminde Âşıklar". *Âşık Sanatı* (Ed. Yusuf Kaplan). İstanbul: Kesit Yayınları. 219-236.
- TEMUR, N. (2011). *Folklor ve İdeoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- TOLKUN, S. (2015). "Sovyet Sonrası Özbek Edebiyatında Sovyet Eleştirisi" *Türkmen Bilgesi Fikret Türkmen Armağanı*. (Ed. İbrahim Dilek ve Ferah Türker). Ankara: TKAE. 227-240.
- ÜKÜBAYEVA, L. (2018). *Cengiz Aytmatov*. Bişkek: Turar Basması.
- ÜMÖTALİYEV, Ş. (1976). *Realizm Düynösündö*. Frunze: Kırgızstan Basması.
- YELOK, V. S. (2011). "Özbek Şiirinde Müstebit Devrin Eleştirisi (Erkin Vâhidovun Şiirleri Esasında)". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. 29: 493-518.
- YILDIZ, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff)*. *Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

During the Soviet era, literature across the Turkic world faced domination by the communist party, which imposed its ideology on creative expression. The *socialist realism* movement, which officially became a literary method in 1934, pressured authors to prioritize the pragmatic aspects of their work, essentially transforming literature into a propaganda tool. One prominent example of this state-controlled approach is Kyrgyz literature. To comprehend the literary changes and developments in Kyrgyz literature, it is crucial to examine the relationship between politics and literature from a new perspective. As mandated by socialist realism, the portrayal of idealized, positive characters constrained both the writers' creative freedom and their characters' development. This not only compromised the artistic quality of the works but also detached them from historical reality. Therefore, in order to understand and make sense of literary changes and developments in Kyrgyz literature, it becomes essential to examine how literature was influenced by social and political dynamics and how this interaction was addressed in literary works, beyond the framework of socialist realism. This study uses content analysis to examine selected works that critically address the Soviet regime before and after independence. The findings show that Kyrgyz literature served as both an ideological tool and a platform for political critique during these periods.

Critiques of the Soviet regime in Kyrgyz literature date back to the early years of Soviet rule. From the 1930s onward, systematic hunger and discontent significantly constrained the influence of both authors and their texts within literary works. The execution of writers who challenged authority or presented opposing narratives in their writings during 1937-38 resulted in a lasting limitation on the creative freedom of artists. However, each author's response to or interpretation of the situation was not the same. Some writers responded differently to socialist realism and party propaganda. While loyal Soviet writers such as Aalı Tokombayev, Tügölbay Sıdıkbekov, and Nasirdin Baytemirov produced more uniform works, authors like Murza Gaparov, Aşım Cakıpbekov, Cengiz Aytmatov, Tölögön Kasımbekov, and Kazat Akmatov, who contributed to the development of literature with individual or national themes from the 1950s onward, transformed literature into a space for construction rather than destruction. In the literary line that changed in terms of content, genre and style, some writers criticized the political authority or the hegemonic discourse that dominated literature in order to protect the *national identity*. The criticisms articulated in the texts suggest that, particularly following 1989, writers such as Kazat Akmatov, Sultan Rayev, Sovyetbek Baygaziyevev, and Şayloobek Düşeyev, alongside the well-known Cengiz Aytmatov, began to embrace identity elements and assume the role of protectors of these elements. This transition reflects a more conscious and explicit approach to literary critique. The analysis of the works indicates that, to a certain extent, the writers liberated themselves from the hegemony of central authority, transforming the exploitation policies of Stalin and their impact on Turkic peoples into a critical discourse. The literature explores the various dimensions of the societal damage caused by these political ideologies. After 1989, these critiques became more conscious and overt. In addition to the well-known Cengiz Aytmatov, poets and authors such as Kazat Akmatov, Sultan Rayev, Sovyetbek Baygaziyevev, and Şayloobek Düşeyev have embraced the national identity. These critiques have a quality that contributes to the construction and preservation of identity elements. The works analyzed in this study reveal that, by partially escaping the domination of central authority, writers critiqued Stalin's policies and his exploitation of Turkic peoples. This critique of Soviet rule is reflected in how the societal impacts of these policies are addressed in literature. The

theme of mankurtism, or the loss of consciousness, which was symbolically represented in earlier works, especially those of Cengiz Aytmatov, became more directly associated with repression in the post-1989 era. This shift highlights the important role of literature in criticizing Soviet policies. The significant transformations in genre, theme, and style in Kyrgyz literature, particularly after the 1980s, reflect the liberation of literary expression from political and ideological control. However, literature's connection to ideology remains evident. While literature functioned as a tool of ideology during the colonization process, it also played a crucial role in the nation-building process thereafter.

ASKERİ GÜÇ KULLANIMINDA DAVETLE MÜDAHALE ARGÜMANI VE RUSYA'NIN 2014 UKRAYNA MÜDAHALESİ

Mehmet Ali YÜKSEL*

ÖZ

Uluslararası ilişkilerde odaklanılan temel konulardan biri de barış ve güvenliğin tesis edilmesidir. Buna yönelik en büyük sorun ise saldırı eyleminin yani askeri güç kullanımının oluşturduğu sorundur. Bu nedenle Birleşmiş Milletler (BM) sözleşmesinde evrensel çaplı bir kuvvet kullanma yasağına net bir şekilde yer verilmiştir. BM adına yada BM kararıyla kuvvet kullanımı ve meşru müdafaa halinde kuvvet kullanımı bu yasağın istisnai durumu olarak meşru kabul edilmiştir. Ancak zaman içinde ortaya çıkan yeni durumlarda yeni argümanlar üretilerek kuvvet kullanmanın alanı genişletilmiştir. Bu argümanlardan sıklıkla kullanılanı ise davetle müdahale doktrini olmuştur. 2014 yılında Rusya da Ukrayna'da gerçekleştirdiği müdahaleyi bu doktrinle savunmuş ve müdahalenin meşruluğunu öne sürmüştür. Ancak uluslararası toplum bu müdahaleyi meşru görmemiş ve Rusya'yı işgalci olarak nitelendirmiştir. Çalışmada Rusya'nın 2014 yılında Ukrayna'da topraklarında gerçekleştirdiği askeri güç kullanımının davetle müdahale doktrini açısından meşru olup olmadığı incelenmiştir. "Uluslararası toplumun Rusya'yı işgalci olarak nitelendirmesinin somut bir gerekçesi var mı?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu doğrultuda varsa doktrin açısından ihlal edilen kriterleri ortaya koymak hedeflenmiştir. Çalışmanın sonunda Rusya'nın askeri güç kullanımının davetle müdahale doktrininin şartlarını taşımadığı ve müdahalesinin meşru olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Hukuk, Kuvvet Kullanımı, Davetle müdahale, Rusya, Ukrayna.

THE INTERVENTION BY INVITATION ARGUMENT IN THE USE OF MILITARY FORCE AND RUSSIA'S 2014 INTERVENTION IN UKRAINE

ABSTRACT

One of the main issues focused on in international relations is the establishment of peace and security. The biggest problem in this regard is the problem created by the act of aggression, that is, the use of military force. For this reason, a universal ban on the use of force has been clearly included in the United Nations (UN) Charter. The use of force on behalf of the UN or by a UN decision and the use of force in self-defense have been accepted as legitimate exceptions to this prohibition. However, in new situations that have emerged over time, new arguments have been produced and the scope of using force has been expanded. The most frequently used of these arguments has been the doctrine of intervention by invitation. In 2014, Russia also defended its intervention in Ukraine with this doctrine and put forward the legitimacy of the intervention. However, the international community did not consider this intervention legitimate and described Russia as an occupier. The study examined whether Russia's use of military force on its territory in Ukraine in 2014 was legitimate in terms of the doctrine of intervention by invitation. The question "Is there a concrete justification for the international community's description of Russia as an occupier?" was answered. In this context, it was aimed to reveal the criteria that were violated in terms of doctrine, if any. At the end of the study, it was concluded that Russia's use of military force did not meet the conditions of the intervention doctrine by invitation and that its intervention was not legitimate.

Keywords: International Law, Use of Force, intervention by invitation, Russia, Ukraine.

Gönderilme Tarihi: 4 Eylül 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Manisa; ORCID: 0000-0002-4187-2695 E-posta: mehmetali.yuksel@cbu.edu.tr

Giriş

Kuvvet kullanımı uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye sokan en önemli tehdit unsuru olduğu için temel olarak devletlerarası münasebetlere bir düzen getirmeye yönelik girişimlerde önemli bir yere sahip olmuştur. Çok eski çağlardan beri uluslararası ilişkilerde askeri güç kullanmanın meşruluğu sorgulanmış, bu hususta bir takım kısıtlamalar ve koşullar getirilmesine yönelik görüşler ortaya konulmuştur. "Haklı Savaş" doktriniyle başlayan askeri güç kullanımının sınırlandırılma süreci Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1924'de Cenevre Protokolü, 1925'te Lokarno Andlaşması ve Ren Misakı, 1928'de Kellogg-Briand Paketi gibi bir takım düzenlemelerle devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletler (BM) düzeniyle de kuvvet kullanımı evrensel düzeyde yasaklanmıştır. BM sözleşmesinin yedinci bölümünde bu yasağın istisnası olarak iki durum belirlenmiştir.

Bunlardan ilki BM adına veya BM kararıyla kuvvet kullanımı, diğeri de meşru müdafaa için kuvvet kullanımıdır. (UN, 1945, md.39-51). Ancak uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan gelişmeler bu istisnalar dışında da kuvvet kullanma ihtiyacını daha doğrusu talebini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda ortaya konan doktrinlerden biri de davetle müdahale doktrini olmuştur. Özellikle son yıllarda devletler bir başka devlet ülkesinde gerçekleştirdiği müdahaleyi bu doktrinle izah etme çabası içerisine girmiştir.

Davetle müdahale doktrini, uluslararası hukukun temel dayanaklarından olan rıza unsuru üzerine inşa edilmiş, mevcut hukuk kuralları doğrultusunda doktrin için karakteristik özellikler belirtilmiş ve bu çerçevede yapılan müdahalenin meşru olduğu iddia edilmiştir. Bu kapsamda askeri güç kullanan devletlerin, o ülkedeki çıkarlarını koruma amacıyla müdahale gerçekleştirdiğine dair önemli emareler bulunsa da müdahale edilen ülkedeki yönetimin yapmış olduğu davet gerekçe gösterilerek, askeri güç kullanımına meşruiyet kazandırılmak istenmektedir. Doktrin uluslararası hukukta henüz net bir hukuk kuralı olarak yer almamasının yanı sıra doktrine yöneltilen eleştiriler ve meşru olmadığı yönünde görüşlerde ortaya çıkmıştır. Ancak bunlara rağmen davetle müdahalenin ön görülen şartları taşıması durumunda uluslararası toplumun ilgili müdahaleyi meşru sayma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Ukrayna'da 2013 yılında başlayan geniş halk kitlelerinin protesto ve eylemleri sonunda Rusya'ya yakın iktidarın düşmesi ve batı yanlısı yeni bir iktidarın gelmesi ülkedeki Rusya kökenli veya Rusya yanlısı kitleleri tedirgin etmiştir. Avrupa karşıtı kesim harekete geçerek Ukrayna'nın özerk bölgesi olan Kırım'da bağımsızlık ilanı sürecini başlatmıştır. Bu süreçte Kırım'da güvenliği tesis etmesi için Rusya'dan yardım istenmiş ve Rus askeri birlikleri 2014 yılının Mart ayında Kırım'a konuşlanmıştır. Rusya'nın bu hareketi Ukrayna yönetimi tarafından egemenlik hakkını ve toprak bütünlüğünü ihlal eden bir saldırı olarak nitelenirken, Uluslararası toplumda da Rusya'nın işgalci olduğu yargısı hakim olmuştur. Rusya ise hareketinin meşruluğunu savunmak için çeşitli argümanlar öne sürmüştür. Bunların içerisinde en çok kullanılan ve tartışılan argüman ise davetle müdahale doktrini olmuştur.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde davetle müdahale doktrini ele alınmış ve bu çerçevede kuvvet kullanmanın meşru olabilmesi için davette bulunanın, davetin, davete icabet edenin ve müdahalenin taşıması gereken unsurlara değinilmiştir. İkinci bölümde Rusya'nın Ukrayna müdahalesine, hem Ukrayna hem Rusya tarafından öne sürülen tezlere ve bu kriz karşısında uluslararası toplumun gösterdiği tepkiye yer verilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Rusya'nın askeri güç kullanımı davetle müdahale doktrininin unsurları açısından incelenmiştir.

Davetle Müdahale Doktrini ve Unsurları

Davet ile kuvvet kullanımı, ortaya çıkan bir iç çatışma ya da ayaklanmada, silahlı çatışmanın yaşandığı ülkenin meşru devlet otoritesi tarafından bir başka devletten yardımını talep etmesi ve o devletinde bu talebe icabet edip silahlı kuvvet kullanma yoluyla o ülkedeki soruna yönelik askeri müdahalesini ifade eden bir kavramdır (Nolte, 2012, s.1). Çok eski tarihlerde de devletlerin uygulamalarında benzer durumların olmasına karşın konunun doktrin haline gelecek literatürde yer almaya başlaması henüz çok yakın bir tarihte gerçekleşmiştir. Davetle müdahale doktrininin uluslararası hukuktaki ilk izlerine 19. Yüzyılda rastlanmaktadır. Bu doktrini ilk ifade edenlerden biri de William Edward Hall olmuştur. Hall (1884, s.259-262), bazı örneklerle değinerek istek ve rıza bulunsa dahi bir devletin bir başka devletin iş içlerine karışmasını hukuka aykırı olarak değerlendirmiştir. Ortaya atıldığı günden beri birçok yönüyle tartışmaya konu olan davetle müdahale doktrini, ilk etapta hukuk dışı olarak değerlendirilmiş, sonraki dönemlerde belirli kriterleri taşıması durumunda meşru sayılabileceği görüşü ortaya çıkmıştır (Buchan vd, 2023, s.255-256). 1950'li yıllarda yayınlanan akademik çalışmalarda Elihu Lauterpacht (1958) ve M. K. Nawaz (1959) gibi uluslararası hukuk alanında önde gelen yazarlar başta olmak üzere çok sayıda yazar davetle müdahalenin meşru ve hukuki olduğunu savunmuştur. Sonraki yıllarda devam eden bu eğilim neticesinde davetle müdahalenin rızaya dayalı olması nedeniyle *jus cogens'e* (buyruk kurala) ve kuvvet kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin düzenlemelere aykırılık teşkil etmediği ve uluslararası hukuka uygun olduğuna ilişkin görüşler yaygın hale gelmiştir.

Davetle müdahale doktrini, yazarların çalışmalarında farkı görüşlerle değerlendirilse de yaygın uygulama doktrini egemen devletin rızası üzerinden değerlendirmek olmuştur. Ancak insancıl hukuk, çatışma hukuku, koruma sorumluluğu gibi alanlara yönelik uluslararası hukuk düzenlemeleri geliştikçe davetle müdahale doktrinine yönelik yaklaşımlardaki rıza unsuru tek eksen olmaktan çıkmıştır. Daveti yapan otoritenin meşruluğu, davetin geçerlilik şartları, müdahalenin sınırları ve insancıl hukuk normlarına uygunluğu faktörlerinin ön plana çıktığı yeni bir anlayış vuku bulmuştur. Sonuç olarak günümüzde davetle müdahalenin meşruluğu için davet tek başına yeterli olmaktan çıkmıştır.

Doktrin kapsamındaki askeri güç kullanımının meşruiyeti, her uygulama özelinde doktrinin unsurları taşıyıp taşımadığının incelenmesiyle ele alınmaya başlanmıştır (Wolf, 2018, s.53). Literatürdeki çalışmalara bakıldığında bu incelemenin genel olarak davetin şekil şartları, geçerlilik şartları, uluslararası hukuka uygunluğu ve benzeri başlıklar altında yapıldığı görülmektedir. Yani henüz genel kabul görmüş sistematik bir inceleme yaklaşımı mevcut değildir. Bu nedenle davetle müdahale doktrinini davet eden, davet, davete icabet eden ve müdahale olmak üzere dört taraflı ele almanın daha sistematik bir analiz imkânı sağladığını söylemek mümkündür. Davetle müdahale doktrininde ele alınması gereken ilk boyut bir başka devlete kendi devletinde askeri operasyon gerçekleştirmesi için davette bulunan otoritedir. Davetin geçerli ve uluslararası hukuka olması için davette bulunan otoritenin o devleti temsilde yetkisinin olması ve bu yetkinin kaynağının meşru olması gerekmektedir. Bir otoritenin devleti temsil etmedeki yetkisi ve meşruluğu için o otoritenin ülkede etkin kontrolünün ve demokratik meşruluğunun bulunması gerekmektedir. İkinci olarak davetle müdahalede davet unsuru ele alınmalıdır. Yapılan davetin geçerliliği müdahalenin meşruluğunun da temelini oluşturacağı için daveti geçersiz kılan sebepler incelenmelidir. Üçüncü olarak davet sonrası yapılan müdahalenin uluslararası hukuka uygunluğu ele alınmalıdır. Burada söz konusu olan gerçekleştirilen müdahalenin negatif eşitlik ilkesini ihlal edip etmediği, o ülkedeki unsurların self determinasyon haklarına engel teşkil edip etmediği göz önüne alınmalıdır. Son olarak da davete icabet eden ülkedeki

otoritenin meşruluğu, davetin sınırlarına uygun davranıp davranmadığı incelenmelidir. Tüm bu unsurlar ve uygulamaları uluslararası hukuka uygunluk arz ederse davetle müdahalenin meşruluğu söz konusu olurken, bir tek unsurun veya uygulamanın uluslararası hukuk açısından uygun olmaması durumunda davetle müdahalenin meşruluğu söz konusu olmayacaktır.

Davet Eden Otoritede Yetki Ve Meşruluk Unsuru

Davetle müdahale doktrininin ilk adımı iç çatışmayla karşı karşıya kalan bir devletin bir başka devletten askeri yardım talep etmesi, bir başka deyişle müdahale için davet etmesidir. Bu noktada da davet eden devlette daveti yapan otoritenin o devleti ne denli temsil ettiği sorusu/sorunu ön plana çıkmaktadır. Uluslararası hukuka var olan geleneksel anlayışa göre bir devlette o devleti temsil etmeye yetkili olan otoritenin o devletteki mevcut iktidar yani hükümettir (Doswald-Beck, 1986, s.190). Ancak günümüzde mevcut otoritenin meşruluğuna ilişkin farklı görüşler bulunmakta, mevcut otoritenin belirli unsurları taşıyıp taşıyamamasına göre meşruluğunun değiştiği ileri sürülmektedir. Bu unsurlardan birincisi etkin kontrol unsuru, ikincisi demokratik meşruiyet unsurudur.

Etkin kontrol unsuru, bir ülkedeki mevcut otoritenin o ülke topraklarının ne kadarını kontrol edebildiği ile alakalı olarak o otoritenin o devleti temsil kabiliyetini değerlendiren bir unsurdur. Ülke topraklarının genelinde ya da büyük bir bölümünde mevcut otoritenin kontrolü bulunmaktaysa mevcut otoritenin o devletin temsiline yetkisi söz konusu iken, ülke topraklarında çok küçük bir alanda kontrolü bulunan ya da hiç kontrolü bulunmayan bir otoritenin devleti temsil edebilmesi pek mümkün olmayacaktır. Etkin kontrol unsurunun değerlendirilmesinde ülkedeki mevcut iktidara muhalif olarak silahlı çatışmaya giren unsurların statüsü önemli bir yer tutmaktadır. Bir ülkedeki iç silahlı çatışmanın yoğunluğu muhalif grupların da statüsünü belirlemektedir. Muhalif gruplar iç çatışmanın alanına ve yoğunluk derecesine göre sırasıyla başkaldırı, ayaklanma ve savaşan taraf statüsü elde etmektedir (Roth, 2000, s.138). Muhalif grubun elde edeceği bu statü de mevcut otoritenin etkin kontrol şartını taşıyıp taşımadığını tescillemektedir. Başkaldırı, çok düşük yoğunluktaki ve sınırlı bir alandaki silahlı çatışmayı ifade etmektedir (Taşdemir, 2016, s.73). Bu durum mevcut otorite ülkenin kolluk kuvvetleri ve yargı teşkilatlanmasıyla çatışmaların üstesinden gelebildiği bir durumdur. Ayaklanma başkaldırıya göre daha yoğun ve geniş bir alanda yaşanan ve bastırılması için de daha yoğun şiddetin kullanılmasının zorunluğu olduğu çatışmayı ifade etmektedir. Savaşan taraf ise ülke genelinde çok yoğun bir çatışma ortamının bulunduğu ve muhaliflerin ülkenin önemli bir bölümünde etkin kontrol sağlayarak *de facto* bir yönetim oluşturduğu durumu ifade etmektedir (Taşdemir, 2016, s.87). Sonuç olarak başkaldırı ve ayaklanma durumunda mevcut iktidarın etkin kontrolü kaybetmediği, savaşan taraf statüsünü elde etmiş muhalif bir grupla karşı karşıya olan mevcut iktidarın etkin kontrolü kaybettiği kabul görmektedir. Bu nedenle etkin kontrol ilkesi çerçevesinde, mevcut otoritenin askeri müdahale amaçlı dış yardım talebinde bulunacağı ilk iki durumda davete yetkili olduğunu, son durumda ise yapacağı davetin geçerli olmayacağını söylemek mümkündür.

Bir ülkedeki mevcut otoritenin meşruluğunu belirleyen diğer ilke de demokratik meşruiyettir. Demokratik meşruiyet ilkesi de etkin kontrol ilkesi gibi devletin temsili noktasında belirleyici olmakta, bu da mevcut otoritenin dış müdahale için davete yetkili olup olmadığı sorusuna açıklama getirmektedir. İlkçağ ve ortaçağda siyasal iktidarların meşruiyetinin kaynağı din, kan bağı ve başka diğer unsurlar iken günümüzde bir ülkede yaşayan toplumun rızası o ülke iktidarının tek meşruiyet kaynağı olarak görülmektedir. Bireylerin tekil iradesinin aşkın bir güce devredilmesiyle ortaya çıkan genel iradeyi ifade eden toplum rızası, genel iradenin de

meşruiyetini oluşturmaktadır. Günümüzde toplum rızası o ülkede gerçekleştirilen seçimler yoluyla ortaya konulduğu için demokratik meşruiyetin kaynağı da seçimler olmaktadır. Bir ülkedeki sisteme göre demokratik ilkelere (şeffaflık, eşit oy vs.) riayet edildiği bir seçim vasıtasıyla direkt olarak halk tarafından seçilen devlet başkanı ve / veya demokratik yollarla seçilmiş parlamento ile parlamentoda usule uygun olarak çekilmiş cumhurbaşkanı uluslararası hukuka göre o ülkeyi temsil kabiliyetine sahip meşru otoritedir. Demokratik meşruiyet ilkesinde, seçimlerin yanı sıra dikkat edilen diğer bir kriter de iktidarın uygulamalarının insan haklarını ihlal edip etmediği, temel hak ve hürriyetler ile çekirdek haklara aykırılık teşkil edip etmediğidir. Uluslararası hukuka göre seçilmiş, meşruluğu açık ve net olan bir iktidar dahi olsa insan hakları ihlalleri ve insanlık suçları işleyen bir otoritenin meşruluğu tartışmalı hale gelmektedir. Dolayısıyla davetle müdahale doktrini açısından bir otoritenin davetinin geçerli kabul edilmesi, o otoritenin seçilmiş, meşru ve insan hak ve hürriyetlerinde temel hak ve hürriyetlere riayet eden insanlık suçu işlemeyen bir iktidar olmasını gerektirmektedir.

Geçerli Bir Davetin Varlığı

Yapılan bir davetin geçerliliği, davet edilme işleminin içeriksel olarak hukuka uygun olup olmadığı ile netlik kazanmaktadır. Davetle müdahale doktrini, güçlü bir devletin zayıf bir devlet ülkesinde çıkar maksimizasyonu için istismar edilebilir bir nitelikte olduğu için, doktrinin meşruluğu bağlamında davetin maddi olarak geçerliliği önem kazanmaktadır (Albayrak vd, 2018, s.311). Davetle müdahale örneklerine bakıldığında davetin, müdahale edilen devlet ile yapılan genel bir antlaşma veya duruma özel olarak yapılan bir çağrı olabileceği görülmektedir (Buchan vd, 2023, s.255). Genel bir antlaşma veya özel çağrı şeklinde gerçekleşen davetin bazı koşulları taşıması gereklidir. Özel bir çağrı ile yapılan davet, davet eden devletin hükümetinin irade beyanı mahiyetinde olduğu için davetin geçerliliği bu irade beyanının davet eden otoritenin hür iradesiyle alınmış olmasına bağlıdır. Bu kapsamda davet eden otorite temsilcinin davet kararını alırken baskı, zorlama, tehdit ve benzeri iradeyi sakatlayan hallerin vuku bulması davetin geçersiz olması sonucunu doğuracaktır. Anlaşma yoluyla davette ise, uluslararası hukuktaki anlaşmalar hukukuna tabi olarak değerlendirilmektedir. 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne göre, yapılan bir antlaşma iki şekilde geçersiz sayılmaktadır: nisbi butlan ve mutlak butlan (UN, 1969, m.46-52). Nisbi butlan hata, hile, antlaşmayı yapacak temsilcinin ayartılması ve iç hukuka dayalı yetkisizlik durumlarında ortaya çıkmaktadır. Devlet üzerinde kuvvet kullanarak veya bu yönde bir tehditte bulunarak veya antlaşma yapma yetkisine haiz temsilciye yönelik zor kullanılması durumlarında ise mutlak butlan ortaya çıkmaktadır (UN, 1969, m.46-52). Antlaşma yoluyla yapılan bir davette 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde belirtilen bu koşulların bulunması durumunda, davet geçersiz sayılmaktadır.

Müdahalenin Uluslararası Hukuka Uygunluğu

Davetle müdahale doktrininde kendi ülkesinde kuvvet kullanmak üzere bir başka devlete davette bulunan otoritenin davetinin kabul edilmesinden sonra o ülke topraklarında gerçekleştirilen müdahalenin uluslararası hukukta o ülke halkına tanınmış hakları ihlal etmemesi gerekmektedir. Bu hakların ilki halkların kendi kaderini tayin edebilme hakkı iken, diğeri negatif eşitlik ilkesi çerçevesinde ülkedeki olaylara üçüncü tarafların karışmaması durumudur. Bir de müdahale esnasında gerçekleşen fiillerin uluslararası hukuka göre sorumluluğu söz konusudur.

Self determinasyon hakkı davetle müdahalenin meşruluğunu etkileyen ve belirleyen diğer bir unsurdur. En genel haliyle halkların kendi kaderini belirleme hakkını ifade etmektedir. Uluslararası hukukun bir normu haline gelmesi BM döneminde gerçekleşmiştir. 1960 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilen 1514 sayılı bildiri ile self determinasyon hakkı açıkça tanımlanmış, tanınmış ve uluslararası hukukun pozitif kurallarından birisi olmuştur (UN, 1960,

r.1514). Uluslararası hukukta bu hakkın iç ve dış olarak iki farklı uygulaması bulunmaktadır. İç uygulama; bir devletin tebaasının o devletin iç örgütlenmesini ve yönetim biçimini belirlemesidir. Bu hak Siyasal yönetim biçimi yanında, toplumsal, ekonomik ve kültürel sistemi seçebilme hakkını da içermektedir (Koçak, 2018, s.109). Dış uygulama ise; bir halkın hür iradesiyle bağımsız bir devlet kurma, ortak devlet kurma ve ya dilediği bir devlete dahil olmak üzere bağlı bulunduğu devlette ayrılma hakkıdır (Koçak, 2018, s.109).

Davetle müdahale ve self determinasyon ilişkisi daha çok iç self determinasyon üzerine odaklıdır. Ancak müdahalenin, hem iç uygulama hem dış uygulama açısından bir bütün olarak self determinasyon hakkına engel teşkil etmemesi gerekir. İç uygulamada self determinasyon bir ülkenin ekonomik, sosyal, politik ve idari yapılanmasını belirleme boyutuyla net bir anlama sahiptir. Ancak bir ülkede iç savaş olduğunda ve bu savaş ülke geneline yayıldığında ortaya sorunlu bir durum çıkmaktadır (Le Mon, 2003, s.741-793). Uluslararası hukuk çerçevesinde ayaklanma ve başkaldırı olarak nitelenen eylemler için davetle müdahalenin bir hak ihlali olup olmadığına ilişkin netlik bulunmamaktadır. Ancak savaşan taraf statülerinin bulunduğu bir iç savaş durumunda davetle müdahale o ülkedeki halklar için self determinasyon hakkının ihlali anlamına gelmektedir. Dış uygulanmada self determinasyon, bir yandan devletlerin egemenlik hakkını ihlal ederken, diğer yandan ülke bütünlüğü ve sınırların değişmezliği ilkelerine aykırı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden uluslararası hukukta dış self determinasyon/ayrılma hakkı dünyanın siyasal ve toplumsal koşullarını da dikkate alınarak bazı şartlara bağlanmaktadır (Koçak, 2018, s.111). Mevcut bir devletten ayrılma hakkı, sadece sömürge altındaki devletlere tanınmaktadır (Shaw, 2003, s.229). Sömürge altındaki devletlerin ülkesi, sömürgeci devletin ülkesinin bir parçasını teşkil etmediği için, sömürge altındaki devletin ayrılma talebi ülke bütünlüğü ve sınır değişmezliği ilkelerini ihlal etmemektedir. Ancak sömürge dışı diğer devletlerde ayrılma hakkının talep edilmesi bu ilkelere aykırılık teşkil etmektedir. Bu yüzden çeşitli halkları bünyesinde barındıran devletlerde halkların kendi bağımsız devletlerini kurma iddiası ile otoritesine tâbi olarak yaşadıkları devletten ayrılma talebi uluslararası hukukta kabul görmemektedir (Kılıç, 2008, s.958). Fakat, hem Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan devletler hem de Yugoslavya'nın dağılmasından sonra kurulan devletler kuruluş aşamalarında self determinasyon ilkesini kullanmışlardır. Bu doğrultuda self determinasyonun sömürgeler dışında da uygulanabileceği gündeme gelmiş ama uluslararası toplumda önemli bir itiraz oluşmamıştır (Fisch, 2015, s.44-45). BM sözleşmesi ve BM genel kurulunda kabul edilen bildirimler ve sözleşmeler bütün halkların self determinasyon hakkı teyit edilerek devletlere halkları self-determinasyon hakkından mahrum bırakacak zorlama eylemlerinden kaçınma yükümlülüğü getirilmiştir.

Negatif eşitlik ilkesi, prensip olarak hem merkezi hükümetin hem de bu hükümete karşı silahlı çatışma başlatan muhaliflerin dış yardım talep edememesini ifade etmektedir (Max Plank Institut, 2009, s. 278). Negatif eşitlik ilkesi, savaşan taraflılık doktrinin bir türevi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doktrine göre mevcut hükümetle silahlı çatışmaya giren muhalifler ülkede yaşanan çatışmanın genişliği ve yoğunluğu nispetinde başkaldıran, ayaklanan ve savaşan taraf olarak üçe ayrılmaktadır. Muhaliflerin statüsünün savaşan taraf olduğu bir durumda devletin temsili açısından mevcut iktidarın meşruluğu muğlak bir hal almaktadır. Bu nedenle mevcut hükümetin ülke üzerinde etkin kontrolünün bulunmadığı, siyasi olarak otorite bulunmayan ve çatışmalar yaşanan bir ülkede, hükümetin askeri yardım talebi bir ülkenin self determinasyon hakkını ihlal mahiyetinde olacaktır (Fox, 2015, s.15). Bu da mevcut uluslararası hukuka aykırı bir durum teşkil etmektedir. Devletin temsili hususunda netliğin bulunmadığı durumlarda o ülkedeki iç savaşın taraflarının her ikisi de dış yardım talebinde bulunabileceği bir

pozitif eşitlik durumunda iç savaşın büyüyerek uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmesi sonucunu doğabilecektir. Mevcut otoritenin dış yardım talep edemeyeceği bir durumda muhaliflerde dış yardım talep edememelidir. Zaten günümüz uluslararası hukukunda iktidar muhaliflerinin askeri destek alabileceği bir müdahale meşru kabul edilmemektedir (ICJ, 1986, 209).

Uluslararası hukukta, düzenin sürdürülmesi amacıyla hukuka aykırı fiillerinden dolayı devletlerin sorumluluğu kuralı benimsenmiştir. Dolayısıyla bir devlet aktif veya pasif olarak işlediği fiillerden veya sebep olduğu durumlardan sorumlu olmaktadır. Bu durum da davet üzerine bir ülkede gerçekleştirilen müdahale esnasında ortaya çıkabilecek uluslararası hukuka aykırı fiillerin sorumluluğunun bulunduğu işaret etmektedir. BM çatısı altında oluşturulan Uluslararası Hukuk Komisyonunda 2001 yılında “Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilleri Dolayısıyla Devletin Sorumluluğu” adlı bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, “*bir şahsın ya da bir grubun davranışı, eğer bu şahıs ya da grup bu davranışı yaparken, devletin talimatı, emri ya da denetimi altında ise, uluslararası hukuka göre o davranışlar devletin fiili kabul edilir*” ibaresine yer verilmiştir (UN, 2001, art8). Buradan hareketle bir ülkede yapılan operasyonlarda işlenebilecek savaş suçları, soykırım suçu ve benzeri durumlardan davet eden devletin otoritesinin de sorumlu tutulacağı aşikârdır. Bu nedenle, bu tür suçların ortaya çıkacağı bir müdahalenin uluslararası hukuku ağır ihlali söz konusu olacağından, daveti gerçekleştiren bir otoritenin meşruluk sorunu ortaya çıkacaktır. Bu durum bir yandan davetin geçerliliğine şaibe düşürürken, diğer yandan da müdahalenin meşruluğunu etkilemektedir. Bu nedenle bir ülkede davet üzerine gerçekleştirilen bir müdahalenin uluslararası hukuka aykırılık içeren fiiller işlememesi veya benzer sonuçlar getiren durumlara sebep olmaması gerekmektedir. Aksi durumda müdahalenin meşruluğu söz konusu olmayacaktır.

Müdahale Eden Devlet’in Sorumlulukları ve Kısıtları

Bir başka ülke topraklarında askeri operasyon düzenlemek için davet edilmiş olmak tek başına yeterli olmamaktadır. Davetle müdahale doktrinine göre, bir devlet otoritesinin ülkesindeki iç savaşla mücadelede yardım talebinde bulunduğu diğer devletin bir takım sınırlılıkları ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bir devletin başka bir devlet ülkesinde gerçekleştireceği müdahale, uluslararası hukuk kuralları tarafından sınırlandırıldığı gibi davet eden ülke tarafından da sınırlandırılması mümkün olan bir durumdur (Demirci, 2016, s.141). Bu doğrultuda müdahale eden devlet, davetin sınırına uymakla yükümlüdür. Yapılan davetle, davetin içeriği ve neleri kapsadığının yanı sıra davet edilen yabancı askeri güçlerin ne şekilde davranacağına da sınırları çizilir. Davet bu yönüyle müdahalede bulunan devletin yabancı askeri güçleri için içeriksel bir sınırlama teşkil eder (Demirci, 2016, s.141; Karaahmetoğlu, 2018, s.47). Müdahale eden devlet davetin sınırlarını aştığı takdirde, iç işlerine müdahale etmeme yasağı ve kuvvet kullanma yasağını ihlal etmiş olmaktadır. Davetle müdahalenin sınırlarına ilişkin diğer bir husus da davetin geri çekilmesidir. Davetin geri çekilmesi durumunda hâlihazırda devam eden müdahalenin hukuki durumu davetle müdahalenin geçerliliğini etkileyecektir (Demirci, 2016, s.141; Karaahmetoğlu, 2018, s.52). Doktrinde netlik bulunmamakla birlikte davet eden otoritenin meşru olması gerektiği gibi davet edilen otoritenin de meşruluğunun olması, müdahalenin hukuka uygunluğunun şaibesiz olması için gereken bir diğer faktör olarak göz önüne alınmalıdır. Kendi ülkesinde etkin kontrolü bulunmayan, demokratik meşruiyeti bulunmayan ya da bunu kaybetmiş bir devlet otoritesinin başka bir devlet ülkesinde gerçekleştireceği kuvvet kullanımının meşruiyetinden söz etmek zor görünmektedir.

Rusya'nın Ukrayna'daki Askeri Müdahalesi Müdahaleye Giden Süreç

Ukrayna, toprak büyüklüğü, askeri ya da ekonomik kapasitesinden ziyade jeopolitik konumu ile ön plana çıkan bir Avrupa ülkesidir. Sahip olduğu liman ve boğazlar ile Karadeniz'de stratejik bir konumda olan Ukrayna'nın, Karadeniz'de başat güç olan Rusya'nın dış politikasındaki önemi yadsınamaz derecede büyüktür. Ayrıca Ukrayna'nın konumu Rusya açısından enerji arz güvenliğini de etkilemektedir. Rusya'dan Avrupa'ya giden doğalgaz ve petrol boru hatları öncelikle bu ülkeden geçmektedir. Bu yüzden Ukrayna'nın Rusya'ya karşı olumsuz bir tutum içerisine girmesi durumunda Rus ulusal güvenliği açısından tehlike oluşturmaktadır. 2014 yılında yaşanan Ukrayna – Rusya savaşının arka planında da bu nedenler vardır.

2010 yılında Ukrayna'da iktidara gelen Viktor Yanukoviç yönetiminin AB ile yeni bir süreç başlatarak, birliğe yakınlaşması beklenirken, Rusya'nın araya girmesiyle AB ile imzalanacak ortaklık antlaşmasından son anda vazgeçmiştir (İmanbeyli, 2014, s.1). Sonrasında da Rusya'nın yakın çevre politikasının önemli bir parçası olarak görülen "Gümrük Birliği" projesini kabul etmesi de ülke genelinde büyük bir tepkiye yol açmıştır (Erol, 2014, s.4). Ukrayna yönetiminin dış politikada tercihine karşı Rus etkisinden kurtulmak ve AB çatısı altında bulunmak isteyen halk kitleleri harekete geçmiştir. 2013 yılında Ukrayna'da mevcut cumhurbaşkanı Yanukoviç ve yönetimine karşı Kiev kentinde başlayan gösteriler, büyüyen ülke geneline yayılmış ve 21 Şubat 2014 tarihinde Yanukoviç ülkedeki muhalefetle bir anlaşma imzalamış ve sonra da ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. 22 Şubat'ta Ukrayna parlamentosu toplanarak cumhurbaşkanı görevden azletmiş ve yeni bir hükümet kurulması için çalışmalara başlamıştır. Bunun sonucunda Batı yanlısı ve Rus karşıtı eğilimleri bariz olan geçici bir hükümet kurulmuştur. Ukrayna'nın devlet başkanları değişse de Rusya ile enerji ve güvenlik alanlarındaki işbirliği Sovyetlerin yıkılmasından bu yana devam etmiştir (Şenay vd, 2014, s.4). Ancak mevcut durum Rusya'nın enerji güvenliğini, Karadeniz'deki askeri yapılanmasını tehdit ettiği gibi psikolojik olarak da Rusya'nın emperyal gücü açısından olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır (Şenay vd, 2014, s.11). Bu nedenle Rusya'nın tepkisinin beklenenden daha saldırgan olması durumu ortaya çıkmıştır.

Ukrayna parlamentosunun 22 Şubat'ta mevcut cumhurbaşkanı azleden kararı almasının sonrasında ana muhalefet partisi *Batkivşina* mensubu Aleksandr Turçinov'u da meclis başkanlığına seçerek kendisine cumhurbaşkanlığına vekâlet etme yetkisi vermiştir (İmanbeyli, 2014, s.4). Hemen akabinde de yine *Batkivşina*'nın liderlerinden Arseni Yaçenyuk'un başkanlığında karma bir hükümet oluşturulmuş ve bu hükümet 450 milletvekilinin 371'inin oyunu alarak göreve başlamıştır. (İmanbeyli, 2014, s.4). Ukrayna yönetimi tarafından "Onur Devrimi" olarak adlandırılan bu süreç Rusya tarafından darbe olarak nitelendirilmiş ve yeni kurulan bu hükümeti tanımadığını deklare etmiştir. AB yanlılarını sokağa döken bu olaylar, Rus kökenli Ukraynalıları ve Rus yanlılarını da tetiklemiştir. Kiev'deki iktidar değişikliğinin hemen sonrasında 27 Şubat'ta Kırım'da kimliği bilinmeyen maskeli, silahlı ve askeri üniformalı kişiler parlamento binasının da dahil olduğu kamu binalarını ele geçirmiştir (Bebler, 2015, s.195). 28 Şubat günü de hava alanı, köprüler ve Kırım ile Ukrayna arasındaki bağlantı yolları işgal edilerek bölge abluka altına alınmıştır. (Ercan, 2015, s.107). Bu süre zarfında telefon şebekeleri ve internet bağlantıları da kesilmiş ve bölgenin dış dünya ile bağlantısı kopartılmıştır. Bu koşullar altında Kırım parlamentosu silahların gölgesinde şaibeli bir şekilde toplanmış, hükümet değiştirilmiş ve 25 Mayıs'ta özerkliğin güçlendirilmesi için referandum yapılmasına dair karar çıkartılmıştır (İmanbeyli, 2014, s.5). Ukrayna yönetimi ve parlamentosu Kırım'ın yeni kurulan hükümeti ve parlamentoyu illegal olarak nitelendirip fes etme kararı alırken, Kırım başbakanı 1 Mart'ta

Rusya'dan güvenliğin tesisi için askeri yardım talebinde bulunmuş ve Rus birlikleri Kırım'da konuşlanmıştır.

Rusya'nın askeri güçlerini Ukrayna'nın Kırım bölgesine konuşlandırması, Kırım'da oluşan yapıyı cesaretlendirmiştir. Rus ordusu birçok kez Ukrayna ordusunu vurmuş, Ukrayna yönetimine karşı hibrit savaş taktikleri uygulayarak her alanda Ukrayna'yı zor duruma düşürmüştür (Thiele, 2015, s.2-3). Kırım yönetimi tarafından 25 Mayıs'ta yapılması planlanan referandum tarihi 16 Mart'a çekilmiş ancak bu tarih beklenmeden 11 Mart'ta bağımsızlık kararı alınmıştır (Grant, 2015, s.69). Temelde Kırım'ın özerkliğini güçlendirecek bir anayasa düzenlemesine yönelik olan referanduma Rusya ile yeniden birleşme seçeneği de eklenmiştir. (Grant, 2015, s.68-69). Referandum 16 Mart'ta gerçekleştirilmiş ve Rusya'ya bağlanma kararı çıkmıştır. Bir gün sonra 17 Mart'ta da Putin önce Kırım'ın bağımsızlığını tanımış ve 18 Mart'ta da Rusya'ya katılmasını onaylamıştır (Precedent of Russia Press Realise, 2014a).

Ukrayna'nın Rus Müdahalesine Yönelik Yaklaşımı

Ukrayna açısından yaşanan sürecin üç boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki ülkedeki iktidar değişiminin meşruluğu, ikincisi Kırım'ın bağımsızlık kararının hukuksuzluğu, üçüncüsü Rusya'nın askeri müdahalesinin saldırı suçu olduğudur. Ukrayna'ya göre ülkedeki Onur Devrimi ülkenin iç meselesidir ve anayasal zeminde gerçekleşmiştir. Halkın çoğunluğuna göre Yanukoviç iktidarı Rusya etkisinde kalmış ve bağımsızlığı kaybetmiştir. Ukrayna halkının taleplerine ve ülkenin çıkarına göre davranmadığı için protesto edilmiş, barışçıl gösterilere sert müdahale edildiği için de hükümet karşıtlığı ülke geneline yayılmıştır. 21 Şubat'ta Yanukoviç'in muhalefetle imzaladığı ülkede yeni bir düzen kurulmasını öngören anlaşma Ukrayna anayasasında yer verilen bir uygulamadır (Kotlyar vd, 2024, s.51). Üstelik Yanukoviç'in bir gün sonra ülkeden kaçarak Rusya'ya sığınması da bağımsızlığını kaybettiğini ispatlamaktadır. Yanukoviç sonrasında izlenen yol yasaldir ve yeni kurulan hükümet Ukrayna'nın meşru iktidaridir. Ukrayna'ya göre Kırım'da yapılan referandum Ukrayna Anayasası'nı ihlal etmektedir ve bu nedenle meşru değildir. Ukrayna Anayasası'nda (2004, m.73), "Ukrayna topraklarında yapılacak değişiklikler yalnızca tüm Ukrayna'yı kapsayan referandumla çözülür" ibaresi bulunmaktadır. Bu kapsamda Kırım'da yapılan referandum meşru değildir. Son olarak da Rusya'nın Kırım'da askeri güç konuşlandırmasında Ukrayna'nın rızası ve isteği yoktur. Bu durum BM'de açıkça yasaklanan saldırı suçunu teşkil etmektedir. Sonuç olarak Ukrayna, Rusya'nın uluslararası hukuk kurallarını ihlal ederek saldırgan ve işgalci bir konumda olduğunu ileri sürmüştür.

Rusya'nın Meşruiyet İddiaları

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik askeri müdahalesi, Rusya tarafından 4 tezle savunulmuştur; i) Rus vatandaşları koruma amaçlı meşru müdafaa hakkını kullanılması, ii) Kırım'ın self determinasyon hakkını kullanması, iii) insani müdahale kapsamında tedbir alınması iv) müdahale için davet edilmesi (Allison, 2014, s.1259-1260).

Rusya'nın askeri müdahalesini meşrulaştırma söyleminin ilki koruma sorumluluğu (R2P) kapsamında müdahale ettiği olmuştur. Rusya, anayasal olarak vatandaşlarını yurtdışında da koruma ve himaye etmeyi garanti etmektedir (Constitution of Russia Federation, 1993, m.61). Ukrayna'da iktidara el koyan güçler aşırı sağ politikalar uygulayarak ülkede yaşayan Rusların haklarını ciddi şekilde ihlal ederken Rus azınlığın güvenliği ciddi tehdit altındadır (Asker, 2014, s.11). Ülkede bulunan 45 milyon nüfusun %17.3'ünü Ruslar oluşturmaktadır ve bunların büyük bir bölümü aynı zamanda Rus vatandaşlarıdır. Bu nedenle Rus hükümeti anayasal sorumluluğunu yerine getirmek için ve vatandaşlarını yurtdışında korumak üzere meşru müdafaa hakkının kullanımı kapsamında Ukrayna'ya askeri müdahale gerçekleştirmiştir.

İkinci olarak, Rusya, Kırım'ın statüsünün self determinasyona uygun olduğunu ileri sürmüştür. Rusya'ya göre Ukrayna'da iktidar meşru yollarla değişmemiş, *coup d'état* (hükümet darbesi) gerçekleşmiştir. Bu nedenle iktidara gelen Aleksandr Turçinov hükümeti meşru bir hükümet değildir (Allison, 2014, s.1261). Bu açıdan Rusya'ya göre Ukrayna'daki mevcut hükümeti tanıyan ve ona meşruiyet kazandıran diğer devletler; Ukrayna'nın egemenliği ve anayasasını tanımayarak, müdahale etmeme/karışmama yasağına aykırı davranarak ve hükümet-dışı aktörü meşru ve yasal temsilci kabul ederek uluslararası hukuku açıkça ihlal etmektedir (Pehlivan, 2014, s.1-2). Anayasal bir krize sebep olan bu durum, özerk bir cumhuriyet olan Kırım'a self determinasyon hakkı vermektedir. Geçmişte Kosova'da yaşanan durum ve bağımsızlık ilanı buna emsal teşkil etmektedir (Barlovac, 2014). Ayrıca Rusya'ya göre; Kırım her zaman insanların kalbinde ve zihninde Rusya'nın bölünmez bir parçası olmuştur (Charron, 2020, s.275). Kırım SSCB'ye bağlı iken 1954 yılında SSCB'ye dahil olan Ukrayna bölgesine dahil edilmiştir. SSCB'nin dağılması sonrasında da Ukrayna'nın üniter yapısı altına girmemiş ve özerk bir statüde olmuştur. Dolayısıyla Kırım'ın bağlı olduğu ana toprak SSCB'nin ardılı olan Rusya ülkesinin toprağıdır (Charron, 2016, s.245-247). Bu nedenle Kırım'ın self determinasyon hakkını kullanması Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü ihlal eden bir durum değildir.

Üçüncüsü Ukrayna'daki iç savaş insani bir kriz ortaya çıkarmıştır. Ülkede iç savaşa dönen durum, ülkedeki Rus azınlığın haklarını tehdit ettiği gibi potansiyel bir mülteci akını riskini ortaya çıkartmıştır. Ülkedeki kaos durumunun uzaması halinde çok sayıdaki Rus kökenli Ukrayna vatandaşının Rusya'ya kitlesel göç etmesi muhtemel olacaktır. Bu nedenle Rusya'nın acil tedbir alması gerekmiştir.

Son olarak da Rusya, Ukrayna'ya yönelik askeri müdahalesini davetle müdahale doktrini kapsamında gerçekleştirdiği söylemiyle Ukrayna'daki varlığının meşru olduğunu vurgulamaktadır. Bunun için hem Ukrayna hem Kırım tarafından yapılan iki farklı daveti hukuki dayanak olarak göstermiştir. Rusya'ya göre Ukrayna'nın meşru lideri Turçinov değil, Yanukoviç'dir. Yanukoviç, Putin'e bir mektup göndererek ülkedeki iç karışıklığa son vermek, sınır boyunca sivililerin korunması sağlamak, barış ve güvenliği yeniden tesis etmek için Rusya'dan askeri yardım talebinde bulunmuştur. Rusya'nın BM'lerdeki temsilcisi Vitaly Churkin de bu durumu 3 Mart 2014 tarihinde gerçekleşen BM Güvenlik Konseyinin 7125. toplantısında gündeme taşımıştır. Ayrıca 28 Şubat'ta göreve getirilmiş olan Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin başbakanı Sergey Akse-nov da 1 Mart'ta Rusya'dan yardım talebinde bulunmuştur.

Bu çerçevede "Rusya tarafından öne sürülen bu gerekçeler, Ukrayna topraklarında askeri güç kullanımını için meşruiyet dayanağı olabilir mi?" sorusuna cevap verebilmek için her bir gerekçe detaylı olarak ele alınmalıdır. Ancak çalışmamızın ana teması davetle müdahale olduğu için diğer gerekçelerden ziyade davetle müdahale gerekçesinin haklı bir gerekçe olup olmadığına odaklanılmıştır.

Davetle Müdahale Doktrini Çerçevesinde Ukrayna'da Kuvvet Kullanımı

Davet Eden Otoritede Yetki Ve Meşruluk Unsuru

Davetle müdahale doktrininde devleti temsil yetkisi demokratik meşruiyet ve etkin kontrol ilkeleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Demokratik meşruiyet ilkesi açısından ele alındığında Ukrayna Anayasası'na (2014, md.111) göre, hakkındaki suçlamalar dolayısıyla devlet başkanının görevinden alınabilmesi için, parlamentonun en az dörtte üçünün oyu gerekmektedir. Bu doğrultuda Yanukoviç'in azledilebilmesi için Ukrayna Parlamentosunda bulunan 449 parlamenterin 337'sinin oyu gerekiyorken, azil kararı 328'e karşı 0 oy ile alınmıştır. Bu nedenle ilk bakışta Yanukoviç'in azlinin Ukrayna anayasasında benimsenen usulle aykırı olduğu ve Ukrayna'da kurulan yeni hükümetin meşru olmadığı söylenebilir. Ancak sadece Yanukoviç değil

ona yakın olan parlamenterlerden de ülke dışına kaçanlar olmuştur. Bu nedenle parlamentoyu 449 üyesiyle birlikte toplamak imkajsız hale gelmiştir. Ayrıca Yanukoviç'in ülkeden kaçmış olması nedeniyle parlamentonun cumhurbaşkanlığı makamına vekâlet edecek bir meclis başkanı seçmesi ve ülkenin istikrarı için geçici bir hükümetin kurulması zaruri bir durum teşkil etmiştir. Ülkedeki otorite boşluğunun doldurulması gerekmiş ve Parlamentoda bu ihtiyaç doğrultusunda hareket etmiş. Sonuç olarak Yanukoviç'in meşru otorite olduğunu söylemek zor görünmektedir.

Etkin kontrol ilkesi açısından ele alındığı taktirde Yanukoviç iktidarının Kiev'de başlayan muhalif gösterileri bastıramadığı ve protestoların ülke geneline yayılarak kontrolden çıktığı, sonuç olarak da ülke genelinde kontrolü sağlayamadığı görülmektedir. Yanukoviç'in ve ona yakın olan parlamenterlerin ülkeden kaçması da bunun en bariz göstergesi olmuştur. Yanukoviç'in 328 kabul, 0 red oyuyla cumhurbaşkanlığından azledilmesi, ülke genelindeki fiili kontrolün yanı sıra seçilmiş meşru parlamento ve hükümet nezdinde de gücünü kaybettiği göstermekte ve ülkede etkin kontrolünün bulunmadığı açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak demokratik meşruiyet ve etkin kontrol ilkeleri kıstas alındığında Yanukoviç'in Ukrayna'yı temsil yetkisini bulunmadığı açıktır. Bu nedenle davetle müdahale doktrini çerçevesinde Yanukoviç'in bir başka devletten Ukrayna içerisinde kuvvet kullanmasını talep etmesi meşru değildir.

Rusya'nın davet üzerine Ukrayna'da kuvvet kullandığına dair ortaya koyduğu savunmada, Yanukoviç'in davetinin haricinde Kırım Özerk Cumhuriyeti Başbakanı Sergey Aksenov'dan gelen ikinci bir davetin bulunduğu da yer almaktadır. Aksenov'un davetinin geçerliliğinde ise devleti temsil yetkisinin olup olmadığından önce Kırım'ın self determinasyon hakkının bulunup bulunmadığına bakılmalıdır. Mevcut uluslararası hukuk kuralları ayrılma hakkı olarak self determinasyonu devletin ülkesini bütünlüğü ve sınır değişmezliği ilkeleri ile sınırlandırmıştır (Çavuşoğlu, 1999, 47). Bu nedenle yasal olarak haklar tanınmış, siyasal sistemde yer alabilen ve ağır insanlık suçlarına maruz kalmayan toplumların ayrılma hakkı günümüz uluslararası hukukunda kabul görmemektedir (Koçak, 2018, s.111). Özerk bir cumhuriyet olan Kırım'da, kendi yönetimine sahip, siyasal sistemde yer almış bir halk yaşamaktadır. Üstelik Ukrayna merkezi otoritesi tarafından tanınan bir çok hakka sahip olan bu halka yönelik ağır insanlık suçları içeren saldırılar da bulunmamaktadır. Bu yüzden uluslararası hukuka göre Kırım'ın ayrılma hakkının bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Kırım yönetimi tarafından yapılan davet geçersizdir ve meşru değildir.

Geçerli Bir Davetin Varlığı

Bir devletin ülkesinde askeri güç kullanması için bir başka devlette yapacağı davette baskı, zorlama, tehdit ve benzeri iradeyi sakatlayan hallerin vuku bulmaması o davetin geçerliliğini belirlemektedir (UN, 1969, m.42-52). Bu çerçevede müdahalede bulunması için Rusya'yı davet eden iki otorite; Yanukoviç ve Aksenov'un yaptığı davetin geçerliliği de muğlaktır. Yanukoviç, ülkesinde etkin kontrolünü kaybettikten sonra ülkesini terk etmiş ve Rusya'ya sığınmıştır. Yabancı ülkeye sığınan bir devlet adamının davet yapmaya yetkili, meşru bir otorite olması durumunda dahi, sığındığı ülkeye yaptığı davet şaibeli durumda olmaktadır ve geçerliliği tartışmalıdır. Aksenov ise silahlarla kuşatılmış bir parlamentoda şaibeli bir seçimle iktidara gelmiştir. Üstelik parlamentoyu basan askerlerin Rus özel birlikleri olduğu da daha sonradan ortaya çıkmıştır (Kotlyar vd, 2024, s.51). Bu nedenle bu parlamentonun ve yönetimin Rusya ile ilgili aldığı kararlar tartışmalı olduğu gibi ve Rusya'ya yaptığı davet de geçersizdir. Bu çerçevede

yapılan müdahale, müdahale eden devletin çıkarları doğrultusunda davetle müdahale doktrininin istismar edilerek kuvvet kullanma yasağına ve uluslararası hukuka aykırı bir nitelik taşımıştır.

Müdahalenin Uluslararası Hukuka Uygunluğu

Rusya'nın Ukrayna'daki askeri müdahalesi öncelikle negatif eşitlik ilkesini ihlal eden bir müdahale olmuştur. Çünkü Ukrayna'da toplum siyasi olarak bölünmüş, çatışmalar ülke geneline yayılmış ve de Yanukoviç ve ya Turçinov iktidarının hangisi meşru kabul edilirse edilsin iktidarın toplumun genelini temsil etmediği bir durum ortaya çıkmıştır. Bu koşullar altında yapılan bir dış müdahale hangi tarafın davetiyle gerçekleşirse gerçekleşsin hem negatif eşitlik ilkesini ihlal etmekte, hem de iç self-determinasyon bağlamında halkın kendi geleceğini tayin etme hakkına engel teşkil etmektedir. Bu nedenle müdahale özü itibariyle kuvvet kullanma yasağını ve uluslararası hukuku ihlal etmektedir. Uluslararası Hukuka Aykırı Fiilleri Dolayısıyla Devletin Sorumluluğu çerçevesinde ele alındığında müdahale sürecinde işlenen savaş suçları nedeniyle müdahale uluslararası hukuka aykırılık içermektedir.

Müdahale Eden Devlet'in Sorumlulukları ve Kısıtları

Uluslararası toplumda meşru bir hükümet olarak kabul edilen Rusya hükümeti, Kırım'ın daveti üzerine buraya askeri güç konuşlandırmadan önce Rus parlamentosundan onay alarak hareket etmiştir. Bu suretle Rus hükümeti İç hukukuna uygun hareket etmiştir. Ancak aynı durum uluslararası hukuk için geçerli değildir. Rusya, Kırım'a önce müdahale sonra da ilhak etmesi, uluslararası hukukun devlet ülkesinin bölünmezliği, sınır değişmezliği ve başka devletlerin iç işlerine karışmama prensiplerini ihlal etmiştir. Dolayısıyla davetin sınırına uyup uymadığından önce davetle müdahale için uluslararası hukuk tarafından sınırlandırılan çerçevenin dışına çıkmıştır. 27 Mart 2014 tarihinde BM Genel Kurulunda alınan, Kırım'ın Rusya'ya bağlanma kararının geçersiz olduğu yönündeki karar da bu durumu tescillemiştir (UN, 2014, 68/262). Ayrıca Ukrayna, Rusya, Birleşik Krallık, İrlanda ve ABD'nin 1994 yılında imzaladığı ve Budapeşte Mutabakatı olarak tanımlanan güvenlik garantisi anlaşması da Rusya tarafından ihlal edilmiştir. Mutabakatta meşru müdafaa durumu dışında Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanmaya başvurmaktan kaçınacaklarına dair bir hüküm bulunmaktadır (Budapest Memorandum, 1994, m.2). Ukrayna'dan Rusya'ya yönelik bir saldırı söz konusu olmadığı için Rusya'nın Ukrayna topraklarında kuvvet kullanımını meşru müdafaa kapsamında değerlendirmek mümkün değildir. Rusya'nın müdahalesi açık ve net bir şekilde bu garantörlük antlaşmasını da ihlal etmiştir.

Sonuç

Uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmanın meşruluğu uzun yıllardır sorgulanmış, bu hususta bir takım kısıtlamalar ve koşullar getirilmesine dair görüşler ortaya konulmuştur. BM'nin kurulmasından sonra daha kurumsal bir yapıya ve hukuki bir çerçeveye oluşturularak kuvvet kullanımı evrensel düzeyde yasaklanmış ve belirli normlara bağlı olarak istisnaları ortaya konulmuştur. Yasağı ve istisnaları düzenleyen BM'de kuvvet kullanmanın uluslararası hukuka uygunluğu alanında karar verici yegâne otorite olmuştur. Devletler, dış politikalarında askeri güç uygulamak istediklerinde de bu isteklerini meşrulaştırıcı gerekçeler ortaya çıkmıştır. Davet müdahale doktrini de bu süreçte ortaya çıkmıştır.

Davetle müdahale doktrini, uluslararası hukukun temel dayanaklarından olan rıza unsuru üzerine inşa edilmiş, mevcut hukuk kuralları doğrultusunda karakteristik özellikleri belirtilmiş ve bu çerçevede yapılan müdahalenin meşru olduğu iddia edilmiştir. Ancak davetle müdahale doktrini, güçlü bir devletin zayıf bir devlet ülkesinde çıkar maksimizasyonu için istismar edilebilir bir hal almıştır. Güçlü devletler çıkarları için gerçekleştirdikleri operasyonları bu

doktrinle meşrulaştırma cabasına girmiştir. Rusya'nın Ukrayna topraklarındaki askeri güç kullanımında da bu çaba çok net bir biçimde görülmektedir.

Çalışmada, davetle müdahale doktrininin varsa ihlal edilen kriterlerini ortaya koymak hedeflenmiş ve bu doğrultuda Rusya'nın müdahalesinin doktrinde olması gerektiği düşünülen kriterlerin bir çoğunu karşılamadığı görülmüştür. Davet eden otoritede yetki ve meşruluk kriteri açısından Yanukoviç ve Aksenov'un etkin kontrol şartını sağlamadığı, her iki otoritenin de meşruiyet sorunu olduğu açıktır. Geçerli bir davetin varlığı kriteri açısından her iki otoritenin Rusya ile ilişkinin belirsiz olduğu görülmekte ve bu durum bir şaibe oluşturmaktadır. Müdahalenin uluslararası hukuka uygunluğu kriteri açısından bakıldığında hem negatif eşitlik ilkesinin ihlal edildiği hem Ukrayna'nın self determinasyon hakkına engel olduğu hem de müdahale sürecindeki savaş suçları nedeniyle uluslararası hukukun çiğnendiği görülmektedir. Müdahale eden devlette sınırlılıklar ve sorumluluklar kriteri kapsamında da davetin içeriğine uyulup uyulmadığı tartışmalı bir durum iken, antlaşma ile verilen güvenlik garantisine riayet edilmediği görülmektedir. Müdahale sürecinde BM'nin görüş ve tavsiyelerine riayet edilmemesi ve BM Genel konseyinde alınan kararlar çerçevesinde Rusya'nın hukuk sınırları dışına çıktığı görülmektedir.

Çalışmanın araştırma sorusu olan; uluslararası toplumun Rusya'yı işgalci olarak nitelendirmesinin somut bir gerekçesi var mı? sorusunun cevabı ise netlik yargı içeren bir "var" olmuştur. Uluslararası hukuka ve doktrine göre davet üzerine yapılan bir müdahalenin meşruiyeti, doktrinin tüm unsurlarına uygun olmasını gerektirmektedir. Bir unsurun eksikliği bile süreci illegal hale getirmektedir. Rusya'nın Ukrayna topraklarındaki uygulamasına bakıldığında davetle müdahale doktrininde öngörülen kriterlerin neredeyse tamamının sorunlu olduğu görülmektedir. Bu nedenle Kırım'ın özerliğini kuvvetlendirme isteği ile başlayan, bağımsızlık ilanı ile şekillenen ve Rusya'ya katılması ile son bulan bu süreçte Rusya'nın Kırım'da askeri güç konuşlandırması davetle müdahale doktrini ile meşrulaştırılamayacak bir durumdur.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, G. – A. ÖZER (2018). "Davetle Müdahalenin Geçerliliği Açısından Afrika Kıtasındaki İki Zıt Örnek: Mali Ve Gambiya". *Sosyal Bilimler Dergisi*. V/26; 307-322.
- ALLISON, R. (2014). "Russian 'deniable' intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules" *International Affairs*. XC/6; 1255-1297.
- ASKER, A. (2014). "Kırım: Zorla Statü Değişikliği". *EkoAvrasya*, VII/27; 6-15.
- BARLOVAC, B. (2014), "Putin Says Kosovo Precedent Justifies Crimea Secession", Erişim Tarihi: 11.05.2024. <http://www.balkaninsight.com/en/article/crimea-secession-just-like-kosovo-putin>
- BEBLER, A. (2015). "Crimea and the Ukrainian-Russian Conflict". *"Frozen conflicts" in Europe*, (ed. Anton Bebler). Toranta: Barbara Budrich Publishers; 189-208.
- BUCHAN R. - N. TSAGOURÍAS (2023). "Intervention by invitation and the scope of state consent" *Journal on The Use of Force and International Law*. X/2; 252-270.
- BUDAPEST MEMORANDUM (1994). Erişim Tarihi: 18.09.2024. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>
- CHARRON, A. (2016). "Whose is Crimea?" *Contested Sovereignty and Regional Identity Region*, V/2; 225-256.
- CHARRON, A. (2020). "Russia's Recolonization of Crimea". *Current History*, CXIX/819; 275-281.
- CONSTITUTION OF RUSSIA FEDERATION. (1993) Erişim Tarihi: 13.04.2024. <http://www.constitution.ru/>

- CONSTITUTION OF UKRAINE. (2004). Erişim Tarihi: 17.05.2024. https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/the_constitution_of_ukraine.pdf
- ÇAVUŞOĞLU, N. (1999). *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- DEMİRCİ, S. R. (2016). "Suriye Krizinde Davetle Müdahale Sorunu". *Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk* (ed. Fatma Taşdemir). Ankara: Nobel Yayınları: 117-156.
- DOSWALD-BECK, L. (1985). "The Legal Validity of Military Intervention by Invitation of the Government". *British Yearbook of International Law*. LVI/1; 189-252.
- ERCAN, M. (2015). "Uluslararası Hukuk Normları Bağlamında Kırım Meselesi: Self Determinasyon mu? İlhak mı?" *The Journal of Academic Social Science Studies*, IIX/36; 95-113.
- EROL, M. S. (2014). "'Ukrayna-Kırım Krizi" ya da "İkinci Yalta Süreci"'. *Karadeniz Araştırmaları*. XLI/41; 1-14.
- FISCH, J. (2015). *The Right of Self-Determination of Peoples The Domestication of an Illusion* (çev. Anita Mage) New York: Cambridge University Press.
- FOX, G. H. (2015). "Intervention By Invitation", *The Oxford Handbook On The Use Of Force*. (ed. Marc Weller). New York: Oxford University Press: 816-840.
- GRANT, T. D. (2015). "Annexation of Crimea". *The American Journal of International Law*. CIX/1; 68-95.
- HALL, W. E. (1884). *A Treatise on International Law*. Oxford: Clarendon Press.
- INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE (1986). "Reports Of Judgments, Case Concerning Military And Paramilitary Activities In And Against Nicaragua", Erişim Tarihi: 8.4.2024. <https://www.icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>
- İMANBEYLİ, V. (2014). *Ülke-İçeri Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna-Kırım Meselesi*, Ankara: SETA Yayınları.
- KARAAHMETOĞLU, İ. (2018), *Uluslararası Hukukta Davetle Müdahale: Rusya'nın Suriye'ye Müdahalesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KILIÇ, C. D. (2008). "Self Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi" *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. XII/1; 949-982.
- KOÇAK, M. (2018). "Self Determinasyon Hakkı Ve Self Determinasyon Hakkı Teorileri", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. XXIII/38; 85-148.
- KOTLYAR, Y. - O. MOŞİN (2024), "Revolution of Dignity: Choice of the European Future". *Acta De Historia & Politica: Saeculum*. XXI/07; 47-56.
- LAUTERPACHT, E. (1958). "The Contemporary Practice of the United Kingdom in the Field of International Law—Survey and Comment, V", *International and Comparative Law Quarterly*. VII/1; 92-147.
- LE MON, C. J. (2003). "Unilateral Intervention by Invitation In Civil Wars: The Effective Control Test Tested", *New York University Journal of International Law and Politics*. XXXV: 741-793.
- MAX PLANK INSTITUT (2009). "Independent International Fact-Finding Mission On The Conflict In Georgia". Erişim Tarihi:4.4.2024. http://www.mpil.de/files/pdf4/IIFFMCG_Volume_II1.pdf
- NAWAZ M.K. (1959). "Intervention By Invitation and the United Nations Charter". *International Studies*. I/2; 203-209.

- NOLTE, G. (2012), "Intervention By Invitation". Erişim Tarihi: 8.5.2024. https://www.jura.uni-bonn.de/fileadmin/Fachbereich_Rechtswissenschaft/Einrichtungen/Lehrstuehle/Herdegen/de_Wet/WiSe_2017/Voelkerrecht_III_Collective_Security/Intervention_by_Invitation.pdf
- PEHLİVAN, O. K. (2014). *Rusya'nın Tezleri-Batı'nın Antitezleri: Kırım ve Uluslararası Hukuk*. Ankara: USAK Yayınları.
- PRESIDENT OF RUSSIA PRESS RELEASE (2014a), "Treaty Between the Russian Federation and the Republic of Crimea on the Adoption of the Russian Federation of the Republic of Crimea and Admission in the Russian Federation of New Subjects". Erişim Tarihi: 4.6.2024. <http://www.kremlin.ru/news/20605>
- PRESIDENT OF RUSSIA PRESS RELEASE (2014b). "The President Has Notified the Government, the State Duma and the Federation Council of Proposals by the Crimean State Council and the Sevastopol Legislative Assembly Regarding Their Admission to the RF and the Formation of New Constituent Territories". Erişim Tarihi: 4.6.2024. <http://en.kremlin.ru/acts/news/20599>
- ROTH, B. R. (2000). *Governmental Illegitimacy In International Law*, Oxford: Clarendon Press.
- SHAW, M. N. (2003). *International Law*. Newyork: Cambridge University Press.
- ŞENAY, F. – M. KOÇAK (2014). *Avrasya'nın Jeopolitik Anahtarı Ukrayna Üzerinde Güç Mücadelesi*, Ankara: SETA Yayınları.
- TAŞDEMİR, F. (2016), "Devlet Merkezli Uluslararası Hukuk Sistemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörler". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI/2; 85-120.
- THİELE, R. D. (2015). "Crisis in Ukraine – The Emergence of Hybrid Warfare", *ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security*, CCCXLVII; 1-13.
- UNITED NATIONS (1945). "United Nations Charter", Erişim tarihi: 20.07.2024. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
- UNITED NATIONS (1960). "Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples by General Assembly Resolution 1514 (XV)" Erişim Tarihi: 18.06.2024. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples>
- UNITED NATIONS (1969). "Vienna Convention on the Law of Treaties", Erişim Tarihi: 25.05.2024. https://treaties.un.org/doc/Treaties/1980/01/19800127%2000-52%20AM/Ch_XXIII_01.pdf
- UNITED NATIONS (2001). "Responsibility Of States For Internationally Wrongful". Erişim Tarihi: 17.6.2024. [Http://Legal.Un.Org/ilc/Texts/Instruments/English/Draft_Articles/9_6_2001.Pdf](http://Legal.Un.Org/ilc/Texts/Instruments/English/Draft_Articles/9_6_2001.Pdf)
- UNITED NATIONS (2014). "Resolution That Territorial integrity of Ukraine (68/262) adopted by the General Assembly". Erişim Tarihi: 17.6.2024. https://www.securitycouncilreport.org/wp-content/uploads/a_res_68_262.pdf
- WOLF, A. T. (2018). "Invitations to Intervene and the Legitimacy of EU and NATO Civilian and Military Operations". *International Peacekeeping*. XXV/1; 52-78.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, It has been examined whether the use of military force by Russia on its territory in Ukraine in 2014 was legitimate in terms of the doctrine of intervention by invitation. The question "Is there a concrete reason why the international community characterizes Russia as an occupier?" has been sought. In this context, it has been aimed to reveal the criteria that have been violated in terms of the doctrine, if any. The doctrine of intervention by invitation is built on the element of consent, which is one of the fundamental principles of international law. A number of criteria have been determined within the scope of the doctrine within the framework of existing international law rules. The doctrine argues that interventions made in compliance with these criteria will also be legitimate.

A process called the "Revolution of Dignity" took place in Ukraine, where the pro-Russian government was overthrown and a pro-European government was established. Russia described this process as a coup and declared that it did not recognize this newly established government. These events, which brought EU supporters to the streets, also triggered Ukrainians of Russian origin and pro-Russian supporters. The Crimean parliament convened in a suspicious manner under the shadow of guns, the government was changed and a decision was made to hold a referendum on May 25 to strengthen autonomy. The Ukrainian administration and parliament decided to dissolve Crimea's newly established government and parliament, calling them illegal. Russia, on the other hand, announced that it received a request for military support from both the deposed Ukrainian government and the Crimean prime minister to ensure security and deployed its military forces in Crimea. Following this situation, the option of reunification with Russia was added to the referendum that would strengthen Crimea's autonomy. The referendum was held on March 16 and the decision to join Russia was made. A day later, on March 17, Putin first recognized Crimea's independence and on March 18, approved its incorporation into Russia.

Russia's military intervention in Ukraine has been defended by Russia with 4 theses; i) exercising the right of self-defense to protect Russian citizens, ii) exercising Crimea's right of self-determination, iii) taking measures within the scope of humanitarian intervention, iv) inviting for intervention.

The aim of the study was to reveal the criteria of the intervention by invitation doctrine that were violated, if any. So, it was seen that Russia's intervention did not meet many of the criteria that were thought to be in the doctrine. In terms of the criteria of authority and legitimacy in the inviting authority, it is clear that Yanukovych and Aksenov did not meet the condition of effective control, and both authorities had legitimacy problems. In terms of the criterion of the existence of a valid invitation, it is seen that the relationship of both authorities with Russia is uncertain, and this situation creates a suspicion. When looked at in terms of the criterion of the compliance of the intervention with international law, it is seen that both the principle of negative equality was violated, Ukraine's right of self-determination was prevented, and international law was violated due to war crimes committed during the intervention process. While it is a controversial issue whether the content of the invitation was complied with within the scope of the limitations and responsibilities criteria in the intervening state, it is seen that the security guarantee given by the treaty was not respected. It is seen that Russia went beyond the boundaries of the law within the framework of the decisions taken in the UN General Assembly and the failure to comply with the UN's views and recommendations during the intervention process.

The answer to the research question of the study; Is there a concrete reason for the international community to describe Russia as an occupier? was a clearly "there is". According to international law and doctrine, the legitimacy of an intervention made upon invitation requires compliance with all elements of the doctrine. Even the absence of one element makes the process illegal. When we look at Russia's practice in Ukrainian territory, it is seen that almost all of the criteria stipulated in the doctrine of intervention by invitation are problematic. Therefore, in this process that started with the desire to strengthen Crimea's autonomy, shaped by the declaration of independence and ended with its accession to Russia, Russia's deployment of military force in Crimea is a situation that cannot be legitimized by the doctrine of intervention by invitation.

“*HİKÂYE-İ MÂH-FİRÛZE SULTÂN İLE RÂZ-I NİHÂN*” HİKÂYESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Sagıp ATLI*

ÖZ

Halk anlatı geleneği içinde önemli bir yere sahip olan türlerden birisi halk hikâyesidir. Halk hikâyesi hem sözlü gelenek içinde hem de yazılı kaynaklar vasıtasıyla aktarılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Sözlü gelenek içinde anlatılan halk hikâyelerinin büyük bir kısmının derlenip yazıya geçirildiği ve incelemesinin yapıldığı görülmektedir. Fakat yazılı kaynaklarda bahsedilen yazma ve taş baskı metinler hâlinde günümüze kadar gelen halk hikâyelerinden üzerinde akademik çalışma yapılmayanları vardır.

Bu çalışma yazılı kaynaklarda “*Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân*” isimyle bilinen Arap harfli halk hikâyesinin metninin neşri ve tahliline dayanmaktadır. Daha önce neşri yapılmamış olan hikâyenin metninin neşredilerek incelemesinin yapılması çalışmanın temel amacıdır. Yazının başında halk hikâyesiyle ilgili konuya giriş mahiyetinde kısa bir bilgi verdikten sonra hikâyenin incelemesine geçilmiştir. Önce hikâyenin yer aldığı eser; künyesi, şekil özellikleri ve içeriği gibi hususiyetleri bakımından tanıtılmıştır. Ardından adı geçen halk hikâyesi; “yaratım aktarım özellikleri, şekil ve yapı özellikleri, içerik özellikleri” olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. Çalışmanın sonunda halk hikâyesinin metni Latin harfleriyle günümüz Türkçesine aktarılarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Edebiyatı, Halk Hikâyesi, *Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân*, Metin Neşri, Tahlil.

A STUDY ON THE NARRATIVE “*HİKÂYE-İ MÂH-FİRÛZE SULTÂN İLE RÂZ-I NİHÂN*”

ABSTRACT

One of the kinds that has an important place in the folk story tradition is the folk narrative. The folk narrative has survived to this day by being transmitted both in oral tradition and through written sources. It can be seen that most of the folk narratives told in the oral tradition have been compiled, transmitted to written sources, and examined. However, among the folk narratives mentioned in written sources and preserved in lithographic texts, there are some that have not been studied academically.

This study is based on the publication and analysis of the text of the folk narrative in Arabic letters, known as “*Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân*” in written sources. The main purpose of the study is to publish and analyze the text of the narrative, which has not been published before. At the beginning of the writing, right after giving brief information about the folk narrative as an introduction to the subject, the analysis of the narrative began. First, the work containing the narrative; It is introduced in terms of its characteristics such as its identity, shape features and content. Then the mentioned folk narrative; It is examined under three headings: “creation transfer features, shape and structure features, content features”. At the end of the study, the text of the folk narrative is given in Latin letters and translated into modern Turkish.

Keywords: Turkish Folk Literature, Folk Narrative, *Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân*, Text Publication, Analysis

Gönderilme Tarihi: 14 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Manisa, ORCID: 0000-0003-2692-5194, e-posta: atlisagip@gmail.com.

Giriş

Türk halk hikâyeciliği, destandan romana uzanan anlatı geleneğimiz yolunda XVI-XX. yüzyıllar arasını kaplayan ve âşık edebiyatıyla iç içe ve eş zamanlı giden önemli bir sürecin ürünüdür. Halk hikâyesi, bir yönüyle âşıkların anlatma ve gösterme boyutunda vakaları sunması, diğer yönüyle bu vakalara bağlı olarak hissiyatın yükseldiği yerlerde devreye giren şiirleriyle toplumun estetik ihtiyaçlarını çok boyutlu olarak karşılayan bir türdür (Duymaz, 2014, s. 3).

Anlatı geleneği içerisinde kendine özgü bir yere sahip olan halk hikâyeleri hakkında hem metin neşri hem de akademik araştırmaya yönelik tahlil, tasnif ve mukayese içeren birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda ele alınan halk hikâyelerinin metinleri ya yazılı kaynaklardan ya da sözlü kaynaklardan alınarak yayınlanmıştır. Halk hikâyeleri hakkında ülkemizde yapılan akademik çalışmaların başlangıcı Türkiye’deki ilk halk edebiyatı araştırmacısı olan M. F. Köprülü’ye uzanır. Köprülü, birçok eser ve makalesinde konuya değinmiş ve 1930 yılında kaleme aldığı *XVII’nci Asır Sazşairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi* adlı eseriyle ilk halk hikâyesi araştırmasını yapmıştır (1930). Saz şairleriyle ilgili M. Fuad Köprülü’nün öncülüğünde başlatılan Sadettin Nüzhet Ergun, Abdülbaki Gölpınarlı, Pertev Naili Boratav gibi araştırmacılarla devam ettirilen çalışmalar sırasında halk hikâyelerinin varlığı ve başlı başına bir tür olduğu ve araştırma mevzusu teşkil edebileceği dikkati çekmiş, “halk hikâyesi” kavramı benimsenmiş ve anlatıya bağlı bir tür olarak âşık edebiyatından bağımsız şekilde mütalaa edilmeye başlanmıştır (Duymaz, 2014, s. 10).

Türkiye’de M. F. Köprülü’den sonra halk hikâyesini bir tür olarak tanımlayan, sınırlarını çizen, özelliklerini belirleyen en önemli çalışma Pertev Naili Boratav’ın *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı eseridir (1988). Boratav’ın dışında Nihat Sami Banarlı (Somyarkın)(1935), Şükrü Elçin (1949/2000), İlhan Başgöz (1949), Mehmet Kaplan-Muhan Bali-Mehmet Akalın (1973), Muhan Bali (1973), Fikret Türkmen (1972/1974), Ensar Aslan (1990), Mustafa Cemiloğlu (1999), Ali Duymaz (1996, 2001), İsmail Görkem (2000), Zeynel Abidin Makas (2002), Ali Berat Alptekin (2005), Eyüp Akman (2009), Metin Özarslan (2019), İsmet Çetin (2020), Erhan Çapraz (2021) gibi araştırmacıların metin neşri, inceleme ve tahlil gibi içerikleri olan çalışmaları sayılabilir.

Halk hikâyeleri sadece sözlü gelenekte kalmayıp zamanla yazılı kaynaklar vasıtasıyla da aktarılmıştır. Sözlü gelenekten yazılı kaynaklara geçiş sürecini Boratav; “yazmalar, basmalar, yeni basmalar; halk hikâyelerini modernleştirme gayretleri” şeklinde üç başlıkta sınıflandırmıştır (1988, s. 145-160). Halk hikâyelerinin yazılı kaynakları arasında cönkler ve taş baskı hikâyeler başta gelmektedir. Dünyada 1796’da Yunanistan’da ortaya çıkan taş baskı 1831’de Türkiye’ye gelmiştir (Derman, 1988, s. 3). Türkiye’de en eski taş basmaların tarihini Boratav 1863-1866 olarak belirterek ilk taş baskı metinlerin yazma eserlerin matbaaya verilmesi sonucunda oluştuğunu ifade eder (1988, s. 159). Fikret Türkmen ise buna ilaveten taş baskı halk hikâyelerin İran’dan göç eden ve hikâyeyi bilen kişilerden derlenerek basıldığı ihtimalini de belirtmektedir (1995, s. XV). Bu çalışma da yazılı kaynaklar vasıtasıyla günümüze ulaşan halk hikâyelerinden biri olan *“Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân”*ı kapsamaktadır.

Bu çalışmada yazılı kaynaklarda *“Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân”* ismiyle bilinen Arap harfli halk hikâyesinin metninin neşri ve tahlili yapılmıştır. Yazının başında halk hikâyesiyle ilgili konuya giriş mahiyetinde kısa bir bilgi verdikten sonra hikâyenin incelemesine geçilmiştir. Önce hikâyenin yer aldığı eser; künyesi, şekil özellikleri ve içeriği gibi hususiyetleri bakımından tanıtılmıştır. Ardından adı geçen halk hikâyesi; “yaratım aktarım özellikleri, şekil

ve yapı özellikleri, içerik özellikleri” olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. Çalışmanın sonunda halk hikâyesinin metni Latin harfleriyle günümüz Türkçesine aktararak verilmiştir.

Ali Berat Alptekin, halk hikâyeleriyle ilgili hazırladığı çalışmada bu hikâyenin bir buçuk sayfadan oluşan kısa özetini vermiştir. Metnin başında “Hikâye yazılı kaynaklarda bilinmekte olup üzerinde henüz bir bilimsel çalışma yapılmamıştır.” şeklinde açıklama yapmaktadır (2005, s. 280-281).¹ Bu çalışmayla daha önce neşri yapılmamış olan hikâyenin metninin neşredilerek incelemesinin yapılması amaçlanmaktadır.

1. “Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân”

İncelediğimiz halk hikâyesinin yer aldığı eserin müellifi/mürettibi, basım yeri ve basımevi belli değildir. Eserin farklı tarihlerde basılan metinlerinde de bu bilgiler yer almamaktadır. Kitabın başında herhangi bir giriş bölümü bulunmayıp “*Meşhûr ve müteârif Hoca Nasreddin letâifi kenârında Râz-ı Nihân ile Firûze Sultân hikâyeleri tab olunmuşdur. 1325.*” ifadesi yazmaktadır. Derkenardaki hikâyenin başında ise “*Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân*” başlığı yazılmış olup ardından hikâye başlamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin H/1280, H/1285, H/1325, H/1329 gibi farklı tarihlerde basımı mevcuttur. Bu çalışmada H/1325 tarihli metni esas almamızın sebebi metnin daha düzgün olması ve eksik olmamasıdır.

Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân hikâyesinin musannifi konusunda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sözlü gelenek içinde de yer almayan hikâye yazılı kaynaklar vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır.

Eser 40 sayfadan oluşmaktadır. Metnin başladığı ikinci sayfanın başında sade bir süsleme yer alırken iç sayfalarda ise metnin dışında herhangi bir süsleme yoktur. Sayfalar 21 satır hacminde olup resim bulununlar daha az hacme sahiptir. Her sayfa içinde bir dikdörtgen, onu da üç taraftan çevreleyen bir çizgi yer almaktadır. Ortadaki dikdörtgenin içinde Nasreddin Hoca latifeleri yer alırken hikâye ise derkenar şeklinde bu metnin üst tarafında başlayıp yan ve alt tarafı şeklinde devam etmektedir. Metnin tamamı harekelidir. İlk sayfada başlayan hikâye 39. sayfada son bulur. Eserde sayfa numaralandırması üçüncü sayfada başlamaktadır. Çift rakamlı sayfaların sol üst, tek rakamlı sayfaların ise sağ üst kösesine numaralar yazılmıştır. Metnin 8, 11, 14, 16, 20, 25, 31. sayfalarında Nasreddin Hoca'nın ilgili latifesiyle ilgili resimler çizilerek çalışmaya görsellik de katılmıştır. Son sayfada ise Nasreddin Hoca'nın türbesinin resmi çizilmiş ve altına da “*Nasreddin Hoca'nın Türbesidir*” ifadesi eklenmiştir. Derkenarda yer alan halk hikâyesi metniyle ilgili herhangi bir görsel yoktur.

2. “Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân”ın Tahlili

Hikâyenin tahlili “yaratım aktarım özellikleri, şekil ve yapı özellikleri, içerik özellikleri” olmak üzere üç başlık altında yapılmıştır.

2.1. Yaratım Aktarım Özellikleri

Eser matbu bir metin olarak Hicri 1325 senesinde neşredilmiştir. Metin içinde yazarı ve basım yeri gibi bilgilere yer verilmemiştir. Hikâye, harekeli olarak aktarılmıştır. Metin içinde herhangi bir noktalama işareti kullanılmamıştır. Sadece şiirlerin başında yer alan başlıklar “*(Beyt-i Şehzâde)*, *(Beyt-i Arap Şâh)*, *(Beyt-i Mâh-firûze)*, *(Aldı Âşık Mesûd)*, *(Aldı Şehzâde)*, *(Medhiyye)*” örneklerinde olduğu gibi parantez içinde gösterilerek hem şiiri kimin söylediği hem de başlık olduğu vurgulanmak istenmiştir. Benzer durum şiirler içinde de “*(Râz-ı Nihân)*,

¹ Ali Berat Alptekin, yazının sonunda “Ramazan Yılmaz, *Derd iyok ile Zülfüsiyah ve Razınihan ile Mahfiruze Hikâyeleri Üzerinde Bir Çalışma*, Erzurum 1979, ss. 40-69” çalışmasına atıf yapmaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu çalışmaya ulaşamamıştır. Muhtemelen bu eser lisans tezi olarak hazırlanmış bir çalışmadır. Hikâye hakkında bilgi veren diğer çalışma da; W. Ruben, “Raznihan ile Mahfiruze”, *Ülkü*, C. XVII, 1942, s. 484.

(bu Râz-ı Nihân), (Mâh-firûze), (Bu Râz-ı Nihân'a), (Râz-ı Nihân'ı), (Râzı)” şeklinde mahlas olarak da yer almaktadır. Bu bilgilerden hareketle Râz-ı Nihân'ın 26 şiiri (5 tanesi tek hane), Mâh-firûze'nin 2 şiiri, Âşık Mesûd'un tek haneden oluşan 4 şiiri ve Arap şairin 1 manzumesi bulunmaktadır. Metnin sonunda yazar “*Bu dahi burda tamam oldu. Temmet.*” ifadesiyle hikâyenin bittiğini belirtmektedir.

Halk hikâyelerinin mensur kısımlarında atasözlerinden ve deyimlerden anlatımı kuvvetlendirmek, geleneği aktarmak gibi işlevlerle sık sık yararlanır. Hikâye gösteriminin bütünüyle bir parçası olan atasözleri, geçmişteki değerleri ve toplumsal ilişkileri günümüzdeki kültür içinde sunması bakımından ayrı bir işleve sahiptir (Başgöz, 2012, s. 121-122). Neşrettiğimiz hikâyede de anlatımı kuvvetlendirmek için atasözü ve deyim kullanılmıştır. Eserde sadece “*Yolcu yolunda gerek (31)*” atasözü tespit edilmiştir. Deyimlere ise atasözlerine göre daha fazla çok yer verilmiştir. Deyimler, atasözleri gibi kalıplaşmış, toplumun ortak mirası olan kısa ve özlü sözlerdir. Deyimlerin amacı, bir kavramı özel bir kalıp içinde veya çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir (Aksoy, 1988, s. 140-146). Hikâyede tespit edilen deyimlerin bazılarının günümüzdeki hâllerinden bazı farklılıklarla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin günümüzde “aklı çıkmak” şeklinde kullanılan deyim eserde “*aklı dairesinden çıkmak (36)*”; “*feryat etmek*” ise “*feryâd eylemek (20)*” şeklinde kullanılmıştır. Hikâyede; “*yiyip içmek (3), fevt olmak (3), âh zâr etmek (6), kurbân etmek (6), cânı başına sıçramak (7, 36), ağzını aramak (7), cânı sıkılmak (7, 23), gönlü açılmak (7), gönlünü düşürmek (8), kulağına girmemek (9), divâne gibi olmak (11), ciğerini yakmak (17), gönlün eğlemek (17), feryada başlamak (23), feryad etmek (8, 24), feryâd eylemek (20), telef olmak (20), gözüne uyku girmemek (17), uykuya varmak (24), uykuya yatmak (24), mâtem düşmek (26), muradı maksuduna nail olmak (25), yola revân olmak (28), aşka gelmek (35), akli dairesinden çıkmak (36), kanına girmek (36), taş atmak (38), secde eylemek (39)*” deyimleri tespit edilmiştir. Deyimlerin çoğunluğunun sevgiliye kavuşabilmek için âşığın çektiği sıkıntıları ve zorlukları anlatan bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir.

İkileme, dizelerde sözcüklerin, kelime öbeklerinin ya da eklerinin tekrarlanması hem manzum hem de mensur metinlerde ritmi oluşturan en önemli öğelerden biridir (Aksan, 1999, s. 200). İncelediğimiz hikâyede çok olmamakla birlikte farklı şekilde yapılan ikilemeler kullanılarak ahengin sağlandığı görülmektedir. Aynı sözcüklerin tekrar edilmesiyle yapılan ikilemeler; “*yok yok (10), bir bir (11), cim cim (13), yanık yanık (17), gizli gizli (22), nice nice (28), mahzûn mahzûn (37), firaklı firaklı (38)*”dır. Yakın anlamlı kelimelerin kullanılmasıyla elde edilen ikilemeler; “*ayş u işret (5), zevk ü sâfâ (5, 8, 28, 39), vezir vüzerâ (14, 15), çalıp çağırarak (17)*”; *zıt anlamlı kelimelerle oluşturulan ikilemeler “derd dermân (16), gice gündüz (21)”*dür.

Hikâyenin büyük bir kısmı genel olarak padişah, şehzade, valide sultan, Mah-firûze, derviş kişileri arasında geçen diyaloglara dayanmaktadır. Hikâyede bir kişi için “*Padişâh, şâh*”, “*sultân, vâlide, vâlide sultân*”, “*dervîş, dede sultân*”, “*Hüdâ, Rab, Allah*” örneklerinde olduğu gibi birden fazla farklı ifade kullanılmıştır. Bu şekilde hikâyede tek düze bir anlatımdan çıkılıp bağlama dayalı bir ifade biçimine yer verilmiştir.

Hikâyede sık başvurulan anlatım tekniklerinden birisi olan diyalog tekniği edebî metinlerde çok sık kullanılan bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikâyede kahramanlar arasında bu tekniğin sık şekilde kullanıldığı görülmektedir. Metin boyunca diyaloglar “*der ki, eyitdi, eydür*” ifadeleriyle başlamaktadır. Bu diyalogların bazıları “*der ki..... deyince eydür*”, “*der ki..... deyince eydür... deyince*” şeklinde ikiden fazla konuşma hâlinde de devam etmektedir.

2.2. Şekil ve Yapı Özellikleri

Halk hikâyelerinin girişinde tıpkı masallarda olduğu gibi giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinde kalıplaşmış ifadeler bulunmaktadır. Başlangıçtaki bu kalıp ifadeler gelenek içinde

çoğunlukla taş baskı hikâyelere özgü düşünülmeyle birlikte ortaya çıkış şekli itibariyle yazılı edebiyat geleneğine dayandırılmaktadır (Boratav, 1988, s.27). İncelediğimiz hikâyeye geleneksel anlayışa bağlı olarak “*Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr şöyle rivâyet ederler ki...*” şeklindeki kalıp ifadeyle başlamaktadır.

Kahramanların hareketleri, bir yere gidişleri, bir olaydan başka bir olaya geçiş, uzun zamanı kısaca ifade etme gibi durumlar halk hikâyelerinde kalıplaşmış sözlerle ifade edilmektedir (Alptekin, 2005, s. 29). İncelediğimiz hikâyede bir olaydan başka bir olaya geçişi sağlamak için “*... yanmakta olsunlar...*”, “*... böyle büyümekte olsunlar...*”, “*... göndermede olsunlar biz gelelim...*”, “*... eğlemekte olsun biz gelelim berü tarafa...*”, “*Bunlar böyle ağlamada olsunlar biz gelelim şehzâdeye.*” gibi geçiş ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca uzun zamanı kısaca ifade etmek için; “*Çok memleketde konup göçerek saz ve türkü söyleyerek derelerden sel gibi ve tepelerden yel gibi ve düz ovalar gelince top gibi bir gün Hindistan’a dahil oldular.*” gibi formel ifadelerle yer verilmiştir.

Hikâyenin sonu da “*Birkaç günden sonra şehzâde Mâh-firûze’yi nikâh edüp kırk gün kırk gice düğün idüp iki âşık birbirine kavuşturdular. Bâki ömürlerin zevk ü sâfâ ile geçürdiler.*” kalıp bir dua ifadesiyle tamamlanmaktadır.

Halk hikâyelerinde güzellerin ve çirkinlerin tasviri, tıpkı masallarda olduğu gibi kalıplaşmış cümlelerde ifade edilir (Alptekin, 2005, s. 27). Bu hikâyede de anlatıcı tarafından Mâh-firûze; “*hilâle benzer kaşları, dürr-i sedef [6] dişleri, kâlemkâr parmakları, zenân-ı hadden, gâfûr gerdân, mihr-i Süleymân, iffet-i devrân, rûy-ı bedâhşân ayın on dördüne benzer bir kız ki*” şeklinde tasvir edilmektedir. Hikâyede yaşlı bir kadının tasviri “*Meğer içlerinde üç otuz yaşlı, kazma dişli bir koca karı var idi.*” şeklinde yapılmıştır. Bu tasvir de halk hikâyelerinde sık kullanılan ifadelerdendir.

Halk hikâyesi manzum-mensur karışık bir yapıya sahiptir. Hikâyenin anlatım ve tasvir kısımları (olaylar) mensur, atışma, duygu ve heyecan bildiren kısımları ise manzumdur. Hikâyenin mensur kısmında hikâyeci âşık, tam bir anlatma serbestliğiyle konuşur ve olayın ana hatlarından sapmadan hikâyeye istediği değişikliği verebilirken manzum parçalarında ise herhangi bir değişiklik yapmaz (Boratav, 1988, s. 33-34). Mensur kısımdan manzum parçalara geçerken belirli kalıp ifadeler kullanılmaktadır. Bu durumlarda “*bakalım ne söyledi, sazı eline alup’ne bakalım ne söyledi, sazı eline alup bakalım ne söyledi, aldı sazı eline bakalım ne söyledi/dedi, bakalım ne demiş, sazın eline alup’na ne söyledi*” şeklinde kalıp ifadelerle manzumeye başlanmaktadır.

Manzum-mensur karışık bir yapıya sahip olan hikâyenin 26 ayrı yerinde toplam 33 manzum parça bulunmaktadır. Bu parçaların 2 tanesi beyit, 31 tanesi ise dörtlük nazım birimi şeklindedir. Şiirlerden atışma şeklinde olanlar tek haneden oluşmaktadır. Bazı şiirlerin nazım birimleri kendi içinde düzensizdir. Sayfa 21’in sonunda başlayıp 22’nin başında biten manzumenin nazım birimi diğerlerinden farklıdır. Hikâyenin 24’üncü sayfasının sonunda başlayıp 25’inci sayfasının başında devam eden manzumenin ilk hanesi altı mısra, diğer iki hanesi dörtlük şeklindedir. Metnin 33’üncü sayfasındaki manzumenin ilk iki hanesi dörtlük, son hanesi ise üç mısradan oluşmaktadır.

Hikâyedeki manzum parçaların büyük bir kısmının vezni hece ölçüsüdür. Manzumelerin 30 tanesi 11’li hece ölçüsüyle, 1 tanesi de 8’li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Ancak sayfa 10-11’deki ve 29’daki iki şiir dışında diğerlerinin vezni düzensizdir. Bu da bize hikâyecinin geleneğe hakimiyetinin biraz düşük olduğunu ya da metni yazıya aktarandan kaynaklı bir hata olduğunu göstermektedir.

Metindeki 6 şiir 3 dördlükten ve 14 manzume 4 dördlükten oluşurken 2 şiirin nazım birimleri düzensizdir. Hikâyedeki Şehzâde ile Âşık Mesûd arasındaki atışmadan meydana gelen 9 manzume 11’li hece ölçüsünde ve tek haneden oluşmaktadır. Dördlüklerden meydana gelen 11’li hece ölçüsünde olan şiirler koşma nazım şeklindedir. Sekizli hece ölçüsünde olan bir şiirin nazım şekli ise semaidir.

Metnin 17 ve 18. sayfasında yer alan “(Beyt-i Arap Şâh)” başlıklı şiir “mefâilün-mefâilün-mefâilün-mefâilün” aruz kalıbıyla semâî nazım şeklinde, hikâyenin 32. sayfasındaki “(Medhiyye)” başlıklı manzume ise “fâilâtün-fâilâtün-fâilâtün-fâilün” aruz kalıbıyla dîvân nazım şeklinde yazılmıştır. Fakat şiirlerde aruz kusurları fazladır. Aruz ölçüsüyle yazılan şiirlerden ilki 6 beyit, ikincisi 7 beyitten meydana gelmekte ve kafiye örgüleri de “aa-xa-xa-xa-xa...” şeklindedir.

Halk hikâyeleri yapısal olarak belirli epizotlardan meydana gelmektedir. Hikâyenin epizotları maddeler hâlinde şu şekilde sıralanabilir; “a. Kahramanın ailesi ve doğumu, b. Kahramanın ad alması, yetişmesi ve eğitimi, c. Kahramanın âşık olması ve şiir söylemeye başlaması, d. Sevgilinin istenmesi, e. Sevgililerin evlenmelerine engeller çıkarılması, f. Kahramanın gurbete çıkması ve zindana atılması, g. Sevgililerin buluşup kaçmaları, h. Memlekete dönüş ve düğün”:

- a. *Kahramanın ailesi ve doğumu*: Kandeher padişahının ve vezirinin erkek çocukları olmamaktadır. Padişah ve vezir bu üzüntülü durumdan kurtulmak için kıyafet değiştirerek yolculuğa çıkarlar. Yolda giderken karşılaştıkları bir derviş, onun padişah olduğunu anlar ve bunun üzerine padişah, dervişi sarayına davet eder. Bir gece padişahın rüyasına derviş girip çocuk sahibi olması için bir cami ve bir çeşme yaptırmayı gerektiğini söyler. Padişah cami ve çeşmeyi yaptırdıktan belirli bir süre sonra erkek çocuğu dünyaya gelir.
- b. *Kahramanın ad alması, yetişmesi ve eğitimi*: Padişah çocuğunun adını koyması için dervişi çağırır ve o da çocuğun adını Râz-ı Nihân koyar. Çocuk büyüyüp bir hocadan ders almaya başlar.
- c. *Kahramanın âşık olması ve şiir söylemeye başlaması*: Kahramana eğitim aldığı bir dönemde rüyasında aksakallı bir kişi tarafından önce kiminle evleneceği söylenir. İkinci rüyasında ise kızı oğlana gösterip ikisine de aşk badesi içirir. Ertesi gün Râz-ı Nihân hastalanır ve bu durum ailesine söylenir. Fakat onun derdini kimse anlamaz. Oğlan lalasıyla gezdiği esnada kahvede gördüğü âşıkları saraya getirtip onlarla çalıp söylerken Hind padişahının kızına âşık olduğu anlaşılır. Padişah, oğlunu lalasıyla sahralara gezmeye gönderir ve gezerken Ruşen Yaylası’nda gördüğü kızlarla söyleşip tekrar saraya döner.
- d. *Sevgilinin İstenmesi*: Padişah oğlunun durumuna çare bulmak için divanını toplar ve orada Hind padişahına mektup yazılması kararı çıkar. Durumu anlatan mektup yazılıp Hind padişahına gönderilir. Mâh-firûze de aşk ateşiyle yanıp tutuşmakta olup padişah buna çare bulma telaşındadır.
- e. *Sevgililerin evlenmelerine engeller çıkarılması*: Hind padişahı, Kandeher padişahının mektubunda istediklerini kabul etmez ve Râz-ı Nihân gelirse kızını vereceğini belirten mektubu gönderir. Bunun üzerine oğlan, kıza babasının bu şartı kabul etmediğini belirten bir mektup gönderir. Oğlanın babası ve annesi de onun Hind diyarına gitmesine engel olurlar. Fakat padişahın rüyasına giren aksakallı zatın izin ver demesi üzerine oğlana annesi ve babası Hind diyarına gitmesine izin verirler.

- f. *Kahramanın gurbete çıkması ve zindana atılması*: Oğlan yolculuk esnasında uğradığı yerlerde âşık meclislerine katılıp çalıp söyler. Hindistan'a vardığında kızla mektuplaşır ve onun yönlendirmesiyle padişaha methiye yazıp takdim eder. Padişah oğlanı saraya davet edip çalıp söyler. Bir gün kızla söyleşirken birbirlerini görüp bayılınca padişah oğlanın Kandehar padişahının oğlu olduğunu anlar ve onu zindana attırır.
- g. *Sevgililerin buluşup kaçmaları*: Kız, oğlanı kurtarmak için babasına ne kadar dil dökse de işe yaramaz. Bir gece yarısı kıyafet değiştiren kız, zindana oğlanın yanına gidip onunla buluşur. İki âşık görüşürken Hızır Aleyhisselam gelir ve bunlara gözlerini kapattırıp bir anda Kandehar diyarına götürür.
- h. *Memlekete dönüş ve düğün*: Oğlunun geldiğini gören padişah sevinip kırkı gün kırk gece düğün yapıp Râz-ı Nihân'la Mâh-firûze'yi evlendirir.

2.3. İçerik Özellikleri

Halk hikâyelerinin ana konusu aşktır. İncelediğimiz hikâyenin de konusunu Mâh-firûze ile Râz-ı Nihân arasında geçen aşk macerası oluşturmaktadır. Bununla birlikte ana konuya bağlı olarak gelişen farklı durumlar da hikâyede karşımıza çıkmaktadır.

Halk hikâyelerinde kahramanlar genellikle tek olup olağanüstü bir şekilde dünyaya gelirler (Cemiloğlu, 1999; Alptekin, 2005, s. 31). İncelediğimiz hikâyede de Râz-ı Nihân'ın dünyaya gelişi bu şekilde gerçekleşmektedir. Hikâyede hiç erkek çoğu olmayan padişah, aynı durumdaki veziriyle tebdil-i kıyafetle yolculuğa çıkarlar. Yolda bir dervişle karşılaşır ve derviş bunun padişah olduğunu anlar. Sonra onu sarayına davet eder ve bir gece derviş, padişahın rüyasına girerek erkek evlat sahibi olabilmesi için bir cami ve bir çeşme yaptırması gerektiğini söyler. Aradan geçen kısa bir süre sonra padişahın erkek bir evladı dünyaya gelir. Burada Mustafa Cemiloğlu'nun belirttiği doğum öncesi motiflerden "kıyafet değiştirerek vezirle seyahate çıkma, dervişle karşılaşma, dervişin padişahı tanınması, padişahın derdinin çaresini söylemesi ve padişahın hanımının hamile kalması" (1999, s. 119-144) hikâyede geçmektedir.

Kahramanın dünyaya gelmesinde yardımcı olan aksakallı ihtiyar (Pir, Derviş, Hazret-i Hızır vb.) daha sonra kahramana ad verilmesinde de karşımıza çıkmaktadır (Alptekin, 2005, s. 32). Hikâyede padişahın erkek evladı dünyaya geldikten belirli bir süre sonra padişah, çocuğunun adını koymak için dervişten ricada bulunur: "*Günlerden bir gün padişâh şehzâdenin ismini koymak murâd eyledikde dervîşi yanına davet eyleyüp şehzâdenin ismini dervîşe havâle eyledi. Dervîş dahi şehzâdenin ismini Râz-ı Nihân olsun didi.*". Derviş de çocuğun adını Râz-ı Nihân koyar.

Halk anlatılarında kahramanların âşık olmaları kaynaklarda genellikle dört şekilde (Alptekin, 2005, s. 32) belirtilmekle birlikte masallar üzerine yapılan bir çalışmada on dokuz farklı şekilde âşık olma şekli tespit edilmiştir (Atlı, 2018). Ele aldığımız hikâyede ise Râz-ı Nihân'a ilk rüyasında aksakallı bir pir tarafından önce bu dünyada evleneceği bir kız olduğu müjdesi verilir. Sonraki rüyasında ise evleneceği kız gösterilip kimin kızı olduğu söylenir ve şehzadeye dolu içirilir.² Şehzade bu şekilde kıza âşık olur. Rüyada dolu içerek âşık olmanın bir devamı olarak şehzade yarı baygın, feryat ve figan içinde, ağlar vaziyette uyanarak kendine gelir:

² "Pir elinden bade içme" motifi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2008.

“Meğer bir cuma gicesi şehzâde Yâsin-i Şerîf ve Fâtîha-yı Şerîfi okuyup hâba vardıkda şehzâde rüyâsında aksakallı nûrânî yüzlü bir zât-ı şerîf zuhûr idüp şehzâdeye der ki “Oğlum senin için bu dünyâda bir kız kısmetin vardır.” deyüp gözden nihân oldu. Şehzâde uykudan uyanup rüyâsını hocaya hikâye eyledi. Hocası dahi tabir-i rüyâ edüp “Baban duymasın senin şimdi kız almak zamânın değildir, dersine bak.” deyüp kelâmı kesdi. Ferdâsı yine şehzâdenin rüyâsında ol pîr-i muhterem zuhûr idüp dahi yanında bir kız var idi ki hilâle benzer kaşları, dürr-i sedef [6] dişleri, kâlemkâr parmakları, zenân-ı hadden, gâfûr gerdân, mihr-i Süleymân, iffet-i devrân, rüy-i bedâhşân ayın on dördüne benzer bir kız ki doğuran anasına ve babasına rahmet el-hâsıl-ı kelâm ol pîr-i muhterem kızın elinden tutup “İşte şehzâdem kısmetin budur.” deyüp eyitdi. Şehzâde böyle olmaz dur imdi sana bir câm-ı aşk sunayım muhabbet ateşi ne imiş anlayasın. Şehbâyı câmindan doldurup şehzâdeye sundu. Şehzâde dahi nûş etdi ve nısf-ı kadeh dahi Mâh-firûze Sultân’a ol dahi nûş etdi ve eyitdi “Şehzâdem bu kız, Hind pâdişâhının kızıdır.”. Hind gözden nihân oldu. Hikmet-i Hüddâ kıza bu minvâl üzere rüyâsında şehzâdeyi göstermişler. El-hâsıl-ı kelâm şehzâdeye geldi uykudan uyanup ağız burnu karma karışık kızın aşk ateşiyle ciğerinin başından fitil almaya başladı. Âh zâr ederek yakasın çak, gözünden yaş, yağmur danesi gibi revân olurdu.”

Halk hikâyelerinde zamanı anlatıcı tayin etmekte olup bilinen bir zaman aralığı ya da kesin bir tarih söz konusu değildir. Bu sebeple anlatıcı genellikle çok küçük zaman dilimleri üzerinde pek durmaz ve kalıp sözlerle zamanı kısaltmaya çalışır (Makas, 2002, s. 71-72). İncelediğimiz hikâyede de “Günlerden bir gün, bir gün öteden, bir gün, bir gice yarısı, bu gice, şehzâde dahi beş altı yaşına bastı, bir Cuma gicesi, o akşam, akşam olup, akşamüzeri, sabah olup, yarım saat, az vakit içinde, ertesi gün, bir Cuma selamlığı, birkaç günden sonra, kırk gün kırk gice” gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu zaman ifadeleri aynı zamanda belirsiz bir zamanın olduğunu göstermektedir. Hikâyenin olay örgüsünde hareketle vaka süresini yaklaşık yirmi otuz arası gibi zaman dilimi olarak belirtilebilir.

Hikâyenin şahıs kadrosuna bakıldığında toplumun her katmanından kişilerin yer aldığı görülmektedir. İncelediğimiz hikâyenin ana kahramanları Râz-ı Nihân ile Mâh-firûze’dir. Erkek kahraman bir padişahın tek erkek evladı olup halk hikâyelerinin genelinde olduğu gibi bir şark memleketindedir. Sevdiğine ulaşmak için her türlü zorluğa göğüs geren ve bu uğurda tüm zorluklara katlanan mücadeleci bir yapıya sahiptir. Hikâyenin kız kahramanı sosyal açıdan halk hikâyelerinde sık karşılaşılan bir padişahın tek evladıdır. Babasının yanında mutlu bir hayat sürmektedir.

Hikâyede olayların merkezinde bulunan ve erkek kahramanın ve sevgilisinin dışında önemli rolleri bulunan kişiler de vardır. Ana kahramanların dışında onların yakın çevreleri; Râz-ı Nihân’ın babası Kandeâr (Horasan) padişahı, Râz-ı Nihân’ın annesi vâlîde sultân, Mâh-firûze’nin babası Hind padişahı (şah), Mâh-firûze’nin annesi. İdareci ve yöneticiler; “Hekimoğlu Yakûb (vezir), mimarbaşı, vezirler, ehl-i divan”. Yardımcı tipler; “Hızır Aleyhissalam, derviş (Dede Sultan), hoca, halayıklar, lala, Lokman Hekim, koca karı, iki babayığit, padişahın nedimeleri, müjdecî, celladlar, zindancı, Arap şair, Âşık Mesud”. İnsan dışında ise at yer almaktadır.

Anlatılarda şahıs kadrosundaki kişilerin içinde buldukları şartlar mekânı şekillendiren unsurlardır. Mekân anlatılarda ifade edilen olaylar zincirinin sahnesi durumundadır (Aktaş, 1991, s. 141). Halk hikâyelerindeki mekân dünyadır. Bu mekânlar bazen çok dar olurken bazen de geniş bir alana yayılmaktadır (Alptekin, 2005, s. 40). Hikâyedeki olayların geçtiği geniş mekânlar; Kandeâr (Horasan), Hindistan, Yemen, Bağdat, Mağrip Diyarı, Muş’tur. Dar mekânlar; saray, câmi, kahve, harem, Hasan Kalesi, Ruşen Yaylası, zindan olarak sıralanabilir. Buradan hareketle hikâyenin geniş bir alanda geçtiği ve doğu bölgesinde teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Mekânlardan hareketle hikâyenin yerleşik hayata geçilen bir dönemde teşekkül ettiği çıkarımı yapılabilir. Hikâyenin aktarıcısı genellikle yer isimlerini zikrederek

geçirtmekte ve çok fazla ayrıntıya girmemektedir. Genel itibarıyla mekânın ana merkezi hikâyenin başlarında Horasan, devamında ise Hindistan'dır. Hikâyede geçen ve yukarıda zikredilen diğer mekânlar da olayların akışına göre kronolojik bir vaka zamanına bağlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kahvehanelerde âşık fasıllarının düzenlenmesi ve padişahın sarayında âşıklara yer vermesi de o dönemin insanların yaşam tarzları ve bu geleneği ne kadar önemsediklerini göstermektedir.

Halk hikâyeleri genellikle mutlu sonla bitmektedir. Birçok hikâyede âşıkların başından çeşitli maceralar, olaylar geçmekle birlikte sonunda kavuşmaktadır (Alptekin, 2005, s. 39). İncelediğimiz hikâyede de Mâh-firûze ile Râz-ı Nihân ailelerinin her türlü engellemelerine rağmen sonuçta düğün yapıp evlenerek ömürlerini mutlu bir şekilde geçirirler.

SONUÇ

Bu çalışmada yazılı kaynaklarda "*Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân*" ismiyle bilinen Arap harfli halk hikâyesinin metninin neşri ve tahlili yapılmıştır. Hikâye; "yaratım aktarım özellikleri, şekil ve yapı özellikleri, içerik özellikleri" olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. Çalışmanın sonunda halk hikâyesinin metni Latin harfleriyle günümüz Türkçesine aktararak verilmiştir.

Hikâyenin yer aldığı eser matbu bir metin olarak Hicri 1325/1907 senesinde yazılmıştır. Eserin yazarı, basım evi ve basım yeri gibi bilgiler bulunmamaktadır. Hikâye, bu eserde derkenar olarak yazılmış ve harekeli olarak aktarılmıştır. Metin içinde noktalama işareti kullanılmamıştır.

Anlatımı kuvvetlendirmek için hikâyede atasözü ve deyim kullanılmıştır. Eserde sadece bir atasözü tespit edilmiştir. Deyimlere ise atasözlerine göre daha çok yer verilmiştir. Hikâyede farklı yapılarda oluşturulan ikilemeler kullanılarak ahenk sağlanmıştır. Ayrıca hikâyede kahramanlar arasında diyalog tekniğinin sık şekilde kullanıldığı görülmektedir. İncelediğimiz hikâyede giriş formeli, bir olaydan başka bir olaya geçişi sağlamak ve uzun zamanı kısaca ifade etmek için geçiş formelleri, hikâyenin sonunda da bitiş formeli kullanılmıştır. Hikâyede kahramanların tasvirleri ve tanıtları tıpkı masallarda olduğu gibi kalıp ifadelerle yapılmıştır.

Manzum-mensur karışık bir yapıda olan hikâyedeki 33 şiirin 2'si beyit, 31'i ise dörtlük nazım birimindedir. Atışma şeklinde olan şiirler tek haneden oluşmaktadır. Bazı şiirlerin nazım birimleri ise düzensizdir. Hikâyedeki şiirlerin 31'i hece ölçüsündedir. Bir şiir 8'li, diğerleri 11'li hece ölçüsüyle yazılmış olup iki şiir dışında diğerlerinin vezni düzensizdir. Bu durum hikâyecinin geleneğe hakimiyetinin biraz düşük ya da metni yazıya aktarandan kaynaklı bir durum olduğunu göstermektedir. 11'li hece ölçüsündeki şiirlerin nazım şekli koşma, sekizli hece ölçüsündekinin ise semaidir. Metindeki iki şiir aruz ölçüsüyle yazılmış olup şiirlerin nazım şekilleri semâî ve dîvândır. Fakat şiirlerde aruz kusurları fazladır. Aruz ölçüsüyle yazılan şiirlerden ilki 6 beyit, ikincisi 7 beyitten oluşmaktadır.

Hikâyenin epizot sırası; "a. Kahramanın ailesi ve doğumu, b. Kahramanın ad alması, yetişmesi ve eğitimi, c. Kahramanın âşık olması ve şiir söylemeye başlaması, d. Sevgilinin istenmesi, e. Sevgililerin evlenmelerine engeller çıkarılması, f. Kahramanın gurbete çıkması ve zindana atılması, g. Sevgililerin buluşup kaçmaları, h. Memlekete dönüş ve düğün" şeklindedir.

İncelediğimiz hikâyenin konusunu Mâh-firûze ile Râz-ı Nihân arasında geçen aşk macerası oluşturur. Bununla birlikte ana konuya bağlı olarak gelişen farklı durumlar da hikâyede karşımıza çıkmaktadır. Hikâyede Râz-ı Nihân'ın doğumu olağanüstü bir şekilde gerçekleşir. Kahramanın dünyaya gelmesinde yardımcı olan aksakallı ihtiyar aynı zamanda ona isim de vermektedir. Halk anlatılarında sık karşılaşılan rüyada pîr elinden bade içerek âşık olma

motifi hikâyede yer almaktadır. Râz-ı Nihân rüyâsında pîr elinden bade içerek Mâh-firûze’ye âşık olmaktadır.

Halk hikâyelerinde zamanı anlatıcı tayin etmekte olup bilinen bir zaman aralığı ya da kesin bir tarih söz konusu değildir. Bu sebeple anlatıcı genellikle çok küçük zaman dilimleri üzerinde pek durmaz ve kalıp sözlerle zamanı kısaltmaya çalışır. Hikâyede kullanılan zaman ifadeleri okuyucuya belirsiz bir zamanın olduğunu göstermektedir. Olay örgüsünden hareketle hikâyenin vaka süresi yaklaşık olarak yirmi otuz yıl gibi belirtilebilir.

Hikâyenin şahıs kadrosuna bakıldığında toplumun her katmanından kişilerin yer aldığı görülmektedir. İncelediğimiz hikâyenin ana kahramanları Râz-ı Nihân ile Mâh-firûze’dir. Erkek kahraman bir padişahın tek erkek evladı olup halk hikâyelerinin genelinde olduğu gibi bir şark memleketindedir. Hikâyenin kız kahramanı sosyal açıdan halk hikâyelerinde sık karşılaşılan bir padişahın tek evladıdır. Hikâyede olayların merkezinde bulunan ve erkek kahramanın ve sevgilisinin dışında önemli rolleri bulunan kişiler de vardır. Hikâyede yer alan kişiler ana kahramanların dışında onların yakın çevreleri, idareci ve yöneticiler, yardımcı tipler şeklinde sınıflandırılabilir.

Olay örgüsünden hareketle hikâyenin geniş bir alanda geçtiği ve doğu bölgesinde teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Mekânlardan hareketle hikâyenin yerleşik hayata geçilen bir dönemde teşekkül ettiği söylenebilir. Halk hikâyeleri genellikle mutlu sonla bitmektedir. Bu hikâyede de Mâh-firûze ile Râz-ı Nihân ailelerinin her türlü engellemelerine rağmen evlenerek mutlu bir şekilde yaşarlar.

METİN³

HİKÂYE-Yİ MÂH-FİRÛZE SULTÂN İLE RÂZ-İ NİHÂN

Râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr şöyle rivâyet ederler ki Kandahâr memleketinde bir padişâh var idi. İsm-i devleti Şevket-nümâ tesmiye kılınmış idi. Hükûm-i hükümet ve adl-i âdalet sahibi idi. Velâkin dâr-ı dünyâda bir erkek evlâdı olmadığından leyl ü nehâr kasâvet deryâsına müstağrak idi. Ve bundan başka hiç endişe ve kederi yok idi. Günlerden bir gün yine evlâd hâtırına düş olmağla Cenâb-ı Hak ve Feyyâzı Mutlak hazretlerine niyâz eder ki “Ey Âlimü’s-sırrı ve’l-hafiyâtın on sekiz bin âlemi yokdan var eyleyen ve cümle mahlûkun murâdını halk iden sensin. Ancak benim kemâl-i derece saltanatım yerinde lâkin dâr-ı dünyâda erkek evlâdım yok. Benim fevtimden sonra tahtıma cülûs edecek [3] kimsem yoktur. Yiyip içtiğim yürüyüp gezdiğim kendime zehr mesâbe olur.” deyü Cenâb-ı Hakk’a tazarru ve niyâz ederdi. Amma bu pâdişâhın bir akıldâne veziri var idi. İsmine Hekimoğlu Yakûb derler idi. Ve ol vezirin dahi zürriyeti yok idi. Velâkin hâtırına kasâvet getirmeyip tevekkül bâbında idi. Bir gün padişâhı mezbûr kızı davet edip der ki “Ey benim vezirim, seninle bizim hâlimiz neye müncer olup ancak ihtiyâr hâlim olup irtihâl-i dârî bekâ olduktan sonra tahtımı cülûs edecek kimsem yoktur. Bari seninle bir tarafa gidelim.” deyüp bunlar tebdîl-i kıyâfet olup memleket geç ü güzâr etmekte iken bir gün öteden pür-nûr kıyâfet, elinde asa dervîş bunlara selâm verüp bunlar dahi alup padişâh eydür “Dede Sultân nereden gelüp nereye gidersen?” deyince dervîş eydür “Padişâhım mağrib diyârından çıkup seyyâh ederim. Amma mürşidim fevt olmuş deyü hâber aldım. Şimdi mürşidim tarafına gitmek vâcib oldu.” deyü sükût etdi. Padişâh eydür “Dede Sultânım sen benim padişâh olduğumu neden bildin?” dedi. Dervîş eyitdi “Padişâhım bu kemâl, bu cemâl ve bu şecaât kimsede yoktur ancak padişâhlara mahsûsdur” dedi. Padişâh eydür “Sen benim padişâh olduğumu bildin. Gönümdeki murâdımı dahi bilirsün”. [4] Şimdi dervîş gelüp eyitdi “Padişâhım neye muzâyakat var ki benden dermân istersin?” dedi. Padişâh eyitdi “Gerçek hiçbir şeye muzâyakam yoktur ancak dâr-ı dünyâda bir erkek evlâdım olmadı illâ serim saltanatım başıma zindândır.” deyüp el-hâsıl dervîşin elinden tutup saraya geldiler. Dervîş çok ilim, simya ve havâs gösterip bir müddet böylece

³ Metnin aktarımında transkripsiyon işaretleri kullanılmayıp sadece uzunluklar “^” işaretiyle belirtilmiştir. Metnin aslında noktalama işareti bulunmadığı için uygun yerlere noktalama işaretleri eklenmiştir.

oldular. Bir gece padişâh istihâre edip rüyâsında bu dervîş mübârek gelüp padişâha eydür “Ey benim hünkârım eğer sen erkek evlâd istersen bir câmi-i şerîf ve bir çeşme binâ eyle. Bir erkek evlâdın olur.” deyüp gözden nihân oldu.

Şimdi padişâh uykudan uyanup dervîşi yanına davet idüp rüyâyı hikâyet ider. Dervîş dahi tabîr eyledikten sonra padişâh “Mimârbaşı gelsün” deyü emir eyledi. Mimârbaşı dahi huzûra geldikde padişâh câmi-i şerîf ve çeşme binâ için fermân buyurdu. Mimârbaşı dahi “Fermân padişâhın.” deyüp câmi ve çeşme temeline mübâşeret eyleyüp yanmakda olsunlar amma bu tarafda hikmet-i Hüdâ, padişâhın haremindedir sultânı hâmile olup vakti tamam oldukda dünyâyâ bir erkek evlâdı zuhûr eyledi. Şah dahi ziyâdesiyle mesrûr olup kırk gün [5] kırk gece sûr-ı hümâyûn olarak ayş u işret ve zevk ü sefâyâ müstağrak oldular. Günlerden bir gün padişâh şehzâdenin ismini koymak murâd eyledikde dervîşi yanına davet eyleyüp şehzâdenin ismini dervîşe havâle eyledi. Dervîş dahi şehzâdenin ismini Râz-ı Nihân olsun didi. İşte şehzâde böyle büyümekde olsun bunun dahi arası çok geçmeyüp dervîş dahi ol mahalden sırr-ı nihân olup rûzigâra karışdı. İşte şehzâde dahi beş altı yaşına kadem basdı. Şehzâde için bir hoca tayin edüp okutmaya başladı. Meğer bir cuma gicesi şehzâde Yâsin-i Şerîf ve Fâtiha-yı Şerîfi okuyup hâba vardıkda şehzâde rüyâsında aksakallı nûrânî yüzlü bir zât-ı şerîf zuhûr idüp şehzâdeye der ki “Oğlum senin için bu dünyâda bir kız kısmetin vardır.” deyüp gözden nihân oldu. Şehzâde uykudan uyanup rüyâsını hocaya hikâye eyledi. Hocası dahi tabir-i rüyâ edüp “Baban duymasın senin şimdi kız almak zamânın değildir, dersine bak.” deyüp kelâmı kesdi. Ferdâsı yine şehzâdenin rüyâsında ol pîr-i muhterem zuhûr idüp dahi yanında bir kız var idi ki hilâle benzer kaşları, dürr-i sedef [6] dişleri, kâlemkâr parmakları, zenân-ı hadden, gâfûr gerdân, mihr-i Süleymân, iffet-i devrân, rûy-ı bedâhşân ayın on dördüne benzer bir kız ki doğuran anasına ve babasına rahmet el-hâsıl-ı kelâm ol pîr-i muhterem kızın elinden tutup “İşte şehzâdem kısmetin budur.” deyüp eyitdi. Şehzâde böyle olmaz dur imdi sana bir câmi-ı aşk sunayım muhabbet ateşi ne imiş anlayasın. Şehbâyı câmindan doldurup şehzâdeye sundu. Şehzâde dahi nûş etdi ve nisf-ı kadeh dahi Mâh-firûze Sultân’a ol dahi nûş etdi ve eyitdi “Şehzâdem bu kız, Hind pâdişâhının kızıdır.”. Hind gözden nihân oldu. Hikmet-i Hüdâ kıza bu minvâl üzere rüyâsında şehzâdeyi göstermişler. El-hâsıl-ı kelâm şehzâdeye geldi uykudan uyanup ağzı burnu karma karışık kızın aşk ateşiyle ciğerinin başından fitil almaya başladı. Âh zâr ederek yakasın çak, gözünden yaş, yağmur danesi gibi revân olurdu. Bir gün bu hâl sarayda halâyıklar yüzüne rast gelüp şehzâde yanına gelüp “Efendim niçün ağlarsın. Bu hâl ne hâldir söyle cümlemiz yoluna başımızı kurbân edelim.” dediler ise de şehzâde ağzından asla bir kelâm çıkmadı. Lâkin halâyıklar usûlüyle vâlidesine şehzâde ağlar ve gül yüzü solmuş [7] dahi haber verdiler. Vâlidesinin dahi cânı başına sıçrayup şehzâdenin yanına geldi. “Gözüm nûru ciğer küşem bu hâl nedir? Niçün ağlarsın ve benzin neden solmuş? Eğer bir kimseden incindin ise tez bana söyle cümlesin ateşe yakayım. bu ne mümâsil-i kelâm ile şehzâdenin ağzın aramaya başladı ise de şehzâde anasına dahi hiç cevâp vermedi. Vâlide Sultân dahi padişâha gidüp ahvâli birbir nakl eyledi. Padişâh emr edüp şehzâdeyi yanına çağırup şehzâde dir tebessüm ederek huzûr-ı padişâha gelüp padişâh dahi şehzâdenin ağzını aramak tarîkiyle bazı kelâm ve sohbetler söyledi ise de şehzâde “Efendim babacığım bir tarafından kederim yokdur hemân ancak cânım sıkılıp.” deyü cevâp verdi. Pâdişâh eyitdi “Ey oğlum, lâlânı yanına alup sahralarda gezin. Gönlün açılın” dedi. Şehzâde babasının emrini yerine getirmek için lâlâsını yanına alup tebdîl-i kıyâfet gezmeye başladılar. Meğer ol memleketde bir büyük kahve derûnunda birtakım şâirler saz çalup çağırılmakda idiler. Bu aheng şehzâdenin kulağına gidüp “Aman lâlâciğim şunları alup saraya gidelim.” deyü ibrâm edince “Emri efendim şehzâdem.” deyü şâirleri saraya getürdi. Hâsıl-ı kelâm şâirler o ahşam yiyüp [8] için zevk ü sâfâ ve sazlarıyla fasıl eylemekde amma harem tarafı bunları temâşâ ederlerdi. Şehzâde bunları dinleyüp dururken aşkı galebe edüp bir âh-ı serd çeküp bu beytleri söylemeye başladı hemân:

(Beyt-i Şehzâde Râz-ı Nihân)

Âh ider âşıklar derdinden
Bilmezler âşıkların kalbinde ne var
Kanlı yaşlar döker çeşm-i narından
Cemâli yâr için leyl ü nehâr

Muhabbet şemine yanar pervâne
Raks harâm olur sözü hicrâna
Bülbül feryâd ider gül-i handâna
Bu hâle kesb iden anı gülizâr

Sevdâ dedikleri geldi başıma
Terahhüm etmedi bu genç başıma
Bir yâr için yakın ol savaşıma
Tıfl iken ben oldum çâr hem nâ-çâr

Haber verin benim ol şâh babama
Abdâl olup girem gayrı ihrâma
Benden selâm olsun serv-i hırâma
Râz-ı Nihân gidüp cânânın arar

deyüp kelâmı kesdi amma içerüde harem tarafından bir vâveyle kopup “Vay bizim şehzâde gönlün gâlibâ bir yâre düşürmüş. Zîrâ bu sâd söz bilür ne acayip seyrândır. Bu keyfiyete efendimiz haberdâr mıdır?” deyüp kelâmı uzatmayalım şehzâdenin vâlidesinin dahi haberi [9] yok idi. Halâyıklar mâcerâyı olduğu gibi nakl edince Vâlide Sultân, “Şehzâdem bu tarafa gelsün.” deyü hareme davet edüp vâlidesinin yanına gitdi. Vâlide Sultan eyitdi “Oğlum sen çalgı çalup çağırmışsın sana ayıp değil midir? Zirâ sen bir pâdişâh şehzâdesin sonra âlem duyar da sana ne derler. Şânımıza zül değil midir? Aman evlâdım sakın bir dahi bu misâlli iş işleme.” deyü nasihat eyledi. Şehzâdenin bu kelâmlar dahi kulağına girmeyüp der ki “Ey benim sâdik ve muhabbet cân pâresi vâlidem. Sen benim hâlimden ağâh olmayup söylersin. Bâri bir kerre hâlin nedir deyü suâl eyle. Zirâ yazıktır benim genç yaşım.” deyüp ağlamaya başladı. Vâlidesinin yüreği tahammül edemeyüp der ki “Nedir söyle bana derdine dermân olayım.” deyüp ol dahi ağlamaya başladı. Şehzâde eyitdi “Devletlü anam, ben sana derdimi dil ile tarif edemem lakin emr eyle bana bir saz getürsünler. Sana ol vakit derdimi beyân edeyim.” deyü kati cevap eyledi. Vâlide Sultân dahi emr eyleyüp şehzâdeye bir saz getürdüp verdiler. Şehzâde dahi saz[a] bir düzen verüp bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Bir Cuma gicesi hûba varmışdım
Geldi bir perî bana gösterdi seyrân
Gavvas olup bahr-ı aşka dalmışam [10]
Nihâyeti yokdur deryâ-yı ummân

Doldurup bâdesin bir bana sundu
Sahbâ-yı dem verüp câna dokundu
Sevdiğim ol dilber maan bulundu
Bakdım ki yanımda ol mihr-i tâbân

Ben anın aşkından sarardım soldum
Bu sevdâ hâletin kendimde buldum
Şimden gerü ol dildâra kul oldum
Ne kadar ırâkdır Hind ü Horasan

Saklarım kalbimde sırrımı dâim
Kimseye vasf etmem bu garib hâlim
Dile destân olur benim hâlim
Söyleme kimseye ey Râz-ı Nihân

Böyle söyleyüp sazı yanına bıraktı. Bilmedi halâyıklar ve Vâlide Sultân dahi taaccübde olup “Ey âlimü’s sırrı ve’l-hafıyyatın, bu ne hikmetdir.” deyü tahayyür âlemine başın saldı amma şehzâdenin söylediği şeylerden bir şey anlamadı ise de bu kelâmlar gâyet kendine hoş gelüp eyitdi “Şehzâdem bu nasıl esrârdır şunu bana beyân eyle sana yok yok ve yoluna cân başım fedâ olsun.” deyüp çok recâ eyledik de şehzâde dahi tekrâr sazı eline alup bakalım vâlidesine ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Seversen ey cânım evlâdım nene
Söyle Hindistan’a bir haber gitsün **[11]**
Hançer urdu girer çıkar sîneme
Tabîbim lokmâna bir haber gitsün

Sevdiğim görmişem rüyâ içinde
Hilâf değil mutlak dünyâ içinde
Bir kafesde bülbül güyâ içinde
Murg-ı semen cânâ bir haber gitsün

İrfân olan anlar ehl-i rumûzu
Kahırla geçürdim ol şeb-i rûzı
Hind padişâhının Mâh-firûzı
Gönderin sultâna bir haber gelsün

Yohsa bu şehzâde elinden gider
Bir cevâb kat eyle nene dilinden
Gel sakın şol benim çeşm-i serimden
Râzıdan ol cânâ bir haber gitsün

Böyle deyüp sazı elinden bıraktı amma Vâlide Sultan bir parça anlar gibi oldu. “Eyvâh benim evlâdım rüyâsında Hind padişâhının kızını göstermişler ve birâz dahi işret vermişler. Şimdi benim evlâdım divâne gibi olmuş. Bu keyfiyeti şah babasına haber edin çâresini bulsun.” deyüp padişâhına ifâde eylediler. Padişâh şehzâdeyi davet idüp “Gel oğlum şehzâdem doğru söyle saklama benden. Biz senin derdine dermân, Hudâ kerimdir.” deyüp şehzâdenin yüzüne güldü. Şehzâde dahi başına geleni bir bir nakl ve beyân eyledi. Pâdişâh eydür “Var lâlân ile bir mikdâr **[12]** sahralarda zevk eyle. İnşallahu teâlâ ben dahi çâresin görmeye bakayım.” dedi. Şehzâde lâlâsını alup Rûşen Yaylası’na geldi. Meğer ol yaylada birtakım güzel kızlar var idi. Şehzâde bunları görünce merâkı kalkup elinde saz olmadığından bir ağaç derecesini sazı ittihâz idüp bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Tâlibi çok güzel yayla bu yayla
İçinde yok Mâh-firûze ranâ
Kul olmuş kızlar hirâm iderler
Bu dünyâyı bana harâm iderler

Safâdır bu seyrân-ı gül arasında
Bir takımı kalmış yol arasında
Salınup gezerler yol arasında
Birbirine durup kıyâm iderler

Her tarafı Rûşen bağı letâfet
Dilberler birbirini iderler davet
Temâşa-yı gülşen misâli cennet
Salınup gezmeye endâm iderler

Vah benim sevdâlı başıma eyvâh
Râz-ı Nihân oldu her şeyde âgâh
Hâlimden bilmedi neyleyim eyvâh
Vâkif-ı esrâr tamâm iderler

Şimdi şehzâde böyle söyledikde ol mahalde ne kadar kız var ise şehzâdenin başına üşdiler. [13]
Meğer içlerinde üç otuz yaşlı, kazma dişli bir koca karı var idi. Şehzâdenin yanına gelüp eyitdi; “Oğlum benim bu genç yaşına bakup hâlime münâsip bir türkü söyle.” deyüp şehzâde dahi hâtırı için bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Bir güzel gördüm üç otuzunda
Cemâline bakanın işi rast gitmez
Arzûm kaldı anın şol fôtüründe
Güzellerde mâtem artar yas gitmez

Eğri fôtür yapmış sallanır başı
Gitmiş kafes kuşu dökülmüş dişi
Cim cim büren üzre kalemdir kaşı
Cenâze namâzına hiçbir nâs gitmez

Neler var Hakk’ın gazab sıfâtı
Gören görmüşdür vech-i murâdı
Vücûdunda olan âb-ı hayâtı
Fötör hayâlinden alnımız gitmez

Râz-ı Nihân dime vâlidendir bu
Bir büyük bahçeye etmeli korku
Arkası davlunbaz (?) oyunudur börü
Karnından şeytânı hannâs gitmez

Böyle lâtife tarikiyle söyledikde şehzâde, kızlara nazar idüp gördüğü benzer bir kız vardır yine bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde) [14]

Cemâl cemâle benzer imiş
Cemâlin vâ hayfâ güzel
Kaşın hilâle benzer imiş
Nev-mâhı ziyâ güzel

Siyâh kirpik gözlerin mi
Anber-efşân geysû he mi
Dudâğı gonca gül femi
Leb-i câhı sahbâ güzel

Zülüfleri perişân olmuş
Unf-i gül-i reyhân olmuş
Züleyha’yı zamân olmuş
Adâleti anka güzel

Râz-ı Nihân'dır sırrımız
Hazret-i Hızır'dır pîrimiz
Gedâ yoluna sırrımız
Odur bize hem-pâ güzel

Biraz dahi ol mahalde zevk safâ eyledikde şehzâde ahşam üzeri saraya gelüp huzûr-ı padişâha geldikde öteden beriden kelâmdan sonra şehzâde kalkup hâreme gidüp hâba vardı. Sabah olup âlem nurla münevver oldukda padişâh, vezir ü vüzerâsın davet edüp bir azîm divân eyledi. Ehl-i divân icâb olan kelâmlar tekmîl etdikden sonra şehzâde kelâmı ortada cevelân etmeye başladı. Akıllı vezirin biri eyitdi "Padişâhım şehzâdenin rüyâsında Hind padişâhının kızını göstermişler. Ol kıza âşık olmuş hemân Hind padişâhına bir haber **[15]** göndermeli Allah'ın emri, peygamberin kavliyle kızını nikâh edüp bu tarafa gönderesin" deyüp kelâmı kesdi ise de ol meclisde padişâhın bir sevdiği veziri var idi. Nutka gelüp der ki "Padişâhım şehzâde efendimizin nutkunu gûş eyledik. Görelim ne veçhile esrâra vâkıf olmuş. Bir mikdâr saz ile söylesin." deyince eydür "Gerçek söylersin amma böyle keyfiyyet bizim şânımıza düşmez de husus çalgı çalar gibi çalup çağırmaq ayb değil midir? 'El-hayâ ü minel imân' demişler." deyince ol meclisde olan vezir vüzerâ cümlesi birden padişâha ricâ idüp padişâhın ruhsâtıyla şehzâde sazını eline alup bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Ayıplama beni ey şâh pederim
Murâd-ı Hüdâ'nın esrârıdır bu
Hâcet murâdını Hak'dan isterim
Feyyâz-ı âlemin izhârıdır bu

Bu aşkın hâlin kimseler bilmez
Gizli söz kimseye söylenmez
O aşkın yarası kande bilinmez
Erenlerin ahdi ikrârıdır bu

Uzakda sevdiğim gücüm erişmez
Kanaç aşsam boşdur kolum erişmez
Açıldı yaralar gelüp bitişmez
Dilber-i gülizârın ayyârıdır bu

(Râz-ı Nihân) çeker yâr hasreti **[16]**
Gönlümde muhkemdir yârin firkatti
Pîrimizle eyitdik vaadi vuslâtı
Vuslat vakti kavli karârıdır bu

Şimdi şehzâde kelâmın tamam etdikde meclis halkı şehzâdenin bu ahvâline bakup hayrân oldular. Ve "Aferin ey şehzâde size" dediler. "Bu dâd nitekim Kerem ile Aslı Hak âşığı olduğu gibi bu dahi Hak âşığı olduğuna hiç iştibâh yoktur." deyüp şehzâdeye tekrâr cumhûr ile recâ etdiler ki "Şehzâdem bir dahi mübârek sedânızı gûş idelim. Seni Hak sevdiğine kavuştursun." deyince şehzâde aldı sazı eline bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Hitâb-ı ilmü'l esmâyı duydum
Rûh alemine rûhu buyurdu
Devr-i kâinatın halkına uydum
Lâyemût lâ yenâm o halkı dünyâ

Gençlikde bir yere uğradı yolum
Ol hâkipayından bağılıdır kolum

Sedd-i İskender'dir sağıla solum
Ser kesüp bâbına durdum iptidâ

Mucîzi enfüsî âlem
Dert gösterdi bana mukaddem
Sevdi sahbâyı dahi ol câm-ı Cem
Harâreti kaldı yürekde hâlâ

Şâh babam olsun derdime dermân
Bu derdime çâre bulamaz Lokmân
Kime söyler hâlin (bu Râz-ı Nihân)
Söyle vâkıfsız ey lütfu atâ [17]

Şehzâde elinden sazı bırakup böyle yanık yanık sözlerinden divânî meclis başladılar. Gözlerinden baş revân etmeye içlerinden biri eydür “Padişâhım şehzâde biz böyle efgân iderken cümlemin ciğerini yakar idi. Bunun çâresi hemân Hind padişâhına serfân bir nâme gönderelim. Sizin nüfûsunuzı kırmaz.” dedi. Ehl-i divân bu kelâmı makûl görüp acele bir nâme yazup Hind padişâhına göndermede olsunlar biz gelelim Mâh-firûze'ye. Râvî böyle riyâyet eder ki Mâh-firûze Sultân, şehzâdenin aşk-ı ateşiyle gicelerde uyku gözlerine girmeyüp aşkı galebe etdikce beyitler söylerdi. Babası dahi ehl-i aşk olduğundan yarım saat yanından ırâmayup bunun gönlün eğlerdi. Bunlar da bir gün Yemen diyârında bir Arap şâir olup Hind'de bir kahvede müsâfir olup anda çalup çağırır idi. Bir gün bu şâir birkaç beyt ile Hind padişâhından dünyâlık istemiş bakalım ne demiş:

(Beyt-i Arap Şâh)

Mülûkî âleme şâyeste ihsân-ı mukaddesdir
Anın murâdı hemân bûyundaki fermân-ı mukaddesdir

Şiârî şiiri bir batın kulunu kudretü'l-ayni [18]
Terahhüm eyle ya seyyid bana dermân mukaddesdir

Selâmı ravza-i Kâbe huzûr-ı ind-i Mevlâ'dır
Ana vechi sücûd-ı Kâbe-i rahmân mukaddemdir

Yahyî Yakûb Yahyî Yusuf Yahyî bu İsmail zemzem
Yahyî Cibril Yahyî cennet Yahyî kurbân mukaddemdir

Yahyî fakru Yahyî gurbet Yahyî zahmet Yahyî bende
Yahyî başı kabak oldum Yahyî üryân mukaddemdir
Arap şâir bu nâmeyi yazup padişâha sundukda padişâh, Arap şâirin bu beytleri zevkine gidüp vefir ihsân eyledi. Amma beytleri kızı Mâh-firûze'ye verüp kızım şuna bir nazîr idebilürsin dedikde bakalım ne demiş:

(Beyt-i Mâh-firûze)

İsm-i celâl okur dilim ezberden
Femim tayyib tayyibât okur
Bu aşkın kitabın bin ilmi defterden
Mushaf-ı hüsnünde risâlet okur

Aşkın hâlidir inceden ince
Okur gönlümüz kim Kur'an'ı hece
Erenler bâbına varup gidince
Sübhâne mâ uhyi mürselât okur

Eğer varsa gelsün âşık [19] olanlar
Benim ile davaya dursun duranlar
(Mâh-firûze) gelüp bunda bulanlar
Davâya merdânıdır kâinat olur

İşbu beytleri yazup babasına verdikde babası okuyup “Aferin ey bânû-yı cihân.” deyüp çok tahsin eyledi ve bir alâ saz yapdurup kıza verdi. Kız dahi aşk galebe etdikde kendi kendin eğlemekde olsun biz gelelim berü tarafa çünkü Horasan padişâhı nâmesinde Hind padişâhından kızı istiyor, bu tarafa gönderesin demiş. Nâme Hind padişâhına ki vâsıl olup mâcerayı fehm edince ol dahi bir nâme yazup gönderdi. Ve nâmede yazmış “Karındaşım Şâh-ı Horasan kerimemizi ol tarafa şehzâdenize istemişiniz güzel amma benim kerimem bir dane olduğundan ve benim eğlencem olduğundan asla yanımdan ayıramazam. Eğer şehzâdenizi bu tarafa gönderirseniz kızımı nikâh edüp veririm. Yoksa başka türlü olmaz.” deyü hatm-i kelâm eyledi. Tiz tatar çıkarup nâme Horasan padişâhına gönderüp dahi vusûl buldukda çün padişâh nâmeyi okuyup gazab olup muhârebe ile alırım deyü davaya kalkdı. [20] Şimdi şehzâde bu hâli tefekkür eyledikde “Benim için bu kadar cân telef olacak” deyü babasını bir takrîb vaz geçirdi amma el altından kıza bir nâme yazup bir işin bilür adamın eline verüp Hind dildarı Mâh-firûze’ye gönderdi. Bakalım nâmede ne yazmış ve ne demiş:

(Beyt-i Şehzâde)

Gidersen huzur-ı yâre ey nâme
Bu âşıkın hâlin sultâna arz et
Yazmış Hüdâ evvel levh ü kaleme
Takdiri Hüdâ’yı cânâne arz et

Rüyâda berâber bâdeler içdik
Muhabbet ne imiş fark idüp seçdik
Biz o davaları ta ezeli içdik
Var git nâme Şah-ı Cihân’a arz et

Bu gönül hâceti murâdı sende
Bilmem Hind’de misin yoksa Yemen’de
Pek uzak yerdesin gül dibinde
Hâlimi gonca handana arz et

Bekâya kalasın bu aşkı murâdı
Senin ile eylerem feryâdı
(Bu Râz-ı Nihân’a) eyle murâdı
Derdimin tabibi lokmâna arz et

Şimdi bu adam nâmeyi alup bir gün Hindistan’a dâhil olup bir acûze karı haber alup hemân ol acûzenin elin öpüp Vâlîde bu nâmeyi padişâhın [21] kızına verüp bana cevâbını getirebilirsen sana çok ihsân ederim deyüp üç beş altın verdi. Şimdi koca karı altınları gördüğü gibi “Baş üstüne oğlum, sen benim misâfirim ol bu işi tez bitireyim.” deyüp altınlar kuvvetiyle hemân dem padişâhın sarayına varup bir takrib Mâh-firûze’yi bulup nâmeyi verdi. Mâh-firûze nâmeyi açup okudukda gördüğü şehzâdenin nâmesidir. Şâd olup koca karıya ikrâm edüp ve hem dahi nâmeye karşılık bir nâme yazup verdi. Koca karı dahi nâmeyi aldığı gibi doğru eve gelüp ol adama teslim eyledi. Ol dahi nâmeyi alup bir gün Horasan’a dahil olup nâmeyi şehzâdeye verdi. Şehzâde memnûn olarak nâmeyi okumaya başladı amma Mâh-firûze Sultân nâmesinde ne yazmışdır:

(Beyt-i Mâh-firûze)

Devletlü efendim ey nûr-ı aynım
Gözlerim şâh-ı hûbânı gözlerim
Beğendim nâmeni vech-i hûbânım
Görüşmekler vakti zamânın beklerim

Gice gündüz bakup yolun beklerim
Nâme içinde tahkîk sözlerim
Cemâl-i pâkini görmek özlerim
Eyzân

Bülbül gibi düşdüm hâr u hevese
Uçmaktan girmişem ben bu kafese [22]
Senden bir haber yok aldı vesvese
Kerem senden lutf u ihsân gözlerim

Eğer ki gelirsen sen bu diyâra
Ben kadîm durmuşam vad-i ikrâra
Hemân şehzâde okudukda cânına cân katup gelen adama vâfiri ihsân eyledi. O adam gizli gizli kızın tarafına gidüp gelmeye başladı amma şehzâdenin aşkı gereği bir de ziyâde olup bir gün babasının hoş keyfin bulup kızın tarafına gitmeye ruhsat kasdıyla sazın eline alup bakalım babasına ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Kerem kıl ey benim sevgili atam
İzin ver varayım seyyâh edeyim
Lâyık mı bu yerde kapanup kalayım
Âlemi keşf edüp ferâh edeyim

Kafesde kuş gibi oturup bende
Sıkılır cânımız burç-ı bedende
Aklı fikri bilmem kandedir kande
Ömrü ikbâlîmi kûtâh ideyim

Erenler elinden nûş idüp kandım
Sevdâ-yı aşkıla ben oyalandım
Muhabbet şemine yandım yakıldım
Pervâne gönlümü misbâh ideyim

Câhillikden elim çekmişem gayrı
Kâmil olursam yeridir yeri
(Râz-ı Nihân) sever bir peri
Ben kendi nasibimi ıslâh ideyim

Böyle söyledikde babası pür-gazab dedi ki [23] “Oğlum bir dahi böyle kelâmı ağzına alma zirâ aklıma dokunur.” deyüp ve cânı sıkılıp hareme gidüp şehzâdenin ahvâlin vâlidesine hikâye eyledi. Vâlidesi bu kelâmı işidince yakasın çak iderek feryâda başladı. Şehzâde dahi hareme gelüp gördü ki vâlidesi figân idüp ağlar. Aldı sazı eline bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Ağlayup da anam beni ağlatma
Cemâli ol yâre gitmem olma[z]
Ciğergâhım benim nâre dağlatma
Düşüp ol diyâra gitmem olmaz

Üzmeden kan gider nâr-ı firakâtle
Gözlerim hasretde gönül vuslatda
Geçdi evvâh ömrüm derd-i mihnetle
Gayrı yokdur çâre kimsem olmaz

Felek beni bu hâlleri kesb etdi
Muhabbet sevdâsı cânıma geçdi
(Râz-ı Nihân) dahi bu dertden gitdi
Böyle baht-ı kara gitmesem olmaz

Şehzâde böyle söyleyüp sazı elinden bıraktı, anasına babasına kızın cânına gitmek için çok niyâz eyledi ise bunlara asla tesîr etmeyüp “Nâfile bu gitmeyi ferâgat gıl, eğer bir dahi giderim deyü cevap idersen anam ana hakkını sana helâl itmeyüz” deyü cevâb verdiler. Çün şehzâde bunlardan böyle nâ-hoş [24] kelâmı işitdikde gamnâk olup ağlayarak odasına gitdi. Hâsıl-ı kelâm ahşam olup uykuya yatdılar. Meğer padişâh şehzâdenin endişesiyle uykuya varmış idi. Padişâh rüyâsına ak sakallı nûrâni yüzlü bir dervîş gelüp selâm verüp eyitdi “Padişâhım şehzâdeyi böyle ağlatma. Hemân izin ver kızın tarafına gidüp murâdı maksûdına nâil olsun. Yoksa izin vermezsen şehzâde elinden gider” didi. Padişâh bakdı ki dervîş mukaddem gelen dervîşdir. Hemân dili lâl olup söyleyeceğin bilemez oldu ve kendini devşirüp dervîşe eyitdi “Benim şehzâdeyi bir tarafa göndermeye niyetim yoktur.” deyince dervîş eyitdi “Ben ne söyledim sen ne anladın.” deyüp padişâhın yüzüne hışımla bakınca padişâhın vücûdundan bir lerce boşanup ditremeğe başladı çün bu korku ile uyandı. Ahvâli şehzâdenin vâlidesine hikâye eyledi. Şimdi anası feryâd iderek ağlamaya başladı. Şehzâdeye haber verdiler. Şehzâde gelüp gördü ki atası anası ağlar. Aldı sazı eline bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Ağlayup da olma tacîz gözünden
Gün olur ki hasret gelür [25] kavuşur
Gözünüzden dökerseniz kanla yaşı
Merd olan gezmeli gurbet illeri
Açılır ol nazik gonca gülleri
Bülbül gibi güle elbet kavuşur

Niçün ağlarsın nedir murâdın
Zâr idüp ağlama ey cânım anam
Çok durmam gelürem ey şâh babam
Bu vad ü vuslat gelür kavuşur

Âh edüp ağlar (bu Râz-ı Nihân)
Yâ Rab sen eyle derdime dermân
Beyler gelsün deyü ol ebru gümân
Bu aşkı muhabbet gelür kavuşur

deyüp kelâmı kesdikde padişâh eyitdi “Oğlum ben sana izin vermezdim lakin bu gice gördüğüm rüyâya binâen sana izin verdim.” dedi. Vâlidesi ahvâli tefekkür idüp gördü ki çâre yok. Ol dahi izin verdi şehzâde şâd-ı handân olup babasının ve anasının ellerin ve ayakların öpüp Hakk’a teşekkür eyledi. Şimdi padişâh şehzâdem için birâz çamaşır ve külli akçe ve dakik olmak için iki babayığit kimesne hâzır idüp “Oğlum Allah selâmet versün inşallah sen dahi muradı maksuduna nâil olup bu tarafa gelürsin” deyüp gözlerinden baran misâli yaş akararak aldı sazı eline bakalım ne söyledi: [26]

(Beyt-i Şehzâde)

Şimden girü elvedâ ey anam babam
Bize kısmet budur gurbet il çekdi
Böyle çalmış ezel ol levh ü kalem
Mecnûn-âsâ beni dağ bile çekdi

Aklımı başımdan aldı bir nigâr
Şimden sonra gayrı beni kim arar
Mehabbeti serde esen rüzgâr

Beni bir muhâlif yâdıyla çekdi

Helâl eyle hakkın ey cânım ana
İnkisâr eyleme özgeden bana
Çok durmam gelürem elbet bu yana
Gözümüzün yaşı Nil bahri seyl çekdi

Şah babam senin kadrin bilürem
Yoluna cân baş kurbân oluram
Mevlâm ömür virsün yine gelürem
(Râz-ı Nihân) yine resmi hâl çekdi

Böyle deyüp geçdikde tekrar babasının ve anasının ellerin öpüp helâlleşür. Şehzâde ol kimse ile yüklerini hâzır idüp saray kapısından çıkup azm-i râh eylediler. Amma saraya bir büyük mâtem düşüp kimi ağlar ve kimi bayılır güyâ kıyâmet gününden bir gündür. Bunlar böyle ağlamada olsunlar biz gelelim şehzâdeye. Çünkü bunlar kandesin Hindistan deyüp az gidüp uz gidüp dere tepe düz gidüp [27] bazı mahalleri ziyâret idüp zevk ü sâfâ iderek yiyüp içüp saz ve söz iderek bir gün Muş’dan Hasan Kalesi’ne dâhil olup ol gice bir kahvede misâfir olup kaldılar. Kahvede olan ahbâb şehzâdenin sazını görünce ricâ eylediler “Âşık bize bir türkü söyleyen olmaz mı?” dediklerinde şehzâde “Baş üstüne.” deyüp aldı sazı eline bakalım ne dedi:

(Beyt-i Şehzâde)

Bir müferrih yerdir Hasan Kalesi
Çevre yanı düzdür ırmağı çağlar
Bu yerde eğlenen hiç tutmaz yası
Hasta şifâ bulur hem sağı çağlar

Ben tek garib seyyâh gurbet illerde
Söylenür bir vakit adım dillerde
Mecnûn gibi gezdim tağ yerlerde
Âh etdikce yürek ol yağı erir

(Râz-ı Nihân) çıkup buradan gider
Bakı değil devlet mülkü sim ü zer
Âşık olan Hak’dan murâdın ister
Hoş idüp gönlümüz dağı çağlar [28]

Böyle söyleyüp hâba vardılar. Bir de sabah olup atlarına binüp yola revân oldular. Nice nice mahallerde âram iderek az vakit içinde Bağdad’a dâhil olup atların bir hâna bağlayup kendileri bir kahveye gelüp selâm verdiler. Meğer ol kahvede birtakım şâirler saz çalarlar idi. Bu âşıklar şehzâde görünce yer gösterdiler. Bunlar dahi geçüp oturdular. Kahveleri içdikden sonra şehzâdeye ricâ eylediler ki “Âşık birâder, sen dahi bir şey söyleyesin olmaz mı?” dediklerinde şehzâde aldı sazı eline bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Bir azim şehirdir bu mülk-i Bağdad
Evliyâ enbiyâ makamı bunda
Nice imdâd gelür sana imdâd
Yedi deryâ tamamı başı bundan

İsm-i azam sâhibe livâ bundadır
Ekseri saâdet-i kimyâ bundadır
Define ve ilm ü simyâ bundadır
Mahbûbların serverinin binâsı bunda

El-amân yâ Râbbi münâcâat yeri
Eyledim dillerde hatmi ezberi
(Râz-ı Nihân) gören oldu serseri
Hakk'ın ol ravza selâmı bunda

deyüp kesdi amma oturan kimse bu şehzâdenin nutkuna [29] hayrân oldular. Lakin öbür âşıklar “Bu delikanlı ile bizim imtihân olmamız lâzım geldi.” deyüp içlerinden biri aldı sazı eline bakalım şahzâdeye ne söyledi:

(Aldı Âşık Mesûd)

Destûr mükerrerem oldu mu pîrden
Bu meclis erbâb-ı divân yeridir
Buyursun geçenler cânla serden
Mağrur ider seni meydân yeridir

(Aldı Şehzâde)

Bir elif noktasın ezber etdin mi?
Hatm-i dil kitâbı Kuran'da mıdır?
Erenlerden tac libâs giydin mi?
Yoksa başı kabak üryânda mıdır?

(Aldı Âşık Mesûd)

Cesâretin nedir eyle eyvâllah
Matlûbı hüner yârı maaşallah
Âşıklarda rızâ fisebilillah
Bâb-ı teslim emr-i fermân yeridir

(Aldı Şehzâde)

Bizde temekkündür bâb-ı aşk Allah
Kalbimde muhkemdir feyzi Feyzullah
Eğer tutdun ise beyti yadullah
Yoksa zâhid sûreti hamide misin

(Aldı Âşık Mesûd)

Buna Bağdad dirlir bu bir acâyip
Çok şâir vardır ilminde mâhir
Aklına bir kerre öle gör sahib
Ne var ki sâhib-i irfân yeridir

(Aldı Şehzâde)

Ben müftü değilem hâkim ve nâib
Pîrime ben ezel olmuşam râgib
Şerh eylesün sözüm üç yüz kâtib
Seni cehl-i nâtık o yanda mısın [30]

(Aldı Âşık Mesûd)

Kandan gelüp kande gidersin
İyi kıyâfetin gösterir beg-zâd
Dolu içmiş gibi inâd idersin
Fârig ol inâddan bürhân yeridir

(Aldı Şehzâde)

Horasan'dan çıktım yâd ol yâd
Aşk u mihnet eyledi her yanım büryân
İçdiğim doludur görmedim üstâd
Berât-ı Hüdâ'yı sübhânda mısın?

Şimdi şehzâde böyle imtihân oldukda şehzâde âşıklar eydür “Karındaşım senin sûâline cevâb verdim. Sen dahi bana cevâb ver.” deyüp aldı sazı eline ne dedi:

(Aldı Şehzâde)

Ol feyyâzı mutlâk suver-i Rahman

Kangı gün yazılıp yere indi

Ne gün ne saâtde haber ile süccâd

Kangı mihrâb üzere minbere indi

Şimdi şehzâde buyuruk deyüp cevâp istedi. Âşık Mesûd dahi düşünmeye varup eyitdi. Sen söyle ben mülâhaza ideyim. Sonra cevâp vereyim deyince;

(Aldı Şehzâde)

Ol vakit kim idi Sultân-ı Kevneyn

Kim idi masumlara ayneyn

Kim idi Zî'n-nûreyn şah-ı Hasaneyn

Kangı gün ali nûr pervere indi

Kangı gün eyledi teşrîfi cihân

Ne işâret itdi burcî âsuman

Süvâri düldüle kangı gün merdân [31]

Kangı saat feth-i minbere indi

(Râz-ı Nihân) bir periye mâildir

Vermişdir kendini akl-ı zâildir

Ve'd-duhâ sûresi kime nâzildir

Ol sabırdır mahşere indi

Böyle söyleyince herkes maşallah deyüp ve Âşık Mesûd cevâb bulmadığından dili lâl olup kaldı. Bu kelâma “Âşık Ömer dahi olsa cevâb veremez.” deyüp buna misâl latife eylediler. Çün ahşam olup ol gice misâfir oldular. Ertesi gün alessabah yolcu yolunda gerek fehvasınca ol mahalden taşraya çıkdılar. Çok memleketde konup göçerek saz ve türkü söyleyerek derelerden sel gibi ve tepelerden yel gibi ve düz ovalar gelince top gibi bir gün Hindistan'a dahil oldular. Andan bir kahveye gelüp misâfir oldular. Günlerde bir gün şehzâde kıza bir nâme yazup kendinin geldiğin beyân idüp bir takribnâmeyi gönderdi. Kız dahi şâd u handan olarak ol dahi bir nâme yazup demiş ki “Ay benim şehzâde-i nûr-ı aynım. Bu tarafa teşrîf buyurduğunuza çok memnûn oldum amma cânım babama bir medhiye yazup kendin veresin. İnşallahu teâlâ bu tarikle sizinle görüşmeklik müyesser olur.” deyü hatmi kelâm itmiş. Nâme [32] şehzâdeye geldikte derakab padişâh için bir mehdiyye yapup bir cuma selâmlığında takdîm eyledi. Padişâh gördüğü cemâl-i âfet-i devrân bakmaya gözler kamaşur hemân padişâh alâka idüp “Şu delikânlıyı saraya götürün.” deyü emr eyledi. Şimdi padişâhın nedîmeleri şehzâdeyi riâyetle saraya getürdiler. Şehzâde huzûr-ı padişâha çıkup edeb erkânı yerine getürüp el pençe divân durdukda padişâh dahi medhiyyeyi okumaya başladı. Bakalım medhiyyede ne demiş:

(Medhiyye)

Ey mübârek devleti kâr-ı kadimî padişâh

Merhamet kâni mukaddem kalb-i rahmi padişâh

Sensin ol dâdâr-ı devlet sensin ol zât-ı kerem

Sendedir cümle fazilet ey kerem-i padişâh

Arz idüp ol hâkipaye görmeye âşık kulun

Âşık-ı sâdıkları göründü padişâh

Şöhret ü şanın senin âlemi tutdu ey şehâ

Ey saâdet sahibi tab' halimi padişâh

Sâye yansın cümleye ey cân rızkı nimet-i veli
Yâveri İskender devrân selimi padişâh

Desti hükmünde kamudur mucizâtındır senin
Çün yetmiş evliyâlardan azîmi [33] padişâh

Ben fakîrin düşdüm ol günde nedir dermân
Gör ki (Râz-ı Nihân'ı) bu yetimi padişâh

“Aferin oğlum güzel söyledin.” emr eyledi. Şehzâde yer öpüp iki diz üzerine oturdu eyitdi “Oğlum saz çalmak bilür misin?”. Şehzâde “Bilürem padişâhım.” deyüp temennâ eyleyince padişâh emredüp bir saz bulup şehzâdeye verdikde şehzâde saza düzen vermeye başlayınca Mâh-firûze Sultân sevinüp kafes ardına gelüp dinlemeye başladı.

(Aldı Şehzâde)

Emr-i Hüdâ takdir-i himmet bundadır
Gezdirir elbetde gurbet illeri
Vücûdumda aşk zahmı böyledir
Dolaşır selmâna gurbet illeri

Böyle geldikce hatıra dildâr
Görmek için âşık ider zâr
Hiç gönül bir yerde kılur mu karar
Aradır dane gurbet illeri

Kerem yok kimseden kulunuz mahrûm
Baş açık yalın ayak gün bugün
Râzı gezer bekâr gurbet illeri

Padişâh eyitdi “Aferin oğlum güzel söylersin amma sen tıfılsın lakin gurbetden şikâyet etmede hikmet nedir?”. “Efendim meşhûrdur, karınca kararınca dirler.” deyüp [34] yine aldı sazı eline bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Şehzâde)

Bir pîr hedâyesi oldu bu aşkım
Kelâm-ı kitâbın manâsı benim ben
İnkâr olmaz benim bu nutk-ı Hakk'ım
Feyyâz-ı yârin ilm-i kibriyâsıyım ben

Beni gören alsın benden ibret
Gâh dem çekerim gâh hasret
Gâh seyyâh olup yaslanur gurbet
Gurbet gezmenin Ankasıyım ben

Misâfirhânedenden gelüp geçerdim
Uğrayup her dem suyun içerdim
Fark idüp menzili bulup seçerdim
(Râzı) Hindistan'ın sevdâsıyım ben

Şimdi padişâh eyitdi “Oğlum ben seni salıvermem. Burada yatup kalkasun.” deyü emretti. Şehzâdeye bir yer gösterüp şehzâde dahi geçüp yerine oturdu. Amma padişâh hareme gidüp kızına eyitdi “Sen bana saz söz itmeğe istigna iderdin. Allah bana sedâsı güzel, sazı güzel bir âşık gönderdi. Eğlendim gayrı sana ihtiyacım yokdur.” deyince kız eyitdi “Şah baba, güzel söylersin lakin medh eylediğin âşığı bir kere de biz dinlesek olmaz mı?” deyü ricâ eyleyince padişâh makûl görüp şehzâdenin yanına gelüp eyitdi “Haremde senin gibi bir şâir var. Seni dinlemeye merâk etmiş. Var birkaç fasıl eyle” deyüp hareme [35]

gönderdi. Mâh-firûze dahi haremi halvet idüp kendisi perde arkasına girdi. Şehzâde dahi aşka gelüp aldı sazı eline bakalım ne söyledi:

(Beyt-i Râz-ı Nihân)

Terk-i dünyâ olmak gerekdir âşıkâ
Diyârı mihmân olur gurbetmiş
Serseri sergerdân bağı yanıkdır
Harâbât gününde gurban olurmuş

Ananın atanın yüzüne hasret
Sevdiği yâr için terk ider elbet
Derdim bir yerde olsa cemiyet
Kâtib kudretde divân olurmuş

Horasan'ın tahtı padişâhından
Ayrı düşdüm çeşmi nazargâhından
Kismetim varmış Yemen'den Hind'den
Bu gençlikde bize seyrân olurmuş

Mecnûn gibi kaldım kûh-ı sahrada
Bir güzele âşık oldum rüyâda
Erenler elinden içmişem bâde
Râz-ı Nihân sâki-yi devrân olurmuş

Böyle söylediği gibi Mâh-firûze'nin sabra mecâli kalmayup şehzâdenin yanına gelüp “Efendim safa geldiniz.” deyüp ayaklarına kapanup bayıldı. Şehzâde dahi kızı gördüğü gibi sazı elinden atup ol dahi bayıldı. Amma bir fitne-i bed-kâr bunları gizlice seyrân idüp derakab padişâha ifâde edince padişâh bir gazab olup Horasan şahının oğlu olduğun bilüp “Boynunu [36] urun” deyü emr eyledi. Hemân cellâdlar şehzâdenin ellerin arkasına bağlayup siyaset meydânına götürdüler amma kız dahi ayılıp şehzâdeyi bulamayınca keyfiyyetini anlayup cân başına sıçradı hemân babasının yanına vardı eyitdi “Şah baba, bu oğlanın girme kanına. Sonra dahi elinden giderim.” deyüp düşüp bayıldı. Padişâhın akli dairesinden çıkup çabuk cellâdların ellerinden şehzâdeyi alup elleri bağlı huzura getürdüler. Ve kız dahi eylemiş idi. Padişâh eyitdi “Kızım bu hâl nedir?” dedikte kız eyitdi “Babacığım bu oğlan, Horasan şahının oğludur. Bunun ile bana rüyâmızda dolu içürüp birbirimize âşık itdiler. Şimdi o bensiz ben onsuz olmaz. Bu oğlan elden gider ise beni dahi yok bilesin.” deyince padişâh eyitdi “Sus edebsiz, ben de seni bir şey söyleyecek zan etdim. Eyitdi bundan sonra bu kelâmı ağzından işidirsem seni de bu oğlan gibi helâk iderem.” didi. Ve şehzâdenin dahi ayaklarına bukağı, boğazına lâla takup yedi sene zindâna atın deyü emr eyledi. Anlar dahi öyle yaptılar amma Mâh-firûze gördü ki iş başka dürlü oldu [37] mahzûn mahzûn geldiği dâiresine gidüp saçların yolmaya başladı. Çün aradan çok vakit geçüp Mâh-firûze şehzâdenin aşkından tab u tüvâmı kalmayup bir gice yarısı kalkup erkek kıyafetine girüp zindânın kapusına varup “Zindancı baba kapuyu aç içerü gireceğim.” deyince zindancı eyitdi “Gice yarısı zindan açılmaz. Ben başımdan korkarım. Hadi git şurdan.” deyince kız koynundan bir üç altun çıkarup verdi. Zindancı altunları gördüğü gibi kapuyu açup bunu içeri koydu. Şimdi kız içeri girdikde gördü ki şehzâde yalnızca iki ayağı bağlı durur ağlar hemân yanına gelüp kendini bildirdi. Şehzâde bildiği sevdiği cânânı yanına gelmiş durur hemân ağlayarak aldı sazı eline bakalım ne söyledi:

(Aldı Şehzâde)

Nedir suçum bilmem cürm ü günâhım
Ya niçün atdı baban zindâna beni
Bana imdâd etsün Rabb-i penâhım
Ol getürdü devr-i cihâna beni [38]

Gördü gözüm yaşı çağlayup gitdi
Bana bu iş şimdi ölümden beter
Yetiş imdâdına kırklar erenler
Çıkar selâmet meydâna beni

Kapunda kölen isem eylegil âzâd
Sana derim ey melik-i behzâd
Yok imiş kimseden kimseye imdâd
Nice âşık eyitdiler sultâna beni

Yanar çiğergâhım benim pür-âteş
Cânım fedâ olsun yolunda beleş
(Râz-ı Nihân) olup bunda hulle keş
Hasret kodu felek cânâna beni

Öyle söyleyüp kesdi amma kız eyitdi “Böyle firaklı firaklı taşlar atup bakma. Zirâ benim senin aşkına çiğirim hûn oldu amma elimden ne gelür lakin inşallah teâla bundan çıkarsam seninle kaçup gideriz. Zirâ ben anladım ki babam beni sana vermeye niyeti yokdur.” deyüp ağlamaya başladılar. Bir de gözlerini açup gördüler ki karşularında bir dervîş [39] durur. Bunlara eyitdi “Ağlamayın Allah muradlarınızı verdi. Ben sizi Horasan’a getürmeye geldim.” Şimdi şehzâdenin bendin çözüp elinden asa ile zindanın duvarına urup duvardan bunlar çıkup şehzâde refiklerin bulup geldi. Şimdi dervîş eyitdi “Cümleniz gözlerinizi yumun.” dedikde bunlar gözlerini yumdular. Bir vakitden sonra dervîş açın gözlerinizi dedikde bunlar dahi gözlerini açup gördüler ki Horasan’a gelmişler. Şimdi dervîş bunların gözlerinden nihân olacak bildiler ki bu dervîş Hızır Aleyhisselâm’dır. Şimdi şehzâde refiklerini babasına müjdecî gönderdi. Babası dahi şâd olup oğluna karşı çıkıdı. Hemân bunları alup geldikde şükrü Yezdân edüp secdeler eylediler. Birkaç günden sonra şehzâde Mâh-firûze’yi nikâh edüp kırk gün kırk gice düğün idüp iki âşık birbirine kavuşurdular. Bâki ömürlerin zevk ü sâfâ ile geçürdiler. Bu dahi burda tamam oldu. Temmet.

KAYNAKÇA

- AKMAN, E. (2009). *Melikşâh ile Güllühan Hikâyesi (İnceleme-Metinler)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- AKSAN, D. (1999). *Halk Şiirimizin Gücü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AKSOY, Ö. A. (1988). “Atasözleri, Deyimler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962*, TDK Yayınları, ss. 131-166.
- AKTAŞ, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALPTEKİN, A.B. (2005), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ASLAN, E. (1990). *Halk Hikâyelerini İnceleme Yöntemleri-Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme*, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- ATLI, S. (2018). “Aşkın On Dokuz Hâli: Anadolu Masallarında ‘Âşık Olma’ Motifi Üzerine Bir Değerlendirme”, *TEKE (Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi)*, 7 (3), ss. 1839-1865.
- BALİ, M. (1973). *Erciş’li Emrah ile Selvi Han Hikayesi Varyantların Tesbiti ve Halk Hikayeciliği Bakımından Önemi*, Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- BANARLI (Somyarkın), N. S. (1935). “Türk Halk Hikâyelerinin Doğuşu ve Ferhad ile Şerife Hanım Hikâyesi”, *Altok*, 22, Nisan, ss. 18-23.
- BAŞGÖZ, İ. (2012). *Türküleri Aşk Hikâyeleri*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- BORATAV, P. N. (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, İstanbul: Adam Yayınları.
- CEMİLOĞLU, M. (1999). *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- ÇAPRAZ, E. (2021). *Bedriddin ile Zöhra -Bir Şeyh Bedreddin Kurmacası-*, İstanbul: Kapı Yayınları.

- ÇETİN, İ. (2020). *Türk Halk Hikâyeciliği -Türkiye Sahası-*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- DERMAN, G. (1988). *Resimli Taş Baskı Halk Hikâyeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- DUYMAZ, A. (1996). *Nevruz Bey Hikâyesi (İnceleme-Metinler)*, Aydın: Milli Folklor Yayınları.
- DUYMAZ, A. (2001). *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara: HAGEM Yayınları.
- DUYMAZ, A. (2014). "120. Yılında Halk Hikâyesi Araştırmaları Tarihine Bir Bakış", *Akademik Kaynak*, 2 (3), Mayıs, ss. 1-23.
- ELÇİN, Ş. (2000). *Kerem ile Aslı Hikâyesi (Araştırma-İnceleme)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÖRKEM, İ. (2000). *Halk Hikâyeleri Araştırmaları-Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNAY, U. (2008). *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAPLAN, M.-Mehmet Akalın-Muhan Bali (1973). *Köroğlu Destanı*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KÖPRÜLÜZADE M. F. (1930). *XVII'nci Asır Sazsairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi*, İstanbul: Evkâf Matbaası.
- MAKAS, Z. (2002). *Türk Halk Hikâyelerinde Zaman*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- ÖZARSLAN, M. (2019). *Ferhat ile Şirin Mukayeseli Bir Araştırma*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- RUBEN, W. (1942). "Raznihan ile Mahfiruze", *Ülkü*, XVII, s. 484.
- TÜRKMEN, F. (1974). *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma (Doktora Tezi)*, Ankara: Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TÜRKMEN, F. (1995). *Âşk Garip Hikâyesi (İnceleme-Metin)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YILMAZ, R. (1979). *Derdiyok ile Zülfüsiyah ve Raznihan ile Mahfiruze Hikâyeleri Üzerinde Bir Çalışma*, Erzurum.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the text of the folk narrative in Arabic letters, known as "*Hikâye-i Mâh-firûze Sultân ile Râz-ı Nihân*" in written sources, was published and analyzed. Narrative is analyzed under three headings: "creation transfer features, shape and structure features, content features". At the end of the study, the text of the folk narrative is given in Latin letters and translated into modern Turkish.

The narrative that took place in the work was written as a printed text in Hijri 1325/1907. There is no information such as the author of the work, the printing house and the place of publication. In this work, the narrative is written as apostil and treated with vowel points. No punctuation marks are used in the text.

Proverbs and idioms are used in the story to enhance the exposition. Only one proverb was identified in the work. Idioms are more existent than proverbs. Harmony was achieved in the story by using reduplications created in different structures. Moreover, it can be seen that the dialogue technique is often used between the heroes in the narrative.

In the narrative we analyzed, the introduction formal was used, transitional formals were used to transition from one event to another to express a long period of time in a short way, and the ending formal was used at the end of the narrative. In the narrative, the descriptions and introductions of the heroes are made with formulaic expressions, as in fairy tales.

Of the 33 poems in the narrative, which has a mixed verse-prose structure, 2 are in couplet and 31 are in tetrasyllabic. Poems that are in the form of an argument consist of a single line. The stichology of some poems is irregular. 31 of the poems in the narrative are in syllabic prosody. One poem is written in octosyllabic prosody and the others are written in

hendecasyllabic prosody. Except for two poems, the prosody of the others is irregular. This situation shows that the storyteller's command of the tradition is a little low or that it is a situation caused by the person who transcribed the text. The stichology of the poems in hendecasyllabic prosody is *koshmai*, and the stichology of the poems in octa-syllable prosody is *semai*. The two poems in the text are written in *aruz* prosody and the stichology of the poems are *semai* and *diwan*. But there are many *aruz* flaws in poems. The first of the poems written in *Aruz* prosody consists of 6 couplets and the second consists of 7 couplets.

Episode order of the narrative is; "a. The hero's family and birth, b. Name taking, growing and education of the hero, c. The hero falls in love and starts singing poetry, d. Wanting a lover, e. Creating obstacles for lovers to marry, f. The hero goes abroad and is thrown into the dungeon, g. Lovers meeting and running away, h. "Return to hometown and wedding".

The subject of the narrative we are examining is the love adventure between *Mâh-firûze* and *Râz-ı Nihân*. However, different situations that develop depending on the main subject also appear in the story. In the narrative, the birth of *Râz-ı Nihân* takes place in an extraordinary way. The white-bearded old man who helps the hero to be born also gives him a name. The motif of falling in love by drinking bade from a *pir*'s hand in a dream, which is frequently encountered in folk narratives, is included in the narrative. In his dream, *Râz-ı Nihân* falls in love with *Mâh-firûze* by drinking bade from the *pir*'s hand.

In folk narratives, the time is determined by the narrator and there is no certain time period or exact date. For that reason, the narrator generally does not focus on very small periods of time and tries to shorten the time with formulaic words. The time expressions used in the narrative show the reader that there is an uncertain time. Based on the storyline, the duration of the story can be stated as approximately twenty or thirty years.

When we look at the narrative's cast of characters, we can see that there are people from all layers of society. The main heroes of the narrative we are analyzing are *Râz-ı Nihân* and *Mâh-firûze*. The male hero is the only son of a sultan and, as in most folk narratives, he is in an oriental country. The heroine of the story is the only child of a sultan, which is frequently encountered in folk narratives from a social perspective. In the story, there are people who are at the center of the events and have important roles other than the male hero and his lover. Apart from the main heroes, the people in the story can be classified as their inner circle, administrators and managers, and supporting characters.

Based on the storyline, it can be understood that the story takes place in a wide area and took place in the eastern region. Based on the places, it can be said that the narrative was formed in a period when permanent settlement began. Folk tales usually have a happy ending. In this story, *Mâh-firûze* and *Râz-ı Nihân* get married and live happily despite all the obstacles of their families.

BANDIRMA MÜZESİ'NDE BULUNAN ERKEN BİZANS DÖNEMİ SİKKELERİ

Mehmet Kayhan MURAT*

ÖZ

Bu çalışmayı Bandırma Müzesi envanterine 2003-2024 yılları arasında kaydedilen Erken Bizans Dönemi sikkeleri oluşturmaktadır. Bandırma Müzesi envanterinde bulunan 1657 sikkeden 51'i Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir. Sikkeler müzeye satın alma, hibe ve zor alım yöntemleri ile kazandırılmıştır. Çeşitli yöntemlerle müzeye kazandırılan sikkelerin buluntu yerleri kesin olarak bilinmemektedir. Çalışmada incelenen 51 sikke MS 491 ile MS 842 yılları arasında darp edilmişlerdir. Sikkeler 11 farklı imparatoru ve 5 farklı darphaneyi temsil etmektedir. Sikkelerin en erken tarihlisi *Anastasius* Dönemi'ne (MS 491-518) en geç tarihlisi *Theophilos* Dönemi'ne (MS 829-842) aittir. *Konstantinopolis*, *Thessalonika*, *Nikomedia*, *Kyzikos* ve *Antiokhia* darphanelerinde basılan sikkelerden en fazla sikke *Konstantinopolis* darphanesine aittir. *Solidus*, *hexagram*, *folllis*, yarım *folllis*, *decanummium* ve *pentanummium* olmak üzere 6 birimde darp edilen sikkelerden 2'si altın, 1'i gümüş ve geri kalan 48'i bronzdur. İncelediğimiz sikkeler Bandırma civarında bulunan kazılarda, müzelerde ve koleksiyonerlerdeki yayını yapılan Erken Bizans Dönemi sikkeleri ile dönem, darphane ve birim yönünden karşılaştırılmıştır. Böylelikle dönemin sikke dolaşım yoğunluğu ve darphane ağlarının daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bizans, Sikke, Bandırma

EARLY BYZANTINE PERIOD COINS FOUND IN BANDIRMA MUSEUM ABSTRACT

This study consists of Early Byzantine Period coins recorded in the Bandırma Museum inventory between 2003-2024. 51 of the 1657 coins in the Bandırma Museum inventory date back to the Early Byzantine Period. The coins were brought to the museum through purchase, donation and forced acquisition methods. The exact locations of the coins brought to the museum through various methods are not known. The 51 coins examined in the study were minted between 491 AD and 842 AD. The coins represent 11 different emperors and 5 different mints. The earliest of the coins belongs to the Period of Anastasius (491-518 AD) and the latest to the Period of Theophilos (829-842 AD). Of the coins minted in the mints of *Constantinople*, *Thessalonica*, *Nicomedia*, *Cyzicus* and *Antioch*, the largest number of coins belong to the *Constantinople* mint. Of the coins minted in 6 units, namely *solidus*, *hexagram*, *folllis*, half *folllis*, *decanummium* and *pentanummium*, 2 are gold, 1 is silver and the remaining 48 are bronze. The coins we examined were compared with the Early Byzantine Period coins published in excavations, museums and collectors around Bandırma in terms of period, mint and unit. In this way, it was aimed to better understand the coin circulation density and mint networks of the period.

Keywords: Byzantium, Coin, Bandırma

1. Giriş

Bandırma Müzesi envanterine kayıtlı 1657 sikke bulunmaktadır¹. Müze envanterindeki sikkeler müzeye kazı, satın alma, müsadere ve hibe yolları ile kazandırılmıştır. Envanterde bulunan sikkelerin 98'i *Daskyleion*, *Kyzikos*, *Zeytinliada* ve Müze kurtarma kazılarından ele geçmiştir. Geri kalan 1559 sikke ise satın alma, müsadere ve hibe yöntemleri ile müze envanterine

Gönderilme Tarihi: 14 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, KARS; ORCID: 0000-0001-5314-6108, E-posta: kyhmrt@gmail.com

¹ Bu çalışma Bandırma Müzesi'nden alınan izin ile 2024 yılı içerisinde müzede sikkeler üzerinde yapılan çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Bandırma müzesi yetkililerine desteklerinden ötürü teşekkürlerimi sunarım.

dâhil edilmiştir. Müzedeki sikkelerin buluntu yerleri hakkında çok fazla bilimiz yoktur. Fakat Bandırma'nın bulunduğu konum göz önünde bulundurulduğunda, sikkelerin genel çoğunluğunun *Mysia ve Troas* bölgeleri sınırları içerisinde yer alan yakın civarda bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Bandırma'nın çevresinde başta *Kyzikos* olmak üzere birçok antik kentin varlığı bu düşüncemizi desteklemektedir (Harita 1).

Harita 1: Bandırma Yakınındaki Antik Kentler (Corpus-Nummorum)

2. Erken Bizans Dönemi Sikkeleri

Müzedeki farklı dönemlere ait sikkelerin 51 âdetini Erken Bizans Dönemi sikkeleri oluşturmaktadır. Erken Bizans Dönemi ayrımı yapılırken *Anastasius*'tan (MS 491-518) *Theophilos*'a (MS 829-842) kadar olan dönemdeki sikkeler incelenmiştir. İncelenen sikkeler müze envanterine 2003 ile 2024 yılları arasında kaydedilmiştir. Yukarıda değinilen yöntemler ile müzeye kazandırılan sikkelerin buluntu yerleri belli değildir. Fakat müzeye kazandırılan sikkeler, şahısların müze yetkililerine verdiği bilgilere göre yakın bölgelerde bulunmuştur.

İncelenen 51 sikkenin 49'unun imparatoru tespit edilmiş, 2'sinin imparatoru sikkelerdeki bozulmadan dolayı tespit edilememiştir (Tablo 1). Buna göre sikkeler 11 farklı imparatorun egemenlik yıllarında darp edilmiştir. Sikkelerin en erken tarihli *Anastasius*, en geç tarihli ise *Theophilos* Dönemi'ne aittir. Sayısal dağılıma baktığımızda en fazla sikkeye sahip imparator II. *Iustinus* (MS 565-578) olup imparatora ait katalogda 9 sikke yer almaktadır. Katalogda en az sikkeye sahip imparator 1 adet ile IV. *Leon*'dur (MS 775-780). İmparatorlara göre sikkelerin dönemsel dağılımında sayısal çoğunluğun *Heraclius* Dönemi'ne (MS 610-641) kadar daha fazla olduğunu görmekteyiz. Katalogdaki sikkelerin 40'ı *Heraclius* ve öncesi dönemlere aitken, 9'u Erken Bizans Dönemi'nin son yıllarına aittir.

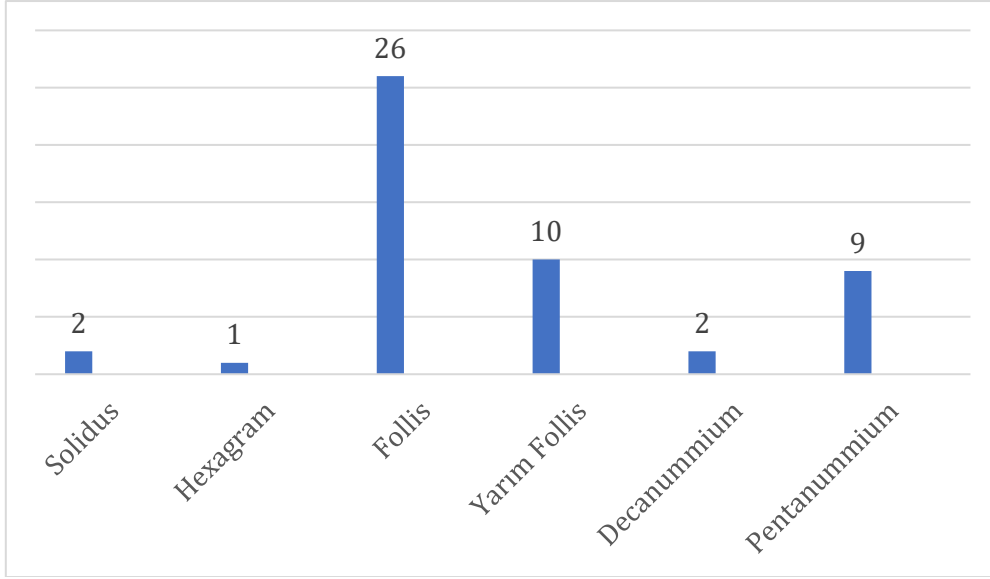
Çalışmada incelenen 51 sikkeden 47'sinin darphanesi tespit edilmiş, 4 sikkenin ise kondisyonlarının kötü olması sebebi ile darphane tespiti yapılamamıştır. Buna göre sikkeler 5 farklı

darphaneyi temsil etmektedir (Tablo 1). Bu darphaneler *Thessalonika*, *Konstantinopolis*, *Niko-media*, *Kyzikos* ve *Antiokhia*'dır. Darphaneler arasında en fazla sikke 29 adet ile *Konstantinopolis*'e aitken, en az sikke 1 adet ile *Antiokhia* darphanesine aittir. *Konstantinopolis* darphanesi sikkelerinin sayıca fazla olması kentin imparatorluğun başkenti ve imparatorluğun doğusuna sikke basmayla yükümlü olmasıyla alakalıdır.

Darphane	CON	TES	NIKO	SMK	ANT	Belirsiz	Toplam
<i>Anastasius</i>	1					1	2
<i>I. Iustinus</i>	6						6
<i>I. Iustinianus</i>	2		2			1	5
<i>II. Iustinus</i>	2	1	2	4			9
<i>II. Tiberius</i>	2		2				4
<i>Mauricius Tiberius</i>	1		1		1		3
<i>Focas</i>	2	1	1	1			5
<i>Heraclius</i>	4			1			5
<i>IV. Leon</i>	1						1
<i>V. Leon</i>	3						3
<i>Theophilus</i>	5						5
Belirsiz				1			1
Toplam	29	2	8	7	1	2	49

Tablo 1: Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinin imparatorlara ve darphanelere göre dağılımı.

Katalogda yer alan sikkeler altın (2), gümüş (1) ve bronzdan (48) darp edilmiştir. Sikkeler *solidus*, *hexagram*, *follis*, yarım *follis*, *decanummium* ve *pentanummium* birimlerinde basılmışlardır (Grafik 1). Sikkelerin birimlerine baktığımızda en fazla görülen birim 26 sikkede ile *follis*, en az ise 1 sikkede görülen *hexagram* birimidir.

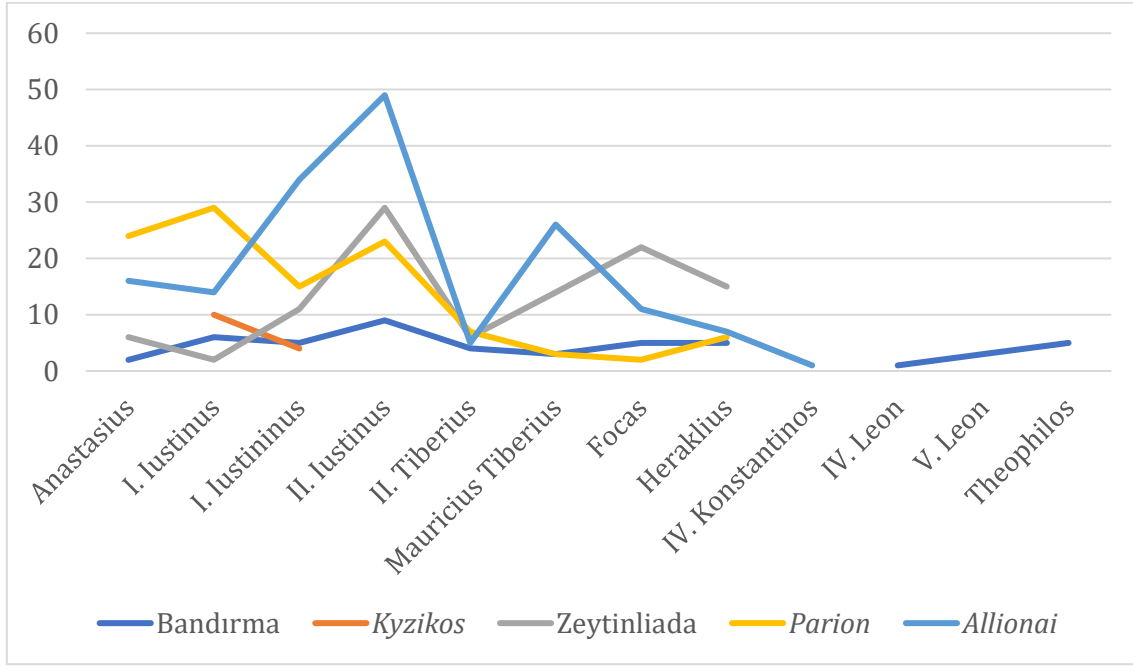

Grafik 1: Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinin birimlere göre dağılımı.

Bandırma Müzesi'ndeki Erken Bizans Dönemi sikkelerinin tiplerine baktığımızda dönemin sikke ikonografisi ile uyumlu olduğu görülmektedir. Sikkelerin ön yüzlerinde imparator, imparatorların ailelerinden bireyler ve imparatorlara ait monogramlar betimlenmiştir. Arka yüz tiplerinde ise yine dönem özelliklerini gösteren tipler yer almaktadır. Kat. No. 1 de yer alan *solidus* birimindeki sikkede *Victoria*'ya, yine aynı birimdeki Kat. No. 35 ve *hexagram* birimindeki Kat. No. 36'daki sikkelerde potent haç görülmektedir. Kat. No. 44-48'deki sikkelerin arka yüzlerinde lejant yer alırken geri kalan sikkelerin tümünde sikke birimlerini belirten harf ve sembollere yer verilmiştir.

Bandırma Müzesi'nde yer alan Erken Bizans Dönemi sikkelerini civar kazılarda bulunan ve yayını yapılan sikkeler ile karşılaştırmamız önemli sonuçlar verecektir. Bandırma'nın konumu düşünüldüğünde en yakın kent olan *Kyzikos*'da yapılan kazılarda farklı yıllarda toplam 16 adet Erken Bizans Dönemi sikkesi ele geçmiştir (Köker, 2007, s. 312; Murat, 2024, s. 80-81). *Kyzikos* kazılarında ele geçen sikkeler Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkeleri ile benzer darphane ve birimleri göstermektedir. Yine Bandırma'ya en yakın arkeolojik alanlardan olan Zeytinliada Meryem Ana Manastırı'nda yapılan kazılarda 3 farklı alanda toplam 103 adet Erken Bizans Dönemi sikkesi yayımlanmıştır (Murat, 2023a, s. 295-300; Murat, 2023b, s. 512-516; Murat, 2023c, s. 445-463). Zeytinliada kazısından ele geçen sikkelerde *Konstantinopolis* darphanesinin temsili ve sikkelerin imparator dağılımlarında erken dönemlerdeki sayıca fazlalık ve sikke birimleri Bandırma Müzesi sikkeleri ile benzerlik göstermektedir. *Parion* kazılarında ele geçen sikkelere baktığımızda Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinin gösterdikleri dönem, darphane ve birim yoğunlukları görülmektedir (Oyarçin, 2020, s. 619-628). Bir diğer kent olan *Allionai* kazılarının 1998, 1999, 2000 ve 2001 yılları sezonlarında 163 adet Erken Bizans Dönemi sikkesi tespit edilmiştir (Tekin vd. 2012, s. 347-401; Tekin vd. 2013, s. 299-301; Tekin vd. 2014, s. 293-336; Tekin vd. 2016, s. 117-146). *Allionai* kazılarında ele geçen Erken Bizans Dönemi sikkelerinde görülen erken dönemlerdeki sayıca fazlalık Bandırma Mü-

zezi sikkelerinde de görülmektedir. Bunun yanı sıra *Allionai* sikkelerindeki darphane yoğunlukları ve sikke birimleri de Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkeleri ile benzerdir (Grafik 2). Bandırma civarında olan yukarıda kentler dışında bölgeye yakın sayılabilecek Phrygia Bölgesi kentleri sikkelerine baktığımızda incelediğimiz sikkeler ile benzerlikler söz konusudur (Demirel Gökalp, 2017a, s. 379-393). Bu benzerlikler dönemsel sikke yoğunluğu, darphane ağırları ve sikke dolaşımlarının ortak özellikleri göstermesidir.

Grafik 1: Bandırma Müzesi ile Kyzikos, Zeytinliada, Parion ve *Allionai* kazıları Erken Bizans Dönemi sikkelerinin imparatorlara göre karşılaştırması.

Müze sikkelerine baktığımızda ise Manisa Müzesi'nde bulunan ve yayını yapılan Bizans sikkelerinden 126 âdeti Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir (Ünal, 2012a, s. 16-59). Manisa Müzesi'ndeki sikkelerin dönem yoğunluğuna baktığımızda Bandırma Müzesi'ndeki sikkeler ile benzer olarak imparatorluğun erken dönemlerinde bir yoğunluk görülmektedir. Bunun yanı sıra sikkelerin darphanelerinde incelediğimiz sikkelerde olduğu gibi *Konstantinopolis* darphanesinin sikke temsil oranının yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Sikkelerin birimlerinde ise Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinde olduğu gibi, Manisa Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinde de *follis* birimin en çok tercih edilen birim olduğu belirlenmiştir.

Bilecik Müzesi'nde yer alan bronz Bizans sikkeleri üzerinde yapılan çalışmada ise 22 adet Erken Bizans Dönemi sikkesi tespit edilmiştir (Demirel Gökalp, 2014, s. 11-28). Bilecik Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkeleri de Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinde olduğu gibi imparatorluğun ilk dönemlerinde sayıca yoğun olduğu ve *Konstantinopolis* darphanesinin burada da yoğun temsil edildiği görülmektedir. Bilecik Müzesi'nde yer alan Erken Bizans Dönemi sikkelerinin birimlerinde Bandırma Müzesi sikkelerindeki gibi *follis* birimi ön plandadır.

Kocaeli Müzesi'ndeki Bizans sikkeleri üzerinde yapılan bir yüksek lisans tezinde 150 adet Erken Bizans Dönemi sikkesi tespit edilmiştir (Karanfil, 2019, s. 58-95). Kocaeli Müzesi'nde yer alan Erken Bizans Dönemi sikkelerinin büyük çoğunluğu dönemin ilk imparatorlarına ait olduğu belirlenmiştir. Yine sikkelerin darphaneleri incelendiğinde Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkeleriyle benzer olarak *Konstantinopolis* ve *Nikomedia* darphanelerinin sikkelerinin sayıca üstün olduğu belirlenmiştir. Kocaeli Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinin incelediğimiz sikkeler ile bir başka benzer yönü de *follis* biriminin sayıca üstünlüğüdür.

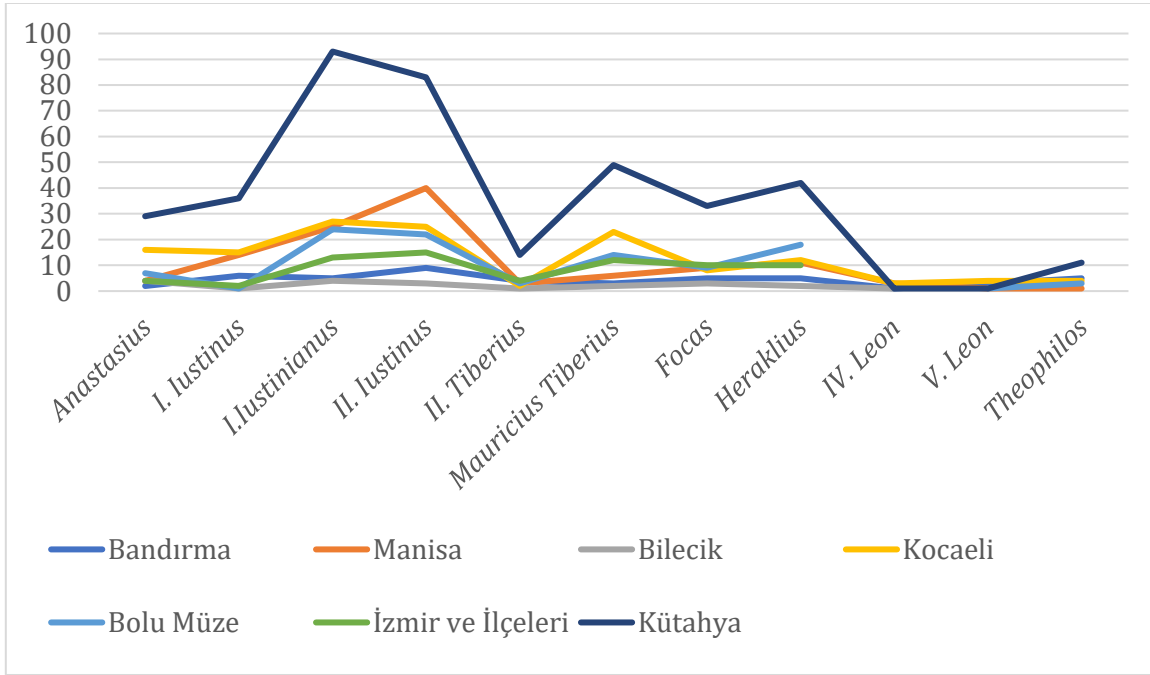
Bolu Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans bronz sikkelerinin ele alındığı çalışmada 129 adet Erken Bizans Dönemi sikkesi incelenmiştir (Kılıç, 2012). Sikkelerin imparatora göre sayıca dağılımları kataloğumuzda yer alan sikkeler ile benzerdir. Bu benzerliğin yanı sıra bir başka benzer yönü de *Konstantinopolis* darphanesinin yoğun temsili ve *follis* biriminin fazlalığıdır. Yine Bolu Arkeoloji Müzesi'ndeki *Heraclius*'a ait *follis*ler üzerinde yapılan bir çalışmada (Demirel Gökalkp vd. 2012, s. 257-261), kataloğumuzda incelediğimiz *Heraclius follis*leri gibi *Konstantinopolis* darphanesinin sayıca fazla olduğu görülmüştür.

İzmir ili ve bazı ilçelerine ait müzelerdeki Erken Bizans Dönemi sikkeleri üzerine yapılan çalışmada 74 adet sikke çalışılmıştır (Ünal, 2012b, s. 35-63). Bu çalışmada da Bandırma Müzesi sikkelerinde olduğu gibi *Heraclius* Dönemi'ne kadar sayıca yoğunluğun olduğu ve bu dönemle birlikte bir düşüşün başladığı tespit edilmiştir. Çalışmadaki sikkelerin darphane ve birimlerine baktığımızda *Konstantinopolis* darphanesi ve *follis* birimindeki sikkelerin sayıca çokluğu görülmektedir.

Ödemiş Müzesi'ndeki I. *Iustinianus* (MS 527-565) ve II. *Iustinus*'a ait 8 sikke bir başka çalışmada incelenmiştir (Ünal, 2004, s. 127-131). Ödemiş Müzesi'ndeki I. *Iustinianus* ve II. *Iustinus*'a ait sikkeler Bandırma Müzesi'ndeki her iki imparator sikkelerinde olduğu gibi *Konstantinopolis* darphanesinin temsil oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Kütahya Müzesi'nde yer alan Bizans Dönemi sikkelerinin incelendiği kitapta 423 adet Erken Bizans Dönemi sikkesi tespit edilmiştir (Demirel Gökalkp, 2017b, s. 14-73). Sikkelerin imparator dağılımına baktığımızda Bandırma Müzesi'ndeki Erken Bizans Dönemi sikkelerinde olduğu gibi imparatorluğun erken dönemlerinde yoğun bir darbin olduğu görülmektedir. Kütahya Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerini Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinin darphaneleri ile kıyasladığımızda yine *Konstantinopolis*'in en çok sikke basan darphane olduğu ve onu *Nikomedia*'nın takip ettiğini görmekteyiz. İncelediğimiz sikkelerin Kütahya Müzesi sikkeleri ile bir başka benzer yönü de *follis* birimindeki sikkelerin çokluğudur.

Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerin dönem, darphane ve birim yoğunluğunun daha iyi anlaşılması için, Bandırma civarında yer alan müzelerde bulunan Erken Bizans Dönemi sikkeleri ile karşılaştırmamız çalışmamızın verdiği sonuçları daha da önemli hale getirmiştir (Grafik 3, Tablo 2 ve 3).

Grafik 3: Bandırma, Manisa, Bilecik, Kocaeli, Bolu, İzmir ili ve ilçeleri (Bergama, Efes ve Ödemiş) ve Kütahya Müzelerindeki Erken Bizans Dönemi sikkelerinin imparatorlara göre karşılaştırması.

Darphane	ROM	CON	TES	NIKO	KYZ	ANT	KART	Toplam
Bandırma		29	2	8	7	1		47
Manisa		81	2	15	16	10		124
Bilecik		11		3	2	2		18
Kocaeli		91	5	27	5	20		158
Bolu	1	50	3	23	10	18	1	106
İzmir ve ilçeleri		42	3	10	10	5		70
Kütahya	1	254	8	65	36	42	2	408

Tablo 2: Bandırma, Manisa, Bilecik, Kocaeli, Bolu, İzmir ili ve ilçeleri (Bergama, Efes ve Ödemiş) ve Kütahya Müzelerindeki Erken Bizans Dönemi sikkelerinin darphanelere göre karşılaştırması.

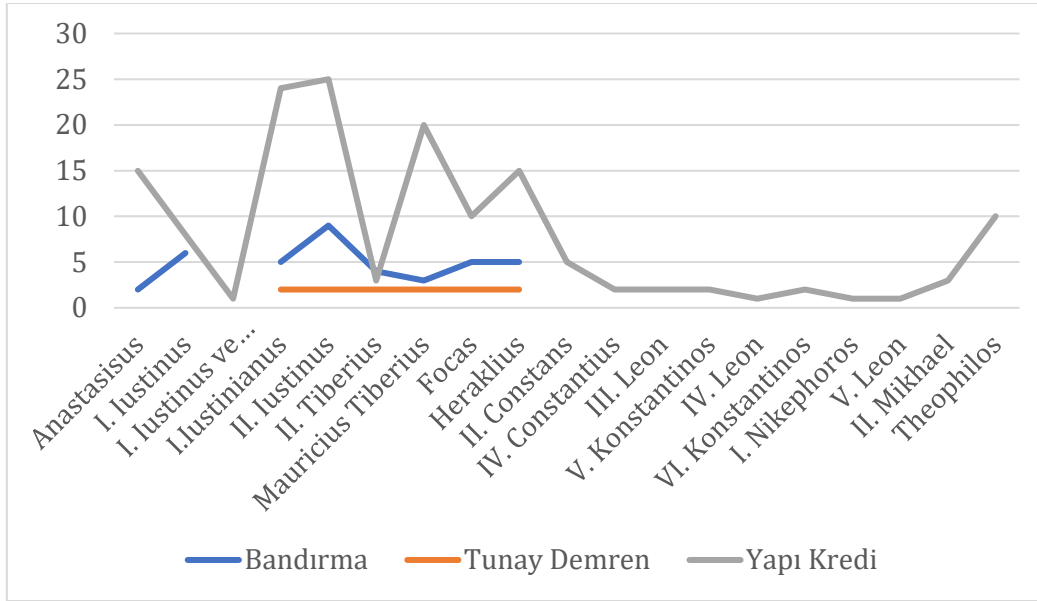
Bandırma Müzesi'nde Bulunan Erken Bizans Dönemi Sikkeleri

Birim	Soli.	Semi.	Trem.	Hexa.	Follis	Y. Follis	Deca.	Penta.	Toplam
Bandırma	2			1	26	10	2	9	50
Manisa	9	1	6	2	61	15	3	28	125
Bilecik					13	7		2	22
Kocaeli	3	1	1		19	21	2	7	54
Bolu					98	27	2	2	129
İzmir ve İlçeleri	16	1	5	4	34	9	2	3	74
Kütahya					295	92	18	16	421
Toplam	30	3	12	7	546	181	31	67	875

Tablo 3: Bandırma, Manisa, Bilecik, Kocaeli, Bolu, İzmir ili ve ilçeleri (Bergama, Efes ve Ödemiş) ve Kütahya Müzelerindeki Erken Bizans Dönemi sikkelerinin birimlere göre karşılaştırması.

Bandırma Müzesi'nde bulunan Erken Bizans Dönemi sikkelerinin bir başka karşılaştırması ise koleksiyoner sikkeleridir. Koleksiyoner sikkelerine baktığımızda Yapı Kredi Koleksiyonu'nda yer alan Bizans sikkelerinin incelendiği kitapta toplam 160 adet Erken Bizans Dönemi sikkesi ele alınmıştır (Tekin, 1999, s. 115-162). Yapı Kredi sikkelerinde imparatorluğun erken dönemlerinde yoğun bir sikke darbının olduğu ve Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinde olduğu gibi sikke sayısına göre benzer imparatorlarda sayıca fazlalık görülmektedir. Darphane ve birim benzerliğini incelediğimizde Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkeleriyle benzer olarak Yapı Kredi Koleksiyonu Erken Bizans Dönemi sikkelerinde de *Konstantinopolis* darphanesi ve *follis* biriminin sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir.

Bir başka koleksiyoner sikkelerinin incelendiği Tunay Demran Koleksiyonu sikkelerinde 16 adet Erken Bizans Dönemi sikkesi bulunmaktadır (Ünal vd. 2017, s. 72-79) İncelenen koleksiyon sikkeleri dönem, darphane ve birim yoğunlukları yönünden kataloğumuzda yer alan sikkeler ile benzer özellikler göstermektedir. Böylelikle her iki koleksiyonda yer alan Erken Bizans Dönemi sikkelerinin incelediğimiz Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkeleri ile benzer yönleri fazladır (Grafik 4, Tablo 4 ve 5).

Grafik 4: Bandırma Müzesi, Tunay Demran Koleksiyonu ve Yapı Kredi Koleksiyonu sikkelerinin imparatorlara göre karşılaştırması.

Darphane	ROM	CON	TES	NIKO	KYZ	ANT	Toplam
Bandırma Müzesi		29	2	8	7	1	47
Tunay Demran	1	4	1	3		3	12
Yapı Kredi		110	3	19	9	20	161
Toplam	1	142	6	30	16	24	220

Tablo 4: Bandırma Müzesi, Tunay Demran Koleksiyonu ve Yapı Kredi Koleksiyonu sikkelerinin darphanelere göre karşılaştırması.

Birim	Soli.	Semi.	Trem.	Hexa.	Follis	Y. Follis	Deca.	Penta.	Toplam
Bandırma Müzesi	2			1	26	10	2	9	50

Bandırma Müzesi'nde Bulunan Erken Bizans Dönemi Sikkeleri

Tunay Demran Koleksiyonu					8	5		3	16
Yapı Kredi Koleksiyonu	25	1	3	6	190	19	2	10	256
Toplam	27	1	3	7	224	34	4	22	322

Tablo 5: Bandırma Müzesi, Tunay Demran Koleksiyonu ve Yapı Kredi Koleksiyonu sikkelerinin birimlere göre karşılaştırması.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Bandırma Müzesi'nde yer alan 51 adet Erken Bizans Dönemi sikkelerinin tamamı teşhis edilmiştir. 51 sikkeden 2'sinin imparatoru ve 4'ünün darphanesi sikkelerin uğradığı korozyondan dolayı tespit edilememiştir. 11 farklı imparatora ait sikkelerin 5 farklı darphanede darp edildiği belirlenmiştir. Sikkelerin imparatorlara göre dağılımlarına baktığımızda imparatorluğun içerisinde bulunduğu ekonomik refah ile doğru orantılı olarak erken dönemlerde sayıca fazla olduğu görülmektedir. Erken Bizans Dönemi'nin kapsadığı tarihleri göz önüne aldığımızda MS 7. Yüzyılın ikinci yarısından MS 9. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar sikkelerde bir kesilme vardır. Bu durum Bandırma Müzesi'nde bulunan sikkelerin yanı sıra yukarıda değinilen müzeler ve Anadolu'nun büyük bir kısmında da geçerlidir. Bandırma Müzesi ve yukarıda incelediğimiz müzeleri içerisine alan Batı Anadolu olarak tabir edilen bu bölgelerdeki müze ve kentlerde görülen kesilmenin ana sebebi bu dönemde özellikle Batı Anadolu'ya doğudan gerçekleştirilen Sasani akınları ile ilgilidir (Tek, 2015, s. 120; Keleş vd. 2020, s. 55-57). Erken Bizans Dönemi'nde Batı Anadolu'ya doğudan gerçekleştirilen Sasani ve Arap akınları bölgenin birçok kentinde ekonomik olarak olumsuzluklara yol açması bölgedeki kentlerde ele geçen sikkelerde daha detaylı görülmektedir (Demirel Gökalp, 2018, s. 83-98). Batı Anadolu ile birlikte Anadolu'nun genelinde bu dönemde sikkelerde görülen kesilme, Sasanilerin yanı sıra Avar, Slav, Goth ve Arap saldırıları ile Bizans'ın ekonomik olarak güçsüzleşmesidir (Foss, 1975, s. 721). Sikkelerde görülen bu kesilmenin Bandırma Müzesi'ndeki sikkelerin yanı sıra yukarıda incelenen müze ve koleksiyoner sikkeleri de baktığımızda, MS 9. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bir artışın olduğu görülmektedir. Sikkelerde görülen bu artış Bizans'ın MS 9. yüzyılın ikinci yarısı itibari ile siyasi ve ekonomik gücüne yeniden kavuşması ile alakalıdır (Oyarçin vd. 2021, s. 74). İncelediğimiz sikkelerin darphanelerine baktığımızda 5 farklı darphane karşımıza çıkmaktadır. Karşılaştırmada incelediğimiz müzelerin sikkeleri de Bandırma Müzesi sikkeleriyle benzer darphane ağlarını göstermektedir. Hem Bandırma Müzesi sikkelerinde hem de yukarıda verilen diğer müzelerin sikkelerinde *Konstantinopolis* darphanesi sikkelerinin sayıca bir hayli fazla olduğu görülmüştür. Yukarıda da değinildiği gibi bu durum *Konstantinopolis*'in başkent olması ve imparatorluğun doğusuna sikke basan kent olmasından dolayıdır. *Konstantinopolis* darphanesinin yanı sıra Bandırma Müzesi ve diğer müzelerde *Nikomedia* darphanesi sikkelerinin de yoğunluğu göze çarpmaktadır. Karşılaştırılan müzelerde Bolu ve Kütahya müzelerinde 1 adet Roma ve 2 adet Kartaca darphanelerine ait sikkeler dışında bütün sikkelerin darphane ağları

Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkeleri ile benzer yoğunluğu göstermektedir. Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinin yukarıdaki müzeler ile gösterdikleri darphane benzerlikleri koleksiyon sikkelerinde de görülmektedir.

Birim olarak 6 farklı birimde darp edilen Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinde en fazla *follis* ve onu takiben yarım *follis* birimidir. Bu durum karşılaştırmada verilen müzeler ve koleksiyoner sikkeleri ile aynıdır.

Sonuç olarak Bandırma Müzesi envanterinde yer alan Erken Bizans Dönemi sikkelerinin imparatorluğun refah dönemlerinde sayıca fazla olduğu ve sikke darplarındaki yoğunluğun imparatorluğun ekonomisi ile doğru orantılı ilerlediği görülmektedir. Aynı durum yukarıda verilen kazılar ve müzelerdeki sikkeler içinde geçerlidir. Hem Bandırma Müzesi hem de karşılaştırılan kazı, müze ve koleksiyonerlerdeki Erken Bizans Dönemi sikkelerinin dönem, darphane ve birim olarak benzer yönleri göstermesi dönemin ekonomik yapısının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkelerinin yukarıda karşılaştırılan kazı sikkeleri ile benzerlikleri sikkelerin Bandırma civarında bulunmuş olması ihtimalini daha da artırmaktadır. Ayrıca Bandırma Müzesi Erken Bizans Dönemi sikkeleri diğer kazı ve müze sikkeleri ile birlikte dönemin sikke dolaşım ve darphane ağlarının anlaşılması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- DEMİREL GÖKALP, Z.-KILIÇ, S. (2011). "Heraclius'un Follisleri: Bolu Arkeoloji Müzesi Örnekleri". *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik Ve Değişim, Dr. Mine Kadioğlu'na Armağan*. (Ed. A. Ceren Erel, Bülent İşler, Nilüfer Peker, Güner Sağır). Ankara: 251-263.
- DEMİREL GÖKALP, Z. (2014). "Bilecik Müzesindeki Bizans Bronz Sikkeleri." *TÜBA-KED*. 12:11-28.
- DEMİREL GÖKALP, Z. (2017). "Antik Phrygia'da Bizans Sikke Dolaşımı". *STD XXVI*: 379-393.
- DEMİREL GÖKALP, Z. (2017). *Kütahya Müzesi Bizans Sikkeleri*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- DEMİREL GÖKALP, Z. (2018). "Anadolu'nun Ege Kıyılarında Erken Bizans Dönemi Sikke Dolaşımı". *Ege Dünyası Liman Kentleri Sikke, Mühür ve Ağırlıkları*. (Ed. C. Ünal, A. Ersoy, C. Gürbıyık & B. K. Kasalı). Manisa: 83-98
- DOC I. (1966). *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume I, Anastasius to Maurice 491-602*. (Ed.) Alfred R. Bellinger ve Philip Grierson. Washington.
- DOC II/I. (1966). *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume II, Phocas to Theodosius III 602-717, Part 1, Phocas and Heraclius (602-641)*. (Ed.) Alfred R. Bellinger ve Philip Grierson. Washington.
- DOC III/I. (1993). *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume III, Part I, Leo III to Michael III (717-867)*. (Ed.) A. R. Bellinger - P. Grierson. Washington.
- FOSS, C. (1975) "The Persians in Asia Minor and the end of Antiquity". *The English Historical Review*. CCCLVII: 721-747.
- KARANFİL, S. (2019). *Kocaeli Müzesi'ndeki Bizans Sikkeleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KELEŞ, V.-OYARÇIN, K. (2020). "Akropol Doğu (İç) Sur Yangın Tabakasında Bulunan Sikkeler Işığında Parion'da Tahribat İzleri Üzerine Bir Ön Değerlendirme." *TÜBA-KED*. 22: 51-66.
- KILIÇ, S. (2012). "Bolu Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Bronz Sikkeleri." *XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. (19-21 Ekim 2011). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları: 503-510.
- KÖKER, H. (2007). "The Roman Provincial, Roman Imperial, Byzantine, Medieval and İslamic Coins from the 1952-53 Excavations at Cyzicus." *The Numismatic Chronicle, London The Royal Numismatic Society*, Vol:167: 305-314.
- MURAT, M. K. (2023). "Zeytinliada Doğu Kazı Alanı'nda Bulunan Geç Antikçağ Sikkeleri." *Cedrus*, XI: 289-305.
- MURAT, M. K. (2023). "Zeytinliada Meryem Ana Kilisesi'nde Ele Geçen Sikkeler." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33/2: 507-522.
- MURAT, M. K. (2023). ""Zeytinliada Erken Bizans Şapeli'nde Bulunan Sikkeler." *Art-Sanat*, 20: 435-467.
- MURAT, M. K. (2024). "Kyzikos Kazısı 2022 Yılı Sikke Buluntuları." *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72: 73-85.
- OYARÇIN, K.-PAYVEREN M. (2021). "Erzurum Arkeoloji Müzesi Bizans Sikkeleri (2005-2017)". *TÜBA-KED*. 24: 69-92.
- SEAR, D. R. (1974). *Byzantine Coins and Their Values*. Londra: Seaby.

- TEK, AHMET TOLGA. (2015). "Side Sikke Buluntuları Işığında MS 622/3'de Pamphylia'ya "Olası" Bir Sasani Saldırısı." *Colloquium Anatolicum*. 14: 116-129.
- TEKİN, O. (1999). *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret Ve Sanayi A.Ş.
- TEKİN, O.-EROL ÖZDİZBAY, A. (2012). "Coins from Alliano Excavations: Campaign of 1998." *CollAn*. XI: 347-401.
- TEKİN, O.-EROL ÖZDİZBAY, A. (2013). "Coins from Alliano Excavations: Campaign of 1999." *CollAn*. XII: 299-301.
- TEKİN, O.-EROL ÖZDİZBAY, A. (2014). "Coins from Alliano Excavations: Campaign of 2000." *CollAn*. XIII: 293-336.
- TEKİN, O.-EROL ÖZDİZBAY, A. (2014). "Coins from Alliano Excavations: Campaign of 2001." *Anatolia Antiqua*, XXIII, 117-146.
- ÜNAL, C. (2004). "Ödemiş Müzesinden Bir Grup I. Iustinianus ve II. Iustinos Dönemi Sikkeleri". *Sanat Tarihi Dergisi*. XIII/2: 119-137.
- ÜNAL, C. (2012). *Manisa Müzesi Bizans Sikkeleri*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- ÜNAL, C. (2012). *İzmir ili ve ilçeleri (Bergama, Efes, Ödemiş Müzeleri) Örnekleri ile I. Dönem Bizans Sikkeleri 5. Yüzyıl Sonu - 8. Yüzyıl Ortası*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Matbaası.
- ÜNAL, C. vd. (2017). *Tunay Demran Koleksiyonu*. Manisa: Şehzadeler Belediyesi Kültür Yayınları.
- İnternet Kaynakları

<https://www.corpus-nummorum.eu/mysia/map?lg=tr> Erişim Tarihi: 04.12.2024

KATALOG

Anastasius (MS 491-518)

Konstantinopolis

Solidus

MS 491-518

Öy. DNANASTA-SIVSPPAVC; büst, cepheden, tüy sorguçlu miğferli, diademli ve zırhlı. Sağ elinde mızrak tutuyor, sol omuzunda süvari betimli kalkan.

Ay. VICTORI-AAVCCC; Victoria, ayakta, sl.; sağ elinde haç tutuyor, sağ boşlukta yıldız, sonda I Kesimde CONOB

Ref.: DOC I, s. 6, 3i.2.

1. AV 20 mm, 4,45 g, Ky. 6; Müze Env. No. 570

Darphane Belirsiz

Yarım Follis

Öy. DNANASTA-SIVSPPAVC; büst, s.; diademli, zırhlı ve paludamentumlu.

Ay. K solda haç.

2. AE 28 mm, 8,65 g, Ky. 5; Müze Env. No. 413

I. Iustinus (MS 518-527)

Konstantinopolis

Follis

MS 518-527

Öy. DNIVSTI-NVSPPAVC; büst, s.; inci diademli, zırlı ve paludamentumlu.

Ay. M yukarıda haç, sağda ve solda yıldız, aşağıda Of. harfi. Kesimde CON

Ref.: DOC I, s. 40, 8d.

3. AE 31 mm, 17,25 g, Ky. 12; Of. Δ; Müze Env. No. 2022/100

Yarım Follis

MS 518-527

Öy. DNIVSTI-NVSP[AVC]; büst, s.; inci diademli, zırlı ve paludamentumlu.

Ay. K solda uzun haç, yukarıda ve aşağıda yıldız, sağda Of. Harfi.

Ref.: DOC I, s. 43, 15d.1.

4. AE 26 mm, 8,8 g, Ky. 6; Of. Δ; Müze Env. No. 2024/8

Pentanummium

MS 518-527

Öy. [DN]IVSTI-NVSP[PAVC]; büst, s.; inci diademli ve giyimli.

Ay. € sağda Δ

Ref.: DOC I, s. 44, 18c.1.

5. AE 13 mm, 2,65 g, Ky. 12; Müze Env. No. 620

MS 518-527

Öy. DNIVST[I-NVSPPA]VC; büst, s.; inci diademli ve giyimli

Ay. ⌘ sağda € solda A

Ref.: DOC I, s. 45, 21a.2.

6. AE 13 mm, 2,05 g, Ky. 6; Müze Env. No. 981

MS 518-527

Öy. DNIVSTI-[NVSP]AVC; büst s.; inci diademli ve giyimli.

Ay. ⌘ sağda € solda Γ

Ref.: DOC I, s. 45, 21c.1.

7. AE 13 mm, 2,5 g, Ky. 7; Müze Env. No. 343

MS 518-527

Öy. DNIVSTI-NVSPPAV; büst, s.; inci diademli, giyimli ve zırlı.

Ay. ⌘ sağda € solda Δ

Ref.: DOC I, s. 45, 21d.1.

8. AE 13 mm, 1,95 g, Ky. 12; Müze Env. No. 2019/37

I. Iustinianus (MS 527-565)

Konstantinopolis

Follis

MS 538-539

Öy. DNIVST[INI-AN]VSPPAVC; büst, cepheden, tüy sorguçlu miğferli, zırlı. Sağ elinde haçlı globus tutuyor, sol omuzunda süvari betimli kalkan, sağ boşlukta haç.

Ay. M solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda tarih, aşağıda Of. harfi. Kesimde CON
Ref.: DOC I, s. 83, 37a.9.

9. AE 34 mm, 18,7 g, Ky. 12; tarih XÇ; Of. A; Müze Env. No. 192

Yarım Follis

MS 538-539

Öy. DNIVSTI-NVSP[AVC]; büst, cepheden, tüy sorguçlu miğferli ve zırhlı. Sağ elinde haçlı globus tutuyor, sol omuzunda süvari betimli kalkan, sağ boşlukta haç.

Ay. K solda A/N/N/O yukarıda yıldız, sağda yıl rakamı, aşağıda Of. harfi.

Ref.: DOC I, s. 96, 62a.

10. AE 28 mm, 10,2 g, Ky. 10; tarih XII; Of. A; Müze Env. No. 218

Nikomedia

Follis

MS 544-545

Öy. DNIV[STI]-NVSPPAVC; büst, cepheden, tüy sorguçlu miğferli, diademli ve zırhlı. Sağ elinde haçlı globus tutuyor, sol omuzunda süvari betimli kalkan.

Ay. M solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı, aşağıda Of. harfi. Kesimde NIKO

Ref.: DOC I, s. 115, 124b.1.

11. AE 35 mm, 19,7 g, Ky. 6; tarih XÇIII; Of. B; Müze Env. No. 2023/8

Yarım Follis

MS 555-556

Öy. DNIV[STINI-ANVSP]PAVC; büst, cepheden, tüy sorguçlu miğferli, diademli ve zırhlı. Sağ elinde haçlı globus tutuyor, sol omuzunda süvari betimli kalkan, sağ boşlukta haç.

Ay. K solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı. Kesimde NI

Ref.: DOC I, s. 121, 152.

12. AE 25 mm, 8 g, Ky. 6; tarih XXVIII; Müze Env. No. 2022/1

Belirsiz Darphane

Decanummium

MS 548-549

Öy. [DNI]VSTI-NV[SP]PAVC; büst, s.; diademli, zırhlı ve paludamentumlu.

Ay. I solda A/N/N/O sağda yıl rakamı

13. AE 16 mm, 3,55 g, Ky. 1; tarih XXII; Müze Env. No. 977

II. Iustinus (MS 565-578)

Konstantinopolis

Pentanummium

MS 565-578

Öy. Monogram

Ay. € sağda Γ

Ref.: DOC I, s. 219, 60c.1.

14. AE 10 mm, 2,15 g, Ky. 12; Müze Env. No. 366

1216

MS 565-578

Öy. Monogram

Ay. € sağda †

Ref.: DOC I, s. 219, 60e.1.

15. AE 15 mm, 1,60 g, Ky. 6; Müze Env. No. 2017/1112

Thessalonika

Yarım Follis

MS 571-572

Öy. [DNIVSTI-NVSP]PAV; Iustinus ve Sophia, cepheden, tahta oturuyorlar.

Ay. K solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda I ve yıl rakamı. Kesimde TES

Ref.: DOC I, s. 223, 72.

16. AE 20 mm, 5,80 g, Ky. 6; tarih ÇII; Müze Env. No. 149

Nikomedia

Follis

MS

Öy. DNIVSTI-NVSPPA[VC]; Iustinus ve Sophia tahta oturuyorlar, cepheden.

Ay. M solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı, aşağıda Of. harfi. Kesimde NIKO

Ref.: DOC I, s. 228, 97c.1.

17. AE 29 mm, 14 g, Ky. 6; tarih ÜI; Of. B; Müze Env. No. 2019/15

MS 574-575

Öy. DNIVST[I-NVSPPAVC]; Iustinus ve Sophia tahta oturuyorlar, cepheden.

Ay. M solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı, aşağıda Of. harfi. Kesimde NIKO

Ref.: DOC I, s. 230, 100d.1.

18. AE 30 mm, 13,6 g, Ky. 12; tarih X; Of. B; Müze Env. No. 2022/96

Kyzikos

Yarım Follis

MS 576-577

Öy. DNIVS[TI-NVSP]AVC; Iustinus ve Sophia, cepheden, tahta oturuyorlar. Iustinus sağ elinde haçlı globus, Sophia sağ elinde haçlı asa tutuyor. Her ikisinin de başında nimbus.

Ay. K solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı. Kesimde KYZ

Ref.: DOC I, s. 239, 134; Sear, s. 95, 373.

19. AE 23 mm, 5,75 g, Ky. 6; tarih XI; Müze Env. No. 254

Pentanummium

MS 565-578

Öy. Monogram

Ay. € sağda K

Ref.: DOC I, s. 240, 137.3.

20. AE 15 mm, 1,95 g, Ky. 6; Müze Env. No. 803

21. AE 15 mm, 2,65 g, Ky. 6; Müze Env. No. 2020/46

22. AE 14 mm, 1,95 g, Ky. 6; Müze Env. No. 2023/94

II. Tiberius (MS 578-582)

Konstantinopolis

Yarım Follis

MS 579-582

Öy. ΟΜΤΙCΟ[NS-TANPPA]VI; büst, cepheden, zırhlı ve tüy sorguçlu, diademli ve pendilia miğferli. Sağ elinde haçlı globus tutuyor, sol omuzunda süvari betimli kalkan.

Ay. XX yukarıda haç. Kesimde CONΓ

Ref.: DOC I, s. 274, 17c.

23. AE 25 mm, 6,65 g, Ky. 6; Müze Env. No. 341

Decanummium

MS 579-582

Öy. ΟΜΤΙ CΟ[NS-TANPPA]V; büst, cepheden, zırhlı ve haçlı taçlı.

Ay. X yukarıda haç.

Ref.: DOC I, s. 275, 20a.1.

24. AE 17 mm, 2,5 g, Ky. 12; Müze Env. No. 2022/98

Nikomedia

Follis

MS 581-582

Öy. [ΟΜΤΙ]Β CONS-T[ANP]PAVI; büst, cepheden, konsül cüppeli, haçlı taçlı ve pendilialı. Sağ elinde mappa, sol elinde kartallı asa tutuyor.

Ay. M solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı. Kesimde NIKOA

Ref.: DOC I, s. 279, 31a.2.

25. AE 30 mm, 11,95 g, Ky. 10; tarih ÇII; Müze Env. No. 1033

MS 581-582

Öy. ΟΜ[ΤΙΒ C]O[NS-TAN[PP]A]VI; büst, cepheden, konsül cüppeli, haçlı taçlı ve pendilialı. Sağ elinde mappa, sol elinde kartallı asa tutuyor.

Ay. M solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı. Kesimde NIKOB

Ref.: DOC I, s. 279, 31b.

26. AE 30 mm, 11,25 g, Ky. 6; tarih ÇII; Müze Env. No. 2023/95

Mauricius Tiberius (MS 582-602)

Konstantinopolis

Follis

MS 601-602

Öy. ΟΝΜΑV[RICI TIBERPP]AVC; büst, cepheden, konsül cüppesi giyimli ve haçlı taçlı. Sağ elinde haç mappa, sol elinde kartallı asa tutuyor.

Ay. M solda A/N/N/O yukarıda ⌘ sağda yıl rakamı, aşağıda Of. harfi. Kesimde CON

Ref.: DOC I, s. 310, 44c.

27. AE 32 mm, 13,25 g, Ky. 6; tarih XX; Of. Γ; Müze Env. No. 41

Nikomedia

Follis

MS 582-583

Öy. ΟΜΤ[ΙΒΕΡ ΙΜΑΥΡΡ]ΡΑ; büst, cepheden, zırlı ve haçlı. Sağ elinde haçlı globus tutuyor, sol omuzunda süvari betimli kalkan.

Ay. M solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı, aşağıda Of. harfi. Kesimde NIKO

Ref.: DOC I, s. 323, 91b.2.

28. AE 28 mm, 11,8 g, Ky. 12; tarih I; Of. B; Müze Env. No. 971

Antiokhia

Follis

MS 585-586

Öy. ΟΠ[ΤΙΟΓ Ν]ΙΤΡΡΑΙΥ; büst, cepheden, konsül cüppesi giyimli ve yonca süslü taçlı. Sağ elinde mappa tutuyor, solda kartallı asa.

Ay. M solda A/N/N/O sağda yıl rakamı. Kesimde ΤΗΕΥΡ

Ref.: DOC I, s. 339, 155.2.

29. AE 28 mm, 11,55 g, Ky. 6; Tarih II II; Müze Env. No. 1018

Focas (MS 602-610)

Konstantinopolis

Follis

MS 606-607

Öy. ΔΝΦΟΚΑΣ-ΡΕΡΡΑΥΚ; büst, cepheden, konsül cüppesi giyimli ve haçlı taçlı. Sağ elinde mappa, sol elinde haç tutuyor.

Ay. XXXX yukarıda A/N/N/O sağda yıl rakamı. Kesimde CONF

Ref.: DOC II/I, s. 164, 29b.

30. AE 32 mm, 10 g, Ky. 3; tarih V; Müze Env. No. 2022/99

MS 607-608

Öy. ΔΜ[ΦΟΚΑΣΡΕΡ]ΡΑΥΚ; büst, cepheden, konsül cüppesi giyimli ve haçlı taçlı. Sağ elinde mappa, sol elinde haç tutuyor.

Ay. XXXX yukarıda A/N/N/O sağda yıl rakamı. Kesimde CONB

Ref.: DOC II/I, s. 105, 30a.3.

31. AE 30 mm, 13,5 g, Ky. 6; tarih Ç; Müze Env. No. 109

Thessalonika

Yarım Follis

MS 603-605

Öy. [ΟΜΦΟΚ]Α-ΡΕΡΡΑΥΚ; Focas ve Leontia, cepheden. Focas (solda) taçlı, sağ elinde haçlı globus tutuyor, Leontia (solda) sağ elinde çapraz haçlı asa tutuyor. İkisi de ayakta ve başlarının arasında haç.

Ay. XX yukarıda haç. Kesimde TES

Ref.: DOC II/I, 175, 51.1.

32. AE 22 mm, 5,25 g, Ky. 1; Müze Env. No. 2023/9

Nikomedia

Follis

MS 606-607

Öy. ΔΜΦΟCΑΡΕΡΑΥΣ; büst, cepheden, konsül cüppesi giyimli ve haçlı taçlı. Sağ elinde mappa, sol elinde haç tutuyor.

Ay. XXXX yukarıda A/N/N/O sağda yıl rakamı. Kesimde NIKOB

Ref.: DOC II/I, s. 178, 58b.2

33. AE 28 mm, 11,6 g, Ky. 10; tarih 4; Müze Env. No. 344

Kyzikos

Yarım Follis

Öy. ΔΝΦΟCΑ-ΡΕ[ΡΡΑΥC]; büst, cepheden, konsul cüppesi giyimli ve haçlı taçlı. Sağ elinde mappa, sol elinde haç tutuyor.

Ay. XX yukarıda haç. Kesimde KYZB

Ref.: DOC II/I, s. 186, 82b.1.

34. AE 25 mm, 4,95 g, Ky. 6; Müze Env. No. 280

Heraclius (MS 610-641)

Konstantinopolis

Solidus

MS 629-631

Öy. ΔΔΝΝΗΕΡΑCΛΙΥΣΕΤΗΕΡΑCΟΝSΡΡΑΥC; solda Heraclius, sakallı, khalamys giyimli ve haçlı taçlı, sağda Heraclius Constantinus, khlamys giyimli ve haçlı taçlı, başlarının arasında haç.

Ay. VICTORIA ΑΥΦΥ; üç basamaklı kaide üzerinde potent haç, sonda S

Ref.: DOC II/I, s. 255, 26f.

35. AV 21 mm, 4,4 g, Ky. 6; Müze Env. No. 2021/25

Hexagram

MS 615-638

Öy. [ΔΔΝΝ]ΗΕΡΑCΛΙΥS-ΕΤΗΕΡ[ΑCΟΝ]; solda Heraclius, kısa sakallı, sağda Heraclius *Constantinus*, ikisi de tahta oturuyorlar, ikisi de khlamys giyimli ve haçlı taçlı. Sağ ellerinde haçlı globus tutuyorlar, başlarının arasında haç.

Ay. ΔΕΥSΑΔΙΥΤΑΡΟΜΑΝΙS; üç basamaklı kaide üzerinde globuslu potent haç. Sağ boşlukta K

Ref.: DOC II/I, s. 272, 64.1.

36. AR 24 mm, 6,7 g, Ky. 6; Müze Env. No. 2021/67

Follis

MS 610-641

Öy. Lejand yok. Üç figür, cepheden, ayakta. Heraclius ortada, Heraclius Constantinus sağda, solda Maritina. Her biri khlamys giyimli ve haçlı taçlı.

Ay. M yukarıda haç, aşağıda Of. harfi. Kesimde CON

Ref.: DOC II/I, s. 288-290, ?.

37. AE 22 mm, 5,20 g, Ky. 12; Of. Δ; Müze Env. No. 117

MS 610-641

Öy. Solda Heraclius, sakallı, askeri giyimli ve haçlı taçlı. Sağ elinde uzun asa tutuyor. Sağda Heraclius Constantinus, khlamys giyimli ve haçlı taçlı. Sağ elinde globuslu haç tutuyor. Aralarında haç.

Ay. M solda A/N/N/O yukarıda haç, aşağıda Of. harfi. Kesimde CON

Ref.: DOC II/I, s. 295-300, ?

38. AE 22 mm, 5,40 g, Ky. 7; Of. Δ; Müze Env. No. 163

Kyzikos

Follis

MS 612-613

Öy. [dNRAC]LI-PERPRAV; büst, cepheden, giyimli, zırhlı ve tüy sorguçlu ve pendilia miğferli.

Sağ elinde haçlı globus tutuyor, sol omuzunda süvari betimli kalkan.

Ay. M solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı, aşağıda Of. harfi. Kesimde KYZ

Ref.: DOC II/I, s. 169a.1.

39. AE 32 mm, 10,25 g, Ky. 6; tarih III; Of. A; Müze Env. No. 799

IV. Leon (MS 775-780)

Konstantinopolis

Follis

MS 776-778

Öy. IV. Leon (solda) sakallı, VI. Konstantinos (sağda) sakalsız, ikisi de cepheden, ikisi de khlamy ve haçlı taçlı, yukarıda haç.

Ay. Yatay çizgi üstünde, IV. Leon (solda) sakallı, VI. Konstantinos (sağda), ikisi de sakallı, loros giyimli ve haçlı taçlı; sağda B solda A yukarıda haç; çizgi altında, M solda X sağda N aşağıda A

Ref.: DOC III/I, s. 331, 4.1.

40. AE 19 mm, 3,80 g, Ky. 6; Müze Env. No. 429

V. Leon (813-820)

Konstantinopolis

Follis

MS 813

Öy. LE-ONBASIL; büst, cepheden, sakallı, khlamys giyimli ve haçlı taçlı. Sağ elinde potent haç tutuyor, solda akakia.

Ay. M yukarıda haç, solda X/X/X sağda N/N/N aşağıda Of. Harfi.

Ref.: DOC III/I, s. 378, 6.5.

41. AE 21 mm, 5 g, Ky. 6; Of. A; Müze Env. No. 592

MS 813-820

Öy. LEONS-CONSZ; Leon (solda), sakallı, khlamys giyimli ve haçlı taçlı, Konstantin (sağda), taçlı ve loros giyimli, elleri görünmüyor, yukarıda haç.

Ay. M yukarıda haç, solda, X/X/X sağda, N/N/N aşağıda Of. harfi.

Ref.: DOC III/I, s. 378, 6.6.

42. AE 21 mm, 4,6 g, Ky. 6; Of. A; Müze Env. No. 802

43. AE 21 mm, 4 g, Ky. 6; Of. A; Müze Env. No. 992

Theophilos (MS 829-842)

Konstantinopolis

Follis

MS 830/1-842

Öy. ΘΕΟΦΙΛ-ΒΑΣΙΛ; imparator, yarım figür, sakallı, loros giyimli. Sağ elinde içi haç bezemeli labarum, sol elinde haçlı globus tutuyor.

Ay. +ΘΕΟ/ΦΙΛΑΥΣ/ΟΒΣΕΣ/ΝΙΚΑΣ

Ref.: DOC III/I, s. 437, 15a.16.

44. AE 29 mm, 8,05 g, Ky. 3; Müze Env. No. 261

45. AE 28 mm, 7,85 g, Ky. 6; Müze Env. No. 591

46. AE 28 mm, 7,4 g, Ky. 6; Müze Env. No. 2021/73

47. AE 22 mm, 3,85 g, Ky. 11; Müze Env. No. 494

48. AE 20 mm, 3,3 g, Ky. 5; Müze Env. No. 972

Darphanesi Tespit Edilen

Kyzikos

Follis

Öy. Büst, cepheden.

Ay. M solda A/N/N/O aşağıda Of. harfi. Kesimde KYZ

49. AE 30 mm, 11,65 g, Ky. 6; Of. B; Müze Env. No. 76

İmparatoru ve Darphanesi Belirsiz

Yarım Follis

Öy. Büst, s.

Ay. K solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı.

50. AE 22 mm, 1,4 g, Ky. 12; tarih Ϛ; Müze Env. No. 969

Öy. Büst, cepheden.

Ay. K solda A/N/N/O yukarıda haç, sağda yıl rakamı, aşağıda Of. harfi.

51. AE 20 mm, 5,55 g, Ky. 7; tarih ?; Of. ?; Müze Env. No. 978

KATALOG FOTOĞRAFLARI

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

Bandırma Müzesi'nde Bulunan Erken Bizans Dönemi Sikkeleri

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

EXTENDED ABSTRACT

In the study carried out in Bandırma Museum in 2024, 1657 coins registered in the museum inventory were identified. The coins registered in the inventory were brought to the museum through excavation, purchase, donation and confiscation methods. There are 98 excavation coins in the museum. These coins were unearthed during the rescue excavations in *Daskyleion*, *Cyzicus*, *Zeytinliada* and the museum. Apart from the excavations, the exact find locations and conditions of the 1559 coins in the museum are not clear. Therefore, our knowledge about the find locations of the coins is limited. The information provided by the people who sold the coins to the museum, donated them or obtained them by force is generally that the coins were found in regions close to Bandırma. The existence of the ancient cities of *Cyzicus* and *Daskyleion* right next to Bandırma supports the accuracy of this information.

In this study, Early Byzantine Period coins, which are not excavation findings and are registered in the museum inventory, were examined. There are 51 Early Byzantine Period coins in the museum inventory. The coins were brought to the museum between 2003-2024 using the methods mentioned above. Therefore, our information about the find locations is not clear. Most of the coins were probably obtained from illegal excavations in nearby areas.

All 51 coins dating to the Early Byzantine Period have been identified. The emperors of 49 of the coins were identified, and the emperors of 2 of them could not be identified due to deterioration of the coins. The earliest of the coins belongs to the period of *Anastasius* and the latest to the period of *Theophilos*. When we look at the distribution of the coins, the emperor with the most coins is *Justinus II* with 9 coins. The emperor with the fewest coins in the catalogue is *Leo IV* with 1. In the periodic distribution of the coins, it is seen that there is a density in the early periods.

Of the 51 coins in the catalogue, the mints of 47 were identified, while the mints of 4 coins could not be identified due to their poor condition. Thus, it was determined that the coins were minted in the mints of *Thessalonica*, *Constantinople*, *Nicomedia*, *Cyzicus* and *Antioch*. Among the mints, the most coins belonged to *Constantinople* with 29 coins, and the least belonged to *Antioch* with 1 coin.

The examined coins were minted in gold (2), silver (1) and bronze (48). The coins are in *solidus*, *hexagram*, *folles*, *half folles*, *decanummium* and *pentanummium* units. The coin iconography of the period can be seen in the types of Early Byzantine Period coins in Bandırma Museum. The front of the coins bear the emperor, members of the emperors' families, and monograms belonging to the emperors. The back of the coins bear the characteristics of Byzantine coins. These types are in the form of legends, symbols, and letters.

The Early Byzantine Period coins in the Bandırma Museum were compared with the coins in museums close to Bandırma and published. In this comparison, the Early Byzantine Period coins in the Manisa, Bilecik, Kocaeli, Bolu, İzmir, Bergama, Ephesus, Ödemiş and Kütahya museums were discussed. In the comparison, it was seen that the period density, mint networks and coin units were closely similar. In addition to the museums, collector coins around Bandırma were another comparison option. The similarities seen in the museum coins are also seen in the collector coins.

It has been determined that the majority of the Early Byzantine Period coins in the Bandırma Museum belong to the first emperors of the period. This intensive minting progressed in direct proportion to the prosperity of the empire. It has been determined that the mints of the coins have a high number of mints from the Constantinople mint, and that this is the same in

both Bandırma and the compared museums. This similar situation, which is also valid for the units, provides us with important information about the economic structure of the Early Byzantine Period, the density of coin circulation and mint networks.

LEIBNİZ'S DILEMMA OF THE ETHICS OF CONQUEST: THE CONFLICT BETWEEN HIS VIEWS ON JUST WAR AND THE EGYPT PLAN

Hüseyin YILMAZ*
Osman Gazi BİRGÜL**

ABSTRACT

This article examines the political and religious contexts surrounding Leibniz's Egypt Plan and evaluates whether it aligns with his philosophical views on the criteria for just wars. To achieve these aims, the study is divided into five sections. Following an introduction to the political atmosphere of the era when the Egypt Plan was conceived, the first section discusses the moral justification of the plan, assessing whether it endorses war on ethically sound grounds. The second section evaluates the plan through the lens of proportionality, asserting that a war is just if the harm caused is less than the harm it seeks to prevent. The third section explores why Leibniz did not consider war as a last resort, emphasizing that it should be an option only after all diplomatic avenues have been exhausted. The fourth section examines the intentions behind just wars, which should prioritize the common good over personal or political ambitions. The final section offers an in-depth analysis of whether Leibniz's plan aligns with divine providence, particularly its adherence to the moral order established by the Christian God, to mitigate both intrareligious and interreligious conflicts. The article ultimately argues that Leibniz's Egypt Plan is inconsistent with his own philosophical views on just war, highlighting inherent contradictions within his proposals in the context of just war theory.

Keywords: Leibniz, Egypt Plan, Just War Theory, War Ethics, Consequentialism

LEİBNİZ'İN İŞGAL ETİĞİ İKİLEMİ: HAKLI SAVAŞ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ VE MİSİR İSTİLA PLANI ARASINDAKİ ÇATIŞMA

ÖZ

Bu makale, Leibniz'in Mısır Planı etrafındaki siyasi ve dini bağlamı incelemekte ve bu planın haklı savaşlar hakkında ortaya koyduğu kriterler üzerindeki felsefi görüşleriyle ne ölçüde uyumlu olduğunu değerlendirmektedir. Bu amaçlara ulaşmak için çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Mısır Planı'nın oluşturulduğu dönemin siyasi atmosferine yapılan bir girişin ardından, ilk bölüm planın ahlaki gerekçesini tartışmakta ve savaşı etik açıdan sağlam temellere dayandırıp dayandırmadığını değerlendirmektedir. İkinci bölüm, planı orantılılık açısından değerlendirerek bir savaşın haklı sayılabilmesi için neden olduğu zararın önlemeye çalıştığı zarardan daha az olması gerektiğini savunmaktadır. Üçüncü bölüm, Leibniz'in savaşı son çare olarak neden düşünmediğini araştırmakta ve bunun, ancak tüm diplomatik yollar tükendikten sonra bir seçenek olabileceğini vurgulamaktadır. Dördüncü bölüm, haklı savaşların ardındaki niyetleri incelemekte ve bu niyetlerin kişisel veya politik hırsların yerine kamu yararını önceliklendirmesi gerektiğini belirtmektedir. Son bölüm, Leibniz'in planının ilahi irade ile ne ölçüde uyumlu olduğunu, özellikle de Hristiyan Tanrı tarafından oluşturulan ahlaki düzene olan bağlılığını derinlemesine analiz etmekte, böylece hem din içi hem de dinler arası çatışmaları azaltmayı amaçlamaktadır. Makale, sonuç olarak Leibniz'in Mısır Planı'nın haklı savaş konusundaki kendi felsefi görüşleriyle tutarsız olduğunu savunmakta ve haklı savaş teorisi bağlamında önerilerindeki içsel çelişkileri vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Leibniz, Mısır Planı, Haklı Savaş Kuramı, Savaş Etiği, Sonuçsalcılık.

Gönderilme Tarihi: 4 Kasım 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Arş.Gör.Dr.,Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa/Türkiye, huseyin.yilmaz@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3655-6919

**Arş.Gör.Dr.,Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü, Manisa/Türkiye, gazibirgul@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2089-848X

Introduction

To understand the political landscape that ultimately inspired Leibniz to devise his Egypt Plan, we must first explore the shifting dynamics in Europe following the Thirty Years' War. This brutal conflict, which began in 1618 and concluded with the Peace of Westphalia in 1648, dramatically altered Europe's balance of power. Driven by Habsburg ambitions, the war aimed primarily to advance the Catholic Counter-Reformation and suppress the emerging independence of the United Provinces of the Netherlands. It is crucial to note that Habsburgs' efforts to establish dominance over both the smaller principalities in Italy and those within the Holy Roman Empire. Following Emperor Matthias, a secret agreement was made between Ferdinand, the planned successor, and King Felipe III of Spain, aiming to prevent the weaker German principalities from forming alliances with France. Spain, meanwhile, sought to strengthen its waning authority in Italy by closely engaging with the Italian principalities. The Mantuan Crisis, which erupted in 1627, further intensified France's opposition to Spain's policies in the region. Yet France's staunch opposition thwarted these objectives, and, after thirty years of warfare, Bourbon France emerged as a rising power, while the United Provinces and Sweden established themselves as formidable new players on the European stage (Parker, 1997).

The conflict with Spain, however, persisted until 1659, when the Treaty of the Pyrenees brought peace between France and Spain. Although the war diminished Spain's influence, it bolstered France's standing. France remained concerned, however, about the close dynastic ties between the Austrian and Spanish thrones, which had potential implications for French interests. Thus, when Leopold I ascended to the imperial throne of the Holy Roman Empire in 1658—a development France neither endorsed nor could prevent—there was resistance to any consolidation of the Austrian and Spanish crowns. Under diplomatic pressure, Leopold I was compelled to agree not to extend military aid to Spain. This diplomatic maneuver was largely a triumph for French foreign policy and the newly formed League of the Rhine.

The League of the Rhine, initiated by John Philip von Schönborn, aimed to uphold the territorial integrity and autonomy for princes established by the Treaty of Westphalia. France and Prussia would later join this coalition, and its chief purpose became to shield the region from Habsburg dominance. Many smaller European states and princes, protective of the rights secured under the Peace of Westphalia, aligned themselves with this effort against the potential encroachment of the Holy Roman Emperor. This alliance, which also enjoyed the support of Catholic France and various other states, drew strength from the close rapport between Schönborn and Cardinal Mazarin, France's *de facto* leader.

While France saw the League as a useful tool for its own geopolitical objectives, it carefully managed its influence to avoid alienating other members. Schönborn, on the other hand, viewed the League as a way to uphold the Westphalian order and sustain peace across the German territories and Northern Europe (McKay, et al. 1983, p. 1-10).

The alliance against the Habsburgs marked a significant diplomatic achievement, though the balance of power soon began to shift. In 1661, Mazarin's death allowed Louis XIV to assume full control over France's governance. Although Louis established a defensive alliance with the Dutch Republic in 1662, he harbored territorial ambitions toward United Provinces of the Netherlands. His goal was to collaborate with the Republic to divide the Spanish Netherlands. However, the Dutch preferred a weak Spain over a powerful France, and initially, this resistance blocked Louis's ambitions. The outbreak of the Second Anglo-Dutch War in 1665, however, provided France with a long-awaited opportunity. In 1667, French forces advanced into the Spanish Netherlands, initiating Louis XIV's first major conflict, the War of Devolution (1667-68). This

war also marked the debut of France's newly reorganized army, which proved so formidable that Spanish forces retreated without a fight. The swift rise of this new French military power unsettled both the United Provinces of the Netherlands and England. Consequently, they concluded a peace agreement in Breda in 1667, which would evolve into a formal alliance in 1668. With Sweden joining, the Triple Alliance was established. Its primary purpose was to mediate the Franco-Spanish conflict and contain France within its pre-1659 borders. The alliance even included a secret provision allowing for military intervention if needed to enforce these aims, a clause that deeply shocked Louis XIV. Ultimately, negotiations led to a peace settlement at Aix-la-Chapelle in 1668, momentarily stabilizing the situation (Thompson, 1973, p. 33-53; McKay, et al. 1983, p. 14-28).

Around four years after the treaty, Louis XIV launched an attack on the United Provinces of the Netherlands. Behind this assault were political and economic motives, as well as Louis's dissatisfaction of the Triple Alliance, led by the Netherlanders. Louis XIV, who would later become known as the 'Sun King', accused the Republic of imposing its rules and demands on France. In the lead-up to the war, Louis first sought to dismantle the Triple Alliance by winning England over to his side. During this four-year period, France's goal was to diplomatically isolate the United Provinces of the Netherlands.

At this point, Leibniz entered the scene. While an alliance against the Netherlands was being formed, Leibniz was actively engaged in his own pursuits. In 1666, he earned his doctorate with his thesis, *De casibus perplexis in Iure*.¹ During this period, he met Baron Johann Christian von Boineburg, the late minister of the Elector of Mainz, and accompanied him to Frankfurt. Although Leibniz received job offers from the university, he declined them as he was considering a career in politics. Frankfurt thus offered him various opportunities. He managed to present his work, *Methodus nova discendae docendaeque Iurisprudentiae*, to Johann Philipp of Schönborn, which opened the door for him to enter the service of the Elector of Mainz. He was assigned to work on proposed legal reforms. However, the region was soon facing an increasing threat from France. In response, Leibniz expanded his efforts beyond legal reform to help counter this threat. Out of these efforts emerged the documents now known as the 'Egypt Plan' (Meyer, 1952, p. 2-3).

The first of these texts, *Regi Christianissimo*,² was to be written in December 1671. This would be followed by *Specimen demonstrationis politicae*,³ *De eo quod franciae interest*,⁴ *De optimo consilio quod potentissimo regi dari potest impraesentiarum*,⁵ and *Justa Dissertatio*.⁶ With the exception of *Justa Dissertatio*, the other works were written at the beginning of 1672. *Justa Dissertatio* was designed to be presented to Louis XIV, and when it arrived in Paris in March 1672, Leibniz was still working on this text. Leibniz's journey to Paris was personally organized by the court of Mainz. The aim was for Leibniz to present his Egypt plan to the King of France and thereby persuade Louis XIV to abandon the war with the Netherlands. However, when he arrived in Paris, the English had already begun their assault, and on April 6, Louis XIV also declared war. It is unknown whether the plan was ever presented to Louis XIV. Nonetheless, Leibniz continued to work on it and, in the summer of 1672, wrote a summary of the plan, titled as

¹ Degree of Doctor of Law at the University of Altdorf.

² To the Most Christian King.

³ Specimen of Political Demonstrations.

⁴ On What Is in the Interests of France.

⁵ On the Best Advice That Can Be Given to the Most Powerful King in the Present Circumstances.

⁶ A Just Proposal.

Breviarium,⁷ to present to his patron (Strickland, 2016, p. 462; Mackie, 1845, p. 55-64; Haran, 2010, p. 135-141).

Regardless of lack of knowledge whether Leibniz could ever present his plan to Louis XIV, his plan repeatedly resurfaced throughout history. Napoleon's proposal to launch an expedition to Egypt and the subsequent campaign marked a shift from concept to action regarding the occupation of Egypt. Although Napoleon's campaign ultimately fell short of its objectives and had to be abandoned shortly afterward, it provided an opening for Leibniz's vision to be tested in practice. Contrary to Leibniz's expectations, however, Napoleon's Egyptian expedition did not foster European cooperation. Instead, it was England and Russia—two of Europe's prominent Christian states—that came to the Ottoman Empire's aid following the campaign. Rather than leading to collaboration among Christian nations as Leibniz had envisioned, France's actions deepened divisions and even sparked new conflicts (Şakul, 2009, p. 134-168).

Despite this initial failure, Leibniz's plan retained its importance. Following the campaign, Napoleon himself showed renewed interest in the plan, prompting the first editions of it to be published at that time. The plan came back into focus in 1840 during *the Oriental Crisis* when the issue of Egypt, now central to European diplomacy due to the crisis involving Mehmet Ali Pasha, once again spurred fresh publications of Leibniz's proposal. Throughout various historical turning points—such as the opening of the Suez Canal, Britain's occupation of Egypt, and the events leading to World War I—Leibniz's plan continued to be referenced and revisited, underscoring its enduring relevance (Farruggia, 2023, p. 25-58).

While Leibniz dedicated significant effort to designing his Egypt Plan, he also authored several philosophical texts on the principles that make up the philosophical foundation of just wars. There are several texts discussing the plan in detail, yet there is almost no literature discussing whether the plan philosophically coheres with Leibniz's views about just wars. This study, to fill up the gap in the literature, categorizes the philosophical principles of just wars into five core tenets, arguing that Leibniz's Egypt Plan conflicts with his own conception of a just war. To avoid evaluating Leibniz's plan anachronistically through modern ethical debates on just war, the study focuses strictly on his views regarding just war criteria. Ultimately, it suggests that Leibniz's plan lacks coherence with his philosophical standards for just war, which include moral justification, proportionality, last resort, intention, and divine providence. Under these principles, a war is morally justified if fought for legitimate moral reasons; it is proportional if the harm inflicted is less than the harm it prevents. War should also be a last resort, with all diplomatic avenues exhausted before engaging in conflict. Regarding intention, a just war must aim for peace and promote the common good rather than pursuing power or conquest. Lastly, divine providence requires that a just war aligns with divine justice and the moral order within the Christian conception of God. To assess whether Leibniz's plan would lead to a just war, this study is divided into five sections, each addressing a specific philosophical tenet in relation to the Egypt Plan.

⁷ Summary.

The Moral Justification of Just Wars and the Egypt Plan

According to the first basic tenet of Leibniz's views on just wars,⁸ a war can be considered just if undertaken for a morally legitimate reason, which refer to the reasons such as defense of oneself or the innocent, restoration of peace, or sustaining the peaceful environment. This tenet can be termed as *moral justification*. In the introduction of his *Codex Iuris Gentium Diplomaticus*, Leibniz defends the idea that when one cannot trust the enemy on whether the promises for peace will be kept, one may resort to war.⁹ This aspect of the first tenet relies on the notion of trust. As Leibniz contends, there are nations that are almost engaging in perpetual war, and when they make treaties among such nations, there is generally "good reason to suspect the good faith of others" (Leibniz, 1988a, p. 166), which is equal to when "a *cautio domni infecti*¹⁰ cannot be counted on" (Leibniz, 1988a, p. 166). The lack of trust explains why there is a perpetual war (Leibniz, 1988a, p. 166) between different nations for Leibniz and he justifies and describes the moral rationale of this sort of wars by contending that they refer "not to a right to do harm, but to take proper precautions" (Leibniz, 1988a, p. 166). Arguing that frequently "because of the geographical and historical situation, a prince must fight continuously, and almost constantly treat of peace and alliances" (Leibniz, 1988a, p. 166).

Leibniz's moral justification for and interpretation of perpetual wars as a means of taking appropriate precautions is grounded in an epistemological framework that assumes rulers are human beings, inherently not wholly trustworthy. Contending that "rulers play cards in private life and with treaties in public affairs" (Leibniz, 1988a, p. 166), Leibniz assumes that for perpetual wars to cease, one of the warring parties can trust that the other side will not attack only if it is in a position of weakness, rather than trusting an inherently dishonest human being. In that regard, a truly peaceful environment is not grounded on treaties but on the definitive lack of logistic conditions of one party to disturb peace. Yet, the weaker side's incapability of attacking does not imply that the superior side would not attack. Leibniz, being aware of this, contends that unfair conditions "increases the appetite of the victor" (Leibniz, 1988a, p. 166), meaning that there is a perpetual cycle of wars until one party is eliminated. This raises the question whether such treaties between the nations engaging in perpetual wars constitute a reliable ground for peace. The answer seems to be negative. Leibniz supports this interpretation by arguing for secret agendas of both parties as he states that "many things remain secret in the acts of the powerful and in the causes of treaties, especially because often facts which pass unobserved have a greater effect than is thought" (Leibniz, 1988a, p. 166). Clearly, the first aspect of the first tenet fails to provide us with firm ground for just wars.

Leibniz provides a second aspect for the moral justification of wars: self-defense. To the question of whether whatever that is not cause of war is just, he gives a negative answer: "But then it would not be just, in case of assault, to prefer that someone else be destroyed rather than myself" (Leibniz, 1969, p. 134). That is, the just war is just when one prefers harm to the opponent rather than himself. Conceptually speaking, the concept of self-defense implies an assault

⁸ Leibniz does not himself directly discuss the concept of just wars in his political or philosophical writings, yet he aims at justifying his plan and appeals to Grotius's framework, which is one of the most comprehensive and influential account of just wars. See H. Grotius, (2005). *The Rights of War and Peace*. (ed. Richard Tuck), Indianapolis: Liberty Fund.

⁹ Although Leibniz may sound as if he proposes war as the first resort in resolving conflicts, as shall be seen, his defense of war as a means of guaranteeing security and peace is the last resort because the type of war he proposes takes place after treaties.

¹⁰ The Latin phrase reads 'the guarantee of a tainted ruler' in English.

or threat from the opponent. Considering that Ottomans did not pose a direct threat to France but to Habsburgs at the time when Leibniz designed his plan to conquer Egypt, it appears that Leibniz evaluates the political situation from the perspective of the dictum 'The enemy of my enemy is my friend', which is a case of instrumental and pragmatic alliance. Leibniz, not living in a specific country for long periods at that time, was from the lands ruled by Habsburgs. Yet, to defend Habsburgs from the threat of Bourbons, and to prevent inner conflicts among the Christian states, he suggested his plan to direct the expansive thirst of France towards Ottoman territories. To compare, consider Luther's views on just wars. Luther maintained that war could only be justified as a defensive measure (Luther, 1967, pp. 161–205), grounded in divine will and moral necessity (Baer, (2021), pp. 273–300). His views on the Ottoman threat framed their presence as a form of divine punishment for the moral and spiritual decay of Christian Europe. Therefore, for Luther, a just war against the Ottomans would require Christians to first reform their own faith and behavior, aligning their actions with God's will. In contrast, Leibniz's plan focuses on redirecting European conflicts outward, bypassing the need for internal spiritual reform. Luther would likely critique this as a failure to address the root causes of intra-Christian conflicts, making such a plan morally inadequate. A central tenet of Luther's just war theory is that war is only justified when responding to a clear and direct threat (Luther, 1967, pp. 87–137). In Leibniz's Egypt Plan, the Ottomans posed no immediate danger to France or the Habsburgs at the time. Instead, the plan aimed to preemptively redirect France's aggression, treating the Ottoman territories as a convenient target for European expansion. For Luther, such a preemptive war would lack legitimacy. His theological perspective required an immediate threat or assault for war to be morally defensible. The absence of a direct Ottoman threat undermines the validity of Leibniz's proposal in Luther's framework (Gross, 2001, pp. 135–160). Leibniz, not living in a specific country for long periods at that time, was from the lands ruled by Habsburgs. Yet, to defend Habsburgs from the threat of Bourbons, and to prevent inner conflicts among the Christian states, he suggested his plan to direct the expansive thirst of France towards Ottoman territories. This way, he could eliminate both the interreligious conflicts and intrareligious ones. As shall shortly be discussed, victory in interreligious conflicts depend on the victory in the intrareligious conflicts. Thus, the first point is that directing the expansive politics towards another country is not a resolution for the intrareligious conflicts of Europe. Secondly, at the time of Leibniz's plan there were no threats from Ottomans to Habsburgs. Thus, Leibniz's plan is not built on the notion of self-defense for Bourbons. A third point in relation to the second one is that Leibniz's plan would make an Ottoman war against Bourbons just, rather than Bourbons' because it would be the Ottomans who would be in the position of self-defense rather than Bourbons.

The Problem of Proportionality in the Egypt Plan

The second tenet of Leibniz's views on just war is *proportionality*, according to which the harm caused by war should not exceed the harm that it seeks to prevent. Technically, a war plan involves numerous parameters that must be carefully evaluated before the war begins. In that regard, proportionality is a notion that partially applies to the pre-war stage. As almost no war goes according to the plan, and in accordance with the alternative plans, proportionality also needs to be calculated after the war. When both aspects of proportionality are considered, it becomes evident that Leibniz aims at avoiding such victories as Pyrrhic victories. Noting that the true calculation regarding the results of wars can be done when the war is over, Leibniz argues that "when one must stop the game, the counting of the playing-pieces tells how much each one has gained or lost, which, until that moment, had remained in suspense" (Leibniz,

1988a, p. 169). If proportionality can be calculated without suspension only when the war is over, one can easily see that Leibniz's notion of proportionality is a pragmatic notion rather than a notion that characterizes the justness of a war. In the case of his plan, proportionality would become a matter of comparison between how many civilians in Egypt are harmed and how many civilians are not harmed in Europe by a possible intrareligious conflict. Note that merely pragmatic considerations of proportionality are incompatible with any form of moral justification in contemporary discourse, as they conflict with fundamental and modern concepts such as human rights, the right to life, and similar principles.

When Leibniz's notion of proportionality is evaluated from the perspective of his time, it soon gets clear that Leibniz interprets the political conflicts on the ground of religion, dividing warring parties into two as Christians and infidels.¹¹ The threat posed by the Ottoman Empire, alongside that of France, was a significant factor in Leibniz's Egypt Plan. The Ottoman threat, which was increasingly felt in German territories, was perceived as a threat to nearly all of Christendom. Therefore, although France had formed an alliance with the Ottoman Empire against the Habsburgs and had provided significant support for the siege of Crete, the Ottoman Empire symbolized the Eastern Empire. The struggle for empire between the Habsburgs and the Bourbons had long dominated European politics. However, a victory over the Ottoman Empire or its elimination would also mean that the title of Eastern Emperor would find a new owner. On the other hand, collaboration against the Ottoman Empire could lead to a European alliance. This was also one of the aims of both Leibniz and those who had expressed similar thoughts before him regarding the fragmentation of the Ottoman Empire. In 1607, the Austrian statesman Sully proposed a European unity project in line with a partitioning plan. Leibniz held a similar view. In a sense, it was thought that the partitioning of the Ottoman Empire or a collaboration arising for it could pave the way for unity in Europe (Bilici, 2004, p. 1-74). Still, infidels posing no threat Bourbons at the time of the plan, his plan to conquer Egypt is still not a justified war on the part of Bourbons, but on the part of the Ottomans who mostly held the same religion-based interpretation of the political atmosphere as the Muslims and the non-Muslims (Almond, 2013, p. 463-483; Johns, 2024, p. 1-21).

The Egypt Plan as the Last Resort

The third tenet treats a just war to be the last resort, i.e., all peaceful and non-violent means of resolving a conflict, e.g. diplomatic negotiations etc., must be exhausted before considering war as the resolution. Thus, this tenet can be shortly termed as *last resort*. Leibniz narrates a saying from a notable character in international relations, according to whom an ambassador of a great prince, who was always negotiating, says that his "prince live sumptuously, *car il traite toujours* [for he is always negotiating]" (Leibniz, 1988a, p. 167). At superficial reading, the quote sounds like as if the ambassador prevents conflicts by negotiations, such that the prince enjoys a sumptuous life. When considered within the context of the third tenet, it seems plausible to prevent wars as much as possible through negotiations, such that war becomes the very last resort. Yet, Leibniz indeed criticizes French policy, claiming that "An expedient of French policy today is precisely this: as soon as one inflicts an injury, talk at once of peace. Thus one receives the advantages of war, and at the same time seeks praise for [being] a peaceable

¹¹ This is also one of the main reasons why Leibniz titles his satirical work that criticizes Louis XIV and his expansionist policies towards the Christian-populated states as '*Mars Christianissimus*'. See G. W. Leibniz, (1988e.) "*Mars Christianissimus* (The Most Christian War-God)". *Leibniz: Political Writings*. (Ed. & Trans. P. Riley,) Cambridge: Cambridge University Press.

spirit" (Leibniz, 1988a, p. 167). His criticism is that the role of negotiations in French policy is not about preventing possible wars but preventing the loss of the advantages of war and further presenting the French as the peaceful party, which is the one whose policies cause the war. Considering his plan to conquer Egypt, Leibniz fails to abide by his basic tenet because there is no negotiation between Ottomans and Bourbons. Leibniz's plan reflects a notion of policy more like the one he criticizes rather than presents as a tenet to justify a war as the last resort. However, there is an additional point: The plan itself plays the role of negotiation to prevent intrareligious conflicts in Europe. Considering the possibility of being defeated by Ottomans in Egypt and comparing the scales of intrareligious war in Europe with an interreligious one in Egypt, Leibniz seems to be one-sidedly miscalculating the proportionality in his plan to conquer Egypt.

The Intentions behind the Egypt Plan

The fourth tenet is *intention*, which refers to the motives that determine the decision to engage in war. A just war aims for peace and promotes common good instead of motives such as desire for power. While the first tenet defines the positive outcomes of a just war, the fourth tenet focuses on what motives should be excluded, offering a negative framework for assessing the legitimacy of war intentions. Undoubtedly, Leibniz is aware that evil intentions, pride issues, or just bad mood of the rulers may start a war. To demonstrate, regarding the emotional factors, he contends that "sometimes a remark which is maliciously reported or invented strikes the soul of a prince or of his minister and leaves its sting; from which issue hidden impulses of hatred and revenge" (Leibniz, 1988a, p. 168), which can be a cause of war. He lists other examples such as "a night [on which] the prince has slept badly, after which he has made rash decisions, because of an unsuitable mental and physical condition, is soon paid for by many thousands of unfortunates with their blood" (Leibniz, 1988a, p. 168). It is possible to list some other causes of war such as "the abuse of power by a woman is that which pushes a husband or a lover to act; more often the inclinations of ministers are communicated to their sovereigns" (Leibniz, 1988a, p. 168).

The point of the fourth tenet is a warning against this sort of unjust cause that might replace the just and plausible intentions of starting a war. War is not a game for children and as there are considerations for why to start a war, there are as many false intentions for why rulers should not initiate one. Leibniz obviously makes a plausible point when he discusses this sort of cause of war and emphasizes the significance of intentions when it comes to starting a war. To emphasize the role of negotiations, the basic tenets of war ethics with the aim of resolving the intrareligious conflicts, Leibniz writes an anonymous satire titled *Mars Christianissimus* (Leibniz, 1988e). By the satire, he aims at provoking the French intellectuals to critically assess the French expansive policies from the perspective of the overall benefit of the Christian world. While Leibniz abides by the fourth tenet regarding the intrareligious conflicts, it seems that he has a double-standard when it comes to the interreligious conflicts. Starting a war against infidels, which is an indexical term, changing its meaning from one user to another, is no less unjust than the ones he lists above. Although he seems to be pragmatically aiming at the benefit of the Christian world by directing the expansive French policies towards Egypt, this move still lacks positive intentions, such as sustaining the peaceful environment or defending the lives of the innocent.

The Egypt Plan as a Part of Divine Providence

The fifth and final tenet is rooted in a religious motive, which can be termed as *divine providence*, according to which, human actions, including warfare, should align with divine justice and the moral order established by God, i.e., the Christian God.

Undoubtedly, the threat posed by France to the Netherlands was a significant factor behind Leibniz's Egypt Plan. However, the peril from the Ottoman Empire was felt more acutely than ever before. The defense of Crete, covertly supported by France since 1645, collapsed in 1669, leading to the island's conquest by the Ottoman Empire. Concurrently, the Ottoman Empire continued its expansion into Eastern Europe. After the 1660s, the conflict between the Habsburgs and the Ottomans intensified. Alongside the siege in Crete, Ottoman forces were advancing into Europe. In 1663, the city of Uyvár fell to the Ottomans, signaling that they were drawing closer to Vienna. This expansion prompted the ringing of the "Turkish bell" in German churches as a call to arms. The Habsburgs, in conjunction with the Pope, urged all Christians to unite against the Ottoman threat. Although the war eventually concluded with the Treaty of Vasvár in 1664, the Ottomans had reached their widest territorial extent in Hungary. This marked a significant indication that the Ottoman threat had encroached deeper into Europe than ever before (Kolçak, 2012, p. 560-562).

There are three considerations of Leibniz for the divine providence of just wars. Leibniz, dividing the concept of natural right into three, *strict right*, *equity*, and *piety*, contends that the first is strict right, the precept of which is that "no one is to be injured, so that he will not be given a motive for a legal action within the state, nor outside the state a right of war" (Leibniz, 1988a, p. 172). This type of right refers to the domestic peace of a state as well as peace understood internationally. When one abides by the precept of the strict right, no one harms the other where there is no need for personal revenge acts or legal cases—except the unintentional cases of harm—, where the domestic peace is grounded on. The scope covers the international cases where a citizen of a state is harmed by the citizen of another, which prevents international conflicts arising from harming a citizen or a group of citizens of a country—again except for unintentional harm. Leibniz argues that from the strict right the second type of right arises, which he defines as "distributive justice" (Leibniz, 1988a, p. 172). Just as the strict right, equity is a dual-aspect concept, referring to domestic and international types of peace. While strict right is a negative code prohibiting harming others, equity is positive in the sense that it "commands us to give to each his due" (Leibniz, 1988a, p. 172). By equity, everyone gets his share of deserved good or bad treatment, thus explaining "privileges, rewards, and punishment" in a state and between states. Optimistically, if states abide by equity, they neither support nor punish another unjustly. The last type of justice is piety, which is the highest form of natural justice. Leibniz contends that by piety, "we can think of all men as living in the most perfect state, under a monarch who can neither be deceived in his wisdom nor eluded in his power; and who is also so worthy of love that it is happiness to serve such a master. Thus whoever expands his soul in service of Christ will regain it" (Leibniz, 1988a, p. 172). Leibniz eventually relates the highest form of justice to his political philosophy by making an analogy between God and sovereign. When a sovereign does not imitate God, justice becomes a particular virtue which "comprises only what are called commutative and distributive justice" (Leibniz, 1988c, p. 60). Yet when a sovereign "is founded on God or on the imitation of God, it becomes universal justice, and contains all the virtues" (Leibniz, 1988c, p. 60).

Obviously, Leibniz's perfect state is a Christian one and defining such universal state by the divine powers of the Christian conception of God always keeps the religion-driven wars in horizon because Leibniz holds natural religion identical to Christianity (Leibniz, 1988b, p. 79). The religious state is such a universally comprehensive one that even the men without revelation are categorized among the citizens of the perfect state. It seems that Leibniz shares the instinct of grounding his political views philosophically by appealing to universal concepts

(Wallerstein, 2006). When evaluated along with the points made regarding the first tenet, Leibniz's conception of a perfect state is an idealist one, "whose purpose is the general and supreme happiness" (Leibniz, 1988b, p. 77), which will never be actual until it eliminates the other states with different religions and until eliminating them, there will be a perpetual war among these states. Apart from the inter-religious conflicts, Leibniz's conception of a perfect state will never be actual until intra-religious conflicts end.

Both Leibniz and various proponents of partition projects before and after him shared the goal of Christian unity. Many of advocates of these projects were clergy, which contributed to the religious motivations behind these proposals. Consequently, the narrative emphasizing the Ottoman threat to Christians became prominent. One of Leibniz's suggestions in response to this threat was fostering collaboration among Christians. This proposed cooperation would not be limited to European Christians. As Leibniz noted, an operation launched against the Ottoman Empire could mobilize Christians in Eastern Europe and within Ottoman borders as well. He even held an optimistic view on this matter. Under this plan, Poles from the East, as well as Italians and Spaniards from the Mediterranean, could join forces to launch a collective attack on the Ottoman Empire. In this context, Leibniz argued that if Louis XIV were to initiate a campaign against the Ottomans, it could also mean that he would assume the leadership of all Christians. Louis XIV, who always intended to see himself as an emperor, maintained close ties with the Pope. Moreover, France had long sought to position itself as the leader of Catholics. To this end, it would not shy away from assisting in the defense of Crete. This scenario would create a power struggle between the Habsburgs and the Bourbons over Catholic leadership. Consequently, Leibniz would detail the religious aspect of this campaign in his Egypt Plan, asserting that it would serve Christianity significantly. By proposing this plan, Leibniz was also offering Louis XIV the opportunity to assume a leadership role within Christianity. This leadership, however, would not be limited to that of Catholic Christians; through this project, Leibniz was presenting Louis XIV with the chance to become the leader of all Christians. This role would, in turn, transform him into a savior figure. From this perspective, Leibniz would advise Louis XIV to attack Egypt rather than the Netherlands, deeming it far more beneficial compared to the potential damage incurred in the Netherlands.¹²

Despite the idealist or utopic character of the perfect state, Leibniz seems to have firm belief in the possibility of actualizing it. To defend the Christians against the infidels and unite the Christian world in one state, he gives the chief role to the Caesar, who is the "defender, or rather the chief, or if one prefers the secular arm of the universal Church" (Leibniz, 1988d, p. 119). As the chief of the perfect Christian sovereign, the Caesar has the role of ending both interreligious wars as well as the intra-religious ones. Yet, ending war is one thing, sustaining the peaceful atmosphere is another. Caesar has both duties and to achieve them, he has the ultimate authority. Leibniz, describes the duties of Caesar as follows:

Caesar is the commander [Imperator], that is, the born leader of Christians against the infidels: it is mainly for him to destroy schisms, to bring about the meeting of [ecumenical] Councils, to maintain good order, in short

¹² About Leibniz's plan see. M. De Hoffmanns, (1840). *Mémoire de Leibniz, à Louis XIV sur la Conquête de l'Égypte, publié avec une préface et des notes par M.de Hoffmanns, suivi d'un Projet d'expédition dans l'Inde, par terre, concerté entre le Premier Consul et l'Empereur Paul 1er au commencement de ce siècle*, Paris: Edouard Garnot, libraire-éditeur, and G. E. Guhrauer, (1838). *Mémoire sur le projet d'expédition en Egypte, présenté en 1672 à Louis XIV par Leibnitz*, Paris: Typographie de Firmin, Didot Frères.

to act through the authority of his position so that the Church and the Republic of Christendom suffer no harm (Leibniz, 1988d, p. 113).

When the quote scrutinized, it gets clear that Leibniz sees infidels as the potential enemies of the Republic of Christendom, meaning that from the religious aspect, he has a bipolar interpretation of the international relations: one horn is the Republic of the Christendom and the other is the states of the infidels. Thus, Caesar's decisions to initiate an interreligious war is religiously justified by his duties. Yet before achieving the interreligious peace, he needs to resolve all intra-religious matters by destroying schisms and then unite all Christians under the republic. As the second duty is a step towards the achievement of the first one, it is justified for the same religious motivations.

Assigning Caesar with these two crucial duties is not enough to overcome the interreligious and intrareligious conflicts, which further opens the justificatory role of the religious motive to question. There are three reasons regarding the rulers: (1) uncertain sources of their authority, (2) inherent fallibility of their nature, and (3) their lack of absolute authority.

Beginning with (1), note that according to Leibniz there are two heads of the Holy Empire: "the Emperor and a legitimate Pope" (Leibniz, 1988d, p. 112). In that regard, whether the two heads have absolute authority or represent the divine authority is the first reason. Leibniz doubts whether "the Pope has the power to depose kings, and to absolve subjects of their oaths of fidelity" (Leibniz, 1988d, p. 112). Similarly, there is no certain religious text that he quotes as the textual ground of Caesar's authority, contending himself with asserting that rather than Caesar himself, it is the senates that have the authority to declare war against the infidels, akin to the Councils. Thus, the heads of the empire neither hold the ultimate power of his domain personally nor represent the divine authority in person.

Regarding (2), as men or human beings, both heads of the empire are inherently not trustworthy (Leibniz, 1988a, p. 165), and "even the best of human institutions are subject to corruption" (Leibniz, 1988d, p. 175), which includes both heads of the empire. Thus, religion-motivated just wars to establish both interreligious and intrareligious peace have weak, or inherently untrustworthy ground, namely the human nature. The same applies to the institutions such as the Council, or its hypothetical equivalent suggested by Leibniz, "a general Senate of Christendom" (Leibniz, 1988d, p. 112).

Coming to (3), Leibniz maintains that no king is above all the laws (Leibniz, 1988d, p. 119), which is the reason he would have demanded for a senate of the Christendom if there were any such Caesars under whose reign all Christians united. Like the senates or the councils of the kings, there would be such a senate for Caesars, as he would not be above all the laws. Giving the example of the judiciary that condemned Sultan Ibrahim, and the example of the killing of Osman II, he argues the same for the Ottomans, claiming that no king or emperor is above all the laws ((Leibniz, 1988d, p. 119-120). Thus, religion-motivated wars are just in the sense that they are assessed in the councils, which can always make mistaken decisions.

These three reasons indicate that Leibniz has a utopic-realist tension in his political philosophy. On one hand, there is an ideal institution called the universal church, such that although it is doubtful whether Pope has the authority that enables him to depose kings or absolve the oaths of fidelity, "no one doubts, at least among those who follow Roman doctrine, that this power resides in the universal Church" (Leibniz, 1988d, p. 113). On the other, there is no legitimate representative that holds and justly applies the power that resides in the universal church. It eventually turns out that the justness by religion has neither firm ground nor probability of getting actual.

Conclusion

In conclusion, Leibniz's views on just war reveal a complex interplay among moral justification, proportionality, the principle of war as a last resort, the positive intentions behind just wars, and divine providence as the religious motive for engaging in them. His Egypt Plan exemplifies a consequentialist and pragmatist conception of war, which philosophically contradicts the five basic tenets of his just war theory. The plan fails to meet the moral justification criterion, as it is not grounded in morally legitimate reasons such as self-defense, the defense of the innocent, the restoration of peace, or the maintenance of a peaceful environment. While these elements may be present in the motives behind his plan, they predominantly favor innocent Christians, neglecting the innocent individuals of other faiths. Regarding proportionality, Leibniz's plan presupposes a French victory in Egypt, which is just one of many potential outcomes; the war could also be lost or, worse yet, could drag on indefinitely. Consequently, the plan does not adequately address the proportionality criterion, which necessitates an assessment of the war's potential end. As for the tenet of war as a last resort, it is evident that Leibniz would advocate for this principle but restrict its applicability to conflicts within the Christian realm due to his religious beliefs. In the case of the Egypt Plan, war emerges as the first resort rather than the last. Concerning the positive intentions of the Egypt Plan, Leibniz appears to apply this criterion only to intrareligious conflicts, as expansive policies seem less problematic when the victims are non-Christians. Most significantly, his Egypt Plan is rooted more in religious motives than any other consideration. Ultimately, he seeks to resolve intra-religious conflicts and unify Christendom by directing expansionist policies toward a less significant target: non-Christians. This illustrates that his plan not only favors Christians but also embodies a consequentialist and double-standard perspective.

BIBLIOGRAPHY

- ALMOND, I. (2013). "Leibniz, Historicism, and the "Plague of Islam". *Eighteenth-Century Studies*. XXXIX/4, pp. 463–483.
- BAER, H. D. (2021), "Luther's Contribution to the Just War Tradition". *Lutheran Quarterly*. XXXV/3, pp. 273–300.
- BILICI, F. (2004). *XIV. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- FARRUGGIA, E. (2023). "Leibniz's Last Crusade: The Philosopher as a Strategist Leibniz's Consilium Aegyptiacum and its afterlife". *Nuova Antologia Militare* 4. Fascicolo N. 16, Storia Militare Contemporanea, pp. 25-58.
- GROSS, M. L. (2001), "Aquinas and Luther on War and Peace: Sovereign Authority and the Use of Armed Force". *Journal of Religious Ethics*. XXIX/1 pp. 135–160.
- GROTIUS, H. (2005). *The Rights of War and Peace*, (ed. Richard Tuck), Indianapolis: Liberty Fund.
- GUHRAUER, G. E., (1838). *Mémoire sur le projet d'expédition en Egypte, présenté en 1672 à Louis XIV par Leibnitz*. Paris: Typographie de Firmin, Didot Frères.
- HARAN, A. Y. (2010). "A Precursor of Bonaparte's Expedition to Egypt: Leibnitz, Author of the Consilium Aegyptiacum to Louis XIV". *Napoleon and the French in Egypt and the Holy Land*. (ed. Aryeh Shmuelevitz), İstanbul: The İsis Press-Gorgias Press, pp. 135-141.
- HOFFMANN, M. De, (1840). *Mémoire de Leibniz, à Louis XIV sur la Conquête de l'Égypte, publié avec une préface et des notes par M.de Hoffmanns, suivi d'un Projet d'expédition dans l'Inde, par terre, concerté entre le Premier Consul et l'Empereur Paul 1er au commencement de ce siècle*. Paris: Edouard Garnot, libraire-éditeur.
- JOHNS, C. (2024). "Leibniz and the Religion of the Mohammadans". *Religions*. XV/1087, pp.1-21.

- KOLÇAK, Ö. (2012). "Vasvar Antlaşması". *TDVİA*. XLII, pp. 560-562.
- LEIBNIZ, G. W., (1969). "Elements of Natural Law". *Philosophical Papers and Letters*. (Ed. & Trans. L. E. Loemker) Dordrecht: Reidel Publishing Company, pp. 131-139.
- LEIBNIZ, G. W., (1988a). "Codex Iuris Gentium". *Leibniz: Political Writings*. (Ed. & Trans. P. Riley), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 165-176.
- LEIBNIZ, G. W., (1988b). "Natural Law". *Leibniz: Political Writings*. (Ed. & Trans. P. Riley), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 77-81.
- LEIBNIZ, G. W., (1988c). "Meditation on the Connon Concept of Justice". *Leibniz: Political Writings*. (Ed. & Trans. P. Riley) Cambridge: Cambridge University Press, pp. 45-64.
- LEIBNIZ, G. W., (1988d). "Caesarinus Fürstnerius (De Suprematu Principum Germaniae)". *Leibniz: Political Writings*. (Ed. & Trans. P. Riley), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 111-121.
- LEIBNIZ, G. W., (1988e). "Mars Christianissimus (The Most Christian War-God)". *Leibniz: Political Writings*. (Ed. & Trans. P. Riley), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 121-146.
- LUTHER, M. (1967). "On War Against the Turk (1529)". *Luther's Works*. (ed. Robert C. Schultz), XLVI, Philadelphia: Fortress Press, pp. 87-137.
- LUTHER, M. (1967). "Whether soldiers, too, can be saved (1526)". *Luther's Works*. (ed. Robert C. Schultz), XLVI, Philadelphia: Fortress Press, pp. 87-137.
- MACKIE, J. M. (1845). *Life of Godfrey William von Leibnitz*. Guhrauer, Boston: Gottschalk Eduard.
- MCKAY, D.-H. M., SCOTT, (1983). *The rise of the great Powers 1648-1815*. London-New York: Routledge.
- MEYER, R. W., (1952). *Leibnitz and the Seventeenth-Century Revolution*. (trans. J. P. Stern) Cambridge: Bowes and Bowes.
- PARKER, G. (1997). *The Thirty Years' War*. London: Routledge.
- PLATO. (1988). *Laws*, (trans. Thomas L. Pangle), Chicago: University of Chicago Press.
- ŞAKUL, K. (2009). *An Ottoman Moment: War of Second Coalition in the Levant*. Washington: University of Georgetown, (Unpublished doctoral dissertation).
- STRICKLAND, L. (2016). "Leibniz's Egypt Plan (1671-1672): from holy war to ecumenism". *Intellectual History Review*. XXVI/4, pp. 461-476.
- THOMPSON, R. H., (1973). *Lothar Franz von Schönborn and the Diplomacy of the Electorate of Mainz, from the Treaty of Ryswick to the Outbreak of the War of the Spanish Succession*. The Hague: Springer.
- WALLERSTEIN, I. (2006.) *European Universalism: The Rhetoric of Power*. New York: The New Press.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ TRABZONU'NUN SOSYAL, KÜLTÜREL VE EĞİTİM HAYATINA GENÇ ANADOLU'NUN BAKIŞI

Hasan ÇELİK*

ÖZ

30 Aralık 1921 ile 28 Mayıs 1922 tarihleri arasında tespit edilebildiği kadarıyla sekiz sayı yayımlanmış *Genç Anadolu*, ilk altı sayısı on beş günde, sonraki iki sayısı ise aylık yayımlanmış "ilmî, edebî ve bilhassa terbiyevî mecmua"dır. Dergi, özellikle Trabzon'a dair çeşitli yazılar ve haberler içermekte bir yönüyle mektep dergisi işlevi görmektedir. *Genç Anadolu*, Anadolu gençlerinin eğitimine ve yerel eğitim sorunlarına çözümler sunmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, dergide eğitim konularına dair pek çok yazı yayımlanmıştır. Eğitim yazılarının yanı sıra, dergide Trabzon'a özgü sağlık, ziraat, fennî, ilmî, tarih ve spor gibi konulara da değinilmiştir. Bu yaklaşım, derginin Trabzon'un çeşitli meselelerini ele almasını sağlamıştır. Ayrıca, Trabzon'un tarihine dair de yazılar yayımlanmış ve bu sayede bölgesel tarih bilincine katkıda bulunulmuştur. Derginin sosyal etkileşimi artırma çabalarının parçası olarak, okurlara bilmece ve sorular da sorulmuş, doğru yanıt verenlere ödüller verilmiştir. Bu etkileşimli yaklaşım, derginin sadece bilgi yayma değil, aynı zamanda toplumsal katılımı teşvik etme hedefini de ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, *Genç Anadolu*'da yayımlanan yazılar özelinde Trabzon'daki eğitim, sağlık, spor, edebî ve kültürel hayat incelenecektir. Derginin bu konulardaki katkıları ve içerik analizleri ayrıntılı biçimde ele alınacak, dergide yayımlanan makale, haber ve duyuruların fihristi çalışmanın sonunda sunulacaktır. Böylece, derginin yerel bilgi birikimine sağladığı katkılarla dönemin toplumsal dinamikleri değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: *Genç Anadolu*, Millî Mücadele, Trabzon, Yerel Basın, Süreli Yayın

GENÇ ANADOLU'S VIEW OF TRABZON'S SOCIAL, CULTURAL AND EDUCATIONAL LIFE DURING THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD

ABSTRACT

The journal *Genç Anadolu*, published between December 30, 1921, and May 28, 1922, with a total of eight issues identified, was released biweekly for the first six issues and monthly for the subsequent two. Described as a "scientific, literary, and particularly educational periodical," it functioned as a school magazine to some extent, focusing on various articles and news related to Trabzon. *Genç Anadolu* aimed to address the educational needs of Anatolian youth and offer solutions to local educational issues. Accordingly, numerous articles on educational topics were featured in the journal. Beyond educational articles, the journal covered a range of subjects pertinent to Trabzon, including health, agriculture, scientific fields, historical studies, and sports. This comprehensive approach allowed the journal to address various issues concerning Trabzon. Additionally, articles related to Trabzon's history were published, contributing to regional historical awareness. In an effort to enhance social interaction, the journal also included riddles and questions for readers, with rewards offered for correct answers. This interactive approach highlighted the journal's dual objective of disseminating knowledge while also fostering community engagement. This study will examine the content of *Genç Anadolu* in relation to education, health, sports, literary, and cultural life in Trabzon. Detailed analyses of the journal's contributions to these areas will be provided, and a comprehensive index of the articles, news, and announcements published in the journal will be presented at the end of the study. This will facilitate an evaluation of the journal's impact on local knowledge and its reflection of the period's social dynamics.

Keywords: *Genç Anadolu*, National Struggle, Trabzon, Local Press, Periodical Publication

Gönderilme Tarihi: 12 Ağustos 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, AĞRI; ORCID: 0000-0002-0192-004X, E-posta: ce.hasan6@gmail.com

Giriş

30 Aralık 1921 ile 28 Mayıs 1922 yılları arasında sekiz sayı yayımlanabilmiş¹ *Genç Anadolu*, on beş günde bir çıkan “ilmî, edebî ve bilhassa terbiyevî mecmuadır.” Sahibi ve müdürü Trabzon Sultanîsi Fransızca öğretmeni Nizamettin'dir. İlk altı sayısı on beş günde bir çıkan derginin yedi ve sekizinci sayıları ise aylık olarak çıkmıştır. Derginin başlarda on beş gün daha sonra ise aylık çıkmasının sebebi büyük ihtimalle ekonomik sebeplerdi. Zira o yıllarda Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır ekonomik sorunlardan dolayı dergi ve gazetelerin kâğıda erişimi güçleşmişti. Derginin idarehanesi ise Trabzon Uzun Sokak'ta Mihailidi Matbaasındaki daire-i mahsusadır. *Genç Anadolu*'nun ilk altı sayısı Mihailidi Matbaasında, yedi ve sekizinci sayıları ise Serasi Matbaasında basılmıştır ve nüshası beş kuruştan satılmaktadır. Her sayısının kapağında Trabzon'la ilgili bir fotoğraf yayımlayan derginin Trabzon'a dair her konudaki yazılara sayfaları açıktır. Dergi, çıkış tarihinin millî istiklalin yıl dönümüne denk düşmesini hayırlı bir olay olarak addetmektedir: “*Genç Anadolu*, yevm-i intişarının İstiklal-i Millî sene-i devriyesine tesadüfünü bir fal-i hayr [hayırlı bir iş] addeyleyerek bu münasebet-i müteyemmene [uğurlu münasebet] ile muhterem kari ve karielerine arz-ı tebrikat eyler [tebriklerini sunar.” Derginin yazar kadrosu ise şu isimlerden oluşur: Ali Canip [Yöntem], Esat Ömer Eyyubî, Hıfzırrahman Raşit [Öymen], N., M., Naci-zade Hikmet, M. Pertev, Faik, Kemal Ahmet, Kuğu-zade Süleyman Rıza, İbrahim Cudî, Mehmet Rıza, İzzettin, Salih Zeki, Celalettin Avni, Nihat Sezai, Halit Mamoy, İffet, Ekrem Hulusi, Sezai İbrahim, Eyup-zade Hüseyin Avni, İlhan Şevket, Selahattin Vera.

Genç Anadolu dergisinin Trabzon'daki satış yerleri de şöyledir: Ortahisar'da Kılıççı-zade Osman Efendi, Uzun Sokak'ta Kitapçı Hamdi Efendi ve mahdumları, Meydan-ı Şarkî'de Ferah Lokantası karşısında Tütüncü Osman Efendi. Nizamettin Bey'in Artvin'e tayin edilmesiyle *Genç Anadolu* dergisinin yayını durmuştur. Derginin yayının durduğuna dair haber ise *Güzel Trabzon* gazetesinde yayımlanmıştır: “Esbâb-ı sıhhiyeden nâşi Artvin'e nakl-i me'mûriyyet eylediğimden *Genç Anadolu* Mecmûası, muvakkaten, ta'tîl-i neşriyyâta mecbûriyyet hâsıl olduğunu arz ve bilvesile îdî ihtiram ederim” (Albayrak, 1994, s. 129.)

Genç Anadolu dergisi yayın türü açısından oldukça çeşitliydi. Fikrî, ziraî, fennî, ilmî, edebî, tarihî, eğitim ve spora ait yazılar derginin sayfalarında kendine yer buluyor, hâl böyle olduğu için dergi farklı çevrelerden okur da çekebiliyordu. Dergi aynı zamanda İstanbul'dan da takip ediliyordu. Hazine-i Maliye ve Duyun-ı Umumiye Dava Vekili Salih Zeki'nin dergiye gönderdiği bir yazıdan bu anlaşılıyordu. Salih Zeki, dergiyi takip edip istifade ettiğini söyledikten sonra arkadaşlarının da *Genç Anadolu*'ya alaka gösterdiklerinden bahsediyordu: “Mecmuanızı bunca meşagül arasında dikkatle takip ediyorum. Güzel, istifade-bahş [istifade dilen] bir mecmua. Alehusus fennî aksamından müstefit oluyorum. Bizim çocuklar da mecmuaya fazla alaka gösteriyorlar” (Salih Zeki, 1922, s. 12). *Genç Anadolu* dergisinde çıkan bir haberden Ahmet Ağaoğlu'nun da dergiyi beğendiği anlaşılıyordu. Ahmet Ağaoğlu, 1919 yılında İngilizler tarafından Malta'ya

Resim 1: *Genç Anadolu*'nun başlık klışesi

Genç Anadolu dergisi yayın türü açısından oldukça çeşitliydi. Fikrî, ziraî, fennî, ilmî, edebî, tarihî, eğitim ve spora ait yazılar derginin sayfalarında kendine yer buluyor, hâl böyle olduğu için dergi farklı çevrelerden okur da çekebiliyordu. Dergi aynı zamanda İstanbul'dan da takip ediliyordu. Hazine-i Maliye ve Duyun-ı Umumiye Dava Vekili Salih Zeki'nin dergiye gönderdiği bir yazıdan bu anlaşılıyordu. Salih Zeki, dergiyi takip edip istifade ettiğini söyledikten sonra arkadaşlarının da *Genç Anadolu*'ya alaka gösterdiklerinden bahsediyordu: “Mecmuanızı bunca meşagül arasında dikkatle takip ediyorum. Güzel, istifade-bahş [istifade dilen] bir mecmua. Alehusus fennî aksamından müstefit oluyorum. Bizim çocuklar da mecmuaya fazla alaka gösteriyorlar” (Salih Zeki, 1922, s. 12). *Genç Anadolu* dergisinde çıkan bir haberden Ahmet Ağaoğlu'nun da dergiyi beğendiği anlaşılıyordu. Ahmet Ağaoğlu, 1919 yılında İngilizler tarafından Malta'ya

¹ Kütüphane koleksiyonlarında -Millî Kütüphane, Hakkı Tarık Us Süreli Yayınlar Koleksiyonu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Koleksiyonu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)- *Genç Anadolu* dergisinin üçüncü sayısı mevcut değildir.

sürülüp 1921’de serbest bırakıldıktan sonra Ankara’ya gelerek Millî Mücadele’ye katılmıştı. Daha sonra bilgi ve tecrübelerini paylaşmak için Anadolu’ya gitmek istemiş “ve Samsun’dan başlayarak Karadeniz vilâyetlerine uğrayıp konferans ve mitinglerde konuşmalar yaparak Erzurum’a git”mişti (Usta, 1996, s. 400). Anadolu’da faaliyetleri sırasında Ankara Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesine tayin edilen Ağaoğlu Ahmet memuriyet bölgesine geçmek üzere Rus Heyet-i Sefaretine ait bir vapurla Trabzon’a gelmiş ve ertesi gün şehirden ayrılmıştı. Ağaoğlu Ahmet, Trabzon’da iken *Genç Anadolu* dergisine iltifat ettiğini dergi haber veriyordu (İmzasız, 1922b, s. 15).

Genç Anadolu dergisi 1921’in sonlarında yani Millî Mücadele senelerinde yayın hayatına başlamıştı. Bu yıllar özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı bunalım neticesinde buhran yılları olarak tarihteki yerini almıştı. Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı ve öncesindeki Trablusgarp ve Balkan Harbi her alanda zafiyet meydana getirmiş, bu zafiyetler ise bilhassa ahlâk üzerinde tesirini göstermişti. Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı ağır ekonomik tahribat hemen her alanda kendini göstermiş, çoğu ürüne ulaşım son derece zor hâle gelmişti. Ekonomik sıkıntıların hissedilmediği neredeyse hiçbir yer kalmamıştı. Mat-

Resim 2: “Trabzon Sanayi Mektebinin resm-i küşadı menazırından”

Genç Anadolu, 31 Mart 1338/1922, S. 6.

buat dünyası da bu sorunlardan doğrudan etkilenen yerlerdendi. Basının ana malzemesi kâğıda da ulaşım son derece güçleşmişti. Bu yüzden de gazete ve dergilerin sayfa sayıları Matbuat Müdürlüğü tarafından belirlenmeye başlamış, gazeteler sayfa sayılarını yarıya indirmek zorunda kalmıştı. Kâğıda erişim güçleştiği için de gazete ve dergiler sınırlı sayfa olabildiğince çok yazı sıkıştırmaya kimi zaman da bazı yazılar yayımlanmamaya başlamıştı. *Genç Anadolu* dergisi de kâğıt sıkıntısından etkilenmiş, dördüncü sayıdaki anketin cevaplarını *kesret-i münderecat* sebebiyle yayımlayamamıştı. Yine Sultanî Devre-i Saniye-i Riyaziye Muallimi Derviş Halil Bey’in fennî bir makalesiyle Nedim Rahmi Bey’in kadınlar hakkındaki bir makalesi de yine hacim yetersizliğinden ötürü yayımlanamamıştı. Dergi bu makaleleri sonraki sayılarda yayımlayacağını vademişse de sonraki sayılarda da bu yazılara yer verilmemişti. (Arz-ı İtizar, 1922, s. 16). Dergide “Trabzon Eazımı” ile “Avrupa Mektupları” adlı makaleleri beşinci sayısında yayımlayacağını dördüncü sayıda duyurmasına rağmen bu makaleler de yayımlanmamıştı (İmzasız, 1922d, s. 1). Yine Kâğıt sıkıntısından ötürü de dergi, sorduğu sorulara gelecek yazıların beş satırı geçmemesi hakkında okurları uyarılmıştı.

Genç Anadolu dergisi yayın açısından son derece çeşitli olmasına rağmen, dergide üzerinde bilhassa durulan konu gençlik ve gençliğin eğitimi meselesi idi. Dergi yayın politikasını bu husus üzerine kurmuş, diğer yazılar da yine eğitim meselesi etrafında şekillenmişti.

Bu çalışma, *Genç Anadolu* dergisinin kültürel ve entelektüel bir platform olarak Trabzon genelindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bunun için dergide yer alan yazılar içerik analizine tabi tutulmuştur. Yazılar belirtilen başlıklar altında incelenerek Trabzon’daki sosyal, kültürel hayat ile eğitim hayatı *Genç Anadolu* dergisi özelinde -devrin şartları da göz önüne alınarak- irdelenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda çalışmanın sonunda dergide yer alan yazıların

kronolojik fihristi verilerek bu fihristin daha sonra aynı ya da benzer konuda çalışacak araştırmacılar için rehber olması amaçlanmıştır.

Genç Anadolu Dergisinde Gençlik ve Eğitim Meselesi

Millî Mücadele ya da Mütareke seneleri sadece siyasî ve ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyo-kültürel açıdan da buhran seneleriydi. Özellikle toplum ahlâkında görülen yozlaşma bu sorunların başında geliyordu. Toplumun kurumları, çeşitli yazılar ve dönemin basın sıklıkla bu konudaki endişeyi dile getiriyordu. Hızlı bir toplumsal değişim söz konusuydu ve bu değişim daha ziyade ahlâk üzerinde kendini göstermişti. Bu yöndeki toplumsal değişim, devrin gazete-dergilerinden ve daha sonra bu döneme dair yazılan yazı ve hatıralardan anlaşılıyordu. İngiliz Müsteşriklerinden Mister C. N. F., *İstanbul'da Gördüklerim* adlı eserinde bu durumu şöyle tasvir ediyordu: “Harb-i Umumî'yi takip eden Mütareke'den sonraki İstanbul ile sekiz on sene evvelki İstanbul arasında 'sıhhat' ve 'ahlâk' nokta-i nazarından öyle azim farklar vardır ki, bunları pek az zaman zarfında bile görmemek için kör olmak lazımdı!” (C. N. F., 1922, s. 2971-2972). Denilebilir ki ahlâk buhranı 1918 ile 1922 yıllarının en mühim meselelerindendi. “On yıl süren savaşlar sonucu toplum büyük ölçüde sarsılmış, düzenin omurgasını oluşturan aile kurumu çökmüş, ahlak sorunları ön plana çıkmıştı” (Toprak, 2017, s. 15). Gazetelerde, dergilerde bu konuya dair çeşitli bakış açılarından oluşan yazılar çıkıyor, ahlâk buhranına bir çözüm aranıyor. Ahlâk, neredeyse toplumsal bir sorun hâlini almak üzereydi. Dolayısıyla bu duruma bir biçimde çare bulmak belki de durumu engellemek gerekiyordu. İstanbul basınında bu konuya dair epeyce yazı çıkmıştı. Öyle ki Bab-ı Meşihat bu hususta bir bildiri de yayımlamış ve İstanbul gazetelerinde bu bildiri neşredilmişti. Bu sorun en ziyade devrin gençlerini tehdit ediyordu. Gelecek neslin ahlâkını düzeltmek için neler yapılabilir diye herkes bir çare arıyor ve neticede bu çarenin eğitim olduğu vurgulanıyordu. *İtisam* dergisine Isparta'dan Abdülkerim imzasıyla gönderilen bir yazıda milletin fikrî seviyesinin yükseltilmesinin yolu olarak mektepler gösteriliyordu: “Milletin tenvir-i ezhanı [zihinlerini açmak], terfi-i seviyesi [seviyesini yükseltmek] için elde bulunan vasıtalar mekteplerimizdir” (Abdülkerim, 1922, s. 56). Hemen herkes memlekette bir buhran olduğunu kabul ediyor ve kendince çareler arıyordu. Devrin aydınları makaleler neşrederek bu soruna dikkat çekiyor, idarî makamdakileri ve halkı uyarmaya çabılıyor, kimisi de imkânlar el verdikçe yayınlar çıkarmaya çalışıyordu. Aslında bu uyarılar daha ziyade gençliğe yönelikti; çünkü toplum mevcut durumda büyük bir inkılap geçirmekteydi (Sunata, 2006, s. 117) ve geleceği kuracak kişilerin gençler olduğu düşüncesinden hareketle genç neslin eğitilmesi, onların millî, dinî, sosyal terbiyelerine önem vermek gerektiği düşünülüyordu.

Nitekim bu yıllarda çıkan kimi dergilerin adında genç/gençlik ibaresi özellikle vurgulanıyordu. *Genç Sanatkâr* (1919), *Genç Yolcular* (1919), *Genç Anadolu* (1921) vd. Bu dergiler Millî Mücadele senelerindeki dergilerdi; fakat önceki ve sonraki yıllarda da yine başlığında “genç”in vurgulandığı yayınlar da çıkmıştı: *Genç Şayegan* (1302), *Genç Kalemler* (1325), *Genç Türk* (1326), *Genç Kimyager* (1327), *Genç Defteri* (1330), *Osmanlı Genç Dernekleri* (1333) vd. Nitekim genç yahut gençlik vurgusuyla çıkan yayınların sayısı artırılabilirdi. Bu dergilerin kurucu kadrolarının genç isimlerden oluşmasının yanı sıra ortak bir özellikleri ise genç/gençlik vurgusunu öne çıkarmalarıydı. 1921 yılında Trabzon'da çıkan *Genç Anadolu*'nun amacı da farklı değildi ve dergi memleketin genç isimlerine seslenmenin, onları eğitmek istemenin yanı sıra yine gençliğin içine düştüğü ahlâkî buhrandan da şikâyetçiydi. Memleketin seciye ve ahlâk itibarıyla büyük bir buhranın içinde olduğunu kabul eden dergi, mevcut terbiye tarzının memleketin düşmanları kadar hatta onlardan daha ziyade millî varlığı tehdit ettiği kanaatindeydi: “Muhakkakat-ı tarihiyedir [kesin bir biçimde tarihte kayıtlıdır] ki, bir milletin ahlâken inhitatı [çöküşü], siyaseten

mahv ve inkırazıdır [yok olmasıdır]; seciye ve ahlâkiyatında zaafa uğramayan milel ve akvandan [millet ve kavimlerden], siyasî istilaya maruz kalmış olanlarını tarih kaydetmiyor” (Müdüriyet, 1921, s. 1). *Genç Anadolu*'ya göre Meşrutiyet (1908) senelerinden itibaren eskilik ve yenilik cereyanları gençlerin ahlâkını felce uğratmıştı ve dolayısıyla gençlerin ilmî seviyelerini yükseltmekten ziyade bu hastalıklı ahlâkı tedaviye etmeye ihtiyaç vardı. Yine derginin fikrinde bu durumun sebebi ise on üç yıldır süregelen inkılap hayatında eğitime ait reformlarla yeniliklerin bunca para ve emek sarfına rağmen şekilden ibaret kalması, öze inememesiydi. Genişletilen ve şubelere ayrılan mektep programlarında gençlerin terbiyeleri ile yeteri kadar ilgilenilmediğini ve bu programlarının dikkatle takip edilmediğini kaydeden dergi çıkış amacını şu minvalde açıklıyordu: *Genç Anadolu* dergisi, memleketin kültürel, terbiyevi ve sosyal yansımalarını inceleyerek takip eder ve asrın ilerleme ile inkılaplarını araştırarak bunların toplum üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini değerlendirir. Ancak gazete ve dergilerin, neslin geriye giden ahlâkı ile yeterince ilgilenmediği ya da buna vakit bulamadığı ifade edilir. Bütün bunları göz önünde bulunduran *Genç Anadolu*, bu boşluğu doldurmak amacıyla yayın hayatına başlamıştır. Yabancı çevrelerin ve milletlerin etkilerinden ziyade, Anadolu gençliğinin terbiyesi ve fikri hayatı ile ilgilenmek, Türk milletinde var olan millî değerleri mevcut şartlara göre düzenleyip faaliyete geçirmek amacını gütmektedir. Ayrıca, dergi, sağlıklı ve tarımsal konularda halka, özellikle köylüye faydalı hizmetler sunmayı hedeflemektedir. (Müdüriyet, 1921, s. 1).

Eğitim meselesi derginin üzerinde dikkatle durduğu bir konuydu. Eğitime dair her gelişme takip ediliyor ve bununla ilgili dergide fikir beyan ediliyordu. Dergi, altıncı sayısında yeniden eğitim üzerinde niçin bu derece önemle durduklarını şöyle izah ediyordu:

“Birinci sayımızda da arz eylemiştik. Bugüne kadar takip ve tatbik ettiğimiz tahsil ve terbiye, düşmanlarımızın adedi kadar belki de daha ziyade mevcudiyet-i milliyemizi [millî mevcudiyetimizi] tehdit etmektedir. Bununla beraber buhran-ı hazrın [mevcut buran] ortaya attığı muhtelif ve mudil mesail [çeşitli ve doğru yoldan çıkararak meseleler] arasında en az sarf-ı zihin ettiğimiz bir mevzuu varsa o da yine mekteplerimizin hal ve istikbalidir. Müşkül şerait-i hayatiye içinde hod-pesendane [mağrur bir tarzda] bir azim ile devam etmekte olan mücadeleye-i hazırda [mevcut mücadelede] istihdaf ettiğimiz gaye, amal-i milliye'nin [millî emellerin] tatmini, vatanın temin-i istiklaliyle [geleceğini temin etmek] yavrularımızı emin ve mesut bir hayat-ı müstakbele [gelecek yaşama] mazhar kılmak olduğuna nazaran onları asrî bir terbiye ile yetiştirmektir. Manevî teçhizatımızı ihzar etmekle mükellef bulunan müessesat-ı ilmiyemize [ilmî müesseselere] karşı bu kadar ihmalkâr davranışımız pek de şayan-ı afv [affedilmeye değer] olmasa gerek...” (Nizamettin, 1922, s. 1).

Genç Anadolu bir bakıma mektep dergisi niteliğindedir ki yazılan yazıların çoğunluğunun eğitim içerikli olması da bu durumu kanıtlıyordu. Eğitim sorunları, gençlerin eğitimi ve terbiyesi ve eğitimde reform yapılması derginin başlıca meselelerindendi. Nitekim, K. Yust, Samsun'da çıkan *Işık* [1918-1919] dergisini, bu yönüyle *Genç Anadolu* dergisine benzetmişti (K. Yust, 1995, s. 57'den aktaran; Öksüz, 2023, s. 183). *Genç Anadolu* dergisinin amacı her bakımından sağlıklı gençler yetiştirmektir. Sayfalarında yayımladığı yazılarda bu hususa özellikle dikkat ediyordu. Gençliğin seviye ve

Resim 3: “Trabzon’umuza bir nazar”
Genç Anadolu, 16 Şubat 1338/1922, S. 4.

ahlâkî açıdan terbiyesine katkıda bulunmak üzere yayın hayatına başlayan dergide daha ziyade dikkat çeken yazılar da yine eğitim konulu yazılardı. Derginin yayın politikası ve dergide yazan isimler Türk gençliğine verecekleri millî ve dinî terbiye ile onu geleceğe hazırlamak istiyordu. Gençleri istikbale hazırlayacak isimler ise Türk mütefekkirleri ile Türk terbiyecileri idi. Bu terbiyeninse mektep sıralarından geçtiğine inanıyorlardı. Ali Canip [Yöntem], bu konuya ayırdığı bir yazısında Anadolu çocuğuna verilecek terbiyenin gayesini açıklamıştı. Ona göre millî terbiyenin esasî Türk çocuğuna irade unsurlarını aşılama idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkler için yeni bir hayatın başladığına inanan Ali Canip için Türk mütefekkirleri terbiye meselesini günün en önemli meselesi saymalı ve "Anadolu yavrusu 'millî idare'nin daima müfit bir unsuru olmak için her şeyden evvel 'ihtiras'ın düşmanı kesilmelidir" (Yöntem, 1921a, s. 2) dedikten sonra yarınki neslin birinci vazifesini şöyle tayin ediyordu: "Dedikoduculuktan uzaklaşmak, kahvehane hatibi olmamak, her işini ehline bırakmak, hususî ferdi, hasis bir menfaat uğrunda koşmamak, milletin faidesine çalışmayı gaye sayanların azmine hürmet etmek, bir kelime ile -tekrar edeyim- 'fena filvatan' olmak yarınki neslin birinci vazifesidir" (Yöntem, 1921a, s. 2). Bunun yanı sıra okulların çocuklar ve genç nesiller üzerindeki olumlu etkisini Hıfzırrahman Raşit bir yazısına konu edinmiş ve mektepli çocuklar ile hamallık yahut çıraklık edenler arasındaki üslup farklarını ortaya koymaya çalışmıştı: "... leylî bir müessesesi-i terbiyede yetişen çocuklarla sefillerin mecmu olan bir muhitte çıraklık ederek büyüyen bir gencin gülmesinde ve konuşmasında ayrılan noktalar olur. Mektep çocuğu gözülle ve dudakıyla konuşur. Öteki vücudunun âdeti her tarafıyla güler ve söyler..." (Hıfzırrahman Raşit, 1921a, s. 6). Henüz çocukluğunu yaşamadan çıraklık, hamallık etmeye başlayan, çıkmaz sokaklarda, duvar köşelerinde kâğıt oynayan ve yolun ortasında hiç çekinmeden sigara içen 8-10 yaşındaki çocuklardan bahseden yazara göre bütün bunlar çocukluk ve gençliğin evde ve sokakta, aile ve cemiyette ihmal edildiğini gösteren işaretlerdi: "Hâlbuki bir milletin hayatı için onları tekmi etmekten başka çare mühim ne olabilir?" (Hıfzırrahman Raşit, 1921a, s. 6) sorusuyla da çocuk yetiştirmede terbiyenin ve eğitimin önemine dikkat çekiyordu. Bütün bu unsurlar bir bütündü ve birbirlerini tamamlamaktaydı. Eğitim ve terbiye üzerine yazılan yazılarda bütünlüklü bir bakış açısı göze çarpıyordu. Terbiye, ahlâk, lisan, spor vb. hemen her alanda gençlerin eğitilmesi gerektiği düşünülüyordu. *Genç Anadolu* dergisindeki gençlere verilecek eğitim yalnızca terbiyevî bir eğitim olmamalıydı. Aynı zamanda gençlerin kültürel ve fikrî seviyeleri de yükseltilmeliydi. Okullarda dil öğretimi hakkında yazılan bir yazıda, verilecek dil eğitimin gençlere ileriki hayatlarında ne gibi faydalar sağlayacağı üzerinde durulmuş ve dil eğitimindeki asıl gayenin ne olduğu açıklanmıştı:

"Bizce mekteplerimizde lisan tahsilinden maksat ve gaye gençlerimizin mektepten çıktıktan sonra gerek ihtiyacat-ı hayatiye-i ruzmerresi [günlük hayatî ihtiyaçları] ve gerek mesleğe ait tettebbuat-ı ilmiye [ilmî araştırmalar] ve feniyyede bulunarak mücadele-i hayatiyyede [hayat mücadelesinde] temin-i faikiyesi [üstünlüğü temin] için faidesi olabilecek bir alet-i tefahüme, lisana mümkün olabileceği kadar seri ve emin bir yoldan malikiyetini temin etmektir" (İmzasız, 1921a, s. 8).

Mektep çocuklarının terbiyelerine dair bu yıllarda Trabzon'da atılan bir başka adım ise Kâzım Karabekir Paşa'nın emir ve tensipleriyle kurulan "Çocuk Alayları" idi. Dergideki bir habere göre Birinci Alay, Sultanî yani lise talebesinden teşkil edilerek kumandanlığa Merkez Hücum Taburu Kumandan-ı muhteremi Hakkı Bey ve rehberliklerine de Sultanî Kısım-i İbtidâî muallimleri muktedir ve diğer işlere de Mustafa Tarhan, Lütfü Alparslan, Abdülkerim ve Ahmet İsmet Beyler tayin edilmişti. Her Salı öğleden sonra tali ve iptidâî mektep talebesi talim ediyordu. Bu eğitimlerde terbiyevî gayeler de gözden kaçırılmaksızın düzenlenmeliydi (İmzasız, 1922a, s. 14). Çocukların ve gençlerin terbiyelerine dair *Genç Anadolu*'da çıkan yazıların yanı

sıra yine Trabzon'da bu hususa dair konferanslar da düzenlenecekti. Bu konferanslar tali mektep öğrencilerine mahsus olacak ve ilk konferans Ali Canip tarafından verilecekti. Bu sayede Trabzon'da kültür ve sanat hayatı canlı tutulacak özellikle gençlerin bilinç düzeyi artırılacaktı. *Genç Anadolu* ise bu konferansları takip edip sayfalarında neşredebileceğini duyurmuş; fakat daha sonraki sayılarda bu konferanslara dair bir haber yahut yazı yayımlanmamıştı (İmzasız, 1922a, s. 14). Yine bu yıllarda aynı maksatla Trabzon'da çeşitli konferanslar da veriliyordu (Köksal, 2015, s. 430-432). Terbiye konularının yanı sıra devrin gençlerini fikrî açıdan yükseltmek de *Genç Anadolu* dergisinin amaçları arasındaydı ve bu amaçlarını gerçekleştirmek için dergide fikrî yazılara da yer veriliyordu. Dergideki fikrî yazılar daha ziyade Ali Canip'e aitti. Onun bu türdeki yazıları çoğunlukla milliyetçilik, eğitim, din ve terbiye üzerine yoğunlaşmıştı ve derginin misyonunu teşkil eden gençleri fikrî noktada ilerletmek üzere tertip edilmişti. Ali Canip'in üzerinde durduğu milliyetçilik dinden azade bir milliyetçilik değildi. O, milliyetçiliğin esaslarından birini din olarak görüyordu ve onun fikrinde milliyetperverliğin bir esası da dindar olmaktı. Dolayısıyla mekteplerde verilen din derslerinde bu hususun ihmal edilmemesi gerektiğini düşünüyordu; çünkü Tanzimat'la birlikte eski medrese çökmüş ve yerine yeni mektepler yapılmıştı. Medreselerde hiç değilse dindar adamlar yetişiyordu; fakat yeni mektepler bunu bile temin edemiyordu; zira yeni mekteplerin esası kozmopolitti. Ali Canip, Trabzon Sultanîsi müdüriyetine tayin edildiği zaman bir akşam Vali Hazım Bey'in evine davet edilmiş, bu davette asrî ilimlerle mücehhez bir Medrese-i İslamiye kurulmasının lüzumu da konuşulmuştu. Ali Canip, o gece için "en mesut bir anım oldu" diyordu; zira o davette Türk çocuğunun manevî bir gıdası tedarik edilmek isteniyordu. Ali Canip de o gece Trabzon için daha mütevazı yani idadî derecesinde bir medrese tesis edilmesi lüzumunda ısrar etmişti (Yöntem, 1922a, s. 1-2).

Dergideki hemen her yazıda bir biçimde devrin gençlerine öğüt, nasihat öne çıkıyordu. Onları fikrî açıdan kuvvetlendirmek, ilmi olarak yükseltmeyi derginin yazarları kendine görev saymıştı. Onlar için bugünün gençleri yarının münevverleriydi. Hıfzırrahman Raşit bu konuya ayırdığı yazısını şöyle bitiriyordu:

"Bizim en muhkem cephemizi temsil edecek olan kuvvetli ve kudretli üstatlardı. Bu imanlı adamları, daima yaşayan ve yükselten mürebbilerimizi [eğitmenlerimizi] görmek için sağlam dest-gâhlara [tezgahlara] şiddetle muhtacız. Bu ihtiyacı terennüm eden dertli satırlarımız karşısında yarınki münevverlerimiz hareketlerini ve endişelerini -elemle müterafık olsa da- gördükçe bir hizmet yaptığımızı kani bulunuyor ve biraz müteselli oluyoruz" (Hıfzırrahman Raşit, 1922a, s. 4).

Genç Anadolu eğitim meselesi üzerinde önemle duruyor ve bu konuya dikkat çekmek için hemen her sayısında eğitim konulu bir yazı yayımlıyordu. Bu yazılarda mektep çocuklarına verilecek eğitimlerin niteliği tartışılıyor, ıslah edilmesi gereken kısım üzerinde fikir yürütülüyordu. Bu yazıları yazanlar arasında öğrenciler de vardı ve onlar da dergi aracılığıyla düşüncelerini dile getirmek imkânı buluyordu. Aydın kesimin yazdığı yazılarda öğrencilerin ne şekilde eğitilebileceği tartışılırken Darülmualimîn üçüncü seneden Selahattin Vera imzasıyla gönderilen bir yazıda da eğitimin bir başka yönüne yani mektep hocalarına dikkat çekilmiş ve o yazıda şunlar söylenmişti:

"Tarih bize gösteriyor ki en geri kalmış milletler bile istiklallerini, mevcudiyetlerini mürebbilerle bilhassa iptidaî muallimleriyle kazanmışlardır. Bir asker nasıl harpte olursa bir muallim de daha nazik ve daha ciddi her an kırılmak tehlikesine maruz dimağlar üzerinde planlarını tespit edebilir. Her ikisi de birer fedaidir" (Selahattin Vera, 1922, s. 6).

Selahattin Vera'ya göre geleceğin muallimleri, muallimlikle kazanılacaktı ve yarınki Türkiye'yi hazırlayacak kişiler de muallimlerdi. Toplumsal seviyeyi ancak muallimler yükseltebilir ve toplumdaki bozuklukları yine onlar düzeltebilirdi.

Bu dönemde gazetelerde ve dergilerde eğitim sorunlarına dair yazılar yazılmış ve çözüm yolları aranmıştı. Gençlerin ahlâkî ve eğitim durumları, toplumun geleceği açısından önem taşıdığından eğitim, bu sorunlara çözüm olarak öne çıktı; dergilerde eğitim reformları, gençlerin ahlâkî ve kültürel gelişimi üzerine yazılar yayımlandı. Özellikle *Genç Anadolu* dergisi, gençlerin eğitimine odaklanarak toplumsal buhranın bu sayede üstesinden gelmeye çalıştı ve toplumsal ve ahlâkî buhranın aşılmasında eğitimin anahtar görevi gördüğüne inanıyordu. Gelecekteki nesillerin toplumdaki rolünü güçlendirmek ve onları toplumsal zorluklarla başa çıkabilecek bir düzeye getirmek için eğitim çıkış kapısı olarak görülüyordu. Bundan dolayı da dergide eğitime dair yazılar öne çıkıyordu; çünkü *Genç Anadolu* dergisi yazarlarına göre, mevcut sorunlar ancak eğitimle aşılabilirdi.

***Genç Anadolu* Dergisinde Edebî ve Kültürel Hareketlilik**

Edebî hayatın gazete ve dergiler üzerinden ilerlediği zamanlarda hemen her süreli yayında edebî metinler görülüyordu. Devrin edebî hayatının kalbinin attığı gazete ve dergiler bu açıdan önemliydi ve edebî malzemenin tespiti için birinci el kaynaklar yine süreli yayınlardı. Okurlarına hoş vakit geçirtmek kimi zaman da devrin zorluklarından bir parça onları kurtarabilmek için gazete ve dergilerde şiir, hikâye, roman yayımlanıyordu. *Genç Anadolu* dergisi büyük oranda eğitim içerikli bir dergi olmasına rağmen, sayfalarında şiir ve hikâye neşrediyordu. *Genç Anadolu* dergisindeki edebî faaliyetlerse şiir ağırlıklıydı. Derginin her sayısında ortalama iki şiir neşrediliyordu. Bu şiirler de çoğunlukla Trabzon'da yaşayan isimlerin şiirleriydi. Dergide sadece bir tane hikâye tefrika edilmişti ki o da Octave Mirbeau'un "Dava Vekiline Muhtıra" adlı hikâyesinin tercümesi idi. Hikâyenin nâkili ise M. Ayın imzalı biri idi. Trabzon'daki edebî faaliyetlerin yanı sıra *Genç Anadolu* dergisinde İstanbul'daki edebî hayatın da yakından takip edildiği görülüyordu. Oradaki edebî meseleler hakkında dergide inceleme yazıları çıkıyor, değerlendirmelerde bulunuluyordu. Bu yazıları daha ziyade Celalettin Avni Bey yazıyordu. "İstanbul Mektupları" üstbaşlığıyla yazdığı yazılarda İstanbul'un edebî hayatını takip eden Celalettin Avni, İstanbul'daki edebî meseleler hakkında bilgi verdikten sonra kendi düşüncelerini söylüyordu. "Şairler ve Muharrirler" başlığıyla yazdığı yazıda İstanbul şair ve yazarlarını ve buna bağlı oradaki edebî hayatı değerlendiren Celalettin Avni Bey yer yer mizahî bir üslupla fikirlerini dile getirmişti. 30 Ekim 1921'de Cenap Şahabettin'in *Peyam-Sabah* gazetesinde "Belde-i Mazi" başlıklı bir şiiri çıkmış, şiir hakkında Celalettin Avni Bey şunları söylemişti: "Mamafih geçenlerde "Belde-i Mazi" ünvanlı bir şiir de yazdı ama ihtimal ki kendi de beğenmedi. 'Belde-i Mazi'si üstadın şiirde (paydos!) borusunu çaldı." Yine Süleyman Nazif'in "Fuzuli'nin Farisi Divanı" başlıklı makale dizisi hakkında da düşüncelerini paylaşmıştı. Aynı şekilde *Dergâh*, *Yarın* mecmuaları hakkında da fikirlerini beyan etmiş, Ahmet Haşim'in *Göl Saatleri* hakkında, Yahya Kemal ve diğer şairler hakkında da değerlendirmelerini yazmıştı (Celalettin Avni, 1922a, s. 8-9).

İstanbul'daki edebî meseleler kimi zaman haftası haftasına *Genç Anadolu* dergisi yazarları tarafından takip ediliyordu. 1922'nin Şubat ayında İstanbul gazetelerinde edebiyatta vatanperverlik mevzuu tartışılıyordu. Yakup Kadri'nin "Şiirde Vatanperverlik" başlığıyla ortaya attığı bu meseleyi Mithat Cemal'in aynı isimli bir bendi takip etmiş, daha sonra Yakup Kadri ile Süleyman Nazif arasında bu mevzuya dair bir fikir ayrılığı ortaya çıkmıştı. Ardından Necip Asım [Yazıksız], Ahmet Cevdet [Oran] da şiirde vatanperverlik mevzuuna dair fikirlerini söylemişti (Çelik, 2024, s. 403-408). Yakup Kadri, o yazısında Namık Kemal'den sonra vatanperver şiir yazılmadığını, Abdülhak Hamit [Tarhan] ile Tevfik Fikret'i de vatanperver şiir yazmadıkları gerekçesiyle itham (Karaosmanoğlu, 1922, s. 2) Yakup Kadri'ye karşılık olarak da Süleyman Nazif, Abdülhak Hamit'i müdafaa etmiş, onun vatanperver şair olduğunu ispat etmek için *İlham-ı Vatan* şiir kitabını ele

olarak bunda 93 Sivastopol muharebelerine ve Birinci Dünya Savaşı'na ait birçok şeylerin yazıldığını söylemişti (Süleyman Nazif, 1922, s. 1). Fakat Tefvik Fikret hakkında kimse olumlu yahut olumsuz bir şey yazmamıştı. *Genç Anadolu* dergisinde aynı konuya dair yazı yazan Celalettin Avni Bey de Fikret'i müdafaa etmek için şunları söylemişti: "Zavallı Fikret'e bu haksız çamurlara karşı onu kimse müdafaa etmedi, benimsemedi." Celalettin Avni Bey'i aslında bu makaleyi yazmaya sevk eden sebep Fikret'in bu şairler içinde değerlendirilmemesi idi. O bu konuya dair şunları yazdı:

"Namık Kemal'in 'Vaveyla'sını vatanperverane addedip de 'Doksan Beşe Doğru'yu, 'Sis'i, 'Ferda'yı bu telakki haricinde bırakmak muvafık-ı insaf [uygun] değildi. Zannıma kalırsa 'Edebiyatta Vatanperverlik' mevzuuna dair münakaşa edebilmek için her iki taraf vatanperverliği ve şiirde vatanperverliği bir kere tarif etmelidir. Zira vatanperver şair başka millî şair yine başkadır. Şiirde vatanperverlik vatanına alaka ve bu alakanın şiirde iraesî ise; Namık Kemal'den başlayarak Mehmet Emin Bey de nihayet bulan Hamit, Fikret, Akif silsilesi bunu yapmıştır. Hamit, 'İlham-ı Nusret'i Çanakkale'de çarpışan Türk'ün süngüsünden çıkan kılcıkları gördükten sonra yazdı. Fikret, 'Sis'i Türk münevverinin devr-i İstabdad'a ait isyankâr duygularıyla ifham etti. Akif *Safahat*'ında İslam'ın dertleri, samimi tesirleri var. Fikret'in beşeriyete hitap eden şümüllü ve feryat-kâr sesinin ihtizazından bu zavallı vatana yollarını gösteren bir şule mündemiçti. O karanlık devirlerde onun şiirlerinde bir şeb-çerağ füsunu [gece parlayan kıymetli taş tilsimini] duyduk" (Celalettin Avni, 1922b, s. 10).

dedikten sonra Celalettin Avni Bey, kendi fikrinde millî şair ve vatanperver şair tanımını da yapıyordu: "Şikâyetçi ve musavver şairleri ben millî değil, vatanperver şair addederim. Şu zamana kadar hiçbir şair bize Türk'ün heyecanlarını, ruhunu teşrih edemedi. Millî şair odur ki bize halkımızın heyecan ve tahassürlerini kendi dilimizle ifade etsin" (Celalettin Avni, 1922b, s. 10).

Dergi, edebiyatı yalnızca köşe yazılarında kullanmakla kalmıyor aynı zamanda anketlerde de edebiyattan faydalanıyordu. Kimi zaman bir şiirin yazarı kimi zaman da önceki edebî nesiller hakkında okurlara sorular soruluyor gelen cevaplar ise dergide neşrediliyordu. Bilmeceyi ve sualleri doğru bilenlere ise mükafat veriliyordu. Hediyeler, birinciye derginin altı aylık aboneliği, ikinciye bir kitap, üç, dört ve beşincilere ise birer kartpostal şeklindeydi. Anketlerde de aynı şekilde bir usul takip ediliyor, anket sorularını doğru cevaplayanlar ödüllendiriliyordu. Birinciye ait olduğu soruya dair bir kitap, ikinciye iki kartpostal, üç, dört ve beşincilere ise birer kartpostal hediye ediliyordu. Sorulan sorulardan biri şöyleydi: "Meslek-i edebiyeleri ayrı olmakla beraber Tefvik Fikret ile Mehmet Emin Bey'i yakınlaştıran müşterek bir vasıf var mıdır? (Her ikisinin vatanî, millî manzumeleri olması itibarıyla değil)" (İmzasız, 1922f, s. x). Kimi zaman da bir şiirden parça veriliyor ve şairinin kim olduğu soruluyordu:

"Bu meşhur kıta kime aittir?

Hased-perverlerin hâli yamandır,
Ki yokdur bir belâ bedter hasedden.
Sarılmış nefse bir müziç yılandır,
Ki çıkmaz çıkmadıkça can cesedden!.." (İmzasız, 1922e, s. 16).

Bir diğer soru ise şu şekildeydi: "Edebiyatımızda Demdeme Mücadelesi namıyla meşhur hadise hangi adamlar arasında vukua gelmiştir ve tali sebepleri nelerdir?" (İmzasız, 1922e, s. 16). Bazen bilmecenin ya da sorunun zorluk derecesine göre verilecek mükafat da değişiyordu. Dergi altıncı sayısında Sünbül-zade Vehbi'nin şiir şeklindeki bir bilmecesini sormuştu:

"Nedir ol tâs-bâz-ı germ-nihâd
Âb-ı rû dökmeği edip mutâd
Tepesinde olur nümûde gözü
Mermer-i saht sanki kara yüzü
Halveti zanneder gören anı

İstemez lîk hırka-pûşânı
Hem mücerred ile eder ülfet
Hem alır kendisi niçe avret
Gündüz insân ile olur mahrem
Gece dîv ü peri ile hem-dem
Dâimâ mâcerâsı bî-pâyân
Dilberi sîneye çeker uryân
Aşk ile âb-ı çeşm-i cûş eyler
Dökerek eşk-i ter hurûş eyler
Nâr-ı hecr ile sînesi sûzân
Dûd-ı âh ile pür olur ekvân
Güç değil der-akab eder idrâk
Bunu her sâhib-i tabiat-i pâk”

Bu bilmeceyi çözenlerden birinciye şık bir tuvalet takımı, ikinciye bir şişe lavanta, üçüncüye kıymetli bir edebî eser, dördüncüye derginin altı aylık aboneliği, beşinciye ise bir muhtıra defteri verileceği ilan edilmişti. Bilmece için tayin edilen süre ise on gündü. Gelen cevaplar içinden doğru olanları belirlemek içinse bir heyet teşkil edilip kura çekilerek hediyeler verilecekti. Bilmece ve sualler için buldukları nüshanın kuponlarının cevaplar ile gönderilmesi zorunluydu. Kuponsuz gelen cevaplar kura dâhil edilmeyecekti.

Bu bilmece ve suallerle derginin amacı toplumsal katılımı ve bu şekilde de derginin satışını artırmaktı. Nitekim bilmece ve sorulara gelen yanıtlardan derginin bu amacına ulaştığı söylenebilir; çünkü derginin hemen her sayısında kazananların isimleri ilan edilmişti ve bu isimlerin sayısı göz önüne alındığı zaman devri için azımsanamayacak bir sayı karşımıza çıkmaktaydı.

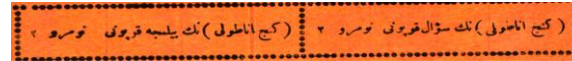
Genç Anadolu dergisinde ölen yazarlar için anma yazıları da çıkıyordu. Nüzhet Sabit ile Ömer Seyfettin haklarında anma yazısı yazılan isimlerdi. Nüzhet Sabit'in ölümünün ikinci yıl dönümünde İstanbul'da yapılacak anma programı hakkında bilgi verilmişti. Ömer Seyfettin'in ölümünün ikinci yıl dönümü münasebetiyle de onun yakın arkadaşı Ali Canip bir yazı yazmıştı. Bu yazıda Ali Canip, Yeni Lisan meselesi hakkında Ömer Seyfettin'in kendisine gönderdiği bir mektubu neşretmişti (Yöntem, 1922b, s. 1-2).

Genç Anadolu dergisi, edebî tür olarak şiir ağırlıklıydı. Dergide çıkan şiirlerin çoğu bireysel temalara dayanıyor, aşk, gurbet, yalnızlık temaları şiirde öne çıkıyordu. Ali Canip [Yöntem], Esat Ömer Eyyubi, Naci-zade Hikmet, Kemal Ahmet, Hüseyin Avni dergide yazan şairlerdi. *Genç Anadolu* dergisinde yayımlanan ilk şiir Ali Canip [Yöntem]'e ait “Şark'ın Mezarları”ydı. Şiir, hece ölçününün 13'lü şekliyle yazılmıştı. Şair bu şiirinde Şark'ın ıssızlığından ve buralardaki acılardan, savaşımlardan bahsediyor ve şöyle diyordu:

“Bağrında her nefes alan el-an ölü mü kalsın
Söyle ey Şark-ı ebedî bir mezarlık mısın?” (Yöntem, 1921b, s. 3).

Eyyubi-zade Ömer Esat “Bahar Gurubu” başlıklı şiirini “Ali Canip Bey'e” ithaf etmişti. Ali Canip, “Şarkın Mezarları” başlıklı şiirinde Şark'ı bir mezarlığa benzetmişti ve şiire hüznü bir ton hâkimdi. Eyyubi-zade Ömer Esat ise bu şiirinde güneşin bir ateş topu gibi Batı'yı yaktığını tasvir ederek şöyle devam ediyordu:

“Kızıl kızıl camlara
Ateş raksı oynadı

Resim 4: *Genç Anadolu* dergisinin sual ve bilmece kuponları
15 Kanun-i Sani 1338/1922, S. 2.

Bu aziz naş önünde
Kan ağlıyordu Batı" (Esat Ömer Eyyubi, 1922a, s. 2).

Ali Canip'in bir başka şiiri ise "Eylülün Denizi"ydi (Yöntem, 1922c, s. 3). Bu şiirde şair daha ziyade bireysel duygularını öne çıkarıyor ve Eylül ayında deniz ve dalgaların kendine düşündüklerini anlatıyordu.

Dergide dikkati çeken bir başka tema ise "gurbet" idi. Bu yıllarda "gurbet" teması İstanbul dergilerinde de öne çıkıyordu ve şiirlerde işlenmeye başlamıştı. Bu temayı en sık işleyenlerden biri Kemalettin Kami [Kamu]'ydu ve o, 1920'de yayımlanan "Gurbet Geceleri" şiiriyle "gurbet şairi" olarak anılacaktı [Çelik, 2024, s. 458]. Nitekim bu yıllar için M. Orhan Okay, bu yıllarda hemen her şiirde gurbet şiiriyle karşılaşılacağını söyleyerek bu temanın sıklığına dikkat çekmişti (Okay, 1991, s. 190). *Genç Anadolu* dergisinde de böylesi bir durum söz konusuydu. Esat Ömer Eyyubi'nin "Gurbet Acıları" şiiri de adından da anlaşılacağı üzere gurbet temalı bir şiirdi. Şair gurbette çektiği yalnızlıktan annesine şikâyet ediyor, ona duyduğu özlemi dile getirerek annesine şöyle sesleniyordu:

"Anne, senden uzakta
Ömrümün tâcı şimdi
Hicranlar yaşamakta...
Matem ruhuma indi

Bahçelerde her gülü
Nasıl diken sararsa
Hicran sardı gönlümü
Anne düştüm ben yasa

...
Gurbet -siyah macera-
Anne sarıyor beni
Yâd edin beni, zira
Bu en büyük teselli" (Esat Ömer Eyyubi, 1921a, s. 5).

Hamami-zade İhsan, Esat Ömer'in şiirleri için şöyle diyordu: "Esat Ömer, Trabzon'un genç şairleri arasında fikrindeki serbesti ve hürriyet-perestiyle temayüz etmişse de ciddi bir rehberle tesadüf edemedi. Kendisi hissî ve hayalîdir. Bazı yazılarında ibham ziyadedir" (Hamami-zade İhsan, 1928, s. 127). Hamami-zade İhsan'ın dediği üzere de "Gurbet Acıları" şiirinde de şairin hissîliği seziliyordu. Esat Ömer, Trabzon'un çeşitli gazetelerine yazılar, makaleler ve şiirler yazmıştı. "Gurbet Acıları" şiirini şairin hangi duygular üzerine yazdığı tam olarak bilinemesi de Veysel Usta'nın bu şiire dair saptamaları oldukça yerindedir:

"Esat Ömer Bey hakkında yazılan bazı yazılarda, *Genç Anadolu* dergisinde yayımlanan 'Gurbet Acıları' adlı şiirini; Rusya'ya geçtikten sonra duyduğu vatan özlemi üzerine yazdığı ve bir şekilde Trabzon'a ulaştırarak yayımlattığı belirtilmektedir. Bu şiir, söz konusu derginin 30 Aralık 1921 tarihli nüshasında yayımlanmıştır. Hâlbuki Esat Ömer Bey'in Rusya'ya geçişi, yukarıda da belirttiğimiz gibi 1925 ortalarında. O halde bu şiir, Esat Ömer Bey'in geri dönmek üzere Rusya'ya geçtiği dönemde yazılmış olamaz. Buna mukabil, Nâzım'ın Trabzon günlerinin ardından kendisinin de Batum'a geçtiği dönemde yazılmış olması muhtemeldir. Kaldı ki 'Gurbet Acıları' adlı şiirin tamamında, anne özlemi ve şefkatinin işlendiği görülmektedir [Usta, 1996, s. 90].

Genç Anadolu dergisinde çıkan gurbet temalı bir başka şiir ise Hüseyin Avni'nin Rize'den kız kardeşine yazdığı "Veda" başlıklı şiirdi. Şair, gurbette iken duyduğu hicranları dile getiriyor ve kardeşini teselli etmeye çalışıyordu:

“Gurbetteyim: Ana, baba, ...dan durum.
Tabii, neşeden, zevkten, mehcurum.
Aklıma geleni yazdım, mazurum,
Teessür vermesin bu sözler sana!
Eski hülyalardan gel vazgeçelim;
Şerbetin yerine bir su içelim,
Bundan sonra başka yollar seçelim,
Hoşça kal, hemşire, gücenme bana!” (Hüseyin Avni, 1922a, s. 6).

Naci-zade Hikmet Bey'in "Genç Anadolu'nun Bakir Çocuğuna" başlıklı şiiri hariç dergideki diğer şiirlerde bireysel temalar kullanılmıştı; fakat bu şiir içerik olarak diğerlerinden ayrılıyor ve *Genç Anadolu* dergisinin de yayın politikası ile benzerlik gösteriyordu. Nitekim şiir derginin daha ilk sayısında yayımlanmıştı. Millî Mücadele'nin devam ettiği bu yıllarda gençlerin, şairlerin vatan dertleriyle ilgilenmeleri isteniyordu. 1919 yılında Yusuf Ziya [Ortaç], şairlere seslenerek kendi dertleriyle değil, milletin, memleketin dertleriyle ilgilenmeleri söylemişti (Ortaç, 1919, s. 1). 1921 yılında ise Naci-zade Hikmet Bey bu defa Anadolu gençlerine seslenerek kadını, çiçeği, hülyayı bir kenara bırakmasını, kanlarının vatan için akması gerektiğini öğütliyordu:

“...
Yalnız vatan olsun... Vatan -ki yarın-
Şimdi serhadde saf kanların
Cesetlerin kuracağı binada
Rahat etsin... Sükûn bulsun her anda...
*
Ruhunuzda kadın bir yer bulmasın
Çiçekleri bugün yine atınız.
Şiirlerden, hülyalardan kaçınız
Vatan için artık aksın kanınız” (Naci-zade Hikmet, 1921, s. 9).

1919'da Yusuf Ziya'nın 1921'de de Naci-zade Hikmet'in şiirlerinde dile getirdikleri duyguyu 1922'de ise Ankara'da iken Server Ziya [Gürevin] dile getirecekti; fakat bu defa daha sert bir üslupla. Naci-zade Hikmet bu şiirinde kadın ve çiçeğin hayat denenen gazabın rehberi olduğunu kabul ediyor; fakat o günün gençlerinin kadın ve çiçekle değil vatan ile ilgilenmelerini öğütliyordu. Hatta düşüncelerini bir adım daha ileriye taşıyor ve gençlere “Ruhunuzda kadın bir yer bulmasın” diyordu. Bu şiirden iki ay sonra da Ankara'dan İstanbul'da çıkan *İleri* gazetesine gönderdiği şiirde Server Ziya da aynı bakışla; fakat daha sert bir tavırla İstanbul şairlerine benzer şeyleri söyleyecek ve:

“Genç şair! 'Sevda'dan hâlâ bıkmadın,
Hâlâ dudağında aşk, buse, kadın.
Bu çalgınlıklardan çek kalemini
Biraz da sen haykır yurt elemini” (Gürevin, 1922, s. 2).

diyecekti. Aslında hem İstanbul'da yazılan bu tarz şiirler hem de Trabzon'daki Naci-zade Hikmet'in bu şiiri de gösteriyor ki bir kesim yazar kendi dertleriyle ilgilenmekten vatani unutmışlardı. Dolayısıyla bazı isimler bundan şikâyet etmeye başlamışlardı. Naci-zade Hikmet ise belki bir önlem olarak topluca genç isimlere seslenmek istemiş ve onların dikkatini çekmeye çalışmıştı. Gençlere ve şairlere verilen bu öğütlerin yanı sıra dergi de kısmen aynı bakış açısıyla hamsâî nitelikte şiirler de çıkmıştı. Bu şiirlerden biri “Bir Asker Ağzından” notuyla yayımlanan “Babamın Öğüdü” başlıklı Hüseyin Avni'ye ait şiirdi. Bu şiirde şair babasının kendisinden düşmanlarından öcünü almasını öğütlediğini anlattıktan sonra kendi düşüncesini şöyle ifade ediyordu:

“Şimdi düşman, dört bucak, yurdumuzu saldırsın,
Bayrağımın gölgesini üstümüzden kaldırsın;
Senin beyaz saçlarını gelsin, çeksin, yoldursun!
Ayşecik’i süngülesin, gül benzini soldursun!
Damarında kıpkırmızı kan taşıyan bir insan
Buna nasıl katlansın? Şunu bana anlatsan!

*

Bundan sonra bir erkeğe evde durmak yakışmaz.
Biz gitmezsek kim gidecek? El el için çalışmaz” (Hüseyin Avni, 1922b, s. 3).

Eyup-zade Hüseyin Avni’nin “Nineme” başlıklı bir başka şiiri aynı şekilde hamasi duyguların öne çıktığı bir şiirdi. Şiir, “Bir Asker Ağzından” notuyla yayımlanmıştı. Askere gitmek isteyen bir gencin ağzından yazılmıştı.

“Bırak, bana engel olma, ey sevgili nineciğim,
Dinim, yurdum, sizin için hudutlara gideceğim!
Ben babamın vebalini boynumda taşıyamam,
Vatan bensiz yaşar, fakat ben vatansız yaşayamam!
Beni yoldan alıkoyma, ver elini öpeyim,
Sen burada dua eyle, ben askere gideceğim!

*

- Git çocuğum, Allah olsun yardımcın!
Duacıyız sana burda, ben bacın!” (Hüseyin Avni, 1922c, s. 4).

Türk milletinin varoluş mücadelesi verdiği bir zamanda kimi şairlerin aşk ve kadın temalı şiirler yazması bazı şairleri tabir yerindeyse rahatsız etmişti; çünkü vatan işgal altındaydı ve herkesin üzerine düşeni yapması gerekiyordu. Bundan dolayı daha ziyade vatan meselelerini vurgulayan şiirlere öncelik verilmesi, diğer konuların hiç değilse bir süre terk edilmesi gerektiği düşünülüyordu. Aşk ve kadın meselelerinde değil, vatan meselelerinde duygusal davranmalı ve bu duygular bir şekilde şiire yansıtılmalıydı. İstanbul gazeteleriyle eş zamanlı bir biçimde Genç Anadolu’da da böylesi şiirlerin bulunması, kimi şairleri bunları dile getirmeye zorlamıştı. Muhtemelen onlar, millî meselelere yeteri kadar önem verilmediğini düşünüyor bundan ötürü şairlerin dikkatini buraya çekmeye çalışıyordu.

Bütün bunlardan başka dergide öne çıkan bir başka tema ise aşktı. Kemal Ahmet’in “Hicran Sesi” şiiri de böylesi bir şiirdi. Sevgilisine duyduğu aşkı, ayrılığı dile getiren şair şiirinde daha romantik üslup kullanmıştı:

“...
Kız ben sende olaydım
Füsununla dolaydım
Ölüm kanat gerince
Dizlerinde solaydım

*

Kız bendeki bu yara
Aşkın, içimde sar’a
Eğer bir gün ölürsem
Beni hazanda ara” (Kemal Ahmet, 1922a, s. 7).

Kemal Ahmet’in “Gördüğüm Akşam” (Kemal Ahmet, 1922b, s. 4). şiiri ile Akçaabat’tan Elif, Sad imzasıyla gönderilen “Koşma” da yine benzer temalı romantik tarzda bir aşk şiiriydi:

“ ...
Andım gizli gizli inledim yine,
Yaslandım altun güllü sinene.
Bir şemme almadan -bilmem sebep ne?-
Kakülünden... Uçtun. Sen ey bîvâye!” (Elif, Sad, 1922, s. 11).

Genç Anadolu dergisinde yazılan aşk şiirlerinde çoğunlukla lirik bir söyleyiş öne çıkıyordu. Şairler bu şiirlerde kırılğanlıkları ve hassasiyetlerini dile getiriyordu. Nitekim Rize İdadisi Ulum-ı Tabiiye Muallimi Hüseyin Avni, “Büyük ve Muhterem Üstadım Hamdullah Suphi Bey’e” ithafıyla yayımladığı “Şair Ruhu”nda şairlerin hassas, kırılğan bir şair tanımı yapıyor ve şairlik ruhundan bahsediyordu:

“ ...
Şair ruhu dokunmaya hiç gelmez:
Hırpalanır, her şey onu incitir,
Şair ruhu bir kelebek gibidir!” (Hüseyin Avni, 1922d, s. 3).

Genç Anadolu dergisi, edebî bakımından şiirin yoğun olduğu bir dergiydi ve dergiyi edebî içerik olarak öne çıkaran da bu yönüydü. Yukarıda da ifade edildiği üzere dergide yalnızca bir hikâye ve iki de edebî değerlendirme yazısı yayımlanmıştı. Buna rağmen dönemin edebî üretkenliğini takip etmek açısından da bir işleve sahipti. Her ne kadar iki tane değerlendirme yazısı çıksa da bu yazılar da içerik itibarıyla doyurucu nitelikteydi. En azından Trabzon’daki aydınların İstanbul’daki edebî hayata yabancı olmadıklarını, devrin edebî hayatına dair Trabzon’daki isimlerin de söyleyecek sözlerinin olduğunu gösteriyordu. Şiirlerde genel itibarıyla bireysel duygular ön plandaydı; fakat yine de devrin ruhuna hitap eden hamasî nitelikte şiirler de dergide görülüyordu. Şiirlerde kullanılan lirik ve romantik üslup, dönem şairlerinin iç dünyalarını ve duygu durumlarını yansıtmaya biçimlerini göz önüne seriyordu.

Millî Mücadele dönemi bir bakıma iki farklı şair tipini karşı karşıya çıkarmaktaydı. Bir yandan milletin dertlerini, sıkıntılarını, vatanın içinde bulunduğu sorunları dile getirenler diğer yanda ise bir kaçış yolu olarak kadından, aşktan bahseden şairler. Aslında her iki grup şair de devrin bir gerçeğiydi. İlk gruptaki şairler vatanın dertlerini şiir yoluyla anlatmaya çalışırken, halka bu anlamda bir ümit vermeyi de amaçlıyordu; zira süreli yayınlarda neşredilen şiirleri halk takip ediyor, bu sayede hiç değilse geleceğe dair umutları artıyor ya da kendileri gibi düşünen şairler halka umut aşıyordu. İkinci gruptaki şairler ise artık kandan, savaştan bıkmıştı, aşk ve kadın şiirleriyle bir anlamda kendilerine bir kaçış alanı yaratıyor, bu sayede günün meselelerinden uzlaşabiliyordu. Çoğunlukla İstanbul dergilerinde karşılaşılan bu iki şair tipi bir şekilde *Genç Anadolu* dergisi sayfalarında da kendine yer bulmuştu. Hem aşk, kadın hem de hamasî şiirler ele ele yürüyordu. Netice olarak her iki tip şair de devrin gerçeğiydi.

Genç Anadolu Dergisinde Sağlık Konulu Yazılar ve Toplum Sağlığı Üzerindeki Etkileri

Genç Anadolu dergisinde yayımlanan sağlık konulu yazılardan o dönemde Trabzon'daki hastalıklar, salgınlar hakkında bilgi ediniliyordu. Dergide bu konuya dair çıkan yazıların amacı toplum sağlığına bir şekilde katkıda bulunmak ve halkı özellikle salgın hastalıklar hakkında bilgilendirmektir. Salgın hastalıklar o yıllar için memleketi neredeyse istila altına almıştı. Bunun yanı sıra verem, İstanbul nezlesi, tifo, çiçek, boğmaca, sıtma ve sarı hastalıklar devrin en çok görülen hastalıklarıydı.

Genç Anadolu'da yayımlanan ve resmî istatistiklere dayanan bir yazıda Trabzon'daki hastalıklar hakkında da bilgi veriliyordu. Bu yazıya göre Trabzon'un yüzde beşi frengili, yüzde on beşi malyalı yani sıtmalı, yüzde beşi veremliydi. Son aydaki doğum oranı ise ölüm oranına nispetle yüzde otuzdu. Bu hastalıklar arasında Toplum sağlığı için birinci derecede zararlı frengi yani bel soğukluğuydu ve hastalığının yüzde doksan beşi cinsi münasebetle ortaya çıkmaktaydı. Bunun sebebi ise Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı sefalet sebebiyle gerek fuşun çoğalması ve gerek halkın özellikle de gençliğin ihmalkârlığı yüzündendi. Trabzon'daki hastalıklardan bir diğeri ise sıtmaydı. O yazıya göre Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Trabzon ve civarında sıtma bu derece ileri değildi. Rusların Trabzon'u istila etmelerinden, Samsun, Çarşamba ve civarına göçmek zorunda kalan halk oralarda zaten mevcut sıtma hastalığını sivri sinekler vasıtasıyla kanlarına alarak Trabzon'a gelmişler ve üç dört seneden beri esaslı bir tedavisinin de olmaması yüzünden bu hastalık artarak devam ediyordu. Emraz-ı Sariye yani sarılık hastalığı da çok olmamakla beraber Trabzon'da görülen hastalıklardandı. Son bir ay içinde humma-yı şibh-i tifoïdiden, diğeri lekeli hummadan olmak üzere iki vaka olmuş ve ilki memleket hastanesinde vefat etmiş diğeri ise tedavi altına alınmıştı. Aynı yazıda ise bu hastalığın salgın haline gelmemesi için halk uyarılıyor ve bu hastalığın ne şekilde bulaştığına dair halka bilgiler veriliyordu. Yazıya göre şibh-i tifonun ne şekilde bulaştığı maddeler halinde aktarılıyordu:

1. Şibh-i tifo, insandan insana kolaylıkla geçici ve öldürücü bir hastalıktır.
2. Bu hastalık, hastanın pisliğinden, idrarından ve bunların karıştığı, bulaştığı sulardan, yemeklerden, çamaşırlardan ve her nev eşyadan geçer. Bunun için muhterem halkımızın bu nevi hastalardan ve bunların mülevves eşyasından kaçmaları,
3. Temiz su içmeleri, matbahlarda temiz su kullanmaları, bulunmadığı takdirde kaynatılıp soğuttuktan sonra içmeleri,
4. Yemeklerini mülevvesattan vikaye [kirlerden arındırmaları] etmeleri, kabuğu soyulmamış, pişmemiş, salata yememeleri,
5. Yemekten evvel elleri bol sabunlu su ile yıkamaları
6. Tifo aşısıyla aşılınmaları muktezadır [gereklidir] (İmzasız, 1921b, s. 12-13).

Şifa Yurdu Müessisi ve Müdür Operatör Nihat Sezai Bey, dergide çeşitli hastalıkların son tedavi şekilleri hakkında da bilgi veriyordu (Nihat Sezai, 1922, s. 3-4). Dergideki sağlık konulu yazılarda mevcut salgın hastalıklara -özellikle sarı hastalıklar- karşı halk uyarılıyor, bu hastalıkların ne şekilde bulaşacağı, hastalığın başlangıç ve seyrinde göstereceği başlıca alametlerinden bahsediliyor ve ne gibi önlemler alınması gerektiğinden bahsediyor ve bu önlemler için şunlar söyleniyordu:

Resim 5: "Trabzon Askerî Hastahanesi"
Genç Anadolu, 3 Mart 1338/1922, S. 6.

“Binaenaleyh memlekette salgın yapan bu hastalık kudret-i mesaisi ve harbiyesi pek çok tenkis eyleyeceğinden [azaltacağından] vasıta-i sirayeti [bulaşma yolları] malum olan bu maraza yakalanmamak için bitli mahallere ve mecmalara [toplantı yerlerine] gitmekten tavakki eylemek, kışla ve mektep gibi müessesat-ı umumiyede [genele açık yerlere], herkes kendi evinde her gün bit yoklaması yapmak ve bitlenmemek için ve vakitten ziyade taharet ve nezafete itina eylemek vezaif-i şahsiye [şahsi görev] ve vazifemiz cümlesindedir.” (İmzasız, 1921c, s. 9).

Genç Anadolu dergisinde çıkan yazılar genel itibarıyla halkın bilinç seviyesini yükseltmeye yönelikti ve bilhassa sağlık konulu yazıların amacı da bu doğrultuda şekillenmişti. Hastalıklar özellikle de salgınlar toplum sağlığını ciddi biçimde tehdit ettiği için dergi yazarları da kimi yazılarını bu konuya ayırmıştı. Sağlık konulu yazılarda halka, hastalıklar hakkında bilgi verilmiş, toplum sağlığının korunması için neler yapılması gerektiği anlatılmıştı. Böylelikle, okurlara yani halka hem hastalıkların ne olduğunu hem de bu durumla baş edebilmek için neler yapabilecekleri konusunda uyarılarda bulunulmuştu.

***Genç Anadolu* Dergisinde Sporun Rolü ve Trabzon'daki Spor Kulüpleri**

Genç Anadolu dergisi, devrin gençlerini hem ruhen hem de fiziken iyileştirmek gerektiğine inandığından sayfalarında bu türden yazılara da yer veriyordu. Spor sayesinde gençlerin yalnızca bedenlen sağlanması değil, aynı zaman da ruhen de dinamikleşmesi hedefleniyordu ve bu amaç doğrultusunda Trabzon'da çeşitli spor kulüpleri kurulmuştu. Hızırrahman Raşit'in fikrinde Türk'ün hayat gayesi açısından dünkü Türk idmanlığı ile bugünkünün amacı birdi. Her ikisinde gaye nesli ıslah etmek, güçlü, kuvvetli ve hayatın bütün zorluklarına göğüs gerebilecek nesiller yetiştirmektir:

“Bugünkü içtimâî hayat ve ilh şerait icabı olarak bugünkü ile dünkü Türk idmanlığı arasında büyük farklar var. Herhâlde Türk'ün gaye-i hayatiyesi nokta-i nazarından her iki idmanlığın hedefi birdir. Nesli ıslah etmek, zinde ve kavî, bütün manasıyla hayatın meşak-katlerine göğüs gerebilecek bir gençlik yetiştirmek.” (Hızırrahman Raşit, 1921b, s. 10).

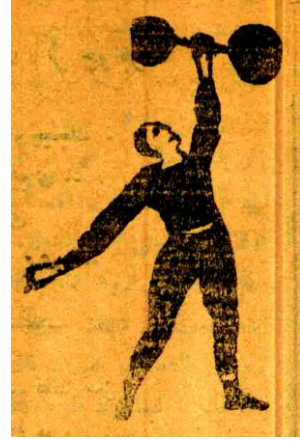
Bundan dolayı dergide spor yazıları ve haberleri çıkıyordu. Bir biçimde gençleri spora yönlendirmek ve bu şekilde gençleri hayata hazırlamak emelindeki dergi yazarları, özellikle futbol müsabakalarının sonuçlarını dergide yayımlıyordu. *Genç Anadolu* dergisine yansıyan Trabzon'daki spor haberleri de göstermektedir ki Anadolu'da bir yandan Millî Mücadele devam ederken aynı zamanda sosyal hayat da bir biçimde varlığını devam ettiriyordu. Belki devrin şartları son derece zordu ama halk yine de sosyalleşebileceği araçlar yaratmaktan geri durmuyordu. Şiir bahsinde söylenen *kaçış alanı* yaratma düşüncesi burada da kendini gösteriyordu. Bu tür faaliyetler bir bakıma halk için eğence görevi görüyordu. Bu vesile ile halk bir nebze olsun nefes aldığı hissediyo, hayatın bir biçimde devam ettiğine inanmak istiyordu.

Trabzon İdman Birliği Reisi Hıfzırrahman'ın yazdığına göre bir seneden beri Trabzon gençleri ve mekteplileri spor hayatına yakın bir alaka göstermeye ve sporu bir ihtiyaç olarak görmeye başlamıştı. Bu gençlerin mensup oldukları idman müessesleri -İdman Ocağı, İdman Grubu- çocukluktan çıkan gençlerin devam ettikleri talim ve terbiye yerleriydi. Öğrenciler mekteplerinden -Sultanî, Darülmualimîn, Sanayi- arta kalan vakitlerinin mühim bir kısmını idman talimine ayırıyor, bedenî ve ruhî gelişimleri için uğraşıyordu. İdman müesseseleri şimdilik jimnastik ve bazı atletik sporlara, mektepliler ise özellikle jimnastik sporuna biraz da futbola çalışıyordu. İdman Ocağı ara sıra boks ve disk gibi sporlara yer verse de gençler çoğunlukla futbolla ilgileniyordu. Trabzon'da mevcut spor kulüpleri mekteplerin takımları da dâhil olduğu hâlde 12 futbol takımına ve aşağı yukarı 200 genç oyuncuya sahipti. Bunlar arasında İdman Ocağı Kırmızı takımıyla Burhan Bey takımına, İdman Grubu birinci ve ikinci takımlarına, Darülmualimîn Yıldırım ve Sanayi birinci takımlarına mensup "Lütfü Bekir, Süleyman Rıza, Ahmet İsmet, Mehmet Rıza, Süleyman Raşit, Emin, Şinasi Haydar, Şevket, Vedat Cemil, Ahmet Sami, Ferit, Lütfü, Hulusi, Osman, Nuri, Ahmet Hülagu, Nevzat, Hüseyin, Ali Rıza, İbrahim Gani, Cevat, Seyfettin, Emrah Bey ve Efendiler" gibi oyuncular vardı (Hıfzırrahman Raşit, 1921b, s. 10).

Trabzon'da müesseselerin ayrı ayrı yaptıkları oyunlardan başka ortaklaşa birlik müsabakaları da yapılıyordu. İdman yapan gençlerin o zaman kadar birlikte yaptıkları yalnız futbol müsabakaları vardı. Hıfzırrahman aynı yazıda 4 Teşrin-i Sani [Kasım] 1337[1921]'de başlayan ve İnönü Meydanı'nda Cuma günleri düzenli oynanan futbol birlik müsabakalarını özetliyordu. Son iki ay içinde oynanan bu oyunlar arasında Hıfzırrahman'ın yazdığına göre en çok heyecan uyandıran müsabaka İdman Ocağı ile İdman Grubu arasında oynananıydı.

Dergide yazılan spor yazılarından anlaşıldığına göre Trabzon'da halkın en çok ilgi duyduğu spor futboldu. Trabzon İdman Birliği Sekizinci Müsabakası hayli zamandan beri sabırsızlıkla beklenen oyunlardandı. Müsabaka 23 Kânun-i Evvel [Aralık] Cuma günü İdman Ocağı Birinci Kırmızı takımıyla İdman Grubu Birinci Takımı arasında İnönü Meydanı'nda oynanmıştı. Havanın da müsait olmasından istifade eden seyirciler, kalabalık şekilde oyunu seyretmeye gelmişlerdi. Müsabakanın hakemi ise Birlik Müfettişi İsmet Bey idi. Bu yazılardan yine o dönemki futbol takımlarında oynayan oyuncuların isimleri de öğreniliyordu: Süleyman Rıza, 1922, s. 10-11).

Trabzon'da bu yıllarda kurulan kulüpler çoğunlukla spor faaliyetlerine yönelmişlerdi ve halkın da bu oyunlara rağbeti söz konusuydu. Millî Mücadele'nin sürdüğü o zamanlarda, spor kulüplerin faaliyetleri halkın moralini yüksek tutmakta önemli bir işlev görüyordu. Zaten yazılan yazılardan da halkın rağbeti kolaylıkla görülüyordu. Özellikle Meşrutiyet'in yeniden ilanından (1908) sonra artmaya başlayan spora ilgi Trabzon'da gün geçtikçe etkisini artırmıştı. Kurulan spor kulüpleri gençleri zihnen ve bedenen güçlendirmenin yanı sıra, onlara sporu sevdirmeyi de amaçlamıştı. Dolayısıyla hem gençlerin hem de halkın ilgi duyduğu spor dallarıyla alakalı yazıları -çoğunlukla futbol yazıları- da *Genç Anadolu* dergisi sayfalarında yayımlamıştı.

Resim 6: *Genç Anadolu* dergisinde spor yapan bir gencin tasviri
Genç Anadolu, 30 Kânun-i Evvel 1337[1921], Sene: 1, Sayı: 1, s. 10.

Genç Anadolu Dergine Yansıyan Trabzon'daki Yetişen Düşünür ve Devlet Adamları

Genç Anadolu, Trabzon'un meşhur isimleri hakkında tanıtım yazıları da yayımlıyor, bu sayede onları okurlara tanıtmayı amaçlıyordu. Bu yazılardan ilki İbrahim Cudi'nin yazdığı "Semerci-zade" başlıklı yazıydı. Trabzon'da yetişmiş ilim adamlarından "Semerci-zade" diye bilinen Hacı Mehmet Kâmil Efendi'dir. Trabzon'un İskender Paşa Mahallesi ahalisinden ve Derviş-zade Ali Ağa'nın büyük oğludur. Semerci-zade 1209 tarihinde doğmuş, 26 Teşrin-i Sani 332 tarihinde ise ölmüştür. "Semerci" diye anılmasının sebebi ise Derviş-zade Ali Ağa'nın semercilik sanatıyla uğraşmasındandır. İbrahim Cudi'nin verdiği bilgiye göre Semerci-zade'nin matbu bir eseri yoktur. Fakat medreseden kelim ve usule ait bir iki eseri vardır ve bunların tab ve neşrini arzu etmişse de muvaffak olamamıştır. Bu eserler de Trabzon'un istila edildiği zamanlarda kaybolmuştur. Bununla beraber dağınık hâlde bazı kalem mahsulleriyle yine gazete sütunlarına girmiş bazı makaleleri de vardır. Semerci-zade'nin şiir söylediğine dair bir kanıt yok ise de ezberinde epeyce şiir vardı ve Farsçayı iyi bildiği için ara sıra ezberinden Farsça şiirler de söylerdi. İbrahim Cudi'nin yazdığına göre Trabzon'da açılan idadî derecesindeki Mekteb-i Hamidî'de bir süre Arapça muallimliği de etmiştir. Mektebin müdürü ise Şeyhü'l-üdeba Ali Naki Efendi'dir. Semerci-zade bir süre memurluk etmiş ve Meşrutiyet'ten evvel İstinaf Mahkemesi azalığında bulunmuştur.

Yine İbrahim Cudi tarafından yazılan ve Trabzon meşhurlarının anlatıldığı bir başka yazı ise Tabib-zade Hafız Zühtü Efendi hakkındaydı. Tabib-zade Hafız Zühtü Efendi, Trabzon'un önder hafızlarından Hoca Hafız Tabip Efendi'nin ikinci oğludur. 1270'te [hicrî] Trabzon'da doğmuş ve babasından ders almaya başladıktan sonra hafızlığa başlamış, ayrıca Hacı Pir Efendi, Kürt Sait, Çarşı Müderrisi Hacı Ahmet Efendi, Hoca Derviş gibi isimlerden de ders okumuş, 1293 tarihinde ise icazet almıştır. Kırk seneye yakın bir memuriyet hayatı olmuştur. Bu memuriyetleri Trabzon'dadır. İlk memuriyeti babasının ölümü dolayısıyla ondan boşalan Trabzon İslahhanesi muallimliğidir. Daha sonra Bidayet Teşkilatında aza mülazımlığı, çeşitli azalıklar, bir müddet de icra memurluğunda, makalat muharrirliğinde, uzunca bir süre ise Hamidî ve Rüşdi-i Askerî mekteplerinde Farisî ve kavaid muallimliklerinde bir süre ise Matba-i Vilayet Müdüriyeti görevinde de bulunmuştur. Son memuriyeti ise Trabzon İstinaf azalığıdır. *Trabzon* gazetesi muharrirliği de yapmış ve burada epeyce makale yazmıştır. Kalem mahsullerinde nesir tarzında olanları toplanıp ayrıca basılmıştır. Nazımları da yine gazete sütunlarındadır gençlik zamanlarına ait gazellerini kendisi toplayıp *Nevbabe* ismini verdiği şiir mecmuasından bir araya getirmiştir. İbrahim Cudi'nin yazdığına göre en mühim eseri *Nizamü'l-esir*'dir. Bu eser Seyyidü's-sakaleyni muhtevi manzum bir tarihtir. *Nizamü'l-esir*'den başka Trabzon'da bastırıldığı *Ziynetü'l-efide* isminde bir eseri daha vardır. Bu eser de Mevlana Cami'nin kırk kadar hadisin şerh yollu yazdığı kırk Farisi kıtanın teker teker birer kıta ile Mir Ali Şir Nevayî'nin ilave ettiği Çağatayca kıtaların birer kıta ilavesiyle Türkçeye tercümesidir. 1324 yılında Trabzon'da basılmıştır. Ayrıca *Temkin* (1325), *Mecmua-i Zühdi* (1306), *Vatan Hediyesi* (1331), *Miratü'l-mülûk*, *Defter-i Esami-i Rical* adlı eserlerinden İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*'nde bahsediyor (İnal, 1970, s. 2059).

Tabib-zade Hafız Zühtü Efendi Trabzon'da yirmi sekiz sene kadar teravîh namazı kıldırmıştır. Bu durum için İbrahim Cudi şöyle söylüyor: "Sadası latif, edası zarif bir mücevvid-i yegâne [tecvit kurallarına göre okuyan tek kişi] olması hasebiyle halkında yer bulabilmek cemaat-i müslimin için pek müşkül olurdu. O vecd-engiz nağamatı [heyecanlı nağmeleri] arasında bazen öyle meyanlar yapardı ki güya molla-i îlâdan [yüce molladan] guş-i cana [can kulağına] nidalar aksediyormuş gibi insan guşy [mest] derecelerine gelirdi" (İbrahim Cudi, 1922b, s. 4). Tabib-zade Hafız Zühtü Efendi, Nakşî tarikatına mensuptu. Memur olarak Sivas'a tayin edildiği

zaman bu duruma son derece üzülen Hafız Zühtü Efendi, Trabzon'da kalmak için çare aradığı sırada 1914'de Trabzon'dan kalkan Gümüşsuyu vapuruna binmiş ve vapurun Vakfikebir açıklarında batması üzerine ailesiyle beraber denizde boğulmuştur.

Dergide hakkında yazı çıkan Trabzon'un bir başka meşhuru da Hoca Derviş Efendi'dir. Akçaabat'ın Dürbinar Mahallesi ahalisinden Hacı-zade Ali Ağa diye meşhur bir zatın oğludur. Hoca Derviş Efendi hicrî 1245'de iptidaî tahsilini tamamladıktan sonra Trabzon'a gelip ilim tahsiline başlamıştır. Ağa-zade Osman Efendi, Gülle-zade Süleyman Efendi, Kara Vahız lakaplı Gümüşhanevî Osman Efendi, Trabzon Müftüsü Ahışavî Hacı Mustafa Efendi gibi isimlerden uzun süre ders aldıktan sonra Müsevvid-zade Süleyman Efendi'nin tedrisine dâhil olmuştur. İbrahim Cudi, Hoca Derviş Efendi'nin tahsil zamanları için şunları kaydediyor:

“Hocamız merhumun devre-i tahsiline yetişenlerin ve kendisiyle az çok temasta bulunanların rivayetine nazaran merhum, tarik-i tahsilde [eğitim mesleğinde] say-i belîğ [yeteri kadar çalışan], azm-i kavi [gayretli], gayur [çalışkan], cesur, bir mücahid-i yegâne [çalışan tek kişi] imiş. Medreseden çıkmaz, kapıyı hiçbir ferde açmaz, etrafına açmış olduğu kitaplar ortasında devreder durur. Ders bakmadan, bilhassa muğlak ibarat ile uğraşmadan bıkmaz, usanmaz velhâsıl evkatını [vaktini] serapa [tamamen] tahsile vakfetmiş zannolunur bir tilmiz-i mesai-pîşe [gayretli öğrenci] imiş” (İbrahim Cudi, 1922c, s. 2).

Hoca Derviş Efendi uzun bir müddet Hamza Paşa Medresesi müderrisliğinde bulunmuş, kısa bir süre de İskender Paşa Medresesinde müderrislik ettikten sonra Pazar Kapısı Medresesine geçmiş ve burada devam etmiştir. Müderrislik hayatı yarım asırdan fazladır. Matbu ya da gayr-i matbu bir eserinin olmadığını İbrahim Cudi söylüyor. Trabzon'da açılmış Mekteb-i Rüşdî-i Askerî'de Arapça muallimliği de etmiştir. İbrahim Cudi, Hoca Derviş Efendi'nin fizikî özelliklerini şöyle kaydediyor: “Hocamız merhum orta boylu, mutedil cüsselli, buğday renkli, uzunca simalı, ayrıca ve şehla gözlü, tümsekçe burunlu, tam beyaz değil de karışık sakallı, güleç yüzlü, tatlı sözlü, nazif-i zarif, vakur, mekin [oturaklı] bir zat-ı huçeste-sımat [hayırlı bir kimse] idi” (İbrahim Cudi, 1922c, s. 3).

Hoca Derviş Efendi, hicrî 1318'in başlarında, seksen yaşında vefat etmiştir. Hatuniye Medresesinin doğu tarafındaki ulema haziresine defnedilmiştir. Mezar kitabesi ise -1920'de vefat eden oğlu ki Sultanî muallimlerindendir- Mehmet Hamdi Efendi'nin talebi üzerine İbrahim Cudi tarafından yazılmıştır.

Trabzon'un meşhur isimleri hakkında yazılan bu üç yazıyı da İbrahim Cudi yazmış ve o isimleri dergi okurlarına tanıtmıştır. Yazılardan zaten bu isimlerin Trabzon halkı tarafından tanındığı ve bilindiği anlaşılıyor. Yine de İbrahim Cudi, bu yazılarında Hacı Mehmet Kâmil Efendi yani Semerci-zade, Tabib-zade Hafız Zühtü Efendi, Hoca Derviş Efendi'nin hayat ve sanatlarına dair bilgiler vermiş ve bu sayede bu isimlerin hiç değilse hayatlarına dair bazı bilgilerin kayıt altına alınmasına vesile olmuştur.

Trabzon'da yaşayan önemli kişilerin yanı sıra Trabzon'un tarihine dair de bir yazı çıkmıştı. Bahsedilen yazı, 27 Ekim 1810 tarihli Sargana Burnu Çıkarması hakkındaydı. Pulathane yani Akçaabat'tan Ş., imzasıyla gönderilen yazıda “Pulathane Sargana Muharebesi Tarihçesi” hakkında okurlara bilgi verilmişti. Yazının altında devamı olduğu belirtilse de dergi 8. sayıdan sonra kapandığı için yazının sonraki kısmı neşredilememişti. Yazar böylesi bir yazı yazmasının gerekçesini ise şöyle izah ediyordu:

“Pulathane'de Sargana Muharebesi namıyla bir vakanın cereyan ettiği halkın ağızında devran edip gelmekte ise de meselenin künhüne [özüne], mahiyetine, esbabına ve tarih-i vukuuna ihatalı [çevrelenmiş] bir nazar atfetmek suretiyle mevsuk [vesikaya dayanan] malumat verenerlere tesadüf olunamıyor. Rivayat hep parça parça halkın lisanında dolaşmakta olup

bunları bir araya toplamak, bir tarihçe hâline koymak zahmetlice olmakla beraber merak-aver [meraklı] bir meseledir” (Ş., 1922, s. 4-5).

Bu konu yazarın dikkatini çektiğinden böylesi bir yazı yazmaya niyetlenmiş ve konuyu araştırmaya başlamıştı. İhtiyarların rivayetlerini, ananelerini toplamaya koyulmuştu. Şehrin ve civar kasabaların kabristanlarını dolaşarak mezar taşlarını inceleyerek Şeri mahkemelerin sicillerini tetkik etmişti. Bütün buralardan elde ettiği malzeme ile de bu makaleyi yazmaya niyetlenmişti. Sargana Muharebesi hakkında bilgi verenlerin kimi babasından, kimi dedesinden duyduklarını nakletmişti. Bu muharebeye yetişen ise sadece bir kişinin olduğunu yine yazar söylüyor. Bu kişi de Pulathane'nin Dürbinar Mahallesinde yaşayan bir kadındır. Bu kadın Kırımlioğlu Ahmet'in kızı ve Paşalıoğlu'nun karısıdır. Adı da Güllü'dür. Yine yazarın verdiği bilgiye göre ise tahminen Sargane Muharebesi zamanlarında 10 yaşında ve doğumu da 1215'e denk düşmekteymiş. Tarihî bir belge mahiyetinde olduğundan Güllü Hanım'ın anlattıklarını aynen aktarıyoruz:

“Bizim evimiz Lazlar mahallesinde idi. Moskoflar Sargana'ya gemilerle asker dökmüşler diye her taraftan bir feryat koptu, herkes eline ne geçerse alarak mahal-i vakaya [olay mahaline] koşuyordu. Erkek, kadın, çocuklar bila-tefrik [ayırmaksızın] muharebeye koştular. Hiç unutmam; amcam Hasan Ağa vardı. O gün çift sürüyordu. Öküzlerini tarlada bıraktı, hemen yatağanını aldı, kollarını abdest alacak gibi sığadı ve dedi ki:

‘İnşallah bu muharebeden geri dönmem.’ Öylece koşarak Sargana'ya indi, bütün kadınlar dahi harbe gittiler, kadınların çoğunun ellerinde kurubi vardı. (Kurubi bu havalide diken kesmek için kullanılan bir nevi baltaya deniyor.) Rahmetli validem dahi kurubisini aldı ‘sizi Allah'a emanet bırakıyorum çocuklarım, düşman köyümüze gelmiş artık muharebe bize de farzdır.’ diyerek anam dahi gitti.

Biz çocuklar kırandan yani tepeden bakıyor idi. Denizin üzeri Sargana Limanı koyun sürüsü gibi gemilerle, kayıklarla dolu idi.

- Acaba kaç gemi idi abla?
- Miktarını bilemem, fakat kalabalık idi.

Ruslar her taraftan sardılar, muharebe bilhassa kadınların büyük yararlıkları görüldü. Kadınların gayretini gören erkekler de çok fedakârlık, çok gayret gösterdiler. Ruslar kaçmaya vakit bulamadılar. Denizin yüzü kıpkırmızı kan kesildi. O kadar Rus doğradılar ki sormayın!.. Biz diğer çocuklarla birlikte hep bunları seyrediyorduk. Moskoflar, baş edemeyeceklerini anlayınca ray bayrağı çektiler (ray tabiri aynen zabt olunmuştur ama istiman manasıdır) ve gemilerini kaldırıp defolup gittiler” (Ş., 1922, s. 5-6).

Görüleceği üzere *Genç Anadolu* dergisi, bir yandan gençliğin ve toplum fikrî seviyesini yükseltmeyi amaçlarken diğer yandan ise Trabzon'daki meşhur isimleri ve önemli olayları halka tanıtıyordu. Bunun yanı sıra ise bu malzemenin kayıt altına alınmasına da hizmet ediyordu ki “Pulathane Sargana Muharebesi Tarihçesi” hakkındaki yazı böylesi bir yazıydı. O zor zamanlara tanıklık etmiş yahut tanıklık edenlerin yakınlarıyla görüşme sonucunda yazılan bu yazı tarihî belge hükmündeydi ve yerel tarih çalışmalarına kaynak olacak türdendi. Ayrıca *Genç Anadolu*'da Trabzon'un tarihine dair yayımlanan böylesi yazılar halkın tarihsel bilincinin artmasını sağlamış, bu sayede geçmişte yaşanmış olaylar hatırlatılarak içinde bulunulan zamanla -Millî Mücadele- bağ kurdurulmak amaçlanmıştı.

Sonuç

Millî Mücadele senelerinde Trabzon'da yayın hayatına başlayan ve sekiz sayı çıkan *Genç Anadolu* dergisi, fikrî, ziraî, fennî, ilmî, edebî, tarihî ve spora ait yazılarla çeşitli içerikler sunmuş, bu yüzden farklı çevrelerden okurlar çekebilmişti. Eğitim, terbiye, dil öğretimi gibi konularda yazılar yayınlayarak gençlerin hem fikrî hem de kültürel seviyelerini yükseltmeyi amaçlamış, ayrıca millî, dinî ve terbiye vurgusuyla genç nesillerin geleceğe hazırlanmasını hedeflemişti.

Genç Anadolu, gençlerin eğitime ve terbiye edilmesine dair yazılarla toplumsal sorunlara çözüm aramıştı. Eğitim ve öğretim konusundaki bu vurgular, toplumun ilerlemesi ve gençlerin sağlıklı şekilde yetişmesi içindi.

Genç Anadolu dergisi, edebiyat dünyasında önemli bir rol oynamış ve edebiyatın çeşitli yönlerini ortaya koymuştu. Şiir ağırlıklı içeriği, bireysel ve millî temaları işleyişi, edebiyat eleştirisi ve incelemeleriyle, dönemin edebî atmosferini anlamada kaynak görevi görmüştü. Dergi, dönemin edebiyat anlayışını -kıs süreli yayın hayatına rağmen- sosyal ve kültürel dinamiklerini yansıtmıştı.

Sağlık konusunda da halkı bilinçlendirme ve toplum sağlığını korumak için yazılar neşreden dergi bu hususta önemli bir işleve sahipti. Salgın hastalıkların yaygın olduğu bu dönemde, dergideki yazılar aracılığıyla ortaya konulan uyarılar, halkın hastalıklarla başa çıkabilmesi için değerli bilgiler sunulmuştu ve bu yazıları alanında uzman kişiler yazmıştı. *Genç Anadolu* dergisinde bu konuya dair çıkan yazıların nihai amacı ise halkın sağlık konusundaki bilinci artırmak ve toplumsal sağlığı korumaktı.

Sporun gençlerin gelişimindeki önemine vurgulayan dergi, gençleri gerek fiziksel gerekse de ruhsal olarak güçlendirmeyi hedeflemişti. Dergi, sporun bu maksada hizmet edeceğini düşündüğünden sayfalarına çeşitli spor yazılarına yer vermiş ve gençleri spora teşvik etmişti. *Genç Anadolu* dergisinde, sporun gençler üzerindeki olumlu etkisi sürekli vurgulanmıştı. Yine dergide yazılan yazılardan Trabzon'daki gençlerin spora özellikle de futbola alaka gösterdikleri görülmüştü. Ayrıca Trabzon'da kurulan spor kulüpleri de sporun gençler arasında yaygınlaşmasına hizmet etmişti. Bundan dolayı dergi, futbol müsabakalarına dair yazılara sayfalarında yer vermiş, bu müsabakaların sonuçları hakkında okur bilgilendirilmişti. Derginin bu yöndeki yazıları, sporun gençler üzerindeki olumlu etkilerini artırma amacı taşıyordu ve gençlerin sporla aktif bir yaşam sürmelerini teşvik ediyordu.

Eğitim, spor, edebiyat ve sağlık alanındaki yazılardan başka *Genç Anadolu* dergisi, Trabzon ve çevresindeki önemli kişiler ve tarihî olaylar hakkında okurlara bilgi vererek hem yerel kültürü yaşatmayı hem de gençlerin ve halkın bilgi seviyesini artırmayı hedeflemişti. Dergi, Trabzon'un tarihî ve kültürel mirasını yaşatmaya yönelik bu tür yazılarla hem bölgenin önemli şahsiyetlerini tanıtmış hem de tarihî olayları, o olaylara şahit olanların ağzından dinleyip sayfalarına taşıyarak kayıt altına almıştı. Bu yazılar hem tarihî belge niteliğindediydi hem de Trabzon'un kültürel şahsiyetlerin tanıtılması açısından dikkate değerdi.

Netice itibarıyla; *Genç Anadolu* dergisi, kısa ömrü boyunca, dönemin zorluklarına rağmen, çeşitli konuları ve zengin yazar kadrosuyla önemli bir yer edinmiştir. Trabzon merkezli dergi, Millî Mücadele yıllarının ekonomik ve matbuat sorunlarına rağmen, eğitim, edebî ve sosyal içeriklerle okuyucularına ulaşmayı başarmıştır.

***Genç Anadolu* Dergisinin Kronolojik Fihristi**

Yazar adı	Yazı adı	Türü	Tarih	Sayı	Sayfa
Müdüriyet	<i>Genç Anadolu</i> Niçin Çıkıyor?	Makale	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	1
Ali Canip [Yöntem]	Anadolu Yavrusuna Verilecek Terbiyede Gaye	Makale	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	2

Millî Mücadele Dönemi Trabzonu'nun Sosyal, Kültürel ve Eğitim Hayatına...

Ali Canip [Yöntem]	Şark'ın Mezarları	Şiir	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	3
Avni	Ateş	Makale	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	4
Esat Ömer Eyyubî	Gurbet Acları	Şiir	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	5
Hıfzırrahman Raşit [Öymen]	Çocuk Orduları	Makale	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	6-7
N., M.	Mekteplerimizde Elsine-i Ecnebiye Tedrisatı	Makale	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	7-8
Naci-zade Hikmet	Genç Anadolunun Bâkir Çocuğuna	Şiir	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	9
M. Pertev	Spora Dair: Muhasese	Makale	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	9
Hıfzırrahman Raşit [Öymen]	Trabzon İdman Hayatı	Makale	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	10-11
...	Trabzon'un Vaziyet-i Sıhhiyesi Hakkında Hasbihal	Makale	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	12-13
Faik	Çiftçilik	Makale	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	13-14
	Maarif Haberleri	Haber	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	14
	Sultanî Hikmet-Kimya Muallimliği	Haber	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	14
	Sultanî İmtihanları	Haber	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	14
	Hareket-i Fikriye	Haber	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	14-15
	Nafi Bir Teşebbüs	Duyuru	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	15
	Yeni Mizahî Bir Gazete	Duyuru	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	15

	Darü't-talim-i Mursıkî	Duyuru	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	15
	Şayan-ı Takdir ve İmtisal Bir Eser-i Hamiyet	Duyuru	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	15
	Mekteb-i İbtidaiye Muallimi Beylere Mahsus Anket	Duyuru	30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	15
	Sualler		30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	15-16
	Bilmece		30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	16
	Bilmenin Halli İçin		30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	16
	Mecmuanın Birinci Formasına Ait Hata ve Sevap		30 Kânun-i Evvel 1337 [1921]	1	16
Ali Canip [Yöntem]	Güzideler Sınıfı	Makale	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	1
Ali Canip [Yöntem]	Eylülün Denizi	Şiir	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	3
Hıfzırrahman Raşit [Öymen]	Halkımızın Mürebîleri!	Makale	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	4-5
Esat Ömer Eyyubî	Teşyii Ederken	Şiir	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	6
Kemal Ahmet	Hicran Sesi	Şiir	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	7
Avni	Kömürcülük	Makale	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	8-9
İmzasız	Musahabe-i Sıhhiye	Makale	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	9-10
İmzasız	Bir Kitabe	Şiir	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	10
Süleyman Rıza	Trabzon İdman Birliği Sekizinci Futbol Müsabakası	Makale	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	10-11

Millî Mücadele Dönemi Trabzonu'nun Sosyal, Kültürel ve Eğitim Hayatına...

Elif, Sad	Koşma	Şiir	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	11
Octave Mirbeau Nâkili: M. Ayn	Dava Vekiline Muhtıra	Hikâye	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	11-13
İmzasız	Küçük Bir Fıkra	Fıkra	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	13-14
	Maarif Haberleri	Haber	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	14
	Zamm-ı Maaş	Haber	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	14
İbrahim Cudî	Mekteb-i Sultanî	Haber	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	14
Mehmet Rıza	Amatörlük ve Profesyonellik	Haber	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	15
İzzettin	Ankara Muhabirimizden	Haber	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	16-17
Salih Zeki	<i>Genç Anadolu</i> Mecmuası Müdürü Nizamettin Bey'e	Makale	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	17
	İstanbul'da: Nüzhet Sabit Bey Merhum İçin	Haber	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	17
	Elim Bir Zıyaa	Haber	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	17
	Mevla Garik-i Rahmet Eyleye	Haber	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	17
	Ağaoğlu Ahmet Bey	Haber	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	17
	Geçen Nüşamızdaki Suallerimize Cevap Verenler		15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	17
	Arz-i İtizar		15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	18
	Sualler		15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	18

	Bilmece		15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	18
	Bilir misiniz?	Reklam	15 Kânun-i Sani 1338 [1922]	2	18
Ali Canip [Yöntem]	Dinî Terbiyeye Dair	Makale	16 Şubat 1338 [1922]	4	1-2
Esat Ömer Eyyubi	Bahar Gurubu	Şiir	16 Şubat 1338 [1922]	4	2
Hıfzırrahman Raşit [Öymen]	Hayatta Çıracılık ve Üstatlık	Makale	16 Şubat 1338 [1922]	4	3-4
Ali Canip [Yöntem]	Maziden Bir Sahife: Anat-ı Serma	Şiir	16 Şubat 1338 [1922]	4	5
Avni	Yağcılık	Makale	16 Şubat 1338 [1922]	4	6-7
Müntesibîn-i Ziraat-ten Faik	Çiftçi Bakışıyla Vılayetin Ahval-i Umumiyesi	Makale	16 Şubat 1338 [1922]	4	7-8
Celalettin Avni	İstanbul Mektupları: Şairler, Muharrirler	Makale	16 Şubat 1338 [1922]	4	8-9
Kuğu-zade Süleyman Rıza	Futbol Müsabakaları	Makale	16 Şubat 1338 [1922]	4	9-10
	Dava Vekiline Muhtıra -3-	Hikâye	16 Şubat 1338 [1922]	4	10-12
	Üçüncü Nüşamızdaki Suallerin Suret-i Halli		16 Şubat 1338 [1922]	4	12
Ali Canip [Yöntem]	Ömer Seyfettin	Makale	3 Mart 1338 [1922]	5	1-2
Hüseyin Avni	Babamın Öğüdü	Şiir	3 Mart 1338 [1922]	5	3
Şifa Yurdu Müessisi Müdürü Operatör Nihat Sezai	Verem Hastalığının En Yeni Tarz-ı Tedavisi	Makale	3 Mart 1338 [1922]	5	3-4
Kemal Ahmet	Gördüğüm Akşam		3 Mart 1338 [1922]	5	4
Halit Mamuy	Bir Cevap		3 Mart 1338 [1922]	5	5-6
	Dava Vekiline Muhtıra		3 Mart 1338 [1922]	5	6-8
İmzasız	Semerci-zade		3 Mart 1338 [1922]	5	8
	Bilmecemize Cevap		3 Mart 1338 [1922]	5	9
	Sualler		3 Mart 1338 [1922]	5	9

Millî Mücadele Dönemi Trabzonu'nun Sosyal, Kültürel ve Eğitim Hayatına...

	Bilmece		3 Mart 1338 [1922]	5	9
	Bilir misiniz?	Reklam	3 Mart 1338 [1922]	5	10
	Muzaffer Diş Tozu	Reklam	3 Mart 1338 [1922]	5	11
Nizamettin	Maarif Teşkilatı Münasebetiyle	Makale	31 Mart 1338 [1922]	6	1-2
Ali Canip [Yöntem]	Divan Edebiyatını Yâd-ı Muarızında: Gazel	Şiir	31 Mart 1338 [1922]	6	2
İbrahim Cudi	Trabzon Meşahiri- rinden: Tabib-zade Hafız Zühdü Efendi	Makale	31 Mart 1338 [1922]	6	3-6
Hüseyin Avni	Veda	Şiir	31 Mart 1338 [1922]	6	6
Hıfzırrahman Raşit [Öymen]	Cizvit Mektepleri	Makale	31 Mart 1338 [1922]	6	7-8
Darülmuallimat ve Kız Sanayi Mekte- binden Mezune İffet	Bağcılara Muave- net Çaresi	Makale	31 Mart 1338 [1922]	6	8-9
Avni	Yine Bağcılığa Dair	Makale	31 Mart 1338 [1922]	6	9
Celalettin Avni	İstanbul Mektup- ları: Şiirde Vatan- perverlik	Makale	31 Mart 1338 [1922]	6	9-10
Şifa Yurdu Müessisi Müdürü Operatör Nihat Sezai	Veremin En Son Tarz-ı Tedavisi	Makale	31 Mart 1338 [1922]	6	10-12
Keçeci-zade İzzet Molla	Fıkarât-ı Latife	Şiir	31 Mart 1338 [1922]	6	12
	Dâhiliye Vekili Fethi Beyefendi	Haber	31 Mart 1338 [1922]	6	13
	Sultanî İmtihanları	Haber	31 Mart 1338 [1922]	6	13
	İstanbul Nezlesi	Haber	31 Mart 1338 [1922]	6	13
	Gelenler	Haber	31 Mart 1338 [1922]	6	13
	Muhaberat-ı Ale- niye	Haber	31 Mart 1338 [1922]	6	13
	Edebî Anketimiz	Duyuru	31 Mart 1338 [1922]	6	13
	Geçen Nüşamız- daki Suallerin Halli		31 Mart 1338 [1922]	6	13-14
	Bilmece		31 Mart 1338 [1922]	6	15

İbrahim Cudi	Sıyam-ı Şehr-i Ramazan	Makale	28 Nisan 1338[1922]	7	1-3
Hüseyin Avni	Şair Ruhi	Şiir	28 Nisan 1338[1922]	7	3
Ali Canip Yöntem	Fuzuli'nin Hastalığı	Makale	28 Nisan 1338[1922]	7	4-5
Celalettin Avni	İstanbul Mektupları: Muhacirler	Makale	28 Nisan 1338[1922]	7	6
Ekrem Hulusi	Türk'ün Düşmanlarına	Şiir	28 Nisan 1338[1922]	7	6
	Dava Vekiline Muhtıra	Hikâye	28 Nisan 1338[1922]	7	7-8
	Müstahberat	Haber	28 Nisan 1338[1922]	7	9
	Tayin	Duyuru	28 Nisan 1338[1922]	7	9
	Geçen Nüşamızdaki Bilmecenin Halli	Duyuru	28 Nisan 1338[1922]	7	9
	Bilmece Mükâfatını Kazananlar	Duyuru	28 Nisan 1338[1922]	7	9-10
	Rica	Duyuru	28 Nisan 1338[1922]	7	10
	Tarihî Sualler	Yarışma	28 Nisan 1338[1922]	7	10
	Bilmece	Yarışma	28 Nisan 1338[1922]	7	10
	Biliyor musunuz?	Reklam	28 Nisan 1338[1922]	7	11
	Muzaffer Diş Tozu	Reklam	28 Nisan 1338[1922]	7	11
	Kumaş ve Elbise Pazarı Trabzon	Reklam	28 Nisan 1338[1922]		11
İmzasız	Hilal-i Ahmerden: Cuma ve Bayram Günleri	Makale	28 Mayıs 1338[1922]	8	1
İbrahim Cudi	Hoca Derviş Efendi	Makale	28 Mayıs 1338[1922]	8	2-3
Sezai İbrahim	Gece	Şiir	28 Mayıs 1338[1922]	8	4
Ali Canip Yöntem	Mandolin	Şiir	28 Mayıs 1338[1922]	8	4
Eyüp-zade Hüseyin Avni	Nineme	Şiir	28 Mayıs 1338[1922]	8	4
Ş.	Polathane'de Sargana Muharebesi Tarihçesi	Makale	28 Mayıs 1338[1922]	8	4-6.

İlhan Şevket	Talebe Yazılarında: Gece Korkuları	Şiir	28 Mayıs 1338[1922]	8	6
Selahattin Vera	İstiklalden Sonra Yarınki Türkiye	Makale	28 Mayıs 1338[1922]	8	6
	Dava Vekiline Muhtıra	Hikâye	28 Mayıs 1338[1922]	8	7-8
Trabzon Merkez Müftülüğü	Makam-ı Feteve-dan	Duyuru	28 Mayıs 1338[1922]	8	8
	Mekteplerimizde	Duyuru	28 Mayıs 1338[1922]	8	9
	Kırım'daki Arkadaşlarımıza Muavenet	Duyuru	28 Mayıs 1338[1922]	8	9
	Gümüşhane Himaye-i Etfal Cemiyeti		28 Mayıs 1338[1922]	8	9
	Anadolu Terbiye Mecmuası	İlan	28 Mayıs 1338[1922]	8	9
	Muhaberat-ı Ale-niye	Duyuru	28 Mayıs 1338[1922]	8	9
	Teşekkür-i Aleni	Duyuru	28 Mayıs 1338[1922]	8	9
	Mücellit İsteniyor	İlan	28 Mayıs 1338[1922]	8	9
	Geçen Nüşamızdaki Sual ve Bilme-cemizin Cevabı	Duyuru	28 Mayıs 1338[1922]	8	10
	Doğru Halledenler	Duyuru	28 Mayıs 1338[1922]	8	10
	Tarihi Suallerimizden	Duyuru	28 Mayıs 1338[1922]	8	10
	Mükafatlarımız	Duyuru	28 Mayıs 1338[1922]	8	10

KAYNAKÇA

- ABDÜLKERİM (1919). "Evladımızın Ahlâkı", *İtisam*, 17: 56-58.
- ALBAYRAK, H (1994). *Trabzon Basın Tarihi ve Batım-Gümüşhane-Rize-Giresun-Ordu-Samsun Basını 1869-1928*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası.
- C. N. F., (1922). "İstanbul'da Gördüklerim", *İctihad*, 141: 2971-2972.
- CELALETTİN AVNİ (1922a). "İstanbul Mektupları: Şairler, Muharrirler", *Genç Anadolu*, I/4: 8-9.
- CELALETTİN AVNİ (1922b). "İstanbul Mektupları: Şiirde Vatanperverlik", *Genç Anadolu*, I/6: 10.
- ÇELİK, H. (2024). *Mütareke Dönemi Türk Kültür ve Edebiyat Hayatı (1918-1922)*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ESAT ÖMER EYYUBİ (1922). "Bahar Gurubu", *Genç Anadolu*, I/4: 2.
- GÜREVİN, S. Z. (1922.02.27). "İstanbul Şairlerine", *İleri*: 2.
- HAMAMİ-ZADE İHSAN (1928). *Hamsi-name*, İstanbul: Sebat Matbaası.

- HIFZIRRAHMAN RAŞİT (1921a). "Çocuk Orduları: Terbiye Hareketleri", *Genç Anadolu*, I/1: 6.
- HIFZIRRAHMAN RAŞİT (1921b). "Spora Dair: Musahabe", *Genç Anadolu*, I/1: 10.
- HIFZIRRAHMAN RAŞİT (1922a). "Çıracılık ve Üstatlık", *Genç Anadolu*, I/4: 4.
- HÜSEYİN AVNİ (1922a). "Veda", *Genç Anadolu*, I/6: 6.
- HÜSEYİN AVNİ (1922b). "Babamın Öğüdü", *Genç Anadolu*, I/5: 3.
- HÜSEYİN AVNİ (1922c). "Nineme", *Genç Anadolu*, I/8: 4.
- HÜSEYİN AVNİ (1922d). "Şairin Ruhü", *Genç Anadolu*, I/7: 3.
- İBRAHİM CUDİ (1922a). "Semerci-zade", *Genç Anadolu*, I/5: 8-10.
- İBRAHİM CUDİ (1922b). "Trabzon Meşahirinden: Tabib-zade Hafız Zühtü Efendi", *Genç Anadolu*, I/6: 3-4.
- İBRAHİM CUDİ (1922c). "Hoca Derviş Efendi", *Genç Anadolu*, I/8: 2-3.
- İMZASIZ (1921a). "Mekteplerimizde Elsine-i Ecnebiye Tedrisatı", *Genç Anadolu*, I/1: 8.
- İMZASIZ, (1921b). "Trabzon'umuzun Vaziyet-i Sıhhiyesi Hakkında Hasbihal", *Genç Anadolu*, I/1: 12-13.
- İMZASIZ, (1921c). "Musahabe-i Sıhhiye", *Genç Anadolu*, I/2: 9.
- İMZASIZ, (1922a). "Mekteb-i Sultanîde", *Genç Anadolu*, I/2: 14.
- İMZASIZ, (1922b). "Ağaoğlu Ahmet Bey", *Genç Anadolu*, I/2: 15.
- İMZASIZ (1922c). "Arz-ı İtizar", *Genç Anadolu*, I/5: 6.
- İMZASIZ (1922d). "Gelecek Nüşamızda: Trabzon Eazımı-Avrupa Mektupları", *Genç Anadolu*, I/4: 1.
- İMZASIZ, (1922e). "Sualler", *Genç Anadolu*, I/6: 16.
- K. YURT (1955). *Kemalist Anadolu Basını (Tiflis 1922)*, (hzl. Orhan Koloğlu). (çev. N. E.). Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (6.02.1922). "Şiirde Vatanperverlik", *İkdam*: 2.
- KEMAL AHMET (1922a). "Hicran Sesi", *Genç Anadolu*, I/2: 7.
- KEMAL AHMET (1922b). "Gördüğüm Akşam", *Genç Anadolu*, I/5: 4.
- KÖKSAL, Ü. (2015). *Trabzon'da Dernekleşme Süreci (1919-1950)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- MÜDÜRİYET, (1921). "Genç Anadolu Niçin Çıkıyor?", *Genç Anadolu*, I/1:1.
- NACİ-ZADE HİKMET (1921). "Genç Anadolu'nun Bakir Çocuğuna", *Genç Anadolu*, I/1: 9.
- NİHAT SEZÂİ (1922). "Verem Hastalığının En Yeni Tarz-ı Tedavisi", *Genç Anadolu*, I/5: 3-4.
- NİZAMETTİN (1922). "Maarif Teşkilatı Hakkında", *Genç Anadolu*, I/6: 1.
- ORTAÇ, Y. Z. (1991.05.29). "Şairlere", *Memleket*: 1.
- OKAY, M. O. (1919). *Kültür ve Edebiyatımızdan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖKSÜZ, H. (2023). "Millî Mücadele Döneminde Giresun", *Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923 (C. 6): Artvin - Rize - Trabzon - Gümüşhane - Giresun - Ordu - Samsun*. (ed. Mustafa Göleç, Zeynep Kevser Şerefoğlu ve İlhami Danış). Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi: 157-208.
- SALİH ZEKİ. "Aynen Varid Olmuştur: Genç Anadolu Mecmuası Müdürü Nizamettin Bey'e", *Genç Anadolu*, I/5: 12.
- SELAHATTİN VERA (1922). "İstiklalden Sonra Yarınki Türkiye", *Genç Anadolu*, I/8: 6.
- SUNATA, İ. H. (2006). *İstanbul'da İşgal Yılları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SÜLEYMAN NAZİF (12.02.1922). "Şiirde Vatanperverlik", *Peyam-Sabah*: 1.
- SÜLEYMAN RIZA (1922). "Spor Şuunu: Trabzon İdman Birliğinin Sekizinci Futbol Müsabakası", *Genç Anadolu*, I/2: 10-11.
- Ş., (1922). "Pulathane Sargana Muharebesi Tarihçesi", *Genç Anadolu*, I/8: 4-6.

- USTA, V. (1996). Ağaoğlu Ahmet Bey'in Millî Mücadelede Trabzon'da Verdiği Konferans", *Türk Kültürü*, XXXIV/399: 400.
- TOPRAK, Z. (2017). *Türkiye'de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma (1908-1928)*, İstanbul: Doğan Kitap.
- YÖNTEM, A. C. (1921a). "Anadolu Yavrusuna Verilecek Terbiyede Gaye", *Genç Anadolu*, I/1:2.
- YÖNTEM, A. C. (1921b). "Şark'ın Mezarları", *Genç Anadolu*, I/1: 3.
- YÖNTEM, A. C. (1922a). "Dinî Terbiyeye Dair: Her şeyden Evvel Bir Asrî Külliyyeye İhtiyacımız Var", *Genç Anadolu*, I/4: 1-2.
- YÖNTEM, A. C. (1922b). "Ömer Seyfettin", *Genç Anadolu*, I/5: 1-2.
- YÖNTEM, A. C. (1922c). "Eylülün Denizi", *Genç Anadolu*, I/2: 3.

EXTENDED ABSTRACT

Between December 30, 1921, and May 28, 1922, the journal *Genç Anadolu* published a total of eight issues, as far as can be determined. The first six issues were published bi-weekly, while the remaining two were released on a monthly basis. Described as a "scientific, literary, and particularly educational magazine," *Genç Anadolu* predominantly featured articles and news related to Trabzon and functioned particularly as a school magazine through its educational content. The journal aimed to address the education of Anatolian youth and provide solutions to local educational issues. Consequently, numerous articles on education were published within its pages. The topic of education was of paramount importance to the journal, as it believed that the foundations for future generations would be laid through education. Thus, the journal featured articles addressing educational issues with the specific intent of raising the educational level of Anatolian youth. In addition, it also published writings on the moral and cultural development of young people.

Literarily, *Genç Anadolu* was predominantly focused on poetry, yet it also provided insights into the literary productivity of the era. It is possible to follow a portion of the literary life in Trabzon through the journal. Besides covering the literary scene in Trabzon, the journal also monitored literary publications in Istanbul, offering critical evaluations of them. By presenting literary activities and developments in both Trabzon and Istanbul, the journal provided its readers with a broad literary perspective and enhanced its cultural and literary contributions. *Genç Anadolu* played a significant role in the literary domain, reflecting various aspects of literature. Its poetry-focused content, treatment of individual and national themes, literary criticism, and reviews served as a source for understanding the literary atmosphere of the period. Despite its brief publication period, the journal reflected the literary understanding and socio-cultural dynamics of the time. Only one story was serialized in the journal, which was a translation of Octave Mirbeau's "Memorandum to the Counsel."

Epidemics and health issues were also addressed by *Genç Anadolu*. The articles published provided information about epidemics in Trabzon, discussing the necessary precautions against such diseases and methods for disease prevention. These writings aimed to increase public awareness and protect community health.

To improve both the mental and physical well-being of the era's youth, the journal included articles on sports and encouraged participation in sports through newly established sports clubs in Trabzon. These clubs not only aimed to strengthen the youth mentally and physically but also served to foster a love for sports among them. Consequently, the journal featured articles on football matches and informed readers about the results.

Genç Anadolu also aimed to introduce significant individuals from Trabzon and events in Trabzon's history to the public. For this purpose, Ibrahim Cudi wrote articles about Hacı Mehmet Kâmil Efendi (Semerci-zade), Tabib-zade Hafız Zühtü Efendi, and Hoca Derviş Efendi, providing readers with information about these individuals and their activities in Trabzon. Additionally, an article on the "History of the Pulathane Sargana Battle" was published, along with an interview with a witness to the battle. This contribution to regional historical awareness was significant.

Overall, *Genç Anadolu* included a diverse range of writings and addressed various issues related to Trabzon. Thus, it contributed to the historical, cultural, literary, and sports-related aspects of Trabzon. The journal also engaged its readers by posing riddles and questions, awarding prizes to those who answered correctly. This interactive approach highlighted the journal's goal of not only disseminating information but also fostering social participation.

This study will examine the educational, health, sports, literary, and cultural life in Trabzon as reflected in the articles published in *Genç Anadolu*. The journal's contributions to these topics and content analyses will be discussed in detail, and an index of the articles, news, and announcements published in the journal will be presented at the end of the study. In this way, the journal's contributions to local knowledge and its reflection of the societal dynamics of the period will be evaluated.

AZERBAIJAN'IN MODERNLEŞMESİNDE ALFABE DEĞİŞİKLİKLERİNİN MİLLÎ KİMLİK İNŞASINDAKİ ROLÜ (1850-1939)

Betül AYDOĞAN*

ÖZ

Bu çalışmada Azerbaycan'da Arap alfabesinden Latin alfabesine ve Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş sürecindeki tartışmalar, modernleşme sürecinde millî kimlik oluşturma çabaları ışığında ele alınmıştır. Bu iki alfabe değişikliğinin değerlendirilmesi sebebiyle makale; Azerbaycan'da Arap alfabesi ıslahı ve Arap alfabesiyle Latin alfabesinin değişimi önerilerinin gündeme geldiği ve bu konuda çalışmaların başladığı 1850'lerden Azerbaycan Türkçesinin Kiril harfleriyle yazılması kararının alındığı 1939 yılına kadar olan dönem ile sınırlandırılmıştır. Çalışma; bu zaman aralığında Azerbaycan'da değişen siyasal dengelerin alfabe meselesi üzerindeki etkisini ve alfabe değişikliklerinin nasıl ve neden gerçekleştiğini ortaya koymayı ve alfabe tartışmalarının ve değişikliklerinin Azerbaycan toplumunun kimlik inşasındaki rolüne dikkat çekmeyi amaçlamıştır.

Sonuç olarak Azerbaycan'da 1850'lerde modernleşme etkisiyle başlayan Latin alfabesine geçiş düşüncesi, yaşanan siyasi olaylara ve Rus dil politikasına bağlı olarak Sovyet Dönemi'nin ilk zamanlarında gerçekleşmiştir. Latin alfabesi, Bolşevikler tarafından bir Sovyetleştirme aracı olarak desteklense de Azerbaycanlı aydınlar için hem Azerbaycan Türk kimliği hem de ortak Türk kimliği inşasının güçlü bir sembolü olmuştur. Bunun üzerine Latin alfabesini bir tehdit olarak gören Sovyet yönetimi, dayatmacı bir tutumla 1939'da Kiril alfabesine geçiş kararı vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, alfabe tartışmaları, alfabe değişikliği, millî kimlik, modernleşme.

THE ROLE OF ALPHABET CHANGES IN THE CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY IN AZERBAIJAN'S MODERNIZATION (1850-1939)

ABSTRACT

In this paper, the debates about the transition process from the Arabic alphabet to the Latin alphabet and from the Latin alphabet to the Cyrillic alphabet in Azerbaijan are explored in the context of modernization and identity formation efforts. Due to the evaluation of these two alphabet changes, the article is limited to the period from the 1850s, when proposals for the reform of the Arabic alphabet and the replacement of the Arabic alphabet with the Latin alphabet emerged and efforts began in this regard, to the year 1939, when the decision was made to write the Azerbaijani language using Cyrillic characters. The study aims to reveal the impact of changing political balances in Azerbaijan during this period on the alphabet issue and to explain how and why these alphabet changes occurred, while also highlighting the role of alphabet discussions and changes in the construction of Azerbaijani Turk identity. As a result, the idea of transition to the Latin alphabet, which began in Azerbaijan in the 1850s under the impact of modernization, was realized in the early Soviet period, depending on the political events and Russian language policy. Although the Latin alphabet was supported by the Bolsheviks as a tool for Sovietization, it became a strong symbol for both Azerbaijani Turkish identity and the construction of a common Turkish identity for Azerbaijani intellectuals. In response, the Soviet administration, which saw the Latin alphabet as a threat, made the decision to switch to the Cyrillic alphabet in 1939 with an authoritarian approach.

Key Words: Azerbaijan, alphabet discussions, alphabet change, nation identity, modernization.

Gönderilme Tarihi: 21 Ağustos 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa; ORCID: 0000-0001-6161-3511, E-posta: betul.aydogan@cbu.edu.tr

Giriş

Batı Avrupa'da Rönesans ile başlayan modernleşme süreci; Aydınlanma, sanayileşme, Fransız İhtilâli ve sonrasındaki bir dizi gelişmelerle ivme kazanmıştır. Alan Toraine modernleşmeyi “eylem halindeki modernlik” olarak nitelendirirken daha özel ve yaygın anlamıyla modernleşme, “Batı düşünce geleneği içerisinde Batı dışı toplumların gelişmesi problemini temel alan ilk sistemli kuramsal çerçevenin kilit kavramıdır.” Toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişim sürecine işaret eden modernleşme; Batı dışındaki toplumların Batı'ya doğru attıkları adımlara işaret etmektedir (Altun, 2022). Dolayısıyla Batı dışındaki toplumlar için bu süreç, aynı zamanda bir Batılılaşma ve Avrupalılaşma anlamına gelir.

Modernist yaklaşımların neredeyse tamamı, modernleşme olgusunun milletleşme ve bu süreçle beraber işleyen milliyetçilik ile eşzamanlı olduğunu kabul etmektedir. (Aydın, 2000, s. 58). Fransız İhtilâli'nin ardından ortaya çıkan “kendi kaderini tayin etme” anlayışının baskın duruma getirilmesiyle “uluslar, ulus-devlet şeklinde örgütlenip kendini ulusal kimlikle” tanımlarlar ve kendilerini bu kimliğe ait hissederler (Şimşek, 2008, s. 28).

Millî kimliğin iki asli unsurundan bahsetmek mümkün: biz ve öteki.¹ Millî kimlik, başkasından farklılaşmakla anlam kazanacağından “öteki”, bu kimliğin belirlenmesinde daha önemlidir. “Biz” ise “öteki”ne bağlıdır ve belirleyicilik açısından tâli unsur olarak nitendirilebilir. Bu noktada Erözden, “biz” ve “öteki”nin oluşturulmasının en etkili araçları olarak okul, ordu ve siyasal katılmaya işaret eder. Askerlik, toprak parçasının düşmana karşı savunulmasıyla yurttaşlarda “biz” bilincini ve millete aidiyet duygusunu güçlendirir. Siyasal katılım, bireyi politik millet ile özdeşleştirir. Eğitim ise ortak simge ve değerlerin benimsetilerek millî kimliklerin inşasına katkı sağlar. Tarihsel olarak en etkili milletleştirme araçlarından kabul edilen zorunlu eğitim ile başta millî dil olmak üzere ortak kültürün temel unsurları benimsetilir (Sadoğlu, 2010, s. 22-23).

Millî diller, hem millî kültürlerin oluşumunda hem bu kültürün kuşaktan kuşağa aktarımında hem de millî farklılıkların yansıtılmasında etkilidir. Dil, sadece bir iletişim aracı değil milletleştirmenin ve kolektif kimliğin inşasının başat ögesi durumundadır (Sadoğlu, 2010, s. 26). Buna bağlı olarak dilin kodlanmasının, daha özel ifadeyle yazılaştırılmasının aracı olan alfabe, milletin karakterize edilmesinde, millî kimliğin inşasında temel ölçütlerdendir. Millî kimliğin inşası sürecinde yeni bir alfabenin benimsenmesi veya mevcut alfabenin ıslah edilmesi; sembolik ve kültürel değerlerin temsil edilmesi, modernleşme çabaları ve okuryazarlığın artırılması bakımından önemlidir. Dolayısıyla alfabeye ilgili meseleler; modernleşme ve millî kimlik inşası sürecinin bir parçasıdır.

Bu çalışmada modernleşme ve millî kimliğin oluşmasında önemli rol oynayan alfabe meselesi, Azerbaycan'da Arap alfabesinden Latin alfabesine, Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş süreci örneğinde ele alınmıştır. Bu iki alfabe değişiminin değerlendirilmesi sebebiyle makale; Azerbaycan'da modernleşme ve millî kimlik inşasının başladığı ve buna paralel olarak alfabe tartışmalarının ve çalışmalarının gündeme geldiği 1850'lerden Azerbaycan Türkçesinin Kiril harfleriyle yazılması kararının alındığı 1939 yılına kadar olan dönem ile sınırlandırılmıştır. Çalışma, 19 ve 20. yüzyılda Azerbaycan'da değişen siyasal dengelerin ve bu değişime bağlı olarak ortaya çıkan anlayışların alfabe meselesi üzerindeki etkisini açıklamayı amaçlamıştır. Çalışmada Azerbaycan'da alfabe tartışmalarına geçmeden önce Azerbaycan'da modernleşme sürecinde millî kimliğin gelişimi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ardından Azerbaycan'daki

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Şener, 2023, s.82-83).

alfabe tartışmaları ve alfabe değişiklikleri, sınırlandırılan dönem çerçevesinde kronolojik olarak incelenmiştir.

1. Azerbaycan'da Millî Kimliğin Gelişimi: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Ortalarına Kadar

Azerbaycan'da modernleşme sürecinde millî kimliğin inşası, 19. yüzyılda Çarlık Rusyası hâkimiyeti altında başlamıştır. Bu süreçte Azerbaycan millî kimliğinin gelişmesinde ve şekillenmesinde sadece dünyadaki siyasal ve ekonomik gelişmeler değil Çarlık yönetiminin Azerbaycan'da uyguladığı yönetim ile Çarlık Rusyası'nın eğitim, dil, kültür ve din alanındaki politikaları önemli rol oynamıştır (Turan, 2018, s. 431).

Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'ın verimli topraklarına Ermeni ve Rus göçmenleri yerleştirmesi; basın sansürü, ağır vergiler ve okullarda Ruslaştırma siyaseti uygulaması Azerbaycan toplumunun her katmanında tepkiye yol açmıştır. Bu haksız uygulamalar, Azerbaycan toplumunda Rus karşıtı tutumlara neden olmuştur. Egemen yabancıya karşı ortaya çıkan bu farklı olma tepkisi, çağın gereksinimleri doğrultusunda milletleşme sürecinin başlamasında etkili olmuştur (Açikkaya 2010, s. 417).

Çarlık Rusyası hâkimiyetindeki Azerbaycan'da eğitim alanında gerçekteşen faaliyetler, millî kimliğin gelişiminde önemlidir. Çarlık yönetimi, Rusça bilen ve hükümete sadık yerel memurlar yetiştirmek amacıyla özellikle 1830-1840 yılları arasında Azerbaycan'ın önemli merkezlerinde yeni okullar açmıştır. Ruslaştırma siyaseti çerçevesinde açılan bu yeni tip okullara ilk zamanlar sınırlı sayıda Müslüman öğrenci devam etmiştir. Bu sınırlı sayıdaki öğrencilerden bir kısmı, daha sonra eğitimlerine Moskova, Petersburg ya da çeşitli Avrupa şehirlerinde devam etmiştir. Böylelikle Avrupa'daki halkçı, hürriyetçi, milliyetçi fikir akımlarından etkilenen; Batı medeniyetini tanıyan ve Rusça konuşabilen gençler, ülkelerine döndüklerinde Azerbaycan'ın ilk aydın grubunu oluşturmuşlardır. Bu aydınlar zümresi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Azerbaycan'da entelektüel modernleşmeyi başlatarak millî bilicinin aşılanması, millî dilin canlanması vb. konularda faaliyetlerde bulunmuşlardır (Turan, 2018, s. 431-432).

Azerbaycan'da millî kimliğin gelişimine katkı sağlayan unsurlardan biri de Azerbaycan da petrol sanayisine dayalı kapitalist gelişmelerin sonucunda az sayıda da olsa Azerbaycan'da bir millî burjuvazinin meydana gelmesidir. Hacı Zeynelabidin Tağıyev, Ağabala Guliyev, şemsi Esadullayev vb. isimlerin yer aldığı bu burjuvazi; eğitim, basın-yayın ve kültür faaliyetlerini destekleyerek millî kimliğin şekillenmesinde etkili olmuştur (Turan, 2018, s. 433).

Azerbaycan'da millî basının oluşması ve yaygınlık kazanması, millî bilincin gelişmesini sağlayan bir diğer faaliyettir (Turan, 2018, s. 434). Hasan Bey Zerdabi'nin 1875-1877 yılları arasında Bakü'de Azerbaycan Türkçesiyle çıkarmaya başladığı *Ekinçi*² gazetesi, ardından Zerdabi'nin çabalarıyla 1879-1881 yıllarında yayımlanan *Ziya*, 1881-1884 yıllarında çıkarılan *Ziya-yı Kafkasiye* ve edebî bir dergi olan *Keşkül*³ (Swietochowski, 1988, s. 47-48); Azerbaycan'da millî kimlik inşasında önemli rol üstlenmiştir. *Keşkül*'de ümmet ve millet kavramları arasındaki fark ilk kez kesin olarak belirlenmiş; ayrıca millet kavramı ilk defa kültürel bir anlamda kullanılmıştır. Ümmetten millet anlayışına geçiş sürecinde milletin belirleyici unsurları, dili, alfabesi konusunda hararetili tartışmalar başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bu

² Bu gazete, Rusya'daki Türk toplumları arasında millî uyanışın dönüm noktası olarak anılmaktadır (Swietochowski, 1988, s. 47).

³ *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasiye* ve *Keşkül* dergi ve gazeteleri, Tiflis'te Ünsizade kardeşler tarafından yayımlanmışlardır (Özkaya, 2015, s. 119).

tartışmalar, özellikle “Türklük”, “Azerbaycanlılık” ve “Müslümanlık” konularında yoğunlaşmıştır. Yüzyılın ortalarında Azerbaycan halkı arasında “ümme” fikri daha yaygın olmasına rağmen yüzyılın sonuna yaklaşıldığında “Türkçülük” anlayışının önemli ölçüde benimsendiğini söylemek mümkün (Turan, 2018, s. 434).

20. yüzyılın başlarında meydana gelen üç ardışık siyasi olay (1905 Rus Devrimi ve ardından Ermenilerle yaşanan çatışmalar, 1906'daki İran Anayasa Devrimi ve onun çöküşü, Osmanlı Devleti'nde Türkçüleri iktidara getiren 1908 Devrimi), Azerbaycan'da Türklüğe dayalı millî duyguları uyandırmış ve Türk köklerine yönelik ilgiyi arttırmıştı. Bu Türkçülük anlayışının Osmanlı Türkleriyle ilişki olarak nasıl tanımlanacağı meselesi gündeme gelmiştir. Ali Bey Hüseyinzade, *Füyuzât*'ta⁴ Azerbaycan'daki ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkleri Oğuz Türklerinin torunları olarak tanımlayarak bir tür birleşme çağrısında bulunmuştur. Mehmed Emin Resulzade'nin direktifleriyle kurulan *Açık Söz* gazetesi de bu Türkçülük anlayışını desteklemiştir. Buna karşılık *Molla Nasreddin*⁵ etrafında toplanan aydınlar, Azerbaycan kimliğinin Osmanlılardan ayrı olarak gelişmesi gerektiğini savunmuşlardır (Yılmaz, 2015, s. 514). Millî kimliğin tanımlanmasında *Füyuzât* etrafında toplanan Türkçüler ile *Molla Nasreddin* çevresinde toplanan Azerbaycancuların Türkçülük-Azerbaycancılık tartışmaları, Çarlık rejiminin sonuna kadar devam etmiştir. Çarlık rejiminin sonuna gelindiğinde Azerbaycan'da millî kimliğin gelişiminde Türklük, Azerbaycanlılık, laiklik ve Müslümanlık olmak üzere dört baskın unsurun hâkim olduğunu söylemek mümkündür (Turan, 2018, s. 435).

1918 yılında Mehmed Emin Resulzade önderliğinde bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilir. Azerbaycan'da modern millî kimliğin gelişiminde bu cumhuriyetin kurulması önemli aşamadır. Çünkü bilindiği üzere millî kimliğin şekillenmesi için millî devletin kurulması bir dönüm noktasıdır (Süleymanlı, 2006, s. 128).

1911 yılında M.E. Resulzade, Abbasgulu Kazımzade, M. A. Rasuloğlu, V. Mikayılov, T. Nağioğlu tarafından kurulan Müsavat partisi; Türkçülük düşüncesinin siyasi zemine geçmesi olarak görülmüştür. Müsavat, “Müslüman birliği” görüşüyle çalışmalarına başlamıştır (Süleymanlı, 2006, s. 117-118). Sonrasında parti, “ideolojik olarak İslâmcılıktan Türkçülüğe geçiş yapmış” ve laik bir yönetim anlayışını benimsediğini belirtmiştir. Partinin ideoloğu olan Resulzade, Türk topluluk ve devletlerinin birliği yönündeki çabaları kesintiye uğratacağı endişesiyle Azerbaycan dili anlayışına karşı çıkmıştır (Turan, 2018, s. 435). Ancak 11 Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan Genel Rusya Müslümanları Kongresi'nde Resulzade, Türk topluluklarının aynı köke bağlı olduklarını bunun yanında bölgesel özelliğe bağlı olarak farklı kimliklerinin geliştiğine dikkat çekmiştir (Süleymanlı, 2006, s. 126-127). Swietochovski'ye göre Cumhuriyet döneminin başlamasından sonra milliyetçilik, yeni bir tanım kazanmıştır. Azerbaycan, Türk dünyasının bir parçası olarak kabul edilmiş; fakat kendi başına bir millî devlet olarak benimsenmiştir. Müsavat, “Türk birliği” parolası yerine Azerbaycan millî devleti

⁴ Ali Bey Hüseyinzade tarafından yönetilen *Füyuzat* dergisi, 1906-1907 yıllarında haftalık olarak yayımlanmıştır. Bu dergi etrafında toplanan aydınlar, Azerbaycan'ın ve Osmanlı Devleti'nin tek bir dil ve kültür çatısı altında biraraya gelmesi yönünde çaba göstermişlerdir. Onların çabaları, Azerbaycan'da Türkçülüğün güçlenmesine katkı sağlamıştır (Akpınar, 1994, s. 93).

⁵ 1906-1907 yıllarında Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Numanzade tarafından Tiflis'te haftalık olarak yayımlanmıştır. Kendine ait bir edebî ekol oluşturan bu dergi çevresinde toplananlar; toplumun yeniden inşasında, Azerbaycan edebiyatında demokratik düşüncenin canlanmasında ve Azerbaycan milliyetçiliğinin şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Bu derginin yazar kadrosunda bulunan Abdürrahim Bey Hakverdili, Eligulu Gamküsar, M.S. Ordubadi, Eli Razi, Feridun Bey Köçerli, Ö.F. Numanzade, Eli Nazmi, Gurbanali Şerifzade, Selman Mümtaz gibi şahsiyetler; Azerbaycan'ın yenileşme hareketinde önemli role sahip sahiptir (Akpınar, 1994, s. 93-94).

anlayışından hareket etmiştir (1988, s. 195-196). Tüm bunlardan yola çıkarak Müsavat'ın ideolojisinin İslâmcılıktan Türkçülüğe, Türkçülükten Azerbaycancılığa evrildiği şeklinde yorumlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde benimsenen anlayışa bağlı olarak kültürel alanda yapılanma süreci başlamıştır. Millî kimliğin inşasında dil ve eğitim politikalarında dikkat çeken adımlar atılmıştır. Eğitim sisteminin yenileştirilmesi ve dünya talim-terbiye sistemine uyumlaştırılması yolunda çaba gösterilmiştir. Eğitim sisteminin millileştirilmesini hızlandırmak için Azerbaycan Türkçesinde ders kitaplarının hazırlanmasından sorumlu komisyon oluşturulmuştur. Komisyonun çalışmaları sonucunda yaklaşık bir yıl içinde ilk ve ortaokullar için Azerbaycan Türkçesinde ders kitapları hazırlanmıştır. Ayrıca 27 Haziran 1918'de Azerbaycan Türkçesi, devlet dili statüsüne yükseltilmiştir (Süleymanlı, 2021, s. 65). Devlet dilinin adı, "Türkçe" olarak adlandırılmıştır (Aydoğan, 2023, s. 62).

27 Nisan 1920 tarihinde XI. Kızıl Ordu tarafından işgal edilen Azerbaycan'da 28 Nisan 1920'de Sovyet hâkimiyeti ilan edilmiştir (Süleymanlı, 2006, s. 146-147). Sovyetler Birliği'nin kurulması, Azerbaycan'da ve diğer Türk ülkelerinde millî kimliğin gelişimini derinden etkilemiştir.

Çok milletli yapıya sahip Sovyetler Birliği, Çarlık Rusyası'nı "halklar hapisanesi" olarak adlandırmış olsa da Çarlık yönetiminin özellikle Rus olmayan toplumlara uyguladığı politikalarını devam ettirmiştir. Bolşevikler, ilk zamanlar ulusal soruna "kendi kaderini tayin etme" ilkesini de dikkate alarak demokratik bir tutumla yaklaşmışlar; ancak bu tutum, kısa vadeli olmuştur. Özellikle Stalin'in tek adam yönetimiyle Sovyetler Birliği'nde "katı merkeziyetçi" anlayış kendini göstermiştir (Turan, 2018, s. 437-438).

Sovyetler Birliği, Marksist ideolojiye dayanan politikayla ulusüstü kimlik oluşturmayı amaçlamıştır. Bu politika; milletlerin, kültürlerin, dinlerin ve sınıfların kademeli bir şekilde uluslararası, sınıfsız bir kimlik bünyesinde eritilmesine dayanmaktadır. Böylece söz konusu politikayla "Sovyet insanı" (Homo-Sovieticus) kimliğinin inşası hedeflenmiştir. Bu kimlik; etnik, dinî, kültürel bağları bulunmayan Sovyet ideolojisi temelinde şekillendirilmiş yapay bir kimlik modeli niteliğindedir. Sovyetler Birliği bünyesindeki toplumların önceki kimliklerinin "Sovyet insanı" kimliğiyle kısa sürede değiştirilmesi, mümkün görünmemiştir. Bu sebeple Sovyet yönetimi; toplumların kimliklerini "parçala-yönet" stratejiyle bölmeyi, onlar için ayrı ayrı kimlikler oluşturduktan sonra ulusüstü "Sovyet insanı" kimliğini inşası etmeyi planlamıştır (Garibova, 2012, s. 13-15).

Sovyet yönetimi tarafından mevcut kimliklerin parçalanması için millî yazın dilleri ve kültürleri aracılığıyla "yeni etnoslar" oluşturulmuştur. Bunun için ülke sınırlarının yeniden çizilmesi, Arap ve Fars dilinde/alfabesinde olan yazının yok edilmesi, dil yapısına müdahale edilerek Türk lehçelerinin birbirinden uzaklaştırılması, birleştirci niteliğe sahip dinin yasaklanması, Arap alfabesinin kaldırılması, Türkiye ile bağ kurulmasının engellenmesi gibi yöntemler uygulanmıştır. Arap alfabesi, cahillik ve geri kalma ile ilişkilendirilmiştir. Rusça evrensel kültürün ve gelişmenin bir aracı olarak gösterilmiştir (Garibova, 2012, s. 15-16). Sovyetler, cumhuriyetleri birbirinden ayırırken azınlıkların titüler nüfusla kaynaşarak cumhuriyetlerin kendi içinde homojenleşmesini istemiştir. Bu sebeple Birlik üyelerine toprak ve özerklik vererek onların kendilerine özgü kültürlerini geliştirmelerini desteklemiştir (Turan, 2018, s. 438).

Sovyet iktidarının kimlik oluşturma politikalarının Azerbaycan'daki uygulamalarında ve bu süreçte Azerbaycan'da millî kimliğin gelişiminde dikkat çeken hususları Nesib Nesibli (Nesibli, 2001, s. 144-145), şu şekilde sıralamıştır:

1. Sovyet hâkimiyetindeki diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Azerbaycan'da da millî bilinci etkileyen unsurlar, engellenmeye çalışılmış ve kültür soykırımı uygulanmıştır. Millî kimlik, "Türk" iken "Azerbaycanlı"; bu kimliğin konuştuğu dil ise "Türk dili" iken "Azerbaycan dili" olarak adlandırılmıştır. "Azerbaycan dili"ni yazılması için ise önce Latin alfabesi, sonra da Kiril alfabesi seçilmiştir. Soyadlarının sonuna Rusça ekler olan "+ov" ve "+yev" getirilmiştir. Bunların yanında etnik aidiyet gösteren millî bayramlar yasaklanmış; dinin rolü cenaze merasimleriyle sınırlandırılmıştır. Millî bilinci oluşturmanın temel araçlarından olan tarih çalışmalarında İranizm desteklenerek Azerbaycan, Türk dünyasından soyutlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmalarda "Sovyet insanı" anlayışı dayatılmıştır.
2. Sovyet Azerbaycan'ı modernleştirilerek yeniden Ruslaşmış sosyal, siyasal ve kültürel elit oluşturulmuştur.
3. Sovyet politikasının millî kültürü yok etme ve Ruslaştırma çabasına karşı millî aydınlar, direniş göstermişlerdir. Edebiyat, tarih gibi alanlarda millî varlığı, kültürü savunarak genç nesle millî bilinci aktarmaya çalışmışlardır.
4. Sovyet iktidarı, "sosyalist toplum avantajları" propagandası yapmak için 1940'ların sonlarında Güney Azerbaycan konusundaki yasağı kaldırmıştır. Böylelikle Sovyet Azerbaycan vatandaşlarında "Birleşik Azerbaycan" düşüncesinin oluşmasını desteklemişlerdir.
5. Sovyet döneminde milli siyasi düşüncenin gelişimi misyonunu siyasi muhaciret üstlenmiştir. Onlar; M. E. Resulzade, M. Mehmedzade gibi fikir adamlarının "yeni Turan" anlayışını benimseyerek Türk topluluklarının kendi bağımsız devletlerini kurmalarını ve bu devletler arasında sıkı ilişkilerin oluşturulmasını savunmuşlardır. Azerbaycancılığı Türkçülüğe karşı bir anlayış değil, onu tamamlayan bir düşünce olarak tanımlamışlardır.

Dolayısıyla Sovyet döneminde Azerbaycan'da "Azerbaycanlı" kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kimliğe Sovyet yönetimi ve millî aydınlar, farklı açılardan yaklaşmışlardır. Sovyet yönetimi; Azerbaycanlı kimliğini Azerbaycan Türklerini Türk dünyasından ayırmak, Türk kimliğini yok etmek, onları Sovyetleştirmek için inşa etmiştir. Oysa muhaceretteki millî aydınlar, Resulzade'nin anlayışını devam ettirerek diğer Türk topluluklarıyla aynı köke sahip olan ve Türkçülüğün tamamlayıcısı olarak yorumladıkları bir Azerbaycanlı kimliği gelişimi için çaba göstermişlerdir.

Yukarıda kısaca bahsedilen Azerbaycan'da millî kimlik meselesinin güçlü sembollerinden biri kuşkusuz alfabe olmuştur. Azerbaycan'daki alfabe değişiklikleri; millî kimliğin şekillenmesinde, inşasında ya da kültürel bağların zayıflamasında etkili olmuştur. Geçmişin kültürel izlerinin silinmesinde ve millî aidiyetin yansıtılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Belirlenen ideoloji, benimsenen anlayış ve değişen rejim; alfabe meselesine yansımıştır. Alfabe ve millî kimlik arasındaki bu ilişkiden hareketle çalışmanın devamında Azerbaycan'da Arap alfabesinden Latin alfabesine, Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş süreci ele alınmıştır.

2. Yeni Alfabe İçin İlk Girişimler: Mirze Feteli Axundzade ve Takipçileri

Azerbaycan'da alfabe ıslahına ilişkin ilk ciddi girişimin ve bilimsel esaslara dayalı ilk kapsamlı çalışmanın Mirze Feteli Ahundzade'ye ait olduğu kabul edilir.⁶ Ahundzade, İslâm

⁶ Muradhan Cahangirov (1978, s. 168), bazı kaynak ve arşiv belgelerine göre Azerbaycan'da alfabenin ıslahı/değişikliği meselesiyle ilgili ilk girişimcilerin A. Bahıhanov ve M.İ.Saraçov olduğunu söyler. "S. S. Uvarova" başlıklı 22 Aralık 1838 tarihi arşiv belgesine göre Saraçov'un 1837-1838 yıllarında *Tatarskya Tatarskaya Azbuka*

dünyasında okuma-yazma oranının düşük olduğunu ve bu sebeple İslâm dünyasının Batı medeniyeti karşısında geri kaldığını ileri sürmüştür. Bu sorunun çözümü için de öncelikle herkes tarafından kolay öğrenilebilecek bir alfabenin hazırlanıp uygulanmasını gerekli görmüştür (Sadoğlu, 2003, s. 216-217).

Bu düşüncelerle yola çıkan Ahundzade, bir dizi alfabe çalışması hazırlamıştır. Ahundzade, kullanılan Arap alfabesini ıslah etme projesiyle faaliyetlerine başlamış, ancak ilerleyen zamanlarda Arap alfabesinin Türklerin dili için uygun olmadığını savunup Latin alfabesi esasında hazırladığı taslakla alfabe değişikliğini savunmuştur. Ahundzade'nin eserlerini yayına hazırlayan Hemid Memmedzade (1988, s.6), çalışmasının ön sözünde Ahundzade'nin mektupları esasında onun alfabe faaliyetlerini üç safhada değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeye göre Ahundzade, birinci ve ikinci safhada Arap harflerinin ıslah edilmesini önerirken üçüncü safhada mevcut alfabenin değiştirilerek Latin alfabesinin hayata geçirilmesi için çaba göstermiştir. Birinci safhada yazı şeklini olduğu gibi korumuş; ancak yazımda gösterilmeyen ünlü harfler için işaretler belirleyerek onların harflerle birlikte yazılmasını ve bütün noktaların atılmasını teklif etmiştir. Ayrıca birbirinden ayırmak için nokta kullanılan harflerin noktalarını kaldırarak bunlar için de yeni işaretler geliştirmiştir. İkinci safhada Arap alfabesindeki tüm noktaları kaldırmış, harflerin bitişmeden ayrı ayrı yazılmasını önermiştir. Bu safhada da tüm ünlülerin yazıda gösterilmesini teklif etmiştir. Üçüncü safhada ise Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini söylemiştir. Soldan sağa doğru yazılan bu yeni alfabede de Arap harflerinin ıslahı çalışmasında olduğu gibi tüm noktaların atılmasını ve telaffuzdaki tüm ünlü harflerin gösterilmesini önermiştir (Məmmədžadə, 1988, s. 5-6).

Ahundzade'nin alfabe meselesine dair düşüncelerine ilk olarak 1854 yılına ait mektuplarında rastlanılmaktadır; ancak Ahundzade, bu konudaki ilk sistemli çalışmasını 1857'de hazırlamıştır (İsaxanlı, 26 İyun 2010, s. 2; İbrahimov, 2018, s. 22). O, otobiyografisinde "Miladi 1857 yılında İslam alfabesini değiştirmek için Fars dilinde bir kitapçık⁷ yazıp alfabeyi değiştirmenin vacip mesele olduğunu bu kitapçıkta gösterdim." (Axundzadə, 2005, s. 218; İbrahimov, 2018, s. 22) ifadesiyle söz konusu çalışması hakkında bilgi vermiştir.

Ahundzade, 1863'te Tiflis'ten İstanbul'a giderek⁸ Arap alfabesinin ıslahı hakkında hazırladığı kitapçığı Sadrazam Fuat Paşa'ya sunduğunu ve projesinin *Cemiyet-i İlmîye-i*

adlı Azerbaycan Türkçesiyle bir alfabe kitabı hazırladığını; ancak şimdilik bu alfabe kitabına dair detaylı bilginin olmadığını, bu sebeple de söz konusu kitap hakkındaki düşüncelerinin kesin olmadığını belirtir. Ayrıca Cahangirov, alfabe ıslahıyla ilgili ilk çalışmaların Ahundov'a ait olduğu bilgisinin bilimsel çalışmalarda genel kabul olduğunu altını çizer.

Nazif Elekberoğlu Gahramanlı (Qəhrəmanlı, 2002, s. 10), ise *Köhnə-Yeni Əlifba* (Köhnə-Yeni Əlifba) adlı çalışmasında Arap alfabesinin zorluğu ve bununla ilgili çözüm arama konusunda ilk yayınların Mirze Kazımbey'e ait olduğunu ifade eder. Mirze Kazımbey'in 1832'de (Ahundzade'den 25 yıl önce) *Eshabi-Seyyar* (Əshabi-Səyyar) kitabında yazdığı ön sözde Arap harflerinin zorluğundan bahsettiği; daha sonra *Derbendname*'deki (*Dərbəndnamə*) ön sözde ve *İslam* adlı araştırmasında yine benzer düşünceleri dile getirdiği bilgisini verir. Bununla birlikte Gahramanlı (Qəhrəmanlı), alfabe konusunda ilk kapsamlı çalışmaların Ahundzade'ye ait olduğunu söyler.

⁷ *Ərəbcə, Farsca və Türkcədən İbarət Olan İslam Dillərinin Yazısı Üçün Yeni Əlifba* (Arapça, Farsça ve Türkçeden İbarət Olan İslâm Dillerinin Yazımı İçin Yeni Alfabe) başlıklı bu metnin tamamı için bkz. Axundov, 1988, s. 17-44; Axundzadə, 2005, s. 15-19.

⁸ İstanbul'da Ahundzade'nin hedefine ulaşması için uygun bir ortam vardır. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlayan yenileşme süreci, alfabe reformu düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Tanzimat Dönemi'nde Arap alfabesinin problemlerine ilişkin düşüncelerini ilk dile getiren kişi ise Batı'da eğitim almış bir aydın değil medrese eğitilmiş Ahmet Cevdet Paşa'dır. Ahmet Cevdet Paşa, 1851 yılında yazdığı *Kavaid-i Osmaniye* adlı eserinde Arap alfabesinde karşılığı olmayan Osmanlı Türkçesindeki bazı sesler için gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiğini yazmıştır. Bunun üzerine konu, Encümen-i Daniş'e taşınmış ve bu encümende harf karşılığı olmayan sesler için yeni

Osmaniye tarafından müzakere edildiğini aktarır. Müzakere sonucunda projenin beğenildiğini ancak harflerin bitişik yazılmış olmasının matbaa işlerinde zorluk çıkaracağı gerekçesiyle bu alfabe ıslahı önerisinin kabul edilmediğini belirtir. Bunun üzerine Osmanlı ricaline ikinci bir teklif sunduğunu söyler. Ahundzade'nin bu teklifine göre harfler; Batılıların yazısındaki gibi bitişmeden yazılmalı, harflerdeki tüm noktalar çıkarılmalı, şekiller Latin alfabesinden seçilmeli, yazının yönü soldan sağa doğru olmalı, ünlü harflerin hepsi yazıda gösterilmelidir. Ancak Ahundzade, bu teklifinin de geri çevrildiğini ifade eder (Axundzadə, 2005, s. 218).

Ahundzade, tekliflerinin reddedilmesinde İstanbul İran Büyükelçisi Mirze Hüseyin Han'ın etkili olduğunu söyler. Tiflis'te Şark dilleri mütercimliği yapan ve tiyatro yazıları yazmış olan Ahundzade, 1857'de yazdığı kitapçıktan önce *Temsilat ve Yusif Şah'ın Hikayesi* (Təmsilat ve Yusif Şahın Hekayəsi) adlı Türkçe iki oyun yazmıştır. *Temsilat*'ta İran hakkında eleştirel ifadeler vardır. Ahundzade, bu ifadelerden dolayı Mirze Hüseyin Han'ın kendisine kin beslediğini ve onu Osmanlı devlet büyüklerine İslâm karşıtı olarak tanıttığını ileri sürmüştür (Axundzadə, 2005, s. 218-219).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ahundzade'nin alfabe teklifini kabul etmesi, Çarlık yönetimindeki Türkler arasında alfabe reformunun gerçekleşmesi açısından önemlidir. Çünkü Ahundzade, alfabe teklifinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul görmesi hâlinde bu alfabe Çarlık Rusyası'nda yaşayan Türklere resmen öğretmek ve onlar arasında yaymak için Çarlık yönetimine başvurma düşüncesindedir (Şirin, 2020, s. 224).

Ahundzade, İstanbul'da alfabe konusunda amacına ulaşamamış ve Tiflis'e geri dönmüştür. Tiflis'te Arap alfabesi ıslahı çalışmalarına devam etmiştir (Axundzadə, 2005, s. 2018-219). Ahundzade, İstanbul'da tanıştığı Melkum Han'ın hazırladığı alfabe taslağından⁹ aldığı ilhamla 1868'de başka bir alfabe taslağı daha hazırlamıştır. Bu taslakta hareketler ünlüleri karşılamış ve hareketlerin hepsi birer harf olarak kabul edilmiştir. 1857'de hazırladığı projede olduğu gibi burada da harflerdeki noktaları kullanmamıştır. Ayrıca matbu yazıda harfleri bitişik olarak göstermemiştir. Alfabe taslağını önce İran Tiflis Konsolosluğuna ardından Melkum Han'a göndermiş ve bunu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye iletmesi konusunda ricada bulunmuştur. Ancak Ahundzade'nin bu teklifleri de sonuçsuz kalmıştır (Şirin, 2020, s. 224).

Ahundzade, alfabe reformu için uzun yıllar çaba göstermiştir. Amacına ulaşabilmek için de İran ve Osmanlı ricaline, aydınlarına pek çok kez mektup göndermiştir. İstanbul'da yayımlanan *Hakayık* gazetesinin redaktörüne 1873 yılında gönderdiği mektupta yeni alfabe için iki seçenekten bahsetmiştir. Biri ıslah edilmiş sağdan sola yazılan Arap alfabesi, diğeri de soldan sağa yazılan Latin esaslı bir alfabedir. Her iki alfabe taslağını mektuba eklemiş ve bunların halk temsilcilerine sunulmasını istemiştir. Eğer her iki taslağı da beğenmezlerse onlardan daha iyi bir alfabe hazırlamalarını talep etmiştir. Ancak hazırlayacakları bu alfabede harflerde noktalar

işaretlerin hazırlanarak alfabe ıslahının yapılması kararı alınmıştır. Encümenin 1851'de aldığı bu karar uygulanmamıştır; ancak alfabe sorunu dile getirilmeye devam etmiştir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurucusu Münif Paşa, 1862 yılında Cemiyet'teki konferansta Arap harflerinin sadece okuma-yazmada sorun teşkil etmediğini matbaa işlerinde de zorluk oluşturduğunu belirtmiştir. Bunun için de Batı'daki gibi pratik bir alfabenin uygulanmasını önermiştir. Basım maliyetlerini düşürecek olan bu değişiklik sayesinde kitapların halk tarafından kolaylıkla temin edileceği, böylece toplumdaki okur-yazarlık oranının artacağı yönündeki düşüncelerini açıklamıştır (Sadoğlu, 2003, s. 216). Onun bu düşünceleri, Ahundzade'nin fikirlerine yakındır. Bir yıl sonra Münif Paşa'nın alfabe ıslahı hakkında söyledikleri ve Cemiyet'in Ahundzade'nin projesi ile ilgili kararı, *Mecmûa-i Fünûn*'da yayımlanmıştır. Bununla beraber Münif Paşa, alfabe ıslahı konusunda bir proje hazırlamamış; hangi konularda alfabe ıslahı yapılması gerektiğini sıralamıştır (Rüstemli, 2016, s. 162-163).

⁹ Melkum Han, hazırladığı alfabe taslağında Arap harflerinin bazı şekillerini korumuş, ancak harfleri bitişik yazmamıştır. Ayrıca bütün hareketleri göstermiştir (Şirin, 2020, s. 224).

olmamalı, yazıda tüm ünlüler gösterilmeli ve her bir harf sadece bir sese karşılık kullanılmalıdır (Axundzadə, 2005, s. 172-173).

Ahundzade (2005, s. 192; Axundov, 1988, s. 240), 1875'te İran'da Kaçar Hanedanı'na mensup olan Ferhad Mirze'ye yazdığı mektupta ise yazı sisteminin değiştirilmesi konusundaki düşüncesini açıkça ifade eder. Bu mektupta alfabe meselesiyle ilgili üç öneri¹⁰ sunmuştur. Birinci ve ikinci önerisi ıslah edilmiş Arap alfabesi, üçüncü önerisi ise Latin harfleri esasında hazırlanmış alfabedir¹¹. Ahundzade, sunduğu bu önerilerin ardından "Bu üç fikirden benim zannımca, üçüncü fikir daha üstün ve maksada daha yakındır. Çünkü onunla okumak, yazmak ve basım işleri daha kolaylaşmış olur." ifadelerini yazarak asıl düşüncesinin Arap alfabesinin Latin alfabesiyle değiştirilmesi olduğunun altını çizer.

Ahundzade, ömrünün sonuna kadar alfabe konusundaki düşüncelerini gerçekleştirmek için çabalamıştır. Ancak ne Arap harflerinin ıslahı ne de Latin esaslı yeni yazı sistemine geçişle ilgili olumlu sonuç alabilmiştir.

Ahundzade'nin alfabe değişikliğine dair düşünceleri pek çok aydın tarafından desteklenmiştir. Mirze Kazımbey, bu aydınlardan biridir. Paris'ten Ahundzade'ye gönderdiği 6 Kasım 1869 tarihli mektupta Mirze Yusif Han; Mirze Kazımbey'in Ahundzade'nin alfabe taslağıyla ilgili olumlu düşüncelere sahip olduğuna dikkat çeker. Mirze Yusif Han, mektubunda Ahundzade'nin hazırladığı alfabeyi Petersburg'tan Paris'e gelen Mirze Kazımbey'e verdiğinden, Mirze Kazımbey'in de alfabeyi alıp onun hakkında olumlu bir makale yazmayı vadettiğinden bahseder (Axundzadə, 2005, s. 233). Bir başka mektupta da Ahundzade, Mirze Kazımbey'in alfabe konusunda kendisini desteklediğini dile getirir. Haziran 1870 tarihinde Mirze Melkum Han'a yazdığı bu mektupta Ahundzade, bu desteğı şu sözlerle ifade eder: "Lakin Kazımbey alfabenin değiştirilmesi fikrini tasdik ediyor. Bu adamı hakiki âlim, akli başında ve saygıdeğer bir insan olarak saymak gerekir." (Axundzadə, 2005, s. 104 ve 292; Quliyev, 1987, s. 12).

Alfabe meselesinde Ahundzade'nin yanında yer alan bir başka isim, Ağa Bey Yadigarov'dur (1823-1892). Ancak İsahanlı, Yadigarov'un alfabe faaliyetleri ile ilgili somut bir bilgiye rastlamadığını belirtir. Bununla ilgili tek bilginin Ahundzade'nin Şahzade Celaleddin Mirze'ye yazdığı mektupta yer aldığını ifade eder. Bu mektuba göre Ağa Bey Yadigarov; Ahundov'a Arap, Fars ve Türk alfabelerinin değişmesi konusundaki düşüncelerini yazmış ve Ahundov'dan bunları okumasını rica etmiştir. Yadigarov; Müslümanların Avrupalılardan geride kalmasının alfabedeki kusurlardan kaynaklandığını, bu meselenin çözümü için ise çocukların okurken zorluk çekmeyeceğı bir alfabenin hazırlanması gerektiğini ileri sürmüştür (İsaxanlı, 2011, s. 44-45).

Yeni alfabe meselesiyle ilgili bahsedilmesi gereken isimlerden biri de 1889 yılında Kafkasya'da İran Başkonsolosu olarak görev yapmış Mirze Rza Han'dır (İsaxanlı, 26 İyun 2010, s. 2). 1870'lerde, alfabe meselesinin gündemde olduğu dönemde, Ermeni gazetesi *Muşak* (Muşaq) ve Rus gazetesi *Kolos* (Qolos), Arap harflerinin zorluklarını bahane ederek Müslüman çocuklarının Ermeni ve Rus okullarında okumalarını önerir. Bunun üzerine 1879'da Mirze Rza Han, *Risaleyi-Rüşdiye* adlı Latin harfli bir alfabe kitapçığı yayımlar. Ancak Mirze Rza Han'ın önerdiği alfabede harf sayısının fazla olması¹², alfabede satır üstü işaretlerin çok olması ve bazı

¹⁰ Ahundzade'nin eserlerini yayına hazırlayan Hemid Memmedzade (Məmmədzadə, 1988, s.5-6), Ahundzade'nin bu üç alfabe önerisini onun alfabe faaliyetlerinin üç safhası olarak değerlendirmiştir.

¹¹ Ahundzade'nin hazırladığı Latin alfabesi taslağı; 32'si ünsüz, 10'u ünlü harf olmak üzere 42 harften oluşmaktaydı (Qurbanov, 2010, s. 148).

¹² Bu alfabe, 49 harften oluşmaktadır (İsaxanlı, 26 İyun 2010, s. 2).

harflerin birbirine benzemesi gibi nedenlerle bu alfabe projesinden sonuç alınmamıştır (İsaxanlı, 26 İyun 2010, s. 2).

Ahundzade'den sonra onun yeni alfabe yönündeki düşünceleri, Arap alfabesini savunan Seid ve Celal Ünsizade kardeşlerin gazetelerinde¹³ eleştirilse de (Veliyev, 2004, s. 108) çoğu Azərbaycanlı aydın tarafından destek görmüştür. Bu aydınlardan biri olan Mirze Eli Memmed, 1886 yılında *Kafkaz* (Qafqaz) gazetesinde yayımladığı makalesinde Arap alfabesinin tamamen değiştirilmesini talep etmiştir. M. T. Sıdkı de benzer düşüncelerle alfabenin değiştirilmesini savunmuştur (*Azərbaycan Tarixi*, 1964, s. 349).

Alfabe meselesi ve alfabenin yenilenmesinde Mehemed Ağa Şahtatlı'nın faaliyetleri dikkat çekmektedir (Qəhrəmanlı, 2002, s. 15). Arap alfabesini toplumun gelişmesinin önünde duran engellerden biri olarak değerlendiren Şahtatlı, 1879 tarihinde Tiflis'te *İslah Edilmiş Müslüman Alfabesi* (Təkmilləşmiş Müsəlman Əlifbəyi) adlı çalışmasını yayımlar (Novruzov, 1988, s. 21). Alfabe ıslahı tarihinin Doğu'daki ilk kitabı olarak kabul edilen (Sarıyeva, 4-6 İyul 2015, s. 15) bu kitapta önerdiği alfabe taslağında Şahtatlı, sesli harflerin yerine ters olarak yazılmış rakamları kullanmıştır. Ayrıca birleştirme kurallarını düzenleyerek harf üstü işaretleri azaltmıştır (Xəlilov, 2012, s. 23).

Şahtatlı'nın alfabe konusunda yaptığı bir diğer çalışma 1901'de Paris'te yayımlanan Fransızca ve Rusça olarak yazdığı *Fonetik Doğu Alfabesine Dair Açıklamalı Varak* (Sövti Şərq Əlifbasına Dair İzahlı Vərəqə) adlı ders kitabıdır (İbrahimov, 2018, s. 23-24). Sonrasında 1902'de yayımlanan *Fonetik Doğu Alfabesi* (Sövti Şərq Əlifbası)¹⁴ ve 1903'te yayımlanan *Məhəmmədəğa Hattı* (Hətti-Məhəmmədəğa) adlı çalışmaları, Şahtatlı'nın Arap alfabesini sadeleştirmek uğrunda gösterdiği çabalara birer örnek olmuştur (Xəlilov, 2012, s. 24).

1891-1893 yıllarında *Kaspi* gazetesinin geçici olarak editörlük görevini üstlenmiş ve 1903 yılının Mart ayında Azərbaycan'da toplumsal düşünce tarihinin gelişimine hizmet etmiş olan Şahtatlı, 1903-1905 yıllarında *Şerki-Rus* (*Şərqi-Rus*)¹⁵ gazetesini yayımlamıştır (Sarıyeva, 4-6 İyul 2015, s. 15). Bu süreçte Arap alfabesinin ıslahı için çaba gösteren Şahtatlı, *Şerki-Rus* gazetesinden sonraki dönemde Latin alfabesine geçişi desteklemiştir (Quliyev, 26 May 2018, s. 22).

Alfabe konusunda fikirlerini dile getiren isimler arasında Firidun Bey Köçerli de bulunmaktadır. 1895 yılında Gori Müellimler Seminaryası'nda¹⁶ görevli olan Köçerli, burada öğretmenliğin yanı sıra tenkit ve edebî faaliyetlerini devam ettirir. Dönemin meşhur gazeteleri olan *Kavkaz*, *Zakavkaziya* ve *Kaspi*'de eğitim, öğretim, alfabe, ders kitapları konularında makaleler yayımlar. 1898 yılında yayımladığı "Arap Alfabesi ve Onun Eksiklikleri" (Ərəb Əlifbası və Onun Nöqsanları) adlı yazı dizisi, Mirze Feteli Ahundzade'nin alfabe hakkındaki

¹³ 1879 yılında Tiflis'te Sait ve Celal Ünsizade kardeşler tarafından yayımlanmaya başlayan *Ziya* gazetesi, bir süre sonra *Ziya-yı Kafkasya* adıyla yayın hayatına devam etmiştir. (Veliyev, 2004, s. 108) 1884 yılında gazete kapatılmıştır (Veliyev, 2004, s. 7).

¹⁴ Şahtatlı'nın alfabe çalışması takdir görmemiş; İ. Gasprinski, F. Köçerli gibi aydınlar tarafından eleştirilmiştir (Qəhrəmanlı, 2002, s. 15).

¹⁵ Celil Memmedguluzade, Mirze Elekber Sabir, Abbas Sehhet, Ömer Faik Nemanzade, Hüseyin Cavid, Memmed Seid Ordubadi, Eligulu Gamküsar, E.Nezmi gibi alimler; bu gazetenin etrafında birleşmişlerdir. Buradaki fikrî ve edebî yazılar, Azərbaycan'da *Molla Nesreddin* (*Molla Nəsrəddin*) edebî mektebinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Sarıyeva, 4-6 İyul 2015, s. 15).

¹⁶ Müellimler seminaryaları, ilkokullar için öğretmen yetiştiren okullardır.

düşüncelerinin devamı niteliğindedir. 1902'de yayımladığı yazıyla Mehemed Ağa Şahtahtlı'nın alfabe taslağını¹⁷ tenkit eder (Əliyeva, 12 Fevral 2023).

Y. Talıbzade, 1902'de yayımlanan *Edebi-Eğitimsel-Kurallar* (Kitabi-Təhsili-Əlqaid)¹⁸ adlı kitabında Arap alfabesinin Türk diline uygun olmadığını söyler ve *Hürufi-Müseffa* (Tasfiye Edilmiş Harfler) adlı bir alfabe taslağı sunar. Bu taslakta harfler ayrı ayrı yazılmış ve harflerde noktalar kullanılmamıştır. Gahramanlı'nın (Qehremanlı, 2002, s.15-16) aktardığına göre B. Çobanzade ve F. Ağazade, bu alfabe taslağını Ahundov'un fikirlerinden sonra başarısız bir ıslah girişimi olarak değerlendirir.

Arap alfabesine yönelik eleştiriler ve yeni alfabenin zaruriliği; bir çok toplantıda, özellikle I ve II. Müellimler Kurultaylarında (1906 - 1907) ve Rusya Müslümanlarının Konferanslarında vs. gündeme getirilmiştir. Alfabe problemi; *Tercüman* (Tərcüman), *Şerki Rus* (Şərqi-Rus), *Kaspi*, *Terekki* (Tərəqqi) vs. gazetelerinde ve *Molla Nesreddin* (Molla Nəsrəddin) dergisinde tartışılmıştır¹⁹ (Qəhrəmanlı, 2002, s. 16).

25 Ağustos 1907'de başlayan II. Müellimler Kurultayı'nda Ferhad Ağazade, Abdulla Efendizade ve Süleyman Sani Ahundov; I. Kurultay'ın²⁰ tavsiyelerine uygun olarak bir alfabe taslağı hazırlarlar. Arap alfabesinin ciddi bir ıslahı olan bu taslak, tartışma düzeyinde kalır ve bununla ilgili kurultayda bir karar alınmaz (İsaxanlı, 2011, s. 50-51). Burada 1907'de II. Müellimler Kurultayı'nda Arap alfabesinin ıslahı için çabalayan Ferhad Ağazade'nin 1906 yılında Latin harfli bir alfabe taslağı²¹ hazırladığını da belirtmek gerekir (İsaxanlı, 2011, s. 53).

Yeni alfabe taraftarları, Arap alfabesini Azerbaycan'ın gelişimi önünde bir engel olarak görmüşlerdir. Ancak E. Hüseyinzade; gelişimin önündeki asıl engelin alfabe olmadığını söyleyerek bu iddiaya karşı çıkar ve alfabenin İngilizlerin, Japonların gelişimini engellemediğini hatırlatır. O; M. F. Ahundov'un, M. A. Şahtahtlı'nın ve diğerlerinin alfabe taslaklarını başarısız girişimler olarak değerlendirir. Hüseyinzade'nin bu düşünceleri; C. Memmedguluzade, Ö. F. Nemanzade, M. Mahmudbeyov ve başkaları tarafından sert bir şekilde eleştirilir. Ö. F. Nemanzade, 1909'da yayımlanan *Yazımız, Dilimiz, İkinci İlimiz* adlı yazı dizisinde Avrupalı düşünür Leibniz'in "Bana mükemmel bir alfabe verin, mükemmel bir dil vereyim; mükemmel bir din verin, mükemmel bir medeniyet vereyim." sözlerine atıfta bulunarak gelişim ve alfabe arasındaki ilişkiye dikkat çeker. M. Mahmudbeyov da "Azerbaycan alfabesi ahenk kanunlarına göre yeniden hazırlanmalıdır." ifadeleriyle Hüseyinzade'ye olan tepkisini ortaya koymuştur (Qəhrəmanlı, 2002, s. 17).

3. Latin Alfabesiyle İlgili Resmî Adımlar: Alfabe Komisyonu ve Son Türk Alfabesi

1905'ten itibaren Azerbaycan'da basının etkisiyle Latin alfabesi düşüncesi hızla yayılmıştır. Bu dönem, Çarlık Rusyası'nın siyasi ve sosyal kargaşa içinde olduğu yıllardır (Şirin, 2020, s.

¹⁷ Şahtahtlı'nın bahsi geçen alfabe taslağı, muhtemelen 1902'de *Fonetik Doğu Alfabesi* (Sövti Şərq Əlifbası) adlı çalışmasında yayımlanan alfabe taslağıdır.

¹⁸ Talıbzade, bu kitapta Arap alfabesinin Türk diline uygun olmadığını ifade eder ve bir alfabe taslağı sunar. B. Çobanzade ve F. Ağazade'ye göre bu alfabe taslağı, Ahundov'un fikirlerinden sonra başarısız bir ıslah girişimidir (İbrahimov, 2018, s. 24).

¹⁹ *Tercüman* (1883-1918), *Şerki Rus* (1903-1905), *Kaspi* (1881-1919), *Terekki* (1908-1909) ve *Molla Nesreddin* (1906-1931) (Şirin, 2020, s. 109; Şahverdiyev, 2006, s. 26-28; 24; 52-53 ve 31-33).

²⁰ 15 Ağustos 1906'da başlayan I. Müellimler Kurultayı'nda yeni öğretim programları, bu öğretim programlarına uygun ders kitaplarının hazırlanması, öğretimde uygulanan "lal metodu"nun terk edilmesi, yeni eğitim metodu ile eğitim faaliyetlerinin iyileştirilmesi, öğretmen haklarının korunması, "Azerbaycan Dili" derslerinin haftalık saat sayısı arttırılması, Azerbaycan Türkçesinde çeşitli ders kitaplarının hazırlanması gibi konularla ilgili kararlar alınmıştır (İsaxanlı, 26 İyun 2010, s. 2; İsaxanlı, 2011, s. 50)

²¹ Ağazade'ni bu alfabe taslağı için bu çalışmada "EK 1"e bakınız.

226). 1917 yılında Rusya'da meydana gelen iki devrim²² sonrası Çarlık Rusyası yıkılmıştır. (İsaxanlı, 2005, s. 43). Bir yıl sonra, 28 Mayıs 1918'de, Azerbaycan'da Mehmed Emin Resulzade önderliğinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti²³ kurulmuştur (Şirin, 2020, s. 226). Bu dönemde alfabe meselesi, yeniden canlanmış ve Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş düşüncesi hızlanmıştır (İsaxanlı, 2005, s. 43). Ayrıca Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde Latin alfabesiyle ilgili devlet düzeyinde adımlar atılmıştır. Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir alfabe komisyonu kurulmuş ve bu komisyonda bir Latin alfabesi taslağı seçilmiştir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde "Latinciler" olarak adlandırılan grup (T. Şahbazi, C. Memmedguluzade, Ü. Hacıbeyli, F. Ağazade Şerkli, M. Şahtahtlı, Rza Ayazlı), Arap alfabesinin ıslah edilip uygulanmasını talep eden gruba karşı Latin harfleri esasında yeni bir alfabe oluşturularak bu alfabenin uygulanmasını önermişlerdir (Quliyev, 26 May 2018, s. 22). Latin alfabesi taraftarı olan aydınlar, 1918 yılında Latin alfabesine geçme girişiminde bulunmuşlar; ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Abdullayev, 1996, s. 95).

21 Mart 1919'da Eğitim Bakanlığı bünyesinde Hudadat Bey Melik Aslanov başkanlığında bir alfabe komisyonu oluşturulmuştur. Komisyona alfabe meselesinin yanında maarifçilik ve eğitimin millîleştirilmesi konusunda görevler verilmiştir (İbrahimov, 2018, s. 94-95; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, 2004, s. 340). Komisyonda üç alfabe taslağı değerlendirilmiştir: (I) Abdulla Bey Efendizade'nin taslağı, (II) Mehmed Ağa Şahtahtlı'nın taslağı ve (III) Abdulla Tağızade ile Mir Ebdüleziz Seyidov'un birlikte hükümete sundukları alfabe taslağıdır. Bu üç taslak arasından kabul edilen Abdulla Bey Efendizade'nin projesi olmuştur. Ardından Efendizade'nin projesi, *Son Türk Alfabesi (Son Türk Əlifbası)*²⁴ adı ile basılmıştır (İbrahimov, 2018, s. 96). Ders kitabı olarak basılan *Son Türk Əlifbası*'nda ilk defa Arap ve Latin alfabesi karşılaştırılmış; Arap harflerinin Azerbaycan Türkçesine uygunsuzluğu, Latin harflerinin ise bu dile uygunluğu gösterilmiştir. Nisan 1920'de Bolşeviklerin Azerbaycan'ı işgal etmesi sonucunda ise Latin alfabesine geçişle ilgili bu önemli adım yarım kalmıştır (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, 2004, s. 340).

4. Latin Alfabesinin Kabulü: Yeni Türk Alfabesi

Ahundzade'yle başlayan Latin alfabesine geçiş fikri ve bunun üzerine yapılan çalışmalar, 1920'li yıllara kadar karşılığını bulamamıştır. 28 Nisan 1920'de Azerbaycan SSC'nin kurulmasıyla siyasi, iktisadi, ilmi pek çok alanda hızla değişim başlamıştır. Bu değişimlerin başında eğitim alanındaki düzenlemeler gelmiştir. Yeni okullar açılmış; yaşlı, işçi ve köylüler için gece kursları hayata geçirilmiş ve çocukların okullara gitmesi sağlanmıştır. Ancak kurslarda ve okullarda derslerin eski alfabeye (Arap alfabesiyle) verilmesi öğretimin kısa zamanda istenilen düzeye gelmesini engellediği; birçok işçi ve köylünün kursları bırakmasına sebep olduğu ileri sürülmüştür. Bunun üzerine öncelikle Arap alfabesinin ıslahı meselesi gündeme gelmiştir; fakat Osmanlılar, Kazan Tatarları ve Özbeklerin bunu tecrübe edip alfabe ıslahında başarısız olmaları, Azerbaycan Türklerini yeni alfabeğe yöneltmiştir. Ancak ıslah taraftarlarının kendi fikirlerinde ısrar etmesi bu konuda kutuplaşmaya sebep olmuştur (Səid, 1929, s. 7).

1921'in Aralık ayından itibaren Nerimanov'un girişimiyle alfabe meselesinin tartışıldığı toplantılar yapılmıştır. 30 Aralık ve 6 Ocak tarihli toplantılarda alfabe konusunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde olduğu gibi "Arabistler" ve "Latinciler" olmak üzere iki cereyan

²² Burada bahsedilen iki devrim, 1917'de meydana gelen Şubat ve Ekim Devrimleridir.

²³ Şirin (2020, s. 226), çalışmasında "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti" için "Millî Azerbaycan Cumhuriyeti" ifadesini tercih etmiştir.

²⁴ Efendizade'nin alfabe projesi için bu çalışmada "EK 1"e bakınız.

oluşmuştur. 13 Ocak'ta her iki cereyandan da birer komisyon oluşturulur. Latinciler; Ferhad Ağazade (başkan), Hudadat Melik Aslanov, Abdulla Tağızade, Mehemed Emin Efendizade, Hemid Şahtahtlı, Azad Emirov, Ehmed Pepinov ve Hüseyn İsrafilbeyov'dan oluşmaktadır (İsaxanlı, 2011, s. 57-58).

Latinciler; Arap alfabesinin Azerbaycan Türkçesinin fonetiğinde bulunan sesli harfleri karşılayamaması, bu alfabede aynı harfin birden çok sesi karşılamasının oluşturduğu karışıklık ve bir sesin birden fazla harfle gösterilmesi, Arapçaya mahsus ses olan "ayın"ı gösteren harfin (ع) Azerbaycan Türkçesinde fonetik karşılığının olmaması, Arap alfabesindeki harflerin yazımda yerine göre üç farklı şekilde yazılması, Arap alfabesinde çok fazla nokta kullanılması ve bu sebeplerden dolayı öğrencilerin bu alfabeği öğrenmede zorluk çekmesi gibi sebeplerle alfabe değişimini savunmuşlardır (Aslan, 2004, s. 23-25).

Arabistler, bir başka ifadeyle ıslahatçılar, Arap alfabesinin ıslah edilip onun yazıda korunmasını talep etmişlerdir. Bu grup, Arap alfabesinden vazgeçilirse Azerbaycan'da eğitimin geri gideceğini ve klasik edebiyatın tamamen unutulabileceğini iddia etmiştir. Ayrıca Arap alfabesi yerine başka bir alfabeğe geçilmesi için yeterli personelin ve eğitim kurumunun olmadığını, Arap alfabesinin İslam birliğini sağladığını ve bu alfabenin terk edilmesi durumunda bu birliğin dağılabileceğini ileri sürmüşlerdir (Qurbanov, 2010, s. 149).

Latincilerden ve Arabistlerden birer alfabe projesi hazırlayıp hükümete sunmaları teklif edilir. Arabistler, hükümete bir alfabe projesi sunamazken Latinciler, 1922 Nisan ayında hazırladıkları alfabe projesini hükümete sunarlar ve bu proje hükümet tarafından onaylanır (İsaxanlı, 2011, s. 59).

1922'de²⁵ Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişi sağlamak, yönetmek, düzenlemek amacıyla Azerbaycan Merkez İcra Komitesine²⁶ bağlı Yeni Türk Alfabesi Komitesi²⁷ kurulur. Komite; Samed Ağamalıoğlu, Ferhad Ağazade, Hudadat Melik Aslanov, Abdulla Tağızade ve Ehmed Pepinov'dan oluşmaktadır (İsaxanlı, 2011, s. 60).²⁸

Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesi; komitenin dergi, gazete ve materyallerinin yayımlanması; çocuklar ve büyükler için alfabe kitabının hazırlanması; yeni alfabe hareketi için gerekli kitapların yazılması; hem Azerbaycan'da hem de Türk halklarının yaşadıkları diğer yerlerde komitenin şubelerinin açılması; yeni alfabenin hayata geçirilmesi için tüm Türk halklarının katılacağı kurultay hazırlığının yapılması; yeni alfabeği öğretecek öğretmenlerin yetiştirilmesi için örnek okulların açılması faaliyetlerinde bulunur (İsaxanlı, 2011, s. 62-63).

²⁵Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin kuruluş tarihi hakkında kaynaklarda farklı farklı bilgilere rastlanmaktadır. Kaynaklarda komitenin kuruluş tarihi olarak 30 Aralık 1921 (Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi, 2007, s. 49), Mayıs 1922 (Şimşir, 1991, s. 3; Süleymanlı, 2006, s.158) ve Temmuz 1922 (Sadıqova ve Hesenli Geribova, 2018, s. 44) gibi çeşitli tarihler tespit edilmiştir. İsahan İsahanlı (İsaxanlı, 2011, s. 61), komite toplantı protokollerinin incelendiğinde de bu konu hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadığından bahseder.

²⁶ Azərbaycan Mərkəzi İcraiyə Komitəsi.

²⁷ Azərbaycan Yeni Türk Əlifbası Komitəsi.

²⁸ İsahanlı (İsaxanlı, 2011, s. 61), Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin ilk başkanının kim olduğu konusundaki bilgilerde karışıklık olduğunu söylemektedir. Konuyla ilgili tüm çalışmalarda komite başkanı olarak Samed Ağamalıoğlu'nun isminin geçtiğini; ancak 1922 yılına ait komitenin çeşitli kurumlarla olan yazışmaları incelendiğinde farklı bilgilere rastlanıldığını ifade eder. İsahanlı (İsaxanlı, 2011, s. 61), Azerbaycan Merkez İcra Komitesi Başkanı Samed Ağamalıoğlu'nun imzasıyla gönderilmiş belgelerde meseleyle ilgili şu bilgilerin yer aldığını belirtir: 20 Kasım 1922 tarihine kadar Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin başkanı Ferhad Ağazade'dir. Bu dönemde Səməd Ağamalıoğlu, komitenin fahri ve siyasi başkanıdır. 20 Kasım 1922'den sonra Abdulla Tağızade başkanlık görevini devralır, tahminen 1923 yılının Mart ayında Səməd Ağamalıoğlu komite başkanı seçilir.

Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin 14 Temmuz 1922 tarihli Ferhad Ağazade başkanlığındaki toplantısında Azerbaycan'ın muhtelif yerlerinde komitenin yerli teşkilatlarının açılması konusu tartışılır. Bu toplantı üzerine 1922'de Azerbaycan sınırları içinde Şuşa, Gazah, Tovuz, Gence, Şeki, Ağdam, Şemkir, Zakatala, Göyçay, Ağdaş, Sabirabad, Salyan, Şamahı'da ve yurt dışında Türkistan, İrevan, Tiflis'te; 1923'te ise Guba ve Cebrayıl'da teşkilatlar açılır (İsaxanlı, 2011, s. 63).

Komite, Latin esaslı yeni alfabenin belirlenmesinde halledici rol üstlenir. Komiteye dört alfabe projesi sunulur. Bu projeler; Abdulla Tağızade, Mir Ebdülleziz Seyidov, Abdulla Bey Efendizade ve Memmed Ağa Şahtahlı'ya aittir. Yeni alfabe hazırlanırken daha çok iki projeden (Abdulla Tağızade ve Mir Ebdülleziz Seyidov'un projelerinden) istifade edilir (İsaxanlı, 2011, s. 65). Hazırlanan bu alfabe (*Yeni Türk Alfabesi*); Celil Memmedguluzade'nin redaktörlüğünde 21 Eylül 1922'de yayımlanmaya başlayan *Yeni Yol* gazetesinde halka tebliğ edilir. Ayrıca bu gazete ilk sayısından itibaren Latin alfabesiyle yayımlanan ilk Türk gazetesi olma özelliğini kazanmış ve alfabenin yaygınlaştırılmasında önemli rol oynamıştır (Sadıqova ve Həsənli-Qəribova, 2018, s. 45).

Jeni turk əlifbasının düzülüşü.
 اسمی تورک الفبائیک دوزولوشی

A a A a a t	B b B b be v	C c C c ce e	Ç ç Ç ç çe e	D d D d de .
E e E e e j	Ə ə Ə ə ə l	F f F f ef j	G g G g ge ç	H h H h has (ç) .
I i I i i l	L l L l l (ماری) ای	J j J j je (آبی) ی	K k K k ka ç	L l L l el j
M m M m em e	N n N n en n	ŋ ŋ sagır nın B	O o O o o (توز) ای	Ö ö Ö ö ö (سوز) ای
P p P p pe v	Q q Q q qu ç	q q q q qu ç	R r R r er ç	S s S s es ç
T t T t te ç	U u U u u (اوتر) ای	V v V v ve ç	X x X x xe ç	Y y Y y y (اوزون) ای
Z z Z z ze ç	z z z z ze ç	z z z z ze ç	apostrof	malıym

P. B. T. L. Bakı Birinci huqumat matbaası.

Tablo 1: 1922'de Kabul Edilen Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi (*Yeni Yol*, 21 Sentyabr 1922, s. 4).

1922'deki alfabe: a, b, c, ç, d, e, ə, f, q, g, h, x, ı, i, z, q, k, l, m, n, ɳ, o, ɵ, p, r, s, 3, t, y, u, v, j, z. Bu alfabedeki q harfi, bugünkü Azerbaycan Türkçesi alfabesindeki g harfinin; g ise ğ harfinin karşılığıdır. ı harfi, günümüz Azerbaycan Türkçesi alfabesinde ı'yı; z, j'yi; q, k'yi ve k, q harfini; ɵ, ö'yü; 3, ş'yi; y, u'yu; u, ü'yü; j ise y'yi karşılamaktadır.

Yeni Türk Alfabesi, fonetik esaslara göre hazırlanmıştır. Bununla birlikte Arap alfabesinde karşılığı olmayan Azerbaycan Türkçesindeki sesler için yeni harfler belirlenmiştir. *Azərbaycan Edebi Dili Tarihi* (Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi, 2007, s. 50) adlı çalışmada Azerbaycan Türkçesinde ses karşılığı olmayan Arap alfabesindeki harfler (ع , ن , ض , ظ , ط , ث , ص , ه) için ise yeni alfabede harflerin belirlenmediği ifade edilmektedir.

Afad Gurbanov (Qurbanov, 2010, s. 150), yeni alfabede dildeki sesleri karşılayacak harfler belirlenirken şu üç ilkenin esas alındığını belirtir:

1. Latin alfabesindeki harfler (a, ı, o, u, e, i ünlüleri ve b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, v, t, q, r, s, z ünsüzleri) aynen alınmıştır.
2. Latin alfabesindeki bazı harfler, farklı şekillerde gösterilmiştir. Örneğin /ö/, ortasından çizgi geçen o (ɵ) harfi ile; e²⁹ harfi ise ə ile karşılanmıştır.
3. Örtüşmeyen (ses ve işaret bakımından) bazı harfler Rus alfabesinden alınmıştır.³⁰

Azerbaycan Merkezi İcra Komitesi, 20 Ekim 1923 tarihinde yeni alfabenin Arap alfabesi ile beraber kullanılmasına karar verir. 27 Haziran 1924'te ise yeni alfabe, devlet alfabesi olarak kabul edilir (İsaxanlı, 2011, s. 66).

Azerbaycan'da Latinleşme sürecinde Azerbaycan Hükümeti ve Sovyet rejimi etkili olmuştur. İlk zamanlar özel bir dernek gibi faaliyet gösteren Yeni Türk Alfabesi Komitesi, özellikle 1923 yılında Komünist Parti üyesi olan Türk yöneticiler ve Ruslar tarafından desteklenmiştir (Aslan, 2009, s. 360).

Sovyet yöneticilerinin Azerbaycan'da ve diğer Türk cumhuriyetleri ile topluluklarında Latin alfabesine geçişi desteklemelerindeki amaç; Rusya'daki Türklerin kimliklerini Sovyet ideolojisine uygun bir biçimde inşa etmektir. Sovyet iktidarı, Latin alfabesine geçişi "Sovyet insanı" oluşturmanın bir basamağı olarak planlamıştır.

Bolşevik yönetimin alfabe değişikliğinde Latin alfabesini seçmesindeki sebeplerden biri, Latin alfabesiyle Azerbaycan'da okuryazarlık oranının yükseltilmesinin amaçlanmasıdır. Çünkü Garibova'nın da belirttiği gibi Sovyet ideolojisini aşılamanın en etkili yollarından biri, toplumu "okuryazarlaştırmak"tır (2012, s. 126). Arap harfleriyle yazan Azerbaycan'da ve Rusya hâkimiyetindeki diğer Türkler arasında ise okuryazar³¹ oranı oldukça düşüktür. Bu okuryazar nüfusun arttırılması için de alfabe değişikliği gerekli görülmüştür. Toplumda okuryazar sayısının arttırılması, aynı zamanda Azerbaycan modernleşmesiyle ilgilidir. Çünkü ekonomik, toplumsal, siyasi, kültürel bakımdan daha gelişmiş bir düzeye ulaşmak için okuryazarlık, hedef ve araçtır.

SSCB'nin alfabe değişikliğini desteklemesinin asıl nedeni ise Türk cumhuriyetleri ve toplulukları arasındaki yazı birliğini bozarak onların birbirlerinden (özellikle de Türkiye Türklerinden) uzaklaşmalarını (Aslan, 2009, s. 360), Türklerin birbirlerini "biz" yerine "öteki"

²⁹ Yazar, buradaki e ile "ön damak yarım a" ünlüsünü kastetmektedir. Bu ses, uluslararası alfabede æ olarak gösterilmektedir (Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi, 2007, s. 49).

Ayrıca /g/ için q; /ı/ için ı; /ö/ için ɵ; /j/ için z; /y/ için j; /ü/ için u harfi belirlenmiştir.

³⁰ ħ sesini karşılayan x ve ş sesini karşılayan 3 harfi gibi. Ayrıca u sesi Kiril alfabesindeki karşılığı olan y ile gösterilmiştir.

³¹ Azerbaycan'da halkın okuryazarlık oranı, 1899'da %2 iken Sovyet siyaseti sonucunda 1930 yılında %89'a yükselmiştir (Garibova, 2012, s. 127).

görmelerini sağlamaktır. Çünkü Arap alfabesi Türklerin ortak yazısı durumuna gelmiştir. SSCB topraklarında yaşayan Türkler, hem birbirlerinin yayınlarını hem de Osmanlı aydınlarının yayınlarını okuyabilmişlerdir. Dolayısıyla Bolşevikler, Türkler arasında iletişimi sağlayan Arap alfabesini bir tehlike olarak görmüşler, bu sebeple Sovyet topraklarında yaşayan Türklerin Arap alfabesi yerine başka alfabe kullanmalarını istemişlerdir. Sovyet iktidarının alfabe değişikliğinde Kiril yerine Latin alfabesine geçilmesini desteklemesinin sebebini Mehmet Saray, Çarlık dönemine alfabe politikasıyla ilişkilendirir. Çünkü Çarlık Dönemi'nde Türkleri ve diğer Rus olamayan milletleri Ruslaştırmak ve Hristiyanlaştırmak için İlminskiy Metodu'nun uygulandığı okullarda Kiril alfabesi kullanılmıştır. Dolayısıyla Kiril alfabesinin Türklerin Çarlık Dönemi'ne ilişkin kötü hatıralarını anımsamalarına neden olabileceği düşünülmüştür. Oysa SSCB, Türklere Sovyet rejimini sevdirmeyi amaçlamıştır (Saray, 2017, s.176-178). Bu sebeple Bolşevikler, iktidarlarının ilk yıllarında "Sovyet insanı" inşasında Çarlık Rusyasını hatırlatan Kiril yerine Latin alfabesini araç olarak kullanmayı tercih etmiştir.

5. Latin Harfli Ortak Türk Alfabesi Yolunda: Bakü Türkoloji Kurultayı

Yeni Türk Alfabesi Komitesinin faaliyetleri, Azerbaycan'da önemli bir çoğunluğun yeni alfabeyle desteklemesini sağlamıştır. Bu durumda yeni alfabeyle geçmek için önemli bir problem kalmamıştır. Ancak hem yeni alfabe hem de Arap alfabesi taraftarlarını düşündüren bir mesele vardır. Bu mesele, Sovyetler Birliği'ndeki diğer Türk cumhuriyetleri ve toplulukları arasında uzun süredir devam eden matbuat alışverişidir. Bu alışverişin matbuat tirajı üzerinde önemli etkisi vardır. Yeni alfabeyle geçildiğinde Azerbaycan'da basılan dergi ve gazeteleri komşu Türk cumhuriyetleri ve toplulukları okuyamayacak, dolayısıyla matbuattaki tiraj düşecektir. Yayımcılar, bu pazarın kaybedilmesini istemezler. Ancak Yeni Türk Alfabesi Komitesi, Azerbaycan'ın Latin alfabesine geçiş konusunda başarılı olması durumunda diğer Türk cumhuriyetlerinin de yeni alfabeyle geçeceğine inanmaktadır. Bunun üzerine komite, yeni alfabeyle elde ettikleri başarıdan cesaret alarak Sovyetler Birliği'ndeki Türk cumhuriyetlerinin bu konudaki fikirlerini almaya karar verir ve bu amaçla 1924 yılının Eylül ayında seyahat için bir heyet oluşturur (Səid, 1929, s. 8-9). Heyetin bu seyahattaki bir diğer amacı ise düzenlenmesi planlanan tüm Türk cumhuriyet ve topluluklarının katılacağı Türkoloji Kurultayı için bir ön hazırlık yapmaktır.

Semed Ağamalıoğlu (Yeni Türk Alfabesi Komitesi Başkanı), Celil Memmedguluzade, Veli Hulufu ve Halid Seid'den oluşan bu heyet; 7 Eylül 1924'te yola çıkar (Səid, 1929, s. 9). Simferopol (Akmescit), Taşkent, Orenburg³², Ufa ve Kazan'da Latin alfabesinin taraftarları ve karşıtları ile görüşmeler, toplantılar yapar (İsaxanlı, 2011, s. 84).

Heyet, diğer Türk halklarındaki alfabe durumunu ve onların Latin alfabesine olan yaklaşımlarını öğrenip onlara yeni alfabenin gerekliliğini anlatmak için gittiği Akmescit'te ilk toplantısını yapar. Burada alfabe meselesi tartışılır. Semed Ağamalıoğlu, Bekir Çobanzade ve Halid Seid Latin alfabesini; Teymurcan Odabaş, Arap harflerinin ıslahını; Hesən Sebrî Ayvazof ise diğer Türk halklarıyla ortak verilecek bir kararın alfabe seçiminin yapılmasının uygun olacağını savunur. Heyet, Kırmımlı aydınlara yeni alfabeyle geçmenin önemini aktarır ve onlara yeni alfabeyle geçme konusunda çağrıda bulunur. Katılımcılardan Kırmım Üniversitesi profesörü Bekir Çobanzade de burada Latin alfabesini savunarak bu alfabeyle neden geçilmesi gerektiğini beş maddede açıklar. Heyet, Kırmım seyahati sırasında Bahçesaray ve Sevastopol'a (Akyar) da ziyaretlerde bulunur (Səid, 1929, s. 15-31).

³² Bugün Rusya Federasyonu'nda bulunan Orenburg şehri, 1920-1925 yılları arasında Kazakistan'ın başkentiydi.

15 Ekim 1924 tarihinde Akmescit'te Maarif Evi'nde bir başka toplantı daha düzenlenip alfabe seçimi konusu görüşülür (Səid, 1929, s. 37). Toplantıda Kırım'da Latin alfabesinin kabul edilmesinin zemininin oluşturulması için bir komisyon kurulmasına karar verilir. *Müteşebbisler* adı verilen bu komisyona Osman Ağçokraklı, Kerim Cemalleddin, Mahmud Nedim, Bekir Çobanzade, İlyas Tarhan ve Cefer Gafarov; aday gösterilir (Səid, 1929, s. 47).

Akmescit'ten ayrılan heyet Türkistan'da alfabe toplantıları yapmak için yola koyulur. Heyetin Kırım'dan sonraki ilk durağı Taşkent olur. Dönüşte de Orenburg, Kazan ve Ufa'yı ziyaret eder (Səid, 1929, s. 51).

Heyet, Taşkent'e vardığında Taşkent'te Usûl-i Cedît Okulları'nı açan Münevver Karî ile görüşür ve ona yeni alfabe konusundaki düşüncelerini sorar. Münevver Karî, Latin harfleri temelinde yeni bir alfabenin kabul edilmesini uygun gördüğünü, Türkistan aydınlarının çoğunun da bu fikirde olduğunu ifade eder. Ayrıca heyetin Azerbaycan'da alfabe meselesinin tartışılıp karara bağlanacağı ve tüm Türk halklarından katılımcıların olacağı bir kurultay düzenleme fikrini desteklediğini belirtir (Səid, 1929, s. 54-55). Ertesi gün Veli Hulufu ve Halid Seid; Özbekistanlı aydınlardan Yusif Eliyev'le (*Özb. T. Yusuf Aliyev*) görüşür ve alfabe hakkında sohbet ederler. Eliyev de Münevver Karî gibi düşünmekte, yeni alfabeyi desteklemektedir. Aynı gün Halid Seid, Maarif Komiseri'yle (Eğitim Bakanı) de görüşmüştür. Maarif Komiseri, Seid'e Latin alfabesine geçilmesinin gerekli olduğunu ve Latin alfabesini gerekli yerlerde savunacağını bildirmiştir (Səid, 1929, s. 57-58). Sonraki gün heyet, Türkistan Cumhuriyeti Merkez İcra Komitesine davet edilir. Buraya Özbek, Kazak ve Türkmen ilmi şûrularından da uzmanlar çağrılmıştır. Mecliste Samed Ağamalıoğlu yeni alfabe hakkında bilgi verir. Dil olarak birbirine yakın olan halkların aynı alfabeyi kullanmaları gerektiğinden bahseder. Cahillikle baş etmenin en uygun yolunun yeni alfabeye geçmek olduğunu söyler (Səid, 1929, s. 60). Səməd Ağamalıoğlu'nun ardından Özbek, Türkmen ve Kazak Türkü katılımcılar fikirlerini bildirir. Özbek ve Türkmen Türkü katılımcılar, yeni alfabe konusunda olumlu görüşler belirtirken Kazak Türkleri, yeni alfabeye karşı olduklarını belirtmişlerdir. Ancak düzenlenmesi planlanan Türkoloji Kurultayı'na katılacaklarının sözünü verirler (Səid, 1929, s. 61).³³

Heyetin Taşkent'teki görüşmeleri bittikten sonra seyahat notlarını tutan Halid Seid, heyetten ayrılarak Bakü'ye döner. Seid, bu notların yer aldığı *Yeni Afabe Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım* (Yeni Əlifba Yollarında Əski Xatirə ve Duyğularım) adlı eserinde heyetin Taşkent'ten sonra Orenburg, Ufa ve Kazan'da yapacağı toplantıların notlarını Veli Hulufu'nun kaydedeceğini belirtir (Səid, 1929, s. 75).

Halid Seid, 25 Ekim 1924'te Bakü'ye geri dönen heyetin Orenburg, Ufa ve Kazan ziyaretleri için şunları yazar: "Samed Ağa Kazakistan ve Tataristan Cumhuriyetlerinden çok da razı kalmamıştı; oralarda yeni alfabe hakkında geniş müşavere açmaya imkân verilmemişti. Heyet çağrılmamış, bir misafir gibi kabul edilmişti; ancak Başkurdistan Cumhuriyeti heyeti büyük bir memnuniyetle kabul etmiş, yeni alfabeyi kabul etmeye çoktan hazır olduklarını bildirmişlerdi." (Səid, 1929, s. 86).

Böylece 1924'ün sonlarında Azerbaycan, Kırım, Dağıstan, Başkurdistan, Gürcistan ve Ermenistan'da yeni alfabenin kabul edileceğı; Tataristan ve Kazakistan'da ise yeni alfabenin kabul edilmeyeceğı anlaşılmıştır (Səid, 1929, s. 86).

³³ Seid (Səid, 1929, s. 61)'e göre Kazak Türklerinin yeni alfabeye karşı olmalarına rağmen Türkoloji Kurultayı'na katılacaklarını bildirmelerinin muhtemel sebebi, bu kurultayda Arap alfabesinin kabul edileceğini düşünmeleriydi.

Heyetin Sovyetler Birliği dahilindeki Türklerin yaşadıkları bölgelerde yaptığı bu görüşmeler, 1926 yılında Bakü'de yapılacak olan Türkoloji Kurultayı'nın zeminini oluşturmuştur.

Azerbaycan Sovyet Hükümeti, 1 Mayıs 1925 tarihinde gazetelerde ve resmi yazışmalarda Latin alfabesinin kullanılmasının mecburî olması kararını alır. 7 Ağustos 1925'te ise Sovyetler Birliği'ne Arap harfli yayınların girmesini yasaklanır (Süleymanlı, 2006, s. 159).

25-27 Mayıs 1925 tarihinde IV. Azerbaycan Müellimleri Kurultayı düzenlenir (Azərbaycan Müəllimlərinin Qurultayları I-XII, 2008, s. 56). Kurultayda müzakerelerden sonra son sözü söyleyen Azerbaycan SSC Maarif Halk Komiseri (Eğitim Bakanı) Mustafa Kuliye, alfabe meselesine değinir. Alfabe meselesinin Şûralar Kurultayı'nda çözüme kavuştuğunu; fakat bu alfabenin eğitim kurumlarında nasıl uygulanacağı konusunu düşündüklerini belirtir (Azərbaycan Müəllimlərinin Qurultayları I-XII, 2008, s. 66). Bunun üzerine okullarda alfabenin uygulanması ile ilgili karar alınır ve 1925-1926 eğitim-öğretim yılında ilkokulların birinci sınıflarında yeni alfabeyle eğitim verilmeye, üst sınıflardaki öğrencilere de yeni Türk alfabesi öğretilmeye başlanır (Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi, 2007, s. 50).

26 Şubat 1926 – 6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'de Birinci Uluslararası Türkoloji Kurultayı düzenlenir. Kurultayın 4 Mart'taki 12. Toplantısı, alfabe meselesi için önemli bir toplantıdır. Bu toplantıda Latin alfabesi taraftarları ve Arap alfabesi taraftarları görüşlerini bildirir, toplantı sonunda da aynı günün akşamı ileri sürülen fikirlerin oya sunulması kararı alınır. Bu kararın üzerine 4 Mart akşamı kurultayın 13. toplantısında alfabe meselesi oylamaya sunulur ve bu oylamada 101 kişi Latin alfabesi, 7 kişi Arap alfabesi tarafında oy kullanır; 9 kişi de tarafsızdır (İsaxanlı, 2011, s. 91). Kurultayda Latin harfleri esasında oluşturulan yeni Türk alfabesi, Arap alfabesinden her bakımdan üstün kabul edilir; ancak alfabenin uygulanması her cumhuriyetin kendi iradesine bırakılır (Səid, 1929, s. 95).

6. Latin Harfli Ortak Türk Alfabesinin Kabulü: *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi*

Bakü Türkoloji Kurultayı'ndan bir gün sonra Samed Ağamalıoğlu, kurultayda Latin alfabesi lehine oy veren Türk temsilcilerle bir toplantı düzenler. Bu toplantıda Türk halkaları arasında yeni alfabenin hayata geçirilmesi sürecinin tek elden düzenlenmesi için merkezî bir teşkilat oluşturulması ihtiyacının olduğu kabul edilir. Merkezî bir komisyon kurulana kadar onun görevini Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin yürütmesi kararı verilir (İsaxanlı, 2011, s. 94).

13 Şubat 1927 tarihinde Sovyetler Birliği Merkez İcra Komitesinin toplantısı yapılır. Toplantıda SSCB'deki Türk bölgelerinin temsilcileri de bulunmaktadır. Bu fırsatı değerlendiren Samed Ağamalıoğlu, Türk temsilcilerle ayrı bir toplantı düzenler ve Latin alfabesinin tüm Sovyetler Birliği'nde benimsenmesini ve yeni alfabeğe geçiş sürecini yönetecek hususi bir komisyonun oluşturulmasını teklif eder. Bu teklifi kabul edilir ve hemen orada Ağamalıoğlu'nun başkanlığında 7 üyeden oluşan bir komisyon kurulur. Komisyon, Türk bölgelerine kendilerine üye olmaları için çağrıda bulunur. Yaklaşık iki ay içinde üye listesi belli olur. 39 üyeden oluşan komisyonda Azerbaycan'dan 4, Türkmenistan'dan 2, Gürcistan'dan 1, Ermenistan'dan 1, Nahçıvan'dan 1, Özbekistan'dan 4, Başkurdistan'dan 2, Tacikistan'dan 1, Dağıstan'dan 2, Kazakistan'dan 3, Kırgızistan'dan 1, Kırım'dan 1, Tataristan'dan 2, Karakalpakistan'dan 1, Kuzey Kafkasya'dan 3, diğer topluluklardan 10 kişi bulunmaktadır (İsaxanlı, 2011, s. 95). Komisyon üyelerinin SSCB'de yüksek görevlerde bulunmaları komisyona bir devlet organı vasfı kazandırmıştır (Şimşir, 2008, s. 135).

Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesi olarak adlandırılan bu komisyon, Sovyetler Birliği Merkez İcra Komitesinin 11 Mayıs 1927 tarihli kararnamesi ile

“bütün Türk-Tatar bölgelerinde Latin harflerini benimsetmek için tam yetkiyle” donatılır (Şimşir, 2008, s. 131) ve komitenin kuruluşu, tüzüğü resmen onaylanır (Şimşir, 2008, s. 134).³⁴

1926 yılının Mart ayında geçici olarak kurulan, Mayıs 1927 tarihinde ise resmen onaylanan (Şimşir, 2008, s. 134) Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesinin Başkanlığına Semed Ağamalıoğlu getirilir. Komitenin merkezi Moskova olarak kararlaştırılır; ancak 1928 Mayıs ayından sonra merkez, Bakü'ye taşınır (İsaxanlı, 2011, s. 95-96).

Merkez komitenin Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Başkurdistan, Türkmenistan, Tataristan, Kuzey Kafkasya, Transkafkasya ve Yakutistan'ın aralarında bulunduğu toplamda on iki şubesi vardır. SSCB'nin çeşitli bölgelerindeki daha önceden kurulmuş yeni alfabe komiteleri, dernekler, ocaklar vb. merkez komiteye bağlanır (Şimşir, 2008, s. 131).

Komite üyesi cumhuriyetler, kendi hazırlamış oldukları alfabe projelerini sunarlar, ancak her biri birbirinden farklıdır. Bu durumun ortak alfabe sürecine zarar verebileceği düşünülür. Bunun üzerine 3 Haziran 1927'de komitenin ilk genel kurul toplantısı (plenumu) düzenlenir.³⁵ Birkaç gün süren tartışmalar neticesinde sunulan farklı farklı alfabe projeleri 6 Haziran'da birleştirilir ve *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi* kabul edilir³⁶ (İsaxanlı, 2011, s. 125-126). Kabul edilen bu ortak alfabe; 29'u Latin, 4'ü Kiril esaslı olmak üzere 33 harften oluşmaktadır (Şimşir, 1991, s. 25).

BİRLƏŞDİRİLMİŞ YENİ TÜRK ALFABESİ						
A a	B b	C c	Ç ç	D d	E e	Ə ə
А а	В в	С с	Ч ч	Д д	Е е	Ə ə
ا	ب	ع	ح	د	ه (جەل=بەتەپ)	ه (هە)
F f	G g	Q q	H h	I i	J j	K k
Ғ ғ	Г г	Ң ң	Һ һ	И и	Ј ј	К к
ف	گ	ق	ه	ی	ج (ای)	ک
L l	M m	N n	Ŋ ŋ	O o	Ө ө	P p
Л л	М м	Н н	Ŋ ŋ	О о	Ө ө	Р р
ل	م	ن	ڭ	و (اولای)	و (اولک)	پ
Q q	R r	S s	Ş ş	T t	U u	V v
Ң қ	Р р	С с	Ш ш	Т т	У у	В в
ق	ر	س	ش	ت	و (اورون)	و (او)
X x	Y y	Z z	Ʒ Ʒ	Ь ь		
Х х	Ү ү	З з	Ʒ Ʒ	Ь ь		
خ	و (اورون)	ز	ژ	ی (ای)		

Tablo 2: SSCB'de Yaşayan Türkler Tarafından Kabul Edilen Ortak Türk Alfabesi: *Birleştirilmiş Türk Alfabesi* (Aslan, 2004, s. 182).

³⁴ İsaxanlı (İsaxanlı, 2005, s. 46)'a göre 28 Şubat 1927 tarihinde *Tüm Birlik Yeni Alfabe Komitesi* kurulmuştur.

³⁵ I. Genel kurul toplantısı, 3-7 Haziran 1927 tarihleri arasında Bakü'de düzenlenmiştir (Abdullayev, 1996, s. 97).

³⁶ Bu alfabaya en yakın olan alfabe projesi, *Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin* sunduğu alfabadir (İsaxanlı, 2011, s. 126).

Yeni Türk Alfabeti Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesinin ikinci genel kurul toplantısı, 7-12 Ocak 1928 tarihleri arasında Taşkent'te, üçüncü genel kurul toplantısı 18-28 Aralık 1928 tarihleri arasında Kazan'da, dördüncüsü ise 6-13 May 1930³⁷ tarihleri arasında Almatı'da düzenlenir (Sadıqova ve Həsənli-Qəribova, 2018, s. 66).

Azerbaycan'da *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'ne hemen geçilmemiştir. Azerbaycan, Türklerin ortak yazısı olarak 6 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen bu alfabenin resmen kabul edilmesi ve uygulanması konusunda adım adım ilerlemiştir. Yeni Türk Alfabeti Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesinin ikinci genel kurul toplantısında bazı konuşmacılar tarafından bu durum eleştirilmiştir. İsağanlı'nın çalışmasına göre Ferhad Ağazade, bununla ilgili olarak *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'nin kabul edilmesinden beş yıl önceden (1922 yılından) itibaren Azerbaycan'da Latin harfleri esasında hazırlanmış alfabe (*Yeni Türk Alfabeti*) ile hatırı sayılır bir edebiyatın özellikle de ders kitaplarının yayımlandığını; birden bire tüm bunları bırakıp *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'ni uygulamanın zorluklara sebep olacağını ifade eder. Bu sebeple Azerbaycan'ın *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'ne geçişinin tedricî olacağını belirtir (İsağanlı, 2011, s. 129-130).

Azerbaycan, *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'ne geçişle ilgili ilk önemli adımını, 27 Ekim 1928 tarihindeki Azerbaycan Yeni Türk Alfabeti Komitesinin toplantısında “ş” ve “ь” harflerini kabul ederek atmıştır (İsağanlı, 2011, s. 129). Bu iki harf, sırasıyla 1922'de kabul edilen alfabedeki 3 ve ı harflerinin yerine kullanılmıştır.

1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Azerbaycan Merkezi İcra Komitesinin 21 Temmuz 1928 tarihli kararı ile Azerbaycan resmen Latin alfabesine geçer (İsağanlı, 2011, s. 133).

1933 yılında alfabe birliği amacıyla Azerbaycan Latin alfabesinde bazı değişiklikler yapılır. Bu değişiklikler k harfi, *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'ndeki q ile; q ise k ile; q, g ile; g, q ile; y, u ile; u, y ile; c, ç ile; ç de c ile karşılır.

1938'de ise Azerbaycan-Latin alfabesinde bir değişiklik daha yapılarak alfabeden ŋ harfi çıkarılır (Şirin, 2020, s. 230).

1927'den 1930 yılına kadarki süreçte Türkistan'daki Kazak, Özbek, Türkmen, Karakalpak ve Kırgız Türkçesi gibi Türk lehçelerine Latin alfabesi (*Birleştirilmiş Türk Alfabeti*) uygulanmıştır. Diğer Türk bölgeleriyle birlikte yeni alfabeğe geçiş, 1930'da resmen tamamlanmıştır (Saray, 2017, s. 182).³⁸ Bu süreçte, 1928 yılında, Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Harf İnkılabı yapılarak Latin alfabesi kabul edilmiş ve hızla uygulanmıştır. Saray'a göre Mustafa Kemal Atatürk'ün Latin alfabesine geçmeyi istemesinin sebeplerinden biri, Latin alfabesinin modernleşme bağlamında Avrupa ile ilişkileri güçlendirecek olması ve okuma-yazmayı kolaylaştıracak olmasıdır. Diğer sebep ise Latin alfabesinin Türk kültür birliğinin yeniden kurulmasına katkıda bulunacak olmasıdır (2017, s.185).

Türkiye'de kullanılan Latin alfabesi ile Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin kabul ettikleri *Birleştirilmiş Türk Alfabeti* arasındaki farklılıkların az olması sayesinde Rus işgalindeki Türk devlet ve toplulukları ile Türkiye Türkleri birbirlerinin neşriyatlarını rahatlıkla okur hâle gelmiştir. Türklerde kültürel bütünleşmenin tekrar hissedilmesi, Sovyet rejimini tedirgin etmiştir (Süleymanlı, 2006, s. 161). Bolşevikler; Türk boylarını birbirinden, özellikle Türkiye Türklerinden ayırmayı, birbirleriyle bağ kurmalarını ve aralarında “biz” bilincinin gelişmesini engelleyerek birinin diğeri için “öteki” olmasını amaçlamışlardır. Ancak Türkiye'nin Latin

³⁷ Gahramanlı (Qəhrəmanlı, 2002, s. 39), dördüncü toplantının 1931 yılının Mayıs ayında düzenlendiği bilgisini verir.

³⁸ Ancak 1930'lu yıllarda ortak Türk-Latin alfabesi çeşitlenmeye başlamış; Türk cumhuriyet ve toplulukları için ayrı ayrı varyasyonlar düzenlenmiştir (Garibova, 2012, s. 126).

alfabesini kabul etmesiyle birlikte Sovyet yönetimi, 1920'ler ve 1930'larda uyguladığı alfabe politikasının hedefine ulaşmayacağını anlamıştır.

Türklerin Arap alfabesinden sonra Latin alfabesi aracılığıyla ortak bir Türk kimliği inşa etme çabaları; Sovyet yöneticilerini hemen harekete geçirmiştir. Bolşevikler, bir taraftan Türk aydınlarını ikaz etmişler bir taraftan da Latin alfabesini karalama çalışmalarına başlamışlardır. Latin alfabesinin bekleneni vermediği yönünde söylem üretmişler ve Rus misyonerlere hazırlattıkları Kiril alfabesinin propagandasını yapmışlardır (Süleymanlı, 2006, s. 161-162). Böylece Latin alfabesiyle ayırtıramadıkları Türkleri, Kiril alfabesiyle ayırtırmayı hedeflemişlerdir.

Sovyetler Birliğinde (y.n. 1920'lerde) N. Yakovlev'in Rus Kiril alfabesine atfedilen olumsuzluklar, 1939 yılının başlarında Latin alfabesine yöneltilmiştir. Latin alfabesi, üst sınıfın alfabesi olarak nitelendirilmiştir (Kerimli, 2002, s. 281). Sovyet yönetiminin alfabe konusundaki bu yön değişimi sonucunda SSCB'deki diğer Türk bölgelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da Kiril alfabesine geçiş gündeme gelmiştir. İktidarın verdiği emirle 8 Mayıs 1939 tarihinde SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesi ve Azerbaycan Yazarlar Birliğinin birlikte düzenlediği aydınlar toplantısında Rus alfabesi esasında yeni bir alfabeğe geçiş meselesi gündeme alınmış ve bunun tasarısı görüşülmüştür. 11 Temmuz 1939 tarihinde ise Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanlığı ve Bakanlar Kurulu, Azerbaycan yazısının 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren Kiril alfabesi ile yazılması kararını almıştır. Böylece Azerbaycan SSC'de "ı" ve "ı" harfleri hariç Rus alfabesindeki tüm harflerin yer aldığı Kiril alfabesine geçilmiştir (Abdullayev, 1996, s. 99).

Kiril alfabesine geçiş, 1920'lerdeki alfabe değişikliğindeki gibi aydın görüşleri dikkate alınarak etraflıca yapılan tartışmalar sonucu verilen bir kararla değil, göstermelik kısa süren tartışmalar neticesinde tepeden inme bir kararla gerçekleşmiştir (Ergun, 2010, s. 140).

Sonuç

19. yüzyılın ortalarında Azerbaycan'da alfabe tartışmaları, aydınların ilerleme söylemleri doğrultusunda gündeme gelmiştir. Modernleşme hareketinden etkilenen aydınlar, Arap alfabesinin Azerbaycan'ın ilerlemesine engel olduğu düşüncesiyle Latin alfabesine geçişi önermişlerdir. Latin alfabesini Batılılaşma ve/veya Avrupalılaşma yönünde modernleşmenin bir gereği, bir basamağı olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bu alfabe değişikliği düşüncesini sadece Batılılaşma ve Avrupalılaşmayla ilişkilendirmek doğru olmaz. Çünkü Latin alfabesi önerisi, Azerbaycan modernleşme sürecinin bir başka boyutu olan Türkçülükle de ilgilidir. Latin alfabesi; hem Azerbaycan Türk kimliğinin inşası hem de bu alfabe temelinde hazırlanan ortak Türk alfabesiyle ortak Türk kimliğinin inşası için bir sembol olmuştur.

Ruslar, Sovyet Dönemi'nin ilk zamanlarında Azerbaycanlı aydınların alfabe faaliyetlerini desteleyerek Latin alfabesine geçişi kendi siyasi amaçlarının bir aracı olarak; Sovyetleştirmenin bir adımı olarak görmüşlerdir. Sovyet yönetimi, Azerbaycan Türkçesinin ve SSCB'de konuşulan diğer pek çok dilin Latin alfabesiyle yazılmasını sağlayarak hem Çarlık izlerini silmeyi hem de Azerbaycan Türkçesi konuşurları arasında okuryazarlık oranını yükselterek Sovyet ideolojisini topluma daha kolay empoze etmeyi amaçlamıştır. Ancak SSCB'nin bu konudaki asıl amacı, Türklerin ortak yazısı durumunda olan Arap alfabesini yasaklayarak Türkler arasındaki iletişimi kesmektir. Fakat çalışmada da ortaya konulduğu üzere gerek Türkiye Cumhuriyeti'nde Latin alfabesine geçilmesi gerekse 1927-1933 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türklerin *Birleştirilmiş Türk Alfabesi*'ni kabul edip kullanmaları, SSCB'nin dil politikası amaçlarıyla ters düşmüştür. Türkler arasında yeniden yazı birliğinin sağlanmış olmasından rahatsız olan Sovyet yönetimi, 1920'lerde Arap alfabesine atfettiği olumsuzluğu; 1930'larda

Latin alfabesine atfetmişdir. Böylece SSCB, öne sürdüğü bahanelerle tüm Birlik'te olduğu gibi Azərbaycan'da da Kiril alfabesine geçiş için zemin hazırlamıştır. Azərbaycan'da tepeden inme bir kararla asıl amaçları olan Kiril alfabesine geçişi, 1939 yılında alınan kararlar zorunlu hâlde getirmiş ve Kiril alfabesini "Sovyet insanı" kimliği inşasının bir aracı olarak dayatmacı bir tutumla uygulamıştır.

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV, E. Z. (1996). *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AÇIKKAYA, S. (2010). "Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azərbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/28: 403-420.
- AĞAZADƏ, F. vd. (1924). *Yeni Türk Əlifbası*. Bakı: Kızıl Şərq.
- AXUNDOV, M. F. (1988). *Əsərləri. (Üç Cildə)*. (hzl. Həmid Məmmədşadə). Cilt: III. Bakı: Elm.
- AXUNDOV, M. F. (2005). *Əsərləri. (Üç Cildə)*. (hzl. Həmid Məmmədşadə). Cilt: III. Bakı: Şərq-Qərb.
- AKPINAR, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. Dergâh Yayınları: İstanbul.
- ALTUN, F. (2022). "Modernleşme". *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. (ed. Y. Saraç). III/113. Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları.
- ASLAN, B. (2004). *Azərbaycan'da Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Yeni Yol Gazetesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ASLAN, B., (2009). "Sovyet Rusya Hakimiyetindeki Türk Halklarının Birleştirilmiş Türk Alfabesi'ne Geçisi ve Bu Olayda Azərbaycan'ın Rolü". *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. VI/6: 81-111.
- AYDIN, S. (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- AYDOĞAN, B. (2023). *Azərbaycan'da Uluslaşma Sürecinde Dil Durumu: Azadlıq, Yeni Azərbaycan ve Azərbaycan Gazeteleri Temelinde Bir Analiz (1989-2003)*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi* (2007). (ed. Sevil Mehdiyeva). IV. Bakı: Şərq-Qərb.
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası* (2004). "Əlifba İslahatı Komissiyası". Cilt: I. Bakı: Lider Nəşriyyatı.
- Azərbaycan Müəllimlərinin Qurultayları I-XII* (Tarixi-Xronoloji, Stenografik Materiallar) (2008). Bakı: Çarşıoğlu Nəşriyyat.
- Azərbaycan Tarixi* (III Cildə) (1964). Cilt: II. Bakı: Azərbaycan SSR EA.
- CAHANGİROV, M. (1978). *Azərbaycan Milli Ədəbi Dilinin Təşəkkülü. Birinci Hissə*. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- ERGUN, A. (2010). "Azərbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", *Bilig*. 54: 139-160.
- ƏLİYEVƏ, İ. (12 Fevral 2023). Böyük Vətənpərvər. *Azərbaycan*. Erişim Tarihi: 02.04.2024. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/boyuk-vetenperver-1676152626>
- GARİBOVA, J. (2012). *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar Dil Sorunu Yeniden Biçimlenen Kimlikler*. (ed. Sema Aslan-Rena Salehova). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- XƏLİLOV, T. F. (2012). "XIX Əsrin Sonu – XX Əsrin Əvvəllərində Naxçıvanda Ana Dili və Əlifbanın İnkişafında Məhəmmədəğa Şahtaxtının Rolü". *Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri*. 4: 21-26.
- İBRAHİMOV, E. (2018). *Azərbaycan Halq Cümhuriyyəti: Dil Məsələləri*. Bakı: Xan Nəşriyyat.

- İSAXANLI, İ. (17 İyul 2010). "Fərhad Ağzadə və Latın Əlifbasına Keçid". *Kredo*: 2.
- İSAXANLI, İ. (26 İyun 2010). "Fərhad Ağzadə və Latın Əlifbasına Keçid". *Kredo*: 2.
- İSAXANLI, İ. (2005). "Fərhad Ağzadə və Latın Əlifbasına Keçid Tarixə Qısa Baxış və Ağzadə". *Azərbaycan Respublikası "Təhsil" Cəmiyyəti "Bilgi" Dərgisi: Təhsil, Mədəniyyət, İncəsənət*. 3-4: 38-49.
- İSAXANLI, İ. (2011). *Azərbaycanda Latın Əlifbasına Keçid və Fərhad Ağzadə*. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı. Erişim Tarihi: 12.04.2024. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=226483&pno=88>.
- İSMAYILOVA, G. G. (1972). "К истории Азербайджанского Алфавита." *Voprosı Sovetsenstvovaniya Alfavitov Tyurskih Yazıkov SSSR*. (ed. N. A. Baskakov). Moskva: Nauka: 28-40. (Исмаилова Г. Г. (1972). "К истории азербайджанского алфавита." *Вопросы совершенствования алфавитов тюркских языков СССР*. (редактор: Н. А. Баскаков). Москва : Наука: 28-40.)
- KAPLAN, E. – A. TORAMAN (2023). "Azerbaycan Türklerinde Milli Uyanışın Temelleri ve Ceditçiliğe Giden Yol". *Sosyal Bilimler Araştırmaları 2*. (ed. Hasan Yerkazan). Ankara: Sonçağ Yayıncılık: 5-36.
- KERİMLİ, L. (2002). "Azerbaycan'da Dil Siyaseti: Alfabe ve İmlâ Meseleleri Tarihinden I". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 14: 273-288.
- QƏHRƏMANLI, N. (2002). *Köhnə-Yeni Əlifba (Azərbaycan Əlifbasında Dəyişmələr)*. Bakı: Yurd. Erişim Tarihi: 01.05.2024. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=4220&pno=9>
- QULİYEV, V. (1987). *Mirzə Kazımbəy*. Bakı: Yazıçı.
- QULİYEV, Ə. (26 May 2018). "Bakı Dövlət Universitetinin Yaradıcılarından Biri - Məhəmməd Ağa Şahtaxtı." *525-ci Qəzet*. 95: 22. Erişim Tarihi: 25.04.2024. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2018_2836.htm
- QURBANOV, A. (2010). *Müasir Azərbaycan Ədəbi Dili*. Cilt: I. Bakı: Elm və Təhsil.
- MƏMMƏDZADƏ, H. (1988). "M. F. Axundovun Yeni Əlifba Layihələri və Məktubları" (Mirzə Fətəli AXUNDOV (1988). *Əsərləri*. (Üç Cilddə). (hzl. Həmid Məmmədzadə). Cilt: III. Bakı: Elm: 5-16 içinde).
- NESİBLİ, N. (2001). "Azerbaycan`ın Milli Kimlik Sorunu". *Avrasya Dosyası*. (çev. Nazim Cafersoy və Elnur Soltan). 7/1: 132-146.
- NOVRUZOV, Ş. (1988). "Şərqi-Rus"un Çağırışı. Bakı: Yazıçı.
- ÖZKAYA, Y. (2015). "Türkiye'deki Azerbaycan Muhaceret Matbuatı". *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı VI*. 76. Ankara.
- RÜSTEMLİ, N. (2016). "M. F. Ahundzade'nin Arap Alfabetesinin İslahıyla İlgili Yeni Alfabe Lâyihası". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. XVI /3: 161-187.
- SADIQOVA, S. – Ş. HƏSƏNLİ QƏRİBOVA (2018). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Milli Ədəbi Dilin İnkişaf Tarixi (1918-2018)*. Bakı: Avropa Nəşriyyatı.
- SADOĞLU, H. (2003). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SARAY, M. (2017). *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- SARIYEVA, İ. (4-6 İyul 2015). "'Şərqi-Rus' Qəzetinin Naşiri, Ana Dili Təəssübkeşi Məmmədəğa Şahtaxtı..." Bakı Xəbər: 15. Erişim Tarihi: 15.04.2024. https://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2015/iyul/447114.htm
- SƏİD, X. (1929). *Yeni Əlifba Yollarında Əski Xatirə və Duyğularım*. Bakı: Yeni Əlifba Komitəsi.
- SÜLEYMANLI, E. (2006). *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

- SWIETOCHOWSKI, T. (1988). Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azərbaycanı 1905-1920. (Çev. Nuray Mert). Ankara: Bağlam Yayınları.
- ŞAHVERDİYEV, A. B. (2006). Azərbaycan Mətbuatı Tarixi. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
- ŞENER, A. (2023). Kimlik Ve Kimliksizləştirmə Sorunsalı Olaraq Kırgız Edebiyatında Din. *Gazi Türkiyat*. 33: 81-102.
- ŞİMŞEK, U. (2008). Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kimlik Arayışları (1718-1938). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ŞİMŞİR, B. N. (1991). Azərbaycan'da Türk Alfabesi. Ankara: TDK Yayınları.
- ŞİMŞİR, B. N. (2008). Türk Yazı Devrimi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞİRİN, H. (2020). Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- TURAN, R. (2018). "Kuzey Azərbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 0/61: 429-451 .
- VELİYEV, A. (2004). Azərbaycan'da Yenileşmə və Milliyətçilik Hərəketi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Yeni Yol (21 Sentyabr 1922): 4.

EKLER
EK 1

İndiki Azərbaycan əlifbası	M.F. Axundovun ilk layihəsi 1870	M.F. Axundovun son layihəsi 1873	Fərhad Ağazadənin layihəsi 1906	Abdulla Əfəndizadənin əlifbası 1919	Yeni Türk (Azərb.) əlifbası 1922	Birləşdirilmiş türk əlifbası 1927
a	a	a	a	a	a	a
b	b	b	b	b	b	b
c	z	ç	c	c	c	ç
ç	ç	ç	ç	ç	ç	c
d	dð	ð	d	d	d	d
e	e	ə	--	e	e	e
ə	я	я	--	ë	ə	ə
f	f	f	f	f	f	f
g	q	k	q	ç	ç	g
ğ	ç	ç	g	g	g	ç
h	h	h	h	h	h	h
x	x	x	--	x	x	x
ı	ы	ы	ı	w	ı	ь
i	i	i	i	i	i	i
j	ж	j	--	z	z	z
k	k	q	k	q	q	k
q	g	g	ç	k	k	q
ğ	ç	ç	ç	ç	ç	ç
m	m	m	m	m	m	m
n	n	n	n	n	n	n
*	ñ	n	n	ñ	n	n
o	o	o	o	o	o	o
ö	ə	ь	ə	ə	ə	ə
p	p	p	p	p	p	p
r	r	d	r	r	r	r
s	s	c	s	s	s	s
ş	ш	ш	з	sh	з	ş
t	t	m	t	t	t	t
u	y	y	--	u	y	u
ü	u	ü	u	y	u	y
v	v	v	v	v	v	v
y	ÿ	e	--	j	j	j
z	з	z	z	z	z	z

Tablo 3: Azərbaycan-Latin Alfabeleri, Alfabe Önerileri ve *Birləşdirilmiş Türk Alfabeti*'nin Karşılaştırmalı Tablosu (İsaxanlı, 17 İyul 2010, s. 2).

EK 2:

Arap Harfli Azerbaycan Al- fabesi	Latin Harfli Azerbaycan Alfabeti			Latin Harfli Ortak Türk Alfabeti
	1922-1933 Yılları Arası	1933-1938 Yılları Arası	1938-1939 Yılları Arası	
1929'a kadar	1922-1933 Yılları Arası	1933-1938 Yılları Arası	1938-1939 Yılları Arası	Birleştirilmiş Türk Alfabeti (1927)
آ	Aa	Aa	Aa	Aa
ب	Bb	Bb	Bb	Bb
ج	Cc	Çç	Çç	ç
چ	Çç	Cc	Cc	c
د, (ط)	Dd	Dd	Dd	d
ا/ (د, ذ, ی, ا)	Ee	Ee	Ee	e
ا/ (ع, ه)	Əə	Əə	Əə	ə
ف	Ff	Ff	Ff	f
گ	Gg	g	g	g
غ	Gg	q	q	q
ه, (ح)	Hh	Hh	Hh	Hh
خ	Xx	Xx	Xx	Xx
ی, (ی)	Ii	ь ь	ь ь	ь ь
ای (ای, ی)	Ii	Ii	Ii	Ii
ز	Zz	Zz	Zz	Zz
ک	Qq	Kk	Kk	Kk
ق	Kk	Qq	Qq	Qq
ل	Ll	Ll	Ll	Ll
م	Mm	Mm	Mm	Mm
ن	Nn	Nn	Nn	Nn
ڭ, ک, ک	ŋ	ŋ	-	Ŋ ŋ
او	Oo	Oo	Oo	Oo
او	Öö	Öö	Öö	Öö
پ	Pp	Pp	Pp	Pp
ر	Rr	Rr	Rr	Rr
س, (ص, ث)	Ss	Ss	Ss	Ss
ش	Şş	Şş	Şş	Şş
ط, ت	Tt	Tt	Tt	Tt
او	Yy	Uu	Uu	Uu
او	Uu	Yy	Yy	Yy
و	Vv	Vv	Vv	Vv
ی, (ی)	Jj	Jj	Jj	Jj
ز, (ظ, ض, ذ)	Zz	Zz	Zz	Zz
ع	'	'	'	

Tablo 4: 1922-1939 Yılları Arasında Azerbaycan'da Uygulanan Alfabeler ile Birleştirilmiş Türk Alfabeti'nin Karşılaştırmalı Tablosu.³⁹

³⁹ Bu tablo; Ağazade (Ağazadə vd., 1924, s. 2-44); İsmayılova (1972, s. 39-40) ve İsaханlı'nın (İsaxanlı, 17 İyul 2010, s. 2.) çalışmaları ile *Yeni Yol* (21 Sentyabr 1922, s. 4) gazetesinde yayımlanan *Birleştirilmiş Türk Alfabeti* tablosundan yararlanılarak oluşturulmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

In this paper, the debates about the transition process from the Arabic alphabet to the Latin alphabet and from the Latin alphabet to the Cyrillic alphabet in Azerbaijan are explored in the context of modernization and identity formation efforts. Due to the evaluation of these two alphabet changes, the article is limited to the period from the 1850s, when proposals for the reform of the Arabic alphabet and the replacement of the Arabic alphabet with the Latin alphabet emerged and efforts began in this regard, to the year 1939, when the decision was made to write the Azerbaijani language using Cyrillic characters. The study aims to reveal the impact of changing political balances in Azerbaijan during this period on the alphabet issue and to explain how and why these alphabet changes occurred, while also highlighting the role of alphabet discussions and changes in the construction of Azerbaijani Turk identity. To achieve these objectives, the article first briefly discusses the political background and then chronologically examines the alphabet discussions and changes in Azerbaijan within the defined period, based on data obtained through a literature review.

Alphabet discussions in Azerbaijan started with Mirze Feteli Ahundzade, in the 1850s. When evaluating the period from this point up until the Soviet administration's decision in 1939 to adopt the Cyrillic script, it is evident that these debates primarily advanced in two directions. One group advocated for the reform and continued use of the Arabic script, while the other argued for the necessity of switching to the Latin script. The primary argument of those supporting the reform of the Arabic script was its long-standing historical presence and its status as the common alphabet of the Turks. On the other hand, proponents of the Latin script contended that the Arabic script was difficult to teach and learn, leading to low literacy rates in the country. They argued that the Arabic script was an obstacle to Azerbaijan's progress, and the solution to this problem lay in transitioning to the Latin script.

The idea of switching to the Latin script, which emerged in the 1850s under the influence of modernization that became more visible in 19th-century Azerbaijan, gained momentum after the increased freedoms in Tsarist Russia following the 1905 Revolution. This idea became more widespread and influential following Azerbaijan's independence in 1918. After the Bolsheviks occupied Azerbaijan in 1920, work on the Latin script continued, with support from the Soviet administration. In 1922, the Latin alphabet was adopted in Azerbaijan, and until 1929, this alphabet was used alongside the Arabic script. During this period, literature was produced and textbooks were published, using this new Latin-based alphabet.

Azerbaijani intellectuals played a significant role in reestablishing a unified Turkish script. To this end, at the Turkology Congress held in Baku in 1926, a decision was made to adopt a unified Turkish alphabet based on Latin characters (the Unified Turkic Alphabet), which was officially adopted in 1927. Between 1927 and 1933, this alphabet was gradually adopted among the Turks within the Soviet Union.

As a result, the idea of transition to the Latin alphabet, which began in Azerbaijan in the 1850s under the impact of modernization, was realized in the early Soviet period, depending on the political events and Russian language policy. The Latin alphabet has been a symbol for Azerbaijani intellectuals both in the construction of Azerbaijani Turkic identity and in the construction of a common Turkic identity. However, the Soviet authorities have used the first Latin alphabet and then the Cyrillic alphabet as a tool of assimilation in the identity construction of Turkic peoples.

MEKÂNSAL BELLEĞİN SÖZLÜ KÜLTÜR UNSURLARINA YANSIMASI: DENİZLİ ÇİVRİL'DE UNUTULMAYA YÜZ TUTMUŞ BİR EĞLENCE GELENEĞİ ALEYLAM

Alev ÖZTÜRK MERDİN*

ÖZ

Halk eğlenceleri; bir toplumun kültürel kodlarını, estetik eğilimlerini ve barındırdığı değerler bütünüyle toplumsal hafızasını aktaran önemli kültür unsurları arasındadır. Türk kültüründe mevsimsel ve takvimsel sürece bağlı olarak icra edilen eğlenceler, Anadolu'nun birçok yöresinde sözlü kültürün temel taşıyıcıları olarak aktarımına devam etmektedir. Günümüzde geleneksel belleğin aktarımında mekânların bireylerin bir araya gelmesi ve sosyalleşmesi hususunda birleştirici bir rolü bulunmaktadır. Çalışma kapsamında araştırma alanı olarak belirlenen Denizli ilinin Çivril ilçesi eğlence kültürü açısından zengin bir belleğe sahiptir. Örneklem alanı olarak seçilen Kocayaka yerleşim alanı, eğlencelerin mekân, zaman ve şahıs kadrosu bağlamında geleneksel bilgiyi aktarması açısından önemli bir icra alanıdır. Yörede yaşatılmaya çalışılan çeşme başında mâni ve türkü söyleme geleneği, kadın icracılar özelinde aktarılarak; Aylelam geleneği köken, mekân, bağlam üçgeninde değerlendirilmiştir. Bu gelenek, yörenin kültürel özelliklerini aktarımının yanı sıra içerdiği ritüelistik unsurlar ile Türk kültürünün asırlardır devam eden sözlü kültür unsurlarının yaşatılmasında önemli bir icra ortamıdır. Çalışmada performansı gerçekleştiren kadın icracılar kaynak kişi olarak seçilerek 17.07.2024 tarihinde katılımcı gözlem ve mülakat yönteminden yararlanılıp görüşme yoluna gidilmiştir. Çalışmanın genelinde eğlence anlayışının sosyo-kültürel açıdan değerlendirilmesi hususunda performans teori bağlamında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk eğlencesi, mâni, türkü, Aylelam, Kocayaka, Çivril, Denizli.

REFLECTION OF MENTAL AND SPATIAL MEMORY ON ELEMENTS OF ORAL CULTURE: A FORGOTTEN ENTERTAINMENT TRADITION, ALEYLAM ABSTRACT

Folk entertainments are among the important cultural elements that convey the cultural codes, aesthetic tendencies and social memory of a society with all the values it contains. The entertainments, which are performed depending on the seasonal and calendar process in Turkish culture, continue to be transmitted as the basic carriers of oral culture in many regions of Anatolia. Today, in the transmission of traditional memory, places have a unifying role in the gathering and socialisation of individuals. Çivril province of Denizli, which is determined as the research area within the context of the research, has a rich memory in terms of entertainment culture. Koca-yaka settlement area, which was selected as the sample area, is an important performance area in terms of transferring traditional knowledge in the context of space, time and person cadre of entertainment. The tradition of singing mâni and folk songs at the fountain, is being tried to be kept alive in the region, was transferred in the context of female performers; Aylelam tradition was evaluated in the triangle of origin, place and context. In addition to conveying the cultural characteristics of the region, this tradition is an important performance environment for the survival of the centuries-old oral culture elements of Turkish culture with the ritualistic elements it contains. In the study, the female performing performers were chosen and the source individuals were identified and the source persons were interviewed by using participant observation and interview method. Throughout the study, an evaluation was made in the context of performance theory in terms of socio-cultural evaluation of the understanding of entertainment.

Key Words: Folk entertainment, mâni, folk song, Aylelam, Kocayaka, Çivril, Denizli.

Gönderilme Tarihi: 22 Eylül 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Dr. Öğr. Görevlisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, KIRŞEHİR.

ORCID ID: 0000-0002-6957-4913 E-posta: alevmerdin@ahievran.edu.tr

Giriş

Bireylerin toplum bünyesinde sahip olduğu bellek, inanç, cinsiyet rolleri, yasa, örf ve ananelerin karmaşık toplamı “kültür” olarak tanımlanmaktadır (Tylor, 2016, s. 91). Toplumu oluşturan dil, inanç, yaşayış biçimi gibi öğeler sözel kültürün temel dinamiklerini oluşturmaktadır (Yıldırım, 1998, s. 35). Geçmişte var olan belleğin kayıt altına alınıp gelecek nesillere aktarılması yaklaşımı, Türk kültüründe var olan sözlü kültür unsurlarının araştırılıp incelenmesi, halk kültürü araştırmalarının da temel amaçları olarak değerlendirilebilir. Türk sözlü kültürü içinde oluşan bir toplumun ortak eğlence anlayışını yansıtan gelenekler arasında halk eğlenceleri de yer almaktadır. Halk eğlenceleri yaşanan yörenin tarihsel bağlamı hakkında bilgi vermesinin yanı sıra yöre folkloru hakkında da kolektif bilgiler sunan önemli bir kültür unsurudur (Özdemir, 2005, s.7).

Toplumda var olan sözel gelenekler, el sanatları, ritüeller, el sanatları, şenlik, festivaller, tabiat, yaratılış ile ilgili uygulamalar, bir toplumun halk kültürünü oluşturan veriler arasındadır (Ekici, 2011, s.34). Türk kültüründe var olan eğlenceler, bir topluluğun ortak belleğini aktarması, kendi içinde kültürel temsilleri barındırması, temsil-anlam/dil bileşimini ortaya koyması açısından incelenmesi gereken gösteri bileşenleri arasındadır. Eğlence kültürü vasıtasıyla toplumların kimlik, düzenleme ve temsil etme güçleri analiz edilebilmektedir; zira eğlence kültürünü oluşturan icra ortamı gönüllülük esasına dayanan bir bağlama sahiptir. Bireylerin bir araya gelerek iş birliği yapmaları, var olan belleği paylaşmaları, kolektif eylem faaliyetlerinin artmasına hizmet etmektedir.

Geleneği oluşturan halk kitesinin gruba bağlılık duyması, etkinlik sürecinin istikrarlı bir yapıya bürünmesinin temel koşulu olarak değerlendirilebilir. Yerel sanatlar ve gelenekler hakkında inşa edilen imgeler, yerel kimliği şekillendirmek ve güçlendirmek için bir araç olarak kullanılabilir. Sözlü ortamda halk tarafından üretilen ses, söz, hareket ve tecrübeye bağlı olarak aktarılan veriler, halkbilimine de kaynaklık etmektedir (Yıldırım, 1998, s. 81-82). Gruplar, küçük aktör toplulukları folklor geleneklerinin icra edildiği çekirdek yapılardır. Çalışmada, sözlü kültürün önemli göstergeleri arasında yer alan mâni ve türkü türleri ve bu türlere bağlı olarak icra edilen eğlence geleneği “mekân, cinsiyet, aktarım ve yaratım” minvaline bağlı kalınarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Geleneksel bellek unsurlarının tespit ve tahlil edilmesi, halk eğlencelerini oluşturan bağlamın, neden ve sonuç ilişkilerinin ortaya konulması hususunda önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir (Gürsoy, 2023, s. 45).

Anadolu âşıklık geleneği, kendine özgü anlatım biçimleriyle Anadolu müzik kültürünün en önemli kaynaklarından biridir. Âşıklar, Anadolu'nun inanç ve kültürel değerlerini sanatsal yaratıcılıkla birleştirerek, nesilden nesile aktarmış ve zengin bir kültürel mirasın oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Bu miras, tarihi ve kültürel dokuyu yansıtmının yanı sıra, Osmanlı Divan şiirinin etkilerini de taşımaktadır. Toplumların kültürel değerlerini koruyarak gelişebilmeleri için kültürel aktarım büyük önem taşımaktadır ve bu aktarımda âşıklar ve türküler önemli bir rol oynar. Türküler, sözlü anlatılar içinde bulunduğu toplumun sosyo-kültürel durumu hakkında da bilgiler veren sözlü kültür unsurlarıdır. Bir milletin ortak sesi olarak değerlendirilen bu tür, yerel formunu koruyan bir yapı arz etmektedir (Mirzaoğlu, 2001, s. 76). Türküler, kolektif şuurun müzikal açıdan yansımaları olarak kişisel ya da toplumsal bir olay neticesinde ortaya konulmaktadır (Fidan, 2018, s. 277; Yakıcı, 2007, s. 216).

Bireyin sosyalleşme sürecinde doğum ve evlilik gibi geçiş dönemlerinde anlatıcılar, mâni ve türküler aracılığıyla duygu ve düşüncelerini aktarmaktadır. Türk kültüründe mânilerin “dügün, tarla, bahçe, festivaller, bayramlar, kutlamalar” gibi çok yönlü icra ortamları bulunmakta-

dır (Uğurlu, 2018, s. 1). Mâniler, duygu, düşünce ve isteklerin özgür bir şekilde aktarıldığı mısralar aracılığıyla toplumsal iletişimi sağlayan halk edebiyatı unsurlarıdır (Öğüt Eker, 1999, s. 105).

Mâniler, manzumdur. Sade bir dili vardır. Mâni söyleme geleneği ile ilgili yapılan çalışmalarda mânilerin aktarıldıkları ve üretildikleri bağlamı ortaya koymak sözlü kültür ürünlerinin üretildiği icra ortamının aktarılmasında oldukça önemlidir. Çobanoğlu, bu tür ile ilgili verilerin aktarılmasında üretildiği ve yaşatıldığı bağlamın ele alınması gerekliliğine değinmiştir (2007, s. 71). Mânilerin metodolojik yöntemlerle çözümlenmesi, mâni söyleyen kişilerin kültür dünyaları ile ilgili çok yönlü sonuçlar çıkarılmasında da hizmet edecektir (Önal, 2007, s. 369).

Çalışmanın araştırma alanı Denizli ilinin Çivril ilçesine bağlı Kocayaka Mahallesi olup konusu ise burada yer alan geleneksel eğlence uygulaması olan Aylelam geleneği oluşturmaktadır. Aylelam geleneğine bağlı olarak ortaya çıkan uygulama ve ritüellerin kayıt altına alınması, yörenin sözlü kültür ürünlerinin kültürel mirasa katkı sağlaması açısından oldukça önemli bir husustur.

Çalışmada, Denizli İli Çivril ilçesine bağlı Kocayaka mahallesinde aktarımına devam edilen unutulmaya yüz tutmuş bir halk eğlencesi olan Aylelam geleneğinin ortaya çıkışı ve icrasını sağlayan bağlama dair unsurlar değerlendirilecektir. Bu geleneği folklor kuramlarından performans teori bağlamında incelemek, geleneğin oluştuğu ortamın aktarılması açısından önemlidir. Kocayaka yerleşim alanında bulunan kadın icracılara ulaşmak için yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturularak yerel yönetimlerin izni dâhilinde mülakat ve katılımcı gözlem yöntemine başvurulmuştur. Yöre ile ilgili yapılmış çalışmalar ve basılmış kaynaklar tespit edilerek nitel araştırma yöntemlerinden biri olan literatür taramasından da yararlanılmıştır.

1. Bellek Mekânı Olarak Kocayaka

Denizli ilinin Çivril ilçesi, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaparak Ege bölgesi başta olmak üzere Anadolu topraklarında tarihî ve kültürel dokuyu koruyan bir kültür merkezidir. Yörede M.Ö. 5000 yıllık tarihi geçmişi bulunan Beycesultan höyüğü, yörenin kültür ve sanat değerlerini besleyen, geçmişten günümüze ulaşmasını sağlayan önemli bir yerleşim alanıdır (Dinçol, 1982, s. 14).

Çivril ilçesi, 1892 yılına dek Işıklı'ya bağlı bir köy yerleşimi iken demiryolu ulaşımının tamamlanması neticesinde ilçe konumuna getirilmiştir. Yöreye ismini veren Çivril sözcüğü ile ilgili birden fazla rivayet söz konusudur. İlk rivayette, yörenin etrafının dağlık bir alan olmasından ötürü "çevril" kelimesinden evrilerek kullanıldığı yönündedir. Bir diğer rivayet ise Timur'un ordusu ile seyahati esnasında Iğdır köyüne vardığında köy çevresindeki geniş ovayı görerek "çevril" emrini verdiği yönündedir. Her iki rivayette de kelimenin "çevril-" sözcüğünden fonetik özelliklere bağlı olarak "çivril" sözcüğüne dönüştüğü konusunda ortaklık bulunmaktadır (Kurgun, 1997, s. 88).

Çalışmanın örneklem alanını Çivril ilçesine bağlı Kocayaka yerleşim birimi oluşturmaktadır. Bu yörenin seçiminde yörede var olan geleneksel belleğin devam etmesi, yörede göçlerin az olmasından dolayı yerel dokunun korunmaya devam ediyor olması temel gerekçeler arasındadır. Kocayaka; Ege Bölgesinin İç Ege bölümünde Uşak iline 70 km, Denizli il merkezine 93 km mesafede Denizli-Uşak karayolunun batısında bulunan bir yerleşim yeridir. Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde kent yapısına ilişkin veriler göz önüne alındığında yerleşimin geniş bir bölgeye yayıldığı anlaşılmaktadır. Beycesultan Höyüğü ile birlikte birçok höyüğü üzerinde barındıran ve Anadolu'nun batısında yer alan Çivril Ovası, toprağının verimli olması sebebiyle, tarihin ilk çağlarından bu yana önemli bir yerleşme bölgesi olarak kabul edilmektedir. Yörede önemli bir kültürel yapı olarak yer alan Beycesultan Höyüğü, Beycesultan olarak bilinen Türk dervişinin adına inşa edilmiş bir yapıdır. Beycesultan, Anadolu topraklarının Türkleşmesinde

ve iskân politikasının genişletilmesinde rehberlik yapmış önemli bir dervişi olarak bilinmektedir (Duzcu, 2024, s. 321).

Kolektif bellek, toplumun ortak tecrübe ve paylaşımları üzerine kurulmuş değerler bütünüdür. Kültürel belleğin oluşumunda toplumun yaşadığı yer, icra ortamı toplumların oluşturduğu ortak değerlerin ortaya çıkmasında belirleyici olabilmektedir. Mekânlar, tarihsel sürece bağlı değer kazanarak kültürün ortak unsurları hâline dönüşebilmektedir (Daldal ve Karakaş, 2019, s. 90). Sözlü kültür unsurlarının yaratıldığı çeşme ve pınar başı gibi mekânlar, bir anlamda, ortak kültürün oluşmasına hizmet eden hafıza mekânları olarak değerlendirilebilir (Nora, 2006, s. 17).

Eğlence, ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel işlevi barındıran bir uygulamadır (Tuzcuoğlu, 2008). Kocayaka yerleşim yerinde Aylem geleneği yörenin kültürel ve mimari dokusuyla bütünleşen çeşmeler/pınarlar vasıtasıyla devam etmektedir. Jan Assmann, somut mekânların “mekânsal hatırlama çerçevesi” (Assmann, 2015, s. 47) oluşturduğunu belirtir. Bellek mekânı olarak değerlendirilen yapılar, toplumda var olan kolektif hatırlamanın da uygulama alanıdır. Walter Ong, mekân vasıtasıyla ortaya çıkan kültürel bellek göstergelerinin icra eden ritüelle birleşimi neticesinde kültürel bir mikro evren alanı yaratıldığını ifade eder. Bu evren alanında, birey durumun ya da ritüelin simülasyonu o süreci yeniden yaşayacaktır. Bir diğer ifadeyle mekân, kolektif belleğin tekrarlanma sürecine katkıda bulunmaktadır (Ong, 2013, s. 21). Kocayaka yerleşim yerinde eğlence geleneğinin icra edildiği iki temel mekân köyün kuzey ve güney kesiminde bulunan “Koca Bunar, İncirli Bunarı” çeşmeleridir:

Koca Bunar: 1500’li yıllarda yapıldığı bilinen çeşmenin, Roma ya da Bizans döneminde kullanıma açıldığı yönünde bilgiler mevcuttur. Kocayaka çeşmeleri ve kuyularının çoğunluğu üç haznelidir. Kocayaka köyünde çalışan köylüler su ihtiyaçlarını en yakın kuyudan ya da çeşmeden gidermektedir. Geçmiş dönemlerde bu çeşmeler köylülerin su ihtiyaçlarının karşılandığı ve hayvanların içme suyunun tedarik edildiği (yakıtma) konaklama ve buluşma mekânları olarak görülmektedir (Duzcu, 2024).

İncirli Bunarı: 1700’li yıllarda yapılan çeşmenin günümüzde geleneksel yapısını kaybettiği bilinmektedir. Yöre çevresinde var olan İncirli, Sarey, Mecitönü ve Cami Bunarlarının bu kaynaktan beslenerek yöredeki diğer depoların su ihtiyacını karşılamaktadır. Günümüzde Aylem etkinliğinin icra edildiği temel mekânlar arasında bu çeşme yer almaktadır. Çeşme çevresinin etkinlikleri icra etmek için geniş bir alana yayılmasının çeşmenin işlev kazanması açısından bir gerekçe olarak değerlendirilebilir (Duzcu, 2024, s. 324).

1.1. Kocayaka Yerleşim Yerinde Eğlence Geleneği

Modernleşme, kolektif sistemin etnik kimliklerinin yerine geçecek bir milli kültürün oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Milli kültür bireyleri deneyimler, hikâyeler ve dil aracılığıyla birleştirmektedir. Milletten hikâyesini anlatan verilerden oluşan bir toplum olarak ortaya konan kültür kanonu; insanların kendini birleşmiş bir grubun ferdi olarak görmelerini sağlayarak dayanışma ve birleştirme deneyimini kolaylaştıracaktır. Bu kanon sadece milli kimliği temsil etmekle kalmayıp aynı zamanda gruba aidiyet bilinci aşılayarak kültürün ve kimliğin oluşmasına hizmet eder. Kimliklerin çözüldüğü ve kitlesel ilişkilerin ayrıştığı bir dönemde, kültür kanonu geçmiş zamanların bereketine odaklanıp kültürel olarak yeniden canlandırmayı hedeflemektedir (Jusdanis, 1997, s. 79). Kültürün yeniden canlanması, kültürü oluşturan çeşitli imgeler ve bileşenler yoluyla mümkündür. Türk kültüründe var olan eğlenceler, bir topluluğun ortak belleğini aktarması, kendi içinde kültürel temsilleri barındırması, temsil-anlam/dil bileşimini ortaya koyması açısından incelenmesi gereken gösteri bileşenleri arasındadır. Eğlenceler, “karakterlerin, kurumların ya da bireyin gösterimi sayesinde yörenin kültürel dinamikleri ortaya konularak toplumda var olan değerler kuvvetlenerek pekiştirmektedir (Stoeltje, 1992, s.261-

272). Türk eğlenceleri gizli ve açık tören ve uygulamaları barındırmaktadır. Buna bağlı olarak olayın başlangıç ve sonuç göstergeleri hakkında da bilgiler içeren bir silsileye sahiptir (Özdemir, 2005, s. 54).

Gösteri, bir toplumun mevcut yaşam biçiminin kitle modeline dönüşmesiyle oluşturulan organizasyon biçimidir; aynı zamanda gösteri, kişilerin asırlar boyunca bir arada bulunarak ürettikleri verilerin toplumsal ilişkiye dönüşme şeklidir (Debord, 2010, s. 6). Eğlence kültürü vasıtasıyla toplumların kimlik, düzenleme ve temsil etme güçleri analiz edilebilmektedir. Yerel sanatlar ve gelenekler hakkında inşa edilen imgeler, yerel kimliği şekillendirmek ve güçlendirmek için bir araç olarak kullanılabilir. İcra edenlerin duygu ve düşüncelerini kısa ve öz bir şekilde aktaran türler arasında yer alan mânilerin belli bir sosyal ortamda müzik ve ezgi eşliğinde icra edilmesine “mâni söyleme geleneği” denilmektedir (Uğurlu, 2018, s. 8). Kocayaka yöresinde eğlence geleneği düğün, bayram ve şenlik gibi törenler aracılığıyla geleneksel formunda sürdürülmeye çalışılmaktadır. Kocayaka’da kına gecesi etkinliğinde kadın ve erkekler çoğunlukla ayrı ayrı eğlence tertip etmektedir. Yörede evlilik törenlerinin bir parçası olarak değerlendirilen ilk eğlence etkinliği kına gecesinde oynanan “lingoynu” oyunudur. Kına gecesi için gelin evinde bulunan kızlar, halka şeklini alarak “lingo” oyununu oynamak için hazırlığa başlar. Bu oyunda köyün kızları daire şeklini alarak oyuna başlanır. Oyunda çoğunlukla ritim çalgı kullanılmayıp dümbek adı verilen müzik aleti eşliğinde türküler söylenmektedir. Köyde yaşayan kadın icracılar dümbek(tef) eşliğinde lingoynu adıyla bilinen türkünün sözlerini aktarır. Lingoynu türküsünün icrası yapıldıktan sonra köyde bulunan kızlar mâni atışmasına devam ederek eğlence boyunca lingoynu türküsü birkaç defa tekrar edilir:

“Lingoynu, lingoynu
Döne döne oynar kızlar da lingoynu
Çırpa çırpa oynar kızlar da lingoynu
Lingoynu, lingoynu
Seke seke oynar kızlar da lingoynu
Çırpa çırpa oynar kızlar da lingoynu” (KK-3).

Kına gecesinde düzenlenen ikinci etkinlik, “oğlan olma” etkinliğidir. Oğlan olma etkinliği, kına yakılmadan önce kız evindeki misafirlerin türküler eşliğinde erkek evine gitmesiyle başlanmaktadır. Kız evindeki ziyaretçiler, okucu adı verilen misafirleri de yanlarına alarak erkek kılığına girip damadın yaşadığı eve giderek yol boyunca “Cevizin yaprağı dal arasında” adlı türküyü söylemektedir. Bu etkinlikte müzik icrası dümbek çalan kadın icracılar tarafından gerçekleştirilmektedir:

“Cevizin yaprağı dal arasında
Güzeli severler bağ arasında
Üç beş güzel bir araya gelmişler
Benim sevdiceğim yok arasında
Evlerinin önü zerdali dalı
Pencereden gördüm kınalı eli o nazlı yâri
Benim sevdiceğim tomurcuk gülü
Sensiz lokmaları yiyemez oldum yiyemez oldum” (KK-1,4,5).

Mâni söyleme geleneği, icra edildiği bölgenin kültürel yapısı hakkında izler taşımasından dolayı, nesiller arasında bir köprü işlevi üstlenerek geleneksel bilginin canlı bir şekilde aktarılmasını sağlamaktadır (Atlı, 2013, s. 756). Gecenin ilerleyen saatlerinde kına gecesine erkek evinden gelen kadın misafirlerin de katılımıyla kız evinde mâni atışması düzenlenir. “Gelin Övme Etkinliği” olarak bilinen eğlencede, kız ve erkek evini temsil eden gruplar kendi içinde ikiye ayrılarak köyde mâni söylemeye yetenekli kişiler ile mâni atışması yapılır. Erkek evine

yüz metre kala erkek kılığına giren kızlar ve müzik ekibiyle karşılama yapılır. Erkek evinde eğlencenin düzenlendiği mekâna (avlu ya da ev önü) giriş yapılır. “Oğlan olma/gelin övme” eğlencesinde en önemli bölüm ise mâni atışmasıdır. Yörede bu oyun “Mâni Söyleme” olarak bilinmektedir. Kız tarafı ve erkek tarafı karşılıklı mâniler söyleyip atışma başlamaktadır. Bu eğlence başlıca icracılar, iki tarafta sözel belleği zengin olan eş, dost ve akrabalar (KK-4,5,6).

Fotoğraf 1. Kız Evinde Gelin Övme Etkinliği Görseli (Alev Merdin arşivi)

Yöre eğlencelerinde temel amaç, mizahî unsurları öne çıkararak ziyaretçilerin hoşça vakit geçirmesine katkıda bulunmaktır. Kına yakılma etkinliğinin sonlarına doğru, misafirler de eğlencenin son günü olan düğün/gelin alma etkinliğine geçiş yapmak için hazırlık sürecine girerler. Kına eğlencesinin son etkinliği gelin ve damadın arkadaşları ile yapmış olduğu mâni atışması ve efe oyunu olacaktır:

Gelin kıza kınanın yakılması, kına gecesinde mutluluk ve hüznün içi içe olduğu bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu süreçte genellikle gelin kızın kardeşlik olarak bilinen en yakın arkadaşının söylediği mâni ile atışma başlatılır:

“Toplaverin şu yolların taşını
Siliverin gözlerimin yaşını
Neredesin enişte
Getiriverdim eşini (KK-3).
...”

Kına eğlencesinin son aşamasında damat adayı geline kavuşacağı için duyduğu mutluluğu aktardığı dizelerle birlikte atışma son bularak oyun evresine geçiş yapılır. Bu dörtlüklerde damat, gelin adayını dört gözle beklediğini ve kavuşma neticesinde duyacağı mutluluğu aktarmaktadır:

“Yeşil kuşanmış alın üstüne
Tereyağı sürdüm balın üstüne
Sevdiceğim geleceğini bilseydim
Gül saçardım yolun üstüne
...”

Masa üstünde gül taze taze
Haberler gönderdim gelmedin bize
Sen bize gelmediysen
İşte ben geldim size” (KK-3).

Kına etkinliğinin son oyunu gelin ve erkeğin birbirlerine çeşitli mâniler söyledikten sonra yörede “Efe Oyunu” olarak bilinen eğlenceye geçiş yaparak devam etmektedir. Bu oyun gelin kızın söylediği mânî ile başlatılır:

“Dağa gittim poyama (badem)
Diken battı ayağıma
Beni seven yârim
Kendisi gelsin yanıma” (KK-3).

Etkinlikte gelin adayının erkek evindeki misafirleri oyuna daveti etmesi ile eğlence devam etmektedir. Gelin kızın aktardığı dizeler uzun yıllar beraber yaşayacağı kaynanasına yöneliktir. Türk kültüründe evlenecek kızların, damat olacak erkeğin annesi ile ilgili birtakım fikir ayrılıklarına karşılaşılabileceği yönünde bir inanma bulunmaktadır. Gelin-kaynana çatışmasını oluşturan temel gerekçenin oğul-eş olacak erkeğin paylaşamaması bu durumun neticesi olarak da karşılıklı bir çatışma evresinin başlaması yönündedir. Bu süreçte gelin ve kayna mücadelesinin temelinde kazanmak istedikleri otorite mücadelesi yattığını söylemek mümkündür (Yazar, 2018, s. 828). Yörede söylenen bu mânide de kaynanasını oyun oynamaya davet eden gelin adayı olumsuz bir cevap aldığı anda kaynanasına karşılık vermekten çekinmez:

“Dut ağacı değilim
Yel estikçe eğilirim
Gel kaynana ortaya
Ben Azrail değilim” (KK-3).

Gelin ve kaynana arasında evliliğin başlangıcından itibaren bir çatışma söz konusudur. Bu çatışmanın temelinde her iki grubun da birbirine karşı sergilemiş olduğu davranışlar yatmaktadır. Gelin ve kaynana ilişkileri boyunca ortaya çıkan kusurları gerekçe göstererek hedef kitle ile alay etmekten çekinmeyecektir (Yazar, 2018, s. 829). Yörede oynanan oyunda gelin adayının oyun boyunca birtakım istekleri bulunmaktadır. Oyun sırasında takı ya da para vermeyen kaynana, gelin adayının gündemindedir. Gelinin bu süreçte görevi, mânî vasıtasıyla kaynanasından takı ya da harçlık istemektir:

“Tarlaları taşlıksız
Koyunları başlıksız
İşte geldim gidiyom
Cebim kaldı harçlıksız” (KK-1).

Gelin adayının söylediği mânîlerden sonra söz damat adayına geçer. Damat, söylediği mânîlerle gelini beklediğini belirtir:

“Kestane attım ocağa
Patladı çıktı bacaya
Böyün (Bugün) git sevdiğim
Yarın erkenden gel ocağına” (KK-1).

Mânî atışmasının sonuna doğru son söz gelin adayınındır. Gelin adayı, söylediği mânîyle ailesi ve çevresi ile vedalaşıp yeni bir yere gittiğini çevredekilere duyurur.

“Çamaşır yıkadığım taşlar
Ekmek yaptığım saçlar
Yarın öğlen gidiyorum
Hoşça kalın arkadaşlar” (KK-1).

Mâni atışmasının sonunda gelin adayı damadın sigarasını yakmak ister, damat adayı da geline sigarasını yaktırmamak için mücadele eder. Bunun üzerine gelin adayı eline aldığı sigarayı kendi yakıp damada verir. Gelin kız, oyunu kazanarak karşılıklı oynanan oyunlar neticesinde eğlence sona erer.

2. Kocayaka'da Yaşayan Bir Eğlence Geleneği "Aeylam"

2.1. Aeylamın Kelime Tahlili

Aeylam kelimesinin etimolojisi ile ilgili doğrudan bir tanım bulunmamaktadır. Kelimenin Kerkük, Diyarbakır ve Urfa yöresinde var olan hoyratlar ile kalıp söz olarak benzerlik gösterdiği yönünde değerlendirme yapmak mümkündür. 17. yüzyıldan itibaren Azerbaycan, Urfa ve Doğu Anadolu'da icra edilen mâniler, hoyrat veya doldurmalı mâni olarak icra edilmeye devam etmektedir (Kaya, 2007, s. 143). Bu dörtlüklerde yer alan hoyratların "Ala-leylim" gibi kalıp bir söz ile başlaması zaman içinde "aleylim/aleylam" şekline dönüşümünü gerçekleştirmiştir. Bayburt yöresinden derlenen bir türküde "aleylam" kelimesi Yüce dağ başında leyli leyli Aeylamamanın bir tanem- Ekerler biçerler görürler kari Leyli..." şeklinde bir hoyrat güzellemesi olarak aktarılmıştır (Çaylı F. vd, 2023, s. 443)

2.2. Aeylam Geleneğini Oluşturan Bağlamsal Unsurlar

Şenlik ve kutlamalarda var olan kalıplaşmış imge ve unsurlar geleneksel belleğin ve bilginin aktarılması sürecinde işlevsel bir role bürünmektedir. Kimlik imgesi bireyselliğin ve toplumsallığın simge hâline gelmesinde önemli bir gösterge niteliğindedir. Kültürel temsiller, ritüelistik davranışlar, temsil yetenekleri toplumları oluşturan kimlik belirteçleri arasındadır. Bu belleğin aktarımının sağlanıp nesilden nesile taşınması kültürel belleğin oluşumuna da katkı sağlayacaktır (Murtezaoğlu, 2021, s. 345).

Geleneksel kültür unsurlarının korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, toplumların kimlik olgusunun yaşatılması hususunda önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. UNESCO, kültür unsurları SOKÜM adıyla tasnif ederek insanlığın ortak mirası olan ürünlerin kayıt altına alınması için 2005 yılında sonuncusu üzere üç sözleşme ile toplumların ortak mirasını oluşturan alanları belirlemiştir. "Uygulamalar, bilgiler, beceriler, temsiller ve bu unsura bağlı olarak icra edilen kültürel mekânlar, SOKÜM'ün kayıt altına alınarak yaşatılmasını önerdiği temel alanlar arasındadır. SOKÜM tarafından kayıt altına alınan "sözlü gelenek unsurları, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar ve ritüeller, şölenler, doğa ve evrenle ilgili uygulamalar" kültürel mirasın temel taşıyıcı unsurları olarak değerlendirilebilir (Oğuz, 2018, s. 60). Çalışmanın konusunu oluşturan Aeylam geleneği, asırlarca yıllık tarihi belleği aktaran, yörenin mahalli ve geleneksel kültür unsurları hakkında detaylı bilgi veren, müzik/eğlence/giyim kuşam gibi koruma alanları hakkında geniş bir içeriğe sahip sözlü bellek unsurlarıdır. Anadolu topraklarında asırları aşan bir süreçte yaşatılan birçok gelenek, çeşitli nedenlere bağlı olarak kaybolup unutulmaya yüz tutmuştur. Çivril ilçesinde yer alan Aeylam geleneği, bu dönüşümde kendi geleneksel özelliklerini koruyarak günümüze kadar gelebilmiştir.

Çalışmada; geleneğin icra edildiği ortamı, dinleyicileri ve icra edilen eserin çok yönlü olarak incelenmesini mümkün kılan halkbilimi kuramlarından bağlam merkezli kuram esas alınarak inceleme yoluna gidilmiştir. Bağlam merkezli kuramlar arasında yer alan "performans teori" ve "işlevsel halk bilimi kuramı"ndan hareketle, icra ortamını şekillendiren sosyal şartlar ve bu şartların anlaticılar arasındaki ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Şekil 1. Aylelam geleneğini oluşturan bağlamsal bileşenler

Aylelam geleneği, kına geceleri ve dinî bayramlarda ikindi vakti düzenlenmektedir. Etkinliğin başında gelin olacak kızlar yakın arkadaşları ile birlikte yöresel kıyafetlerini giyerek omuzlarına astıkları toprak su testisi ile müzik eşliğinde köyün kuzey ve güney bölgesinde yer alan köy çeşmesine su doldurmak için gider. Etkinlikte köyün kuzey ve güney tarafında bulunan iki çeşme temel mekânlardır. Çeşme başında sularını dolduran kızlar, çeşme etrafında iki gruba ayrılarak aylelam için hazırlanan mânileri söylerler. Mânilerin sonunda aylelam türküsü ile birlikte kızlar kol kola girerek aylelam oyununu oynar. Bu oyun, köyde yaşayan yöre halkının birlik ve beraberliğini arttıran bir birleştirici unsur olarak düşünülebilir. Gelin ve arkadaşlarının çeşme başında oynadığı oyunlar, damat ve arkadaşları tarafından izlenir. Oyun bitiminde çeşme başında testilerine su dolduran kızlar, damadın evine doğru mâniler söyleyerek yola koyulur. Kızların doldurdukları sular, damat evinde hazırlanacak düğün yemeğine ilave edilmesi için düğün sahibine verilir (KK-1,2,3,5).

Mekân

Toplumsal belleği ifade ve aktarma ihtiyacı, toplumsal normların oluştuğu mekân olgusu ile etkileşim hâlinindedir. Sözlü kültür ürünlerinin üretim ve icrası, bireyin yaşamında önemli bir yer tutan bireysel, kültürel ve sosyal değerler ile birleşerek yaşanan mekânla anlam kazanabilmektedir (Assman, 2001, s.45). Sosyal grupların kurduğu etkileşimde mekânın bir gösterge unsuru olarak değerlendirilmesi mekânlara atfedilen önemin ortaya konması açısından önemlidir. Sosyal grupların kendi içinde kurduğu örüntüler, mekân, zaman, inanç gibi değerleri de kapsayan kolektif bellek kavramının bileşenlerini de açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle, kolektif etkileşimin sağlanmasına toplumda var olan sosyal temsiller oldukça önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Öner, 2008, s. 78).

Fotoğraf 2. Çeşme Başında Aylem Türküsünü Söyleyecek Yöre Kızları (Nail Duzcu Arşivi)

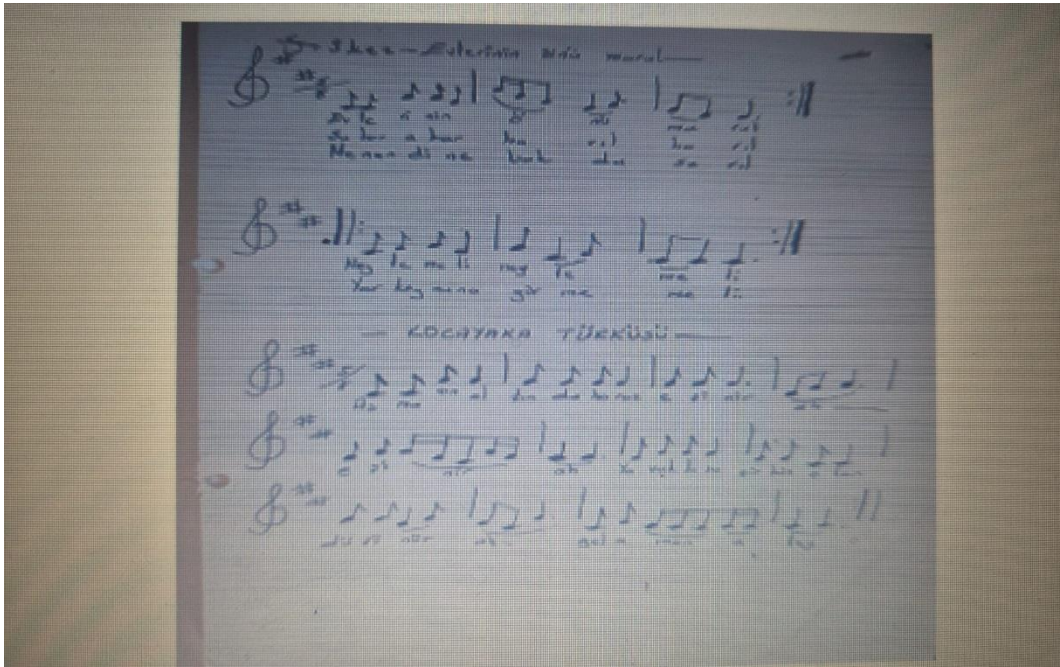
Aylem geleneği özelinde eğlencenin icra edildiği mekân asırları aşkın süredir yörenin kuzey ve güney yamacında bulunan iki çeşmedir. Çeşme imgesi, halk kültüründe grupların sosyalleşme ihtiyacını karşılayan temel mekânlar arasındadır. Halk kültüründe çeşme imgesi âşıkların rüya mekânı olarak betimlenirken kimi zaman da Karacaoğlan şiirlerinde olduğu gibi güzel kızların toplanma yeridir. Anadolu topraklarında kadınların ve gençlerin def/darbuka eşliğinde mâniler söyleyerek çeşme başında üzüntülerini, sevinçlerini, özlemlerini paylaştıkları bilinmektedir (Artun, 2007, s.10). Aylem etkinliği kına kızı etkinliğinde olduğu gibi Kavaklı ve Kocapınar çeşmelerinde oynanmaktadır (KK-2).

Müzik

Yörede var olan eğlencenin icra edilmesinde yöresel çalgı grubu yerel ezgilerin icra edilmesine katkı sunmaktadır. Bunun yanı sıra Aylem türküsü ve mânileri, tef çalan kadınlar tarafından icra edilmektedir. Aylem Eğlencesinde Söylenen Aylem Türküsü

“Evlerinin önü marul
Sular akar harıl harıl
Gel sevdiğim bana sarıl
Neylemeli de neylemeli
Yar goynuna girmemeli
Evlerinin önü haşaş
Haşaşın dalları bir hoş
Sevdiğim de içmiş sarhoş
Neylemeli de neylemeli
Yar goynuna girmemeli
Evlerinin önü avlu
Avlusunda deve bağlı
Ona sordum ağa oğlu
Neylemeli de neylemeli
Yar koynuna girmemeli
Yârin köyüne uğradım
Ağzına şeker doğradım
Yar söyledi ben ağladım

Neylemeli de neylemeli
Yar goynuna girmemeli
Evlerinin önü kaya
Kayadan bakarlar aya
Tarladaki doru taya
Neylemeli de neylemeli
Yar koynuna girmemeli
Yüsügümün altından gaşı var
Vay ne gülmedik başım var
Gülmez başlarımı güldüremedim
Hâlimi sana bildiremedim
Neylemeli de neylemeli
Yar goynuna girmemeli
Çubuğum yok yol üstüne uzatcek
Sevdiğim yok yâr yolları gözetcek
Neylemeli de neylemeli
Yar koynuna girmemeli
Merdiven altında horoz eşinir
Yavuklusu çirkin olan düşünür
Neylemeli de neylemeli
Yar goynuna girmemeli” şeklindedir (Duzcu, 2010, s. 405).

Fotoğraf 3. Aleylam Türküsünün Beste ve Güftesi (Nail Duzcu arşivi).

Oyun (Aleylam Oyunu)

Aleylam etkinliğinin başlaması için iki grup olan kadınlar, el ve ayak hareketleri ile müziğe uygun bir şekilde karşılıklı oynamaya başlamaktadır. Etkinlikte var olan Aleylam oyunu, köyde bulunan çeşme başında köyün yaşlı kadınları ve genç kızlarının oluşturduğu ekip tarafından sergilenmektedir.

“Ayrıca oyun esnasında:

Aleylam Aleylam

Ha sizin Aleylam

Ne istiyon ne İstiyon

Üngürden güzel bir kız istiyom

O güzelin adı Fatma (İsmi neyse o söylenir) kadını...” şeklinde söylenir. Gruplar birbirine yaklaştığında yüzlerini karşı tarafın omzuna dokundurup istedikleri kıyızı alıp kendi gruplarına dâhil eder. Oyun karşı tarafın da kız oyuncu istemesiyle devam eder (KK-1,2,3).

İcracılar (Kadın İcracılar)

Kocayaka mahallesinin eğlence kültüründe önemli bir özelliği de oyun icrası sırasında mâni formunda türkülerin kullanılmasıdır. Köyün yaşça büyük kadınları mâni söyleneceği zaman grup arkadaşlarının yanına giderek mânilere eşlik etmektedir. Yörede kadın icracılar, eğlence geleneğinin sürdürülebilirliği noktasında başat rol oynamaktadır. Kadın icracılar mâni ve türkü söyleme geleneğinin temel aktörleridir.

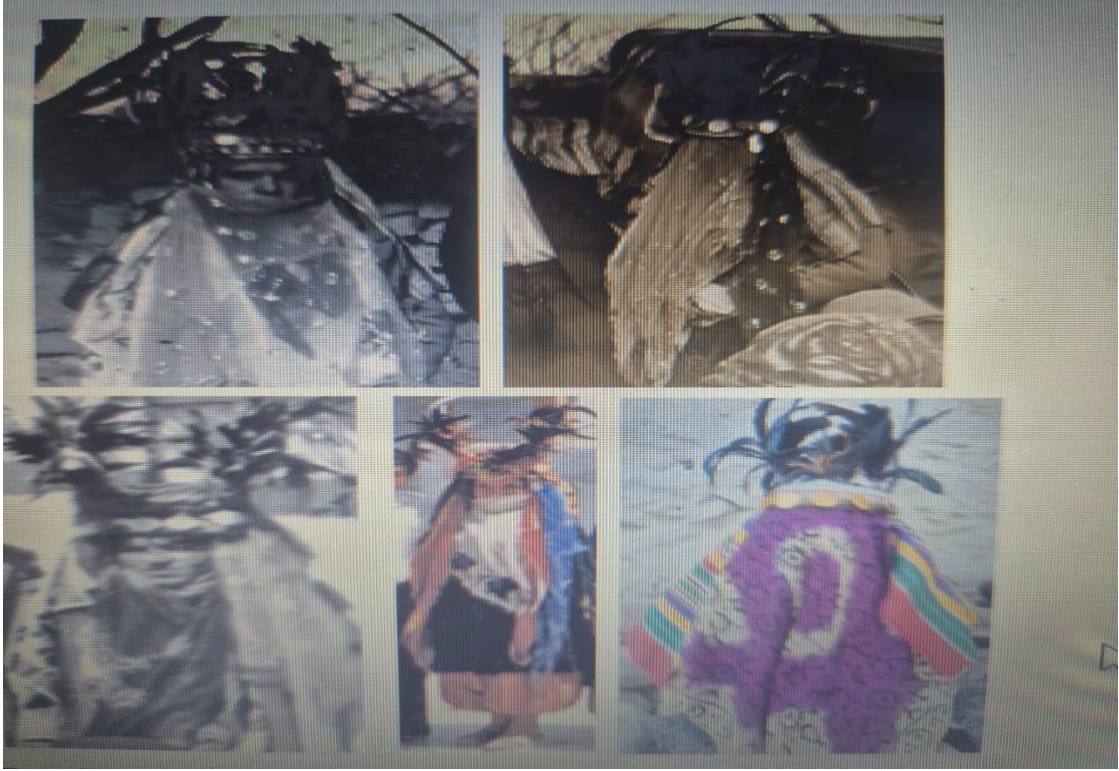

Fotoğraf 4. 1970 yılında çeşme başında Aleylam geleneğini icra eden kadınlar (Nail Duzcu arşivi)

Giyim-Kuşam

Kocayaka'da eğlence geleneğinde köyün genç kızları ve kadınları yöresel kıyafet giyme geleneğini sınırlı bir şekilde devam ettirmektedir. Kocayaka yerleşim yerinde geleneksel kıyafetlerden üç etek olarak bilinen yöresel kıyafetler tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra günlük yaşamda fistan, göynek, gergi, kolluk, don, önücek/önlük ve etek gibi kıyafetlerin tamamlayıcı olarak geleneksel formda kullanıma devam edilmektedir.

Üç Etek: Genellikle “kırmızı, sarı, turuncu” renkleri tercih edilen bu kıyafet, kutnu kumaşı adı verilen kumaş türünden boydan çizgili olarak hazırlanarak dikilmektedir. Önü ve arkası bilek üstüne kadar uzun dikilen bu giyside kenar süslemeleri altın renginde su taşı olarak bilinen motifle hazırlanmaktadır. Kol kısmı bilek hizasına kadar üç eteğin kendi kumaşından yapılmaktadır. Yine kendi kumaşından gergi takılır. Bunların altına yine kendi kumaşından don giyilir. Bele şifon şal bağlanır. Şifon şal üzerine kaşlı gümüş/metal kemer takılır. Ayakkabı olarak da deri çarık, deri pabuç veya lastik mest giyilir (KK-4, 7).

Fotoğraf 5. Gelin Başı Örnekleri, 1973, 1978 ve 1981 (Nail Duzcu arşivi).

Takke: Takkenin ana kalıbı festir. Üç etek kumaşında olan renklerde veya ebru yazma ile fesin ön kısmı süslenir. Fesin ön kısmına kırk adet urbiye (Ege Bölgesinde fese takılan altın) altını yan yana dizilip dikilir. Buna “çatma” denir. Çatmanın altına yine kırk adet urbiye altını yan yana dizilip dikilir. Buna da “dikme” denir. Böylece fesin ön tarafı ebru yazma üzerine çatma ve dikme olarak yaklaşık seksen adet urbiye altını ile süslenmiş olur. Fesin sağ ve sol taraftaki zülüflerin üstüne kadar uzanmış çatma ve dikmenin her iki ucuna üst üste dizilmiş en altta bir adet seksenlik ve yedi tane yirmi beşlik duruma göre bir veya iki tane daha arttırılabilir. Her iki düğümünün en üst köşesine “çingil” isimli süsler ve kazların “kaz gülü” denilen ponpon tüyler iliştilir. Böylece fesin alın ve yan kenarları süslenmiş olur. Fesin üzerine pullu yazma ve en üste ebru yazma örtülür. Böylece takke tamamlanmış olur. (KK-1, 5).

Kocayaka yöresinde geleneksel kadın giyim kuşamında mecdiye olarak bilinen (paralı) kutnu kumaştan yapılan üç etekler yaygın olarak kullanılmıştır. Kocayaka’da gelin elbiseleri ile düğün elbiseleri genellikle birbirine benzemektedir. Geçmişte, gelinliği diğer kıyafetlerden ayıran gelinin başına giydiren takkede bulunan horoz tüyleri ile süslenmiş aksesuarıdır.

Yörede, düğün elbiselerinin en eski örnekleri üç etek olarak dikilen entarilerdir. Üç etekler 1960 yılına kadar gelin elbisesi olarak giyilmiştir. Geçmiş dönemlerde düğünlerde genç kızlar ve yeni evliler de üç etek entari giymiştir. 1960 yılından sonra üç etekler yerini kadife fistan bırakmıştır. Genç kızlar ve kadınlar mor, kırmızı, sarı gibi canlı renkleri içeren kadife fistan giymeyi tercih etmiştir. Geleneksel kıyafet olan kadife fistanın üzeri işlemeli gergi olarak bilinen yelek, altı da kutnu kumaştan dikilen don ile tamamlanmaktadır. Düğünde ve eğlence içeren törenlerde yöresel kıyafet için hazırlanan kadife elbisenin üzerine işlemeli önücek/önlük takılarak gelin ya da genç kızlar bu kıyafeti giymektedir. Gelinin beline gümüşten ya da metalden yapılmış kemer takılarak eğlence elbisesi tamamlanmış olmaktadır (Duzcu, 2024, s.402).

Sonuç

Denizli ili Çivril ilçesi Kocayaka yerleşim yerinde Aylelam geleneği, sınırlı sayıda kadın icracı ile birlikte geleneksel kültürdeki yerini korumaya çalışmaktadır. Aylelam geleneği, kadınların çeşme başında mâni ve türkü söyleyerek kültürel belleği aktardıkları bir halk eğlencesi olarak değerlendirilebilir. Yüzyılı aşkın bir süredir halk belleğinde devam eden bu uygulama giyim-kuşam, müzik, metin ve mekân belleği açısından kendisine özgü formu olan halk eğlenceleri arasındadır. Bu belleğin gelecek kuşaklara aktarılması geleneğin sürdürülebilirliği ve kayıtlar altına alınması açısından oldukça önemlidir.

Aylelam geleneğinin başlangıcı ile ilgili netlik bulunmamaktadır. Kaynak kişiler bu geleneğin çok eski zamanlardan itibaren düğün eğlencelerinde evlenmek isteyen gençlerin birbirini görmek için hazırladığı bir organizasyon olarak değerlendirildiğini belirtmiştir. Çeşme başında mâni ve türküler eşliğinde icra edilen bu etkinliğin yöre halkını eğlendirmesi, hoşça vakit geçirilmesi, sözel belleğin devamlılığının sağlanması, geleneksel bilginin aktarımının sözlü kültür ürünlerinin yaşatılması gibi işlevleri bulunmaktadır. Aylelam geleneği, sadece bir mâni söyleme geleneği olmaksızın performans teorisinin esas aldığı tüm yaklaşımları ele almaktadır.

Eğlencesi içinde var olan etkinlikler alıcı ile iletişim kurma görevinin yanı sıra geleneksel bilginin sürdürülebilmesinde birleştirici bir konumdadır. Aylelam eğlencesi kapsamında “mâni söyleme geleneği, aylelam oyunu, aylelam türküsü, ritüelistik oyun ve etkinlikleri” ile yöre kültürünün sözlü verilerinin aktarıldığı önemli bir kültürel miras unsuru olarak değerlendirilebilir. Geleneğin icra edildiği ortamı ziyaret eden seyirciler kültürel mirası kaydeden ve aktaran bellek taşıyıcılarıdır.

Kocayaka yerleşim yerinde sınırlı bir icracı ile devam eden Aylelam geleneği, bayramlar ve düğünler aracılığıyla yaşatılarak korunma gayretindedir. Geleneğin icracısında kadın merkezli bir anlayış söz konusudur. Kadın icracılar, yöresel kıyafetlerini çoğunlukla kendi imkânları ile hazırlamaktadır. Aylelam türküsü tumbek def denilen müzik aleti eşliğinde kadın icracılar tarafından aktarılmaktadır. Kadın icracılar mâni ve türküler aracılığıyla örtük olan söylenmeyen duygu ve düşünceleri de aktarma fırsatı bulmuştur. Toplumun ortak hafızasına kazınmış sözlü ürünler, yaşadıkları yörenin kültürel kimliklerinin oluşumuna hizmet etmiştir. Aylelam geleneği, eğlence kültüründe kadınların yöresel kıyafetlerindeki geniş yelpazeyi sunması açısından da önemli bir etkinliktir. Kadınların çoğu kez kendi el emeği ürünleri olarak hazırladıkları, sandıklarında önemli bir obje olarak değerlendirilen bu kıyafetler barındırdıkları motif özellikleri ile yaşadıkları yörenin kültürel özelliklerini yansıtan bir ayna görevindedir. Sonuç olarak geçmiş dönemlerde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Çivril ilçesinde bulunan kadın icracıların aktif olarak rol aldığı Aylelam geleneği, kadınların yöre ve çevresinde geleneksel bilgiyi taşıma hususunda etkin bir öneme sahip olduğunun göstergesidir.

KAYNAKÇA

- ARTUN, E. (2007). "Türk halk kültüründe mâni söyleme geleneği, mânilerin iletişim boyutu ve işlevselliği." *IV. Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği Sempozyumu Bildiriler*. Muğla: Fethiye Belediyesi Kültür Yayınları.
- ASSMANN, J. (2015). *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (Çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ATLI, S. (2013). "Taşköprü (Kastamonu)'de Mâni Söyleme Geleneği". *Turkish Studies*. 8(1), 755-774.
- BAŞKAYA, M. (2008). *Denizli Adının Anlamı ve Çivril İlçesindeki Bazı Yer Adlarının Tarihsel Gerçekleri*. Denizli: Bilal Ofset.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2007). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DEBORD, G. (2010) Gösteri Toplumu, (Çev: Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DEMİRARSLAN, D.(2018). "Kentsel ve Kültürel Bellek Bağlamında Tarihi Bir Şehir ve Yakın Çevresi: Gelibolu." . *Journal of Social And Humânities Sciences Research (JSHSR)*,5(22). 912.
- DİNÇOL, M.A. (1982). *Hititler Öncesinde Anadolu Uygarlıkları* İstanbul: Görsel Yayınları.
- DUKOR, M. (2010). *African Philosophy In the Global Village: Sarbrücken: Lambert Academic Publishing*.
- DUZCU, N.(2024). *Orta Asyadan Kocayaka'ya*. Ankara: Özgür Yayınları.
- EKER, G. Ö. (1999). "Bayburt Mânilerinden Hareketle İletişimde Yüklendiği Fonksiyonla Mâni Söyleme Geleneği". *Millî Folklor*. 6(44), 105-114.
- EKER, G. Ö. (1998). "Türk Dügün Geleneği İçinde Karakeçili Türk Dügünü", Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- EKİCİ, M.(2011). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- EKİCİ, M. vd.(2012). *Somut Olmayan Kültürel Miras: Barana (Dursunbey-Balıkesir)*. İzmir: Uşşak Ofset Matbaacılık.
- FİDAN, S. (1999). "Bayburt Mânilerinden Hareketle İletişimde Yüklendiği Fonksiyonla Mâni Söyleme Geleneği", *Millî Folklor*, 44, 105-114.
- FİDAN, S. (2018). "Kına Geleneği Bağlamında Oluşan Sözlü Şiir Ürünlerinin İşlevleri: Gaziantep Örneği". *Asia Minor Studies. AGP Sempozyum Özel Sayısı*. ss. 275-293.
- GÖK, T. (2017). *Uşak'tan Derlenen Mâniler Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- GÜRSOY, Ç.(2023). "Geleneksel Bilginin Değişimi ve Dönüşümü: Cudibey ve Elmalan Mahalleleri Örneği".
- JUSDANIS, G. (1997). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*. (çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yay.
- KOCABIYIK, F. (2021). "Teke yöresi delbekçi kadınları". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURGUN, L. (1997). "Denizli İli Yerleşim Yerleri Adları" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MİRZAOĞLU, G.(2001). "Türkülerin İşlevleri ve Zeybek Türküleri". *Türkbilig*, 2: 76-91.
- MİRZAOĞLU, G. (2002). "Yapısal ve İşlevsel Açından Atma Türkü İcrâ Geleneği". *Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, II*, Trabzon: 103- 120.

- ÖNAL, M. N. (2007). "Muğla Mânilerinde Günlük Yaşam". *IV. Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği (Türk Dünyasında Mâniler) Sempozyumu Bildirileri*. İzmir: YAZ-AR-BİR ve Fethiye Belediye Başkanlığı. 369-389.
- MURTEZAOĞLU, S. (2012). "Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Balkan Özel Sayısı- II*,(Temmuz-Aralık). 2/2012. s.345
- NORA, P. (2006). "Hafıza Mekânları". (Çev. M.E. Özcan) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- ONG, W.J.(2013). Sözlü ve yazılı kültür/Sözün teknolojileşmesi". (Çev. S. Postacıoğlu). İstanbul: Metis Yayınları.
- ÖZDEMİR, N.(2005). *Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- TİTON, J.T. (2006). "Müzik, Halk ve Gelenek", *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1.*, (ed. M. Öcal Oğuz vd.), Ankara: Geleneksel Yayınları. 395- 399.
- TYLOR, S.E.B. (2016). "Kültür Bilimi". (çev. Esra Dabağcı). İstanbul: ViraVerita. 91-110.
- UĞURLU, M.(2018). "Adana Mâni Söyleme Geleneği ve Adana'da Söylenen Mâniler (Derleme/İnceleme)". Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAKICI, A. (2007). *Halk Şiirinde Türkü* .Ankara: Akçağ Yayınları
- YAZAR, S. (2018). "Gelin kaynana mânilerinde alay etme". *Turkish Studies Language/Literature*, 13(20), 827-843.
- YOLCU, M. A. (2011), "Balıkesir'den Derlenen Mâniler Üzerine Bir Araştırma". Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, (Doktora Tezi),
- YILDIRIM, Dursun (1998). "Sözlü Kültür ve Folklor Kavramı Üzerine Düşünceler". *Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınları .(s. 35-37).

Kaynak Kişi Listesi

- K.1. Nail Duzcu. Denizli İli Çivril İlçesi Kocayaka Köyü nüfusuna kayıtlı,1973 doğumludur.
- K.2.Fatma Ay. Denizli İli Çivril İlçesi Kocayaka Köyü nüfusuna kayıtlı, 1965 doğumludur.
- K.3. Atike Geyik. Denizli İli Çivril İlçesi Kocayaka Köyü nüfusuna kayıtlı, 1956 doğumludur.
- K.4. Meryem Erdoğan, Denizli İli Çivril İlçesi Kocayaka Köyü nüfusuna kayıtlı, 1952 doğumludur.
- K.5. Ordu (Işıklı). Nevriye Ordu. Denizli İli Çivril İlçesi Kocayaka Köyü nüfusuna kayıtlı,1961 doğumludur.
- K.6. Fatma Şimsek. Denizli İli Çivril İlçesi Kocayaka Köyü nüfusuna kayıtlı, 1951 doğumludur.
- K.7. Emine Altıntaş. Denizli İli Çivril İlçesi Kocayaka Köyü nüfusuna kayıtlı, 1965 doğumludur.

EXTENDED ABSTRACT

The research area of the study is the Aleylum Tradition, a traditional entertainment practice located in the Kocayaka neighborhood of Çivril district of Denizli province. Recording the practices and rituals that emerged in connection with the Aleylum tradition is a very important issue in terms of the contribution of the oral cultural products of the region to the cultural heritage.

In the study, the context elements that ensure the emergence and performance of the Aleylum tradition, a forgotten folk entertainment that continues to be transmitted in the Kocayaka neighborhood of Çivril district of Denizli province, will be evaluated. Examining this tradition in the context of performance theory from folklore theories is important in terms of conveying the environment in which the tradition was formed. In order to reach the female performers in the Kocayaka settlement area, a semi-structured interview form was created and interview and participant observation methods were used with the permission of the local administrations. Studies and published resources related to the region were determined and literature

review from qualitative research methods was used. The sample area of the study consists of the Kocayaka settlement unit of Çivril district. The continuation of the traditional memory in the region and the preservation of the local texture due to the low migration in the region are among the basic reasons for choosing this region. Kocayaka is a settlement located in the Inner Aegean section of the Aegean Region, 70 km from Uşak province and 93 km from Denizli city center, west of the Denizli-Uşak highway. Considering the data on the urban structure in the Hellenistic, Roman and Byzantine periods, it is understood that the settlement spread over a wide area.

Çivril Plain, which hosts many mounds including Beycesultan Mound and is located in the west of Anatolia, has been considered an important settlement area since the early ages of history due to its fertile soil. Beycesultan Mound, which is an important cultural structure in the region, is a structure built in the name of the Turkish dervish known as Beycesultan. Beycesultan is known as an important dervish who guided the Turkification of Anatolian lands and the expansion of the settlement policy (Duzcu, 2024, p.321).

In the Kocayaka region, the entertainment tradition tries to maintain its traditional form through ceremonies such as weddings, holidays and festivals. In Kocayaka, women and men usually organize entertainment separately in the henna night event. The first entertainment activity considered as a part of the marriage ceremonies in the region is the "lingoynu" game played at the henna night. For the henna night, the girls in the bride's house start preparing to play the "lingo" game by forming a circle. In this game, the girls of the village start the game by forming a circle. Mostly, rhythm instruments are not used in the game, but folk songs are sung accompanied by a musical instrument called dümbek. The female performers living in the village convey the lyrics of the folk song known as lingoynu accompanied by dümbek (tambourine). After the lingoynu folk song is performed, the girls in the village continue the mâni fight and the lingoynu folk song is repeated several times throughout the entertainment. The second event organized in the henna night is the "becoming a boy" event. The becoming a boy event begins with the guests in the girl's house going to the groom's house accompanied by folk songs before the henna is applied. The visitors in the girl's house, taking the guests called okucu with them, disguise themselves as men and go to the groom's house where they live and sing the folk song called "Cevizin yaprak dal arası" along the way.

The music performance in this event is carried out by female performers playing dümbek. Later in the night, a mâni fight is organized in the girl's house with the participation of the female guests coming from the boy's house to the henna night. In the entertainment known as "Bride Praise Event", the groups representing the girl's and boy's houses are divided into two and a mâni fight is held with people who are skilled in singing mânis in the village. A hundred (100) meters before the boy's house, the girls disguised as men and the music team welcome them. The venue where the entertainment is held (yard or in front of the house) is entered in the boy's house. The most important part of the "boy's becoming/bride praising" entertainment is the mâni fight. This game is known as "Singing Mânis" in the region. The girl's side and the boy's side sing mânis to each other and start the fight. The main performers in this entertainment are the spouses, friends and relatives with rich verbal memories on both sides (KK-4,5,6).

The main purpose of the local entertainment is to contribute to the visitors having a pleasant time by highlighting humorous elements. Towards the end of the henna ceremony, the guests also enter the preparation process to move on to the wedding/bride reception event, which is the last day of the entertainment. The last event of the henna party will be the mâni fight and efe game that the bride and groom will play with their friends. The application of

henna to the bride brings with it a process where happiness and sadness are intertwined on the henna night.

In the study; the environment in which the tradition is performed, the audience and the performed work are examined in a multi-dimensional way by taking the context-centered theory as a basis. Based on the “performance theory” and “functional folklore theory” among the context-centered theories, the social conditions that shape the performance environment and the relationship between these conditions and the narrators were tried to be evaluated.

The Aylelam tradition is organized in the afternoon during henna nights and religious holidays. At the beginning of the event, the girls who will be brides wear their local clothes with their close friends and go to the village fountain located in the north and south parts of the village to fill water with adobe water jugs that they hang on their shoulders, accompanied by music. The two fountains located in the north and south parts of the village are the main venues in the event. The girls who fill their water at the fountain, divide into two groups around the fountain and sing the mânis prepared for the Aylelam. At the end of the mânis, the girls join arms and dance the Aylelam game with the Aylelam folk song. This game can be considered as a unifying element that increases the unity and togetherness of the local people living in the village. The games played by the bride and her friends at the fountain are watched by the groom and his friends. At the end of the game, the girls fill their jugs with water at the fountain and set off towards the groom's house singing folk songs. The water filled by the girls is given to the wedding host to be added to the wedding meal to be prepared at the groom's house (KK-1,2,3,5).

3288 NUMARALI TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE HAMZABEY KÖYÜ'NÜN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

Ahmet ERCİVAN*

ÖZ

Temettuat defterleri sosyal ve ekonomik tarih açısından son derece önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. Bu kaynaklar sayesinde üzerinde araştırma yapılan bölgenin günümüzden yaklaşık iki asır önceki verilerine ulaşmak mümkündür. Temettuat defterleri özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında tutulmuş, bu sayede araştırma konusu olan bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı hakkındaki bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Bu kayıtlar sayesinde isimler, meslekler, ekilen ve ekilmeyen araziler, elde edilen tarım ürünleri ve hayvancılık faaliyetleri gibi birçok alanda istatistik verilere ulaşılabilmektedir. Bu çalışmada Çağa kazasına bağlı bir köy olan Hamzabey köyünün 1845 senesine ait 3288 nolu temettuat defteri incelenerek Hamzabey köyü özelinde Çağa kazası ve bölgenin sosyal, ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son iki asırda meydana gelen değişimler göz önünde bulundurulduğunda Hamzabey köyündeki değişimler de kaçınılmaz olmuştur. Hamzabey köyü günümüzde Yeniçağa ilçesine bağlı bulunmaktadır. Temel geçim kaynakları arasında hayvancılık başta olmak üzere tarımsal faaliyetler bulunmaktadır. Günümüzün değişen şartları ile birlikte meslek grupları da farklılaşmıştır. Bununla birlikte çalışma konusu olan köy, temel özelliklerini korumaktadır. Geçmişte kullanılan unvan ve lakaplar, aile yapıları halen devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hamzabey Köyü, Temettuat Defterleri, Sosyal ve Ekonomik Yapı, Nüfus, Çağa Kazası.

SOCIAL AND ECONOMIC STRUCTURE OF HAMZABEY VILLAGE ACCORDING TO DIVIDEND BOOK NO. 3288

ABSTRACT

Temettuat books constitute an extremely important source group in terms of social and economic history. Thanks to these sources, it is possible to access data from the region under research, dating back approximately two centuries. Temettuat books were kept especially in the second half of the 19th century, thus ensuring that information about the social and economic structure of the region that is the subject of the research has survived to the present day. Thanks to these records, statistical data can be accessed in many areas such as names, professions, cultivated and uncultivated lands, agricultural products obtained and livestock activities. In this study, by examining the dividend book number 3288 of Hamzabey village, a village of Çağa district, dated 1845, the social and economic structure of Çağa district and the region in particular, was tried to be revealed. Considering the changes that have occurred in the last two centuries, changes in Hamzabey village have become inevitable. Today, Hamzabey village is located in Yeniçağa district. The main sources of income include agricultural activities, especially animal husbandry. With today's changing conditions, professional groups have also differentiated. However, the village that is the subject of the study preserves its basic characteristics. The titles, nicknames and family structures used in the past still continue.

Keywords: Hamzabey Village, Temettuat Books, Social and Economic Structure, Population, Çağa District.

Giriş

Temettu, kelime olarak kâr veya kazanç anlamlarına gelmektedir. Temettuat ise bu kelimenin çoğulu olup kârlar anlamına gelir (Develioğlu, 1998, s. 1073). Vergi olarak temettu, yıllık kazanç üzerinden verilen vergi anlamını taşımaktadır (Sami, 2018, s. 344; Pakalın, 2018, s. 453).

Gönderilme Tarihi: 24 Eylül 2024

Kabul Tarihi: 25 Aralık 2024

* Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, BOLU, ORCID ID: 0000-0002-3720-1653, E-Posta: ahmetercivan@ibu.edu.tr

Temettuat kayıtları sayesinde özellikle 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarında Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında çok sayıda veriye ulaşmak mümkün olmuştur. Temettuat kayıtlarından önce tahrir defterleri sosyal ve ekonomik tarih açısından en önemli kaynak grubunu oluşturuyordu. Ancak, Tanzimat ile birlikte başlayan süreçte tahrir kayıtlarının yerini temettuat defterleri almıştır (Öztürk, 2000, s. 287). Tanzimat döneminden itibaren esnafın satmış olduğu mallardan alınan ticari vergiler yerine arazi, emlak, hayvan ve yıllık kazançlardan vergi alınmaya başlanmıştır (Şener, 1990, s. 107-110). II. Mahmud tarafından çıkarılan ihtisap vergisi, temettuat vergisinin temelini oluşturmuş ve 1855 yılında çıkarılan fermanla birlikte farklı adlarla anılan vergiler temettuat vergisine dönüştürülmüştür (Çadırcı, 2013, s. 346; Adıyeke, 2000, s. 772-773).

İlk temettuat kayıtları 1840 senesine aittir. Bununla birlikte bu defterlerin çok da sağlıklı tutulduğu söylenemez. Asıl kayıtlar, 1844-1845 senelerine ait olan kayıtlardır. Bu dönemde tutulan kayıtlar çok daha ayrıntılı ve düzenlidir. 1845 senesinde yapılan sayımlar genellikle imam ve muhtarlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Gayrimüslimlerin bulunduğu mahallerde ise papaz ve kocabaşlar görevlendirilmiştir (Kütükoğlu, 1995, s. 396-398). Defterlerin yazımı bittikten sonra mühürlenerek kaza merkezlerine ve oradan da Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Burada iki nüsha halinde temize çekilen defterlerin bir örneği tekrar ilgili mahalle gönderilmiştir (Öztürk, 2003, s. 290-292). Temettuat defterleri nüfus defterleri ile kıyaslandığında sosyal ve ekonomik tarih açısından nüfus defterlerinden çok daha ayrıntılı bilgileri ihtiva etmektedir. Nüfus defterlerinde, daha çok kişilerin fiziksel olarak tanımlaması yapılırken temettuat defterlerinde ise ayrıntılı bir şekilde kaydedilen ekonomik veriler dikkati çekmektedir (Ercivan, 2022, s. 4-5).

Araştırma konusu olan Çağa kazasına bağlı Hamzabey köyü temettuat defterleri incelendiğinde bahsedilen istatistiki bilgileri barındırmaktadır. Hamzabey köyüne ait olan bu kayıtlarda her haneye bir numara verilerek her hane reisinin lâkabı veya ünvanı ile birlikte adı yazılmıştır. Bu işlem yapılırken hane reisinin baba adıyla birlikte yazıldığı görülmektedir. Ayrıca ilgili hane reisinin kayıtlı olduğu sayfada ödenen vergi miktarı ve türü de belirtilmiştir. Bunlara ilave olarak ilgili hane reisinin veya kardeşlerinin sahip olduğu büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı ile bu hayvanlardan elde edilen gelir de yazılmıştır. Tarımsal faaliyetlerin de yürütülmüş olduğu köyde ekilen veya daha sonra ekilmek üzere boş bırakılan arazi miktarı ile bu arazilerden elde edilen hasılat da kaydedilmiştir.

Temettuat kayıtlarında araştırma konusu olan köyün isminin nereden geldiğine dair bir bilgi yoktur. Bununla birlikte köyün isminin buraları fethederek Bizanslıların elinden alan Çaka Bey'den geldiği rivayet edilmektedir (Keleş, 2007, s. 17). Temettuat kayıtlarında ve devlet arşivlerinde Çağa olarak geçen bu kaza çıkan büyük yangın sonucunda Çağa Gölü'nün güney kıyısına taşınmış ve Reşadiye olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Keleş, 2012, s. 53). Arşivlerde belirtildiğine göre 1909 senesi içerisinde Çağa'da büyük bir yangın çıkmış ve evlerin neredeyse tamamı yanmıştır. Bu yangın sonucunda bölge halkı zor durumda kalmış olmasına rağmen devlet tarafından gerekli yardımlar yapılmıştır (BOA., BEO., 3611 / 270764 / 05.08.1909). Bu yangın bölgeyi yaşanmaz hale getirince yangın zedeler için Reşadiye adıyla yeni bir kasaba inşasına karar verilmiştir (BOA., DH.MUİ. / 49 / 31 / 22.05.1910). Kurulacak olan bu kasabada normal bir şekilde yaşantının devam edebilmesi amacıyla devlet tarafından cami, mektep, çeşme gibi yapılar yapılmıştır (BOA., MV. / 143 / 1 / 10.08.1910). Reşadiye adıyla yeniden inşa edilecek bu kasabanın Mumpınarı olarak bilinen mevkide olması kararlaştırılmıştır (BOA., BEO. / 4115 / 308558 / 19.11.1912). Sonuç olarak bölge halkı yangın çıkan yerden taşınmış ve Mumpınarı

Mevkiinde yerleşmeleri sağlanmıştır (BOA., DH. İ. UM. EK. / 83 / 5 / 27.05.1917). Reşadiye olarak adlandırılan bu yer 1935 senesinde Yeniçağa ismini almıştır (BCA. / 30-11-1 / 93 / 2 / 20 / 21.01.1935). Cumhuriyet döneminde Gerede ilçesine bağlı bir nahiye olan Yeniçağa 'da 1960 senesinde belediye teşkilatı kurulmuştur (BCA. / 30-11-1 / 281 / 10 / 5 / 28.02.1960).

Söz konusu araştırma temettuat kayıtlarına göre olduğu için kazanın ismi kaynaklarda bahsedildiği gibi Çağa olarak zikredilecektir. Konum olarak Gerede-Bolu arasında ve günümüzdeki Yeniçağa ilçesinin kuzey batısında bulunan köy ilçe merkezine 5 km uzaklıktadır.

Şehirlerin, kasabaların ve köylerin adlandırılmasında kişiler, orada yaşayan topluluklar, meydana gelen olaylar, dini motifler, mitolojiler ve tarihsel yapılar önemli bir rol oynamıştır (Aksu, 2021, s. 6). Hamzabey köyünün ismi konusunda en güçlü iddia Kastamonu Valisi olan Gerede ve havalisinden Candaroğulları'ndan Şücaüddin Süleyman Paşa'nın bu ismi vermiş olduğudur. Buna göre Bolu hududuna kadar olan yerleri zapt etmek isteyen Süleyman Paşa, Kastamonu ve çevresinden toplamış olduğu kuvvetlerle Gerede'ye gelmiş, buradaki kuvvetlerle birleşerek Bolu'ya baskınlar yapmış ancak başarılı olamamıştır. Daha sonra defalarca Bolu'yu almak için uğraşsa da bir sonuç çıkmamıştır. Bunun üzerine Gerede-Bolu arasındaki bölgeyi tahkim etmek amacıyla Çağa bölgesine nüfus iskân etmiştir. Süleyman Paşa'nın komutanlarından birisi olan Hamzabey de maiyetiyle birlikte köyün bulunduğu yere yerleşmiştir. Benzer şekilde Çağa kazasının diğer köylerine de yerleşimler olmuştur (Ünlü, 2000, s. 69). Bir dönem Candaroğulları'nın hâkimiyetini gören köy, Osmanoğulları'nın bölgeye tamamen hâkim olmasıyla birlikte Osmanoğulları'nın himayesi altına girmiştir (Keleş, 2007, s. 174).

Nüfus, İsimler, Ünvan ve Lâkaplar

19. yüzyılın ortalarında Hamzabey köyünün nüfus tespitinde kullanılan en önemli kaynak 1840 senesine ait nüfus defterleridir (BOA. NFS.d. 698, 1256/1840). Nüfus defterleri sadece nüfusu rakamsal olarak vermekle kalmamakta aynı zamanda erkek nüfusun fiziksel özellikleri hakkında da bilgiler vermektedir. Hane reislerini ise genellikle erkekler oluşturmaktadır. Nüfus tespitinde diğer önemli kaynak grubu ise bu çalışmanın temelini oluşturan 1845 senesine ait temettuat defterleridir (ML. VRD. TMT, d., H 1261 / M 1845). Hamzabey köyüne ait temettuat defteri 3288 numaralı dosyada bulunmaktadır (ML. VRD. TMT, d., 3288, H 1261 / M 1845).

Ömer Lütfi Barkan, temettuat defterlerindeki her hane reisinin ortalama 5 kişiyi temsil ettiğini düşünmüş ve nüfus hesaplamalarında bunu esas almıştır (Barkan, 1953, s. 12). 1530 tarihli Vilayet-i Anadolu Defteri'nde köy nüfusu 250 olarak ifade edilmiştir. 1841 senesine ait nüfus defterlerinde ise köy 60 haneden oluşmakta ve 176 erkek nüfus bulunmaktadır. Hane sayısı 5 ile çarpıldığında köyün nüfusunun 300 kişi olduğu görülmektedir. 1845 yılına ait 3288 nolu temettuat defterinde ise köy 74 haneden oluşmaktadır. Aynı şekilde hane sayısı olan 74 rakamı 5 ile çarpıldığında ortaya çıkan 370 kişi bu köyün tahmini nüfusunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte hane sayısını 10 ile çarpanlar da bulunmaktadır (Yakıt, 2002, s. 196). 1897 yılına ait Kastamonu Vilayeti Salnâmesi'nde köyün 99 haneden oluştuğu ve 567 nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Bu nüfus oranı Çağa nahiyesi köyleri içerisinde en yüksek orandır (Kastamonu Salnâmesi, 1897, s. 347). Bu durum 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar geçen süre içerisinde nüfus artışının sınırlı kaldığını göstermektedir. İlçenin en büyük köyü konumunda olan Hamzabey köyünün; Yayalar, Sağırlar, Karabeyler ve Dumanlar isminde dört mahallesi bulunmaktadır. Ortaya konulan bu verilere göre kayıtlarda belirtilen köy nüfusundaki rakamların tutarlı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Temettuat kayıtlarında sadece hane reisleri yazıldığı için hane reislerinden yola çıkarak nüfus tespitini tahmini olarak yapmak mümkündür. Ancak hane reislerinin fiziki özelliklerinden ve yaşlarından bahsedilmemiştir. Bunun yanı sıra bazı hanelerde erkek kardeşlerin ismi ve

gelirleri ayrıca yazılmıştır. Hamzabey köyüne ait temettuat kayıtlarında kişiler babalarının ismi ile birlikte, bazen de ünvan ve lâkapları ile birlikte kaydedilmiştir.

1845 yılına ait temettuat kayıtlarına göre Hamzabey köyünde en yaygın isim Mehmed olarak görünmektedir. Bu isim köydeki hane reislerinin %27'sine tekabül etmektedir. Bu isimden sonra 9 kişi ve %12,6'lık oran ile Hasan ismi gelmektedir. Üçüncü sırada ise 7 kişi ve %9,46'lık oran ile Hüseyin ismi kullanılmıştır. Bazı kimseler babalarının isimleri ile aynı anda kendi isimlerini de kullanmışlardır. İsimlerin neredeyse tamamı dini özellik taşımaktadır. En çok kullanılan ismin Mehmed olması Hz. Peygamber'e duyulan sevgiden kaynaklanmaktadır. Bölgede genellikle Muhammed ismi kullanılmamış bunun yerine Mehmed ismi tercih edilmiştir. Bunlara ilave olarak kullanılan isimlerin genellikle peygamber ve sahabe ismi olduğu dikkat çekmektedir. Hamzabey köyünde 20 farklı isim kullanılmıştır. Hane reisleri erkeklerden oluşmaktadır. Ancak eşi vefat ettiği için 2 hanede kadın isimleri hane reisi olarak kaydedilmiştir. Bunlar 14 nolu hanede ikamet eden Hacı Hüseyin'in yetimi Durdu ve 74 nolu hanede ikamet eden Tokatlı zevcesi dul Fatma Hatun'dur.

Bazı hane reislerinin isimleri babaları ile aynıdır. Mesela 30 nolu hanede ikamet eden Mehteroğlu Osman bin Osman, 47 nolu hanede ikamet eden Kasaboğlu Hasan bin Hasan, 56 nolu hanede ikamet eden Çadıroğlu Mustafa bin Mustafa, 63 nolu hanede ikamet eden Mehmed Beyoğlu Mehmed bin Mehmed, 65 nolu hanede ikamet eden Hacıoğlu Molla Mehmed bin Mehmed, 71 nolu hanede ikamet eden Kocabaşoğlu Halil bin Halil, 73 nolu hanede ikamet eden Kocabaşoğlu Mehmed bin Mehmed babalarının ismi ile aynı ismi taşımışlar ve deftere de bu şekilde kaydedilmişlerdir.

İSİM	KİŞİ	YÜZDE %
Abdullah	3	4,05
Ahmed	6	8,11
Ali	4	5,41
Arif	1	1,35
Durdu	1	1,35
Durmuş	1	1,35
Emin	1	1,35
Emir	1	1,35
Fatma	1	1,35
Halil	6	8,11
Halil İbrahim	1	1,35
Hasan	9	12,6
Hüseyin	7	9,46
İbrahim	3	4,05
İsmail	3	4,05
Mehmed	15	20,27
Mustafa	6	8,11
Osman	3	4,05
Recep	1	1,35
Salih	1	1,35
Toplam	74	100

Tablo1. Temettuat Defterlerine Göre Hamzabey Köyünde Kullanılan İsimler

Temettuat kayıtlarına göre Hamzabey köyünde toplam 15 kişinin ünvanı bulunmaktadır. Görüldüğü üzere ünvan çeşitliliği oldukça azdır. Bu durum köylerde daha çok lâkapların kullanılmasından ve aile reislerinin de bu lâkaplarla tanınmasından kaynaklanmaktadır. En fazla kullanılan ünvan ise “hacı” olmuştur. Bu ünvanın yaygın bir şekilde kullanılmasının nedeni hac ibadetini gerçekleştiren kişilerin bu isimle anılmasından kaynaklanmaktadır. Bu ünvanın 74 hanedeki oranı ise %66,67’dir. Hacı ünvanının dışında en fazla kullanılan ünvan ise “molla”dır. Bu kişiler medrese eğitimi görmüş veya başka bir şekilde dini eğitim almış kimselerdir. Bu ünvanı taşıyan aile reislerinin oranı %26,67’dir. Son sırada ise %6,67’lik oran ile “efendi” ünvanı gelmektedir.

ÜNVAN	KİŞİ	YÜZDE %
Efendi	1	6,67
Hacı	10	66,67
Molla	4	26,67
Toplam	15	100

Tablo 2. Temettuat Defterlerine Göre Hamzabey Köyünde Kullanılan Ünvanlar

Lâkaplar ise ünvanlara göre daha sık kullanılmıştır. Anadolu köylerinde aile reisleri genellikle lâkapları ile tanınıyordu. Aynı durum Hamzabey köyü için de geçerli olmuştur. Hatta bu lâkaplar bazı aile reislerine babalarından miras kalmış ve günümüze kadar da ulaşmıştır. Kullanılan bu lâkaplar günümüzden yaklaşık 150 yıl öncesinde yaşayan ailelerin fiziki, ekonomik, sosyal, mesleki ve dini özellikleri hakkında pek çok bilgiyi barındırmaktadır. Kayıtlar incelendiğinde Hamzabey köyünde 27 farklı lâkap kullanılmış olduğu görülür. Kullanılan lâkaplara bakıldığında en çok kullanılan lâkap %10,71 ile “sağiroğlu”dur. Bu lâkaptan sonra %7,14 ile “koca” ve “kapıcıoğlu” gelmektedir. Üçüncü sırada ise %5,36 ile “aynacioğlu”, “bıdıkoğlu”, “çakır”, “geçgelenoğlu”, “kocabaşoğlu” lâkapları kullanılmıştır.

Kullanılan “alemdaroğlu”, “aynacioğlu”, “çadıroğlu”, “çobanoğlu”, “kapıcıoğlu”, “kasaboğlu”, “kayıkçıoğlu”, “perdahçıoğlu” gibi lâkaplar hane reislerinin mesleğini belirtmektedir. “Köle”, “tokatlı”, “vanlıoğlu” lâkapları ise hane reisinin kökenini veya nereden geldiğini göstermektedir. “Bıdıkoğlu”, “çakır”, “çolak”, “deli” lakapları ise hane reislerinin fiziksel ve belirgin özelliklerini göstermektedir. Toplamda 56 farklı lâkap kullanılmıştır.

LÂKAP	ADET	YÜZDE %
Alemdaroğlu	1	1,79
Aynacioğlu	3	5,36
Beyoğlu	2	3,57
Bıdıkoğlu	3	5,36
Çadıroğlu	2	3,57
Çakır	3	5,36
Çobanoğlu	2	3,57
Çolak	2	3,57
Deli	1	1,79
Eksioğlu	1	1,79
Feyzuloğlu	2	3,57
Geçgelenoğlu	3	5,36
Hacioğlu	1	1,79

Kapıcıoğlu	4	7,14
Kasaboğlu	2	3,57
Kayıkıoğlu	1	1,79
Koca	4	7,14
Kocabaşoğlu	3	5,36
Kolayoğlu	1	1,79
Köle	1	1,79
Mehteroğlu	2	3,57
Mesakoğlu	1	1,79
Perdahçıoğlu	1	1,79
Sağiroğlu	6	10,71
Sirkelioğlu	2	3,57
Tokatlı	1	1,79
Vanlıoğlu	1	1,79
Toplam	56	100

Tablo 3. Temettuat Defterlerine Göre Hamzabey Köyünde Kullanılan Lâkaplar

Hane Reislerinin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Temettuat defterleri kişilerin yaptığı meslekler ve gelir kaynakları hakkında önemli bilgileri içermektedir. Bu sayede bölgenin sosyal ve iktisadi durumu hakkında da önemli tespitler yapılabilmektedir (Kütükoğlu, 1996, s. 402). Çağa kazasına ait olan 1845 yılı temettuat kayıtlarında her haneye bir numara verilmiş ve hane reisleri isimleri ve ünvanları ile belirtilmiştir. Bunun yanı sıra herhangi bir kazancı olmayanlar da yazılmıştır. Çağa kazasında genellikle tarım ve hayvancılık faaliyetleri ön plandadır. Zaten Osmanlı Devleti'nde halkın temel geçim kaynağını tarım ve hayvancılık faaliyetleri oluşturmaktadır. Ayrıca başka meslekler vasıtasıyla geçimini sağlayan insanlar da bulunmaktadır. Bölgenin soğuk bir iklime sahip olması ve sulama imkânlarının sınırlı olması tarımsal çeşitliliğin de az olmasına sebep olmuştur. Genellikle arpa ve buğday yetiştirilmektedir. Hayvancılık faaliyetlerine bakıldığında, özellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ekonomik faaliyetler içerisinde önemli bir yer tutar.

Temettuat kayıtlarına göre Hamzabey köyündeki 74 hane reisinin %70'i erbab-ı ziraat olarak kaydedilmiştir. Bu kişiler geçimlerini tarımdan ve hayvancılıktan sağlayan kişilerdir. Bu oran köy halkının çok büyük bir kısmının tarım ve hayvancılık yaptığını göstermektedir. Kayıtlar incelendiğinde toplam 9 çeşit farklı meslek grubu yazılmıştır. Hamzabey köyünde aktif olarak 62 kişi çalışmaktadır. Firar, yetim, dul, vefat ve talebe olarak kaydedilenlerin meslekleri yazılmamış sadece durumları belirtilmiştir. Özellikle firar olan ve vefat etmiş kişilerden vergi alınamayacağı gerçeği nedeniyle bu kişilerin meslek grubu yazılmaması gayet doğaldır. Temettuat kayıtlarında köyde firar olarak kaydedilenler köy nüfusuna göre önemli bir oranı teşkil etmektedir. Ayrıca, "aşçı", "bargirci", "kapıcı", "hizmetkâr", "talebe" olarak kaydedilenler vardır. Hizmetkâr olarak adlandırılan meslek grubuna mensup insanlar tarımsal faaliyetlerde diğer hanelere göre daha çok arazisi olan kişilere bir ücret karşılığında yardım etmektedir. Dolayısıyla bu kişileri de tarım ve hayvancılıkla ilgilenen meslek grubu içerisinde düşünmek mümkündür. Zaten bu kişilerin kendilerine ait arazileri de oldukça azdır. Bu sebeple arazisi ve hayvanı çok olan kişilerin işinde çalışmak zorunda kalmışlar ve hizmetkâr olarak kaydedilmişlerdir. Bu

meslek grubunun %4,05'lik oran ile köy nüfusuyla kıyaslandığında yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. Az sayıda olsa da İstanbul'da kapıcılık ve aşçılık yapanlar da bulunmaktadır. Köyde bir kişi imam ve iki kişi "eimme" sınıfı içerisinde kaydedilmiştir. "Eimme" olarak kaydedilen kişiler imama yardımcı olan ve aynı sınıftan kabul edilen insanlardır. Hiç kimsesi olmayan veya çalışamayacak durumda olanlar "yetim" veya "musin ve amel-mânde" olarak kaydedilmiştir. Köyde firar olarak kaydedilenlerin oranı ise %8,11'dir. Bu firarlardan birisi asakirden firar (mekud) olarak kaydedilmiştir. Firar oranının yüksek olması, musin ve ihtiyar olanların bulunması, talebe ve yetim olarak kaydedilenlerin de etkisi, aktif olarak çalışan nüfusun ve toplanan verginin azalmasına neden olmuştur.

MESLEK ADI	HANE SAYISI	YÜZDE %
Bargirci	1	1,35
Başka Yerde	1	1,35
Çamaşırcı	1	1,35
Der'aliyye'de Aşçı	1	1,35
Der'aliyye'de Kapıcı	1	1,35
Dul Hatun	1	1,35
Eimmeden	2	2,70
Erbab-ı Ziraat	52	70
Firaren Mefkud	6	8,11
Hizmetkâr	3	4,05
İmam	1	1,35
Musin ve Amel-mânde	1	1,35
Müteveffa	1	1,35
Talebe	1	1,35
Yetim	1	1,35
Toplam	74	100

Tablo 4. Temettuat Defterlerine Göre Hamzabey Köyünde Hane Reislerinin Meslekleri

Gelir Dağılımı

Temettuat kayıtlarına göre Hamzabey köyünün gelir durumu incelendiğinde, hane reislerinin gelir kaynakları arasında tarım, hayvancılık, zuhurat geliri, kira geliri, asiyab (değirmen) geliri, hizmetkârlık, çamaşırcılık ve kapıcılıktan elde edilen gelirler bulunmaktadır.

Hamzabey köyündeki toplam gelir 54.772,5 kuruştur. Meslek gruplarına göre en yüksek geliri 20.979 kuruş ile tarım ürünlerinin satışından elde edilen zuhurat gelirleri oluşturmaktadır. Daha sonra ise 18.261,5 kuruş ile tarım geliri gelmektedir. Son olarak 6.644 kuruş ile hayvancılık gelirleri de önemli bir gelir kaynağı durumundadır.

Bazı hane reislerinin diğer hanelere göre geliri daha yüksektir. Bunlardan 4 nolu hanede ikamet eden ve erbab-ı ziraatten olan Deli Kalayoğlu Abdullah'ın 3.483 kuruş geliri bulunmaktadır. 60 nolu hanede ikâmet eden ve erbab-ı ziraatten olan Feyzuloğlu Mehmed bin Hüseyin'in 3.313 kuruş geliri bulunmaktadır. 17 nolu hanede ikamet eden ve erbab-ı ziraatten olan Geçgelenoğlu Mustafa bin Hüseyin'in yıllık 2.247,5 kuruş geliri bulunmaktadır. Bu hane reisleri köyde ikamet eden en yüksek gelire sahip olan kişilerdir.

	Tarım Geliri	Hayvancılık Geliri	Zuhurat Geliri	Kira Geliri	Asiyab Geliri	Aşçı	Hizmetkâr	Çamaşırçı	Kapıcı
Gelir Miktarı (Kuruş)	18.261,5	6.644	20.979	7.168	310	00	10	00	00

Tablo 5. Temettuat Defterlerine Göre Hamzabey Köyündeki Gelir Miktarı

Vergiler

Tanzimat öncesi örfi vergilerin yerine getirilmiş olan vergiyi mahsusa yılda iki defa alınan bir vergi türüdür (Güran, 2000, s. 199). Hamzabey köyüne ait temettuat kayıtlarına göre 1844 yılının vergiyi mahsusası 15.997,5 kuruştur. Geliri olan her haneden vergi alınmış olmakla birlikte çeşitli sebeplerle vergi alınmayan haneler de bulunmaktadır. Mesela 12 nolu hanede yaşayan Hacı Hüseyinoğlu yetimi Osman bin Osman'dan vergi alınmamıştır. Vergi alınmayan hane reisleri yetim, firar, fevt, talebe veya ihtiyarlıktan ve hastalıktan dolayı iş yapamayacak durumda olan kişiler musin ve amel-mânde olarak kaydedilmiştir. 16 nolu hanede yaşayan Geçgenlenoğlu Osman bin Muhammed'den firar olduğu için vergi alınmamıştır. Benzer şekilde 29 nolu hanede yaşayan Kapıcıoğlu Recep bin Halil, fevt (ölmüş) olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu tür hanelerden vergi geliri alınması da mümkün değildir. 40 nolu hanede yaşayan Bıdıkoğlu Seyyid Ahmed bin Ahmed talebe olarak kaydedilmiş ve vergi alınmamıştır. 48 nolu haneye kayıtlı olan 3 kardeş Der'aliye'de yaşadıkları için vergi alınmamıştır. Aynı şekilde başka yerlerde yaşayanlardan, musin ve amel-mânde olarak kaydedilenlerden vergi alınmamıştır. Bu şekilde vergi alınmayan hanelerin bulunması diğer hanelere düşen vergi miktarının artmasına sebep olmuştur.

Bir diğer vergi türü de öşür vergisidir. Genellikle zirai ürünlerden alınan ve beşte bir ile onda bir oranında değişiklik gösteren bir vergi türüdür. Tanzimat'tan sonra bu vergi onda bir oranında alınmaya başlanmıştır (Tabakoğlu, 1986, s. 233). Temettuat kayıtlarına göre Hamzabey köyünün 1844 senesine ait nakdi öşür vergisi 1.710,5 kuruştur. Küçükbaş hayvanlardan ise ağnam vergisi alınmıştır (Emecan, 1988, s. 478). Hamzabey köyünden alınan ağnam vergisi ise 136 kuruştur.

Bu şekilde köy halkının toplamda ödemiş olduğu vergi miktarı 17.884 kuruştur. Bu durumda köy halkı toplam gelirinin %32,65'ini vergi olarak ödemektedir. Bu vergi oranı oldukça yüksek sayılabilecek bir orandır. Bu verginin %89,45'ini vergiyi mahsusa, %9,56'sı öşür vergisi ve %0,76'sını da ağnam vergisi oluşturmaktadır.

Tarımsal Faaliyetler, Mezru ve Gayrı Mezru Arazi Miktarı

Hamzabey köyü iklim şartları nedeniyle üretim imkânlarının sınırlı olduğu bir yerdir. İklimin yanı sıra sulama imkânlarının da kısıtlı olması tarımsal faaliyetlerin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Ayrıca hane reislerinden bir kısmının musin ve amel-mânde, firar, fevt, talebe, yetim ve dul olması da tarımsal faaliyetlerin sınırlı olmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda ürün çeşitliliği azalmış, sadece hinta (arpa) ve şa'ir (buğday) yetiştirilebilmiştir. Toplam 1.171 dönüm arazinin 493 dönümü mezru, yani o yıl için ekilen arazidir. Bu durumda hane başına

ortalama 6,6 dönüm mezru arazi düşmektedir. Geriye kalan 678 dönüm arazi ise gayri mezru yani ekilmeyen ve nadasa bırakılan arazi olarak görünmektedir. Hane başına düşen gayri mezru arazi miktarı 9,1 dönüm olmuştur. Bu durumda mezru arazilerin oranı %42 ve gayri mezru arazilerin oranı ise %58'dir. Hane başına düşen ortalama arazi miktarı ise 15,7 dönüm olmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin yürütülmesinde manda öküzü ve karasığır öküzü kullanılmıştır. Hamzabey köyünde 20 manda öküzü ve 87 karasığır öküzü vardır. Burada dikkati çeken nokta karasığır öküzünün daha fazla kullanılmış olmasıdır. Manda öküzünün daha az olması yetiştirilmesinin ve bakımının karasığır öküzüne göre daha zor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu hayvanlar tarlaların işlenmesinde kullanıldığı gibi nakliye işlerinde de kullanılmıştır. Tarımsal faaliyetlerde zamanla makineleşmenin artması ile birlikte bu amaçlara yönelik karasığır öküzü ve manda öküzü yetiştiriciliği de ortadan kalkmıştır.

İklim şartlarının uygun olmaması ve tarımsal sulamanın yapılamaması ürün çeşitliliğinin oldukça az olmasına sebep olmuştur. Burada yetiştirilen tarımsal ürünler hinta (buğday), şa'ir (arpa) ve kablucadır (Buğday ve arpanın hayvanlar için ayrılmış kısmı). Temettuat defterlerinde hintanın (buğday) kuruş olarak karşılığı 6 kuruşa tekabül etmektedir. Dolayısıyla 162,5 kile olan hinta miktarı 975 kuruştur. Şa'irin (Arpa) kuruş olarak karşılığı 5 kuruştur. Bu durumda 95,5 kile şa'irin kuruş olarak karşılığı 477,5 kuruştur. Kabluca olarak adlandırılan tarım ürününün karşılığı ise 4 kuruştur. 40,5 kile kablucanın ise kuruş olarak karşılığı 162 kuruştur. %54,44 ile hinta üretimi ilk sırada gelmektedir. Şa'ir üretimi ise %31,99 ile ikinci sıradadır. Son olarak ise %13,57 ile kablucu üretimi gelmektedir. Hane başına düşen hinta miktarı 2,1 iken şa'ir miktarı ise 1,2 dir. Hane başına düşen kablucu miktarı ise 0,5'tir.

Cinsi	Kile	Oran %	Hane Düşen Başına Miktar
Hinta (Buğday)	162,5	54,44	2,1
Şa'ir (Arpa)	95,5	31,99	1,2
Kablucu	40,5	13,57	0,5
Toplam	298,5	100	3,8

Tablo 6. Yetiştirilen Tarım Ürünleri

Hayvancılık

Temettuat kayıtlarında Hamzabey köyündeki büyükbaş hayvanların, yük-binek hayvanlarının ve küçükbaş hayvanların toplam sayısı 854'tür. Hamzabey köyünde tarımsal faaliyetlerin sınırlı olması daha çok hayvancılık faaliyetlerinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle büyükbaş hayvancılık hemen hemen her hanede yapılmıştır. Bölgenin arazi yapısı ve iklim şartları hayvancılık faaliyetlerinin gelişmesini sağlamıştır. Temettuat kayıtları incelendiğinde %24,88 oran ile sağman karasığır yetiştiriciliği ilk sırada yer almaktadır. Bunu %21,22 ile karasığır öküzü yetiştiriciliği ve %13,17 ile erkek dana yetiştiriciliği izlemektedir. Hane başına düşen büyükbaş hayvan sayısı 5,5'tir. Bölgedeki diğer köylerde ve ilçelerdeki hayvan sayısı incelendiğinde sağman karasığır yetiştiriciliğinin ilk sırada olduğu görülmektedir. Karasığır öküzü yetiştiriciliği oranının yüksek olması ise tarımsal faaliyetlerin yapılabilmesi içindir.

Temettuat kayıtlarında sağman karasığır başına elde edilen gelir 30 kuruş olarak yazılmıştır. Bu durumda Hamzabey köyünde sağman karasığırdan elde edilen gelir 3.060 kuruştur. Sağman mandadan elde edilen gelir ise 40 kuruş olarak yazılmıştır. Dolayısıyla sağman mandadan elde edilen toplam gelir 1.520 kuruştur. Ancak diğer büyükbaş hayvanlara dair bir gelir kaydedilmemiştir.

	Dişi malak	Manda Öküzü	Sağman Manda	Erkek Malak	Sağman Karası- ğır	Dişi Buzacağı	Dişi Düğe	Erkek Dana	Erkek Buzacağı	Karasığır Öküzü	Toplam
Sayı	22	20	38	20	102	19	36	54	12	87	410
Yüzde	5,37	4,88	9,27	4,88	24,88	4,63	8,78	13,17	2,93	21,22	100

Tablo 7. Temettuat Defterlerine Göre Hamzabey Köyündeki Büyükbaş hayvanlar

Büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yanı sıra taşımacılık faaliyetlerinde ve günlük işlerde kullanılmak üzere yük hayvanı yetiştiriciliği de yapılmıştır. Yük hayvanı yetiştiriciliği içerisinde ilk sırayı %54,33 ile bargir almaktadır. Daha sonra ise %31,50 ile kısrağ ve %9,45 ile erkek tay almıştır. Hane başına düşen yük ve binek hayvanı sayısı ise 1,7'dir. Kısrağdan elde edilen gelir 30 kuruştur. Dolayısıyla toplam 40 kısrağdan 1.200 kuruş gelir elde edilmektedir.

	Kısrağ	Bargir	Erkek Tay	Dişi Tay	Merkep	Toplam
Sayı	40	69	12	5	1	127
Yüzde	31,50	54,33	9,45	3,94	0,79	100

Tablo 8. Temettuat Defterlerine Göre Hamzabey Köyündeki Yük ve Binek Hayvanları

Hamzabey köyünde büyükbaş hayvan kadar yaygın olmasa da küçükbaş hayvancılık da yapılmıştır. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine göre daha sınırlı olmuştur. Küçükbaş hayvanlar sadece belli aileler tarafından yetiştirilmiştir. Küçükbaş hayvan olarak ağınam (koyun), keçi, kuzu, oğlak yetiştirilmiştir. Yetiştirilen bu hayvanlar içerisinde ilk sırayı %23,03 ile sağman keçi almıştır. Daha sonra ise %21,14 ile sağman ağınam ve %10,41 ile erkek keçi gelmektedir. Hane başına düşen küçükbaş hayvan sayısı 4,2'dir. Arıcılık faaliyetleri ise oldukça sınırlıdır. Köydeki toplam kovan sayısı 20'dir. Kovan başına 5 kuruş toplamda ise 100 kuruş gelir elde edilmiştir.

	Sağman Ağnam	Gayrı Sağman Ağnam	Erkek Ganem	Sağman Keçi	Gayrı Sağman Keçi	Erkek Keçi	Dişi Kuzu	Erkek Kuzu	Dişi Oğlak	Erkek Oğlak	Toplam
Sayı	67	25	20	73	15	33	30	3	27	24	317
Yüzde	21,14	7,89	6,31	23,03	4,73	10,41	9,46	0,95	8,52	7,57	100

Tablo 9. Temettuat Defterlerine Göre Hamzabey Köyündeki Küçükbaş Hayvanlar

Kayıtlarda hayvan başına sağman ağnam geliri 4 kuruş, sağman keçi geliri 3 kuruş, gayrı sağman ağnam geliri 2 kuruş, erkek ganem geliri 2 kuruş, gayrı sağman keçi 1 kuruş ve erkek keçi geliri ise 1 kuruştur. Dolayısıyla sağman ağnam geliri 268 kuruş, sağman keçi geliri 219 kuruş, gayrı sağman ağnam geliri 50 kuruş, erkek ganem (koç) geliri 40 kuruş, gayrı sağman keçi 15 kuruş ve erkek keçi geliri ise 33 kuruştur. En büyük gelir kaynağını sağman ağnam oluşturmuştur. Buna göre küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine göre daha sınırlı olduğu görülmektedir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği bazı aileler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma Devlet Arşivlerinde bulunan ML.VRD. TMT 3288 numaralı H.1260-1261 (M. 1844-1845) tarihli temettuat defteri esas alınarak hazırlanmıştır. Defterde bulunan verilerden yola çıkılarak Hamzabey köyünün sosyal ve ekonomik durumu ortaya konulmuştur. Küçük ölçekli bu köyden yola çıkılarak bölgenin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Hamzabey köyünün sosyal ve ekonomik yapısından yola çıkılarak Çağa kazası ve köyleri hakkında da fikir sahibi olmak mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde 19.yüzyılın ikinci yarısı devlet yönetiminde ve kurumlarında birçok değişikliğin olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde karşılaşılan ekonomik zorluklar vergilerin toplanmasını daha da önemli hale getirmiştir. Temettuat vergisi de birçok kalemin bir arada olduğu bir vergi türü olmuştur. Daha önceden farklı adlarla toplanan vergiler tek bir kalemden birleştirilmiştir. Bu şekilde vergi sistemi daha düzenli ve adaletli bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1844-1845 senesine ait kayıtlar son derece düzenli tutulmuştur.

Hamzabey köyünün nüfusu 1530'lu yıllara ait kayıtlarda 250 olarak görünmektedir. 1841 yılındaki nüfus defteri kayıtlarında ise köy 176 haneden oluşmaktadır. Bunun nedeni ise birkaç köyün bu defterde birleştirilerek tek bir isim altında yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Asıl kaynak olarak incelenen ve 1845 senesine ait olan temettuat defterlerinde ise 74 hane ve 370 nüfustan oluştuğu tespit edilmiştir. 74 hane reisi içerisinde en fazla kullanılan isim ise Mehmed olmuştur. Bu isimden sonra kullanılan isimlerin de dini özellikler taşıdığı, genellikle peygamber ve sahabe ismi olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde soyadı olmadığı için kullanılan ünvan ve lakapların insanların tanınmasında önemi büyük olmuştur. Özellikle kırsal kesimlerde insanların tanınmasında kullanılan

bu ünvan ve lâkapların halen kullanılmaya devam ettiği görülmüştür. Günümüzden bir buçuk asır önceki bu durum Hamzabey köyünün önemli bir kısım halkı tarafından kullanılmaya devam etmektedir. Aslında bu durum sadece bu köye mahsus bir özellik değildir. Bölgede genel anlamda böyle bir özellikten bahsetmek mümkündür. Köyde en çok kullanılan ünvan "hacı", en çok kullanılan lakap ise "Sağiroğlu"dur.

Köyün temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. İklim şartlarının uygun olmamasından dolayı ürün çeşitliliği fazla değildir. Buğday, arpa ve kabluca en çok yetiştirilen tarım ürünüdür. En yaygın meslek grubu erbab-ı ziraat olarak adlandırılan çiftçilerdir. Köy halkının %70'i geçimini bu yolla sağlar. Köy topraklarının ancak %42'si ekilebilmiş geriye kalan kısmı ise nadasa bırakılmıştır. Bunun yanı sıra bargirci, çamaşırıcı, aşçı, kapıcı, imam, firar, talebe, yetim, ihtiyar ve amel-mânde olarak kaydedilenler de vardır. Tarım imkânlarının kısıtlı olması hayvancılık faaliyetlerinin öne çıkmasına neden olmuştur. Özellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliği son derece yaygındır. Hemen hemen her hanede büyükbaş hayvan yetiştirilmiştir. Bu hayvanlar içerisinde sağman karasığır en çok yetiştirilen büyükbaş hayvan türü olmuştur. Karasığır öküzü ve manda öküzü de yaygın bir şekilde yetiştirilmiştir. Tarlaların sürülebilmesi ve ürünlerin nakledilebilmesi için öküze ihtiyaç duyulmuştur. Küçükbaş hayvancılık ise büyükbaş hayvancılığa göre daha sınırlı kalmıştır. Sadece bazı hanelerde küçükbaş hayvan yetiştirilmiştir. Yük ve binek hayvancılığı ise son sırada gelmektedir. Birkaç hanede yük ve binek hayvanı bulunuyordu.

Köyün toplam geliri 54.775 kuruştur. Geliri kalemleri içerisinde en yüksek oranı tarım gelirleri sağlamıştır. Köyde en yüksek gelire 4 nolu hanede ikamet eden ve erbab-ı ziraatten olan Deli Kalaycıoğlu Abdullah sahiptir. Toplam vergi miktarı ise 17.884 kuruştur. Köylü elde etmiş olduğu gelirin %32,65'ini vergi olarak ödemektedir. Bu ise yüksek bir vergi oranıdır. Vergi oranının yüksek olmasında bazı hanelerden çeşitli sebeplerle vergi alınmaması etkili olmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde Hamzabey köyü, orta gelir grubu sayılabilecek bir Anadolu köyü durumundaydı. Geçim kaynakları, meslekler, nüfus özellikleri, ödedikleri vergi miktarı ve iklim özellikleri bakımından bölgedeki diğer köylere benzemektedir. Bu veriler ortaya konulduğunda günümüzden yaklaşık bir buçuk asır öncesinde Anadolu'nun ve bölgenin küçük bir yansımasını bu köy özelinde görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ADIYEKE, N. (2000). "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11: 772-780.
- AKSU, A. (2021). *Bolu Sancağı Çağa Kazası Müslim Nüfus Defteri H. 1256 / M. 1240 (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BARKAN, Ö. L. (1953). "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi". *Türkiyat Mecmuası*, X/1: 1-26.
- ÇADIRCI, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DEVELİOĞLU, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- GÜRAN, T. (2000). *19.Yüzyıl Temettuat Tahrirleri, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- EMECAN, F. (1988). "Ağnam Resmi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 478-479.

- ERCİVAN, A. (2022). *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Gerede*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- KELEŞ, İ. (2007). *Çağa ve Köylerinin Tarihi. Yücel Ofset Matbaacılık*. Ankara: Yücel Ofset Matbaacılık.
- KELEŞ, İ. (2012). *Reşadiye-Yeniçağa Tarihi II*. İstanbul: Yeniçağa Belediyesi.
- KÜTÜKOĞLU, M. (1995). "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri", *Bellekten*, LIX/225: 395-418.
- ÖZTÜRK, S. (2003). "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1: 287-304.
- PAKALIN, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I-II-III*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SAMI, Ş. (2018). *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Gündoğdu, R., Adıgüzel, N., Önal, E.F.), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- ŞENER, A. (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- TABAKOĞLU, A. (1986). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÜNLÜ, A. R. (2000). *Tarih Boyunca Gerede*. (Çev. Hacı Ömer Cevahirioğlu). İstanbul: Adem Medya Gerede Yayıncılık.
- YAKIT, İ. (2002). *Osmanlı Araştırmaları*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayını.

ARŞİV BELGELERİ

- BOA., BEO., 3611 / 270764 / 05.08.1909.
- BOA., DH. MUİ. / 49 / 31 / 22.05.1910.
- BOA., MV. / 143 / 1 / 10.08.1910.
- BOA., BEO. / 4115 / 308558 / 19.11.1912.
- BOA., DH. İ. UM. EK. / 83 / 5 / 27.05.1917.
- BOA. NFS.d. 698, H 1256 / M 1840. Çağa Kazası Müslim Nüfus Defteri.
- BCA. / 30-11-1 / 93 / 2 / 20 / 21.01.1935.
- BCA. / 30-11-1 / 281 / 10 / 5 / 28.02.1960.
- ML. VRD. TMT, d., H 1261 / M 1845. Maliye Varidat Muhasebesi Çağa Kazası Temettuat Defteri.
- ML. VRD. TMT, d., 3288, H 1261 / M 1845. Maliye Varidat Muhasebesi Hamzabey Karyesi Temettuat Defteri.
- Salnâme-i Vilayet-i Kastamonu, H 1314 / M 1897, Defa 19, Kastamonu Vilayet Matbaası.

EXTENDED ABSTRACT

There were many different types of taxes in the Ottoman Empire until the second half of the 19th century. Later, these taxes were combined into a single tax type called dividend registers. Thanks to these books, called Temettuat books, in which the state's taxes are recorded, it has been possible to obtain a lot of information about the social and economic situation of any region. In this study, the dividend books of Hamzabey village of Çağa district, dated 1845, were used as the main source. In addition to this main source, other works written in the field were also evaluated. Accordingly, Hamzabey village is approximately 5 kilometers away from Çağa district and is located in the northwestern part of the district. It is the largest village among the villages of the district.

Since there were no surnames in the Ottoman Empire, the titles and nicknames used were of great importance in identifying people. It has been observed that these titles and nicknames,

which are used to recognize people, especially in rural areas, continue to be used. This situation, which was one and a half centuries ago, continues to be used by a significant part of the people of Hamzabey village. In fact, this situation is not a feature specific to this village. It is possible to talk about such a feature in the region in general. The most used title in the village is "hacı" and the most used nickname is "Sağiroğlu".

The most important source of income of the village, which consists of 74 households, is animal husbandry. Especially cattle breeding is present in almost every household. However, small cattle breeding has been more limited. Wheat and barley cultivation takes the most important place among agricultural activities. The most important factor in the low diversity of agricultural products is the unfavorable climatic conditions. The cold climate of the region has caused agricultural activities to be limited. While some of the land was planted, a significant part was left empty to be planted the following year.

Animals were not only used for meat and milk, but also for transportation purposes. Black cattle breeding is mostly aimed at this purpose. In addition, there is also the breeding of other draft and riding animals. The main purpose of dividend records is to determine the tax amount. For this purpose, taxes were collected from every household that could pay taxes. However, since some households were unable to pay taxes, no tax was collected from these households. This situation caused the amount of tax per household to increase and the villagers had to pay a significant part of their income as taxes.

When evaluated in general, Hamzabey village was an Anatolian village that could be considered in the middle-income group. It is similar to other villages in the region in terms of livelihoods, professions, population characteristics, the amount of taxes they pay and climate characteristics. When these data are revealed, it is possible to see a small reflection of Anatolia and the region approximately one and a half centuries ago in this village.

CAFER SEYDAHMET (KIRIMER)'İN KIRIM'IN VESAYET ALTINA ALINMASI TALEPLERİ: MİLLETLER CEMİYETİ ARŞİVİNDEKİ BELGELERE GÖRE*

Elif UZUNAĞAÇ**

ÖZ

Kırım, stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok devletin ilgi odağı olmuş ve bu durum Kırım Türklerinin yüzyıllar boyunca süren bağımsızlık mücadelesini şekillendirmiştir. 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıkan Kırım, kısa bir süre bağımsız kalmış olsa da 1783 yılında Rusya tarafından işgal edilmiştir. 1917 Rus Devrimi, Kırım Türkleri için yeni bir umut olmuş ve kısa süreliğine de olsa Kırım Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak Bolşeviklerin yeniden Kırım'ı işgal etmesi, Kırım Türklerinin bağımsızlık hayallerini sona erdirmiştir. Bu süreçte Kırım Türklerinin önde gelen liderlerinden biri olan Cafer Seydahmet (Kırimer), hem askeri hem de diplomatik alanda önemli bir rol üstlenmiştir. Hukuk eğitimini İstanbul ve Paris'te tamamlayan Cafer Seydahmet, entelektüel birikimiyle Kırım Türklerinin haklarını savunmaya adanmış bir diplomatik mücadele yürütmüştür. 1920-1921 yıllarında Milletler Cemiyeti'ne yaptığı başvurularla Kırım'ın Milletler Cemiyeti vesayeti altına alınmasını ve Polonya'nın koruyucu devlet olarak görevlendirilmesini talep etmiştir. Bu makalede Cafer Seydahmet'in bu talepleri Milletler Cemiyeti Arşivindeki belgelere göre incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Milletler Cemiyeti, Kırım, Cafer Seydahmet, Polonya.

DEMANDS OF CAFER SEYDAHMET (KIRIMER) FOR THE TUTELAGE OF KIRIM: ACCORDING TO THE DOCUMENTS IN THE ARCHIVE OF THE LEAGUE OF NATIONS

ABSTRACT

Crimea has been the centre of attention of many states throughout history due to its strategic location and this situation has shaped the Crimean Turks' centuries-long struggle for independence. In 1774, with the signing of the Treaty of Küçük Kaynarca, Crimea left the protection of the Ottoman Empire and although it remained independent for a short time, it was occupied by Russia in 1783. The 1917 Russian Revolution was a new hope for the Crimean Turks and the Crimean People's Republic was established, albeit for a short time. However, the Bolsheviks' re-occupation of Crimea ended the Crimean Turks' dreams of independence. In this process, Cafer Seydahmet (Kırimer), one of the prominent leaders of Crimean Turks, played an important role in both military and diplomatic fields. Cafer Seydahmet, who completed his legal education in İstanbul and Paris, carried out a diplomatic struggle dedicated to defending the rights of Crimean Turks with his intellectual background. In his applications to the League of Nations in 1920-1921, he demanded that Crimea be placed under the guardianship of the League of Nations and that Poland be appointed as a protectorate. In this article, these demands of Cafer Seydahmet will be analysed according to the documents in the archives of the League of Nations.

Keywords: League of Nations, Crimea, Cafer Seydahmet, Poland.

Gönderilme Tarihi: 2 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Bu çalışma Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yapılan *Cafer Seydahmet Kırimer (1889-1960): Hayatı, Fikirleri ve Eserleri* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul/Türkiye, elif.uzunagac@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4005-986X.

Giriş

Cafer Seydahmet Kırimer, 1889 yılında Kırım'ın Yalta şehri yakınlarındaki Kızıldaş köyünde doğmuş, Kırım Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Kırım'ın köklü ailelerinden gelen Cafer Bey, küçük yaşlardan itibaren ailesinin milliyetçi duruşundan etkilenmiştir. Babası Seyit Ahmet, eğitilmiş bir entelektüel olup, ticaretle uğraşan ve yerel gazeteleri düzenli olarak takip eden biridir. Bu entelektüel ortamda yetişen Cafer Seydahmet, çocukluk yıllarından itibaren derin bir milliyetçi bilince sahip olarak büyümüştür (Kırimer, 1993, s. 28-34; Bekirzade Hamdi, 1918, s. 9-11).

İlk eğitimini köyündeki medresede aldıktan sonra, Rusça eğitim veren okullarda da öğrenim görmeye başlamıştır. Babası onu tedavi amacıyla İstanbul'a götürdüğünde, eğitim hayatı Türkiye'de devam etmiştir. İstanbul'da Numûne-i Terakkî Mektebi'ne yazılmış ve ardından Dârülfünun-ı Osmânî Hukuk Fakültesi'nde eğitim görmüştür. İstanbul'daki eğitim yılları, Cafer Seydahmet'in hem akademik olarak gelişmesine hem de milliyetçi düşüncelerinin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde Kırımlı gençlerinin oluşturduğu Kırım Talebe Cemiyeti ve gizli Vatan Cemiyeti gibi milliyetçi organizasyonlarda yer alarak, Kırım'ın bağımsızlığı için genç yaşta mücadele etmeye başlamıştır ("Cafer Seydahmed Bey, Tercümei hali, 1935, s. 310-311; Kırimer, 1933, s. 31-42; Bekirzade Hamdi, 1918, s. 9-11).

Cafer Seydahmet, 1911 yılında Osmanlı'daki eğitimini yarıda bırakarak Paris'e gitmiş ve Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuştur. Paris'te bulunduğu süre boyunca hem hukuk eğitimi almış hem de Fransızca ve Rusça gibi dillerde kendini geliştirmiştir. Bunun yanı sıra, Paris'te sosyalist hareketlerle ve Rus devrimcileriyle temas kurarak, uluslararası politikaya dair derin bir bilgi birikimi edinmiştir. Bu süreç, onun entelektüel kapasitesini genişletmiş ve Kırım Türklerinin uluslararası alanda haklarını savunmak için kullanacağı diplomatik becerilerini pekiştirmiştir. (ANF, AP, AJ/16/1890; Kırimer, 1933, s.75-92).

Cafer Seydahmet, Paris'teki eğitimini sürdürürken, Kırım'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. 1917 Rus Devrimi'nin getirdiği fırsatlar sonucunda Kırım'a dönmüş ve Numan Çelebi Cihan ile birlikte Kırım Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasında etkin rol oynamıştır. Bu dönemde, Kırım'ın bağımsızlık mücadelesinde askeri ve diplomatik stratejilerin belirlenmesinde önemli bir figür haline gelmiştir. Kırım Halk Cumhuriyeti'nin Hariciye ve Harbiye Bakanlığı görevlerini üstlenen Cafer Seydahmet, Bolşeviklere karşı silahlı direnişi organize etmiştir. Ancak Bolşeviklerin Kırım'ı işgal etmesiyle cumhuriyet kısa süre içinde dağılmış ve Cafer Bey Türkiye'ye sığınmıştır (Hatif, 1334, s. 90; Kırimal, 1952, s. 95-102; Kırimer, 1930, s. 165-167; Ayvazov, 1917).

Bolşeviklerin Kırım'ı işgal etmelerinden sonra Nisan 1918-Kasım 1918 tarihleri arasında Almanlar da Kırım'a giren bir kuvvet olarak dikkat çekmektedir. Bu süreç içinde kurulması düşünülen hükümette Cafer Bey'in Başbakanlığı gündeme gelmiş fakat Almanlar tarafından Kırım'ın bağımsızlığına sıcak bakılmamıştır. Almanların amacının Kırım'ı almak ve Kafkasya ile Türkistan'a doğru ilerlemek olduğu vurgulanmaktadır. Hatta Ukrayna'nın talepleri üzerine "Kırım'ın Ukrayna'ya bağlanması hususu" da görüşülen konular arasında olmuştur. Haziran 1918 tarihinde kurulan hükümette Cafer Bey Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Fakat Osmanlı Devleti ile Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nı kaybetmeleri üzerine Cafer Bey'in çalışmalarını Kırım'da yürütmesi mümkün olmamıştır (Güzay, 2024, s. 213-217).

1919 yılında İstanbul'a gelen Cafer Seydahmet, Kırım'ın içinde bulunduğu durumu Osmanlı hükümetine ve uluslararası kamuoyuna duyurmak için çalışmalar yapmıştır. Ancak Osmanlı hükümeti ile yaşadığı anlaşmazlıklar sonucunda İsviçre'nin Lozan şehrine yerleşmek zorunda kalmıştır. Lozan'da yaşadığı yıllarda, Kırım halkının haklarını savunmaya devam etmiş

ve Milletler Cemiyeti'ne başvurular yaparak Kırım Türklerinin Rusların baskısından kurtulması için uluslararası destek aramıştır. (Libera, 2012, s. 317-322; Kırimer, 1933, s. 318-327).

1924 yılında Türkiye'ye dönen Cafer Seydahmet, burada Kırım Türklerinin mücadelesini devam ettirmiş ve çeşitli ticari faaliyetlerde bulunarak yaşamını sürdürmüştür. Türkiye'de yaşadığı yıllarda Kırım Türkleri diasporasının lideri olarak kabul edilen Cafer Seydahmet, Türkiye ve Avrupa'daki milliyetçi faaliyetlerini sürdürmüştür (Çağatay, 1961, s. 6; Kırimer, 2003, s. 35,82; Tekiner, 1970, s. 16-17). 1960 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Taymas, 1960, s. 12; yy., 1960, s. 3-5).

I. Dünya Savaşı sonrası dünyanın yeniden şekillendiği bir dönemde, Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuyla birlikte uluslararası diplomaside yeni bir dönem başlamıştır. Milletlerin, bağımsızlık arayışları ve kendi kaderlerini tayin etme talepleri, bu yeni düzenin en kritik meselelerinden biri olarak öne çıkmıştır. Kırım Türklerinin liderlerinden biri olan Cafer Seydahmet, bu dönemin en önemli aktörlerinden biri olarak, Kırım halkının haklarını savunmak ve uluslararası topluma seslerini duyurmak amacıyla Milletler Cemiyeti'ne birçok başvuruda bulunmuştur.

Cafer Seydahmet'in başvuruları, sadece Kırım halkının değil, aynı zamanda Rusya'nın himayesi altında bulunan birçok milletin de yaşadığı baskılara dikkat çekmiştir. O, 1774 yılında Rus İmparatorluğu'nun kontrolüne giren Kırım halkının, yüzyıllardır süren özgürlük mücadelesine dair derin bir tarihi perspektif sunmuştur. Bu çabalar, Rusya'nın giderek güçlenmesi karşısında, Milletler Cemiyeti'nin adalet ve özgürlük ilkeleri doğrultusunda Kırım'ın kaderini tayin etmesi gerektiğine dayanan bir taleple birleşmiştir.

Cafer Seydahmet, 1920-1921 yılları arasında yaptığı başvurularla, Kırım Türklerinin bağımsızlık ve özgürlük arayışlarını uluslararası arenaya taşımıştır. Bu başvuruların temelinde, Kırım'ın Milletler Cemiyeti vesayeti altına alınması ve Polonya gibi bağımsız devletler aracılığıyla korunması talepleri yatmaktadır. Bu süreç, Kırım'ın tarihi, toplumsal ve siyasi bağlamını anlayabilmek için önemli bir kaynak niteliğindedir. Milletler Cemiyeti arşivinde Cafer Seydahmet'in başvurularıyla ilgili beş ayrı belge bulunmaktadır. Bu belgeler 17 Mayıs 1920, 5 Haziran 1920, 3 Aralık 1920, 16 Aralık 1920 ve 28 Eylül 1921 tarihlidir. Makalede bu belgelerin içeriği ve Cafer Seydahmet'in Kırım'ın Milletler Cemiyeti vesayeti altına alınması talepleri incelenecektir.

Milletler Cemiyeti Arşivindeki Kırım'ın Vesayet Altına Alınması ile İlgili Cafer Seydahmet'in Taleplerini İçeren Belgeler

17 Mayıs 1920 Tarihli Belge

Cafer Seydahmet'in başvuruları ile ilgili Milletler Cemiyeti arşivindeki ilk belge 17 Mayıs 1920 tarihlidir. Bu belgede Cafer Bey, başvurusunu cemiyetin Genel Sekreteri Eric Drummond'a hitaben yapmıştır. Bu başvurusunda ilk olarak kadın ve erkeklerin katılımıyla seçilmiş Kırım Tatar Milli Parlamentosu'nun tam yetkili temsilcisi sıfatıyla seçildiğini bildirmiştir. Ardından Milletler Cemiyeti'nin yazmanlığına gönderdiği dilekçede Kırım halkının Milletler Cemiyeti vesayeti altına kabul edilmesini talep etmiştir. II. Katerina tarafından Rus hükümlerine altına alınmış olan Kırım halkının yüzyıllardır bağımsızlıklarını yürekten dilediklerini bildirmiş, Kırım halkının emekleri, demokrasi ve özgürlük ruhlarının onları bağımsızlığa layık kıldığını söylemiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/4328).

Bu belgede Cafer Seydahmet, Kırım halkının yabancı tüm egemenlikleri reddettiğini, ancak içinde buldukları mevcut zor durum nedeniyle Milletler Cemiyeti Antlaşmasının yirmi

ikinci maddesi uyarınca¹ kendisine verilmiş yetkiye dayanarak gelişmiş bir ulusun yardımını istemiştir. Başvurusunda Polonya Cumhuriyeti ile aralarındaki eski ilişkilerden bahsetmiş, Polonya Devlet Başkanı Mareşal Pilsudski'ye hitaben iki ülke arasındaki eski bağların doğruluk ve adalet hatıralarını koruyarak yeniden kurulması teklifini yöneltmiştir. Milletler Cemiyeti'nin Kırım vekaletinin Polonya'ya emanet edilmesini arzu ettiğini bildirmiştir. Kendisi tüm yetkilerini sunmak ve konu ile ilgili ayrıntılı görüşmek için Londra'ya gelmeye hazır olduğunu da belirtmiştir. Lozan'da Avenue Grammont adresinde bulunduğunu, bu başvurusu için Kırım Tatar Milli Parlamentosunun daimî temsilcisi Cafer Seydahmet'e cevap verilmesini rica etmiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/4328).

Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Eric Drummond 1 Haziran 1920'de Cafer Seydahmet'e² göndermiş olduğu cevapta 17 Mayıs 1920 tarihli dilekçenin eline geçtiğini ancak bu meselenin Rus sorununun tamamından ayrılabilmesinin pek mümkün görünmediğini bildirmiştir. Bunun yanında onlara sağlayabilecekleri belge niteliğinde her bilgiyi kabul etmekten mutlu olacağını bildirmiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/4328).

5 Haziran 1920 Tarihli Belge

5 Haziran 1920 tarihli belge Cafer Seydahmet'in Milletler Cemiyeti'ne yapmış olduğu başvurulara dair ikinci belgedir. Bu belgede, Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Eric Drummond'un Cafer Seydahmet'in 17 Mayıs 1920 tarihli telgrafını kurul üyelerine kısa süre önce ilettiği bildirilmiştir. Sonrasında Cafer Seydahmet'in 5 Haziran 1920 tarihinde bu konu hakkında açıklayıcı bir muhtıra gönderdiğini söylemiştir. Bilgi amaçlı bu açıklayıcı muhtırayı da kurul üyelerine ilettiğini açıklamıştır (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Cafer Seydahmet, genel sekreter Drummond'a ek olarak göndermiş olduğu muhtırayı Milletler Cemiyeti kuruluna sunmasını rica etmiştir. Bu muhtırada 17 Mayıs tarihli telgrafında göndermiş olduğu ricasını yenilemiş ve geliştirmiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Bu dosyanın ekinde ilk olarak Cafer Seydahmet'in Kırım parlamentosunun 10 Şubat 1919 tarihli kararına göre tam yetkili kişisi seçilmesi ile ilgili karar yer almaktadır. Bu kararda Kırım Kurucu Meclisi tarafından 18 Aralık 1917'de belirlenmiş olan yönetmeliklere uygun olarak, kadınların ve erkeklerin katılımıyla, gizli, eşit, doğrudan ve genel seçimlerle oluşturulan Kırım Tatar Milli Parlamentosu, Cafer Seydahmet'i, Tatar halkının haklarını savunmak üzere "temsilci" olarak atadığı belirtilmiştir. Kendisi Kırım Tatar Parlamentosu adına, Kırım ve Rusya'nın kaderinin tartışılacağı tüm kongrelere, konferanslara ve görüşmelere katılma hakkına sahiptir. Ayrıca, Avrupa Devletleri ile Amerika Birleşik Devletleri tarafından gerekli görülecek her türlü girişimde bulunma ve Barış Kongresi, Milletler Cemiyeti gibi uluslararası kuruluşlarda yer alma hakkına sahiptir. Bunun yanında gerektiğinde, Kırım Tatar Parlamentosu adına taahhütlerde bulunma yetkisi vardır. Bu görevini yerine getirirken muhatap olacağı kurumlar ve devletler, kendisini Kırım Tatar Milli Parlamentosu'nun tam yetkili temsilcisi olarak kabul etmelidir. Aslı elinde olan bu belgeye dayanarak Cafer Seydahmet, Kırım'ın Milletler Cemiyeti vesayeti altına girmesini kabul ettiğini, Polonya Cumhuriyeti'nin de bu vesayeti, vekil sıfatıyla cemiyet adına yerine getirmesini arzu ettiğini bir kez daha bildirmiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

¹ Bu madde şu şekildedir. "Savaşın sonra, daha önce kendilerini yöneten Devletlerin egemenliğine bağlı olmaktan çıkmış ve çağdaş dünyanın özellikle güç koşulları altında kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların oturduğu sömürgelere ve ülkelere şu ilkeler uygulanır: Bu hakların gönencileri ve gelişmeleri kutsal bir uygarlık görevidir ve bu görevin yerine getirilmesi için işbu Misak'a güvenceler konulması gerekir." (Gönlübol, 1968, s. 71-170).

² Cafer Seydahmet'e göndermiş olduğu adres, Lozan, 1, Avenue Grammont'tur.

Cafer Seydahmet muhtıranın devamında Kırım halkını bu girişime mecbur eden tarihi seyirden bahsetmiştir. Bu bölümün geri kalan kısmında 5 Haziran 1920 tarihli belgede yer alan bu tarihi seyir ve Cafer Bey'in bu girişiminin sebepleri anlatılacaktır (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Kırım Tatarları, yaklaşık 700.000 kişilik nüfusuyla, ülkelerinin nüfusunun en az %75'ini oluşturmaktadır. Petersburg'da, 1903 yılında yayımlanan *Büyük Rus Ansiklopedisi* bu oranı %88 olarak verirken, *Büyük Fransız Ansiklopedisi*'nin son baskısı ise %90 olarak belirtmektedir. Rus Hükümeti'nin kamulaştırma ve el koyma girişimlerine rağmen, Kırım Tatarları hala ekilebilir toprakların %70'ine sahiptir. Nüfuslarının %90'ı okuryazar olup, Rus halkına kıyasla çok daha iyi eğitim almıştır. Kanaatkâr ve çalışkan olan bu insanlar, ziraat ve çeşitli mesleklerde çalışarak, önceden sahip oldukları ve hak ettiklerine inandıkları özgürlüğü geri alma kararlılığı ile geleneklerini korumaya devam etmektedir (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Kırım yarımadasında çok eski zamanlardan beri yerleşik olan Tatarlar, burada on yüzyıldan uzun bir sürede gelişen bir devlet kurmuş ve XVII. yüzyıldan itibaren Türkiye'nin koruması altında bulunmuşlardır. 1774 yılında, bu vesayetten kurtarma bahanesiyle fakat aslında verimli toprakları ele geçirme arzusu ile İmparatoriçe II. Katerina, Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na şu maddeyi eklemiştir:

Madde III: Kırım, Hacak ve Kuban gibi tüm Tatar halkları, her iki İmparatorluk tarafından da tamamen bağımsız ve özgür uluslar olarak tanınacaktır. Bu halklar, Cengiz Han'ın soyundan gelen, seçilmiş ve tahta yetiştirilmiş kendi hükümdarları tarafından, eski yasa ve geleneklerine göre yönetileceklerdir. Bu hükümdarlar, hiçbir yabancı güce hesap vermeksizin, kendi halklarını idare edeceklerdir. Dolayısıyla, Rus Sarayı ve Osmanlı Hükümeti, Tatarların iç işlerine, yurttaşlık meselelerine, siyasi ve aile işlerine ya da han seçimlerine hiçbir şekilde müdahale etmemelidir. Aksine, Tatar milletinin kendi kendini yöneten diğer güçlerle aynı seviyede olduğunu ve yalnızca Tanrı'ya bağlı olduklarını kabul etmeli ve saygı göstermelidirler (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Cafer Bey'e göre, Rusya İmparatoriçesi, aslında bu paktı yalnızca Kırım'ı siyasi olarak yalnız bırakmak için teklif etmiş ve 1783 yılında, nüfusun 30.000'inin katledilmesine yol açarak bölgenin topraklarını ele geçirmişti. 8 Nisan 1783'te, II. Katerina, Tatar halkının bağımsızlığı ve özgürlüğüyle ilgili karşılıklı yükümlülüklerin iptalini ilan eden bir manifesto yayınlamıştır. Buna karşılık, kendisi ve ardılları için törenle ve geri dönülmez biçimde "Kırım göreneklerine ve âdetlerine saygı duyacaklarına ve vatandaşlarına Rusya'daki muadillerine verilen tüm üstünlüklerin ve hakların ihsan edileceğine" dair söz vermiştir. Burada yemin bozulduğunda, Rusya hükümdarlarının yeni anlaşmaları gözetmek konusunda pek de endişe duymayacakları öngörülmüştür (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Bağımsızlığını kaybettikten hemen sonra Kırım'ın, adaletsiz bir yönetim biçimine maruz kaldığını ifade eden Cafer Bey, dini özgürlüklerin ihlal edildiğini, camilerin yıkılarak ya da Ortodoks kilisesine çevrilerek ortadan kaldırıldığını, 1805 yılında cami sayısı 1556 iken, I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıl bu sayının 729'a düştüğünü, imam sayısının 5139'dan 942'ye indiğini, Mekke'ye yapılan hac yolculuklarının yönetsel düzenlemelerle keyfi bir şekilde katı biçimde yasaklandığını, Müslümanların, işgalin başında 300.000 hektarı aşan dini mülklerinden (vakıflar) 213.000 hektarına el konulduğunu ve bu mülklerin Petersburg'un yüksek mevkili kişilerine verildiğini, Müslümanların ilk ve yüksek okullarının kapandığı veya işleyemez hale getirildiğini, özel mülkiyete de saygı gösterilmediğini, 1790'da yani Rus işgalinden yedi yıl sonra, 180.000 Tatar'ın ülkeyi terk ettiğini ve 600 yerli köyün boşaldığını anlatmıştır. Ardından bu yoğun iç

göçün, sonraki yüzyıl boyunca devam ettiğini ve nüfuslarının tehlike altına girdiğini, Kırım Savaşı döneminde, Ruslar tarafından düzenlenen misillemelerden kaçan 12.000 Tatar'ın, Türkiye ve Orta Asya'ya doğru yola çıktığını, 1860-1862 yıllarında, yeni göçlerin yaşandığını, 10.000'den fazla kişinin bu dönemde Kırım haricine göç ettiğini, bu yıkıcı göçlere ve Kırım'a pek çok Rus nüfusun gelmesine rağmen, Tatarların hala yerel halkın çoğunluğunu oluşturduğunu, yaşanan tüm baskılara rağmen anavatan sevgisinin onları burada tutmaya devam ettiğini ve bu yüzden yabancıların burada kalmasının pek mümkün olmadığını açıklamıştır (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Cafer Bey, Tatar milletinin, 1917 Rus devriminin sunduğu fırsatlardan ilk yararlananlardan biri olduğunu belirtmiş, demokratik ilkelere göre seçilen Tatar Milli Parlamentosunun, Kasım ayında toplandığını ve Kırım'da demokratik bir cumhuriyet ilan edildiğini, 16 Aralık'ta, Müslüman dünyasında ilk kez kadınlara tüm medeni ve siyasi hakları veren en liberal anayasalardan birini oyladığını anlatmıştır (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Ardından bu milli dirilişin kısa sürede kesintiye uğradığını, 1918 Ocak ayında Kırım'ın, Bolşevik kuvvetleri tarafından işgal edildiğini ve Tatar ordusunun, o dönemde harbiye bakanı olan kendisinin [Cafer Seydahmet'in] komutasında Alma, Theodosia ve Yalta'da savaştığını, ancak sonunda dağlara çekilmek zorunda kaldığını, Rus hakimiyetinin, eskiye göre daha büyük şiddetle geri döndüğünü ve ülkelerini kana buladığını, kadınlara ve çocuklara ağır eziyetlerde bulduklarını, vatandaşlarının korkunç işkencelerden sonra ölüme terk edildiğini, inançlarının ve kültürlerinin ayaklar altına alındığını dile getirmiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Cafer Seydahmet, 1918 yılının Nisan ayında Kırım'ın Alman güçleri tarafından işgal edildiğini, Berlin Hükümetinin Kırım'ın bağımsızlığına karşı çıkararak, Kırım'ı Ukrayna'ya bağlamayı teklif ettiğini belirtmiştir. Cafer Bey'in bu belgede anlattığına göre, Tatar Milli Parlamentosu ve atadığı yetkililer çalışmalara başlamış ancak 1918'de General Denikin komutasındaki Rusların geri dönmesiyle tam bir âcizliğe düşürülmüştür. Tatar Parlamentosu, toplanması engellenen son oturumlarından birinde, yukarıda belirtilmiş olan tam yetkileri, imza sahibi olan kendisine [Cafer Seydahmet'e] devretmiş çünkü durum bunu kaçınılmaz kılmıştır. Kısa süre sonra Kırım'daki Rus birliklerinin şefi General Vrangel ve yandaşları, özgürlüklerini engellemiştir. Ancak Tatar Milli Parlamentosu dağılmayı asla kabul etmemiş ve normal işleyişi engellenmiş olmasına rağmen, Kırım'ın tek meşru otoritesi olmaya devam etmiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

1919 Şubat ayında, uzaktan daha iyi hizmet edebilmek amacıyla Kırım'ı terk ettiğini bu belgede açıklayan Cafer Seydahmet, vatanında yaşanan son olayların bu şekilde olduğunu ülkesinin 137 yıldır farklı Rus yönetimleri tarafından ezildiğini, Çar'ın baskısının ardından, devrimci Rusya'nın daha büyük baskısını yaşadığını, bugün de liberalizm ve ılımlaştırma adına zorbalıklarını ve şiddetlerini sürdüren bir grup Rus subayı ve siyasetçisinin yönetimi altında bulunduğunu dile getirmiştir. Kırım'ın, gerçek özgürlüğün ilkelerini kendine bile uygulayamayan Rusya'nın milletin vesayetinden kurtulmak ve Rusya'nın kaderini paylaşmak istemediğini belirtmiştir. Kırım'ın, tüm komşularıyla barış içinde yaşamak istediğini ve yalnızca, iç düzeni sağlama görevinde yardımcı olacak ve halkına insana yaraşır bir yaşam sunacak olan Milletler Cemiyeti'ne bağlı olmayı talep ettiğini tekrarlamıştır. Avrupa'nın Bolşevik saldırılarına karşı savunucusu olan ve diğer halkların özgürlüklerine her zaman saygılı olan Polonya'yı Milletler Cemiyeti'nin vekili olarak Kırım'da görmek istediğini belirtmiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Cafer Seydahmet, muhtırasına şu sözlerle son vermiştir:

Bu muhtıra, Cemiyet'e olan ricamıza cevap için size fikir verebilir. Uzun yüzyıllar boyunca barbarlık içinde kalmış bir dünyanın ortasında refah içinde yaşamış bir halkın, Milletler Cemiyeti artık barışa ve adalete dayalı yeni bir düzen kurduğunda, gelişmiş bir dünyada güvenle yaşaması gerekmez mi? Bugün bize, uzun süre boyunca silah zoruyla koruyabildiğimiz bu özgürlüğün verilmesi reddedilirken, Milletler Cemiyeti'nin sunduğu asil amaçın gerçekleşemeyeceğini itiraf etmez mi? Milletler Cemiyeti tarafından böyle bir kararın verilmesi bize imkânsız görünmektedir. Bir adalet ve özgürlük çalışmasına davet edilen Cemiyet, bir özgürlük reddi ve adalet inkârı ile yeni bir çağın başlangıcını belirleyemez. İslam dünyasının öncüsü olarak bizler, Milletler Cemiyeti'ne böyle bir talep sunarken, güvenimizi ifade ettiğimizi, Hristiyan ve medeni Avrupa'nın idealizmine saygı gösterdiğimizi düşünüyoruz. Irk ve din kardeşlerimiz arasında yalnız olmayan biz Kırım Tatarları, umut dolu bir kalple, dünyaya yeni bir yasa sözü vermiş olan insanların cevabını bekliyoruz (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

Milletler Cemiyeti arşivindeki 5 Haziran 1920 tarihli belgedeki Cafer Bey'in bu muhtırasının ardından 18 Haziran 1920 tarihinde Eric Drummond, mektubun ve ekte gönderdiği dilekçenin kendisine ulaştığını ve kurul üyelerine iletileceğini bildirmiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/4828).

3 Aralık 1920 Tarihli Belge

Milletler Cemiyeti arşivindeki belgelere göre Cafer Seydahmet'in cemiyete üçüncü başvurusu 3 Aralık 1920 tarihlidir. Cenevre'deki La Paix (Barış) otelinden yapmış olduğu üçüncü başvuruda Cafer Seydahmet, temsilcisi olduğu Kırım halkının korunmasına ilişkin 17 Mayıs 1920 tarihli dilekçeyi verdiği için beri Kırım halkının daha da fazla zulme maruz kaldığını, şu anda da Bolşevik boyunduruğunda bulunduğunu, medeni dünyanın tarihte daha önce görmediği şiddetlere karşı savunmasız bırakıldığını, Bolşevik ordusu liderlerinin askerlerine terör uygulamaları için 15 gün süre verdiğini ve bu durumda yapılacak olan her yorumun yersiz olacağını yazmıştır. Cafer Bey bu belgede, Milletler Cemiyetinin adaleti teslim edeceğine, savunmasız ve halkları koruma altına alacağına, Kırım'ın içinde bulunduğu duruma dikkat çekebilmek için Rusya'dan ayrılmış halkların talepleriyle uğraşan komisyonun gündemine dahil etmek isteyeceğine inancının tam olduğunu genel sekreter Eric Drummond'a bildirmiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/9245).

Cafer Seydahmet'in 3 Aralık 1920 tarihli belge ile başvuru üzerine Eric Drummond, 5 Haziran tarihli mektup ve dilekçesinin iletildiği gibi 3 Aralık tarihli dilekçesinin de kurul üyelerine iletileceğini bildirmiştir. Ancak meclis tarafından görevlendirilen kurulun sadece hükümetler tarafından resmi olarak sunulan kabul başvurularını incelemekle yükümlü olduğunu hatırlatmıştır (UNOG, PC, R572/11/4328/9245).

16 Aralık 1920 Tarihli Belge

Arşivde yer alan belgelere göre Cafer Seydahmet Kırım Tatar Parlamentosu delegasyonu adına Milletler Cemiyetinin vesayetini talep eden dördüncü dilekçeyi 16 Aralık 1920 tarihinde göndermiştir. Bu dilekçede yazdıklarına göre, Kırım Tatar Parlamentosu tarafından, doğrudan ve evrensel oylamayla seçilmiş tüm vatandaşlar adına yetki verilen aşağıda imzası bulunan kişi [Cafer Seydahmet], Milletler Cemiyetinden vesayet talep etme umuduyla, tam yetkisini kullanarak bu açıklamayı yapma özgürlüğüne sahiptir.

Kırım Tatar halkı, Milletler Cemiyetine kabul edilmeyi, dünya barışı ve refahını sağlamak amacıyla uluslararası bir adalet temelinde kurulan Cemiyetin korumasını istemektedir. Cemiyetin, Kırım Tatar halkının meşru taleplerini, tarihi ve etnik haklarını dikkate al-

ması beklenmektedir. En insani duygularla hareket eden Milletler Cemiyetinin, Tatar halkına kendi kaderini tayin etme hakkını tanınması ve böylece tarif edilemez acılarına son vermesi gerekmektedir (UNOG, PC, R572/11/4328/9163)

Bu belgede Cafer Seydahmet'in Kırım'ın durumu ile ilgili 5 Haziran 1920 tarihli başvurusundaki tarihi süreç ve mevcut durum tekrarlanmış, ardından taleplerini şu sözlerle dile getirmiştir:

Kaderin bütün bu cilveleri, küçük Kırım halkının kısa bir dönemde dayanmak zorunda kaldığı inanılmaz acıların nedenlerini tamamen göstermektedir ki Kırım Tatarlarının siyasi hatta fiziksel varlığı daima tehdit edilecektir. Onları kurtarmanın tek yolu, yine onları savunmaya ve özellikle küçük halkların çıkarlarını temin etmeye çağırılan Milletler Cemiyeti'dir. Ayrıca Milletler Cemiyeti'nin bu kurtarıcı rolünü öğrenmiş olan halkımız, uzun süredir buraya girmek için oyalanmakta ve Milletler Cemiyeti'nin zulme uğramış halklar için duyduğu cana yakınlıkta, zengin doğaya sahip olan Kırım'ın, toplumsal, siyasi ve iktisadi çıkarlarının, yönetimi altında temin edileceği bir mandater (vekil) bulacağına dair sağlam umudu içinde, Kırım Tatarları için, Cemiyet'in yüce koruması altına yerleşme imkânı aramaktadır.

Kırım Tatarlarının aşağıdaki talepleri bulunmaktadır.

1. Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesi.
2. Milletler Cemiyeti'nin seçimine bırakılmış bir manda (vekil) görünümü altında Milletler Cemiyeti'nin koruması.
3. Kırım'ı bağımsız bir devlet olarak tanıtmak için Milletler Cemiyeti'nin yardımı.

Kırım Tatar halkı Milletler Cemiyeti'nin bunun artık "Rusya'nın bir meselesi" diye bir mesele olamayacağını kabul edeceğini ummaktadır, zira gerçekten de ayırt edilmesi gereken iki husus vardır: bir Rus meselesi, bir de Rusya tarafından köleleştirilmiş yabancı halklar meselesi.

XX. yüzyılda bu ayırım kendini kabul ettirmektedir. Eğer ki adalet Rus ulusuna, büyük insan ailesinin bağrında bir yer ayırmak için yükümlüyse, özgürlükleri keyfi olarak ihlal edilmiş küçük halklara da bir yer ayırmak isteyecektir (UNOG, PC, R572/11/4328/9163).

16 Aralık 1920 tarihli belgede bu bilgilere ek olarak 1917 yılında kurulmuş olan Kırım Halk Cumhuriyeti'nin anayasa metni de bulunmaktadır (UNOG, PC, R572/11/4328/9163).

28 Eylül 1921 Tarihli Belge

Milletler Cemiyeti Arşivindeki Cafer Seydahmet'in bu konudaki başvuruları ile ilgili son belge 28 Eylül 1921 tarihlidir. Bu belgede Milletler Cemiyeti'ne yapmış olduğu ilk dört başvurusunun ardından olumlu bir dönüş alamayan Cafer Seydahmet hala Lozan'da ikamet ettiği 28 Eylül 1921 tarihinde bir dilekçe daha göndererek cemiyete beşinci başvurusunu yaptığı görülmektedir. Belgede, bu tarihte Yüksek Meclislerine gönderdiği dilekçe daima, en refah, en verimli ülkelerden biri olarak kabul edilmiş ve en sağlıklı iklimlerden birine sahip olan Kırım'ın Bolşevik yönetiminden sonra, açlıktan ve salgın hastalıklardan ölüme mahkûm edildiğini bildirmiştir. Üstün adalet muhakemelerine, bütün ulusların bu tür baskılardan kurtulmasına katkıda bulunmaya dair asil arzularına güvenerek Kırım Tatar milleti adına göndermiş olduğu maruzatı Milletler Cemiyeti Yüksek Meclisine iletilmesini Milletler Cemiyeti Meclis başkanı H. A. Von Karnebeek'ten talep etmiştir (UNOG, PC, R572/11/4328/16228).

28 Eylül 1921 tarihli arşiv belgesine göre, Cafer Bey bu dilekçesinde ilk olarak Kırım Tatar Parlamentosu temsilcisi sıfatıyla Genel Sekreterleri olan Eric Drummond aracılığıyla yüksek meclislerine 5 Haziran ve 5 Aralık 1920 tarihlerinde iki dilekçe iletip, bu dilekçelerde Kırım Tatar halkının etik haklara dayanan meşru taleplerini dile getirip, Milletler Cemiyeti'nden hukuk, adalet ve insanlık adına sözleşmelerinin 22. maddesi uyarınca Kırım'ı koruması altına almasını istediğini hatırlatmıştır. Sonrasında o tarihten beri Bolşevik yönetimi altındaki Kırım

halkının maruz kaldığı baskılar ve zulümlerin en üst sınıra ulaştığını, bu nedenle kendisinin dünyanın şiddetle ihtiyaç duyduğu sükûneti ve barışı sağlama asil görevine adanmış olan Yüce Meclislerine yeniden başvurduğunu belirtmiştir. Bolşeviklerin Kırım'ı silah gücüyle işgal ettiklerini ve barışı gönülden isteyen Kırım Tatarlarına zulmettiklerini yazmıştır. Sovyetlerin Kırım'da bu amaçla etkili bir Kızıl ordu bulundurduğunu ve buraya 100.000'den fazla Rus'u yerleştirmekte olduğunu anlatmıştır. Tarihçi Strabon'un da şahitliğiyle, antik dönemlerden beri refah ve bereketli bir ülke olan MÖ III. yüzyıldan önce bile buğday ihraç eden ve hiçbir zaman açlık nedir bilmeyen Kırım'ın, bugün kıtlık içerisinde olduğunu, bütün halkın, Bolşeviklerin neden olduğu anarşi ve düzensizlik sonrasında aç kaldığını, bu olayın Sovyet yönetiminin ülke için ne kadar zararlı olduğunu açıkça göstermiştir. Bu durumun Kırım'a yalnızca maddî bakımdan zararlı olmadığını, bu koşullara başka ihtiraslarını da eklemekte ve o güne dek kardeşçe yaşamış olan Kırımlıları kıskırtmak ve aralarında düşmanlık yaratmak amacıyla her şeyi yapmakta olduğunu vurgulamıştır. Kırım Tatar halkına karşı Bolşeviklerin yaptıklarının insanlık hakkı ihlali olduğunu bu belgede belirten Cafer Bey'e göre, insanlığın en temel haklarının düşmanlarına karşı sesini yükseltmek, ulusların aralarında barışı yaşatma kutsal amacıyla kurulmuş Milletler Cemiyeti'nin tarihî görevi olduğunu ve Kırım Tatar milletinin, asil meclislerinden hukuka ve adalete uygun bir karar beklediğini söylemiştir. Milletler Cemiyeti Arşivindeki bu son belgede Cafer Bey, taleplerini aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir.

Yüksek Meclisinizin, bahtsız milletimizin meşru taleplerine en azından moral desteğini reddetmeyeceğine olan sağlam kanaatle, aşağıdaki milli talepleri müsaadelerinizle açıklıyorum:

- I. Milletler Cemiyeti'nin koruması altında, Kırım'ın bağımsızlığının tanınması;
- II. Sovyetlerin bağımsızlığını zaten tanıdığı ancak bunu Kırım'ın bir Sovyet cumhuriyeti olması şartına bağlamış olduğu Kırımlıların, hükümetlerinin seçiminde, özgür tasarruf hakkının, Bolşevikler tarafından tanınması;
- III. Ülkelerinin iktisadî ve siyasî düzeninin pekiştirilmesinde Kırım Tatarları'na yardım etmesi amacıyla temsilci bir gücün atanması.

İnanıyorum ki Kırım Tatar milleti tarafından dile getirilmiş talepler ciddiyetle göz önüne alınacaktır. Bugün içinde mücadelede bulunduğu kanlı terörden Kırım'ı ancak, Kırım'da yaşayan bütün diğer toplulukların dinî ve milli özerkliğini daima tanımış olan ve bu geniş hoşgörü ile mutlak özgürlük ilkesini 1917 Anayasasının birinci maddesine sokmuş olan bu millet kurtaracaktır. Kırım sakinlerinin büyük bir kısmını meydana getiren Kırım Tatarları'nın taleplerini tanımadan ve onlar ülkelerinin yönetimini sevgiyle ellerine almadan, Kırım'daki açlıkla ve sefaletle etkili biçimde mücadele etmek imkânsız olacaktır.

Bolşevik anarşisi Kırım'da devam ettikçe bütün kötülöklere sebep olacak, açlığın, salgınların bütün nüfusu kırıp geçirmesi son bulmayacaktır.

Milletler Cemiyeti'nden, Rus yönetimi altındaki aç halklara tahsis edilmiş yardımla ilgili, Kırımlıların etkin biçimde faydalanabilmeleri için yiyecekleri nüfusa doğrudan dağıtmalarını ısrarla rica ediyoruz. Aynı şekilde, insanlık namına bu yardımın, Bolşevik teröründen kaçarken, Tatar General Milikovsky altındaki komitelerinin aracılığıyla, Konstantinopolis'te bir sığınak aramış olan iki bin civarındaki Kırım mültecilerine kadar yayılmasını da rica ediyoruz.

Milletler Cemiyeti'nin Yüksek Meclisi'nin, evrensel bilinçte işgal ettiği yüksek konuma layık, adaletin ve insanlığının tam bilinciyle alacağı kararları bekliyoruz (UNOG, PC, R572/11/4328/16228).

Bu dilekçenin ulaşması üzerine kendisine 25 Ekim 1921 tarihinde, 28 Eylül 1921 tarihli meclis başkanına hitaben yazılmış ve Kırım halkının durumu hakkında Meclis muhatabına bir

maruzat içeren dilekçesinin alındığı bildirilmiş ve bu dilekçenin kurul ve cemiyet üyelerinin bilgilerine iletildiği³ açıklanmıştır (UNOG, PC, R572/11/4328/16228).

Sonuç

Milletler Cemiyeti Arşivindeki belgelere bakıldığında Cafer Seydahmet Bey'in Kırım'ın Milletler Cemiyeti vesayeti altına alınması talepleri üzerine yaptığı girişimlerin Kırım Türklerinin uluslararası düzeyde sesini duyurmayı amaçlayan önemli bir diplomatik çaba olduğu görülmektedir. Kırım'ın stratejik konumu ve Rusya'nın tarihsel egemenlik iddiaları göz önüne alındığında, bu talepler, Kırım Türklerinin kendi kaderini tayin etme hakkına yönelik bir mücadeleyi temsil etmektedir. Cafer Seydahmet'in başvuruları, sadece Kırım halkının değil, aynı zamanda Rusya'nın egemenliği altında ezilen diğer milletlerin de haklarını savunmaya yönelik girişimlerin bir parçası olarak görülebilir. Bu çerçevede, makalede incelenen beş ana belge, Kırım Türklerinin yaşadığı baskıları, tarihsel süreç içinde bağımsızlık arayışlarını ve uluslararası toplumdan talep ettikleri desteği kapsamlı şekilde ortaya koymaktadır.

17 Mayıs 1920 tarihli belgede Cafer Seydahmet, Kırım halkının yüzyıllar boyunca süren özgürlük mücadelesini ve Rusya'nın baskısı altındaki zor durumlarını dile getirmiştir. Özellikle Polonya ile tarihsel bağları vurgulayarak, Polonya'nın Kırım'ın vesayeti için uygun bir koruyucu devlet olabileceğini belirtmiştir. Bu başvuru, Kırım Türklerinin milletlerarası topluma sunduğu ilk resmi taleplerden biri olup, cemiyetin 22. maddesi kapsamında değerlendirilmesini istemiştir. Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Eric Drummond, başvurunun ulaştığını ve incelemeye alındığını bildirmiş olsa da, bu meselenin Rusya'nın genel sorunlarından ayrılamayacağı açıklanmıştır.

5 Haziran 1920 tarihli belgede Cafer Seydahmet, Kırım Türklerinin nüfus yapısını ve tarih boyunca yaşadıkları siyasi baskıları detaylandırmıştır. Rusya'nın Kırım'a yönelik asimilasyon politikaları, dinî baskılar ve toprak gaspları üzerinde durarak, Kırım Türklerinin içinde bulunduğu zor şartların daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesini talep etmiştir. Cafer Seydahmet'in belirttiği gibi, Kırım halkı, hem eğitim seviyesi hem de tarım ekonomisindeki üstünlükleriyle kendi kendini yönetebilecek kapasitededir ve uluslararası topluma bağımsız bir millet olarak tanınma hakkını defalarca sunmuştur. Bu belgede, Milletler Cemiyeti'nin Kırım halkına karşı tarihsel bir sorumluluğu olduğuna dair güçlü bir vurgu yapılmıştır.

3 Aralık 1920 tarihli belgede Cafer Seydahmet, Kırım halkının daha fazla zulme uğradığını ve Bolşevik yönetimi altında insani haklarının ciddi biçimde ihlal edildiğini ifade etmiştir. Bu belgede, özellikle Bolşevik rejiminin Kırım halkına uyguladığı terör politikalarına dikkat çekmiş ve Milletler Cemiyeti'nden acil bir müdahale talep edilmiştir. Cemiyetin Rusya'dan ayrılan halklara yönelik talepleri değerlendirmek için oluşturduğu komisyona Kırım meselesinin de dâhil edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak cemiyet yine, yalnızca resmi hükümet başvurularını incelemekle sorumlu olduğunu belirterek bu talebi de geri çevirmiştir.

16 Aralık 1920 tarihli belgede Cafer Seydahmet, Kırım halkının Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesi ve vesayet sistemi altında Kırım'ın bağımsız bir devlet olarak tanınması talepleri yinelemiştir. Kırım Türklerinin bağımsızlık ve özgürlük arayışlarının sadece Rusya'nın bir iç meselesi olarak görülmemesi gerektiği vurgulanmış ve Kırım'ın kendine özgü tarihi ve siyasi durumunun uluslararası hukuk çerçevesinde ele alınması gerektiği savunulmuştur. Bu belgede, Kırım Türklerinin kendilerini Milletler Cemiyeti'nin adalet ve özgürlük ilkeleri doğrultusunda kurtarabileceklerine dair inançlarını ve taleplerini güçlü bir şekilde dile getirmiştir.

³ Bu yazı genel sekreter adına P. M. imzası taşımaktadır.

28 Eylül 1921 tarihli belgede Cafer Seydahmet, Kırım'ın Bolşevik yönetimi altında açlık, kıtlık ve hastalıklarla mücadele eden bir yer haline geldiğini belirtilmiştir. Kırım halkının insani yardım taleplerinin göz ardı edilemeyecek kadar acil bir hal aldığı vurgulanmıştır. Bu belgede, Cafer Seydahmet, Kırım'ın uluslararası toplum tarafından yalnızca politik açıdan değil, insani bir kriz olarak da ele alınması gerektiğini savunmuş ve Milletler Cemiyeti'nin yardımlarının Kırım'a ulaştırılmasını talep etmiştir. Ancak bu başvuru da diğerleri gibi olumlu bir yanıt alamamıştır.

Sonuç olarak Milletler Cemiyeti Arşivi'nde yer alan belgelere göre, Cafer Seydahmet Bey'in Kırım'ın Milletler Cemiyeti vesayeti altına alınması talepleri, Kırım Türklerinin bağımsızlık arayışlarının uluslararası arenaya taşınması açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak Milletler Cemiyeti'nin bu talepleri kabul etmemesi, dönemin siyasi gerçekliklerinin ve uluslararası sistemin siyasi açıdan zayıf olan milletlerin haklarına karşı duyarsızlığının bir yansımasıdır. Cafer Seydahmet'in diplomatik girişimleri, Kırım Türklerinin haklarının korunması ve uluslararası toplumun dikkatini çekme çabaları açısından önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç, Kırım Türklerinin gelecekteki bağımsızlık mücadeleleri için önemli bir tarihi zemin hazırlamış, ancak uluslararası desteğin eksikliği nedeniyle başarıya ulaşamamıştır.

Cafer Seydahmet'in başvurularında dile getirdiği talepler, Kırım halkının sadece siyasi bağımsızlık değil, aynı zamanda kültürel ve insani haklarının korunması gerektiğini de vurgulamaktadır. Bu talepler, o dönemin uluslararası hukuk ve siyasi dengeleri çerçevesinde kabul görmese de Kırım Türklerinin tarihsel direnişinin önemli bir parçası olarak hatırlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- "Cafer Seydahmet Bey, Tercümei hali". (1935). *Kurtuluş*. 11: 310-311 (1960.04.05). "Cafer Kırimer Vefat Etti". *Cumhuriyet*. 5. (1960.04.05). "Vefat". *Cumhuriyet*. 3.
- AYVAZOV, H. S. (1917.11.24). "Qırımtatar Qurultayı". *Millet*. 113.
- BEKİRZADE H. (1918). "Cafer Seyid Ahmed". *Kırım Mecmuası*. 1: 9-11.
- ÇAĞATAY, S. (1961). "Cafer Seydahmet Bey Merhumun Arkasından". *Emel*. 4: 6.
- GÖNLÜBOL, Mehmet. (1968). *Milletlerarası Siyasî Teşkilâtlanma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- GÜZAY, A. (2024). "Kırım'da Cumhuriyet Denemeleri ve Cafer Seydahmet Bey'in Mücadelesi". *Cumhuriyetimizin 100. Yılına Armağan: Cumhuriyet, Türkler, Tarih ve Kültür*. Ed.: Mustafa Daş. Ankara: Berikan Yayınevi. 207-226.
- HATİF, O. K. (1334). *Gökbayrak Altında Milli Faaliyet*, İstanbul: Kitabhane-yi Sûdî.
- HATİF, O. K. (1918). "Çelebi Cihan Efendi Merhum". *Kırım Mecmuası*. 1: 12-14.
- KIRIMAL, Edige. (1952). *Der nationale Kampf der Krimtürken: mit besonderer Berücksichtigung der Jahre: 1917-1918*. Emsdetten. Verlag Lechte.
- KIRIMER, C. S. (1930). "Kurultay ve Kırım İstiklâl Davası". *Emel Mecmuası*. 16: 165-167.
- KIRIMER, C. S. (1993). *Bazı Hatıralar*. İstanbul: Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı.
- KIRIMER, C. S. (2003). *Cafer Seydahmet Kırimer'in Günlüğü*. (haz. İsmail Otar, Ömer Özcan). Ankara: Polatlı Kırım Kültür ve Dayanışma Derneği.
- LİBERA, P. (2012). "Dzafer Sejdamet do Marszalka Józefa Pilsudskiego w sprawie objecia mandatu nad Krymem przez Polske". *Nowy Prometeusz*, 2: 317-322.
- TAYMAS, A. B. (1960). "Rahmetlik Cafer Seydahmet Kırimer'den Kısa Hatıralarım". *Azerbaycan*. 97: 12.

TEKİNER, Süleyman. (1970). "Büyük Kırimer Hakkında Düşündüklerim". *Emel*. 57: 16-17.

Arşiv Belgeleri

United Nations Archives Geneva (UNOG), Political Section (PC).

United Nations Archives Geneva, Political Section, nr. R572/11/4328/4328.

United Nations Archives Geneva, Political Section, nr. R572/11/4328/4828.

United Nations Archives Geneva, Political Section, nr. R572/11/4328/9245.

United Nations Archives Geneva, Political Section, nr. R572/11/4328/9163.

United Nations Archives Geneva, Political Section, nr. R572/11/4328/16228.

Archives Nationales France (ANF), Academie de Paris (AP).

Archives Nationales France, Academie de Paris, nr. AJ/16/1890.

EXTENDED ABSTRACT

This article examines the demands of Cafer Seydahmet (Kırimer), a prominent leader of the Crimean Tatars, to place Crimea under the League of Nations' mandate during the post-World War I period. As an intellectual and diplomat, Seydahmet played a pivotal role in advocating for the independence and rights of the Crimean Tatars. His appeals to the League of Nations in 1920-1921 highlight his strategic efforts to garner international support against Russian domination and propose Poland as a protectorate for Crimea. The study relies on archival documents to provide an in-depth analysis of his diplomatic initiatives and the challenges faced by the Crimean independence movement.

Crimea's strategic position has historically attracted the attention of numerous powers, shaping the region's political trajectory and the struggles of its native Tatar population. The Treaty of Küçük Kaynarca in 1774 marked Crimea's separation from Ottoman protection, and its annexation by Russia in 1783 resulted in centuries of political and cultural suppression. Although the 1917 Russian Revolution offered a fleeting hope for independence with the establishment of the Crimean People's Republic, the Bolshevik reoccupation abruptly ended these aspirations. It was within this context that Seydahmet emerged as a leading advocate for Crimean sovereignty, leveraging his education in Istanbul and Paris to craft a coherent case for international intervention.

Seydahmet's applications to the League of Nations centered on three primary demands. First, he sought to place Crimea under the League's mandate, invoking Article 22 of the Covenant to secure international oversight. Second, he advocated for Poland to be designated as a trustee state due to historical ties and shared values of justice and self-determination. Third, he called for the recognition of Crimea as an independent entity to safeguard the rights and freedoms of its native population, emphasizing the Crimean Tatars' historical majority and cultural identity.

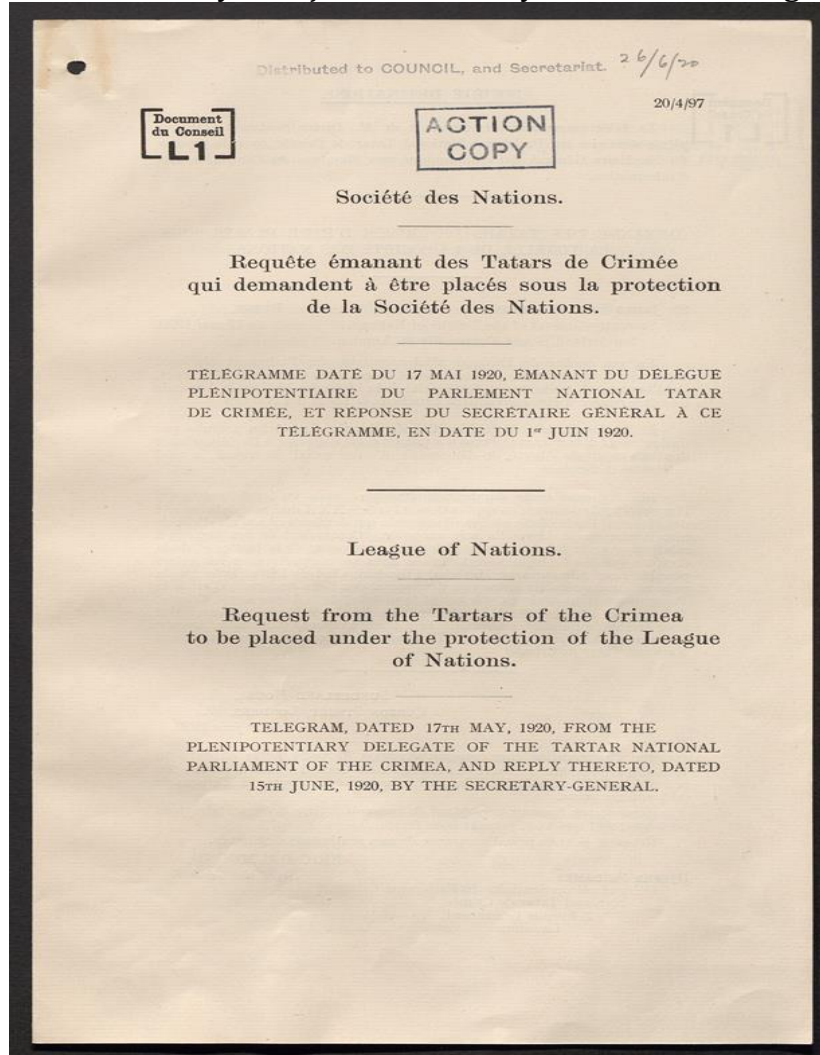
The article analyzes five critical documents from the League of Nations archives. The submissions dated May 17 and June 5, 1920, articulate the historical context of Crimean Tatar oppression and the necessity for international intervention. The December 3 and December 16, 1920, petitions highlight the worsening atrocities under Bolshevik rule, including mass persecution and human rights violations. The final document, dated September 28, 1921, focuses on the severe humanitarian crisis in Crimea, marked by famine, disease, and political repression. These documents collectively illustrate Seydahmet's sustained diplomatic efforts to raise international awareness of the Crimean plight.

Despite the eloquence and urgency of Seydahmet's appeals, the League of Nations did not act on his demands. This inaction reflects the limitations of the League's mandate and the geopolitical realities of the time, which often prioritized the interests of dominant powers over smaller nations. Nonetheless, Seydahmet's efforts remain significant as an early example of utilizing international institutions to advocate for the rights of oppressed communities.

Seydahmet's diplomatic endeavors provide a valuable lens to understand the Crimean Tatars' independence struggle within the broader context of international politics in the early 20th century. Although his appeals to the League of Nations did not yield tangible results, they underscore the resilience of the Crimean Tatars and their leaders in pursuing self-determination. This study contributes to a deeper appreciation of the challenges faced by small nations in asserting their sovereignty in the face of overwhelming geopolitical pressures.

Ek 1.

Milletler Cemiyeti Arşivindeki 17 Mayıs 1920 Tarihli Belge

LEAGUE OF NATIONS.

The following telegram from M. Djefer Seidamet, Plenipotentiary Delegate of the Tartar National Parliament of the Crimea, together with the Secretary-General's reply thereto, is circulated for the information of the Members of the Council.

Council
Document
L1

(11/4328/4328)

REQUEST BY THE TARTARS OF THE CRIMEA TO BE PLACED
UNDER THE PROTECTION OF THE LEAGUE OF NATIONS.

[Translation.]

The Hon. Sir JAMES ERIC DRUMMOND, BERNE,
Secretary-General of the League of Nations, 17th May, 1920.
Sunderland House, Curzon Street, London.

As Delegate Plenipotentiary of the National Parliament of the Tartars of the Crimea, duly elected by direct universal suffrage without distinction of sex, I have the honour to present to the Secretariat of the League of Nations the request of our people to be placed under the guardianship of the League of Nations.

The Tartar nation, which has been settled in the Crimea for the last ten centuries, and which was brought under the heel of Russian tyranny by Catherine II., has never ceased to aspire to the independence of which its democratic spirit, and its love of liberty, of social order, and of work, make it entirely worthy.

The Tartar nation repudiates all foreign domination, but, in view of the difficulties with which it is surrounded, desires, in conformity with Article XXII of the Covenant of the League of Nations, the help of a more advanced nation as Mandatory on behalf of the League. Remembering our ancient relations with the Republic of Poland and the justice and uprightness which have always characterised the dealings of this nation with other peoples, we appeal to Marshal Pilsudski, Head of the Polish State, to re-establish the ancient ties between our two countries. It is to Poland that we wish to see entrusted the mandate of the League for the Crimea. I am ready to come to London to present my credentials and to negotiate this question in detail. I beg that a reply be sent to Lausanne, Avenue Grammont, addressed to Djefer Seidamet, Plenipotentiary Delegate of the National Parliament of the Tartars of the Crimea.

[Translation.]

SUNDERLAND HOUSE,
CURZON STREET, W.1.
1st June, 1920.

Sir,

I have the honour to acknowledge receipt of your letter dated 17th May, which I will communicate to the Members of the Council, but the question it raises can hardly be separated from the whole Russian problem.

We shall be happy, however, to receive for reference any information that you may be able to give us.

I have the honour to be, etc.,

ERIC DRUMMOND,
Secretary-General.

DJEFER SEIDAMET,
Plenipotentiary Delegate of the Tartar National
Parliament of the Crimea,
1, Avenue Grammont,
Lausanne.

TRABZON VİLAYETİ NÜFUS DEFTERLERİNDEKİ ŞAHIS TASVİRLERİ

Şenol SANCAK*
Yasemin BAŞKAN**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren özellikle ülke dâhilinde askerlik yapabilecek olanların ve vergi mükelleflerinin belirlenmesi gibi amaçlarla nüfus sayımları yapılmış; sayımlar nüfus kayıt defterlerine kaydedilmiştir. Nüfus kayıt defterleri, nüfusun niceliksel durumunu ortaya koymalarının yanı sıra ilgili dönemde yaşamış olan halkın ekonomik, etnik, sosyal ve kültürel yapısını analiz etmek üzere pek çok veri sunmaları açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Dönemi'nde Trabzon Vilayeti'ne bağlı bulunan Keşap ve Sürmene kazalarına ait nüfus kayıt defterlerinin incelenerek kişilerin tasvirinde, sülale adları/aile lakaplarında kullanılan sıfatların tespit edilmesi ve sınıflandırılmasıdır. Doküman incelemesi yöntemiyle tetkik edilen materyaller betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Nüfus defterlerinde kişilerin fiziksel özelliklerine (boy, sakal- bıyık rengi), özür durumlarına (göz, bacak, kol vb.), akrabalık bağlarına (oğul, yeğen, torun vb.), meslek gruplarına (muhtar, hademe vb.), askerlik durumlarına (askerliğe elverişli/değil) göre, vergi yükümlülüklerine (vergi ile yükümlü zengin, orta hâlli, fakir, muaf) göre tarif edildikleri tespit edilmiştir. Buna göre, Sürmene ve Keşap Kazası Nüfus Defterlerinde kişilerin boylarına göre (uzun, orta, kısa boylu), bıyık ve sakal renklerine göre (kara, ak, sarı, kumral vb.), özür durumlarına göre (âmâ, bizebân, yekçeşm vb.), akrabalık bağlarına göre (bin, hafid, emmizadesi vb.), meslek gruplarına göre (muhtar, hizmetkârı, hademesi), askerlik durumlarına göre (tüvânâ, müsinn) ve vergi mükellefiyetlerine göre (a'la, edna, evsat, muaf) benzer şekillerde ve sınırlı sıfatlarla tasvir edildikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Defteri, Trabzon Vilayeti, Sürmene Kazası, Keşap Kazası, Sıfatlar

DESCRIPTIONS OF PERSONS IN THE POPULATION REGISTERS OF TRABZON PROVINCE

ABSTRACT

Since the early period of the Ottoman Empire, population censuses were conducted for purposes such as determining those who were eligible for military service and taxpayers within the country, and these censuses were recorded in population registration books. In addition to revealing the quantitative status of the population, population registration books are important as they provide extensive data to analyze the economic, ethnic, social and cultural structure of the people who lived in the relevant period. The aim of this study is to identify and classify the adjectives used in the description of people by examining the population registration books of Keşap and Sürmene districts of Trabzon Province during the Ottoman Period. The materials examined by document analysis method were analyzed by descriptive analysis method. It was found that people were described according to their physical characteristics (height, beard-mustache color), disabilities (eye, leg, arm, etc.), kinship relations (son, nephew, grandson, etc.), occupational groups (headman, janitor, etc.), and military service status (eligible/not eligible for military service). Accordingly, in the Sürmene and Keşap District Population Books, persons are described in similar ways and limited adjectives; according to their height (tall/medium/short), according to mustache and beard color (black, white, yellow, auburn, etc.), according to disability status (blind, mute, one-eyed, etc.), according to kinship relations (son, grandchild, cousin, etc.), according to their occupational groups (headman, servant, janitor) and according to military status (eligible/ not eligible for military service).

Keywords: Population Register, Trabzon Province, Sürmene District, Keşap District, Adjectives

Gönderilme Tarihi: 18 Temmuz 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

Bu çalışma 26-28 Nisan tarihleri arasında Giresun'da gerçekleştirilen IV. Uluslararası Osmanlı-Türk Çalışmaları Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

*Ogr.Gor., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Giresun; ORCID: 0000-0002-2731-8145,

E-Posta:senolsanacak@hotmail.com

** Arş.Gor., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Giresun; ORCID: 0000-0003-4897-7892,

E-Posta: yaseminbaskan61@gmail.com

Giriş

Devletler sahip oldukları nüfus gücünün özelliklerini tanıyarak bununla ilgili idari, ekonomik, askeri alanlarda planlama yapabilmek amacıyla nüfus sayımları gerçekleştirmişlerdir (Arslan ve Karagöz, 2021). Osmanlı Devleti de ilk dönemlerinden itibaren mevcut ve yeni fethedilen bölgelerdeki halkın durumunu görmek, mâli ve askeri ihtiyaçları karşılamak ve bunlarla ilgili politikalar üretmek amacıyla belirli olay ve dönemlere bağlı olarak nüfus sayımı/yazımı faaliyetleri gerçekleştirmiştir (Çimen, 2012; Güneş, 2014). Osmanlı Devleti nüfus ve arazi yazımına büyük önem atfetmiştir (Çimen, 2012). Bu bağlamda karşımıza çıkan ilk kaynaklar tahrir ve temettuat defterleridir. Tımar sistemiyle bağlantılı olarak yürütülen tahrir defterlerine arazi kayıtlarının yanı sıra köy ve kasabalardaki erkek nüfus, ellerindeki toprak miktarı, mükelleflerin ve babalarının isimleri, tâbi tutuldukları vergi mükellefiyetlerine dair rakamlar kaydedilmiştir (Bingöl, 2004). Temettuat sayımları vergi toplama ve vergi yükünün bölgeler ve kişiler arasındaki dağılımını eşit bir şekilde gerçekleştirme amacı taşımaktadır. Temettuat defterleri vergi ile yükümlü kişinin kişilik bilgileri, menkul ve gayrimenkul serveti, bu servetten yahut diğer işlerinden elde ettiği gelirler ve vergi ödemeleri ile bilgiler ihtiva etmektedir (Öztürk, 2003). Vergi nüfusu sayımlarına ait diğer kaynaklar icmal (özet), mufassal, evkaf (vakıf), cizye, avarız ve piyade defterleri olarak isimlendirilmektedir (Afyoncu, 2003; Aydoğan ve Çoban, 2016; Demirci ve Kartal, 2014). Klasik tahrir geleneği terk edildikten sonra belirli konulara yoğunlaşan ve daha ayrıntılı bilgiler içeren çeşitli defterler tutulmuştur (Çimen, 2012). Defterlerin içerdiği konulardan (toprak yazımı, vergi mükellefiyeti, askerliğe elverişlilik) hareketle Osmanlı'nın ilk dönemlerindeki tahrir faaliyetlerinin nüfus miktarının tespit edilip kaydedilerek istatistiki veri elde etmek gibi bir amaca dayanmadığı söylenebilir. Defterlerde kadın ve çocuklarla ilgili bilgilere yer verilmemesi bu durumun bir sonucu olabilir. Bu husus da ilgili dönemdeki sayım faaliyetlerinin modern anlamda bir nüfus kayıt faaliyeti olarak adlandırılmasına yol açmıştır.

Defterlerin tutulmasında yaşanan sıkıntılar ve hatalar 17 ve 18. yüzyıl devlet kaynaklarında ciddi zayıflara sebebiyet vermiştir. İstatistiklerin daha doğru ve sistematik derlenmesine ilişkin ihtiyaç yeniden yapılanma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyılda II. Mahmut döneminde yapılan nüfus sayımı, modern anlamda ilk nüfus sayımı olarak kabul edilmekte ve sayımın sebepleri olarak Osmanlı- Rus savaşları ile yeniçeri ocağının kaldırılması gösterilmektedir (Köksal, 2013). Yeni ordunun tesis edilmesi ve tasarlanan reformların gerçekleştirilebilmesi için mâli kaynağa duyulan ihtiyaç ülkedeki gelir kaynaklarının, vergilendirilebilir faaliyetlerin, cizye vermekle yükümlü gayrimüslim nüfusun ve askere alınabilecek nüfusun belirlenmesi gereğini ortaya çıkarmış, bu sebeple Müslim ve gayrimüslim erkek nüfus sayıma tâbi tutulmuştur (Çimen, 2012; Alikılıç, 2013; Demirci ve Kartal, 2014; Alaca, 2020; Evci, 2021). Sayımlar insan kaynakları, meslekler, şahısların fiziki durumu vb. gibi özelliklerin saptanması gibi amaçları da muhteva ettiğinden ve ülke geneli bir sayım olduğundan modern kabul edilmektedir (Bingöl, 2004). Sayımlar, biri merkeze iletilecek iki nüsha halinde defterlere kaydedilmiştir (Alikılıç, 2013). Kayıtlara göre vergileri hesaplamak ve nüfus değişikliklerini tespit etmekle görevli bir dairenin kurulması gerekli görülmüş ve bu amaçla 1831 yılında Ceride Nezareti teşkil edilmiştir. İstanbul'da kurulan bu nezaretin yanı sıra eyalet ve sancaklarda nüfus işlerine bakmak üzere defter nazırlıkları kurulmuştur (Güneş, 2014). Çeşitli zaman dilimlerinde (1831, 1844, 1866, 1873, 1882, 1895, 1904...) nüfus sayımı ile ilgili tutulan ve farklı adlarla karşımıza çıkan nüfus verilerine ulaşabildiğimiz defterler, şahısların yalnızca isimlerini vermekle kalmamakta, şahısların vukuat durumlarının olup olmadığı, şahıslar için kullanılan lakaplar, doğum ve ölüm tarihleri, mesleki durumları, din, dil ve etnik durumlar, şahısların askerliğe elverişli olup olmadıkları ile sosyal ve iktisadi anlamlar içeren sıfatlar, söz konusu dönem

içerisinde ve ele alınan bölge dâhilinde var olan etnik, sosyal, iktisadi ve kültürel yapıya dair önemli bilgiler içermektedir (Akyel ve Sertel, 2015; Çimen, 2012; Güneş, 2014; Yüksel, 2013). Bu çalışmanın amacı, Osmanlı döneminde Trabzon Vilayeti'ne bağlı bulunan Keşap ve Sürmene kazalarına ait nüfus kayıt defterlerinin incelenerek kişilerin tasvirinde, sülale adları ve aile lakaplarında kullanılan sıfatların tespit edilmesi ve sınıflandırılmasıdır.

Bu bağlamda Trabzon'un ilgili dönemdeki idari yapısından bahsetmek yerinde olacaktır. II. Mehmet'in 1461 yılındaki fethinden sonra Osmanlı Devleti topraklarına katılan Trabzon'un idari yapısında bazı değişikliklere gidilmiştir. İlk olarak Osmanlı teşkilatlanması kapsamında sancak hâline getirilmiş; "uç sancağı" olarak teşkilatlandırılmıştır. 1520 yılına kadar idari yapısına bu şekilde devam edilen Trabzon, siyasi ve askeri tedbirler gereği zaman zaman farklı idari birimlere dâhil edilmiştir (Okur ve Usta, 2009; Demirci ve Kartal, 2014). Trabzon 1650'lerden sonra eyalet statüsü kazanmıştır. Bu düzenleme ile merkez kaza, Maçka (Maçuka), Sürmene, Of, Rize, Mapavri, Giresun, Keşap, Kürtün, Yavabolu ve Tirebolu kazaları ile Torul nahiyesi Trabzon Eyaleti'ne bağlanmıştır (Okur ve Usta, 2009). Bahsi geçen dönemde Trabzon Vilayeti'ne bağlı bulunan Keşap ve Sürmene kazalarına ait nüfus kayıt defterlerinin şahıs tasvirleri ve sülale bağlamında incelendiği bu çalışmanın alt problemlerini;

- 1) Sürmene ve Keşap Kazası nüfus defterlerinde şahıs tasvirinde kullanılan sıfatlar nelerdir, bu sıfatların tasnifi nasıldır?
- 2) Sürmene ve Keşap Kazası nüfus defterlerinde köylere göre hangi aile lakapları (soy adları) kullanılmıştır, bu lakapların tasnifi nasıldır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma doküman incelemesi yöntemi ile modellenmiştir. Doküman incelemesi, araştırma problemleri ile ilgili yazılı ve görsel materyallerin analizini kapsayan yöntemdir. Doküman incelemesi nitel araştırmalarda doğrudan gözlem ve görüşme yapılmasının mümkün olmadığı durumlarda kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Çalışma Materyalleri

Bu çalışmanın çalışma materyallerini Sürmene kazasına ait olan 1834 tarihli 1146 numaralı nüfus defteri ile Keşap kazasına ait olan 1835 tarihli 1131 numaralı nüfus defteri oluşturmaktadır. Çalışmada Sürmene Nüfus Defteri'nin Alikılıç vd. (2013) tarafından, Keşap Kazası Nüfus Defteri'nin Yüksel (2013) tarafından transkribe edilmiş nüshaları kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmadan elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi benimsenmiştir. Betimsel analizde temel amaç ham hâlde bulunan verilerin anlaşılır ve kullanılabilir bir şekilde sunulmasıdır. Bu amaçla, toplanan verilerin açıklanabileceği kavram ve ilişkilere ulaşılır. Bu analiz türünde elde edilen veriler ilk olarak mantık çerçevesinde bir sıraya konular ve betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler (sınıflandırmalar) yorumlanır ve sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Bulgular

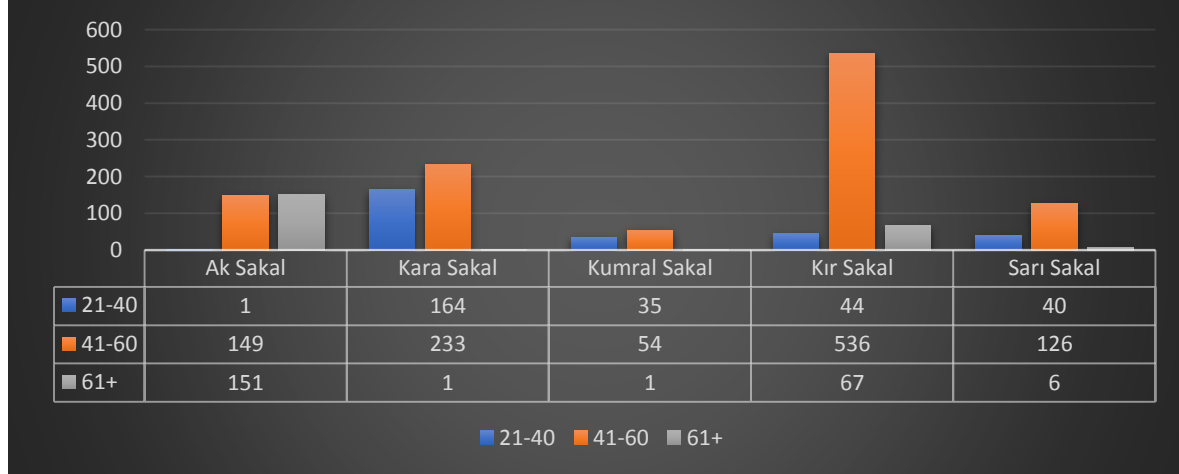
Şahıs Tasvirlerinde Kullanılan Sıfatlara İlişkin Bulgular

1-Fiziksel Özelliklere (Eşkal Durumlarına) İlişkin Sıfatlar

Nüfus defterlerinde kişiler, ağırlıklı olarak sakal- bıyık renkleri ve nitelikleriyle, boy özellikleriyle betimlenmişlerdir. Sakal tipi ve rengi kişilerde fiziksel bir özellik olmanın yanı sıra toplum tarafından sakala atfedilen statüsel değer onun hem toplumsal hem de kültürel anlamda güçlü bir olgu olduğuna işaret etmektedir (Demiryürek vd., 2024). Nüfus defterlerinde kişiler sakal özelliklerine göre ak/kara/sarı/kumral/kır sakallı; bıyık özelliklerine göre kara/sarı/kır/kırca/kumral bıyıklı olarak nitelendirilmişlerdir. Her iki defterde de bıyığı henüz terlemiş olanlar “ter bıyıklı”; sakalı henüz çıkmaya başlayanlar için “müzellef sakallı”; genç yaşından dolayı sakalı, bıyığı henüz çıkmamış olanlar için “şabb-ı emred”; sakalı, bıyığı çıkmayan ya da çok seyrek olanlar için “köse” sıfatı kullanılmıştır. Kişilerin boy özelliklerine ilişkin her iki defterde de uzun/orta/ kısa boylu ve cüce sıfatları kullanılmıştır. Defterlerde sadece sakalıyla ya da bıyığıyla nitelenen şahısların yanı sıra sayıca az da olsa hem boy özelliği hem de sakal/bıyık özelliğiyle nitelenen şahıslar da mevcuttur.

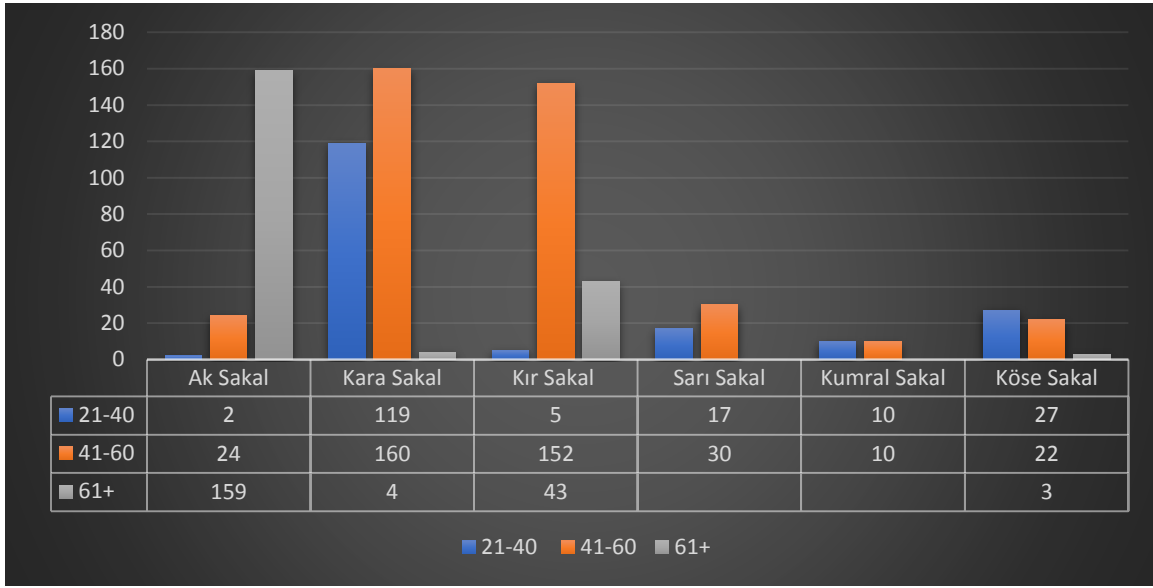
Kişilerin özel bilgilerinin ardından gelen “sinn” ibaresi onların yaşlarının yazıldığı kısımdır. Çalışmada sıfatlar sınıflandırılırken kişilerin yaşı da dikkate alınmış, hangi yaş seviyesinde hangi sıfatların yoğunlukta olduğu nedenleriyle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Yaş bazlı yorumlamalar için 0-20, 21-40, 41-60 ve 61+ şeklinde dört farklı yaş aralığı belirlenmiş, tablo ve grafiklere de yansıtılmıştır.

Buna göre Sürmene ve Keşap kazası nüfus defterlerinde fiziksel özelliklere (eşkal durumuna) ilişkin sıfatlara dair bulgular aşağıdaki gibidir:

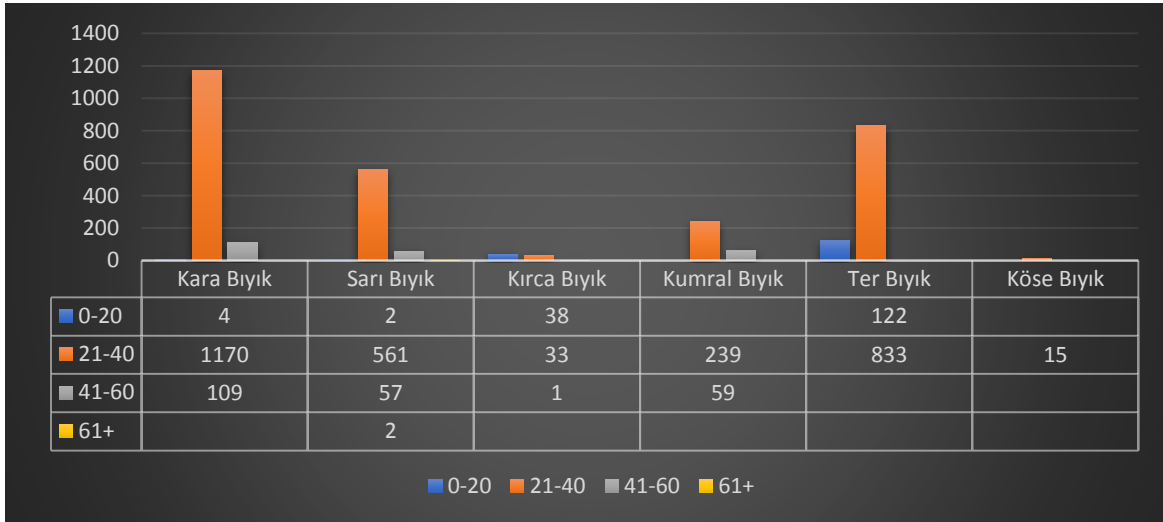
Grafik 1. Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde Sakal Rengi ile İlgili Sıfatlar, Bunların Miktarları ve Yaş Aralıkları

Grafik 1'e bakıldığında Sürmene kazasında ağırlıklı olarak kır sakallı şahısların bulunduğu, bu şahısların da %82'sinin 41- 60 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Ak sakallı bireylerin %50'si 61 ve üzeri yaş aralığında %49'u 41-60 yaş aralığında dengeli bir şekilde yer almaktadır. Kara sakallı bireylerin %58'inin, kumral sakallı bireylerin %60'ının 41-60 yaş aralığında bulunduğu göze çarpmaktadır. Sarı sakallı bireylerin %73'ünün 41-60 yaş aralığında olduğu görülürken 61 ve üzeri yaşlarda sarı, kara ve kumral sakallı bireylere, 21-40 yaş aralığında ise ak sakallı bireylere az rastlandığı görülmektedir. Ayrıca hiçbir sakal türünde 0-20 yaş aralığındaki bireylere rastlanamamıştır.

Grafik 2. Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde Sakal Rengi ile İlgili Sıfatlar, Bunların Miktarları ve Yaş Aralıkları

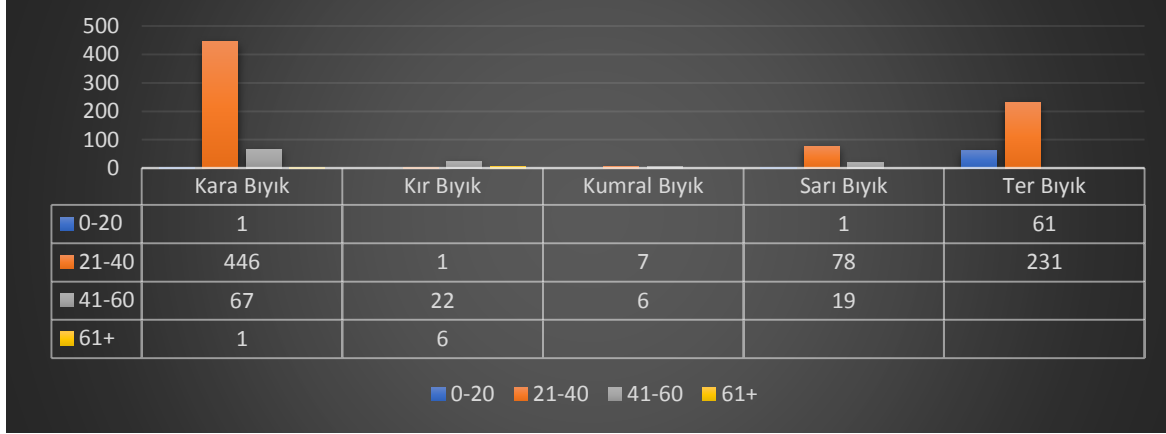
Grafiğe bakıldığında Keşap kazası ağırlıklı olarak kara sakallı şahısların bulunduğu, bu şahısların da %56'sının 41- 60 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Ak sakallı bireylerin %85'i 61 ve üzeri yaş aralığında yer alırken kır sakallı bireylerin %76'sının 41-60 yaş aralığında bulunduğu göze çarpmaktadır. Sarı sakallı bireylerin %63'ünün 41-60 yaş aralığında olduğu görülürken 61 ve üzeri yaşlarda sarı sakallı bir bireye rastlanmadığı görülmektedir. Ayrıca hiç bir sakal türünde 0-20 yaş aralığındaki bireylere rastlanamamıştır.

Grafik 3. Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde Bıyık Rengi ile İlgili Sıfatlar, Bunların Miktarları ve Yaş Aralıkları

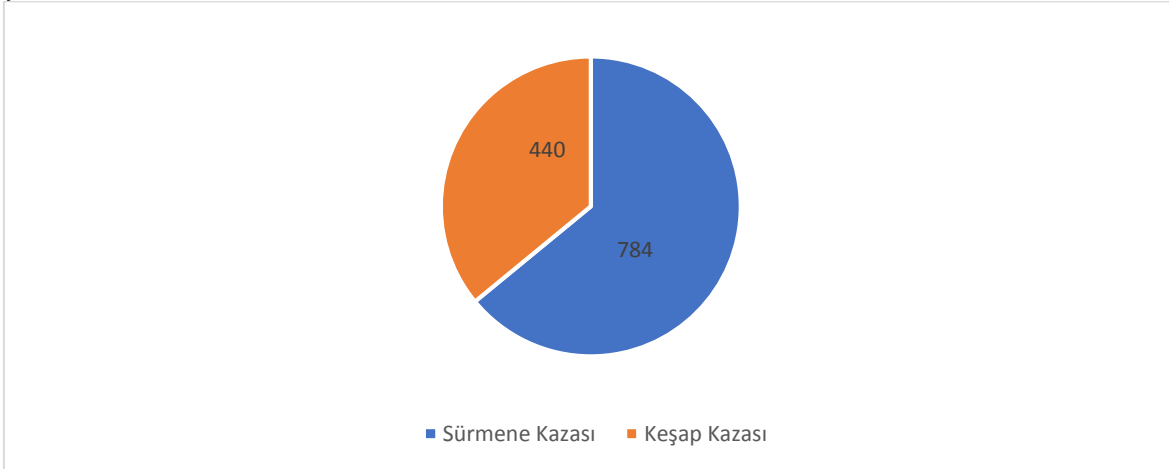
Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

Grafiğe bakıldığında Sürmene Kazası'nda ağırlıklı olarak kara bıyıklı şahısların bulunduğu, bu şahısların da %91'inin 21-40 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Ter bıyıklı bireylerin %87'sinin 21-40 yaş aralığında yer aldığı göze çarpmaktadır. 0-20 yaş aralığında daha az (%13) ter bıyıklı birey mevcuttur. Grafiğe bakıldığında sarı bıyıklı bireylerin %90'ının 21-40 yaş aralığında olduğu, 61 ve üzeri yaşlarda da sarı bıyıklı bireylere rastlandığı görülmektedir.

Grafik 4. Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde Bıyık Rengi ile İlgili Sıfatlar, Bunların Miktarları ve Yaş Aralıkları

Grafiğe bakıldığında Keşap kazasında ağırlıklı olarak kara bıyıklı şahısların bulunduğu, bu şahısların da %86'sının 21-40 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Ter bıyıklı bireylerin %79'u 21-40 yaş aralığında yer almakta ve daha ileri yaş seviyelerinde ter bıyıklı bireyler bulunmamaktadır. 0-20 yaş aralığında kır ve kumral bıyıklı bireylerin mevcut olmaması da dikkati çeken bir husustur.

Grafik 5. Nüfus Defterlerinde Yer Alan Şabb-ı Emred Sıfatının Miktarları

Her iki defterde de sakalı bıyığı çıkmamış olan kişiler "şâbb-ı emred" sıfatıyla tasvir edilmiştir. Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde 440 adet, Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde 784 adet şâbb-ı emred (sakalı- bıyığı henüz çıkmamış) yer almaktadır. Bu husus her iki defterde de hiçbir sakal türünde 0-20 yaş arasında bireylerin bulunmaması durumunu açıklayabilir.

Sürmene Kazası Nüfus Defteri	Keşap Kazası Nüfus Defteri	
	Adet	Adet
Boy- Sakal	24	149
Boy -Bıyık	41	83
Bıyık- Sakal	33	14

Tablo 1. Defterlerde Yer Alan Çoklu Sıfatlar ve Bunların Miktarları

Defterlerde sadece sakalıyla/bıyığıyla nitelenenlerin yanı sıra hem boy özelliği hem de boy/sakal, boy/bıyık, sakal/bıyık özelliğiyle nitelenenler de mevcuttur. Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde çoklu tasvirde en fazla (f=41) boy- bıyık özelliği yer alırken Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde çoklu tasvirde en fazla (f=149) boy- sakal nitelikleri kullanılmıştır.

1.Akrabalık Durumlarına İlişkin Sıfatlar

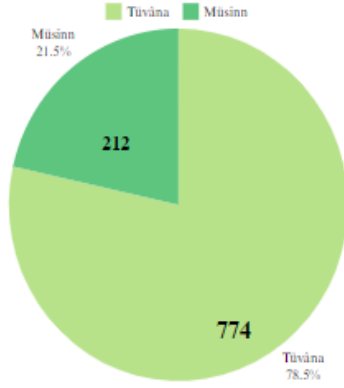
Nüfus defterlerinde şahıslar tasvir edilirken kişilerin birbirleriyle olan akrabalık bağları da kullanılmıştır. Bu da kişilerin isimlerinin önüne bir önceki kişi ile var olan akrabalık bağına ait sıfatların eklenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Her iki defterde de çeşitli akrabalık terimleri kullanılmıştır. Sözelimi Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde akrabalık bağlarının babası, karındaşı, oğlu/bin/veledi, üvey oğlu, torunu/hafid, yeğeni, emmisi, emmizâdesi, damadı şeklinde; Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde karındaşı, oğlu/bin/veledi, oğulluğu, torunu, yeğeni, kayını, damadı gibi benzer sıfatlarla kaydedildiği görülmüştür. Bununla birlikte her iki defterde de “yetim” sıfatı yer almakta; Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde yetim sıfatıyla kaydedilen 23 şahıs, Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde 71 şahıs bulunmaktadır.

2.Hastalık/Özür Durumlarına İlişkin Sıfatlar

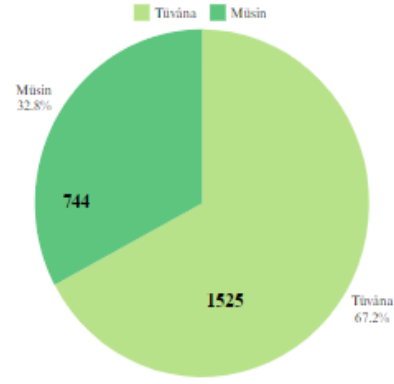
Nüfus defterlerinde kişilerin tasvirinde kullanılan bir diğer ayırt edici özellik ise sahip oldukları engel türüdür. Nüfus kayıtlarının amaçlarından birinin askere gidecek olanların tespiti olduğu düşünüldüğünde askerliğe engel teşkil edecek durumların da deftere kaydedilmesi makul bir belirleyicidir. Defterlerde eli yahut kolu sakat olan kişiler için “çolak”, bacağı yahut ayağındaki bir problemten ötürü düzgün yürüyemeyen kişiler için “topal”, hasta olanlar için “âlil”, dilsiz kişiler için “mûti” ya da “bîzebân”, görme yetisini kaybetmiş kişiler için “âmâ”, tek gözlü olanlar için “yekçeşm”, deli, divane, meczup olarak adlandırılanlar için “mezczup” sıfatları kullanılmıştır. Buna göre Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde 7 kişi yekçeşm, 4 kişi topal, 3 kişi bîzebân olarak kaydedilmiş; Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde ise 3 kişi âlil, 1 kişi âmâ, 7 kişi yekçeşm, 2 kişi mûti, 7 kişi topal, 5 kişi çolak ve 1 kişi mezczup olarak kaydedilmiştir.

3.Askerlik Durumlarına İlişkin Sıfatlar

Her iki defterde de askerliğe elverişli, kuvvetli manasında “tüvânâ” sıfatı, askerlik yaşı geçmiş anlamında “müsinn” sıfatı kullanılmıştır. Sayım yapılırken 0-20 yaş aralığındaki çocukların tüvânâ olacakları, 35-40 yaş arasındaki kişilerin müsinn sayılacakları yıl da belirtilmiştir.

Grafik 6. Keşap Kazası Nüfus Defteri'ndeki Tüvânâ ve Müsinn Oranları

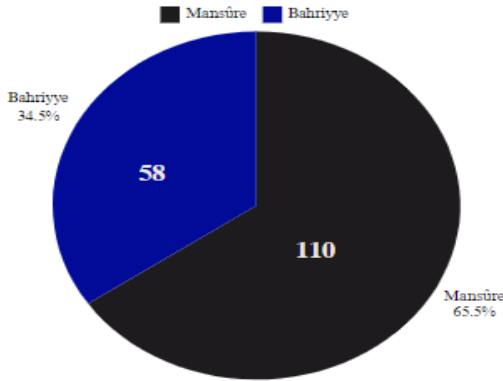

Grafik 7. Sürmene Kazası Nüfus Defteri'ndeki Tüvâna ve Müsinn Oranları

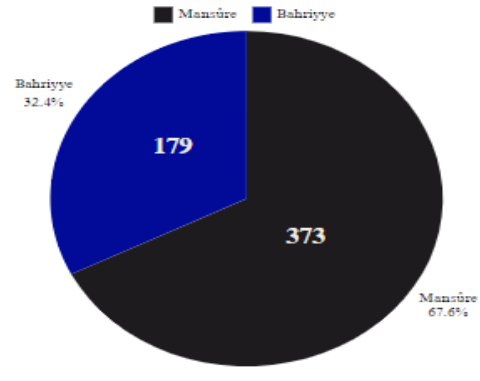
Grafiklere bakıldığında Keşap kazasında %78,5 oranında tüvânâ, %21,5 oranında müsinn; Sürmene kazasında %67,2 oranında tüvânâ, %32,8 oranında müsinn şahsın bulunduğu görülmektedir. Her iki nüfus defterinde de askerliğe elverişli (tüvânâ) kişilerin sayısının askerlik yaşı geçmiş (müsinn) kişilerden daha fazla olduğu görülmektedir.

4. Askerlik Statülerine İlişkin Sıfatlar

Her iki defterde de kişilerin askerlik statüleri "mansûre" ve "bahriyye" sıfatlarıyla; kara ve deniz askeri şeklinde yer almıştır.

Grafik 8. Keşap Kazası Nüfus Defteri'ndeki Mansûre ve Bahriyye Oranları

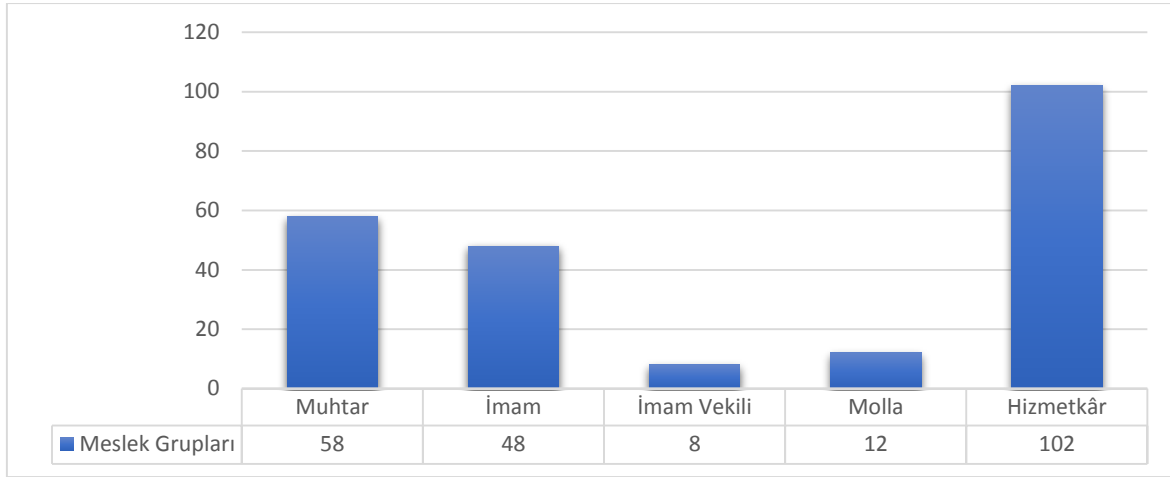

Grafik 9. Sürmene Kazası Nüfus Defteri'ndeki Mansûre ve Bahriyye Oranları

Grafiklere bakıldığında Keşap kazasında %65,5 oranında mansûre, %34,5 oranında bahriyye; Sürmene kazasında %67,6 oranında mansûre, %32,4 oranında bahriyye askerin bulunduğu görülmektedir. Her iki nüfus defterinde de kara askeri(mansûre) kişilerin sayısının deniz askeri (bahriyye) kişilerden daha fazla olduğu görülmektedir. Her iki defterde de en fazla yer alan sıfatların kişilerin askerlik durumları ile sıfatlar olması hususu nüfus sayımın yapıma amacıyla paralellik göstermektedir.

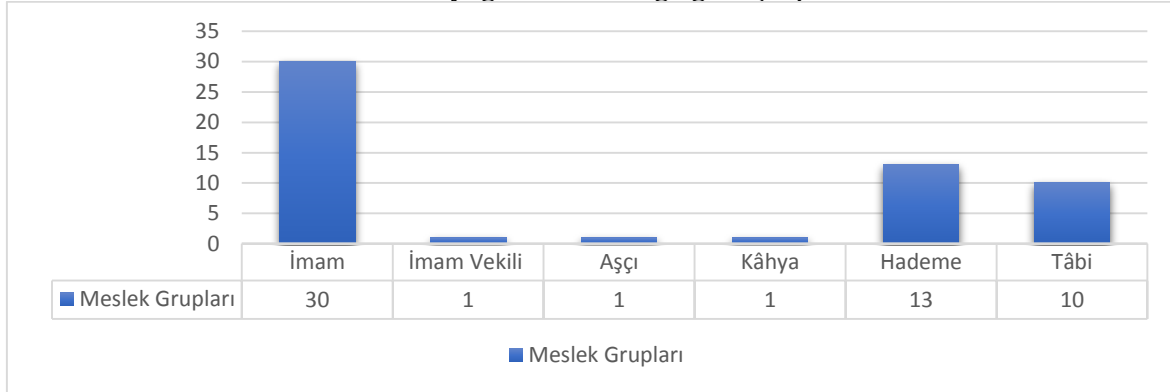
5. Meslek Gruplarına İlişkin Sıfatlar

Defterlerde şahısların mesleki durumlarına yönelik tanımlamalar da mevcuttur. Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde kişiler imam, imam vekili, hademe, tâbi, aşçı, kahya; Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde muhtar, imam, imam vekili, molla, hizmetkâr gibi meslek adlarıyla tanımlanmışlardır.

Grafik 10. Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde Meslek Gruplarına İlişkin Sıfatlar

Grafik 10 incelendiğinde Sürmene kazasında 102 hizmetkâr, 58 muhtar, 48 imam, 12 molla ve 8 imam vekilinin bulunduğu görülmektedir. Defterde yer alan meslek gruplarına göre Sürmene kazasında hizmetkârların yoğunlukta olduğu göze çarpmaktadır.

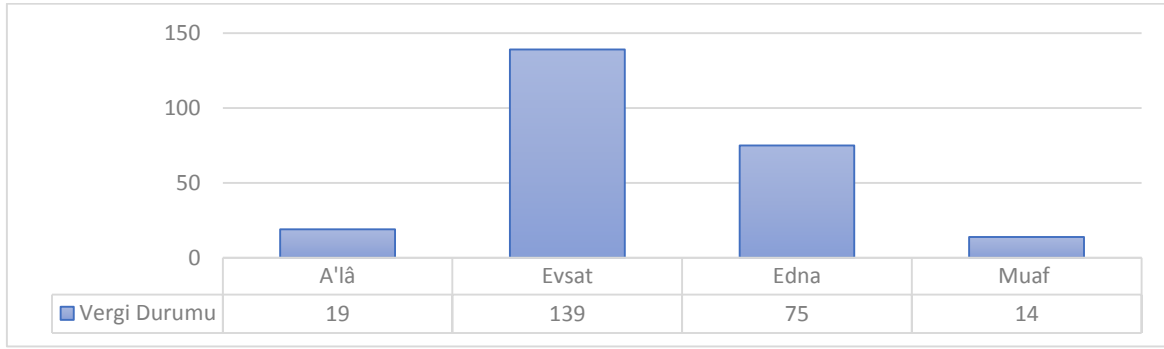
Grafik 11. Keşap Kazası Nüfus Defterinde Meslek Gruplarına İlişkin Sıfatlar

Grafik 11 incelendiğinde Keşap kazasında 30 imam, 13 hademe, 1 aşçı, 1 kâhya, 1 imam vekili ve 1 tâbinin bulunduğu görülmektedir. Tâbi sıfatı birinin sözüne, işine uyan kişiler için kullanılmıştır. Defterde yer alan meslek gruplarına göre Keşap kazasında imamların yoğunlukta olduğu göze çarpmaktadır.

6.Vergi Yükümlülüğüne İlişkin Sıfatlar

Yalnızca Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde gayrimüslim köylerdeki nüfus da sayılmıştır. Sayıma dâhil olan gayrimüslim nüfus vergi mükellefiyetlerine göre çeşitli sıfatlarla tanımlanmıştır. Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde cizye mükellefi olan gayrimüslim nüfusun gelir düzeylerine göre "a'lâ", "edna", "evsat" ve "muaf" şeklinde tanımlandıkları gözlemlenmiştir. "A'lâ" vergi mükellefi olan zengin grubu, "evsat" orta hâlli grubu, "edna" fakir grubu, "muaf" ise vergiden muaf olan grubu temsil etmektedir.

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

Grafik 12. Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde Vergi Yükümlülüğüne İlişkin Sıfatlar

Grafik 12 incelendiğinde Keşap kazasındaki gayrimüslim nüfusun %56,3'ünün vergi ile mükellef orta hâlli gruptan olduğu görülmektedir. Onu takiben %30,4'ünün fakir gruptan, %7,7'sinin zengin, %5,7'sinin ise vergiden muaf olan gruptan olduğu görülmektedir. Keşap Kazasında gayrimüslim nüfusun %94,3'ünün (f=233) vergiyle yükümlü, %5,7'sinin (f=14) vergiden muaf olduğu söylenebilir.

İsimler, Aile Adları/Sülale Lakaplarına İlişkin Bulgular

1.Keşap ve Sürmene Kazalarında Yaygın Kullanılan İsimler

Nüfus defterlerinde yer alan kayıtlardan ilgili dönemde hangi isimlerin daha yaygın kullanıldığına dair çıkarım yapmak mümkündür. Bu doğrultuda Keşap ve Sürmene Kazası Nüfus Defterlerinde yer alan bilgilere göre Keşap ve Sürmene kazalarında yaygın kullanılan isimler Tablo 2' de gösterilmiştir.

KEŞAP KAZASI		SÜRME NE KAZASI	
İsimler	Miktar	İsimler	Miktar
1. Mehmet	613	1.Mehmet	1933
2.Hasan	494	2.Hasan	1632
3.Hüseyin	473	3.Ali	1609
4.Ali	462	4.Ahmed	1336
5.Mustafa	397	5.Mustafa	1254
6.İbrahim	354	6.Hüseyin	706
7.Osman	307	7.Mahmud	638
8.Halil	257	8.Osman	532
9.Ahmet	253	9.Ömer	426
10.Ömer	202	10.İsmail	409
11.Süleyman	174	11.Temel	302
12.Salih	150	12.Süleyman	291
13.Mahmud	90	13.Salih	286
14.Durmuş	78	14.Yusuf	219
15.Emin	77		

Tablo 2. Keşap ve Sürmene Kazalarındaki Yaygın İsimler ve Miktarları

Tabloya bakıldığında her iki kazada da Mehmet isminin başı çektiği, Mehmet ismini takiben Hasan, Hüseyin, Ali, Mustafa gibi isimlerin yaygın kullanıldığı göze çarpmaktadır. Tabloda verilen isimlerin dışında Keşap kazasında 96, Sürmene Kazasında 239 farklı ismin kullanıldığı

görülmüştür. Keşap ve Sürmene kazalarında alışlagelmiş isimlerin yanında “Zorba”, “Keleş”, “Geyik”, “Tosun” gibi isimlerin de kullanıldığı dikkati çekmektedir.

İsimler	Miktar
1.Haralambe	56
2.Yorgi	50
3.Yani	46
4.Kostantin	33
5.Panayot	32
6.Todor	31
7.Nikola	25
8.Dimitri	20
9.Anaştaş	16
10.Pandelli	11

Tablo 3. Keşap Kazasının Gayrimüslim Köylerindeki Yaygın İsimler

Keşap Kazası Nüfus Defteri’nde gayrimüslim nüfus da yer aldığından burada bulunan gayrimüslim nüfusun yaygın kullandığı isimleri tespit etmek de mümkündür. Tablo 3’e bakıldığında Keşap kazasında bulunan gayrimüslim nüfusun en yaygın kullandığı ismin Haralambe (f=56) olduğu, bu ismi takiben Yorgi (f=50) ve Yani (f=46) gibi isimlerin yaygın kullanıldığı görülmektedir.

2.Keşap ve Sürmene Kazalarında Aile Adları/Sülale Lakaplarına İlişkin Bulgular

Nüfus defterlerinden tespit edilebilecek bir diğer önemli husus da şahıslara ait aile adları/ sülale lakaplarıdır. Anadolu’da ailelerin sülale yahut soy adı olarak muhakkak bir ismi/lakabı bulunmakta idi. İnsanlar birbirlerini doğrudan lakaplarından tanımaktaydılar (Yüksel, 2013). Bu dönemlerde nüfus sayımlarında kullanılan lakapların kimlik bilgisi arz ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü ilgili dönemlerde insanları tanımlayan ya da onlara kimlik tespiti imkânı sunan soy isimleri mevcut değildir. Kişiler baba adlarından başka bazen dede adlarıyla bazen de meşhur olan lakaplarıyla kayda geçirilmişlerdir (Uslucan, 2012). Soyadı Kanunu’nun kabulünden sonra bazı lakaplar aynen veya değiştirilerek soyadı olarak alınmıştır (Yüksel, 2013). Keşap Kazası Nüfus Defteri’nde yer alan yer alan aile adları/sülale lakapları **EK-1**’de Sürmene Kazası Nüfus Defteri’nde yer alan aile adları/sülale lakapları **EK-2**’de verilmiştir.

3.Keşap ve Sürmene Kazalarında Aile Adları/Sülale Lakaplarının Tasnifi

Her iki kazada da kişiler nüfus defterlerine kaydedilirken çeşitli ayırt edici lakaplar/aile adları kullanılmıştır. Lakaplar/aile-soy adları; kişilerin dede/baba adları, fiziksel özellikleri, köken bilgileri, mesleki ve sosyal durumları oğlu ya da zâde kelimeleri ile birleştirilerek oluşturulmuştur. Oğlu ya da zâde kelimesinin bulunmadığı lakap/aile adı (Genç, Molla, Âlim, Hancı, Hacı) sayısı sınırlıdır. Lakaplar belli özellikleri itibarıyla benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte verilmiş nedenleri göz önünde bulundurulduğunda lakapları tasnif etmek mümkündür. Buna göre Keşap ve Sürmene kazasında bulunan sülale lakapları; fiziksel özellik bildiren sülale lakapları, menşe’ bildiren sülale lakapları, meslek bildiren sülale lakapları ve sosyal durum bildiren sülale lakapları şeklinde sınıflandırılabilir. Bunlar dışında kişilerin karakter özellikleri (Civelekoğlu, Sofralıoğlu, Delibaşoğlu), engel durumları (Mûtîoğlu, Sağıroğlu), anne-baba sağ/ölü olma durumları (Öksüzöğlu, Yetimoğlu) da lakapların oluşumunda etkili olmuştur. Bir lakabın aynı yerleşim biriminde bulunması ilgili yerdeki kişiler arasında akrabalık bağının bulunduğuna işaret ederken farklı yerleşim birimlerinde aynı lakabın bulunması kişiler arasında

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

akrabalık bağı bulunduğunu göstermemektedir. Zira pek çok lakap pek çok kişide bulunabilecek benzer özellikleri (karagöz, uzun, çolak, demirci vb.) ihtiva etmektedir.

3.1. Fiziksel Özellik Bildiren Sülale Lakapları

Şahıs tasvirlerinde olduğu gibi sülale lakaplarının oluşturulmasında da kişilerin mevcut fiziksel özellikleri belirleyici olmuştur. Söz gelimi şahısların ten yahut saç renkleri Sarıoğlu, Siyahlıoğlu, Karaoğlu, Karakelleoğlu, Akbaşoğlu, Bozoğlan, Kınalıoğlu; suret özellikleri Karakaşoğlu, Karabıyıközü, Karasakaloğlu, Kırbıyıközü, Köseoğlu, Karagözoğlu; fiziksel engel durumları Çolakoğlu, Topaloğlu, Kanburoğlu, diğer fiziksel özellikleri Küçüğünoğlu, Uzunoğlu, Şişmanoğlu, Toramanoğlu, Keloğlu, Güdüközü, Kolukısaoğlu, Kocamanoğlu; yaş durumları Gençoğlu, İhtiyaroğlu gibi sülale lakapları ile nitelendirilmelerinde etkili olmuştur. Keşap ve Sürmene kazalarında fiziksel özellik bildiren sülale adları her iki kazadaki benzerlik ve karşıtlıkların görülmesi amacıyla eş güdümlü olarak aşağıda verilmiştir.

Keşap Kazası	Sürmene Kazası
Karagözoğlu	Karagözoğlu/Karagözlü/Elagözoğlu
Bıyıközü/Kırbıyıközü	Bıyıklıoğlu/Karabıyıklıoğlu
Akoğlu	Akbaşoğlu
Siyahlıoğlu/Karaoğlu	Karakelleoğlu/Karakaşoğlu/Karabacakoğlu
Sarıoğlu	Sarıoğlu/Bozoğlan /Kınalıoğlu
Keloğlu/Kelcikoğlu	Keleşoğlu
Kolukısaoğlu/Güdüközü	Kanburoğlu
Şişmanoğlu/Toramanoğlu	Şişmanoğlu/Kocamanoğlu
Gençoğlu	Genç/İhtiyaroğlu/Kocamanoğlu
Küçüközü	Küçüğünoğlu
Köroğlu	Köroğlu
Çolakoğlu	Çolakoğlu
Topaloğlu	Topaloğlu
Köseoğlu	Köseoğlu
Uzunoğlu	Uzunoğlu
Dişlioğlu	Kaşlıoğlu
Sakallıoğlu/Karasakaloğlu	Çiloğlu

Tablo 4. Keşap ve Sürmene Kazalarında Fiziksel Özellik Bildiren Sülale Lakapları

3.2. Menşe' Bildiren Sülale Lakapları

Menşe' ile ilgili sülale adlarının belli bir bölümü ailenin etnik kökeni (Türk, Kürt, Laz) ile ilgili iken bir kısmı da ailenin memleketi (Bayburtlu, Erzurumlu) ile ilgilidir. Bu grupta yer alan lakaplar kişinin bağlı olduğu ırkı, doğduğu ya da geldiği köy ya da ili işaret etmektedir. Keşap ve Sürmene kazalarında menşe' bildiren sülale adları aşağıdaki gibidir.

Kategori	Keşap Kazası	Sürmene Kazası
Köken	Araboğlu, Kürdoğlu, Lazoğlu, Boşnakoğlu, Türkmenoğlu, Tatar, Gürcüoğlu, Çepnioğlu, Macaroğlu	Araboğlu, Lazalioğlu, Özbekoğlu, Macaroğlu, Tataroğlu, Çerkesoğlu, Arnavuduoğlu/Arnağudoğlu, Gürcüoğlu, Çebnioğlu

İl- İlçe	Gümüşhanelioğlu, Tokatlıoğlu, Kürtünlüoğlu, Erzurumluoğlu, Canıklıoğlu, Eynesillioğlu	Ofluoğlu, Aydınlioğlu, Bursahoğlu, Bağdatlıoğlu, Bayburtluoğlu, Mısırlıoğlu, Manastırlıoğlu, Orduluoğlu, Kazdağlıoğlu
Köy- Mahalle	Zıvalı	Aceralı, Anarashlıoğlu, Çorğorlu, Mesehorlu

Tablo 5. Keşap ve Sürmene Kazalarında Menşe' Bildiren Sülale Lakapları

3.3. Meslek Bildiren Sülale Lakapları

Kişilerin dede/baba meslekleri sülale adlarının oluşturulmasında etkili olmuştur. Her iki kazada da ağırlıklı olarak meslek bildiren sülale lakabı yer almaktadır. Nüfus defterlerine bakılarak ilgili dönemde hangi meslek türlerinin mevcut olduğu ve halkın sosyo- ekonomik pek çok farklı meslek adı ile oluşturulmuş lakaplar mevcuttur. Bu lakaplar aşağıdaki gibidir.

Keşap Kazası	Sürmene Kazası
Demirci/Demürcü/Temürcü/Temürcüoğlu	Temürcüoğlu/Temircioğlu/Demircioğlu
Kahveci	Kahvecioğlu
İmamoğlu	İmamoğlu
Kadioğlu	Kadioğlu
Kâhyaoğlu	Kâhyaoğlu/Kethüdaoğlu
Hekimoğlu	Cerrahoğlu
Zurnacioğlu, Köscü	Zurnacioğlu, Kavalcıoğlu
Balcıoğlu	Balcıoğlu
Kömürcüoğlu	Kömürcüoğlu
Berberoğlu	Berberoğlu
Kaşıkcı	Kaşıkcıoğlu
Bekçioğlu	Bekçioğlu
Sakaoğlu	Sakaoğlu
İşçioğlu, Hamaloğlu, Bostancıoğlu	Marabaoğlu, Yamakoğlu
Çeşnicioğlu	Attaroğlu
Manavoğlu	Bakkaloğlu
Bıçkıoğlu	Bıçakçioğlu, Baltacıoğlu, Çakıcıoğlu
Danacioğlu, Eşekçioğlu, Öküzcüoğlu, İnekçioğlu, Besicioğlu, Devocioğlu	Taycıoğlu, Devocioğlu
Çobanoğlu	Çobanoğlu
Yüncüoğlu, Keçecioğlu	İpekçioğlu, Paltacıoğlu, Çuvalcıoğlu
Beşikçi, Külekçioğlu/Külekçi	Sandıkçioğlu, Kaşıkcıoğlu
Diğer: Kürecioğlu, Barutcuoğlu, Müezzinoğlu, Kasapoğlu, Çakılçioğlu, Kabakçioğlu, Kibritçioğlu, Küpcüoğlu, Veziroğlu, Zabitioğlu, Aşçioğlu, İğnecioğlu, Baytaroğlu, Avcıoğlu	Diğer: Hancı/Hancıoğlu/Odabaşioğlu, Tahincioğlu, Helvacıoğlu, Yağcıoğlu, Boyacıoğlu, Değirmencioğlu, Yapıcıoğlu, Kiremitçioğlu, Çilingiroğlu, Ustaalioğlu, Kemercioğlu, Terzioğlu, Müftüoğlu, Osmanbeşeoğlu

Tablo 6. Keşap ve Sürmene Kazalarında Meslek Bildiren Sülale Lakapları

3.4. Sosyal Durum Bildiren Sülale Lakapları

Kişilerin toplumdaki statülerini etkileyen durumlar bazı aile lakaplarının oluşmasında belirleyici olmuştur. Sosyal durum toplumda saygın görülen bir mesleğe sahip olma, dini bir vazifeyi yerine getirme ya da dinen yüksek sayılan bir mevkiye erişmekle ilgili lakapları içermektedir. Keşap ve Sürmene kazalarında sosyal durum bildiren sülale lakapları aşağıdaki gibidir.

Keşap Kazası	Sürmene Kazası
Hacı/Hacıoğlu	Hacıoğlu
Molla/Mollaoğlu	Mollaoğlu
Dervişoğlu	Dervişoğlu
Hatiboğlu	Hatiboğlu
Diğer: Hafızoğlu, Köleoğlu, Şeyhoğlu	Diğer: Sofioğlu, Pîroğlu, Âlim, Hoca-oğlu, Mahmutağazade, Paşaoğlu, Çavuşoğlu

Tablo 7. Keşap ve Sürmene Kazalarında Sosyal Durum Bildiren Sülale Lakapları

Sonuç

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde tahrir ve temettuat kayıtları olarak karşımıza çıkan sayım uygulamaları 19. yüzyılda ordu sisteminde düzenlemeler yapılması ve devletin gelir kaynaklarının tespiti amacıyla yalnızca erkek nüfusun sayıldığı sayımlara evrilmiş; bahsi geçen uygulamalarla modern anlamda nüfus sayımlarının temelleri atılmıştır. Müslüman mahallelerinin muhtar ve imamı, gayrimüslimlerin patrikleri ve hahambaşlıkları gibi çeşitli memurların görevlendirildiği bu sayımlarda nüfus kayıt defterleri tanzim edilmiştir. Sayımın yapıldığı kazadaki şahıslar nüfus kayıt defterlerine muhtelif kişisel bilgi ve özellikleriyle kaydedilmişlerdir. Bu kayıtlarda kişilerin adlarının yanı sıra çeşitli ayırt edici sıfat ve isimler kullanılmıştır. Kişilerin isimleri, aile lakapları/soy adları, doğum tarihleri (tevellüd), ölüm tarihleri (fevt), yaşları (sinn), başka yerden gelenlerin geldikleri yerler (amed), başka yere gidenlerin gittikleri yerler (reft), askerliğe elverişlilik durumları (tüvânâ- müsinn), askerlik statüleri (mansûre- bahriyye), akrabalık durumları (oğul, yeğen, torun), fiziksel özellikleri (uzun boylu, sarı sakallı vb.), özür durumları (âmâ, bîzebân, yekçeşm vb.), mesleki durumları (muhtar, hademe vb.), nüfus defterlerinde yer alan bilgilerdir. Çalışmada Keşap ve Sürmene kazası nüfus defterlerinde şahısların tasvirinde kullanılan sıfatlar ve kişilerin aile lakapları/soy adları tespit ve tasnif edilmiştir. Buna göre şahıs tasvirinde kullanılan sıfatlar fiziksel özelliklere (eşkal durumlarına) ilişkin sıfatlar, akrabalık durumlarına ilişkin sıfatlar, hastalık/özür durumlarına ilişkin sıfatlar, askerlik durumlarına ilişkin sıfatlar, askerlik statülerine ilişkin sıfatlar, meslek gruplarına ilişkin sıfatlar ve gayrimüslim köyler için vergi yükümlülüğüne ilişkin sıfatlar olarak sınıflandırılmıştır. Eşkal durumlarına göre Sürmene kazasında ağırlıklı olarak kır sakallı, Keşap kazasında ağırlıklı olarak kara sakallı şahısların bulunduğu; her iki kazada da kara bıyıklı şahısların fazla olduğu; her iki defterde de 0-20 yaş arasında hiçbir sakal türünde bireyin bulunmamasının o yaş aralığındaki şâbb-ı emred kişilerin varlığına bağlı olduğu görülmüştür. Defterlerde farklı fiziksel özelliklerinin birlikte verildiği şahıslar da mevcuttur. Buna göre Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde en fazla boy ve bıyık, Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde en fazla boy ve sakal niteliği birlikte kullanılmıştır. Kişiler akrabalık durumlarına göre her iki defterde de oğlu, yeğeni, emmizâdesi, karındaşı, damadı, kayını gibi benzer sıfatlarla kaydedilmişlerdir. Bunun yanı sıra Keşap kazasında yetim sıfatıyla kaydedilen 71 adet Sürmene kazasında ise 23 şahıs bulunmaktadır. Hastalık/özür durumları incelendiğinde Sürmene Kazası Nüfus Defteri'nde farklı özür durumlarına sahip 14 kişi, Keşap Kazası Nüfus Defteri'nde ise bu bağlamda 25 kişi bulunmaktadır.

Askerlik durumlarına ilişkin sınıflara bakıldığında her iki defterde de askerliğe elverişli manasında “tüvânâ” sıfatıyla kaydedilen kişilerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Askerlik statülerine bakıldığında ise her iki defterde de kara askeri manasındaki “mânsure” sıfatıyla kaydedilen kişilerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Meslek gruplarına ilişkin sıfatlar incelendiğinde Sürmene kazasında hizmetkârların Keşap kazasında ise imamların öne çıktığı görülmüştür. Vergi yükümlülüğüne ilişkin sınıflara gayrimüslim nüfus dâhil edildiği için yalnızca Keşap Kazası Nüfus Defteri’nden bakılabilmektedir. Keşap kazasında vergi ile yükümlü bireylerin %56’sının orta hâlli (evsat) gruptan olduğu %5’inin ise vergiden muaf olduğu tespit edilmiştir.

Keşap ve Sürmene kazalarında yaygın kullanılan isimlere bakıldığında her iki kazada da “Mehmet” isminin başı çektiği, bu ismi takiben “Hasan” ve “Hüseyin” isimlerinin yaygın kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bunun yanında çalışmada Keşap ve Sürmene kazalarında kullanılan aile adları/sülale lakapları köy bazında sıralanmış ve çeşitli müşterek özelliklerine göre; fiziksel özellik bildiren sülale lakapları, menşe’ bildiren sülale lakapları, meslek bildiren sülale lakapları ve sosyal durum bildiren sülale lakapları olarak eşgüdümlü bir şekilde tasnif edilmiştir. Buna göre fiziksel özellik bildiren sülale lakaplarında her iki kazada da Karagözoğlu, Sarıoğlu, Küçükkoğlu; menşe’ bildiren sülale lakaplarında Araboğlu, Çepnioğlu, Tataroğlu; meslek bildiren sülale lakaplarında Demircioğlu/Temürcüoğlu, İmamoğlu, Kadioğlu, Berberoğlu; sosyal durum bildiren sülale lakaplarında Hacıoğlu, Mollaoğlu, Hatiboğlu gibi lakaplar kullanılmıştır. Nüfus defterlerindeki bu bilgiler nüfusun tamamına yönelik veri sunmasa bile ilgili dönemdeki nüfusla ilgili siyasi, kültürel, sosyolojik ve ekonomik bilgiler sunması bakımından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, E. (2003). “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (I), 267-286.
- AKYEL, S., ve SERTEL, S. (2015). “Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, I(I), 78-98.
- ALİKILIÇ, D. vd. (2013). *Sürmene Nüfus Defteri (1834)*. İstanbul: Alioğlu Yayınevi.
- ARSLAN, C., ve KARAGÖZ, R. (2021). “On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Müslim Nüfusu”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, II(II), 129-156.
- AYDOĞAN, E., ve ÇOBAN, E. (2016). “Türkiye’de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, VI(II/I), 113-126.
- BİNGÖL, S. (2004). “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Nüfusu”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36), 43-60.
- ÇAKAR, E. (2003). “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science*, XIII(II), 375-392.
- ÇİMEN, A. (2012). “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı’da Nüfus Hizmetleri”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XIV(III), 183-216.
- EVCİ, T (2021), “Osmanlı Tarihi Yazımında Nüfus Defterlerinin Yeri: 1831 Tarihli Teke Livasına Bağlı Elmalı Kazası Nüfus Defteri Örneği”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, XLIX, 205-225.
- GÜNEŞ, M. (2014). “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili/Censuses in the Ottoman Period and Analysis of These Censuses”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, VIII(XV), 221.

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

- KÖKSAL, A. (2013). "Trabzon Vilayetinin Nüfusu (1876-1878)". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, XV(XV), 99-130.
- OKUR, M., ve USTA, V. (2009). "Karadeniz Bölgesinin Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme". *History Studies*, I(I), 35-70.
- DEMİRCİ, S., ve KARTAL, K. (2014). "Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1835 Tarihli Trabzon Vilayeti Maçuka/Maçka Kazâsı Müslim Nüfus Defteri Örneği". *History Studies*, VI(III), 121.
- DEMİRYÜREK, H., ARIKAN, R., ve ŞEN, M. (2024). Muslim and Christian Communities in Bilecik in 1843: A Comparative Analysis through Demography, Naming, and Anthropometric Characteristics. *Religions*, 15(8), 964.
- ÖZTÜRK, S. (2003). "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (I), 287-304.
- SAYDAM, A. (2006). "Trabzon'un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, XVIII(XVIII), 285-317.
- USLUCAN, C. (2012). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Samsun Kazası'nın Nüfusu*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YÜKSEL, A. (2013). *Keşap Kazası Nüfus Defteri (1835)*. Giresun: Keşap Belediyesi Kültür Yayınları.

EK-1

No	Sıra	Köy	Aile Adları/Sülale Lakapları
1		Tekke	Akhüseyinoğlu(8), Sinonoğlu(2), Şeyhmahmudoğlu(2), Mol-laoğlu(2), Danacioğlu(2), Höbekoğlu(2), Alankıroğlu(1), İma-moğlu(1), Yanıkoğlu(1), Danacioğlu(1), Cosaroğlu(1), Anki-doğlu(1), Demürcü(1), Kürecioğlu(1), Faykoğlu(1), Şeyhoğlu(1), Hıntaoğlu(1), Curalıoğlu(1), Sevdalıoğlu(1), Kuloğlu(1), Ehli-oğlu(1), Koloğlu(1), Civelekoğlu(1), Hafizoğlu(1), Topaloğlu(1), Kayıkoğlu(1), Buspurooğlu(1), Sakaoğlu(1), Göbüçoğlu(1), Öküzçüoğlu(1), Kâhyaoğlu(1), Dizdarzâde (1), Köroğlu(1), Gör-tonoğlu(1).
2		Paya	Kotoğlu(3), Abdaloğlu(2), Turaoğlu(2), Öksüzoğlu(2), De-ceboğlu(1), Barutçuoğlu(1), Köntekoğlu(1), Basiroğlu(1), Payoğlu(1), Köroğlu(1), Nebioğlu(1), Mihnatoğlu(1), Dedeli-oğlu(1), Keleşoğlu(1), Buspurooğlu(1), Küpelioğlu(1), Çıplak, (1), Çengeloğlu(1), Taşkıranoğlu(1), Demirci, (1), Çimenoğlu, (1), Çi-midelioglu(1), Dünyahioğlu(1).
3		Engiz	Kürdoğlu(3), Uzluoğlu(3), Müezzinoğlu(3), Araboğlu(2), Mincanoğlu(2), Molbasmanoğlu(2), Karahüseyinoğlu(2), Ber-koğlu(2), Turnacioğlu(2), Kokalioğlu(1), Bostancioğlu (1), Köse-oğlu(1), Saburoğlu(1), Lazoğlu(1), Karahasanoğlu(1), Bostancı-

		oğlu(1), Zıvalıoğlu(1), Çolakoğlu(1), Azmanoğlu(1), Hatiboğlu(1), Bahçecioğlu(1), Kelcikoğlu(1), Gümüshanelioğlu (1), Karartıoğlu(1), Hekimoğlu(1), Kaçukoğlu(1), Kobaloğlu(1), Atalıoğlu(1), Kolafatoğlu(1), Yakuboğlu(1), Veyisoğlu(1), Akçaoğlu(1), Görezoğlu(1), Karavelioğlu(1), Epelioğlu(1), Kadioğlu(1), Kocaoğlu(1), Kocamanoğlu(1), İkizoğlu(1).
4	Çakırdı	Şeyhoğlu(4), Tekiroğlu(2), Tokuçoğlu(1), Sarıoğlu(1), Zıvalıoğlu(1), Güçsüzöğlü(1).
5	Yenicehisar	Külekcioğlu (6), Ellezoğlu(3), Köseoğlu(2), Çolakoğlu(2), Velikâhyaoğlu(2), Cibalioğlu(2), Sağıroğlu(2), Zıvalıoğlu(2), Taşıranoğlu(1), Topoğlu(1), Turnalıoğlu(1), Külekçioğlu(1), Beşiroğlu(1), Biberioğlu(1), Karapetekcioğlu(1), Petekcioğlu(1), Cüre(1), Çamuroğlu(1), Sarıoğlu(1), İmamoğlu(1), Çavuloğlu(1), Göçoğlu(1), Karaalioğlu(1), Yakuboğlu(1), Kokalioğlu(1), Civrioğlu(1), Çakıroğlu(1), Demirci(1), Eşekcioğlu(1), Çoroğlu(1), Cuduzoğlu(1), Halilbaşoğlu(1), Öksüzöğlü(1), İshakoğlu(1), Gicaloğlu(1), Tornukoğlu(1), Melikoğlu(1).
6	Firüz	Karakâhyaoğlu(4), Uzunoğlu(3), Çolakoğlu(3), Mastıoğlu(2), Tuflanoğlu(2), Vazoğlu(2), Feloğlu(2), Cebelioğlu(1), Üzeyiroğlu(1), Şehnaoğlu(1), Haşiloğlu(1), Külekçioğlu(1), Kırhüsyinoğlu(1), Yamuçoğlu(1), Tiryakioğlu(1), Ellezoğlu(1), Hekimoğlu(1), Velioğlu(1), Sarıoğlu(1), Tokathoğlu(1), Temürçioğlu(1), Espeoğlu(1), Karahasanoğlu(1), Koçakoğlu(1).
7	Taflancık	Külekçioğlu(6), Keloğlu(3), Yamakoğlu(3), Cebelioğlu(2), Cebeloğlu(2), Külekci(1), Yamak(1), Karavelioğlu(1), Bon-yusoğlu(1), Öküzöğlü(1), Karamehmedoğlu(1), Fısdıkoğlu(1), Cibalioğlu(1), Güreloğlu(1), Yonuzoğlu(1).
8	Vanazıt	Dedeoğlu(2), Zalımoğlu(2), Cöcüşoğlu(2), Emiroğlu(2), Boşnakoğlu(1), Çakrahlioğlu(1), Külekçioğlu(1), Uzunoğlu(1), Karabeyoğlu(1), Küçükhasanoğlu(1), Kemaloğlu(1), Akbaşoğlu(1), Dervişoğlu(1), Gözcüoğlu(1), Hacı(1), Hınmıoğlu(1), Cebeloğlu(1), Karamehmedoğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Çakırcioğlu(1), Ayvazoğlu(1), Bayarkoğlu(1), Mındıkoğlu(1).
9	Çakırlı	Hacıoğlu(2), Kocaoğlu(2), Dervişoğlu(2), Hidroğlu(2), Köscü(1), Kılıçoğlu(1), Temürçü(1), Müezzinoğlu(1), Karabörkoğlu(1), Türmenikoğlu(1), Nebioğlu(1), Sarıosmanoğlu(1), Temürçüoğlu(1), Nefesoğlu(1), Kurtoğlu(1), Şebelekoğlu(1), Evleneoğlu(1), Mocioğlu(1), Şiltekoğlu(1), Kışoğlu(1), Gökoğlu(1), Durhancioğlu(1).
10	Sürmenli	Güdükoğlu(4), Gazeferoğlu(3), Köseoğlu(3), Hacıoğlu(2), Yazıcıoğlu(2), Çıdakoğlu(2), Kürdoğlu(2), Topcuoğlu(2), Dilberoğlu(2), Turoğlu(1), Baltaoğlu(1), Hoyoğlu(1), Concuoğlu(1), Keçecioğlu(1), Davutoğlu(1), Ferikoğlu(1), Kerimoğlu(1).

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

11	Karabulduk	Hacıoğlu(8), Musluoğlu (5), Ekşioğlu(3), Tahmasoğlu(3), Hacıhasanoğlu(3), Dökmenoğlu(3), Tostuoğlu(2), Ahmedbaşoğlu(2), Mübrezoğlu(2), Zovutoğlu(2), Temürcüoğlu(2), Tiryakioğlu(2), Çobanoğlu(1), Ekşioğlu(1), Müezzinoğlu(1), Mollaömeroğlu(1), Danabaşoğlu(1), Celladoğlu(1), Karacaoğlu(1), Atmacanoğlu(1), Karamahmudoğlu(1), Beşiroğlu(1), Kopusoğlu(1), Eğrioğlu(1), Öksüzöğlu(1), Emiroğlu(1), Beşikçi(1), Karacaosmanoğlu(1), Kırmehmedoğlu(1), Hacıbrahimioğlu(1), Dervişoğlu(1), Sinirlioğlu(1), Çeşnicioğlu(1), Karavelioğlu(1), Tahmisoğlu(1), Kırlikoğlu(1), Zurnacioğlu(1), Çiloğlu(1), Emecanoğlu(1), Hüseyinşeyhoğlu(1), Çobanvelioğlu(1), Birikoğlu(1).
12	Tepeköy	Hıdıroğlu(5), Basukoğlu(4), Ömerbeyoğlu(3), Kadıoğlu(3), Beşelioğlu(3), Hotmanoğlu(1), Kahveci(1), Çilalioğlu(1), Bekiroğlu(1), Kasapoğlu(1), Çolakoğlu(1), Cıbızoğlu(1), Yolukoğlu(1), Sakalhoğlu(1), Çakılciyoğlu(1), Çobanoğlu(1), Gülafoğlu(1), Bıykoğlu(1), Emiroğlu(1).
13	Halkalı	Kabacioğlu(7), Tokuçoğlu(4), İnsafoğlu(3), Kocamanoğlu(2), Sarioğlu(2), İmamoğlu(1), Başoğlu(1), Karayakuboğlu(1), Sinirlioğlu(1), Kantaroğlu(1), Kaymazoğlu(1), Alaşalvaroğlu(1), Velihasanoglu(1), Bakioğlu(1), Köleoğlu(1), Mızıkoğlu(1), Gölemenoglu(1), Yetimoğlu(1), Karagözoğlu(1), Karabörkoğlu(1), Kocamanoğlu(1), Dizkanoğlu(1), Kürtünlüoğlu(1), Dizmanoğlu(1), Geceoğlu(1), Çıfidoğlu(1), Velioğlu(1), Alevioğlu(1), Kaşıkçı(1), Erzurumluoğlu(1), Hacıoğlu(1), Uğurluoğlu(1), Uğuroğlu(1), Teslimoğlu(1), Elekçioğlu(1), Şeyhoğlu(1), Uzluoğlu(1), Kargaoğlu(1), Emecanoğlu(1), Kabakçioğlu(1).
14	Valıd	Aykutoğlu(4), Gümüşhanelioğlu(3), Tekbaşoğlu(2), Hacıömeroğlu(2), Emecanoğlu(2), Keleşoğlu(1), İnekçioğlu(1), Ekincioglu(1), Nebioğlu(1), Kolukısaoğlu(1), Paşinoğlu(1), Resuloğlu(1), Kürdoğlu(1), Meydaloğlu(1), Deliahmedoğlu(1), İbioğlu(1), Balcioğlu(1), Tiryakioğlu(1), Bektaşoğlu(1), Çolakoğlu(1), İşçioğlu(1), Şerifoğlu(1), Şabanoğlu(1), Ekizoğlu(1), Enlioğlu(1), Mâlûmoğlu(1).
15	Hasankef	Sakaoğlu(7), Hacıoğlu(2), Bacakoğlu(2), Hotmanoğlu(1), Komanlioğlu(1), Kibritçioğlu(1), Karaömeroğlu(1), Caniklioğlu(1), Küpcüoğlu(1), Gezmişoğlu(1), Zanoğlu(1), Eynesillioğlu(1), Bıçaklı(1), Birdaloğlu(1), Emiroğlu(1), Hıdıroğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Ayvazoğlu(1), Çobanoğlu(1), Bayazidoğlu(1), Karabörkoğlu(1), Alireisoğlu(1), Kasapoğlu(1).
16	Düzköy	İbicoğlu(4), Delihasanoglu(3), Könezoglu(3), Karabicoğlu(3), Hacımehmedoğlu(3), Hendenoglu(2), Topcuoğlu(2), Sakaoğlu(2), Hacıpoğlu(2), Kapudanoğlu(2), Tekeoğlu(2), İspe-toğlu(2), Yüncüoğlu(2), Darikoğlu(2), Karahasanoğlu(2), Çilesizoğlu(2), Reisoğlu(2), Karaahmedoğlu(2), Turnacioğlu(1), Piştovoğlu(1), Baltaoğlu(1), Keloğlu(1), Hamurcuoğlu(1), Cicooğlu(1),

		Deliceoğlu(1), Tabanoğlu(1), Kendiroğlu(1), Emiroğlu(1), Kapundanoğlu(1), Gündükçüoğlu(1), Uzunömeroğlu(1), Bombatoğlu(1), Çilesizoğlu(1), Veziroğlu(1), Emiroğlu(1), Yumakoğlu(1), Gençosmanoğlu(1), Sariosmanoğlu(1), Aliyazıcıoğlu(1), Aşıkoğlu(1), Tekelioğlu(1), Küçükahmedoğlu(1), Ekizoğlu(1), Kırhaliloğlu(1), Emirlioğlu(1), Gücioğlu(1), Emecanoğlu(1), Kulakoğlu(1), Komoroğlu(1), Köseömeroğlu(1), Alipaşaoğlu(1), Haliloğlu(1), Torunoğlu(1), Köseoğlu(1), Keleşoğlu(1), Duduoğlu(1), Durduoğlu(1), Köroğlu(1), Karasalihoğlu(1), Eğrioğlu(1), Havaoğlu(1), Çolakoğlu(1), Resuloğlu(1), Aydınoglu(1), Çataloğlu(1), Hasancukoğlu(1), Kocabaşoğlu(1), Turuncuoğlu(1), Yoloğlu(1), Ellezoğlu(1), Takiroğlu(1), Kasdivanoğlu(1), Dizmanoğlu(1), Kırbaşoğlu(1).
17	Saraycık	Zamancioğlu(3), Osmanoğlu(2), Tövbecioğlu(2), Kürdhallil(2), Mehdioglu(2), Baltaoğlu(2), Karamehmedoğlu(2), Hendenoglu(2), Keşoğlu(2), Alibeşoğlu(2), Küçükoğlu(1), Kırkoğlu(1), Taşgöroğlu(1), Koloğlu(1), Piştovoğlu(1), Kahvecioğlu(1), Mollahüseyinoğlu(1), Apartmaoğlu(1), Zabitoğlu(1), Tiravaşioğlu(1), Kabacoğlu(1), Harmandaroğlu(1), Göyneklioğlu(1), Ağcioğlu(1), Handaroğlu(1), Uzunoğlu(1), Saharoğlu(1), Mındikoğlu(1), Süleymanbeşoğlu(1), Kürdoğlu(1), Mehdioglu(1), Lazoğlu(1), Kavrazlıoğlu(1), Topalakoğlu(1), Karahüseyinoğlu(1), Köseoğlu(1), Kabacoğlu(1), Torunoğlu(1), Doluoğlu(1), Aydınoglu(1), Ervahoglu(1), Turkayaoğlu(1), Bediroğlu(1), Ekincioğlu(1), Zobunalioglu(1), Tosunoğlu(1).
18	Zefre	Kökeçalıoğlu(3), Tankırıoğlu(2), Hamzaoğlu(2), Eletmişlikoğlu(1), Koçoğlu(1), Zobunoğlu(1), İbicoğlu(1), Gebeşoğlu(1), Kandiloğlu(1), Köseoğlu(1), Hamzahasanoğlu(1), Kabahasanoğlu(1), Çandaroğlu(1), Eğrioğlu(1), Mollaoğlu(1), Zunoğlu(1), Bayramoğlu(1), Balcioğlu(1), Mansuroğlu(1).
19	Emeksan	Dedeömeroğlu(4), Nebioğlu(4), Temüroğlu(3), Velibeşeoğlu(3), Karahasanoğlu(2), Velihasanoglu(2), Osmanoglu(2), Kayışoğlu(2), Hıdıroğlu(1), Çukacioğlu(1), Nazaroğlu(1), Beşalioğlu(1), Bektaşoğlu(1), Gedikalioğlu(1), Aşcioğlu(1), Morhüseyinoğlu(1), Hasanbaloglu(1), Karaahmedoğlu(1), İfritoğlu(1).
20	Cingiren	Haydaroğlu (4), Hendenoglu(3), Veziroğlu(2), İmamoglu(2), Çalıkoğlu(1), Şadiküdoğlu(1), Cincioğlu(1), Cıbizoglu(1), Ayvazoglu(1), Kömürcüoğlu(1), Karabacakoğlu(1), Kaşıkçı(1), Tartaroğlu(1), İkizoğlu(1), Ekiz(1), Gücioğlu(1), Müezzinoğlu(1), Keloğlu(1), Karacaoğlu(1).
21	Barça	Temürcüoğlu(3), Dervişoğlu(3), Resuloğlu(2), Bekiroğlu(2), Türkmenoğlu(2), Harşutluoğlu(2), Soyтарыoğlu(2), Davutoğlu(2), Aşcioğlu(1), Akçiloğlu(1), Torunoğlu(1), Saraçoğlu(1),

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

		Yasloğlu(1), Karahasanoğlu(1), Melikoğlu(1), Yorozoğlu(1), Şişmanoğlu(1), Toramanoğlu(1), Köroğlu(1), Hadicioğlu(1), Tirali-oğlu(1), Siyaoğlu(1), Davaroğlu(1), Çobanoğlu(1), Velioğlu(1), Kılıçoğlu(1), Turtukluoğlu(1), Hengamoğlu(1), Toykaroğlu(1), Kabaoğlu(1), Takiroğlu(1), Köseoğlu(1), Kasımoğlu(1), Hengâmoğlu(1), Bıçkıcıoğlu(1), Vanoğlu(1), Kakıloğlu(1), Kabaşoğlu(1), İsaoglu(1), Lazoğlu(1), Kadınoğlu(1), Tornukoğlu(1), Temüroğlu(1), Ayıkbaşoğlu(1), Hacıoğlu(1), Kozaoğlu(1), Hızır-baloğlu(1), Çalıkçıoğlu(1), Kâhyaoglu(1), Çötüoğlu(1), Çalık(1), Atbaşoğlu(1), Kökcüoğlu(1), Dilikoğlu(1), Atacıoğlu(1), Durmuşoğlu(1).
22	Sarvan	Kırömeroğlu(3), Kemaloğlu(2), Delibaltaoğlu(2), Çelikoğlu(2), Karaosmanoğlu(2), Irazoğlu(2), Kırmacıoğlu(2), Alkaluoğlu(2), Kendiroğlu(2), Kırbıyıkoglu(2), Bayrakoğlu(2), Şadlıoğlu(2), Güdükoglu(2), Külahoğlu(2), Çakıroğlu(2), İshakoğlu(2), Aydınoğlu(2), Turnacıoğlu(2), İmamoğlu(1), Feyzioğlu(1), İsmailoğlu(1), Karaoğlu(1), Musluoğlu(1), Osmanedefendioğlu(1), Patıcoğlu(1), Karaömeroğlu(1), Kuburzakoğlu(1), Çakıroğlu(1), Devalıoğlu(1), Gökbicaroglu(1), Dişlioğlu(1), Gecüroğlu(1), Gıbıkçıoğlu(1), Bedicioğlu(1), Çakıroğlu(1), Kendiroğlu(1), Parmakoğlu(1), Geciloğlu(1), Uzunhasanoğlu(1), Kimyoncuoğlu(1), Bektaşoğlu(1), Hendenoğlu(1), Harşutoğlu(1), Ekinci(1), Aşcıoğlu(1), Kararoğlu(1), Uzunoğlu(1), Turnacıoğlu(1), Zıvaloğlu(1), Gençoğlu(1), Hengamoğlu(1), Mollaoğlu(1), Kozaoğlu(1), Yakuboğlu(1), Kırcıoğlu(1), Ayvazoğlu(1), Parlakoğlu(1), İnşaoğlu(1), Avukoğlu(1), Micanoğlu(1).
23	Kayabaşı	Şadoğlu(5), Hacıoğlu(5), Setanoğlu(5), Uzunoğlu(3), Kararmurtazaoğlu(3), Topalakoğlu(3), Çakıroğlu(2), Berbatoğlu(2), İmamoğlu(3), Meletoğlu(2), Mollaoğlu(2), Aydınoğlu(2), Başoğlu(1), Musluoğlu(1), Dizdaroglu(1), Deliosmanoğlu(1), Keleşoğlu(1), Çakraklıoğlu(1), Emiroğlu(1), Karacaoğlu(1), Kendiroğlu(1), Sadıkoğlu(1), Tahtacıoğlu(1), Balıkoğlu(1), Siyamlıoğlu(1), Gobiloglu(1), Karamehmetoğlu(1), Hazaroğlu(1), Bıyıklıoğlu(1), Cüceoğlu(1), Dedelioğlu(1), Cengirdoğlu(1), Tatar(1), Dilik(1), Köseoğlu(1), Topaloğlu(1), Velioğlu(1), Güdükoglu(1), Zıvalı(1).
24	Küçük Ahmed	Berberoğlu(2), Purçukoğlu(1), İmamoğlu(1), Bedirali-oğlu(1), Baytaroğlu(1), Küçükoglu(1), Ekincioğlu(1), Delihasanoglu(1), İğnecioğlu(1), Taşalioğlu(1), Düdükoglu(1), Kabacıoğlu(1), Tacalioğlu(1).
25	Uğurca	Ejdiroğlu(5), Sakaoglu(3), Gürcüoğlu(2), Gürcüalioğlu(2), Hatıboğlu(2), Zinkoğlu(2), Mollaoğlu(2), Köroğlu(2), Mücdeioğlu(2), Kürdoğlu(2), İmamoğlu(2), Acduroğlu(1), Küçükalioğlu(1), Lazoğlu (1), Karacaoğlu(1), Bekçioğlu(1), Kasaboğlu(1), Aşcıoğlu(1), Karavelioğlu(1), Emirosmanoğlu(1), Alibeşeoğlu(1), Delimahmudoğlu(1), Salihoğlu(1), Cengiroğlu(1), Kemaloğlu(1),

		Çepnioğlu(1), Ekizoğlu(1), Meşeoğlu(1), Dikmenoğlu(1), Çaloğlu(1), Çiloğlu(1), Alicanoğlu(1), Siyahlıoğlu(1), Nebioğlu(1), Manavoğlu(1), Karasakaloğlu(1), Mustafaoğlu(1), Alkaluoğlu(1), Kırlikoğlu(1), Akoğlu(1), Karavelioğlu(1), Külekçioğlu(1), Berbattoğlu(1), Çolakoğlu(1), Çalcalioğlu(1), Müezzinoğlu(1), Cimidoglu(1), Etmekcioğlu(1), Koloğlu(1).
26	Civriz	Cinahmedoğlu(4), Hacıoğlu(3), Avcioğlu(3), Duduoğlu(2), Vatıkoğlu(2), Fuçioğlu(2), Fesoğlu(2), Çakıoğlu(1), Durduoğlu(1), Beyitoğlu(1), Bekiroğlu(1), Ortaoğlu(1), Aşıkoğlu(1), Uzunoğlu(1), Çamuroğlu(1), Şenlikoğlu(1), Uzunmehmedoğlu(1), Eseoğlu(1), Yanukbekiroğlu(1), Çıtlakoğlu(1).
27	Geğraz	Çolakoğlu(7), Delioğlu(3), Şenlikoğlu (2), Tahtalioğlu(2), Kâhyaoğlu(2), Elmaliioğlu(2), Civrizoğlu(2), Zindancioğlu(2), Keşoğlu(2), Kökçüoğlu(2), Beğleroğlu(1), Hacıoğlu(1), Melikoğlu(1), Çubukçuoğlu(1), Gürecioğlu(1), Delibaşoğlu(1), Bölükbaşı(1), Topaloğlu(1), Veyisoğlu(1), Kürdoğlu(1), Kovalıoğlu(1), Kitlikoğlu(1), Hamzaoğlu(1), Bektaşoğlu(1), Alukoğlu(1), Yamaoğlu(1).
28	Frenk	Ankutoğlu(4), Devocioğlu(2), Macaroğlu(2), Karavelioğlu(2), Aydaşoğlu(2), Nefesoğlu(1), Arkıdalioğlu(1), Sarıhasanoğlu(1), Besicioğlu(1), Mansuralioğlu(1), Yamakoğlu(1), Murta-zaoğlu(1), Ateşoğlu(1), Cobuloğlu(1), Erzurumluoğlu(1), Kürdoğlu(1), Çamuroğlu(1), Akbaşoğlu(1), Kâhyaoğlu(1), Alimusa-oğlu(1), Sarıhasanoğlu(1), Temürnefesioğlu(1).
29	Çalca	Aydinoğlu(4), İnekcioğlu(2), Kaşmeroğlu (2), Barutcuoğlu(2), Küçükoğlu(2), Çanakçioğlu(2), Çalacalioğlu(2), Çakıroğlu(1), Kalcioğlu(1), Karahasanoğlu(1), Hekimoğlu(1), İmamoglu(1), Güçoğlu(1), Tutuşoğlu(1), Kürecioğlu(1), Karacağlı(1), Keçioğlu(1), Azakhoğlu(1), Kübüçoğlu(1), Kök(1), Ankutoğlu(1), Topçuoğlu(1), Tumanoglu(1), Tomak(1), Çuraloğlu(1), Korçalioğlu(1), Cimcioğlu(1).

Tablo 1. Keşap Kazasında Bulunan Aile Adları/Sülale Lakapları

EK-2

Sıra No	Köy	Aile Adları/Sülale Lakapları
1	Araklı	Alireisoğlu(4), Berberoğlu(4), Eğrioğlu(4), Alioğlu(4), Tahincioğlu(3), Katmeroğlu(3), Ofıuoğlu(3), Hasançebizade(2), Gariboğlu(2), Havançebizade(2), Yanoğlu(2), Civelekoğlu(2), Bestanoğlu(2), Karamahmudoğlu(2), Dülberoğlu(2), Kobaloğlu(2), Kiremitçioğlu(1), Köseoğlu(1), Alireis(1), Sağıroğlu(1), Küçüğünoğlu(1), Mehanoğlu(1), Beşiroğlu(1), Bedihaoğlu(1), Kırmızı-

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

		oğlu(1), İsmailoğlu(1), Deliahmedoğlu(1), Mollaömeroğlu(1), Yomuralı(1), Abdullahoğlu(1), Topaloğlu(1), Kacioğlu(1), Mollaali-oğlu(1), Ledizoğlu(1), Miroğlu(1), Küçükmedoğlu(1), Sofioğlu(1), Nebioğlu(1), Hatiroğlu(1), Çebioğlu(1), Kargıdanoğlu(1), Abdioğlu(1), Topuzoğlu(1), Terzioğlu(1), Mahmudoğlu(1), Mahmudçelebioğlu(1), Mazukali(1), Macupali(1), Yekhaneoğlu(1), Tasalioğlu(1), Sultanoğlu(1), Aliefendioğlu(1), Mollahasanoğlu(1), Elifoğlu(1), Türyeoğlu(1), Hacıköseoğlu(1), Sakoğlu(1), Sofioğlu(1), Kanlıoğlu(1), Azaklıoğlu(1), Çimşiroğlu(1), Yarasa-noğlu(1), Abdurrahmanoğlu(1), Hacıahmedoğlu(1), Keleşoğlu(1), Uzunhasanoğlu(1), Pervizoğlu(1), Kabalıoğlu(1), Keleşoğlu(1), Veisoğlu(1).
2	Semayer	Küçükcalioğlu(4), Bâkioğlu(3), Araboğlu(2), Geyikoğlu(2), Koloğlu(2), Saraçoğlu(2), Kurtoğlu(1), Saraçoğlu(1), Kurtoğlu(1), Şamlıoğlu(1), Kırıkçioğlu(1), Ahmedoğlu(1), Sâletoğlu(1), Mollahmedoğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Hamzaoğlu(1), Mollamemişoğlu(1), Sancaktaroğlu(1), Kahveoğlu(1), Terzioğlu(1), Mollaoğlu(1), Kirbiloğlu(1), Çuhandaroğlu(1), Çorukoğlu(1), Özbekoğlu(1), Çınaroğlu(1), Kukunoğlu(1), Kukinoğlu(1), Mollaosmanoğlu(1), Berberoğlu(1), Mâmali (1), Yanıkoğlu(1), Bekiroğlu(1), Çavuşoğlu(1), Dülberoğlu(1), Kalincioğlu(1).
3	Hu-murgân	Çakıroğlu(5), Körbekiroğlu(3), Karahasanoğlu(1), Kiri-zoğlu(1), Mehenoğlu(2), Kadioğlu(2), Kemercioğlu(2), Memişoğlu(1), Kömürcüoğlu(1), Hurşidoğlu(1), Kocaömeroğlu(1), Emiroğlu(1), Saydamoğlu(1), Karagözlü(1), Dervişoğlu(1), Köseoğlu(1), Bayramoğlu(1), Hacıoğlu(1), Sanusoğlu(1), Salimtercanoğlu(1), Âsımçelebioğlu(1), Kurtoğlu(1), Karaalioğlu(1), Elmacıoğlu(1), Macaroğlu(1), Bektaşoğlu(1), Mollaosmanoğlu(1), Nazlıoğlu(1), İmamoğlu(1), Zurnacioğlu(1), Dahiloğlu(1), Handezli(1), Şerahoğlu(1), Balatoğlu(1), Bellioğlu(1), Tayeoğlu(1), Salimtekeoğlu(1), Topaloğlu(1), Alioğlu(1), Kurumoğlu(1).
4	Vadon	Mollamehmedoğlu(2), Fettâhoğlu(2), Kancaoğlu(1), Körmehmedoğlu(1), Şahbazalioğlu(1), Tarakçı(1), Hacıahmedoğlu(1), Açaahmedoğlu(1).
5	Kumanit	Alioğlu(8), Mehmedoğlu(7), Ahmedoğlu(5), Hasanoğlu(5), Hüseyinoğlu(4), Mustafaoğlu(2), Tufanoğlu(2), Kublasoğlu(2), Şerefoğlu(2), Kenafuroğlu(2), Abdullahoğlu(2), Otuzbiroğlu(1), Mollamustafaoğlu(1), Matıoğlu(1), Küçükahmedoğlu(1), İsmailoğlu(1), Bıyıklıoğlu(1), Osmanoğlu(1), Arslanoğlu(1), Delioğlu(1), Kürkoğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Kaytasoğlu(1), Çeleşmenoğlu(1), Süleymanoğlu(1), Keleşoğlu(1), Ömeroğlu(1), Dervişoğlu(1), Topuzoğlu(1), Yetimoğlu(1).
6	Zavli	Küçükcalizade(8), Kerimoğlu(6), Lozuroğlu(3), Çilingiroğlu(3), Uzunalioğlu(2), Seydioğlu(2), Haltmahmudoğlu(2), Hamzaoğlu(2), Mollahasanoğlu(2), Mollaismailoğlu(1), Belikaroğlu(1),

		Emirzalioğlu(1), Sofioğlu(1), Haltoğlu(1), Durmuşoğlu(1), Kundakçıoğlu(1), Burnakiloğlu(1), Boletioğlu(1), Şerahlioğlu(1), Hübrüzoğlu(1), Mollaibrahimioğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Ahmedefendioğlu(1), Kursumoğlu(1), Delasoğlu(1), Kuklukoğlu(1), Mahmudoğlu(1), Haraçoğlu(1), Habiboğlu(1), Efendioğlu(1), Terlehlioğlu(1), Mededoğlu(1).
7	Pirgi	Ahmedoğlu(4), Feyzioğlu(2), Çavuşoğlu(2), Kamiloğlu(2), Koloğlu(2), Turmuşoğlu(2), Kırıkçioğlu(2), Sarımollaoğlu(2), Mîrîoğlu(2), Mahmutağazâde(2), Ahmedçelebioğlu(2), Abdullahoğlu(1), Küçükosmanoğlu(1), Yalioğlu(1), Baloğlu(1), Velioğlu(1), Kalincioğlu(1), Sofioğlu(1), Turuncuoğlu(1), Mollaömeroğlu(1), Alioğlu(1), Emânetoğlu(1), Dilekoğlu(1), Yakûboğlu(1), Beyazoğlu(1), Niyazoğlu(1), Ustaalioğlu(1), Hasançelebioğlu(1), Uzunmahmudoğlu(1), Sadullahoğlu(1), Mehmedoğlu(1).
8	Kahura	Mahmudoğlu(3), İsmailoğlu(3), Ahmedoğlu(3), İncemehmedoğlu(3), Kahvecioğlu(2), Sakoğlu(2), Bayramoğlu(2), Hacıbrahimoğlu(2), Sofioğlu(2), Hamzaoğlu(2), Ömeroğlu(2), Durmuşoğlu(2), Kukuloğlu(2), Hacıhasanoğlu(1), Hacımehmedoğlu(1), Sinanoğlu(1), Kurumahmudoğlu(1), Hacıahmedoğlu(1), Uzunalioğlu(1), İskenderoğlu(1), Boşboğazoğlu(1), Balkızıoğlu(1), Karahüseyinoğlu(1), Tataroğlu(1), Alioğlu(1), Nikâroğlu(1), Kaparoğlu(1), Körcanoğlu(1), Kudmahmudoğlu(1), Aydınlioğlu(1), Mollamehmedoğlu(1), Mollaosmanoğlu(1), İbrahimcebioğlu(1), Şehri-oğlu(1), Terziömeroğlu(1), Mamioğlu(1), Hacıbrahimoğlu(1), Hasantayioğlu(1), Kanburoğlu(1).
9	Zaniki	Hacıhamzaoğlu(4), Karagözoğlu(2), Tanasoğlu(2), Mollaoğlu(2), Mahmudoğlu(1), Kaydozoğlu(1), Kırıkçioğlu(1), Hazelioğlu(1), Sarıbayramoğlu(1), Bolusoğlu(1), Karpuzoğlu(1), Terzioğlu(1), Alioğlu(1), Kaydancıoğlu(1), Bekdaşoğlu(1), Piroğlu(1), Delipiroğlu(1), Zeveleli(1) Baroloğlu(1), Orhanoğlu(1), Sandıkçıoğlu(1), Yakupçebioğlu(1), Koçalioğlu(1), Develioğlu(1), Hamzaoğlu(1), Mollaömeroğlu(1), Kaydancıoğlu(1), Âlim(1), Efendialioğlu(1), Tataroğlu(1), Turmuşoğlu(1).
10	Haruksa	Ustaoglu(5), Ayvazoğlu(4), Köseoğlu(4), Hasiloğlu(3), Kâhyaoğlu(1), Mehedioğlu(1), Cinoğlu(1), Bedioğlu(1), Alioğlu(1), Çakıroğlu(1), Resuloğlu(1), Karasalihoğlu(1), Kuzualioğlu(1), Uzunoglu(1), Civelekoğlu(1), Sofioğlu(1), Koloş(1).
11	Zimla-kava	Bekdaşoğlu(3), Resuloğlu(2), Mollaosmanoğlu(2), Yakûboğlu(2), Haliloğlu(2), Alioğlu(2), Öksüzoğlu(2), Köseoğlu(2), İsmailçelebioğlu(1), Mehmedoğlu(1), Çelebioğlu(1), Zukdanoğlu(1), Zebûnoğlu(1), Kenideroğlu(1), Bedîoğlu(1), Delisalihoğlu(1), Sakoğlu(1), Memişoğlu(1), Berizoğlu(1), Bozoğlu(1), Ömeroğlu(1), Sahanoğlu(1), Delicivelekoğlu(1), Köroğlu(1), Bey-

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

		zanoğlu(1), Kıracoğlu(1), Keleşoğlu(1), Küçükmedmedoğlu(1), Kiroğlu(1), Vasiloğlu(1), Çakıroğlu(1), Mollaömeroğlu(1), Kayıcıoğlu(1).
12	Anaraş	Hasanoğlu(8), Mehmedoğlu(4), Ahmedoğlu(3), Alioğlu(3), Osmanoğlu(2), Abdullahoğlu(2), Mustafaoğlu(1), Bolatoğlu(1), Mollaosmanoğlu(1), Hüseyinoğlu(1), Eminoğlu(1), Bozoğlan(1), Serahoğlu(1), Hamzaoğlu(1), İsmailoğlu(1), Memişoğlu(1), Süleymanoğlu(1), Abdioğlu(1), Beşiroğlu(1).
13	Kucera	Kefelioğlu(11), Eminoğlu(2), Furtunoğlu(2), Efendioğlu(2), Hacıalioğlu(2), Ömertayipoğlu(1), Hamzaoğlu(1), Kusdunoğlu(1), Bıyıklıoğlu(1), Sınarlıoğlu(1), Salimoğlu(1), Civelekoğlu(1), Ustaoglu(1), Esiroğlu(1), Terzioğlu(1), İsmailoğlu(1), Mezoğlu(1), Hüseyinoğlu(1), Kasuntuoğlu(1), Hasanoğlu(1), Kâdıoğlu(1), Osmanoğlu(1), Demiroğlu(1), Mehmedoğlu(1), Lazalioğlu(1), Hacıhüseyinoğlu(1), Mollahasanoğlu(1), Hacıalioğlu(1), Hamzaçelebioğlu(1), Çakıcıoğlu(1), Mollaibrahimoğlu(1), Selimoğlu(1), Şişmanoğlu(1), Tâkonoğlu(1), Serdaroğlu(1), Kazioğlu(1).
14	Zarha	Çoroşoğlu(5), Kulaçoğlu(4), Mollaalioğlu(4), Tiryakioğlu(3), Çilingiroğlu(3), Uzunhasanoğlu(2), Salihoğlu(2), Alioğlu(2), Karakaşoğlu(2), Hacıoğlu(2), Çehrelıoğlu(1), Zâdıoğlu(1), Eşiroğlu(1), Altınoğlu(1), Genç(1), Kalafatoğlu(1), Kalafat(1), Koç(1), Civelekoğlu(1), Ahmedoğlu(1), Mollamustafaoğlu(1), Tayeoğlu(1), Kâlfoğlu(1), Silaoğlu(1), Mehalısoğlu(1), Köseoğlu(1), Kutmuroğlu(1), Karamahmudoğlu(1), Beşiroğlu(1), Ustamehmedoğlu(1), Kutoğlu(1), Kulaçoğlu(1), Mollaoğlu(1), Hacımehmedoğlu(1), Hüseyinoğlu(1), Odabaşioğlu(1), Satıroğlu(1), Mollaosmanoğlu(1), Abazoğlu(1), Hacıhasanoğlu(1), Mehmedoğlu(1), Karnioğlu(1), Öksüzöğlü(1), Müftüoğlu(1), Mahmudoğlu(1), Salihoğlu(1), Hacıalioğlu(1), Mollamustafaoğlu(1), Davaroğlu(1), Sarımehmedoğlu(1), Mollahasanoğlu(1).
15	Gölansa	Ömeroğlu(4), Hacımehmedoğlu(3), Karaalioğlu(3), Hasanoğlu(3), Osmanoğlu(3), Hacımahmudoğlu(3), Ahmedoğlu(3), Hacıoğlu(2), Köralıoğlu(2), Galyeoğlu(2), Aliyazıcıoğlu(2), Karamustafaoğlu(2), Kalıncıoğlu(2), Yazıcıoğlu(2), Beşiroğlu(2), Ahmedçebıoğlu(2), Karaberberoğlu(2), Tataroğlu(1), Manuoğlu(1), Bekıroğlu(1), Civelek(1), Karaömeroğlu(1), Bekdâşoğlu(1), Mısıroğlu(1), Karamusaoğlu(1), Hacıhüseyinoğlu(1), Hacımahmudoğlu(1), Kitaboglu(1), Kitablıoğlu(1), Kasalioğlu(1), Satıroğlu(1), Seydıoğlu(1), Yomuroğlu(1), Hacımustafaoğlu(1), Bursalioğlu(1), Mazlumoğlu(1), Hacıalioğlu(1), Karaosmanoğlu(1), Yahyaoğlu(1), Kâdıoğlu(1), Dedeoğlu(1), Moresoğlu(1), Bursalioğlu(1), Kâfıoğlu(1), Bekrıoğlu(1), Karabekrıoğlu(1), Zehıroğlu(1), Mehmedoğlu(1), Çengeloğlu(1), Küçükmedmedoğlu(1), Yamakoğlu(1), Hacıhasanoğlu(1), İmamoğlu(1), Menkaloğlu(1), İsmailoğlu(1),

		Reisoğlu(1), Azaklıoğlu(1), Kaşalioğlu(1), Karaalioğlu(1), Çamura- lioğlu(1), Mustafaoğlu(1), Karaahmedoğlu(1), Abanosoğlu(1), Ka- rahüseyinoğlu(1), Hacıbrahimoglu(1), Küçükahmedoğlu(1), Kara- salihoglu(1), Aceralı(1), Sarıahmedoğlu(1), Abdullahoğlu(1).
16	Civra	Birincioğlu(4), Karabacakoğlu(3), Hacıhasanoğlu(2), Demir- cioğlu(2), İbrahimoglu(2), Küçükahmedoğlu(2), Kâmiloglu(2), Ka- rakullukçuoğlu(2), Hacımustafaoğlu(2), Sivilioğlu(2), Mostu- roğlu(2), Hacıahmedoğlu(1), Uzunalioglu(1), Ahmedoğlu(1), Terzi- ömeroglu(1), Gürzüoğlu(1), Osmanoglu(1), Kocabaloğlu(1), Kara- süleymanoğlu(1), Kâdîoğlu(1), Katalakoğlu(1), Mollaosma- noğlu(1), Sofioğlu(1), Eminoglu(1), Körsüleymanoğlu(1), Küla- foğlu(1), Hacıosmanoğlu(1), Mahmudoglu(1), Musaoğlu(1), Kur- kuoğlu(1), Bekdâşoğlu(1), Taslakoğlu(1), Akbaşoğlu(1), Abdulla- hoğlu(1), Hüseyinoğlu(1), Yapıcıoğlu(1), Karaalioğlu(1), Çakı- roğlu(1), Beşgeloğlu(1), Karaalioğlu(1), Karabıyıklıoğlu(1), Kutni- oğlu(1), Tamaoğlu(1), Tekizoğlu(1), Hacıyakûbzâde(1), Beşirli- oğlu(1), Birincoğlu(1).
17	Baştımar	Holinaoğlu(6), Külâfoğlu(4), Kaydazoğlu(3), Sedefoğlu(3), Yazıcıoğlu(3), Ceyranoğlu(2), Sancakdaroğlu(2), Hopalioğlu(2), Avcioğlu(2), Kanavuroğlu(2), Kâkîoğlu(2), Kulkuoğlu(1), Taflı- oğlu(1), Çakıroğlu(1), Küçükibrahimoğlu(1), Çavuşoğlu(1), Tavi- loğlu(1), Salihoglu(1), Kavaloğlu(1), Mollaömeroglu(1), Hali- loğlu(1), Kösmatoğlu(1), Maşalekoğlu(1), Atmacaoğlu(1), Endü- koğlu(1), Karaömeroglu(1), Şamlıoğlu(1), Kalincioğlu(1), Durmu- şoğlu(1), Kurumahmudoglu(1), Mollaahmedoğlu(1), Bıyıklı- oğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Ceylanoğlu(1), Civelek(1), Bayra- moğlu(1), Kaydazoğlu(1), Hûbalioğlu(1), Tarakçioğlu(1), İbrahi- moğlu(1), Çâhoğlu(1), Ahmedoğlu(1), Hendemoğlu(1), Mürteza- oğlu(1), Mürteza(1), Alipaşaoğlu(1), Paşaoğlu(1), Aralioğlu(1), Dervişoğlu(1), Sahtiyaroglu(1), Hüseyintâyeoğlu(1), Kızkapa- noğlu(1), Talioğlu(1), Küçüküseyinoğlu(1), Köleismailoğlu(1), Hacıyakuboğlu(1), Kulkuloğlu(1).
18	Haman- doz	Sancakdaroğlu(6), Hacıhasanoğlu(5), Terzioğlu(3), Hay- yamoğlu(3), Kuleoğlu(3), Sarıalioğlu(3), Tosunoğlu(2), Yakûboğlu(2), Mancıkoğlu(2), Bâkioğlu(2), Karaalioğlu(2), Uluğoglu(2) Çınaroğlu(2), Hacıahmedoğlu(1), Küçükmehe- doğlu(1), Hacımahmuddefendioğlu(1), Çehrelıoğlu(1), Takde- moğlu(1), Eyyûboğlu(1), Kocaalioğlu(1), Hacımollaoğlu(1), Sara- alioğlu(1), Hacımahmudoglu(1), Hacımazlumoğlu(1), Kolibe- yoğlu(1), Meyoğlu(1), Tiritoglu(1), Karaalioğlu(1), Abdulla- hoğlu(1), Abdioğlu(1), Mollaalioğlu(1), Sakaoglu(1), Tafraoğlu(1), Hacıfendioğlu(1), Deliosmanoğlu(1), Ayânoğlu(1), Musaoğlu(1), Esdirenbeyoğlu(1), Uzunalioglu(1), Şalmankaoğlu(1), Deri- toğlu(1), Erkosoglu(1), Mollahüseyinoğlu(1), Kurtoğlu(1), Molla-

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

		hasanoğlu(1), Holinaoğlu(1), Kuloğlu(1), Yesîralioğlu(1), Osmanoğlu(1), Köralioğlu(1), Körahmedoğlu(1), Azaklıoğlu(1), Aliefendioğlu(1), Hacıalioğlu(1), Uzunahmedoğlu(1), Karakuloğlu(1), Karaalioğlu(1), Batmanoğlu(1), Hacımustafaoğlu(1), Müsellimoğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Odabaşoğlu(1), Alikaraoğlu(1), Kasaboğlu(1), Keleşoğlu(1), Hamzaoğlu(1), Sofioğlu(1), Hocaoğlu(1), Şehemdaloğlu(1).
19	Sargona	Bıçakçioğlu(5), Hacıhasanoğlu(3), Hocaoğlu(3), Kabaoğlu(3) Hundioğlu(3), Süleymanoğlu(3), Hamzaoğlu(3), Hendeoğlu(3), Sofioğlu(2), Mahmudoğlu(2), Cuneşoğlu(2), Batu-roğlu(2), Hacısüleymanoğlu(2), Hacıömeroğlu(2), Osmanoğlu(2), Kurbanoğlu(1), Hacımehmedoğlu(1), Serelbânoğlu(1), Abdulla-hoğlu(1), Karakolcu(1), Cevâhiroğlu(1), Zehirlioğlu(1), Hacıöme-roğlu(1), Keleşoğlu(1), Karakaşoğlu(1), Henderioğlu(1), Kö-roğlu(1), Kuloğlu(1), Karakullukçuoğlu(1), Kalaylıoğlu(1), Öme-roğlu(1), Murtazaoğlu(1), Hacıleventoğlu(1), Bubahasanoğlu(1), Haşoğlu(1), Alikayaoğlu(1), Kuzeloğlu(1), Hendanoğlu(1), Hacı-oğlu(1), Şişmanoğlu(1), Garasoğlu(1), Civelekoğlu(1), Dereli-oğlu(1), Alikaoğlu(1), Çavuşoğlu(1), Beratlıoğlu(1), Digöroğlu(1), Musaoğlu(1), Karaalioğlu(1), Sancakdaroğlu(1), Durmuşoğlu(1), Cevahiroğlu(1), Bağdatlıoğlu(1), Aliefendioğlu(1), Velioğlu(1), Ka-rakolcuoğlu(1), Hundioğlu(1), Küçükkoğlu(1), Kurbanoğlu(1), Çora-lioğlu(1), Mollahhamzaoğlu(1), Kuçinoğlu(1), Gevelioğlu(1), Hoca-oğlu(1), Mehmedoğlu(1), Kabaoğlu(1), Pıroğlu(1), Karahüseyi-noğlu(1), Çınaroğlu(1), Karadokuzoğlu(1), Dokuzoğlu(1), Çerke-zoğlu(1), Tardoğanoğlu(1), Bilaloğlu(1), Müftioğlu(1), Honderi-oğlu(1), .
20	İvyan	Hacıahmedoğlu(3), Karaahmedoğlu(3), Mûtîoğlu(2), Küçü-kalioğlu(2), Hacımahmudoğlu(2), Cebeloğlu(2), Belikoğlu(2), İbra-himoğlu(2), İsmailoğlu(2), Hasanoğlu(2), Kulekoğlu(2), Mollaha-sanoğlu(2), Şilekoğlu(2), Mudikoğlu(1), Mudioğlu(1), Uzu-noğlu(1), Abdurrahmanoğlu(1), Semizoğlu(1), Mudikoğlu(1), Kat-ranoğlu(1), Topçuoğlu(1), Talikoğlu(1), Birincoğlu(1), Uzunmeh-medoğlu(1), Kellecioğlu(1), Purçuoğlu(1), Araboğlu(1), Hasanrei-soğlu(1), Zebilinoğlu(1), İsaοğlu(1), Haliloğlu(1), Mütevellioğlu(1), Çarcizoğlu(1), Bayramoğlu(1), Ezderihaoğlu(1), Çabukoğlu(1), Ya-kuboğlu(1), Mehmetoğlu(1), Karahasanoğlu(1).
21	Aho Me'a Mahleta	Süleymanoğlu(6), Hasanoğlu(6), Hüseyinoğlu(4), Mahmu-toğlu(4), İsmailoğlu(3), Eminοğlu(3), Tahiroğlu(3), Ahmetοğlu(2), Sarımustafaoğlu(2), Aliοğlu(2), Mehmetοğlu(2), Hacıhasan-zade(1), Polatağazade(1), Mahmutağazade(1), Yakuboğlu(1), Ha-liloğlu(1), Hacıalioğlu(1), Abdullahoğlu(1), Kasımoğlu(1), İbrahi-mοğlu(1), Efendioğlu(1), Fettahoğlu(1), Ömeroğlu(1), Memi-şoğlu(1), Tiryakioğlu(1), Mukuloğlu(1), Aliefendioğlu(1), Nuru-neοğlu(1), Mustafaoğlu(1), Bereketοğlu(1), Göbekοğlu(1), Kü-çükmustafaoğlu(1), Beyzanoğlu(1), Hacıhasanoğlu(1).

22	Erukli-Salavret	Velioğlu (2), Yusufoglu(2), Zülfikâr oğlu(2), Alacaoğlu(1), Alemdaroğlu(1), Alioğlu(1), İbrahim oğlu(1), Tosunoğlu(1), Ayvenli(1), Düleklíoğlu(1), Mollaoğlu(1).
23	Makavla	Lazoğlu(3), Osman oğlu(3), Kudretoğlu(2), Zahirecioğlu(2), Berberoğlu(2), Araboğlu(2), Ömeroğlu(2), Horasoğlu(2), Kuruhasanoğlu(1), Öksüzoğlu(1), İsmailçelebizade(1), Şahinoğlu(1), Temellioğlu(1), Haydar oğlu(1), Dâyoğlu(1), Memişdâyeoğlu(1), Hacıoğlu(1), Alioğlu(1), Baloğlu(1), Kolunoğlu(1), Uzunsüleymanoğlu(1), Çolakoğlu(1), Sandıkçioğlu(1), Ofliuoğlu(1), Köseoğlu(1), Gülistanoğlu(1), Çilesizoğlu(1), Zehiroğlu(1), Bakiroğlu(1), Uzunali oğlu(1) Pîr Ağa'nın Oğlu(1).
24	Hura	Çebnioğlu(6), Kenânoğlu(4), Karabıyık oğlu(2), Ömeroğlu(2), Bekirçelebioğlu(2), Memişdâyeoğlu(2), Tokçuoğlu(1), Attaroğlu(1), Topuzoğlu(1), Çolakoğlu(1), Kethüdâoğlu(1), Karaoğlu(1), Delimahmudoğlu(1), Alioğlu(1), Küçük mahmudoğlu(1), Kurtahmedoğlu(1), Terzioğlu(1), Karahasanoğlu(1), Ramazanoğlu(1), Yamakoğlu(1), Topkara oğlu(1).
25	Mahura	Mısırhoğlu(3), Emiroğlu(3), Derelioğlu(2), Tilki oğlu(2), Ömerçebioğlu(2), Horosoğlu(2), Kavalcioğlu(1), Habibefendizade(1), Mustafa oğlu(1), Ömeroğlu(1), Salih oğlu(1), Hasoğlu(1), Köseoğlu(1), Karahmedoğlu(1), Tursunoğlu(1), Osmandâyeoğlu(1), Hacıustaoğlu(1), Kayısoğlu(1), Topaloğlu(1), Hacımahmut oğlu(1), Civelekoğlu(1), Tilekoğlu(1), Mollaoğlu(1), Küçükahmedoğlu(1), Mahmudoğlu(1), Hacısofioğlu(1), Sofioğlu(1), Kumluoğlu(1), Bekiroğlu(1), Körhasanoğlu(1), Selimoğlu(1), Kuruhasanoğlu(1), Türkahmedoğlu(1), Süleymanoğlu(1), Kostikoğlu(1).
26	Zol-zera Vi-	Alioğlu(17), Mehmedoğlu(11), Hasanoğlu(10), Mustafa oğlu(10), Ahmedoğlu(9), Hüseyinoğlu(5), Durmuşoğlu(4), Yakûboğlu(4), Osman oğlu(4), Mahmudoğlu(4), Ömeroğlu(3), Molla(2), Abdullah oğlu(2), Feyzoğlu(1), Kerimoğlu(1), İsmailoğlu(1), Uzunmehmedoğlu(1), Bórioğlu(1), Temurcioğlu(1), Süleymanoğlu(1), Bekiroğlu(1), Ashoğlu(1), Kadıoğlu(1), Balcıoğlu(1), Civiloğlu(1), Terzialioğlu(1), Maraşoğlu(1), Tâhıroğlu(1), Alemdaroğlu(1), Eminoğlu(1).
27	Burnak	Karabıyık oğlu(3), Karabilaloğlu(2), Delimehmetoğlu(2), Helvalioğlu(2), Hacıhasanzade(1), Çakaloğlu(1), Cilvelioğlu(1), Kadıoğlu(1), Hamzaoğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Hanumoğlu(1), Beşiroğlu(1), Delibaşoğlu(1), Karamollaoğlu(1), Mollaoğlu(1), Terahoğlu(1), Odabaşoğlu(1), Ahmedoğlu(1), İsmailoğlu(1), Bilâloğlu(1), Cerrâhoğlu(1), Yakûboğlu(1), Çirneoğlu(1).
28	Tul Mesehor	İsmailoğlu(3), Alioğlu(2), Tullizâde(1), Kadkavanoğlu(1), Çebnioğlu(1), Hindioğlu(1), Solakoğlu(1), Banicoğlu(1), Cevidoğlu(1), Göbekoğlu(1), Araboğlu(1), Mahmudoğlu(1), Muku-

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

		oğlu(1), Şamlıoğlu(1), Kalıcıoğlu(1), Bekiroğlu(1), Tullioğlu(1), Karabacakoğlu(1), Sarıoğlu(1), Yakûboğlu(1), Kalıboğlu(1), Yencioğlu(1), Derelioğlu(1), Kuzaldioğlu(1), Alemdaroğlu(1).
29	Avanos	Bayburtluoğlu(5), Turuncuoğlu(4), Turnacioğlu(3), Helvacıoğlu(2), Banozoğlu(2), İslamoğlu(2), Delihasanoglu(2), Mollahasanoglu(2), Bonozoğlu(2), Mollamustafaoğlu(1), Zurnacioğlu(1), Hocaoglu(1), Araboğlu(1), İmadoğlu(1), Kateslioğlu(1), Sivralioğlu(1), Banucoğlu(1).
30	Linoşdaş	Ğorğorlu(4), Topkaraoglu(2), Ömerağazade(1), Ahmedoğlu(1), Mehmedçebioğlu(1), Dervişoğlu(1), Gürcüoğlu(1), Terzioğlu(1), Mustoğlu(1), Koluncuoğlu(1), Coroğlu(1), Kuşdekoğlu(1), Hancı(1), Eyyûboğlu(1), Abdioğlu(1), Senecekoğlu(1), Yakûboğlu(1), Bayburtluoğlu(1), Sakaoglu(1), Ahmedoğlu(1), Hasançebioğlu(1).
31	Halânik-Arpalı	Vîrdiloğlu(3), Hayrunoğlu(3), Hamzazâyioğlu(2), Mollasalihoğlu(2), Tarakoğlu(2), Haraboğlu(2), Karamahmudoğlu(2), Sofioğlu(2), Hüseyinreisoğlu(1), Anaraşlioğlu(1), Feyzioğlu(1), Alireisoğlu(1), Sarımahmudoğlu(1), Kosifoğlu(1), Memişoğlu(1), Kotanioğlu(1), Koloğlu(1), Çolak Hacı'nın Torunu(1), Bayburtluoğlu(1), Salihoğlu(1), Kemosmanoğlu(1), Kanburoğlu(1), Fetvacioğlu(1), Yakûboğlu(1), Deccâloğlu(1), Derelioğlu(1), Hacısüleymanoğlu(1), Musaoğlu(1).
32	Mercuba-Zevzaka-Kukuda	Haliloğlu(10), Alhazoğlu(7), Sofioğlu(6), Mollaosmanoğlu(4), Koroboğlu(3), Kolkozoglu(3), Yabanoğlu(3), Tâyoğlu(2), Bazioğlu(2), Hüseyinçebioğlu(2), Araboğlu(2), Mollahüseyinoğlu(2), Bolusoğlu(2), Yusufoglu(2), Uzunoğlu(2), Mustafaoglu(2), Aliçekoğlu(2), Kadioğlu(1), Mollaoğlu(1), Çavuşoğlu(1), Sariosmanoğlu(1), İsmailoğlu(1), Karaibrahimoğlu(1), Çapanoğlu(1), Kurumehmedoğlu(1), Durmuşoğlu(1), Mehmedoğlu(1), Avcioğlu(1), Bıyıkhoğlu(1), Arzoğlu(1), Alioğlu(1), Sofioğlu(1), Koçömeroğlu(1), Aliefendioğlu(1), Gençalioğlu(1), Kınçlioğlu(1), Karamollaoğlu(1), Eminoğlu(1), Emirzalioglu(1), Hacısancakdaroglu(1), Karamehmedoğlu(1), Kumlikoğlu(1), Mustafaoğlu(1), İhtiyaroglu(1), Tüylüoğlu(1), Kâhyaoğlu(1), Kadioğlu(1), Çukadaroglu(1), Çolakoğlu(1), Bekiroğlu(1), Sarihasanoğlu(1), Mollaaliaga(1), Keleşoğlu(1), Hamzaoğlu(1), Osmanoğlu(1), Salihoğlu(1), Uzunmustafaoğlu(1), Mollaibrahim(1), Kınalioğlu(1), Malkalioğlu(1), Cerrâhoğlu(1), Hüseyindâyioğlu(1), Yapıcıoğlu(1), Dolguçoğlu(1), Sarıahmedoğlu(1), Kasımoğlu(1), Dayıoğlu(1), Cilikoğlu(1), Felekoğlu(1), Cinalioğlu(1), Gariboğlu(1), Karaalioğlu(1), Mollaoğlu(1), Topkaraoglu(1), Akoğlu(1), Emiroğlu(1).
33	Ğorğor-Gunit	Alioğlu(9), Hasanoğlu(8), Hacıhasanoğlu(6), Mustafaoğlu(6), İsmailoğlu(5), Cerrahoğlu(4), Alicikoğlu(4), Zehiroğlu(4), Ahmedoğlu(3), Mehmedoğlu(3), Bantasioğlu(3), Haliloğlu(2), Mollahasanoglu(2), Zalumoğlu(2), Kukinoğlu(2), Mısırhoğlu(2), Yâroğlu(2), Karahüseyinoğlu(2), Yalnızoğlu(2), Mahmudoğlu(2),

		Ustaoğlu(2), Dosbathioğlu(2), Ömeroğlu(2), Memişoğlu(2), Tahiroğlu(2), Cenkoğlu(2), Gençalioğlu(2), Korginoğlu(2), Marabaoğlu(1), Burbutoğlu(1), Ofluoğlu(1), Selimoğlu(1), Lazalioğlu(1), Lazlıoğlu(1), Tütioğlu(1), Bölükalioğlu(1), Mazduoğlu(1), Verizoğlu(1), Sariahmedoğlu(1), Salihoğlu(1), Karakullukçuoğlu(1), Molla(1), İbrahimioğlu(1), Beşiroğlu(1), Feyzioğlu(1), Berbatoğlu(1), Koloğlu(1), Derenbeşoğlu(1), Kuritoğlu(1), Türítőğlu(1), Mincenalioğlu(1), İbrahimioğlu(1), Durmuşoğlu(1), Cengioğlu(1), Cenkoğlu(1), Yâkûboğlu(1), Elifoğlu(1), Tülincioğlu(1), Kolotoğlu(1), Karamehmedoğlu(1), Sarımustafaoğlu(1), Sarıoğlu(1), Çinkalioğlu(1), Mollaoğlu(1), Hoşoğlu(1), Tâyeoğlu(1), Ahmedçebioğlu(1), Alibeyoğlu(1), Osmançebioğlu(1), Yusufçebioğlu(1), Köseoğlu(1), Bekiroğlu(1), Saneoğlu(1), Bolatoğlu(1), Musaoğlu(1), Resuloğlu(1), Barancioğlu(1), Kofioğlu(1), Hüseyinoğlu(1), Dilkaroğlu(1), Mûtioğlu(1).
34	Göneşera	İmamoğlu(5), Kadıroğlu(4), Mollaoğlu(3), Mahmudoğlu(2), Hacımollaoğlu(2), Hacımahmudoğlu(2), Mûtioğlu(2), Abdurrahmanoğlu(1), Balahoroğlu(2), Yetimalioğlu(2), Koçoğlu(1), Manastırlioğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Alipaşaoğlu(1), Hacımustafae-fendizâde(1), Ahmedefendizâde(1), Alioğlu(1), Mollaalioğlu(1), Karabıyıklıoğlu(1), Kuruoğlu(1), Fettahoğlu(1), Cinalioğlu(1), Kuzoğlu(1), Mollamehmedoğlu(1), Uzunahmedoğlu(1), Mollaismailoğlu(1), Uzunsüleymanoğlu(1), Karaosmanoğlu(1), Uzunoğlu(1), Yusûfoğlu(1), Mehmedçebioğlu(1), Hasandâyioğlu(1), Karamanoğlu(1), İhtiyaroğlu(1), Karahasanoğlu(1), Alipaşaoğlu(1), Kocamanoğlu(1), Hamzaoğlu(1).
35	Gilima-Cimilit	Mollahasanoğlu(4), Nâsifoğlu(4), Şahinoğlu(4), Tasalioğlu(3), Karabekiroğlu(3), Ahmedoğlu(3), Kuruhasanoğlu(3), Ömeroğlu(2), Beykuzoğlu(2), Orduluoğlu(2), İbşiroğlu(2), Behroğlu(1), Ustaoğlu(1), Hacinasıfoğlu(1), Hüseyinoğlu(1), Kâmi-loğlu(1), Kukioğlu(1), Zahirecioğlu(1), Tataroğlu(1), Dizdaroğlu(1), Eskioğlu(1), İhtiyaroğlu(1), Çalikoğlu(1), Arnavudoğlu(1), Karabeyoğlu(1), Kermiloğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Mollahüseyinoğlu(1), Öksüzözü(1), Mollaahmedoğlu(1), Turmuşoğlu(1), Ustaahmedoğlu(1), Karamehmedoğlu(1), Uzunoğlu(1), Mustafaoğlu(1), Süleymanoğlu(1), İsmailoğlu(1), Santalioğlu(1), Yetimmahmudoğlu(1), Burtalioğlu(1), Burtילוğlu(1), Mollafetta-hoğlu(1).
36	Seviho	Kumaşoğlu(2), İbrahimbaşoğlu(1), Uzunahmedoğlu(1), Bekiroğlu(1), Ustamustafaoğlu(1), Şalvaroğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Çakiroğlu(1), Sarıoğlu(1), İnceibrahimoğlu(1), Karaismailoğlu(1), Veledoğlu(1), Uzunalioğlu(1), Hatâboğlu(1), Şuledoğlu(1), Hasanoğlu(1).
37	Aso	Demircioğlu(3), Yetim(3), Kancioğlu(3), Kataloğlu(2), Âsım-çelebioğlu(2), Deliahmedoğlu(1), Hasanağazade(1), Bıyıklıoğlu(1),

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

		Bekçioğlu(1), Tufanoğlu(1), Yakûboğlu(1), Şerifoğlu(1), Ömerçebioğlu(1), Ömerağa(1), Çakıroğlu(1), Osmanoğlu(1), Karamustafaoğlu(1), Hindioğlu(1), Mûdioğlu(1), Mollaoğlu(1), Ahmedoğlu(1), Süleymanoğlu(1), Yusûfoğlu(1), Malkoçoğlu(1).
38	Zimla	Alioğlu(4), Osmanoğlu(3), İslamoğlu(3), Kalıcioğlu(3), Şahinoğlu(2), Velioğlu(2), Kudaloğlu(2), Musaoğlu(2), Karamehmedoğlu(2), Haliloğlu(2), Dülekoğlu(2), Yağcıoğlu(2), Eyyûboğlu(2), Çakıroğlu(2), Gençalioğlu(2), Hüseyinoğlu(2), Sancakdaroğlu(2), Kuntoğlu(2), Mehmedoğlu(2), Yakûboğlu(2), Tâkioğlu(2), Sili-oğlu(1), Bekiroğlu(1), Sarıküçükosmanoğlu(1), Kondioğlu(1), Hacıoğlu(1), Harhudoğlu(1), Ustaoglu(1), Kuşoğlu(1), Başoğlu(1), Mollasalihoğlu(1), Demircioğlu(1), Hacıhasanoğlu(1), Dumanoglu(1), Hasanoğlu(1), Turmuşoğlu(1), Kodiloğlu(1), Zabunoğlu(1), Tokioğlu(1), Ahmedoğlu(1), Yetimmehmedoğlu(1), Osmanoğlu(1), Dulkadiroğlu(1), Mollasüleymanoğlu(1), Mollahasanoğlu(1), Resûloğlu(1), Sarıhaliloğlu(1), Kurtoğlu(1), Köseoğlu(1), Süleymanoğlu(1), Deritoğlu(1), Yetimoğlu(1), Değirmencioğlu(1), Koloğlu(1), Karakoçoğlu(1), Kâdıoğlu(1), Karagöz-oğlu(1), Torkalioğlu(1), Dilekoğlu(1), Bekdâşoğlu(1), Dive-toğlu(1), Virdüoğlu(1), Biştafoğlu(1), Ömeroğlu(1), Mollahasanoğlu(1), Ayvazoğlu(1), Dedeoğlu(1), Karaismailoğlu(1), Mahmudoglu(1), Karamahmudoglu(1), İbrahimoglu(1), Selimoğlu(1), Küçükosmanoğlu(1), Seymenoğlu(1), Kuleoğlu(1), Memişoğlu(1), Çiloğlu(1), Mustaoğlu(1), Yetimoğlu(1), Uzunalioğlu(1), Bozoğlu(1), Bayramoğlu(1).
39	Bifora	Kodallasoğlu(2), Uzunmustafaoğlu(2), Mollasüleymanoğlu(1), Eminagağazâde(1), Kataloğlu(1), Manuoğlu(1), Hamza-oğlu(1), Sofioğlu(1), Küçükalioğlu(1), Ustaoglu(1), Bazakanoğlu(1), Hocoğlu(1), Karabıyıkoglu(1), Alioğlu(1), Çiloğlu(1).
40	Ayven-Kizirnos	Kalincioğlu(4), Karaalioğlu(3), Boğalioğlu(3), Köseoğlu(3), Alioğlu(3), Resûloğlu(2), Ustaoglu(2), Kalioğlu(2), Uzunoğlu(2), Çimenoglu(2), Çekmenoğlu(2), Kurtoğlu(2), Küçükalioğlu(2), Aydınoğlu(2), Topaloğlu(2), Çamuroğlu(1), Osmanoğlu(1), Abdullahoğlu(1), Sarımehmedoğlu(1), Devocioğlu(1), Karamehmedoğlu(1), Bekiroğlu(1), Küçüğün oğlu(1), Çopanoğlu(1), Turuncuoğlu(1), Osmanoğlu(1), Mahmudağazâde(1), Mutevellioğlu(1), Mehmedağazade(1), Hasanoğlu(1), Şüküroğlu(1), Kabahaliloğlu(1), Gençalioğlu(1), Söylemezoğlu(1), Terzioğlu(1), Lanbutoğlu(1), Karapelitoğlu(1), Sisoglu(1), Kahveci(1), Mütevelli-oğlu(1), Ustaalioğlu(1), Çebnioğlu(1), Hancıoğlu(1), Çekmenoğlu(1), Keleşoğlu(1), Küçükoğlu(1), Ovaloğlu(1), Uzunoğlu(1), Araboğlu(1), Uzunhaliloğlu(1), Feyzullahoğlu(1), Elagözoğlu(1), Berberoğlu(1), Beziroğlu(1), Salihoğlu(1), Delibekiroğlu(1), Kâhyaoğlu(1), Sancakdaroğlu(1), Hacıoğlu(1), Dedelioğlu(1), İb-

		rahimoğlu(1), Mahmudoğlu(1), Uzunmehmedoğlu(1), Abanoşoğlu(1), Seisoğlu(1), Yeisoğlu(1), Gençosmanoğlu(1), Kolçakoğlu(1), Çahanoğlu(1), Güloğlu(1), İkincioglu(1), Zurnacı(1).
41	Foşa- Ay- mam	Galisoğlu(6), Uzunoğlu(3), Maraşoğlu(2), Hasanoğlu(2), Turuncuoğlu(2), Uzunalioglu(2), Âşıkmaahmudoğlu(2), Kiroğlu(2), Kircioğlu(2), Boyacioğlu(2), Şahinoğlu(2), Lefçioğlu(2), Hacıbrahimoğlu(1), Küçükmolaoğlu(1), Haliloğlu(1), Cansuzmemişoğlu(1), Dilekoğlu(1), Hursîdoğlu(1), Mollaalioğlu(1), Mollamusaoglu(1), Ahmedağazâde(1), Keleşoğlu(1), Hüseyindâyeoğlu(1), Turanoğlu(1), Subadoğlu(1), Resûloğlu(1), Şakiroğlu(1), Alioğlu(1), Kefeoğlu(1), Herişoğlu(1), Gençosmanoğlu(1), Küçükmehmedoğlu(1), Kanberoğlu(1), Çavuşoğlu(1), Velioğlu(1), Hüseyinoğlu(1), Karahmedoğlu(1), Topuzoğlu(1), Koçalioğlu(1), Sağıroğlu(1), Karahasanoğlu(1), Elagözoğlu(1), Abanosoglu(1), Herişoğlu(1), Uzunhasanoğlu(1), Kaşıkçioğlu(1), Durmuşoğlu(1), Çincioğlu(1), Yakûboğlu(1), Mahmudoğlu(1), Çakiroğlu(1), Şamlıoğlu(1), Şakirdoğlu(1), Gariboğlu(1), Karabiloğlu(1), Sivaoglu(1), Alemदारोğlu(1).
42	Sincan Mesehori	Musluoğlu(2), Çiloğlu(2), Manderilioğlu(2), Hamzaoğlu(2), Kabaalioğlu(2), Küçükmehmedoğlu(2), Yetimoğlu(1), Mahmutağazâde(1), Mollabrahimoğlu(1), Bozanthioğlu(1), Araboğlu(1), Küçükömeroğlu(1), Kalidoğlu(1), Balidoğlu(1), Öksüzoglu(1), Çodur'un Oğlu(1), Osmanbeşeoğlu(1), Osmanpaşaoğlu(1), Demircioğlu(1), Seyidoğlu(1), Kalkoğlu(1), Kandilioğlu(1), Çavuşoğlu(1), Sofioğlu(1), Selimoğlu(1), Sağıroğlu(1), Likosoğlu(1), Topaloğlu(1), Süleymanoğlu(1), Hivezoğlu(1), Temircioğlu(1), Berbatoglu(1), Karaoglu(1), Karabekiroğlu(1), Çelikoğlu(1), Tokuçoğlu(1), Kanlıömeroğlu(1), Zorniyoroğlu(1).
43	Os	Demircioğlu(5), Osmanoglu(5), Küçükahmedoğlu(3), Pehlivânoğlu(2), Uzunalioglu(2), Çerkesoğlu(2), Bakkaloğlu(2), Sofralioğlu(2), Karakullukçuoğlu(2), Ahmedoğlu(1), Mahmudoğlu(1), Karamehmedoğlu(1), Çobanoğlu(1), Sarıosmanoğlu(1), Çukadaroğlu(1), Kâhyaoğlu(1), Yahyaoğlu(1), Çolakoğlu(1), Uzunoğlu(1), Kuşuoğlu(1), Alioğlu(1), Aşkaroglu(1), Ömeroğlu(1), Kömürcüoğlu(1), Haliloğlu(1), Mollasalihoğlu(1), Mollaoğlu(1), Mehmedoğlu(1), Efendioğlu(1), Şeremîdoğlu(1), Kalosoğlu(1), Karahmedoğlu(1), Uzunosmanoğlu(1), Karakelleoğlu(1), Bekiroğlu(1).
44	Ağanas	Mollaömeroğlu(4), Hacıoğlu(4), Mollahamzaoğlu(3), Bekiroğlu(3), Sarımehmedoğlu(2), Terzioğlu(2), Caferoğlu(2), Huboğlu(1), Kitablioğlu(1), Berbatoglu(1), Mollaismail(1), Kolluoğlu(1), Alibaşoğlu(1), Resûloğlu(1), Hacımehmedoğlu(1), Diveroğlu(1), Boynioğlu(1), Gedikoğlu(1), Koşiloğlu(1), Yorda-

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

		noğlu(1), Haliloğlu(1), Rıdvanoğlu(1), Durmuşoğlu(1), Dervişoğlu(1), Kaldabanoğlu(1), Örhoğlu(1), Yamakoğlu(1), Tabcıoğlu(1), Osmanoğlu(1), Kerizoğlu(1), Uzunlioğlu(1), Balancıoğlu(1), Mollaoğlu(1), Koloğlu(1), Çuvalcıoğlu(1), Teroğlu(1), Selimoğlu(1), Zebzemehmedoğlu(1), Hâtiboğlu(1), Avcioğlu(1).
45	Pervane	Yusufoğlu(4), Makaroğlu(3), Janberikoğlu(3), Bekdâşoğlu(3), Zebunoğlu(2), Tâyeoğlu(2), Beşiroğlu(2), Pervanoğlu(2), Kâhyaoglu(2), Taycıoğlu(2), Haliloğlu(2), Uzunlioğlu(2), Emiroğlu(1), Uzunahmedoğlu(1), Hamzaoğlu(1), Suiçmezoğlu(1), Mesehorlu(1), Bayramoğlu(1), Berizoğlu(1), Küçükosmanoğlu(1), Hacıoğlu(1), Ömeroğlu (1), Köseoğlu(1), Öksüzöğlü(1), Abdioglu(1), Ağanoğlu(1), Arnağudoğlu(1), Dizdâroğlu(1), Bolatoğlu(1), Tiftikoğlu(1), Kozaoğlu(1), Bıykoğlu(1), Ayvaloğlu(1), Habiboğlu(1), Çiloğlu(1), Bölükbaşioğlu(1), Mustafaçebioğlu(1), Hamzaçebioğlu(1), İbrahimoglu(1), Abdullahoğlu(1), Sarimehmedoğlu(1), Abdurrahmanoğlu(1), Yâhyaoglu(1), Topalresûloğlu(1).
46	Aşa	İpekçioğlu(5), Balabanoğlu(3), Mahmudoğlu(2), Köseoğlu(2), Haliloğlu(2), Kahramanoğlu(2), Topaloğlu(2), Atmacaoğlu(2), Esiroğlu(2), Feyzoğlu(2), Çavuşoğlu(2), Mollaibrahi moğlu(1), Öksüzlioğlu(1), Sofioğlu(1), Keskinoglu(1), Çâhoğlu(1), İhtiyaroğlu(1), Mollasalihoğlu(1), Mollaoğlu(1), Sarısüleymanoğlu(1), İsmailoğlu(1), Keleşoğlu(1), Gücioğlu(1), Keskinoglu(1), Ustahaliloğlu(1), Bekiroğlu(1), Memişoğlu(1), Çimuloğlu(1), Toprakçioğlu(1), Odabaşioğlu(1), Tuğçuoğlu(1), Tahmasoğlu(1), Karakellioğlu(1), Ekşioğlu(1), Yanıroğlu(1), Mîramoğlu(1), Mehmedoğlu(1), Nihâloğlu(1), Salihoglu(1), Kösebilaloğlu(1), Geçalioğlu(1), Bülbüloğlu(1), Musaoğlu(1), Uzunlioğlu(1), İskenderoğlu(1), Hamzaoğlu(1).
47	Koloşa	Haşiloğlu(6), Kayışoğlu(4), Hacıoğlu(3), Sağiroğlu(3), Bayramoğlu(2), İpekçioğlu(2), Ustubioğlu(2), Lezkioglu(2), Hacıfendioğlu(1), Topaloğlu(1), Habâdoğlu(1), Selimoğlu(1), Kirlioglu(1), Bostanoğlu(1), Harbîoğlu(1), Paşahoğlu(1), Uzunlioğlu(1), Muslu(1), Hodamanoğlu(1), Hiraoglu(1), Mollaömeroğlu(1), Kefelioğlu(1), Kalincioğlu(1), Koramanoğlu(1), Selimoğlu(1), Kazdağlıoğlu(1), Müzennedoğlu(1), İslamoğlu(1), Feyzullahoğlu(1), Yaylaoğlu(1), Haliloğlu(1), Nihayetoğlu(1), Deliceoğlu(1), Karakelleoğlu(1), Bestânoğlu(1), Topuzoğlu(1), Öksüzöğlü(1).
48	Zifona	Pehlivânoğlu(4), Baltacıoğlu(3) Sahtiyânoğlu(3), Abdullahoğlu(2), Köseoğlu(2), Resûloğlu(2), Alcaoğlu(2), Kurtalioğlu(1), Bekçioğlu(1), Kundakçioğlu(1), Çelenkoğlu(1), Gorgoroğlu(1), Turağunoğlu(1), Yakûboğlu(1), Sancakdaroğlu(1), Alipaşaoğlu(1), Keçioğlu(1), Sağiroğlu(1), Mollahasanoğlu(1), Süleymanoğlu(1), Ğirtezoğlu(1), Uzunmehmedoğlu(1), Nihaye-

		toğlu(1), Tobcioğlu(1), Demdanoğlu(1), Mürdedoğlu(1), Eğikoğlu(1), Saloğlu(1), Civelekoğlu(1), Alioğlu(1), Sadullahoğlu(1), Ahmedoğlu(1), Çoput'un Oğlu(1), Yetimalioğlu(1), Paltacioğlu(1), Bolatoğlu(1), Sâkloğlu(1),
49	Caros-Sakarsu	Dürdeloğlu(2), Ömeroğlu(2), Sarıosmanoğlu(2), Kantaroğlu(1), Kırmazoğlu(1), Abdioğlu(1), Mahmudoğlu(1), İsmailoğlu(1), Gençalioğlu(1), Hasanoğlu(1).

Tablo 2. *Sürmene Kazasında Bulunan Aile Adları/Sülale Lakapları*

EXTENDED ABSTRACT

Since the early period of the Ottoman Empire, population censuses were conducted for purposes such as determining those who were eligible for military service and taxpayers within the country, and these censuses were recorded in population registration books. In addition to revealing the quantitative status of the population, population registration books are important in terms of providing a lot of data to analyze the economic, ethnic, social and cultural structure of the people who lived in the relevant period. The aim of this study is to identify and classify the adjectives used in the description of people by examining the population registration books of Keşap and Sürmene districts of Trabzon Province during the Ottoman Period. The materials examined by document analysis method were analyzed by content analysis.

It was found that in the population registration books people were described according to their physical characteristics (height, beard-mustache color), disabilities (eye, leg, arm, etc.), kinship relations (son, nephew, grandson, etc.), occupational groups (headman, janitor, etc.), and military service status (eligible/not eligible for military service), tax liabilities (tax liable rich, middle class, poor, exempt).

In terms of physical characteristics, it was observed that Sürmene district had predominantly gray beards and Keşap district had predominantly black beards; both districts had a high number of persons with black mustaches; and the absence of any bearded persons between the ages of 0-20 in both ledgers was due to the presence of şabb-ı emred persons in that age range. According to their kinship status, individuals were recorded in both ledgers with similar adjectives such as son, nephew, cousin, brother-in-law, son-in-law. In terms of illness/disability, the Sürmene District Population Book contains persons who are recorded as one-eyed, lame and mute, while the Keşap District Population Book contains persons who are recorded as ill, blind, one-eyed, mute, lame, handicapped and lunatic. Regarding their military status, it is seen that in both book, people recorded as "mânsure", meaning land soldier, predominate. When the adjectives related to job groups are analyzed, it is seen that servants in Sürmene district and imams in Keşap district come to the forefront. Since the non-Muslim population was included in the adjectives related to tax liability, only the Keşap District Population Book can be analyzed. In the district of Keşap, 56% of the tax liable individuals belonged to the middling (evsat) group and 5% were exempt from taxation.

When the name-based data in the population books of Keşap and Sürmene districts are analyzed, it is noteworthy that the name "Mehmet" is the leading name in both districts, followed by the names "Hasan" and "Hüseyin". In the classification of family names /family nicknames used in Keşap and Sürmene, 4 categories were determined according to the common characteristics of the nicknames. Accordingly, in both districts, family nicknames indicating

Trabzon Vilayeti Nüfus Defterlerindeki Şahıs Tasvirleri

physical characteristics were Karagözoğlu, Sarıoğlu, Küçüköğlu; family nicknames indicating origin were Araboğlu, Çepnioğlu, Tataroğlu; family nicknames indicating job were Demircioğlu/Temürcüoğlu, İmamoğlu, Kadioğlu, Berberoğlu; and family nicknames indicating social status were Hacıoğlu, Mollaoğlu, Hatiboğlu. Although this information in the population books does not provide data on the entire population, it is of great importance in terms of providing political, cultural, sociological and economic information about the population in the relevant period.

PUTİN DÖNEMİ RUSYA'NIN UKRAYNA'YA YÖNELİK İŞGAL GİRİŞİMİNİN AVRASYACILIK PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Mehmet İŞÇİ*
Duygu DERSAN ORHAN**

ÖZ

2014'te Kırım'ın ilhakıyla başlayan ve 2022'de Rus güçlerinin Ukrayna'ya yönelik harekâtı ile tırmanan Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik işgal girişimi tarihsel anlamda derin bir geçmişe sahiptir. Prenslükler dönemine kadar giden iki ülkenin ilişkilerinde son perde Rusya'nın ortaya koyduğu tezlerle Ukrayna toprakları üzerindeki hak iddia etmesi sonucu II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanan en somut krize dönüşmesidir. Bu bağlamda iki ülkeyi de merkezi bir imparatorluk sınırları içerisinde tahayyül eden Avrasyacılık görüşünün incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, Avrasyacılık görüşünün üzerine inşa edildiği toplumsal ve dini mitleri ortaya koyarak, Avrasyacılığın, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ukrayna konusundaki söylemlerin geri planındaki politik zihniyetine etkisini incelemek ve son dönemde Rus yayılmacılığının ve Avrasyacılığın en popüler temsilcilerinden olan Aleksandr Dugin'in başını çektiği muhafazakar Yeni Avrasyacıların, Ukrayna savaşına giden süreçte ortaya koyduğu tarihi, dini ve coğrafi tezlerin kökleriyle Putin'in politikalarına açtığı alanı incelemektir. Bu çerçevede, Putin dönemi Rusya'nın yeniden küresel güç olma hedefi doğrultusunda Avrasyacı görüşün Ukrayna politikalarında ve söylemlerinde son derece etkili bir unsur olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrasyacılık, Putin, Rusya, Ukrayna, İşgal

ANALYSIS OF RUSSIA'S INVASION ATTEMPT ON UKRAINE DURING PUTIN'S ERA FROM THE PERSPECTIVE OF EURASIANISM

ABSTRACT

The invasion attempt by Russia towards Ukraine, which began with the annexation of Crimea in 2014 and peaked with the military operations launched by Russian forces against Ukraine in 2022, has deep historical roots. The latest chapter in the relations between the two countries, dating back to the era of the principalities, has evolved into the most tangible crisis in Europe since World War II. This crisis stems from Russia's claims over Ukrainian territories, based on the theses put forward by Russia regarding Ukraine. In this context, it is important to examine the concept of Eurasianism, which envisions both countries within the borders of a central empire. The aim of this study is to examine the impact of Eurasianism on Russian President Vladimir Putin's political mentality behind the discourses on Ukraine by revealing the social and religious myths on which the Eurasianist view is built, and to examine the roots of the historical, religious and geographical theses put forward by the conservative Neo-Eurasianists led by Aleksandr Dugin, one of the most popular representatives of Russian expansionism and Eurasianism in the recent period, in the process leading up to the Ukrainian war and the space it opened for Putin's policies. In this framework,

Bu çalışma, Mehmet İŞÇİ'nin Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Duygu Dersan Orhan danışmanlığında tamamladığı "Putin Dönemi Rusya'sının Ukrayna Politikalarında Avrasyacılığın Eleştirel Jeopolitik Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Gönderilme Tarihi: 15 Ağustos 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Programı, ANKARA, ORCID: 0009-0008-7095-480X E-posta: isci.mehmet@student.atilim.edu.tr

** Doç. Dr., Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ANKARA ORCID ID: 0000-0002-0618-1530 E-posta: duygu.dersan@atilim.edu.tr

it is concluded that the Eurasianist view is influential in Putin-era Russia's Ukrainian policies and discourses in line with its goal of becoming a global power again.

Keywords: Eurasianism, Putin, Russia, Ukraine, Invasion

Giriş

Avrasyacılık, I. Petro'nun Rusya'da Batı kaynaklı reformlar gerçekleştirmesiyle temelleri atılan, Çarlık Rusya'nın yıkılışında siyasi bir zemin kazanan, Rusya'nın ne Avrupa ne Asya kendi başına ayrı bir kıta ve medeniyet olduğunu savunan bir görüştür. Bu görüşün çekirdeğinde Avrasya bölgesini kutsayarak Ortodoks temelli Rus milliyetçiliğini önceleyen mesihçi bir imparatorluk tahayyülü ve Batı karşıtlığı vardır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin yıkılışı sonrası oluşan emperyalist ideoloji boşluğunda Avrasyacılık önemli bir cazibe merkezine dönüşmüştür. Bu dönemde Aleksandr Dugin başta olmak üzere Yeni Avrasyacılar, Rusya'ya Batının etkisinden tamamen soyutlanmış, kendine özgü milli bir politika oluşturmak ve post Sovyet dönemde hakimiyetin kaybedildiği topraklarda yeniden söz sahibi olabilmek için teorik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ukrayna konusu ise Avrasyacılık bağlamında en sıcak nokta olarak öne çıkmaktadır. Zira, Avrasya İmparatorluğu için Ukrayna hayati önem taşımaktadır. Bu açıdan Avrasyacılar tarafından Ukrayna'nın tarihsel, coğrafi ve dini yapısı üzerinden ortaya konan Avrasya'nın bir parçası olduğu iddiası öne çıkmaktadır. Öte yandan Dugin mesihçi devlet anlayışı doğrultusunda Atlantikçi güçlerin küreselleşme ile geleneksel medeniyetleri yok etmeye çalıştığını savunmaktadır. Putin'in de politik zihniyetinde gittikçe belirgin hale gelen Batı karşıtlığı ve Rusya'nın koruyucu-kurtarıcı misyonuna değinmesi, Avrasyacı görüş ile olan bağının incelenmesini önemli hale getirmiştir. Özellikle de Putin'in Ukrayna'ya yönelik işgal girişimi öncesinde kaleme aldığı makalesinde ve bu süreçte geliştirdiği söylemlerde Avrasyacı tezlerle paralel görüşler ilgi çekmektedir. 2004'te yaşanan Turuncu Devrim, 2014'ten itibaren iyice belirgin hale gelen Ukrayna'nın AB ve NATO ile yakınlaşması, Putin'in Ukrayna'ya yönelik tedirginliklerini arttırmış ve bu konudaki hareket isteğini güçlendirmiştir.

Bu çalışma, Putin dönemi Rusya'nın Ukrayna politikalarının Avrasyacılık perspektifi bağlamında incelenmesini amaçlamaktadır. Avrasyacılığın seçilmesinin temel sebebi Avrasyacılığın Rusya'da gittikçe güçlenen Batı karşıtlığını temel bir unsur olarak barındıran, mesihçi anlayışla bir Avrasya İmparatorluğu tahayyül eden bir görüş olarak ön plana çıkmasıdır. Putin'in Ukrayna konusundaki söylemlerinin incelenmesinin, Rus liderin politik zihniyetinin irdelenmesini sağlayarak, kamuoyunda sıklıkla tartışılan Rusya'nın geçmiş özlemiyle hareket ettiğine yönelik iddiaların doğruluğunun sınanması açısından faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, klasik Avrasyacılık görüşünün tarihi ve teorik temelleri, Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ardından Rusya için yeni bir büyük güç olma girişimi hedefi doğrultusunda şekillenen ve radikalleşen yeni Avrasyacılık görüşü, Ukrayna'nın Avrasyacılık zihniyetindeki tarihsel gelişimi ve temelleri 2004 Turuncu Devrim olaylarına dayanan Rusya-Ukrayna çatışmasının Rus hükümeti tarafından gerekçelendirmesi ele alınmaktadır. Bu gerekçelendirmelerin Rus politik zihniyetindeki yeriyle birlikte tarihsel, dini, mitolojik bağlamları da ortaya konulmaktadır. Aynı zamanda Putin'in iktidara gelmesinden bu yana ulusal/uluslararası alanda söylemlerinden yola çıkarak, Avrasyacı görüş ile olan organik ilişkisi tasvir edilmektedir.

Klasik Avrasyacılık

Tarihte ortaya çıkan çeşitli siyasi görüşler, belirli coğrafi bölgeleri kapsayan, bölge temelli bir niteliğe sahiptir. Bu görüşler, coğrafi anlamda bir bütünlüğü teşkil eden yapılar üzerinden inşa edilmiştir. Nitekim bu görüşler temel argümanlarını ortaya koyarken saf bir coğrafi bütünlük

lügen irdelemekten ziyade determinist bir yaklaşımla toplumlar üzerinde çeşitli muhakemelerde bulunurlar. Avrasyacı görüş de bu açıdan önemli bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Etimolojik anlamda Avrupa ve Asya kelimelerinin birleşiminden türeyen Avrasya kelimesini ilk olarak Alexander Von Humboldt kullanmış (Aktaş, 2013), Avusturyalı jeolog Eduard Suess ise Avrasya'nın jeolojik anlamda bir bütünlük teşkil ettiğini belirterek, Avrupa ve Asya'nın bu kıtadan bölünmüş olduğunu belirtmiştir (Lukin, 2018). Bu bölge tanımı ilerleyen süreçte farklı şekillerde yapılsa da temel itibarıyla coğrafi anlamda iki ana kıtayı ifade eden bir terim olarak yaygınlaşmıştır. Günümüzde Avrasya, Kafkasya'nın batı sınırından Çin'e kadar giden, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova, Kazakistan, Özbekistan, Rusya, Ukrayna, Tacikistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın oluşturduğu bir bölge olarak bilinmektedir (Armağan, 2011).

Rusya'da Avrasyacı görüşün ortaya çıkışı, I. Petro'nun İstanbul ve Hindistan'a yaklaşmanın Rusya'nın menfaatine yönelik olduğu görüşü ile bağdaştırılmaktadır (Yılmaz, 2015). Avrasya bölgesi üzerine çalışmaların yoğunlaştığı dönem ise 20.yüzyılın başları olarak öne çıkmaktadır. Zira bu dönemde coğrafyanın alt disiplinleri gelişim göstermiş, özellikle Avrupa'da başlayan jeopolitik çalışmalar bölgeler üzerindeki stratejik derinliğin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu dönemde İngiliz coğrafyacı Halford J. Mackinder'in ortaya koyduğu "Kara Hakimiyet" ve "Heartland/Kalpgâh" teorileri Avrasya bölgesinin tanımlanmasında ve Avrasyacı görüşün oluşumunda önemli bir gelişme olarak öne çıkmıştır. Mackinder I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra 1919 yılında kaleme aldığı *Democratic Ideals and Reality – Demokratik İdealler ve Gerçekler* makalesinde "Heartland-Kalpgâh" isimli yeni bir bölge tahayyül etmiş ve bu bölgenin dünya adasına hâkim olabilmek için hayati bir önem taşıdığını belirtmiştir (Robbins, 1993). Bu teorinin çekirdeğini oluşturan Kalpgâh, doğuda Sibiryâ, batıda Volga Nehri ve güneyde Himalayalar bulunan bir bölge olarak tasvir edilmiştir (Mackinder, 1942, s. 53-82).

Kalpgâh teorisi doğrudan Avrasya'nın stratejik önemini ortaya koyarken, Mackinder (1942, s. 106) sıkça üzerinde durduğu dünya hakimiyetiyle ilgili tanımı şu şekilde yapmıştır: "Doğu Avrupa'ya kim hükmederse Kalpgâh'a hâkim olur; Kalpgâh'a kim hâkim olursa Dünya Adası'na hükmeder; Dünya Adası'na kim hükmederse Dünya'ya hâkim olur.". Kalpgâh Teorisinde güç dengesinin Kalpgâh'a hükmeden devlet lehine bozulması, bu devletin Avrasya bölgesinin kenarlarına yayılmasına imkân verecektir. Halihazırda nüfuz edilemez bir kara gücüne sahip olan devletin, kenar bölgelerin kaynaklarıyla yeni bir donanma kurması, Dünya İmparatorluğu'na giden yolda büyük bir adım olacaktır. Bu senaryo ancak Almanya ve Rusya'nın birleşmesi ya da iki devletten birinin diğerini işgal etmesi durumunda gerçekleşecektir (Mackinder, 1904, s. 436). Teorisiyle ilgili kaleme aldığı son eser olan *The Round World and the Winning of the Peace* makalesinde Mackinder (1943, s. 597-598), Kalpgâh'ın coğrafi konumunu Avrasya'nın kuzeyi ve iç kısmı olarak belirtmiş ve 1943 itibarıyla Kalpgâh bölgesinin SSSCB topraklarıyla eş değer bir durumda olduğunu ifade etmiştir.

Rusya'nın içinde bulunduğu topraklara yönelik olarak geliştirilen stratejik yaklaşım Rusya'daki siyasal düşüncelerin gelişimi için de önemli bir dayanak olmuştur. Zira, bu dönemde Avrasyacı görüşün bir doktrin olarak ortaya çıkması için gerekli bir ortam mevcuttu. Çarlık Rusya'nın yıkılması ve Bolşevik Devrimi ile birlikte Rusya'dan göç eden bir grup Rus entelektüelinin I. Dünya Savaşı sonrası Rusya'nın yeniden yapılanması ve mevcut siyasi konumunu ele alması üzerine Avrasyacı görüşün temel argümanları ortaya konmuştur. Avrasyacılık hakkında araştırma yapan tarihçiler, Avrasyacılığın, I. Dünya Savaşı, Bolşevik Devrimi ve Rus İç Savaşı'nın getirdiği toplumsal ve siyasi bozulmalara karşı bir tepki olarak nitelendirmektedir (Engel,

2015, s. 5). Bu nedenle Avrasyacılığın Rus muhafazakarlığının güçlü bir tezahürü olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Avrasyacılara göre Avrasya/Rus kültürü, Batı ve Doğu kültürlerinin özelliklerini 'hiç görülmemiş' bir şekilde taşıyan, eşsiz bir kültürdür. Bu sebeple, Avrasyacılar, Rus kültürünün hem Batı hem de Doğu olmakla birlikte, gerçek manada ise ne Batı ne de Doğu kültürüne ait olduğunu savunmaktadır (Dugin, 2021, s. 19). Avrasyacılık her şeyden önce jeopolitik bir tahayyüldür (İsayev, 1991). Zira Avrasyacılık, yapısı gereği mekânın ve buna bağlı olarak tarihin 'kutsallığı' üzerine inşa edilmiş bir teoridir (Laruelle, 2015b, s. 71-72). Bu çerçevede Avrasyacıların tarihsel, ideolojik söylemleri aslında "Rusya kendi başına ne Asya ne de Avrupa'dır" şeklindeki temel jeopolitik tezini oluşturmayı ve 'bilimsel' bir şekilde gerekçelendirmeyi hedeflemektedir. Söz konusu yaklaşım, aslında hem kültürel odağa hem de Avrasya'nın 'özel' bir coğrafi dünya olduğuna yönelik düşüncenin temeline önemli bir atıftır.

Avrasyacı görüşe göre mekân, kültür ve kimlik karşılıklı bir etkileşim halindedir, bu fikrin ışığında Avrasyacıların yaptığı tüm detaylandırmalar temel gerçeklik mekânı Avrasya'nın "eşsiz ve kapalı bir kıta olmasını sağlayan coğrafi koşulların, bölgeyi yurt edinmiş halkların kader birliği ile doğal bir bağa sahip olduğunu" ve ulusların kimliklerinin de aynı şartlar dahilinde gelişim gösterdiğini kanıtlamaya yöneliktir (Laruelle, 2015b, s. 68). Avrasyacılar, reform hareketlerinden sonra yeniden yapılandırılan Hristiyanlık ile Roma-Germen kaynaklı "bireysellik, bencillik" gibi değerlerin evrensel olarak diğer kültürlerle dayatıldığı fikri karşısında "senfonik kişilik" tasvirini önceleyen, devletin birliğini savunan, Ortodoks kaynaklı Sobornost görüşünü Rus toplumunun ana unsuru olarak ortaya koymuştur (Wehrschütz, 1998). Sobornost her ne kadar Ortodoks cemaatinin ruhunu yansıtan bir kavram olarak ortaya çıksa da genel yapısı itibarıyla Rus toplum yaşamının genetik zihniyetini ortaya koyan, küresel bir fenomendir. Rus düşünür E.S. Troitsky (2010, s. 39-41), Sobornost'u dini bağlamından ziyade Rus halkının genel aile ve ekonomik yaşam tarzında bulunan, ruhsallıkla birleşmiş kolektivizm olarak ele almaktadır.

Avrasyacılığın siyasi bir boyut kazanmasındaki ilk örnekler, Sovyetler Birliği'nin kuruluş döneminde Rusya'nın hak ettiği gibi yönetilmediğine yönelik düşüncenin etrafında birleşen dil bilimci Nikolay Trubetzkoy, coğrafyacı Petr Savitsky gibi birçok farklı disiplinden gelen ve Avrasyacılığın ilk temsilcileri olarak bilinen yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. "Avrasyacı Kitabevi" bünyesinde, N. Trubetzkoy, P. Savitsky ve George Vernadsky'nin yazılarının bulunduğu "*Ishod k Vostoku (Doğuya Hareket)*" isimli derlemenin Sofya'da yayımlanması Avrasyacılık hareketinin başlangıcı olarak görülmektedir (Subolić, 1996).

Avrasyacıların ilk eserlerinde Avrasya'da tek bir devletin tahayyül edildiği ve Rusların hiyerarşik bir düzende Avrasya halklarının eksen unsuru olduğu iddiası görülmektedir. Bu durum, Avrasyacılığın Rus milliyetçiliğine dayalı bir imparatorluğu tahayyül eden Rus emperyalizminin bir tonu olduğuna dair görüş için önemli bir referanstır. Nitekim Sergey Glebov (2015, s. 49)'a göre Rusya, Avrasyacılık görüşü ile Rus İmparatorluğu bölgesinin birliğini devam ettirmeyi, bölgesel milliyetçilikleri pasifize etmeyi ve belki de en önemli husus olarak Rus İmparatorluğu bölgesinin Avrupa'dan ayrı bir alan olduğunu dile getirerek kendi çıkarlarını tanımlamayı amaçlamaktadır. Hedefe hizmet amacıyla Avrasyacı düşünürler, determinist bir bakış açısıyla çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiş ve Avrasya'nın birleştirici doğasına, üzerinde yaşayan toplumların yakınlığına vurgu yaparak, tarihin ve coğrafyanın Rusya'ya yüklediği misyonu meşru kılmaya çalışmıştır (Entin & Entine, 2016).

Yeni (Neo) Avrasyacılık

Sovyetler Birliği'nde Avrasyacılık ortaya çıkış dönemindeki ivmeyi fazla sürdürememiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nde jeopolitik disiplini yasaklanmış (Lacoste, 2007, s. 17-23), Avrasyacılık da hem bu sebeple hem de Sovyetler Birliği'nin güçlü ideolojik hakimiyeti nedeniyle bu dönemde fazla ilgi gören bir görüş olamamıştır. Lev Gumilev gibi kendisini 'son Avrasyacı' olarak tanımlayan ve Avrasyacı literatürüne ciddi katkılar sunan kişiler bu dönemde Sovyet politikalarını Avrasyacılık üzerinden irdelemiştir. 26 Aralık 1991'e gelindiğinde ise Sovyetler Birliği'nin kendine yeten, kapalı sisteminin bozulması ve birliğin dağılması, Rus toplumunda ulusal bir 'yerinden edinme' duygusunu pekiştirmiş, Rus bürokratlarında ve jeopolitikçilerinde Sovyet sonrası dönem için Rus üstünlüğüne dayalı yeni bir jeopolitik görüş arayışının başlamasına neden olmuştur. Nitekim, jeopolitik gelişmelerin en hızlı gelişim gösterdiği ortamlar, ulusal çöküş, yenilgi veya yerinden edinilmenin olduğu zaman dilimleridir. Rusya'da da bölgesel ve küresel rekabette geri kalma hali ve Derzhava statüsünün ani kaybı, üzüntü ve kızgınlık duygularıyla birlikte Rus bürokrasinde eski gücü tekrar kazanabilmek için yeni bir yol haritası oluşturma konusunda bir tür saplantıya yol açmıştır (Bassin vd. 2008). Aynı zamanda bu dönemde diğer belirleyici husus ise Boris Yeltsin döneminde gerçekleşen Rusya'nın liberal düzene eklenme çalışmaları olmuştur. Avrasyacılar göre Rus toplumu bu aşamada liberal demokrasinin, Rusya'nın tarihsel kimliğine ve medeniyetine yabancı olduğu gerçeğiyle karşılaşarak, Batılılaşma modeliyle, kendi kültürel değerlerinden oluşan bir model arasında kalmıştır. Toplumdaki bu durum, klasik Avrasyacı düşüncenin doğduğu I. Petro dönemindeki reformlar ile benzerlik göstermekteydi, Moskova Devlet Diplomasi Enstitüsü Rektör Yardımcısı Andrey Zagorski (1995), bu dönemde Rus toplumunda yaşanan değişimi, Batı ile iş birliği konusunda gittikçe tereddütlü bir hal alan, evrensel değerler yerine Rus ulusal çıkarlarını önceleyen ve Batı çıkarları ile çatışan bir yapıda değerlendiriyordu. Keza SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'da iktidara gelen Boris Yeltsin döneminden beri Vladimir Putin de Büyük Rus İmparatorluğu'nun ruhani ve fiziksel bütünlüğünü korumayı önceleyen, Batıya karşı net bir sınır çizen birleştirici bir fikrin Rusya'nın kurtuluşu olacağını savunmaktadır (Pryce, 2013). Sovyet sonrası dönemde Yeni Avrasyacılık, Batılılaşma karşısında kendine has Rus medeniyetini koruma güdüsüyle birlikte Rus vatanseverliğinin ve bilincinin odak noktası olduğu iddiasında olan ideolojik bir olgu olarak ortaya çıkmıştır (Dugin, 2014, s. 19-25). Hülasa Yeni Avrasyacılık, geçmişin aksine özellikle Putin döneminde bir teori olmasının yanısıra bir uygulama sahası da elde etmiştir (Kurt, 2019). Avrasyacılığın bulduğu karşılık doğrudan ABD hegemonyasına karşı bir platform oluşturma isteğinin bir sonucudur (Korkmaz, 2022).

Yeni Avrasyacılık, klasik Avrasyacı teori gibi uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin devlet yapısında yarattığı değişiklikler ve siyasal sistemin bozulması sonucunda ortaya çıkan reaktif bir görüştür (V. Riasanovsky, 1967). Bu perspektiften Rusya için uluslararası sisteme yeni bir entegrasyon planı sunan Yeni Avrasyacılık, Sovyet sonrası dönemi Rusya için yeni bir büyük güç rolü olma girişimidir. Aynı zamanda Yeni Avrasyacılar için Avrasya, Mackinder'in tasvir ettiği dünya adasıdır ve Rusya'nın dünya adasında lider olmaması, küresel rekabette güçlü bir aktör olmasını da imkânsız kılmaktadır (Ovinnikov, 1994). Diğer taraftan klasik Avrasyacılık fikrinde güçlü şekilde bulunan Anglosakson/Roma-Germen karşıtlığı, Yeni Avrasyacı görüşte Atlantikçi düzene ve küreselleşmeye doğru evrilmiştir. Nitekim Yeni Avrasyacılar için Rusya tarihi, zamansal-tek doğrultulu Batı tarihine karşı koyan bir mekânsal döngü sistemi olarak ele alınmaktadır (Shlapentokh, 2012).

Aleksandr Dugin, Gennadii Zyuganov gibi yazarlar bu dönemde Yeni Avrasyacılık üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. A. Dugin'in hem klasik Avrasyacıların eserlerini yeniden kurgulayarak bu mirası temsil etmesi, hem de Rusya'nın günümüzdeki konumunu değerlendirerek yeni görüşler ortaya koyması, Yeni Avrasyacı görüşün öncüsü olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dugin'in bu dönem çalışmalarında, Rusya'yı jeopolitik bir temelde yeniden kurma amacı hakimdir (Bassin, 2008).

Mark Bassin (2008), *Eurasianism Classical and Neo: The Lines Of Continuty* makalesinde Dugin'in Yeni Avrasyacı görüşünün, Klasik Avrasyacılığın dışında farklı düşünce ve geleneklerin de etkisinde olduğunu belirtmektedir. Bu da aslında Yeni Avrasyacılığın neden 'yeni' olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bassin'e göre Dugin, Klasik Avrasyacılığın öğretilerini yineleyerek bu mirastan güç alırken, aynı zamanda bazı tanımlamalara yeni anlamlar atfetmektedir. İlk önemli husus Avrasya'nın sınırları ve özünü alakalıdır. Klasik Avrasyacılara göre Avrasya'nın sınırları, coğrafi sınırlar dahilinde birbirleriyle mozaik oluşturan toplumların uygarlık alanıdır. Dugin ise bu tanımlamayı kabul etmekle birlikte ideolojik bir yaklaşımla, Avrasya'nın sınırlarını ve misyonunu Atlantikçi hegemonya karşısına inşa etmektedir. Bu inşanın temelinde Atlantikçi güçlerin karşısında duran toplumların Avrasyacılık çerçevesinde birleşerek tüm dünyayı Atlantisizm'e karşı koruması yer almaktadır. Bu durum, Avrasyacılığın küresel bir görüş olarak sunulmasına olanak sağlamaktadır (Dugin, 2024, s. 316).

Dugin (2004, s.100), modernitenin, geleneksel toplumun yerini aldığını ve modern öncesi kimlikleri yok etmeyi amaçladığını savunmaktadır. Dugin bu kimlik değişimlerinin bireyde ve toplumda büyük çöküşlere sebebiyet verdiğini savunarak, küreselleşmenin devletleri yok ettiğini, evrensel vatandaşlık kavramının ulusları parçaladığını savunmaktadır. Bu hususta Dugin (2024a, s.314-315) için küresel bir diktatör olan ABD hem bir kural yazıcıdır hem de bir infazcıdır. Dugin, Avrasya tahayyülü için kabul edilemez olarak gördüğü bu yapı karşısında Amerikan İmparatorluğu'nun yok edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Dugin'in görüşlerinin merkezinde Rus halkı yer almaktadır. Dugin'e göre Rus toplumu özel bir dünya, halk ve jeopolitik oluşumdur. Bu oluşum; medeniyetler, kültürler, dinler, halkların genel dengesi içinde yer alan tamamen bağımsız bir sistemdir (Partiya Yevraziya, 2001). Bu durum, temel anlamıyla Dugin'in, Rus halkının ve Rusya'nın siyasi yapısının tarihte olduğu gibi günümüzde de yeni bir yayılcı ideoloji arayışında olduğunu, bunun da Avrasyacılık ile doldurulacağı varsayımı üzerinden ilerlemektedir. Zira Dugin (2021, s. 27-29)'e göre Rusya'nın tarihsel misyonunun özü Avrasya kimliğidir. Rusya'nın tarihsel misyonunun dünyanın gerçeği hakkında kendi bir arayışı ve anlayışı vardır ve süreç Rus ulusal tarihini oluşturmaktadır. Dugin bu perspektiften Rus yayılcılığının yalnızca Rus hayat alanını genişletmek olarak görmemektedir. Keza Dugin, Rus yayılcılığını son söz söyleme iddiasında olan Rus halkının "hakikat, maneviyat ve adaletin nihai zaferini" sağlamak için sahip olduğu bir görev olarak nitelermektedir.

Dugin (2021, s. 27, 28-33)'e göre Rus halkını diğer halklardan ayıran en büyük nitelik, özel bir medeniyet taşıyıcısı misyonuna sahip, kadim ve mesihçi (kurtarıcı) bir yapıda olmasıdır. Dugin kendisinin kurucusu olduğu Yevraziya Partiya (Avrasya Partisi)'nin programında ana görevlerinin, partinin çok boyutlu özgünlüğü korumak ve sağlamlaştırmak olduğunu belirtmiştir (Partiya Yevraziya, 2001). Bu açıdan Rus halkı, bu görevi tarih boyunca üstlenerek, devletlerin yalnızca etnik anlamda ana unsuru olmamış aynı zamanda kendine has medeniyet ülkesiyle istikrarın sembolü olmuştur. Dugin, bu tasvirle aynı zamanda Rus yayılcılığını kutsal bir misyon olarak tanımlayarak, Rus politikalarına önemli bir hareket serbestisi açma gayretin-

dedir. Nihayetinde bu dönemde Dugin'in çalışmaları Rusya'yı ve Rus halkını yeni dönemde harekete geçirebilecek yeni bir imparatorluk mitolojisi oluşturmayı hedeflemektedir (Engström, 2014).

Rusya'nın küresel bir misyona sahip olduğu düşüncesi, Rusya'da radikal muhafazakârlar arasında gittikçe güçlenen "Katechon" kavramıyla doğrudan ilgilidir. Ortodoks inancında Katechon, Deccal'in ve kötü güçlerin dünyaya tesir etmesini engelleyen, insanlığı koruyan bir unsurdur ve Pavlus'un Selaniklilere olan mektubundan doğmuştur. Bu görüşe göre Deccal tarafından gönderilen düşman, tarihin farklı dönemlerinde Türkler, Masonlar, Napolyon, Hitler, Amerikan ajanları, Ukraynalı faşistler ve Kiev yönetimi gibi farklı kimliklerle yıkımı getirmek için uğraşırken, Rusya ise her zaman saldırıyor gibi gözükse bile savunmada olan, dünyayı koruyan kutsal güç konumundadır (Engström, 2014; Kholmogorov, 2005, s. 280). Dugin'e (2024a, s. 315) göre günümüzdeki 'Deccal' küreselleşmedir ve ABD'nin yayılmacı hali de bu durumun merkezidir. Genelde Rusya'daki muhafazakarların teorisi de Dugin ile aynı noktada buluşurken, muhafazakârların temel savı, Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'yı kötülükten ve Deccal'den kurtardığı ve şimdiki misyonunun ise Avrupa'yı küreselleşme, liberalizm ve post-modernizmin kültürel yıkımından kurtarmak olduğudur (Robinson, 2019).

Avrasyacılık ve Ukrayna

Ukrayna tarih boyunca; Ukraynalılara, Ruslara, Yahudilere, Ruslara, Polonyalılara, Bulgarlara, Macarlara, Kırım Tatarlarına, Belaruslulara ve Almanlara ev sahipliği yapmış bir ülkedir (Lower, 2005, s. 1). Avrupa kıtasının en büyük ülkesi olan Ukrayna'nın batısında Polonya, Macaristan, Moldova, Slovakya ve Romanya yer alırken, kuzeyinde Belarus, doğusunda Rusya güneyinde ise Karadeniz bulunmaktadır (Zasenko vd. 2023). Ukrayna'nın batısından doğusuna genişliği yaklaşık 1.300 km iken, kuzeyden güneye uzunluğu yaklaşık 900 km'dir. Toplam arazisi 603.700 km²'dir (2022 Rusya – Ukrayna savaşından önce, Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhak etmesi ve Donetsk ile Luhansk'ın mevcut konumları sebebiyle Rusya, Ukrayna topraklarının yaklaşık 42.000 km²'sini işgal etmiştir) (Croker vd. 2022). Ukrayna arazisinin büyük bir çoğunluğu ağaçsız, düz bozkır şeklindeki açık steplerdir. Ukrayna yalnızca tek bir dağa sahiptir, Ukraynalı coğrafyacı Stepan Rudnytskyi (1918, s. 25)'ye göre "on Ukraynalıdan dokuzu hayatında dağ görmemiştir ve bir dağın nasıl görüldüğü hakkında bir fikre sahip değildir". Bu gibi coğrafi özellikleri sebebiyle Ukrayna'nın doğal bir savunmaya sahip olmadığı görüşü yaygındır (Kubiczek, 2008, s. 1).

Ukrayna'yı iki parçaya ayıran Dinyeper Nehri, Rusya ve Polonya/Litvanya arasında bir sınır oluşturarak, doğu Ukrayna ve batı Ukrayna şeklindeki ayrıma yol açmıştır (Magocsi, 2010, s. 3). Coğrafyanın getirdiği bu fiziksel bölünmüşlük, yeni krizlerin ve anlaşmazlıkların da hazırlayıcısı olmuştur. Zira tarih boyunca doğu Ukrayna, Rus etkisi altında kalırken, batı Ukrayna ise Avrupa'nın etkisi altında kalmıştır. Rusların etkisi altına alamadığı batı Ukrayna, fiziksel anlamda daha küçük olmasına rağmen siyasi ve kültürel gelişim açısından daha olgun şartlara sahiptir (Conquest, 1986, s. 27). Günümüzde Rusya için tartışılan önemli hususlardan biri olan 'Avrupalı mı yoksa Asyalı mı?' sorusu benzer ama farklı bir şekilde Ukrayna için de sorulmaktadır: Ukrayna, Rusya'nın bir parçası mı yoksa Avrupalı bir devlet midir?

Rusya ve Ukrayna arasındaki sorun, Ukrayna eski Cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk'un deyişiyle Rusya'nın "emperyal hastalığı" yüzünden kaynaklanmaktadır (Kohut, 2015, s. 243). Nitekim bu sorun çok daha derin bir niteliğe sahiptir, zira sorunun temeli Rus kimliği ve Ukrayna kimliğinin ne olduğu ve nasıl tanımlandığı ile doğrudan ilgilidir. Avrasyacılık özelinde Rusya-Ukrayna krizinin incelemesi yapılırken, iki devlet arasındaki tarihsel ilişki ve karşılıklı yönelti-

len iddiaların geçerliliği incelenmelidir. Özellikle de Avrasyacı görüşün Ukrayna'ya atfettiği jeopolitik mana ve ABD ile Avrupa Birliği'nin sürece olan etkisinin Putin'in politikalarındaki izdüşümü önemlidir.

Rusya'nın Ukrayna ile arasında uzun bir sınır bulunurken, Ukrayna ve Moskova arasında engebesiz ovalardan oluşan yaklaşık 480 km'lik bir mesafe vardır. Bu coğrafi özellik, Rusya'nın Ukrayna üzerinden gelebilecek saldırılar karşısında savunma direncini kırmaktadır (Cabbarlı, 2016). Bu konum, özellikle Yeni Avrasyacıların önem verdiği Mackinder'in Avrasya tasvirli Kalpgâh tanımlamasıyla da doğrudan paralellik göstermektedir. Mackinder için bir kara gücü olan Rusya-Avrasya, kara yoluyla erişilemez bir niteliğe sahiptir (Tezkan vd. 2013). Söz konusu erişilmez ve işgal edilemez özelliğin en kırılgan noktası Ukrayna hattından düz bir ova üzerinden gerçekleşebilecek bir harekettir ve Ukrayna da bu bağlamda Kalpgâh içerisinde yer almaktadır. Dugin, (2021, s. 176) Ukrayna-Rusya sınırı ve Kiev-Moskova hattının Rusya kontrolünde olmaması durumunda Rusya topraklarında askeri bir çatışmanın kolaylıkla cereyan edebileceğini ve küçük bir Karadeniz kıyısına sahip olma durumunda kalan Rusya'nın bağımsızlığının tehlikeye girebileceğinden söz etmektedir. Benzer şekilde Zbigniew Brzezinski (2005, s. 66)'ye göre Avrasya'daki mücadele alanında Ukrayna önemli bir jeopolitik eksen rolüne sahiptir.

Bu denli önemsenen bir bölgenin Avrasyacılık zihniyetindeki tarihsel gelişimi de önem taşımaktadır. Nitekim Ukrayna üzerindeki klasik Avrasyacı perspektifinden doğan düşünceler hala güncelliğini korumaktadır. Harvardlı tarihçi Richard Pipes (2006)'ın söylemiyle 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla "Rusya'da komünizmden kurtulmasından beri bir tür Vernadsky kültü ortaya çıkmıştır". Vernadsky'e artan bu ilgi, 1991'de bağımsızlığını kazanan eski Sovyet ülkelerin konumları hakkındaki görüşlerin de yeniden tartışılmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Vernadsky Avrasya'yı "kendi başına müstakil bir dünya ve halkların topluluğunun vatanı" olarak tanımlarken, Avrasya düzlüklerinde yaşayan bütün halkların tarihini kapsayan genel bir tarih yazımı yapmaya çalışmış, bunu yaparken de Ukraynalıların tarihine özel bir ilgi göstermiştir (Torbakov, 2006, s. 62-64). Avrasyacılar her husustan önce Rusya-Ukrayna ilişkisinin Avrasya'nın birlik ve beraberliği çerçevesinde tesis edilmesi gerektiğini, bu sebeple Ukrayna'nın Avrasya ahenginden koparak Batının bir parçası olmasına yol açabilecek her hareketin engellenmesi gerektiğini savunmuştur.

1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olması genel manada Avrasyacıların tahayyül ettikleri yapı için büyük bir tehlikeyi beraberinde getirmiştir. Rusya, yaklaşık 52 milyonluk Slav'ın kontrolünü kaybederek "hayati bir jeopolitik gerileme" dönemine girmiştir. Nitekim, Rusya'nın Ukrayna'yı kaybetmesi, hem Rus İmparatorluğu fikriyle Rus kimliği hakkında belirsizliklere sebep olurken hem de Rusya'nın bölgedeki zengin tarım ve sanayi imkanlarını kaybetmesi, Slav olmayan Avrasya toplumları üzerindeki liderlik iddiasını güçlü bir şekilde sürdürmesine engel oluşturmuştur (Brzezinski, 2005, s. 148). Bu gerilemeyi Dugin (2021, s. 175), Avrasyacı düşünce yapısı ve Rus jeopolitiği için büyük bir tehlike olarak nitelemiştir.

Dugin (2021, s. 204-206)'e göre bir bölgenin jeopolitik anlamda bir manasının olması için evrensel bir boyuta sahip olmalıdır ve Ukrayna bu evrensellikten yoksundur. Dugin aynı zamanda bağımsız Ukrayna devletinin; herhangi bir ülkeye, evrenselliğe, kültürel bir mesajı, coğrafi anlamda eşsizliğe veya etnik özgünlüğe sahip olmadığını belirtmektedir. Ukrayna'nın bağımsız mevcudiyetiyle, yalnızca belirli planlara hizmet eden bir "tampon kordonu" olmaktan öteye gidemeyeceğini belirtmektedir. Dugin (2021, s. 171-206), Ukrayna'nın bir ulus devlet olarak tarihin herhangi bir döneminde var olmadığını belirtirken, aynı zamanda Ukrayna'nın etnik,

ulusal veya kültürel bir halkının olmadığını savunmaktadır. Dugin, Rusya'nın kıtasal ve uluslararası jeopolitik güce sahip olmasının şartı olarak bağımsız bir Ukrayna devletinin var olmamasının gerekliliğini belirtmektedir. Bu açıdan Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olmasını, yalnızca Rusya'ya değil tüm Avrasya'ya tehlike oluşturan bir gelişme olarak görmektedir. Böyle bir tehlike sona erdirilmeden de herhangi bir kıtasal jeopolitikten bahsedebilmek Dugin'e göre imkânsızdır. Hatta Dugin için Batı Rus topraklarından ibaret olan Ukrayna'nın egemen bir devlet olarak örgütlenmesi Rusya'nın jeopolitik anlamda güvenliğine yapılan bir saldırı, topraklarına doğrudan yapılan bir müdahale anlamına gelmektedir. Bu müdahale karşısında mücadele veren Rusya'yı Avrasya medeniyetini korumaya çalışan bir güç olarak nitelendiren Dugin, Ukrayna'nın Avrasya dahilinde olmaması halinde eşsiz Avrasya medeniyetinin eksik kalacağını belirtmektedir (Dugin, 2024).

Putin Dönemi Ukrayna Politikası ve Avrasyacılık

Konrad Swider (2015)'a göre Putin dönemi, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra Rusya'da oluşan ideolojik boşlukta, Rusya'nın tarihi süreçlerinin (Çarlık Rusya, Sovyetler Birliği) ve bu süreçlerde ortaya çıkan Avrasyacılık, Slavofili gibi görüşlerin sentezlenerek politika oluşturulduğu bir yapıya sahiptir. Sovyet sonrası dönemin bu girift yapısının yanında özellikle Batı kamuoyunda Putin'in emperyalist Rusya'yı yeniden canlandırabilmek amacıyla Avrasyacı görüşün etkisinde politika ürettiği iddia edilirken, mevcut politik zihniyetin mimarlarından biri olarak Aleksandr Dugin'in ismi sıklıkla işaret edilmektedir (Walker, 2014; Donath, 2014). Genel itibarıyla de Dugin, kimi zamanlarda Rus lideri eleştirse de Putin'in politik zihniyetini olumlama çabasıdadır. Keza bu olumlama Dugin (2022, s. 36) mitolojik bir kutsama ile 31 Aralık 1999 günü Arctogaia derneğinin açılış konuşmasında, Fransız kâhin Nostradamus'un "1999 yılının yedinci ayı, gelecek gökyüzünden büyük dehşet kralı Moğolların büyük kralını diriltmek için Mars iyi şansla hüküm sürdükten önce ve sonra" kehaneti ile Putin'in başkanlığa gelişini bağdaştırarak, Putin'i "büyük dehşet kralı yerine 11 Ağustos 1999'da gelen başkan" şeklinde tanımlayarak başlatmıştır.

Dugin (2022, s. 22), Putin'i Atlantikçi'den ziyade bir Avrasyacı olarak nitelemektedir. Kamuoyunda da Putin'in gerçekten bir Avrasyacı olup olmadığıyla ilgili birçok tartışma mevcuttur. Bu durumla ilgili Santiago Zabala ve Claudio Gallo (2022), Dugin'in, Rusya'nın, Atlantikçi güçleri Avrasya'dan uzaklaştırması ve küresel gücünü yeniden kazanmasına yönelik ortaya koyduğu "ABD'deki iç siyasi süreçlerin istikrarsızlaştırılması, İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkışının teşvik edilmesi ve Ukrayna'nın ilhakının başlatılması" yol haritası karşısında yaşanan gelişmelerin Dugin'in tasvirine paralel bir şekilde ilerlediğinin altını çizmektedir. Nitekim 2016 yılında gerçekleştirilen ABD Başkanlık seçiminde Donald Trump'ın seçimi kazanma şansını arttırmak için Hillary Clinton'un seçim kampanyasını karalamak ve neticesinde Amerika demokrasisine karşı duyulan güveni zedelemek amacıyla çeşitli engelleme ve sızma faaliyetlerinde bulunduğu yönelik bulgular elde edilmiştir (Abrams, 2019). Diğer yandan 2016 yılında İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkmasına yönelik yapılan Brexit referandum sonucunda da Rus hükümetinin ve Putin'in etkisi olduğu iddia edilmektedir. Bu konu hakkında İngiliz hükümeti tarafından hazırlanan elli beş sayfalık rapora göre, Birleşik Krallık'ta Rus etkisi, yeni normal olarak nitelendirilerek, Birleşik Krallık'ın Rus dezenformasyonunun açık bir hedefi olduğunu belirtilmiştir. Raporda şayet Rusya'nın Brexit referandumunda bir etkisi var ise bunun seçim esnasında yapılan bir hileden ziyade sosyal medya, Sputnik, RT gibi finanse ettikleri kuruluşlar aracılığıyla çeşitli bilgi operasyonları ve dezenformasyonlar oluşturarak gerçekleştirdiğini belirtmiştir (Ruy, 2020).

Dugin (2024b), “benim savaşım” olarak isimlendirdiği Ukrayna’yı işgal girişimine giden süreci çeşitli aşamalar üzerinden sıralamıştır. Bu aşamalar sırasıyla; Meydan Olaylarının yaşanması, Kırım’ın ilhaki ile Rus Baharı olarak isimlendirdiği sürecin başlaması ve son olarak Donbass Savaşı ile Novorossiya’nın yeniden gün yüzüne çıkmasıdır. Bu gelişmelerin yanı sıra Sovyet sonrası dönemde Ukrayna’nın Batı ve Rusya arasında kalmasını güçlü bir şekilde hissettiren öncül mevzu 2004 yılında gerçekleşen Turuncu Devrim’dir.

Turuncu Devrim

Sovyetler Birliği’nin yıkılışı sonrası bağımsız olan Ukrayna, tarihte daha önce yaşadığı ikilemin bir benzerini yaşamayı sürdürmüştür. Özellikle Sovyetler sonrası Ukrayna ekonomisinde yaşanan olumsuzluklar, Ukrayna’nın doğusu ve batısı arasındaki görüş farklarının yeniden belirginleşmesine sebep olmuştur. Bu dönemde Ukrayna’nın batısında Avrupa ile entegrasyon fikri güçlü konumda iken, doğusunda ise Rusya ile iş birliğinin artırılmasına yönelik talep öne çıkmıştır. Özellikle de batı Ukrayna’daki aktivist ve politikacılar, ülkenin Avrupa Birliği ile daha yakın ilişkiler geliştirmesi için çaba gösterirken, bunun ancak Rusya’dan tamamen bağımsız olunması ile gerçekleştirilebileceğini savunmaktaydı (Khodunov, 2022, s. 501). Bu siyasi iklimde ise Rusya’yla yakın politikalar yürütmesi sebebiyle Ukraynalılar tarafından Rus yanlısı bir başkan olarak nitelendirilmiş eski bir komünist Leonid Kuçma iktidardaydı. Kuçma’nın devlet başkanlığı yaptığı ikinci dönemde adı birçok yolsuzluk iddiasıyla gündeme gelirken, 1998’den 2004’e kadar olan sürede Ukrayna’da yolsuzluk endeksi 69’dan 122’ye kadar çıkmıştır. Ukrayna, 2003 yılında 133 ülke arasında yapılan yolsuzluk endeksi listesinde 106. sıraya kadar gerilemiştir (Transparency, 2003).

2004 seçimleri ise Kuçma’nın halefi olarak gösterilen Viktor Yanukoviç ile Batı yanlısı olarak bilinen Viktor Yuşçenko arasında geçmiştir (Khodunov, 2022, s. 509). Yanukoviç, istikrar vurgusuyla seçime giderken, Rus lideri Putin ile yakın ilişkisini saklamamıştır. Zira Putin, Yanukoviç’e desteğini gösterebilmek için birkaç defa Ukrayna’yı ziyaret etmiş ve kimi iddialara göre Rus kaynaklarını Yanukoviç’in seçim kampanyasına aktarmıştı (Mitchell, 2012, s. 49). Yanukoviç de bu ‘jestlerin’ karşılığında Rusya ile daha sıkı ilişkiler geliştirileceğini vaat etmişti. Yuşçenko ise bu durumun tam karşısında, Avrupa ve ABD ile daha yakın ilişkiler yürüterek, insan hakları, demokrasi ve ekonomik anlamda büyümenin sağlanmasını vaat etmekteydi (Wilson, 2005, s. 126).

Seçimin ilk turunda Yuşçenko, %39.90 oranında oy alırken, Yanukoviç, %39.26 oranında oy almıştır. İkinci turda ise Yanukoviç, %49.46 oranında oy alırken, ilk turun birincisi Yuşçenko, % 46.61 oranında oy alabilmiştir (European Parliament, 2005). Bu sonuçlar Yanukoviç’in seçimde hile yaptığına dair toplumda güçlü bir kanı oluşturmuştur. Seçim sonuçları açıklandığı andan itibaren Kiev’deki Bağımsızlık Meydanı’nı (Maidan) yaşananları protesto etmek isteyen yüzbinlerce insan doldurmuştur (protestoların zirve yaptığı dönemde katılımcı sayısının bir milyonu geçtiği tahmin edilmektedir) (Mitchell, 2012, s. 48-59). Maidan’da günlerce süren protestolar nihayetinde Yanukoviç ve Yuşçenko arasındaki seçimin tekrarlanması kararı ile sonuçlanmıştır. Bu karar, ABD’nin eski Ukrayna Büyükelçisi William Green Miller’ın “parlak, büyük ölçüde spontane gerçekleşen” ve “doğrudan halk iradesinin renkli bir ifadesi olarak” belirttiği Turuncu Devrim’in gerçekleşmesini sağlamıştır (Kennan Institute, 2005). 26 Aralık 2004 tarihinde yapılan seçimde Yuşçenko, ilk seçimin aksine ikinci seçimi önemli bir farkla kazanarak, 2005 yılında göreve başlamıştır.

Turuncu Devrim, doğrudan Rus siyasetini ve Putin’i etkilemiştir. Umland (2012)’e göre Turuncu Devrim, Putin rejiminin siyasi sistemini klasik otoriterlikten para totaliter özelliklerle donatılmış yeni bir otoriterliğe doğru giden sürecin fitilini ateşlemiştir. Bu yeni otoriterliğin

temelinde ise gittikçe ortaya çıkan Putin'in Batı karşıtlığı yer almaktadır. Nitekim Putin (2004), Ukrayna'da yaşanan protestoları, Batı karşıtlığının güçlü şekilde hissedildiği bir tonla değerlendirmiş, Batı'nın Ukrayna toplumunu bölme tehlikesinin altını çizerek, politik normların topluma dayatıldığını belirtmiştir. Putin, diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Ukrayna'nın kaderini de yalnızca o ülkenin insanlarının belirleyebileceğini vurgulayarak Batı'nın ülkelerin kaderlerine dışarıdan müdahale ettiğini savunmuştur.

Turuncu Devrim sonrası Ukrayna'daki politik iklim istikrardan uzak seyretmiştir. Devrimin 'fazla renkli' olması aktörler arasındaki anlaşmazlıkları beraberinde getirirken, devrimin temel itirazlarından olan yolsuzluk konusunda herhangi bir gelişme yaşanmaması toplumda hayal kırıklığı ile karşılanmıştır (Khodunov, 2022, s. 510-511), (Spirova, 2008). Bu durum Turuncu Devrim sonrası Ukrayna'da siyasi hayatını sürdüren Yanukoviç için uygun bir alan oluşturmuştur. 2010 senesinde Yanukoviç, ülkeyi ekonomik durgunluktan çıkarmak için yüksek vergi oranlarını düşürmeyi, Rusya ve Avrupa Birliği ile olan ilişkileri denge esas alınarak iyileştirmeyi vaat ederek cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yanukoviç, seçim sonuçlarını Ukrayna'nın "birliğine ve istikrarına yönelik atılan ilk adım" olduğunu belirtmiş ve düşmanın Ukrayna toplumdaki farklı fikirdeki insanlar olmadığını, "yoksulluk, yolsuzluk ve tarım geri kalmışlığı gibi gerçek düşmanlarla savaşmak istediğini" belirtmiştir (Krasnolutska vd. 2010), (Goanec vd. 2010). Buna karşın Yanukoviç'in başkanlık dönemi vaat ettiği birlik ve beraberlikten çok uzakta olmuştur. European Social Survey verilerine göre bu dönemde Ukrayna'da hükümete ve hükümete bağlı kurumlara duyulan güven Avrupa genelinde son sırada yer almıştır (Ukrainska Pravda, 2013).

Meydan Olayları

Nasıl ki Turuncu Devrim, Ukrayna'nın Rus otoritesinden kopuşu için önemli bir gelişme ise, 2010'da Yanukoviç'in devlet başkanı olması da Rus otoritesinin yeniden Ukrayna üzerindeki etkisinin tartışılmaya açılması açısından önemli bir gelişmedir. Yaşanan denge değişikliği bölgede hem Rusya için hem de Batı için yeni bir denklem oluşturmuştur. Özellikle Putin, Yuşçenko'nun iktidarında dahi Ukrayna'yı Avrasya İmparatorluğu yaratma tahayyülünde merkez olarak görmüş ve bu doğrultuda Batının bölgedeki etkisini kırabilmek amacıyla Serbest Ticaret Anlaşması için Ukrayna başta olmak üzere Belarus, Moldova, Gürcistan ve Azerbaycan ile önemli görüşmeler yürütmüştür. Diğer taraftan ise Avrupa Birliği, Doğu Avrupa ülkelerinin birliğe dahil olma süreçlerini hızlandıracak çeşitli ortaklık anlaşmaları imzalamaya başlamıştır. Ukrayna hükümeti de Avrupa Birliği'ne giriş için önemli bir adım olan ortaklık anlaşması için görüşmeler yürüterek, 28-29 Kasım 2013 tarihinde imzalanması planlanan bir anlaşma oluşturulmuştur. 21 Kasım 2013'te ise Yanukoviç, Ukrayna'nın yaşadığı ekonomik zorlukların ancak Rusya ile iş birliğinin daha da geliştirilmesi ile çözülebileceği iddiasıyla, AB ile Ortaklık Anlaşması'nın hazırlık sürecini durdurduğunu açıklamıştır (Diuk, 2014). Bu karara karşı Ukrayna'nın ortaklık antlaşmasını imzalayarak Avrupa Birliği'ne dahil olmasını talep eden birçok üniversiteli ve aktivist Bağımsızlık Meydanı'nda toplanmıştır. Gece boyunca süren protestolar gittikçe şiddetini arttırmış, muhalefet partisi ve milliyetçi kanaat önderleri de protestolara katılmıştır (Shveda vd. 2016).

Maidan'da başlayan protestolar Avrupa Birliği'ne dahil olma isteğinin bir göstergesi iken aynı zamanda yüzyıllardır süren Rusya ve Doğu odaklı dış politikanın sonlandırılmasına yönelikti. Batı yanlılarına göre Ukrayna'daki sorunların temel sebebi; Sovyetlerin son, Ukrayna'nın ise en yeni siyasi elitlerinin devlet oluşturma çabalarının başarısız oluşu ile bağımsızlık sonrası Ukrayna'nın eski Sovyet/Yeni Rusya devletinin başarısız bir karışımı olmaktan öteye gideme-

mesiydi. Kalabalığın gittikçe artması ve Yanukoviç'in protestolara karşı orantısız şiddet kullanımını olayların bir protestodan rejim karşıtı bir harekete dönüşmesine sebep olmuş ve toplumda uzun süredir beklenen kıvılcımın yanmasını sağlamıştır (Shveda vd. 2016). 21 Şubat'ta Yanukoviç, AB ve Rusya yetkilerinin gözlemcilerinin katılımıyla muhalefet liderleriyle bir anlaşma yapsa da göstericiler yapılan anlaşmayı reddederek, Ukrayna Başkanlık Sarayı'nı basmıştır. Bu gelişmelerin üzerine Yanukoviç, Ukrayna'yı terk ederek Rusya'ya kaçmış ve ertesi gün Oleksandr Turchynov, Rada tarafından geçici başkan olarak göreve başlamıştır (The Guardian, 2014; Shevsky, 2022, s. 858).

Yanukoviç'in ülkeyi terk etmesinden sonra oluşturulan hükümetin en büyük hedefi Ukrayna'nın AB entegrasyonunu tamamlamaktır. Bu hedef Rusya için iki önemli durumu beraberinde getirmiştir. İlk olarak Rusya, Yanukoviç'in 'darbe' ile görevden el çektirilmesiyle, bir 'dost' hükümeti kaybetmiştir. İkinci olarak ise bu 'dost' hükümetin yerine ideolojik olarak tamamen Rus karşıtlığından beslendiğini düşündükleri ve Batılı devletlerin kuklası olarak tanımladıkları bir hükümet yapısı oluşturulmuştur. AB ve ABD tarafından yeni kurulan Ukrayna hükümetini destekleme vaadi de Rusların bu görüşünü pekiştiriyordu. Putin'e göre Euromaidan olayları sonrası tesis edilen rejimde atılan her adım doğrudan Ukrayna'nın Rusya'dan koparılmasını hedeflemekteydi. Bu durumun en önemli müsebbibi olarak da ABD tarafından organize edildiğine inandığı neo-Nazi grupları görmekteydi (Person vd. 2022). Kısacası Rusya için, Ukrayna'da hükümet erkinin bir kısmı Rus karşıtı "faşist cuntaya" teslim edilmişti (Biersacka vd. 2014). Dugin (2024b) de benzer bir perspektiften Maidan olaylarını, bir protesto olmaktan ziyade pro-Amerikan milliyetçi diktatörlüğün bir senaryosu olarak nitelendirmektedir.

Kırım'ın İlhakı

Yanukoviç yönetiminin düşmesi ve AB yanlısı yeni bir hükümetin tesis edilmesi Putin'in on yılda ikinci defa Ukrayna'yı kaybetmesi anlamına gelmekteydi (Person vd. 2022). Bu kayıp da Putin'in Kırım'ın ilhakına kadar ilerleyen ve günümüze dek süren savaşın fitilini ateşlemiştir (Biersacka vd. 2014). Brzezinski (2005, s. 32), bu durumun Avrasyacılık satranç tahtası üzerinde önemli eksenlerden biri olan Ukrayna'da ABD ile Rusya arasında sürececek jeopolitik savaşın sıcak başlangıcı olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Ukrayna'nın NATO ve AB'ye entegrasyonu, Rus ulusal güvenliğine doğrudan bir tehdit unsuru olarak görülmekteydi (Friedman, 2015, s. 169). Putin yaşananları Ukrayna'nın Rusya'dan koparılmasına yönelik girişimler olarak nitelerken, bu durum Avrasyacıların Ukrayna konusundaki endişeleriyle doğrudan benzerlik göstermekteydi. Putin'e göre Ukrayna'daki neo-Nazi iktidar, Ukrayna'yı Rusya'dan koparmak için etnik Ruslar ve Rusça konuşan topluma baskı ve şiddet uygulamayı planlıyordu (Biersacka vd. 2014). Ukrayna hükümetinin Rusça yayın yapan kimi kanalları sansürlemeye başlaması Putin'in kendine göre endişeleri için somut bir örnek olmuştur (Ennis, 2014). Akabinde 8 Ağustos 2012'de ise Ukrayna hükümeti, birçok tartışmaya yol açan, Ukrayna oblastlarında konuşulan dilin bölge nüfusun en az %10'u olması halinde resmi olarak kullanılmasına izin veren yasayı yürürlükten kaldırmıştır (Pifer vd. 2012), (Synadinos, 2014). Bu hamle, Rusya'nın, Kırım'da yaşayan etnik Ruslar ve Rusça konuşan vatandaşlarla alakalı hareket isteğini arttırmıştır. Bu gelişmeler karşısında Rus yetkilileri, Ukrayna hükümetinin bölgedeki Ruslara karşı "etnik temizlik" yürüttüğüne dair çok ciddi suçlamalarda bulunurken, Rus propagandacıları ise bu durumu Kırım'ın ilhakında ve Donbass'taki ayrılıkçı hareketlerin meşrulaştırılmasında kullanılmıştır (Pakhomenko, 2015). Trubetzkoy (1991, s. 72-74), bir ulusun tümüyle yabancı bir gücün ruhani ve ekonomik üstünlüğe girmesi sonucunda kendisinin sahip olduğu eşsiz ulusal kültürünü geliştirmesi ve yaşaması engelleniyorsa o ulus için ulusal bağımsız hareketi hem mantıklı hem de

ahlaki olduğunu savunmaktaydı. Temel manasıyla Ukrayna konusunda Putin'in anlayışı da bu yaklaşım ile doğrudan benzerlik göstermektedir.

Alexei Yurchak (2014)'in "işgal olmayan siyaset teknolojisi" kullanan güçler kavramı, Putin (2014a)'in ise "yerel öz savunma birlikleri" olarak nitelediği fakat herkes tarafından Rus kuvveti olduğu bilinen güçler, 27 Şubat 2014 tarihinde Kırım'ı kontrol altına almış ve 16 Mart 2014'te Kırım'ı referanduma götürmüştür. Referanduma katılanların %95,5'i Kırım'ın Rusya'ya katılması yönünde oy vermiştir. Dönemin ABD Başkanı Barrack Obama, Kırım'daki referandumu yasadışı olarak niteleyerek, sonucun hiçbir zaman kabul edilmeyeceğini belirtirken, Putin, sandıktan çıkan sonuca ve seçmenin iradesine mümkün mertebe saygı duyulması gerektiğini vurgulamıştır (BBC, 2014). Putin bu kararın tarihi bir gerçeğin hatırlatılması olarak görmektedir.

Putin (2014a)'e göre 1954 yılında Nikita Kruşçev, Sovyet anayasasını hiçe sayarak Kırım'ı Ukrayna'ya devredilmiştir. Putin, bu toprak devrinin üzerinden uzun bir süre geçse ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Kırım'ın nereye ait olduğu bazı kimseler tarafından unutulsa da kalplerinde ve ruhlarında Kırım'ın doğal bir Rus toprağı olduğunu hissettiklerini belirtmiştir. Bu aslında Rusya'nın Kırım'ın ilhaki konusunda resmi tezinin büyük bir karşigelim içerdiğini göstermektedir. Zira Rusya'ya göre, kendileri Kırım'ı ilhak etmiyor aksine Sergei Naryshkin (2014)'in deyimiyle; 1991'de Ukrayna tarafından ilhak edilen topraklarını geri alıyordu. Marlene Laruelle (2012)'ye göre; Putin'in Yeni Avrasyacı tonu, duyduğu Sovyet özleminin bir tezahürüydü. Putin, büyük bir nüfusun yaşadığı Sovyet nostaljisini gerçekleştirilmeyi, rejiminin meşruiyetini sağlamak için benimsemişti.

Novorossiya ve Ukrayna İşgal Girişimi

Putin (2021) Ukrayna'nın Sovyetler Birliği ile birleştiği topraklar ile Sovyetler Birliği'nden ayrıldığı toprakları kıyaslayarak Kırım topraklarının Rusya'ya ait olduğu sonucuna varmaktaydı. Bu konuda Putin aynı zamanda Kırım'ın Rusya ile olan ruhsal bağını ortaya koyduğu temel üzerinden son dönemin gözde kavramlarından olan "Novorossiya-Yeni Rusya" sınırlarına da değinmişti (Biersacka vd. 2014). Novorossiya, ilk olarak, II. Katerina'nın 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ele geçirdiği Karadeniz'in kuzeyindeki bölgeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Daha sonraları Odessa'daki valiliğin ismine dönüşen Novorossiya, Ukrayna'nın bağımsızlığından sonra Rusya ile birleşme talebini haklı çıkarmak isteyen Transdinyester ayrılıkçılar tarafından yeniden popüler hale getirilmiştir. Putin (2014b) tarafından ise Novorossiya, Büyük Katerina tarafından kazanılan, 1920'lerde sebebi bilinmeyen bir şekilde Ukrayna'ya verilen, Harkov, Lugansk, Donetsk, Herson, Nikolayev ve Odessa bölgelerini içeren bir bölge olarak tanımlanmıştır. Putin'e göre Rusya, buradaki topraklarını kimi nedenlerle kaybetse de Rus halkı Novorossiya'da kalmayı sürdürmüş ve bu durum Rusya'nın çözüm bulması gereken bir sorun haline dönüşmüştür. Bu süreçten sonraki söylemlerinde Putin, Novorossiya kavramını doğrudan kullanılmasa da Kremlin'e bağlı kuruluşlar bu tanımın kullanımını teşvik etmiştir (Laruelle, 2015a). Dugin (2024b)'e göre ise 'Novorossiya davası' ile ilgili atılan her adım Rusya'nın yaşadığı içsel sapmadan uyanmasını ve kendini yeniden bulmasını sağlamaktadır.

Laruelle (2015a)'e göre bu dönemde Novorossiya bağlamında oluşturulan mitlerdeki temel vurgu, güçlü büyük bir birleşik toprak, Batıya karşı kuvvetli bir muhalefet oluşturma (Batı'nın dayatmalarına karşı tüm medeniyetler için koruyucu bir güç konumunda olmak) ve Sovyetler Birliği nostaljisini canlandırma üzerinedir. Novorossiya'nın elde edilmesi Rusya'nın 1991'de haksız şekilde kaybettiği toprakların tekrar kazanmasını ve meşru büyük bir güce dö-

nüşünün müjdesi olarak görülmekteydi. Bu tanımlama Yeni Avrasyacı görüşün temel bileşenleri olan Batı karşıtlığı, medeniyet koruyucu misyon ve birleşik bir Avrasya imparatorluğu görüşleriyle doğrudan paralellik göstermektedir.

Kırım'ın ilhakından sonra ikinci kriz Donbass'ta patlak vermiştir. Donbass, Don Nehri havzası ile Donetsk ve Luhansk oblastlarının %85'ini içeren bölgeyi kapsamaktadır. Bu bölge, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ardından Kırım ile benzer süreçleri yaşasa da nüfus ve tarihsel süreç bakımından Kırım'dan farklı bir yapıya sahiptir. Zira Donbass, tarih boyunca Ukrayna'ya ait olmuş ve birçok etnik Ukraynalıya ev sahipliği yapmıştır (Cavandoli, 2016). Yaygın Rus söylemine göre Donbass, etnik Rus nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu bir bölge olarak nitelendirilse de tarihin hiçbir bölümünde etnik Ruslar, sayısal bakımdan bölgede yaşayan en yoğun grup olamamış, genelde en büyük çoğunluğa sahip 'azınlık' konumunda yer almıştır (Kuromiya, 2019). Nüfus durumunun aksine ise Donbass bölgesinde bulunan Luhansk ve Donetsk oblastlarında Rusça en yaygın konuşulan dil konumundadır. Bu durum Rusya'nın politikalarında önemli bir meşruiyet unsuru olarak öne çıkmaktadır.

Donbass'ta uzun süredir etkin olan Rus yanlısı gruplar 6 Nisan 2014'te yerel hükümet binalarını ele geçirmiş, akabinde 11 Mayıs 2014 tarihinde Ukrayna hükümetince "Rusya tarafından tertip edilen kriminal bir saçmalık" olarak nitelendirilen bir referandum gerçekleştirilmiştir (BBC, 2014). Referandum sonuçlarına göre Donetsk bölgesindeki seçmenlerin %89'u, Luhansk bölgesindeki seçmenlerin ise %96'sı özyönetim kararını desteklemiştir (Walker vd. 2014). Bu sonuç, Kırım'ın ilhakından sonra Ukrayna'nın doğusunda iki bağımsız cumhuriyet oluşmasına ve bölgedeki etnik bölünmelerin gittikçe kuvvetlenmesine sebep olmuştur (Kasiainenko, 2019). Bu durum Ukrayna ordusu ile Rus destekli güçlerin arasındaki çatışmaların şiddetini arttırmıştır. Rusya, bölgede askeri bir müdahale gerçekleştirdiğine yönelik iddiaları reddetse de NATO, Donetsk yakınlarında Rus güçlerinin toplandığını ve Rusya'nın sınır ötesi bombardıman gerçekleştirdiğini bildirmiştir (Global Conflict Tracker, 2024).

Öte yandan Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik müdahaleci tutumu Ukrayna'nın gittikçe Batı ile yakınlaşmasına neden olmuştur. 19 Şubat 2019 tarihinde Ukrayna Devlet Başkanı Petro Porosenko, Ukrayna'nın stratejik misyonu olarak isimlendirdiği NATO ve AB üyeliğini taahhüt altına alan anayasa kararını imzalamış, Ukrayna'nın politik ve medeni yönünün Batı olduğunu anayasal bir düzeyde ortaya koymuştur (RFE/RL, 2019). Aynı yıl yeni Ukrayna Devlet Başkanı olarak seçilen Volodymyr Zelensky de benzer bir doğrultuda NATO ve AB entegrasyonunu gerçekleştirmeyi Ukrayna'nın resmi politikası olarak sürdürmüştür. 4 Haziran 2019 tarihinde NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ile ortak basın toplantısı düzenleyen Zelensky (2019), AB ve NATO'ya tam üyeliğinin Ukrayna'nın dış politikasının önceliği olduğunu belirterek, bu durumun refahı arttırabilmek, yolsuzlukla mücadele etmek ve devleti modernleştirmek amacıyla Ukrayna toplumu tarafından bizzat talep edildiğini vurgulamıştır. Açıklamasının devamında Zelensky, Rus saldırganlığının yalnızca Ukrayna özelinde değil, tüm Avrupa-Atlantik güvenliği açısından bir tehlike yarattığını belirtmiştir.

Ukrayna'nın Batı entegrasyonu ile ilgili kararlı tavrı ve Rus güçlerini uluslararası alanda saldırganlıkla suçlayan ifadeleri Rusya-Ukrayna arasındaki gerilimin iyice tırmanmasına neden olmuştur. 21 Şubat 2022'de Putin, Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanıyarak, Ukrayna'ya asker gönderebilmek için meşru bir alan oluşturmaya çalışmıştır. 24 Şubat 2022 tarihinde ise Putin (2022), Donbass'a yönelik "2014'ten bugüne kadar Kiev rejimi tarafından istismara ve soykırıma maruz kalan insanları korumak amacıyla özel bir askeri operasyon" başlatıldığını, "Rusya'yı durdurmaya çalışan ve Rus halkına tehdit olma hedefiyle hareket edenlerin tarihlerinde hiç karşılaşmadıkları sonuçları yaşayacağını" belirtmiştir. BM Güvenlik Konseyi ise

ivedilikle operasyonun durdurulması çağrısında bulunurken, Zelensky, “Ukrayna topraklarını ve özgürlüklerini yaşamlarını ellerinden almak isteyen güçlere karşı savunacaklarını” belirtmiştir (Hankin, 2023).

Yeni Avrasyacılık, Manevi Güvenlik ve Ukrayna İşgali

Putin’in 2014’te başlayan müdahaleci tavrının 2022’de tam bir işgale dönüşmesinin sebeplerine yönelik Avrasyacılık bağlamında bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Kuzio (2023), söz konusu sekiz senelik süreçte Putin’in politik zihniyetini Dugin başta olmak üzere Rusya’da büyük bir imparatorluk tahayyül eden kişiler güçlü bir şekilde etkilemiştir. Nitekim Kuzio (2021), COVID-19 pandemisinin getirdiği izolasyon uygulamaları sırasında Putin’in imparatorluk tahayyül eden görüşlerle ilgili birçok kitap okuduğunu, 2021’de kaleme aldığı “*Rusların ve Ukraynalıların Tarihsel Birliği Üzerine*” makalesindeki tezlerin de bu okumalar sonucunda ortaya çıktığını savunmaktadır. Nitekim Putin’in işgalden hemen önce kaleme aldığı makale doğrudan Avrasyacı tezlerle paralellik gösterirken, Rusya’nın Ukrayna’ya müdahalesi için meşru teorik bir zemin oluşturma çabasının bir ürünüdür. Putin (2021) makalesinde Rus İmparatorluğu’nun topraklarına doğrudan bir atıfta bulunurken, Ruslar ve Ukraynalıları “tek bir tarihi ve manevi alanın parçası olan tek bir halk” olarak belirtmiştir. Putin, Ukraynalı kelimesinin kullanımının etimolojik kökeninin Rusya’da kenar bölgede yaşayanlar olduğunu yani herhangi bir ulus manası içermediğini belirterek, Ukrayna’yı “Küçük Rusya” olarak isimlendirmektedir. Putin’e göre Küçük Rusya’nın kültürel hazinesi ise Büyük Rus ulusunun bileşenleri (Büyük Ruslar, Küçük Ruslar, Belaruslular) çerçevesinde gelişim göstermiştir. Putin aynı zamanda Küçük Rusya’yı; Ukrayna, Tatarlar, Ermeniler, Yahudiler, Sırlar, Almanlar, Bulgarlar, Lehler, Grekler gibi birçok farklı halka gruba ev sahipliği yapan, etnik bir mozaik olarak tanımlamıştır. Putin, bu mozaikte bulunan tüm halkların, kendi kültürlerini koruyarak bir mozaik içinde yaşayabildiğini savunurken, Avrasya’nın bütünleştirici yapısı ile doğrudan paralel bir tanımda bulunmuştur. Putin makalesinde bu bütünleştirici yapıyı tehdit eden bir Batı portresi çizmiştir.

Aynı zamanda Putin (2021), Sovyetler Birliği dönemindeki politikaları sert bir dille eleştirmiş, Sovyetler Birliği’nin Rus topraklarını Ukrayna’ya ‘hediye’ ederek Rus halkını sosyal bir deneye tabi tuttuğunu, bu durumun da doğrudan Rusya’nın imparatorluk topraklarını bölme girişimi olduğunu belirtmiştir. Sovyetler Birliği Anayasası’nda bulunan, birliği oluşturan cumhuriyetlerin kendi talepleriyle ayrılma hakkını “devlet yapısına konulmuş bir bomba olarak” gören Putin, 1991’de Sovyetler Birliği otoritesinin sona ermesiyle bu bombanın patladığını ifade etmiştir. Bu perspektiften Putin, Sovyetler Birliği’nin kimlik ve millî siyasetini eleştirirken, bu politikaların Batının “bölücü” argümanlarına hizmet ettiğini savunmuştur. Zira Putin, Sovyetler döneminde uygulanan Ukraynalılaştırma politikasının, Ukrayna kimliğinin gelişiminden ziyade Ruslara yönelik kimlik dayatılmasının bir unsuru olarak görmektedir. Ukrayna’daki kimlik dayatmasının ikinci halkası olarak ise Putin, 2014 Maidan olayları sonrası Yanukoviç’in görevden el çektilmesi sonrası ortaya çıkan ‘neo-Nazi’ iktidarın, Rusçaya ve bölgede yaşayan etnik Rusları hiçe sayan yerel halk ve yerel dil politikalarını görmektedir. Bu çıkarımlar, Dugin (2022, s. 22)’in de sıkça vurguladığı Putin’in politik zihniyetinde her zaman var olduğunu iddia ettiği Atlantik karşıtlığını teyit eder niteliktedir. Bununla birlikte Putin (2021), Atlantikçiler tarafından ortaya konan, Ukrayna’nın Rusya’nın bir parçası olmadığı tezinin de Rusya karşıtı bir teze doğru evrilerek, Ukrayna’nın son derece tehlikeli jeopolitik bir oyuna çekildiğini belirtmiştir. Dugin (2024b) de Batı ve Atlantikçi güçlerin taktiğini benzer bir perspektiften “ABD, senaryosu dahilinde neo-Nazileri destekler, baskı oluşturur ve Rusya’yı kanlı bir çatışmaya sürükler” şeklinde açıklıyordu. Michael S. Gorham (2014) Putin’in tezlerinin Soğuk Savaş etkisinde, tıpkı Rus çarlarının rolünü yerine getirir şekilde, Rus topraklarını ve halkını birleştiren, kültürel ve

ruhsal bir altyapıya dayandıran, böylelikle de insanların isteklerini yerine getirdiğini iddia ederek eylemlerini meşrulaştıran bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir.

Ukrayna'nın işgal girişiminde Avrasyacı bilincin rasyonalize edilmesinde ve işgalin meşru bir zemine oturtulmasında Avrasyacıların tezleri önemli bir katkı sağlamıştır. 2009 yılında Rusya'da kurulan daha sonraları içerisinde Dugin'in de aralarında olduğu Izborsky Kulübü ismini alacak olan Dinamik Muhafazakârlar Enstitüsü, yayınladığı Rus Doktrini ile Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu uygarlık projesinin sonlanmasının ardından Rusya'da yeni bir uygarlık projesinin ortaya konulmadığı fikriyle, kendilerini "asırlık Rus medeniyetinin" temsilcileri olarak nitelendirerek muhafazakarlıktan ve tarihten beslenen yeni bir uygarlık projesi ortaya koymayı ve "esasen küresel ancak önceliği Rusya" olan bir yol haritası oluşturmayı hedeflemiştir (Dinamik Muhafazakarlar Enstitüsü, t.y.).

Rusya'da Avrasyacı yazarların da önemli bir parçası olduğu muhafazakâr gelişim, Manevi Güvenlik kavramının daha da popülerleşmesine zemin hazırlamıştır. Ukrayna konusunda Rus yetkililer tarafından sıklıkla dile getirilen kavramlardan olan Manevi Güvenlik, Rus devletinin ve Rus toplumunun güvenliğinin ve istikrarının sağlanmasında, belirli dini, kültürel ve ahlaki değerlerin savunulmasını önceleyen bir kavramdır. Bu açıdan muhafazakârlar tarafından Rus ulusu için hayati önem taşıyan bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Zira Rus manevi değerlerinin; Batı, Batı kaynaklı sivil toplum kuruluşları, geleneksel olmayan dini gruplar, internet, liberalizm tehdidi ile karşı karşıya olduğu, Rusya'nın da bu unsurlar dahilinde bir kuşatma altında olduğu düşünülmektedir (Stoeckl, 2022).

Putin'in söylemlerinde "Manevi Güvenlik" ile birlikte geleneksel değerlerin Rus devlet ve toplum yapısındaki önemini ortaya koyması, Rus lideri gittikçe Avrasyacı bir tona doğru yaklaşmıştır. Putin (2013)'e göre Batı yozlaşmış hali ve ahlaki ilkeleri bir kenara bırakmasıyla, Tanrı'ya olan kutsal inancı satanizm ile eş değer gören bir politika izlemeye başlamıştır. Batı bu modeli saldırgan bir şekilde dayatmayı sürdürmektedir. Putin, Hristiyanlık ve binlerce yıl içerisinde oluşan ahlak kurallarıyla geleneksel değerler olmadan insanların haysiyetlerini kaybedeceklerini, Rusya'nın ise doğal ve doğru bir şekilde bu değerleri savunduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Manevi Güvenlik kavramının Ukrayna konusunda sıklıkla dile getirildiği görülmektedir. Zira Ukrayna, Avrasya tahayyülü için de vazgeçilmez bir konumda iken bu bölgenin kontrolü, ruhsal dolayısıyla da ulusal güvenliğin tesisi için hayati önem taşımaktadır. Bu süreçte Manevi Güvenlik, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik müdahalesinin, daha geniş bir perspektiften de Batı ile olan mücadelesinin temel gerekçesi haline gelmiştir (Stoeckl, 2022). Putin (2022), Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik işgal girişiminin başında Batı'nın Rusya'yı kendi çıkarları dahilinde kullanabilmek için geleneksel değerlerini yok etmeye çalıştıklarını, kendi sahte değerleri ve tavırlarını Rus toplumunu yıpratmak için dayattığını belirtmiştir. Aynı zamanda Putin, insan doğasına aykırı değerlerle ülkeleri yozlaştırmaya çalışan bu davranışların Rusya'ya yayılmasını kimsenin başaramayacağını vurgulamıştır.

Sonuç

Yeni Avrasyacılık, Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın küresel güç iddiasının önemli bir tezahürüdür. Avrasyacılık temeli itibarıyla; çekirdeğinde güçlü bir Batı karşıtlığı barındıran, bu karşıtlık üzerinden koruyucu-kurtarıcı misyon oluşturan, mesihçi bir Avrasya imparatorluğu tahayyül eden milliyetçi bir görüştür. Bu sebeple, Sovyetler Birliği'nin dağılışı sonrası ortaya çıkan bağımsız devletler Avrasyacıların tahayyül ettiği imparatorluk fikrinin darbe almasına neden olmuştur. Putin'in iktidarında, özellikle de başkanlığının ikinci döneminde, eski Sovyet ülkelerine yönelik daha agresif ve müdahaleci bir dış politika yürüttüğü görülmektedir. Paralel bir şekilde Rusya'da muhafazakarlıkla birlikte Dugin'in önderliğinde gittikçe popülerleşen Yeni

Avrasyacılık görüşünün Putin'in politik zihniyetinde ve Rus dış politikasının radikalleşmesinde etki ettiği görülmektedir. Söz konusu etki, Avrasyacı görüşün temelini oluşturan tarihi, dini, mitolojik ve coğrafi tezlerinden oluşan söylemlerin Rus lider tarafından sıklıkla tercih etmesinde görünür hale gelmektedir. Bu doğrultuda, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişiminin öncül olayları da incelendiğinde Putin'in Ukrayna'ya yönelik politikalarını rasyonalize edebilmek, Rusya'ya meşru bir hareket alanı oluşturabilmek için Avrasyacı tezleri kullandığı sonucuna varılmıştır. Özellikle Batılı güçlerin Ukrayna üzerindeki etkisini arttırması, Putin ve Avrasyacılarıdaki Batı karşıtlığı görüşü güçlendirmiş, Ukraynalı kimliğini doğrudan reddeden bir anlayış dahilinde yaşanan gelişmelerin Ukrayna'nın Rusya'dan ve Avrasya'dan koparılmasına yönelik olarak yorumlanmıştır. Böyle bir ortamda Batı'ya olumsuz özellikler atfedilmesi ve Rusya'nın medeniyet koruyucu misyonunun kutsal bir zorunluluk olarak sunulması anlayışı Putin başta olmak üzere Rus yetkililer tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Nitekim Yeni Avrasyacılık, Rusya'nın küresel bir güç olma talebini, Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği nostaljisi üzerinden bir sentez inşa ederek karşılayan bir görüş olarak Putin dönemi Rusya'sının dış politikasında önemli bir etkileyici unsur olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- 2000 Russian National Security Concept. (t.y., t.y. t.y.). *2000 Russian National Security Concept*. Mart 18, 2024 tarihinde Berlin Information Center for Transatlantic Security: <https://www.bits.de/EURA/natsecconc.pdf> adresinden alındı
- ABRAMS, A. (2019). *Here's What We Know So Far About Russia's 2016 Meddling*. Nisan 11, 2024 tarihinde Time: <https://time.com/5565991/russia-influence-2016-election/> adresinden alındı
- AKTAŞ, H. (2013). Kafkaslar Kuşağında Trabzon'un Jeopolitiği . *EkoAvrasya Dergisi*(22), 26-27. Annunciation Greek Orthodox Cathedral. (t.y., t.y. t.y.). *Spiritual Security, the Russian Orthodox Church, and the Russian Foreign Ministry Collaboration or Co-optation?* . Annunciation Greek Orthodox Cathedral: <https://www.agoc.org/assets/files/Papers/Spiritual%20Security,%20the%20Russian%20Orthodox%20Church.ppt> adresinden alındı
- ARMAĞAN, Z. (2011). Avrasya Birliği Pusula Dergisi, İZTO (12):1-3. *Pusula Dergisi*, 12, 1-3.
- AURELIE, C. (2008). *Sürgün: The Crimean Tatars' Deportation and Exile*. Şubat 10, 2024 tarihinde SciencesPo: <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/suerguen-crimean-tatars-deportation-and-exile.html> adresinden alındı
- BASSIN, M. (2008). Eurasianism "Classical" and "Neo": The Lines of Continuity. *Eurasian Studies*(17), 279-294.
- BASSIN, M. (2014). *Classical Eurasianism and the Geopolitics of Russian Identity*. 11 11, 2023 tarihinde Centre for Strategic Research and Analysis: <https://cesran.org/classical-urasianism-and-the-geopolitics-of-russian-identity.html> adresinden alındı
- BASSIN, M., & Aksenov, K. E. (2008). Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse. *Geopolitics*, 11(1), 99-118.
- BBC. (2014). *Crimea referendum: Voters 'back Russia union'*. BBC: <https://www.bbc.com/news/world-europe-26606097> adresinden alındı
- BBC. (2014). *Ukraine Rebels Hold Referendums in Donetsk and Luhansk*. Mart 18, 2024 tarihinde BBC: <https://www.bbc.com/news/world-europe-27360146> adresinden alındı

- BBC. (2019). *Ukraine Orthodox Church granted independence from Russian Church*. Nisan 11, 2024 tarihinde BBC: <https://www.bbc.com/news/world-europe-46768270> adresinden alındı
- BIERSACKA, J. - O'LEA, S. (2014). The Geopolitics of Russia's Annexation of Crimea: Narratives, Identity, Silences, and Energy . *Eurasian Geography and Economics*, 247-269.
- BLUTH, N. (2018). *The Club that Wants Russia to Take Over the World*. Şubat 16, 2024 tarihinde Coda Story: <https://www.codastory.com/disinformation/the-club-that-wants-russia-to-take-over-the-world/> adresinden alındı
- BOROGAN, I. - SOLDATOV, A. (2023). *Putin's Security Forces Find God*. Mart 20, 2024 tarihinde CEPA: <https://cepa.org/article/putins-security-forces-find-god/> adresinden alındı
- BRZEZINSKI, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- CABBARLI, H. (2016). İki Güç Arasındaki Ukrayna. *Karadeniz Araştırmaları*, 13(50), 95-123.
- CAVANDOLI, S. (2016). The Unresolved Dilemma of Self-determination: Crimea, Donetsk and Luhansk. *The International Journal of Human Rights*, 20(7), 875-892.
- CONQUEST, R. (1986). *The Harvest Of Sorrow Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. Oxford: Oxford University Press.
- CROCKER, N. vd. (2022). *The Turning Points in Russia's Invasion of Ukraine*. 12 29, 2023 tarihinde CNN: <https://edition.cnn.com/interactive/2022/09/europe/russia-territory-control-ukraine-shift-dg/> adresinden alındı
- ÇALIŞKAN, B. (2019). *Ukrainian Church and the Church Wars in the Istanbul-Moscow-Athens Equation*. Nisan 11, 2024 tarihinde İNSAMER: https://en.insamer.com/ukrainian-church-and-the-church-wars-in-the-istanbul-moscow-athens-equation_1622.html adresinden alındı
- DICKINSON, P. (2020). *How Ukraine's Orange Revolution shaped twenty-first century geopolitics*. Ocak 16, 2024 tarihinde Atlantic Council: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukraine-alert/how-ukraines-orange-revolution-shaped-twenty-first-century-geopolitics/> adresinden alındı
- Dinamik Muhafazakarlar Enstitüsü. (t.y., t.y. t.y.). *Rus Doktrini Bölüm 1 Kısım 1*. Nisan 02, 2024 tarihinde Rus Doctrina: <http://www.rusdoctrina.ru/page95569.html> adresinden alındı
- Dinamik Muhafazakarlar Enstitüsü. (t.y., t.y. t.y.). *Rus Doktrini Bölüm 1 Kısım 7*. Nisan 03, 2024 tarihinde Rus Doctrina: <http://www.rusdoctrina.ru/page95569.html> adresinden alındı
- DIUK, N. (2014). EUROMAIDAN: Ukraine's Self-Organizing Revolution. *World Affairs*, 176(6), 9-16.
- DONATH, K. H. (2014). *Dugin, der Wanderprediger Die Tageszeitung, 14 April 2014*. Şubat 21, 2024 tarihinde Taz: <https://taz.de/Debatte-Expansion-Russlands/!5044325/> adresinden alındı
- DUGIN, A. (2003). *Katechon ve Devrim*. Ağustos 04, 2024 tarihinde Rusya Federasyonu Komünist Partisi: <https://kprf.ru/personal/dugin/ideas/19528.html> adresinden alındı
- DUGIN, A. (2004). *Evraziiskaia missiia Nursultana Nazarbaeva*. Moskova: Arktogeia.
- DUGIN, A. (2014). *Eurasian Mission: An Introduction to Neo-Eurasianism*. Londra: Arktos.
- DUGIN, A. (2021). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*. İstanbul: Küre Yayınları.
- DUGIN, A. (2022). *Putin'e Karşı Putin*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- DUGIN, A. (2024a). *Dördüncü Siyaset Teorisi*. İstanbul: Kronoloji Yayınları.
- DUGIN, A. (2024b). *Ukrayna: Benim Savaşım Jeopolitik Günlük*. Temmuz 10, 2024 tarihinde Dugin's Diary: <https://duginsdiary.wordpress.com/wp-content/uploads/2024/04/dugin-ukraynanin-gunlugu.pdf> adresinden alındı

- ELKNER, J. (2005). *Spiritual security in Putin's Russia*. Mart 18, 2024 tarihinde History & Policy: <https://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/spiritual-security-in-putins-russia> adresinden alındı
- ENGEL, C. (2015). Genghis Khan, the Golden Horde and Neo-Eurasianism in Russian Feature Films. M. Bassin, S. Glebov, & M. Laruelle içinde, *Between Europe&Asia The Origins, Theories, and Legacies of Russian Eurasianism* (s. 101-119). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- ENGSTRÖM, M. (2014). Contemporary Russian Messianism and the New Russian Foreign Policy. *Contemporary Security Policy*, 35(3), 367.
- ENNIS, S. (2014, Mart 12). *Ukraine Hits Back at Russian TV onslaught*. Şubat 01, 2024 tarihinde BBC: <https://www.bbc.com/news/world-europe-26546083> adresinden alındı
- ENTIN, M. - ENTINE, E. (2016). The New Role of Russia in the Greater Eurasia. *Strategic Analysis*, 40(6), 590-603.
- European Parliament. (2005). *Presidential Elections Ukraina Ad Hoc Delegation Election Observation of First Round (28 October-1 November 2004), Second Round (19-22 November 2004), Rerun Secound Round (24-27 December 2004)*. Brüksel: European Parliament.
- FAURE, J. (2023, Ekim 08). *What Role Did Ideology Play in Triggering Russia's Invasion of Ukraine?* Şubat 16, 2024 tarihinde The Russia Program: https://therussiaprogram.org/onlinenepaper_8 adresinden alındı
- FILOFEI, M. (t.y., t.y.). *Moscow the Third Rome (Excperts)*. Mart 29, 2024 tarihinde University of Oregon: https://pages.uoregon.edu/sshoemak/325/texts/moscow_the_third_rome.htm adresinden alındı
- FRIEDMAN, G. (2015). *Flashpoints: The Emerging Crisis in Europe*. Brunswick: Scribe Publications.
- GLEBOV, S. (2015). *What Was Eurasianism and Who Made it?* M. Bassin, S. Glebov, & M. Laruelle içinde, *Between Europe and Asia The Origins, Theories, and Legacies of Russian Eurasianism* (s. 48-67). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Global Conflict Tracker. (2024, Mart 06). *War in Ukraine*. Mart 18, 2024 tarihinde Global Conflict Tracker: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/conflict-ukraine> adresinden alındı
- GOANEC, M. - LEVY, H. (2010, Şubat 08). *Viktor Yanukovych winner of the presidential election in Ukraine*. Ocak 21, 2024 tarihinde Fondation Robert Schuman: <https://www.robertschuman.eu/en/monitor/945-viktor-yanukovych-winner-of-the-presidential-election-in-ukraine> adresinden alındı
- GORHAM, M. S. (2014). *After Newspeak Language Culture and Politics in Russia from Gorbachev to Putin*. Ithaca: Cornell University Press.
- HAMZAOĞLU, H. (2020). Rus Siyasal Hayatına Yön Veren Düşünce Akımlarının Tarihsel Kökenleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1610-163.
- HANKIN, L. (2023, Şubat 24). *Grafiklerle: Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin birinci yılı*. Nisan 10, 2024 tarihinde BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cqge4n0xwyno> adresinden alındı
- HILL, I. (2023, Haziran 22). *Russia's invasion of Ukraine: Why and why now?* Nisan 10, 2024 tarihinde Lowny Institute: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/russia-s-invasion-ukraine-why-why-now> adresinden alındı
- HOROWITZ, M. C. (2022, Şubat 24). *Putin's motivation behind the attack on Ukraine*. (K. d. Groot, Röportaj Yapan) Penn Today.

- İŞCAN, İ. H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 47-79.
- İSAYEV, İ. A. (1991). Evraziistvo: mif ili traditsiya? *Komünist*(12), 106-118.
- Izborsky Kulübü. (2012, Eylül 04). *Kulüp Hakkında*. Şubat 16, 2024 tarihinde Izborsky Kulübü: <https://izborsk-club.ru/about> adresinden alındı
- JUKIĆ, L. I. (2021, Kasım 01). *A Russian Intellectual Fortified the Notion of a Eurasian Civilization*. 04 23, 2024 tarihinde New Lines Magazine: <https://newlinesmag.com/essays/a-russian-intellectual-fortified-the-notion-of-a-urasian-civilization/> adresinden alındı
- KASIANENKO, N. (2019). Internal Legitimacy and Governance in the Absence of Recognition: The Cases of the Donetsk and Luhansk "People's Republics". *Ideology and Politics*, 1(12), 135-149.
- Kennan Institute. (2005, Mart 08). *Orange Revolution: Ukraine Votes for Change*. Ocak 21, 2024 tarihinde Wilson Center: <https://www.wilsoncenter.org/article/orange-revolution-ukraine-votes-for-change> adresinden alındı
- KHODUNOV, A. (2022). The Orange Revolution in Ukraine. J. A. Goldstone, L. Grinin, & A. Korytayev içinde, *Handbook of Revolutions in the 21st Century The New Waves of Revolutions, and the Causes and Effects of Disruptive Political Change* (s. 501-516). Cham: Springer.
- KHOLMOGOROV, E. (2005). *Russkii proekt. Restavratsiia budushchego*. Moskova: Algoritm.
- KOHUT, Z. E. (2015). History as a Battleground Russian-Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine. S. F. Starr içinde, *The International Politics of Eurasia: V.1: The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia* (s. 243-286). New York: Routledge.
- KONAK, A. (2019). Kırım'ın İlhakı ile Sonuçlanan Ukrayna Krizi ve Ekonomik Etkileri. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 8-93.
- KORKMAZ, M. (2022). KAVRAM OLARAK AVRASYA VE AVRASYACILIK YAKLAŞIMLARI ile AVRASYA STRATEJİSİNE BAKIŞ. *Avrasya Beşeri Bilim ARAŞTIRMALARI DERGİSİ*, 2(2), 88-104.
- KRAMER, A. E. (2014). *Ukraine Turns to Its Oligarchs for Political Help*. Şubat 01, 2024 tarihinde The New York Times: https://www.nytimes.com/2014/03/03/world/europe/ukraine-turns-to-its-oligarchs-for-political-help.html?_r=0 adresinden alındı
- KRAMER, M. (2012). *Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago?* Şubat 02, 2024 tarihinde Wilson Center: <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago> adresinden alındı
- KRASNOLUTSKA, D. – CHOURSINA, K. (2010, Şubat 08). *Yanukovych Wins Ukraine's Presidential Election*. Oscepa: <https://www.oscepa.org/en/news-a-media/press-releases/press-2010/yanukovych-wins-ukraines-presidential-election> adresinden alındı
- KUBICEK, P. (2008). *The history of Ukraine*. Connecticut: Greenwood Press.
- KUROMIYA, H. (2019). The War in the Donbas in Historical Perspective. *The Soviet and Post-Soviet Review*, 46(3), 245-262.
- KURT, S. (2019). Dugin'in Avrasyacılık Anlayışında Türkiye'nin Yeri. *Güvenlik Stratejileri*, 15(31), 425-467.
- KUZIO, T. (2017). Stalinism and Russian and Ukrainian national identities. *Communist and Post-Communist Studies*, 1-14.
- KUZIO, T. (2020). *Crisis in Russian Studies? Nationalism (Imperialism), Racism and War*. Bristol: E-International Relations Publishing.

- KUZIO, T. (2021, Temmuz 20). *Why Russia and Ukraine are Likely Headed for an Escalation in Their War*. Nisan 10, 2024 tarihinde The National Interest: <https://nationalinterest.org/feature/why-russia-and-ukraine-are-likely-headed-escalation-their-war-189947> adresinden alındı
- KUZIO, T. (2022). *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War*. Oxfordshire: Routledge.
- KUZIO, T. (2023, Ocak). Imperial nationalism as the driver behind Russia's invasion of Ukraine. *Nations and Nationalism*, 29(1), 30-38.
- LACOSTE, Y. (2007). *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*. (E. Ergüven, & İ. Akça, Dü) İstanbul: NTV Yayınları.
- LAFISKY, V. (2020). "Crimea Acts" of 1954: International Legal Principles. *Russian Law Journal*, 8(4), 4-29.
- LARUELLE, M. (2012). Larger, Higher, Farther North ... Geographical Metanarratives of the Nation in Russia. *Eurasian Geography and Economics*, 53(5), 557-574.
- LARUELLE, M. (2015). Conceiving the Territory Eurasianism as a Geographical Ideology. M. Bassin, S. Glebov, & M. Laruelle içinde, *Between Europe&Asia The Origins, Theories, and Legacies of Russian Eurasianism* (s. 68-83). Pittsburgh : University of Pittsburgh Press.
- LARUELLE, M. (2015). The Three Colors of Novorossiia, or the Russian Nationalist Mythmaking of the Ukrainian Crisis. *Soviet Affairs*, 32(1), 55-74.
- LARUELLE, M. (2016). The Izborsky Club, or the New Conservative Avant-Garde in Russia. *The Russian Review*, 75(4), 626-644.
- LAVERTY, N. (2008). The Problem of Lasting Change Civil Society and the Colored Revolutions in Georgia and Ukraine. *Demokratizatsiya*, 16(2), 143-161.
- LOWER, W. (2005). *Nazi Empire-building and the Holocaust in Ukraine*. North Carolina: The University of North Carolina Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum.
- LUKIN, A. (2018). Eurasia – from confrontation to partnership. *Journal of Eurasian Studies*, 9(2), 83-84.
- MACKINDER, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23(4), 421-437.
- MACKINDER, H. J. (1942). *Democratic Ideals and Reality*. Washington: National Defense University Press.
- MACKINDER, H. J. (1942). The Round World and the Winning of the Peace. *Foreign Affairs*, 21(4), 595-605.
- MAGOCSI, P. R. (2010). *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. Toronto: University of Toronto Press.
- MITCHELL, L. A. (2012). *The Color Revolutions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- MOSHKIN, S. V. (2022, Nisan 28). *Why did Khrushchev transfer Crimea to Ukraine?* Şubat 09, 2024 tarihinde The Baltic Rim Economies Review: <https://sites.utu.fi/bre/why-did-khrushchev-transfer-crimea-to-ukraine/> adresinden alındı
- NARYSKIN, S. (2014, Haziran 11). *Crimea Annexed by Ukraine 23 Years Ago — Naryshkin*. Şubat 05, 2024 tarihinde Russian New Agency: <https://tass.com/russia/735705> adresinden alındı
- Nebesna Sotnya. (2014, Kasım 21). *Cennetten Gelen Kahramanlar*. Ocak 21, 2024 tarihinde Ulusal Anıt Kompleksi "Cennetten Gelen Kahramanlar" - Onurlu Devrim Müzesi: <https://www.maidanmuseum.org/en/node/348> adresinden alındı

- ONUÇ, O. (2014). *Mapping Mass Mobilization: Understanding Revolutionary Moments in Argentina and Ukraine*. Londra: Palgrave Macmillan.
- ONUÇ, O. (2015). Ukraine's Euromaidan: Analyses of a Civil Revolution. D. Marples, & F. Mills. içinde Stuttgart: Ibidem.
- OVINNIKOV, R. (1994, Nisan 16). Moskova: Nezavisimaya gazeta.
- ÖZCAN, K. (2012). Sürgündeki Kırım Tatarları Hakkında Ukrayna Arşivlerinde Yer Alan (1954-1967 Dönemine Ait) Bazı Belgeler ve Değerlendirmeleri. *Tarih Dergisi*(43), 167-196.
- ÖZDEMİR, H. - BAKAN, S. (2016, Aralık). Ulus Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa'nın Karşılaştırılması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(Ek Sayı), 19-58.
- PAKHOMENKO, S. (2015). Identity Factor in Terms of the Ukrainian Crisis (the Example of The Donbas Region). *Güvenlik Teorileri ve Uygulama*(3), 95-102.
- Partiya Yevraziya. (2001, Nisan 21). 'Programma OPOD "Evraziya. Mart 25, 2024 tarihinde Evraziya: <http://evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=40> adresinden alındı
- PERSON, R. - MCFAUL, M. (2022, Nisan). What Putin Fears Most. *Journal of Democracy*, 33(2), 18-27.
- PIFER, S. - HANNAT, T. (2012, Ağustos 12). *What Ukraine's New Language Law Means for National Unity*. Şubat 01, 2024 tarihinde Brookings: <https://www.brookings.edu/articles/what-ukraines-new-language-law-means-for-national-unity/> adresinden alındı
- PIPES, R. (2006). Nikolai Nikolaevich Bolkhovitinov, Russkie uchenye-emigranty (G. V. Vernadskii, M. M. Karpovich, M. T. Florinskii) i stanovlenie rusistiki v SSHA. *Kritika*, 7(2), 383.
- POCOCK, J. G. (2003). The historiography of the translatio imperii. J. G. Pocock içinde, *Barbarism and Religion* (s. 127-150). Cambridge: Cambridge University Press.
- POE, M. (2001). Moscow, the Third Rome: The Origins and Transformations of a "Pivotal Moment". *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 49(3), 412-429.
- Pravda. (2013, Şubat 19). *Ukrayna Demokrasi sıralamasında Pozisyon Kaybediyor*. Ocak 21, 2024 tarihinde Ukrainska Pravda: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/03/19/6985839/> adresinden alındı
- PRYCE, P. (2013, Mart). Putin's Third Term: The Triumph of Eurasianism? *Romanian Journal of European Affairs*, 13(1), 25-43.
- PUMPYANSKY, A. (2003). *We and the world. Do Russians want to join Europe?* 11 20, 2023 tarihinde New Times: http://www.newtimes.ru/eng/detail.asp?art_id=873. adresinden alındı
- PUTIN, V. (2004). *Otveti na voprosy rossiiskikh zhurnalistov*. Ocak 12, 2024 tarihinde Kremlin: www.kremlin.ru/appears/2004/12/06/1409_type63380_80827.shtml adresinden alındı
- PUTIN, V. (2007). *Transcript of Press Conference with the Russian and Foreign Media*. President of Russia: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24026> adresinden alındı
- PUTIN, V. (2013). Stenogramma vystupleniia Vladimira Putina na zasedanii kluba 'Valdai'. Moskova: Rossiyskaya Gazeta.
- PUTIN, V. (2014a). *Address by President of the Russian Federation*. Kremlin: <http://kremlin.ru/news/20603> adresinden alındı
- PUTIN, V. (2014b). *Vladimir Putin ile Doğrudan Hat*. Şubat 08, 2024 tarihinde Rusya Devlet Başkanı: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796> adresinden alındı

- PUTIN, V. (2018). *Vladimir Putin's annual news conference*. Nisan 11, 2024 tarihinde Kremlin: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/59455> adresinden alındı
- PUTIN, V. (2021). *Article by Vladimir Putin "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians"*. President of Russia: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> adresinden alındı
- PUTIN, V. (2022). *Rusya Federasyonu Başkanı'nın Konuşması*. Kremlin: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> adresinden alındı
- RFE/RL. (2019). *Ukraine President Signs Constitutional Amendment On NATO, EU Membership*. Nisan 10, 2024 tarihinde RadioFreeEurope RadioLiberty: <https://www.rferl.org/a/ukraine-president-signs-constitutional-amendment-on-nato-eu-membership/29779430.html> adresinden alındı
- ROBBINS, G. (1993). The Post-Soviet Heartland: Reconsidering Mackinder. *Global Affairs*, 8, 95-108.
- ROBINSON, P. (2019). *Russian Conservatism*. New York: Cornell University Press.
- RUDNYTSKYSYI, S. (1918). *Ukraine, the Land and its People*. New York: Rand McNally & Co.
- RUY, D. (2020). *Did Russia Influence Brexit?* Nisan 11, 2024 tarihinde Center for Strategic & International Studies: <https://www.csis.org/blogs/brexit-bits-bobs-and-blogs/did-russia-influence-brexit> adresinden alındı
- SAPUPPO, M. (2024). *Putin's unpunished Crimean crime set the stage for Russia's 2022 invasion*. Nisan 11, 2024 tarihinde Atlantic Council: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-unpunished-crimean-crime-set-the-stage-for-russias-2022-invasion/> adresinden alındı
- SAVITSKY, P. (1926). Geograficheskii obzor Rossii-Evrazii. *Mir Rossii-Evraziia*, 219-232.
- SHEVSKY, D. (2022). Euromaidan Revolution in Ukraine . J. A. Goldstone, L. Grinin, & A. Korotayev içinde, *Handbook of Revolutions in the 21st Century The New Waves of Revolutions, and the Causes and Effects of Disruptive Political Change* (s. 851-863). Cham : Springer .
- SHLAPENKOTH, D. (2012). Lev Gumilev: The Ideologist of the Soviet Empire. *History of European Ideas*, 38(3), 483-492.
- SHVEDA, Y. - PARK, J. H. (2016). Ukraine's Revolution of Dignity: The dynamics of Euromaidan. *Journal of Eurasian Studies*, 7, 85-91.
- SPIROVA, M. (2008). Corruption and Democracy. The "Color Revolutions" in Georgia and Ukraine. *Taiwan Journal of Democracy*, 4(2), 75-90.
- Sputnik Türkiye. (2020). *Rusya ordusunun ana kilisesi törenle kutsandı*. Mart 20, 2024 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://sputniknews.com.tr/20200614/rusya-ordusunun-ana-kilisesi-torenle-kutsandi-1042249043.html> adresinden alındı
- STOECKL, K. (2022). Russia's Spiritual Security Doctrine as a Challenge to European Comprehensive Security Approaches. *The Review of Faith & International Affairs*, 20(4), 37-44.
- STOECKL, K. (2022). Russia's use of "Spiritual Security": An Interview with Kristina Stoeckl. (J. Birdsall, Röportaj Yapan)
- SUBOLIĆ, M. (1996). Nikolaj S. Trubecki Kao Kriticâr Evropocentrizma. *Социолошки преглед*, 1(30), 91-101.
- SYNADINOS, E. (2014). *Ukrainian Parliament ban on the use of Greek and Russian by ethnic Greeks*. Şubat 01, 2024 tarihinde European Parliament: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2014-010539_EN.html adresinden alındı
- SWIDER, K. (2015). Klub Izvorski wobec Ukrainy. *Studia Polityczne*, 2(38), 121-137.

- TEZKAN, Y. - TAŞAR, M. M. (2013). *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*. İstanbul: Ülke Siyaset.
- The Guardian. (2014). *Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine - full text*. Ocak 21, 2024 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/21/agreement-on-the-settlement-of-crisis-in-ukraine-full-text> adresinden alındı
- TORBAKOV, I. (2006). Between Russia, Ukraine, and Eurasia: Georgii Vernadskii's Search for Identity. P. Levine, S. Turoma, & M. Waldstein içinde, *Empire De/Centered* (s. 61-84). New York Oxon: Routledge.
- Transparency. (2003). *Corruption Perceptions Index*. Ocak 14, 2024 tarihinde Transparency: <https://www.transparency.org/en/cpi/2003> adresinden alındı
- TRUBETZKOY, N. S. (1991). The Legacy of Genghis Khan: A Perspective on Russian History not from the West but from the East (1925). N. S. Trubetzkoy içinde, *The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia's Identity* (s. 161-232). Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- TRUBETZKOY, N. S. (1991). The Russian Problem. N. S. Trubetzkoy içinde, *The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia's Identity* (s. 101-116). Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- TROITSKY, E. S. (2010). *Rossijskoe obščestvo, priroda i kosmos v svete russkoj sobornosti*. Moskova: Moskva Izdat. Gruppya 'Granica'.
- Ukrainska Pravda. (2013). *Ukrayna, Güven Düzeyi Açısından Hükümet Organlarına Olan Güven Geride Kalıyor*. Ocak 21, 2024 tarihinde Ukrainska Pravda: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/02/11/6983262/> adresinden alındı
- Ukrainska Pravda. (2014). *Parlamento, Kitleli Baskılara Yol Açacak Yasaları Kabul Etti - 'Vidrodzhennya' Vakfı*. Ocak 21, 2024 tarihinde Ukrainska Pravda: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/16/7009773/> adresinden alındı
- UMLAND, A. (2012). Russia's New "Special Path" After the Orange Revolution. *Russian Politics & Law*, 50(6), 19-40.
- ÜLKÜSAL, M. (1967). Kırım Türklerine Tanınan Haklarla İlgili Özel Yayın. *Emel*(42), 12.
- RIASSANOVSKY, N. (1967). The Emergence of Eurasianism. *California Slavic Studies*(4), 39-72.
- Vatan Kırım. (2018). *Kırım Yarımadası*. Aralık 30, 2023 tarihinde Vatan Kırım: <https://www.vatan-kirim.net/kirim-yarimadasi-39/> adresinden alındı
- VERNADSKY, G. V. (2008). *Nachertanie russkoi istorii/ 'Начертание русской истории'*. Moskova: Algoritma.
- VERNADSKY, G. V. (1923). O Russkom Pravopisanii. *Russkaia mysl*, 6(8), 332-334.
- WALKERS, S. (2014). *Ukraine and Crimea: What is Putin Thinking?* Şubat 21, 2024 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/23/ukraine-crimea-what-putin-thinking-russia> adresinden alındı
- WALKER, S. vd. (2014). *Ukraine: pro-Russia separatists set for victory in eastern region referendum*. Mart 18, 2024 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2014/may/11/eastern-ukraine-referendum-donetsk-luhansk> adresinden alındı
- WEHRSCHÜTZ, C. (1998). Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık. E. Göka (der.), & M. Yılmaz (der.) içinde, *Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- WILSON, A. (2005). *Ukraine's Orange Revolution*. Londra: Yale University Press.
- YILMAZ, S. (2015). Yeni Avrasyacılık ve Rusya. *SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ*(34), 111-120.

- YURCHAK, A. (2014). *What's Going on in Ukraine? Little Green Men: Russia, Ukraine and post-Soviet Sovereignty*. Ŗubat 01, 2024 tarihinde Anthropoliteia: <https://anthropoliteia.net/2014/03/31/little-green-men-russia-ukraine-and-post-soviet-sovereignty/> adresinden alındı
- ZABALA, S. vd. (2022). *Putin's philosophers: Who inspired him to invade Ukraine?* Nisan 11, 2024 tarihinde Aljazeera: <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/3/30/putins-philosophers> adresinden alındı
- ZAGORSKI, A. (1995). NATO and CIS: A Russian View. *Cambridge Review of International Affairs*, 9(1), 101-113.
- ZASENKO, O. E. vd. (2023). *Ukraine*. Aralık 29, 2023 tarihinde Britannica: <https://www.britannica.com/place/Ukraine> adresinden alındı
- ZELENSKY, V. (2019, Haziran 05). *Joint press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg and the President of Ukraine, Volodymyr Zelenskyy*. Nisan 10, 2024 tarihinde North Atlantic Treaty Organization: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_166602.htm adresinden alındı

EXTENDED ABSTRACT

Russia and Ukraine, in addition to being neighboring countries, have a historically complex relationship. This complexity is primarily rooted in the Dnieper River, which divides Ukraine into western and eastern regions, leading to various political and historical developments. These developments are directly related to the concepts of nationhood and identity. Eurasianism, with its emphasis on a Eurasian identity, offers a unified framework for both countries amidst this complexity.

The origins of Eurasianism are often linked to the conservative movement that opposed the Western reforms implemented by Peter the Great, fearing that these reforms would corrupt or destroy Russia's civilization, culture, and spiritual strength. Eurasianism became a more comprehensive doctrine during the period when Tsarist Russia collapsed and the Soviet Union was established. The movement, known as Classical Eurasianism, argued that Eurasia was a unique civilization, neither East nor West, and aimed to create a new political paradigm for Russia. This movement was built on strong elements of conservatism, Orthodoxy, and Russian nationalism. Eurasianists, therefore, put forth various historical, geographical, religious, and mythological arguments to assert that Eurasia is a distinct entity and sought to preserve this structure. Consequently, Eurasianism provided an important ideological foundation for maintaining the integrity of the disintegrating imperial territories, offering an alternative to Russian nationalism.

The collapse of the Soviet Union marked the disappearance of the Soviet identity, which had enabled control over a multi-ethnic region, and the loss of its dominant position in the international system was seen by Eurasianists as a recurrence of history. In this context, the Neo-Eurasianism movement, led by Aleksandr Dugin, emerged as a new focal point for Russian expansionism. Neo-Eurasianism was brought to the forefront as a way for Russia to reestablish its presence in the territories it once controlled during the Soviet era. Dugin, while reiterating the theses of Classical Eurasianism, also constructed an opposition to Atlantism/the West by emphasizing the post-modern era and the threat of globalization to traditional civilizations. Dugin transformed Eurasianism within his doctrine into a structure directly opposing the U.S. and Atlantism, presenting a broader spectrum on a more political basis. He also characterized the structure of Russia's state organization as inherently imperial, claiming that Russia, with its

Third Rome ambition, holds the concept of Katechon, acting as a force that restrains powers threatening humanity.

Ukraine holds vital importance for the envisioned Eurasian Empire due to its geographical position. As a result, Eurasianists have always sought to strengthen Ukraine's ties with Russia and Eurasia, working to prevent separatist movements. Following the collapse of the Soviet Union, Ukraine's independence was seen as a direct blow to the Eurasianist view. Dugin considers an independent Ukrainian state a direct threat to the Eurasian idea and to Russia's national security. The events of the 2004 Orange Revolution, where the presence of Russians in Ukraine was contested, and the Euromaidan protests in 2014, sparked by the suspension of Ukraine's accession to the EU, were significant developments for Russia, reinforcing the belief that Ukraine was being drawn into the West's sphere of influence. In Russia, there is a strong belief that the events in Ukraine were orchestrated by neo-Nazis and directly organized by the United States. In response to these developments, under Putin's leadership, Russia initiated what Dugin calls the "Russian Spring," beginning with the first phase of its invasion of Ukraine. The subsequent conflicts in Donbass continued with a large-scale invasion in 2022.

During this period, it is observed that Eurasianist theses are frequently reiterated in Putin's foreign policy, building a significant Soviet nostalgia. Indeed, Putin approached the annexation of Crimea, the Donbass War, and Russia's 2022 invasion of Ukraine in a similar manner. Putin describes Ukraine as "Little Russia," one of the components that make up Greater Russia, asserting that its cultural and historical development is an extension of Russia. From this standpoint, Putin denies the Ukrainian identity and emphasizes a unified Russian Empire. Putin also frequently compares Ukraine's borders before and after it became part of the Soviet Union, emphasizing that these lands historically belong to Russia. In this regard, he claims that Russia is coming to the aid of people in Ukraine who wish to live according to their own culture, portraying Russia as having a mission of civilizational preservation. Dugin shares a similar perspective, arguing that the Atlantic powers are attempting to erase Ukraine's true historical and national identity, creating a structure that operates according to their values. Russia, in contrast, is fighting against this.